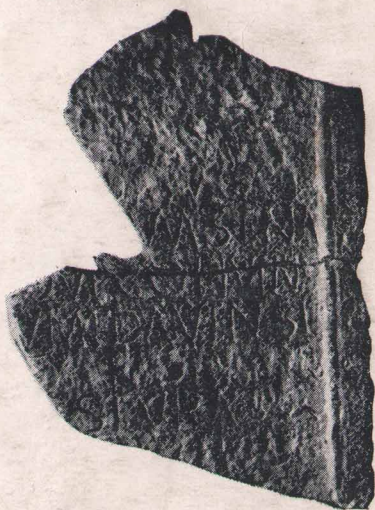

16.017
+
CVMIDAVA

VIII

BRAȘOV
1974-1975

CV MIDAVA VIII

16.017 ✓

1974—1975

Colectivul de redacție:

**Titus N. Hașdeu, Ioan I. Pop, Olivia Moraru,
Geerot Nussbächer, Florea Costea.**

Secretar de redacție:

Florea Costea

CVMIDAVA

Anuarul Muzeului județean Brașov.

Orice corespondență se va adresa :

**Muzeul județean Brașov, Piața 23
August 30, 2200 Brașov.**

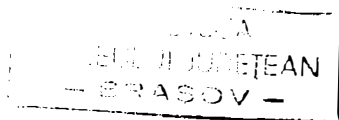
Tel. : 4 36 85

CVMIDAVA

**Annuaire du Musée districtuel de
Brașov.**

**Toute correspondance sera envoyée
à l'adresse: Muzeul județean Brașov,
Piața 23 August 30, 2200 Brașov.**

Tel. : 4 36 85

C U P R I N S

I. I S T O R I E V E C H I E Ș I A R H E O L O G I E.

1. A. D. ALEXANDRESCU, *Așezarea dacică de la Hărman*, p. 9.
2. I. GLODARIU, *Fortificația așezării dacice de la Arpașu de Sus*, p. 23.
3. Z. SZEKELY, *Ceramica dacică de la Filias*, p. 29.
4. G. BAKÓ, *Date privind campania romană din anul 105 în sud-estul Transilvaniei*, p. 33.
5. I. I. POP și N. GUDEA, *Castrul roman de la Feldioara (Făgăraș)*, p. 55.
6. N. GUDEA și I. I. POP, *Castrul roman de la Râșnov. Săpăturile arheologice din anii 1973—1974*, p. 55.
7. FLOREA COSTEA, *Săpăturile arheologice de la Râșnov — „Blocuri” (1973—1974)*, p. 65.

II. I S T O R I E M E D I E

8. V. POPA, *Rezistența opusă de populația autohtonă din Țara Făgărașului față de ofensiva regalității maghiare în secolele XIII—XIV*, p. 87.
9. I. PRAHOVEANU, *Aspecte privind funcțiile castelanilor de la cetatea Bran*, p. 97.
10. C. REZACHEVICI, *Neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lângă Brașov cu Gabriel Bathory (Iulie 1611)*, p. 113.
11. G. NUSSBÄCHER, *Unele aspecte privind relațiile lui Mihai Viteazul cu sașii din Transilvania de sud*, p. 119.

III. I S T O R I E M O D E R N Ă Ș I C O N T E M P O R A N Ă

12. ELISABETA DINU, *Contribuții privind rolul negustorilor români din Brașov la menținerea și dezvoltarea legăturilor comerciale ale Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova în anii 1830—1848*, p. 135.
13. TITUS N. HAȘDEU, *Avram Iancu și faptele sale oglindite în „Gazeta Transilvaniei” din anii 1848—1849*, p. 141.
14. TUDOR MATEESCU, *Săceleanu Nicolae Țîrcă și Dobrogea*, p. 145.
15. VASILE OLTEANU, *Comitetele Filantropice — expresie a participării brașovenilor la războiul de independență*, p. 153.
16. MIHAI DRECIN, *Valeriu Bologa — director al filialei din Brașov a băneii „Albina” (1887—1899)*, p. 157.
17. ION NICOARĂ, *Brașoveni în fruntea luptei românilor din S.U.A. pentru desăvârșirea procesului de unitate națională și politică de la 1 decembrie 1918*, p. 169.

18. IOAN HĂȘFĂLEANU, *Relații agrare în Țara Făgărașului în prima jumătate a secolului al XX-lea*, p. 181.
19. DORICA BUCUR, *Conflictul de muncă de la Fabrica de celuloză din Zărnești (iunie-octombrie 1935)*, p. 191
20. JEAN DRAGOMIRESCU, *Trei decenii de la înfăptuirea actului istoric de la 6 Martie 1945*, p. 199.

IV. I S T O R I A C U L T U R I I

21. VALERIA CĂLIMAN, *Coperta de carte și legătorii brașoveni*, p. 205.
22. DAN RÎPĂ-BUICLIU, *Date noi privind activitatea cărăturarului brașovean Radu Tempea II*, p. 225.
23. MARIANNE SIEGMUND, *Contribuții la istoricul Bibliotecii Gimnaziului „Honterus” din Brașov*, p. 235.
24. GRIGORE ȚOPAN, *Cu privire la evoluția inițiativelor de constituire a societăților culturale (1790—1830)*, p. 213.
25. CONSTANTIN CATRINA, *Trepte ale teatrului liric românesc în Transilvania*, p. 249.
26. ȘTEFAN PETRARU, *Începuturile presei umoristice românești în Transilvania*, p. 261.
27. MARGARETA SUSANA SPÎNU, *Revistele literare românești brașovene dintre cele două războaie mondiale (scurt istoric)*, p. 275.

V. A R T A

28. ANCA POPP-SĂNDULESCU, *Grafica veche și modernă din patrimoniul Muzeului de artă Brașov*, p. 297.
29. DINU VASIU, *Artă plastică brașoveană în socialism*, p. 315.

VI. E T N O G R A F I E Ș I A R T Ă P O P U L A R Ă

30. LIGIA FULGA, *Aspecte documentare privind puiăritul și dirstăritul din Țara Btrsei (secolul al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea)*, p. 323.
31. dr. GEORGETA STOICA și OLIVIA MORARU, *Scmne de recunoaștere în costumul din Scheii Brașovului și Săcele*, p. 337.
32. SANTA GICU, *Obiceiuri pastorale de pe Tîrnave*, p. 349.
33. LELIA RĂDULESCU, *Vindătoarea în Țara Făgărașului în secolele XV—XX*, p. 353.

VII. M U Z E O L O G I E

34. OLIVIA MORARU, *Structura tematică a Muzeului etnografic al Țării Btrsei*, p. 369.
35. HERBERT RABINOVICI, *Despre proporții în muzeele de istorie din țară*, p. 403.

S O M M A I R E

1. A. D. ALEXANDRESCU, *L'habitat dace de Hârman*, p. 9.
2. I. GIODARIU, *La fortification de l'habitat dace de Arpaşu de Sus*, p. 23.
3. Z. SZEKELY, *La ceramique dace de Filiaş*, p. 29.
4. G. BAKÓ, *Dates concernant la campagne romaine de l'année 105 dans le sud-est de la Transylvanie*, p. 33.
5. I. I. POP et N. GUDEA, *Le camp romaine de Feldioara—Făgăraş*, p. 55.
6. N. GUDEA et I. I. POP, *Le camp romaine de Rîşnov. Les fouilles des années 1973—1974*, p. 55.
7. FLOREA COSTEA, *Les fouilles archéologiques de Rîşnov — „BLOCURI” (1973—1974)*, p. 65.
8. V. POPA, *La résistance opposée par la population roumaine de Țara Făgăraşului (Pays de Făgăraş) contre l'offensive de la régauté hongroise pendant les XIIIème—XIVème siècles*, p. 87.
9. I. PRAHOVEANU, *Aspècts concernant les fonctions de châtelains de la forteresse de Bran*, p. 97.
10. G. NUSSBACHER, *Certains aspècts concernant les relations de Mihai Viteazul et les allemands de sud-est de la Transylvanie*, p. 113.
11. C. REZACHEVICI, *L'inutilité au-delà des Carpates de l'armée de Radu Şerban avant la bataille auprès de Braşov, avec Gabriel Bathory, (Juillet, 1611)*, p. 119.
12. ELISABETA DINU, *Contributions concernant le rôle des marchands roumains de Braşov à la maintenance et au développement des relations commerciales de Transylvanie, Valachie et Moldavie entre 1830—1848*, p. 135.
13. TITUS HAŞDEU, *Abram Iancu et ses actions reflétées dans la Gazeta Transylvaniei*, p. 141.
14. TUDOR MATEESCU, *Nicolae Tîrcă de Săcele et Dobrogea*, p. 145.
15. VASILE OLTEAN, *Les comités philanthropiques — expression de la participation de brachoviens à la guerre d'indépendance*, p. 153.
16. MIHAI DRECIN, *Valeriu Bologa — directeur de la filiale de Braşov de la banque „L'Abeille”*, p. 157.
17. I. NICOARĂ, *Brachoviens en tête de la lutte des roumains de USA pour l'achèvement du processus de l'unité nationale et politique de 1 Décembre 1918* p. 169.
18. I. HĂŞFĂLEANU, *Rélatîons agraires de l'ays de Făgăraş dans la première moitié du XX siècle*, p. 181.
19. DORICA BUCUR, *Le conflit de travail de la fabrique de cellulose de Zărneşti*, p. 191.
20. JEAN DRAGOMIRESCU, *Trois décennies de l'accomplissement de l'act historique de 6 Mars 1945*, p. 199.
21. VALERIA CĂLIMAN, *La couverture de livre et les relieurs brachoviens*, p. 205.

22. DAN RÎPĂ-BUICI.IU, *Nouvelles dates concernant l'activité de l'erudit brachovien Radu Tempea II*, p. 225.
23. MARIANNE SIEGMUND, *Contributions à l'histoire de la bibliothèque du gymnase „Honterus“ de Braşov*, p. 235.
24. GRIGORE TOPAN, *Initiatives de constitution des sociétés culturelles (1790-1830)*, p. 243.
25. CONSTANTIN CATRINA, *Degrès du théâtre lyrique roumain en Transylvanie*, p. 249.
26. ŞTEFAN PETRARU, *Les commencements de la presse humoristique roumaine en Transylvanie*, p. 261.
27. MARGARETA SUSANA SPÂNU, *Les revues littéraires roumaines brachoviens de la période interbelique (court historique)*, p. 275.
28. ANCA POPP SÂNDULESCU, *La graphique ancienne et moderne du patrimoine du Musée d'art de Braşov*, p. 297.
29. DINU VASIU, *L'art plastique brachovien en socialisme*, p. 315.
30. LIGIA FULGA, *Aspects documentaires concernant les moulins de tissu de Pays de Birsă*, p. 323.
31. GEORGETA STOICA şi OLIVIA MORARU, *Signes de reconnaissance du costume de Scheci Braşovului et Săcele*, p. 337.
32. SANTA GICU, *Costumes pastorales de Tirnău*, p. 349.
33. LELIA RĂDULESCU, *La chasse dans le Pays de Făgăraş dans les siècles XV–XX*, p. 353.
34. OLIVIA MORARU, *La structure thématique du Musée ethnographique du Pays de Birsă*, p. 369.
35. HERBERT RABINOVICI, *Sur les proportions dans les musées d'histoire de notre pays*, p. 403.

ISTORIE VECHE

AȘEZAREA DACICĂ DE LA HÂRMAN*

de A. D. ALEXANDRESCU

În săpăturile începute cu 10 ani în urmă la Hârman și care urmăreau alte obiective au apărut și materiale dacice¹. Acestea s-au aflat în cuprinsul terenului îngrădit al CAP Hârman de la poalele dealului Lempeș, aproape pe toată întinderea acestuia, dar cu precădere în zona centrală. Dar tocmai partea cea mai bogată în urme dacice a fost plantată cu vie, ceea ce a dus la distrugerea eventualelor urme de locuințe². Cum, de bună seamă, era vorba de locuințe de suprafață³ din ele nu s-a păstrat aproape nimic (doar câteva gropi nu prea bogate în conținut). Locuirea dacică nu a dus la formarea unei depuneri, astfel că, în afară de materialele din gropile amintite, celelalte au apărut răspindite, de cele mai multe ori amestecate cu urme ale altor epoci. Ca de obicei marea majoritate a materialelor o formează ceramica. Trebuie subliniată, pe de o parte, prezența unui număr mai mic de fragmente ceramice mai timpurii, pe de altă parte un număr sensibil mai mare care se referă la o perioadă mai târzie.

În ceea ce privește grupa mai veche, în aceasta intră vase lucrate de mină prevăzute cu apucători și briuri alveolare (Pl. I/1—4), fragmente cu decor în relief (Pl. I/7) sau cu butoni plați (Pl. I/6), acestea din urmă provenind, poate, de la vase mari bitronconice, fragmente de străchini cu apucători (Fig. 1/3—4) sau torți (Fig. 1/1—2). Cel puțin în parte aceste materiale pot fi puse în legătură cu mormintele descoperite cu ani în urmă pe Talinberg cu care sînt parțial contemporane și a căror datare în cuprinsul secolului al III-lea î.e.n. este neîndoieabilă⁴. Este vorba probabil de un secol III mai avansat, pentru că o parte din materialele de la Hârman aparțin sigur secolului al II-lea. Aceluiași secol îi aparțin și fragmentele, puține la număr, de fructiere lucrate de mină (Pl. V/1—2), un fragment de cupă deliană — imitație — ca și un fragment de vas mare decorat cu rozele și palmete ștampilate (Pl. IV/1).

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Muzeului județean Brașov, 1971.

¹ A. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hârman*, în *Materiale*, X, 1973, p. 231—259.

² Din această zonă se păstrează în colecția Școlii elementare din Hârman fragmente ceramice, în cea mai mare parte dacice.

³ La Sîncrăeni jud. Harghita au fost descoperite atît bordeie cît și locuințe de suprafață (C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sîncrăeni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 838).

⁴ I. H. Crișan, *Morminte inedite din sec. III î.e.n. în Transilvania*, în *AMN*, I, 1964, p. 102 și urm.

Dar majoritatea materialelor aparțin la așa numita fază clasică a ceramicii daco-getice, adică secolul I î.e.n. — I e.n. și constă din fragmente de vase lucrate de mână (Pl. II, III), în special vase-borcan, dar și cești dacice, unele bogat ornamentate (Fig. 2). Sint de asemenea de menționat multe vase lucrate la roată în mare majoritate fructiere (Pl. V/3—19), unele cu decor lustruit (Pl. V/20—29). Nu lipsesc cânițele, vasele fine cu două torți, ca și un fragment de vas de o formă mai rară: cu tub de scurgere și gura largă deasupra căreia e plasată toarta (Pl. IV/5), imitații de kantharos⁵ (Pl. IV/7) sau un fragment de vas pictat (Fig. 3) aparținând grupei a doua stabilite de I. H. Crișan⁶. Printre obiecte, pe lângă cele cunoscute, cum ar fi rișnițele rotative sau fusaiolele, sint de menționat o brățară de bronz fragmentară cu capete de șarpe stilizate (Fig. 4) ca și un cerceț din argint tordat. O descriere amănunțită a materialelor dacice de la Hârman ar fi inutilă întrucât acestea se încadrează, în general, pe grupe bine cunoscute, dar vom atrage atenția asupra unora din fragmentele ceramice a căror prezență poate da indicii asupra direcției legăturilor așezării de la Hârman. Pentru perioada mai veche se poate spune că așezarea a fost de mică importanță iar puținele urme pe care le-a lăsat se încadrează în ceea ce se numește faza a II-a a ceramicii daco-getice, unele fragmente aparținând secolului III î.e.n. altele, secolului al II-lea.

Între materialele de secol II atragem atenția asupra fragmentului cu decor șampilat⁷ de un tip întâlnit până în prezent doar în zona Dunării și care ar putea reprezenta un import dinspre sud. Un asemenea curent a existat desigur, altfel nu s-ar putea explica prezența unor elemente sudice la Slimnic, în regiunea Sibiului⁸. Cît privește fragmentul de cupă deliană acesta a putut veni tot din sud, dacă nu cumva reprezintă primul element care marchează o pătrundere dinspre Moldova.

În ceea ce privește ceramica din faza „clasică” dacică, aceasta cuprinde pe lângă elementele comune pe întregul spațiu dacic și unele forme pe care deocamdată nu le cunoaștem din alte așezări din Transilvania. Acestea sint vasul cu tub de scurgere și toartă deasupra gurii largi, cunoscut până acum doar din cîteva așezări din Moldova centrală: Poiana⁹, Tisești-Tg. Ocna¹⁰, Bradu, Răcățiu¹¹ și nu în altă parte. Imitațiile dacice de kantharos sint cunoscute în număr mare numai în Moldova și în special la Poiana¹². Este

⁵ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 194.

⁶ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 201.

⁷ Decor șampilat pe ceramică dacică apare într-o perioadă ceva mai tîrzie la Sincraeni pe o ceașcă dacică lucrată de mână (C. Preda, *op. cit.* p. 838 și urm., fig. 25/1) ca și la alte forme la Sincrai, jud. Covasna și Satu Nou jud. Brașov (Székely Zoltán, *Ceramica dacică șampilată*, comunicare la sesiunea științifică a Muzeului județean Brașov, 1971).

⁸ K. Horedt, *Mittelaltärezeitliche Siedlungen aus Siebenbürgen*, în *Studien aus Alteuropa*, II, 1965, p. 60 și urm.

⁹ Radu și Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 301 fig. 60/8, 75/4, 79/7.

¹⁰ Anton Nițu și Mihai Zamoșteanu, *Sondașul în cetățuia gelică de la Tisești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 379, fig. 5/2.

¹¹ Informație de la V. Căpitanu, Muzeul județean Bacău.

¹² La Poiana apare în numeroase variante, dar și identic cu piesa de la Hârman (R. și E. Vulpe, *op. cit.*, fig. 91/19 și 93/2).

prezentă la Hărman și o toartă de la o cană „de lux“ (Pl. IV/6) similară celor de la Poiana¹³ și Augustin¹⁴.

Dar nu numai piesele de ceramică din faza clasică de la Hărman arată legături cu așezările contemporane din Moldova, în special cu Poiana¹⁵ — legătura făcându-se pe Siret-Trotuș prin pasul Oituz — ci și brățara cu capetele stilizate în formă de cap de șarpe ca și cerceul de argint, care apar în mai multe exemplare în așezarea de pe Siret. Un asemenea cercel caracteristic pentru secolul I e.n. este cunoscut și în cetatea de la Căpîlna¹⁶.

Ceea ce pare demn de reținut este faptul că pînă în prezent așezarea de la Hărman este singura databilă în secolul al III-lea cunoscută în Țara Birsei, dar nu trebuie să ne închipuim că era și unica. Mormîntul de incinerare descoperit cu ani în urmă pe Sprenghe¹⁷ și care aparține aceleiași vremi permite presupunerea unei așezări contemporane undeva în preajmă. Și, deci, ne putem aștepta ca asemenea complexe să mai apară. Este drept că secolul al II-lea apare mult mai slab reprezentat și, deocamdată, numai la Hărman, dar ținînd seamă de faptul că în vecinătatea Țării Birsei se cunosc mai multe așezări din această vreme, situația prezentă s-ar putea datora doar întîmplării.

Cu totul alta este situația în secolele I e.n. — I e.n. cînd numărul de descoperiri din Țara Birsei este sensibil mai mare și resturile culturii materiale sînt mult mai bogate. Avem de-a face cu o înmulțire apreciabilă a populației și cu o cultură materială de alt nivel, căreia îi va pune doar într-un fel capăt venirea romanilor, pentru că pe de o parte este bine cunoscută prezența ceramicii dacice în castrelele romane, pe de altă parte s-ar putea ca unele așezări dacice să continue să existe. Este greu pentru moment să se răspundă cu certitudine la întrebarea dacă și la Hărman așezarea dacică a dispărut sau nu la începutul secolului al II-lea e.n., ceea ce este probabil. Totuși avem dovezi de prezența unor materiale între care și vase întregi (fig. 5) cu bune analogii în așezările carpice din Moldova din secolele II-III¹⁸ e.n., ceea ce s-ar putea lega de o pătrundere a acestora¹⁹, materiale care își găsesc de asemenea bune corespondențe și în castrele romane, dintre care cel mai apropiat este cel de la Rîșnov-Cumidava²⁰.

Cert este că tot la Hărman în cuprinsul așezării din secolul al IV-lea e.n. procentul ceramicii de tradiție dacică este foarte mare, ceea ce ar fi greu de explicat dacă nu s-ar fi menținut în regiune și nu neapărat pe același loc o populație care nu și-a pierdut obiceiurile.

¹³ I. H. Crișan, *Ceramica daco-geică*, București, 1968, fig. 78.

¹⁴ I. H. Crișan, *op. cit.*, fig. 8.

¹⁵ R. și E. Vulpe, *op. cit.*, p. 327, fig. 110/4, 18, 24.

¹⁶ M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 21, fig. 5.

¹⁷ J. Teutsch, în *Das sächsische Burzenland einst und jetzt*, Brașov, 1925, p. 12.

¹⁸ Informație de la Gh. Bichir, Institutul de Arheologie, București.

¹⁹ Ioan Pop, *Date arheologice privind continuitatea populației daco-romane pe teritoriul regiunii Brașov în perioada anilor 271—600*, în *Muzeul regional Brașov, Culegere de studii și cercetări*, I, 1967, p. 97.

²⁰ Nicolae Gudea și Ioan Pop, *Castrul roman de la Rîșnov-Cumidava*, Brașov, 1971, pl. XLVIII și urm.

Dar desigur nu descoperirile de la Hărman vor putea rezolva toate problemele pe care le pune istoria dacilor, pentru că și la Hărman, ca și în alte locuri unde apar urmele culturii lor materiale, acestea s-au aflat acolo unde s-au urmărit alte probleme și poate că unele cercetări speciale nu ar fi lipsite de rezultate într-o regiune ca Țara Bîrsei unde se pare că nu au avut loc mari întreruperi de locuire.

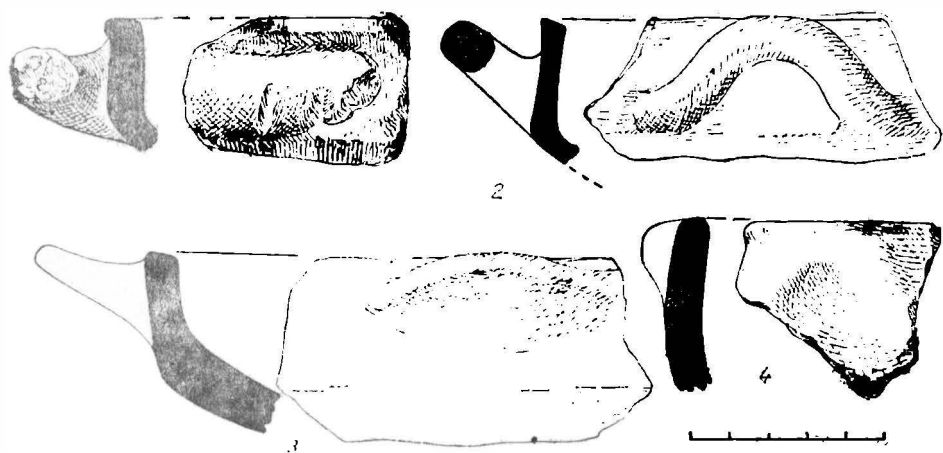

Fig. 1. Fragmente de străchini lucrate de mână.

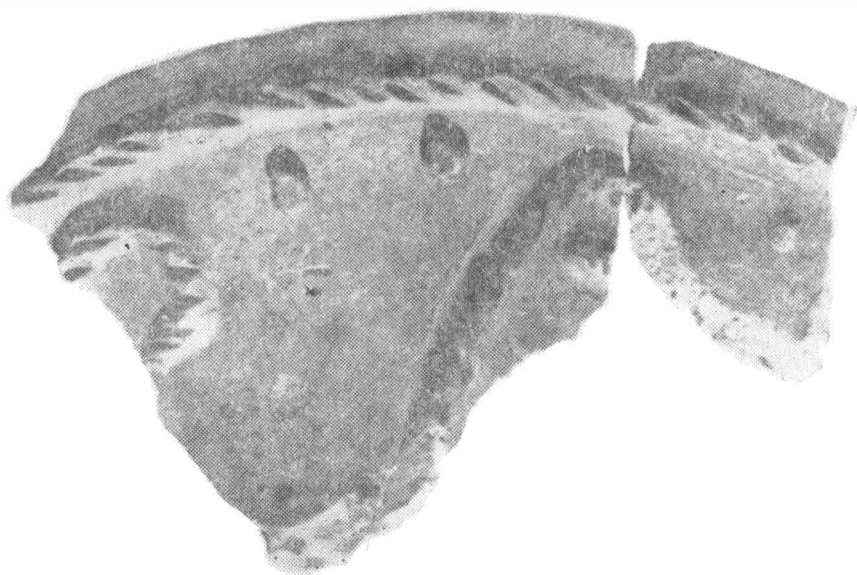

Fig. 2. Fragment de ceașcă dacică.

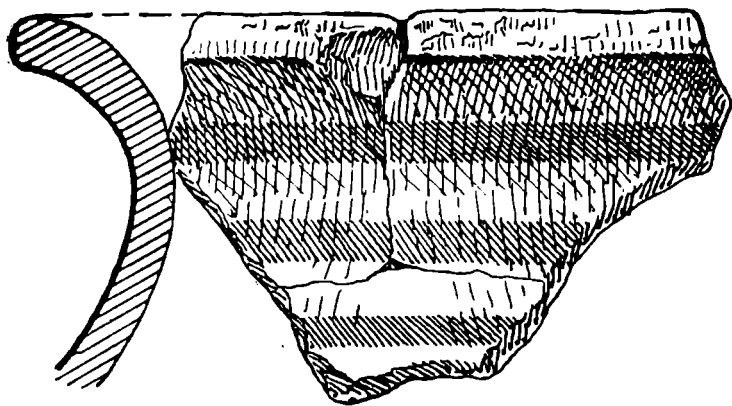

Fig. 3. Fragment ceramic pictat

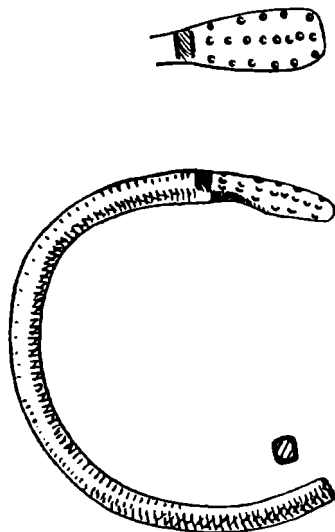
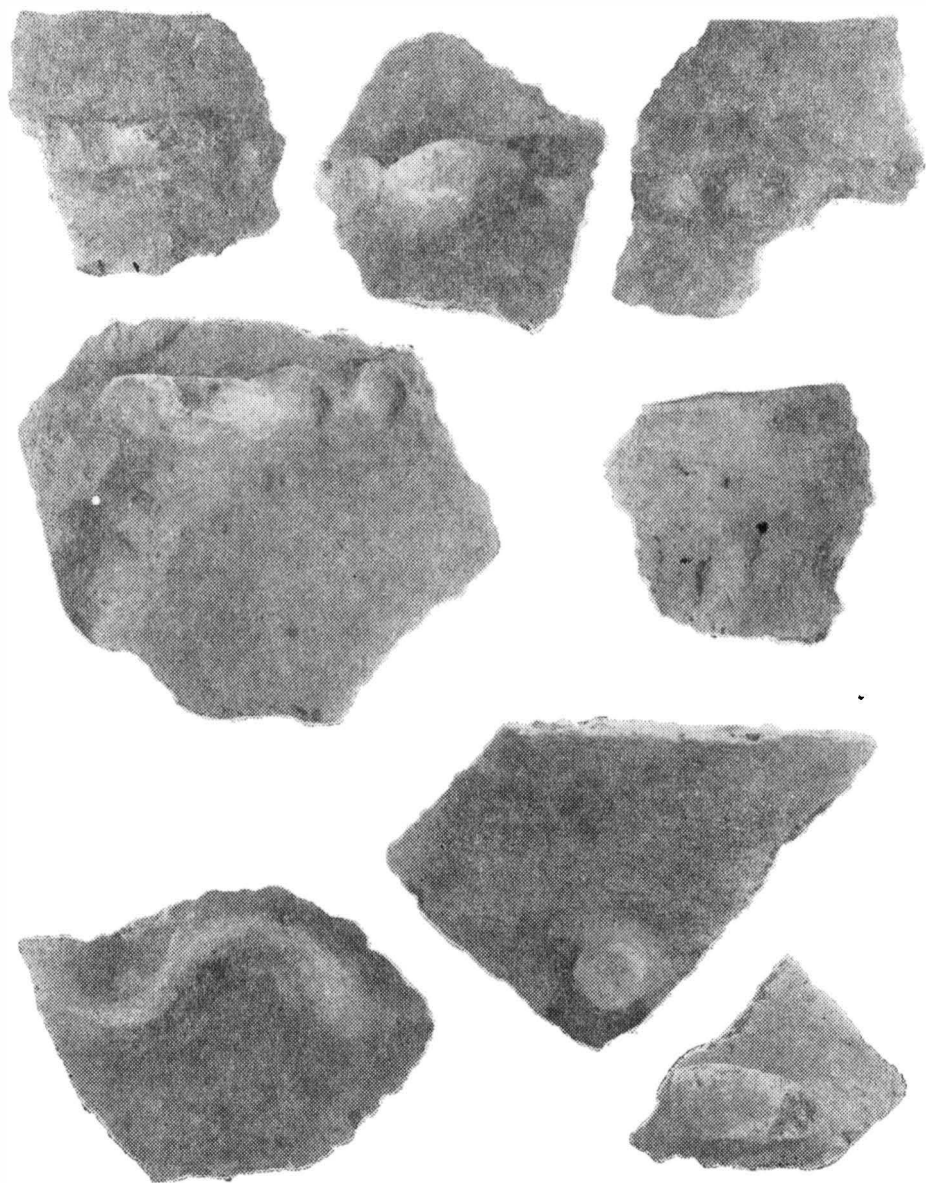

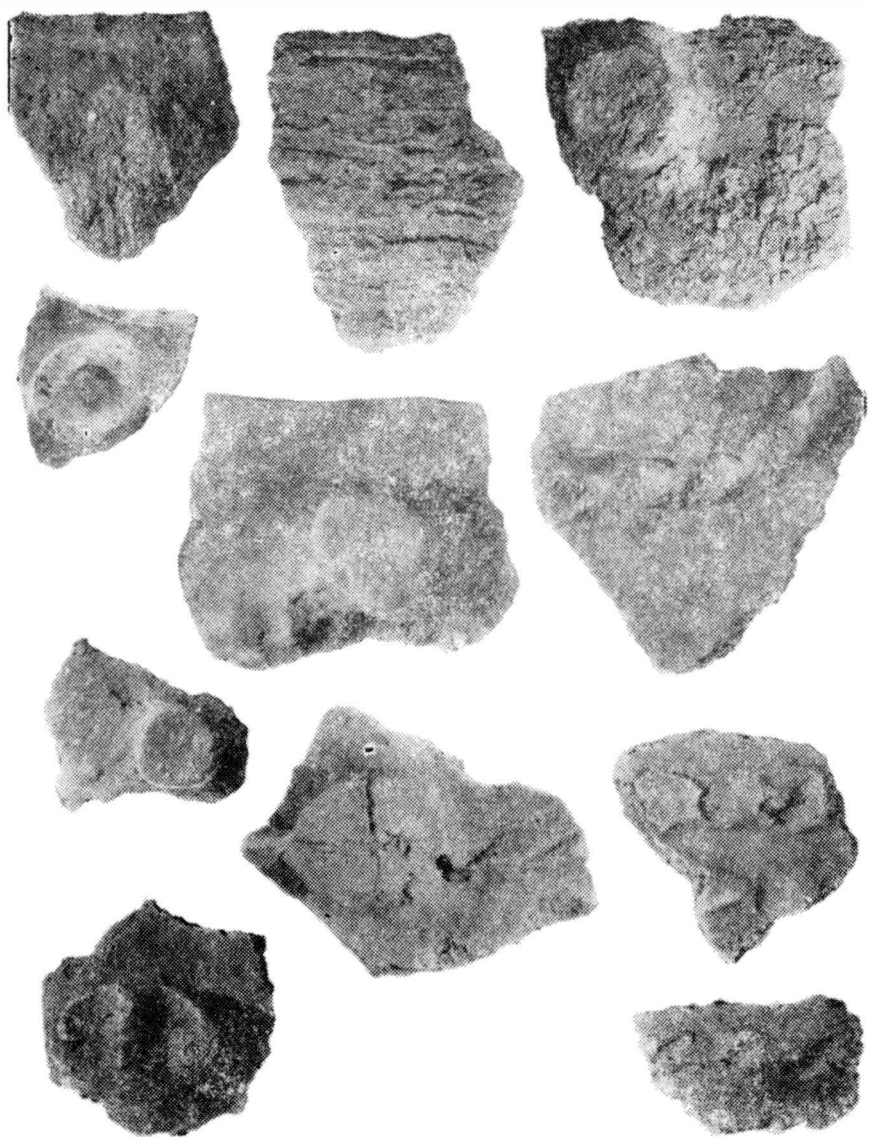
Fig. 4. Brățară de bronz.

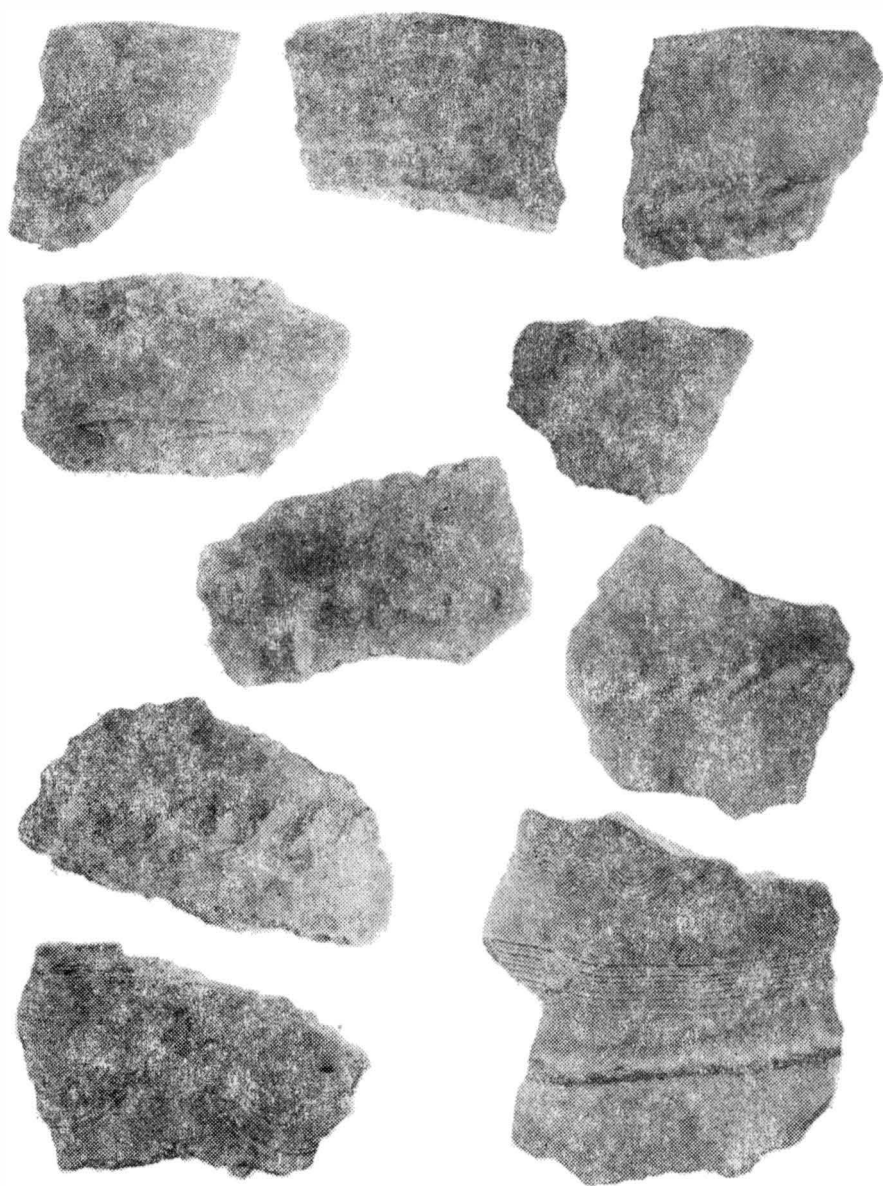
Fig. 5. Vas dacic sec. II—III e.n.

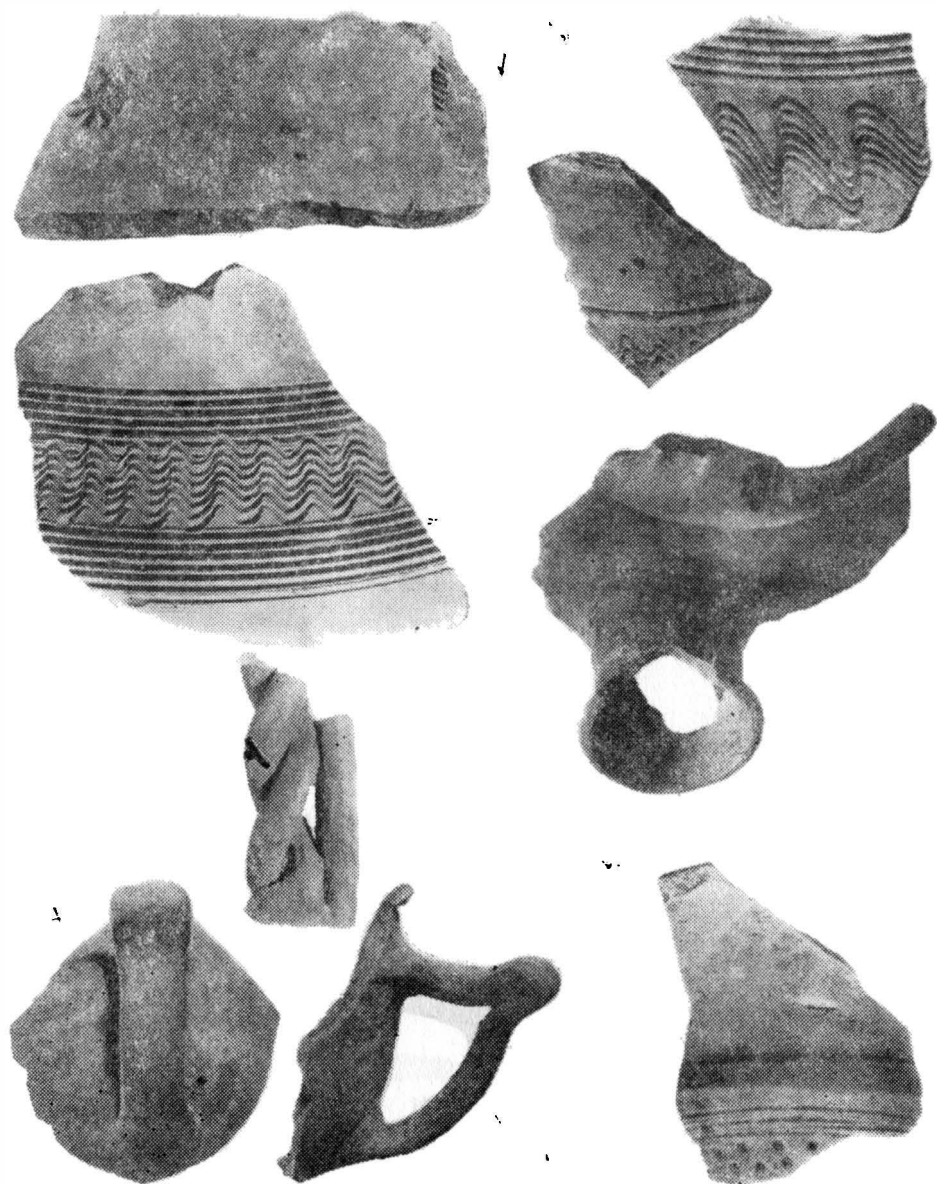
Pl. I. Ceramică dacică lucrată de mină.

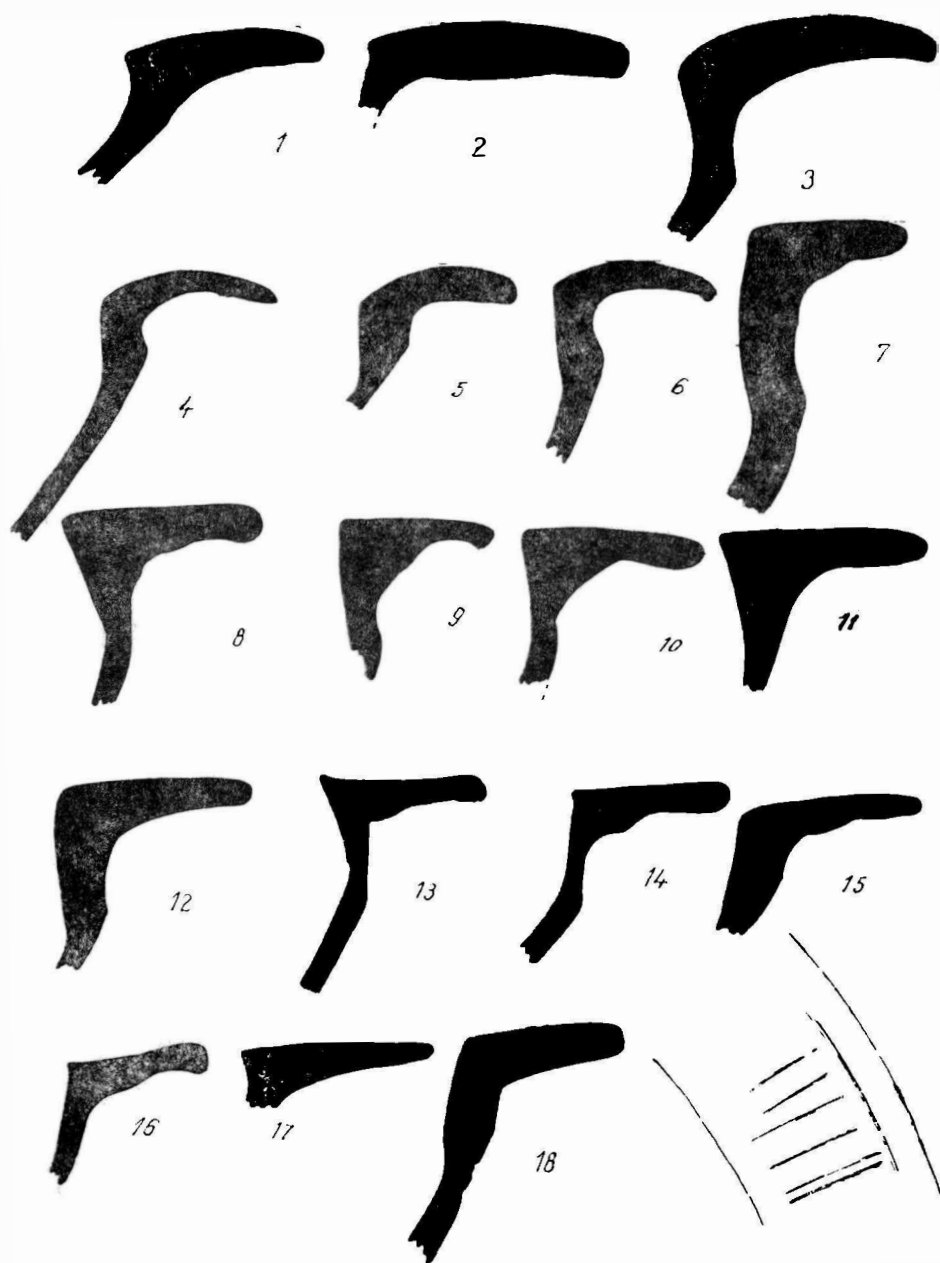
Pl. II. Ceramică dacică lucrată de mână.

Pl. III. Ceramică dacică lucrată de mână.

Pl. IV. Ceramică dacică lucrată la roată.

Pl. V. Ceramică dacică lucrată de mână (1-2) și la roată (3-29).

DIE DAKISCHE SIEDLUNG VON HÄRMAN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Es werden dakische Materialien insbesondere Keramik aus der Siedlung von Härman vorgeführt. Die ältesten gehören dem 3. — 2. Jh. v. u. Z. an, jedoch sind die meisten Überreste aus dem 1. Jh. vor und dem 1. Jh. u. Z. Es kann noch nicht festgestellt werden ob, die dem 2. — 3 Jh. u. Z. zugesprochene Keramik eine Fortsetzung des Lebens in der Siedlung darstellt, oder ob es sich um eine in der Römerzeit neuangekommene dakische Bevölkerung handelt. Es wird als letztes der grosse Prozentsatz der dakischen Keramik in der Siedlung des 1. Jh. u. Z. von Härman unterstrichen.

VERZEICHNIS DER BILDUNGEN

- Abb. 1** Bruchstücke von handgearbeiteten Schüsseln.
- Abb. 2** Bruchstück einer dakischen Tasse.
- Abb. 3** Bruchstück eines bemalten Gefässes.
- Abb. 4** Bronzearmring.
- Abb. 5** Dakisches Gefäss, I. — III. Jh. u. Z.
- Taf. I** Handgearbeitete dakische Keramik.
- Taf. II** Handgearbeitete dakische Keramik.
- Taf. III** Handgearbeitete dakische Keramik.
- Taf. IV** Scheibengedrehte dakische Keramik.
- Taf. V** Handgearbeitete (1—2) und scheibengedrehte (3—29) dakische Keramik.

FORTIFICAȚIA AȘEZĂRII DACICE DE LA ARPAȘUL DE SUS

de I. GLODARIU

Cunoscută încă de la începutul secolului al XX-lea¹, așezarea dacică de la Arpașul de Sus a fost cercetată sistematic abia în anii 1954—1955² și 1974³.

Situată pe teritoriul satului Arpașul de Sus, pe botul unei terase înalte de la confluența râului Arpașul Mare cu pîrîul Plăvaia (fig. 1), așezarea dacică domină prin poziția sa o zonă largă, pînă la primele înălțimi ale Podișului Hîrtibaciului din dreapta Oltului și 10—15 km spre est și vest; spre nord de ea se află înălțimile protectoare ale masivului Făgăraș.

Fortificarea așezării constă dintr-un val cu palisadă dublă, avînd un șanț în fața lui și a fost cercetată în anii 1954 și 1955⁴, cu care prilej s-a stabilit existența a mai multor refaceri succesive⁵, fără însă a fi precizate.

Elementele componente ale fortificației rezultă din profilul peretelui de ENE al secțiunii II/1954 (fig. 2). *Stratigrafie* (de sus în jos): sol vegetal modern (1) gros de 0,10—0,30 m; pămînt brun-gălbui din dărîmătura valului, cu pigmentație roșie de arsură (2), gros pînă la 0,30 m, existent doar pe panta dinspre așezare a valului; pămînt brun-gălbui cu multă arsură, cîrbune, cenușă și rare fragmente ceramice (3) tot din dărîmăturile valului, cu grosimea pînă la 0,60 m, existent pe ambele taluzuri ale valului; gropile stîlpilor palisadei (4) în m. 8, 9—10, 12 și 13, adînci între 0,25—0,55 m cu diametrul între 0,10 (la bază) și 0,60 m; pămînt amestecat cu nisip și pietriș (5), gros de 0,20—0,50 m; pămînt galben-maroniu (6) bine tasat, gros pînă la 1,20 m, existent atît în val cît și în șanțul din fața lui; solul viu al așezării (7); pietriș din structura platoului (8); pămînt negru (9), gros pînă la 0,70 m, existent doar în icul șanțului; nesăpat (10), dar identic cu 6 în partea superioară; pietrișuri mediu rulate (11); cîrbune (12).

În funcție de stratigrafia prezentată mai sus, în cadrul fortificației se pot preciza două faze.

¹ E. Orosz, *Ösrégészeti adatok Erdély déli részéből*, în *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve*, Budapest-Deva, XX, 1910, p. 166—168.

² M. Macrea și D. Berciu, *Șantierul arheologic de la Cașolț și Arpașul de Sus*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 615—621; M. Macrea, *Șantierul arheologic Cașolț-Arpașul de Sus*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 145—149.

³ Cercetările au fost efectuate în colaborare cu Muzeul cetății Făgăraș, din partea căruia a participat colegul I. Ciupea.

⁴ M. Macrea și D. Berciu, *op. cit.*, p. 619, 621; M. Macrea, *op. cit.*, p. 145.

⁵ M. Macrea și D. Berciu, *op. cit.*, p. 619.

Faza I constă din săparea șanțului în dreptul gîuiturii platoului (fig. 1) pînă la stratul de pietriș (8), o parte din pămîntul rezultat fiind folosit la ridicarea valului. Înălțimea celui din urmă nu depășea stratul de pămînt tasat (6). Taluzurile șanțului pătrunse în stratul de pietrișuri au fost consolidate cu un strat subțire de pămînt galben-marونی tasat (6). Adîncimea, măsurată, de la baza valului pînă la icul șanțului, era de cca 1,50—1,70 m, iar înălțimea valului de aproximativ 2,50 m. Adîncimea sistemului de fortificație (lățimea valului plus a șanțului) era de cca 24 m, dintre care 11 m reprezintă deschiderea șanțului.

Faza II constă din înălțimea valului și ridicarea palisadei. În șanț linia taluzului este marcată de limita inferioară a stratului de dărîmături (3), care, este posibil, să fi desființat limita aparținătoare fazei I. Taluzul sudic al șanțului (adîncimea maximă în m 20—21) urma linia marcată de limita inferioară a dărîmăturilor și continua cu limita inferioară a depunerii de pămînt negru (9). Taluzul nordic urma tot limita inferioară a dărîmăturilor în m 18—20 și continua pe o linie ascendentă ce se oprea probabil în dreptul m 16.

Valul a fost înălțat și lărgit. Peste stratul de pămînt bătut (6), aplătișat și împins spre panta externă a valului, s-a așezat un strat de pămînt amestecat cu pietriș și nisip (5) mai gros decît este vizibil astăzi. Grosimea mai mare a lui rezultă din adîncimea redusă, păstrată pînă astăzi, a gropilor stîlpilor palisadei.

În valul astfel înălțat, pe culmea lui, s-au înfipt patru șiruri paralele de stîlpi groși (diametrele între 25—30 cm). Distanța între șiruri nu este aceeași: aproape 1 m între șirurile dinspre sud și 1,75 m între șirurile din m 9—10 și 12.

Urmărirea în continuare a detaliilor tehnice ale acestei „construcții” de lemn este posibilă numai pe baza stratigrafiei. Fortificația și-a găsit sfîrșitul într-un incendiu care a mistuit partea ei lemnoasă și a înroșit o mare cantitate de pămînt. Rămășițele stîlpilor incendiați au fost primele care au căzut pe pantele valului (12). Între și mai cu seamă peste fragmentele de cărbune se suprapune un strat de dărîmături constînd din pămînt înroșit, cărbune și cenușă (3) iar peste aceasta un alt strat de dărîmături formate din pămînt brun-gălbui cu pigmentație de pămînt ars (2). Deci stratul 3 a rezultat dintr-o primă fază a ruînării fortificației (cu resturile stîlpilor arși total sau parțial și cu pămînt înroșit în amestec cu cărbune și cenușă). Ruina a continuat prin alunecarea de pe coama valului a pămîntului cu pigmentație de arsură. Așa stînd lucrurile, este evident că masa considerabilă de pămînt ars și de pămînt cu pigmentație roșie nu putuse aluneca decît dintre rîndurile de stîlpi înfipti pe coama valului.

Structura fortificației în faza II ar fi, așadar, următoarea: 1. șanțul larg la gură de cca 13 m și adînc de aproximativ 2 m; 2. valul de pămînt lat la bază de 13—14 m și înalt de 3,50—4 m; 3. „zidul” din lemn și pămînt de pe coama valului. Intervalele dintre șirurile de stîlpi au fost umplute pe o înălțime oarecare (dar nu pînă la vîrfurile stîlpilor) cu pămînt. Probabil, pentru a rezista presiunilor laterale ale pămîntului, stîlpii din cele patru șiruri au fost legați din loc în loc cu birne transversale. Grosimea „zidului” de lemn și pămînt era de cca 5—5,50 m iar înălțimea umpluturii de pămînt, calculată după volumul dărîmăturilor, era de aproximativ 1,50—2 m; de la ea în sus

continuau doar virfurile stîlpilor de lemn. Înălțimea totală a valului și a „zidului” înfipt în el ajungea la cea 5—6 m.

Fazei II îi aparține și micul șanț interior (m. 2,25—3,20) menit să colecteze apa de pe panta valului dinspre așezare.

Astăzi valul este în bună parte aplatizat, măsurînd doar 2 m înălțime iar șanțul umplut, adînc doar de 1 m. Lungimea totală păstrată a valului este de 40 m iar a șanțului de 41,50 m.

Laturile de ENE și VSV ale așezării erau apărate natural de ripile abrupte dinspre Plăvaia și Arpașul Mare. Nu este exclusă însă existența unei palisade, menită să protejeze locuințele periferice și pe luptători, pe marginile pomenite ale așezării. Surpările continue de veacuri au putut-o antrena cu ele în cele două văi, așa încît verificarea supoziției ce tocmai s-a făcut nu este posibilă.

Rămîne în continuare neprecizat intervalul scurs între prima și cea de a doua fază a fortificației. Este sigur însă că fortificația a suferit o singură distrugere violentă și anume cea care-i marchează sfîrșitul.

Faza II în raport cu prima reprezintă o refacere și întărire. Motivele ce au determinat-o pot fi diferite începînd cu necesitatea refacerii primeia ca urmare a degradării ei și încheind cu cauze de ordin general militar care cereau sporirea rezistenței așezării în ansamblul ei.

Fortificația așezării de la Arpașul de Sus este de tipul promontoriu barat, binecunoscut în Dacia de dinaintea cuceririi romane. Cel mai simplu și mai la îndemînă sistem de întărire a unei așezări situate pe un bot de deal, de platou sau pe un promontoriu era bararea accesului spre ea printr-un șanț sau printr-un șanț și val. Dintre așezările dacice contemporane celei de la Arpașul de Sus, fortificate după același principiu, le menționăm pe cele de la Clit⁶, Săcalasăul Nou⁷, Zalha⁸, Tășnad⁹, Marca¹⁰, Șibișel¹¹. În schimb, doar la Barboși se întîlnește un „zid” din lemn și pămînt¹² asemănător celui de pe culmea valului de la Arpașul de Sus.

Prin elementele ei constitutive fortificația acum în discuție se înscrie în seria obișnuită a celor dacice. Doar „zidul” de lemn și pămînt, care-i sporea considerabil eficacitatea, presupunea cunoștințe tehnice-construcitive deosebite.

Fără a anticipa asupra unor concluzii generale ce pot fi formulate doar în corelație cu prezentarea în detaliu a așezării propriu-zise, sînt de remarcat proporțiile neobișnuite ale fortificației în raport cu mărimea așezării, indiciu important al rosturilor ei militare în apropierea văii Oltului. Locul ales pentru fondarea așezării ne îndeamnă să presupunem că odată cu constituirea acesteia (prima jumătate a sec. I î.e.n.) s-a durat și faza I a fortificației. Sfîrșitul așezării, împreună cu fortificația ei, s-a petrecut în vremea războaielor traiane, populația fiind mutată, foarte probabil, în interiorul granițelor provinciei romane.

⁶ S. Dumitrașcu, *Așezări fortificate și cetăți dacice în partea de vest a Munților Apuseni*, în *Cristia*, II, Oradea, 1972, p. 127—129.

⁷ Idem, *op. cit.*, p. 136.

⁸ Informații Gh. Lazarovici.

⁹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 129—131.

¹⁰ Idem, *op. cit.*, p. 138; S. Morintz, în *Dacia*, N. S., XI, 1973, p. 381, nr. 90.

¹¹ I. Marțian, *Urme din războaiele romanilor cu dacii*, Cluj, 1921, p. 40—41.

¹² N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, Ed. Meridiane, București, 1969, p. 30, 32—33.

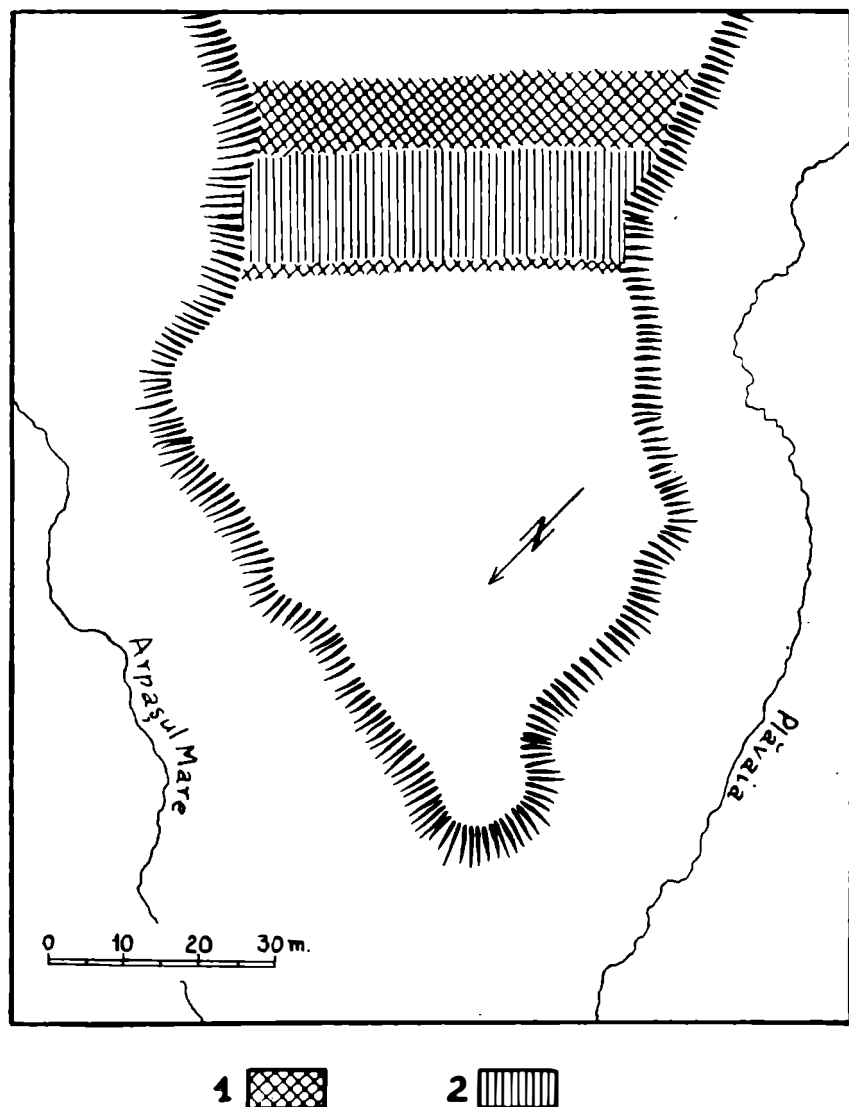
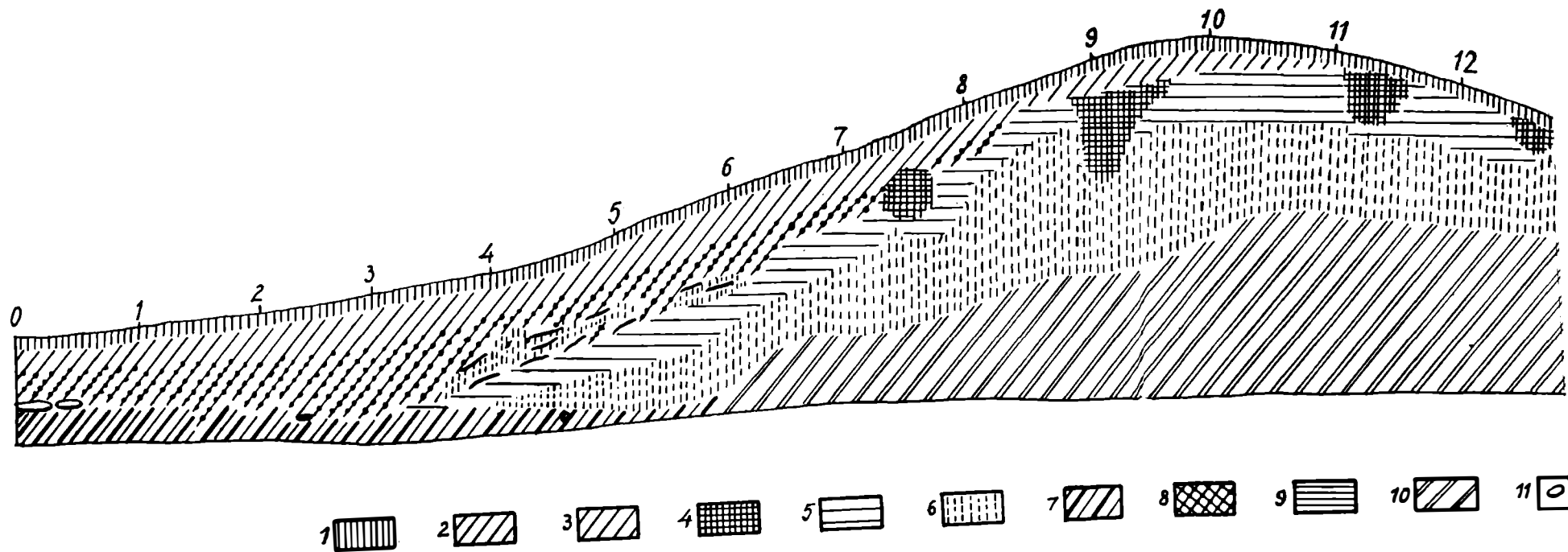
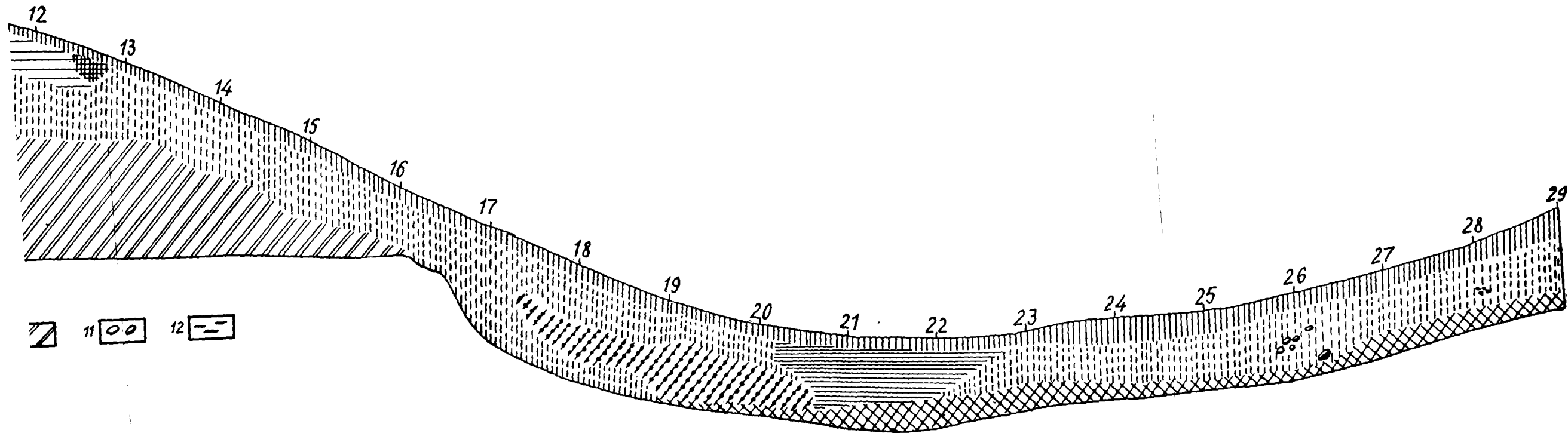

Fig. 1. Schița planului de situație al așezării dacice:
1 șanțul; 2 val.

Profilul șanțului și valului de apărare de la Arpașu de Sus.

LA FORTIFICATION DE L'HABITAT DACE DE ARPAȘUL DE SUS

(RÉSUMÉ)

L'habitat dace fortifié de Arpașul de Sus se range parmi ceux du type „promontoire barré„ (fig. 1). La fortification présente deux phases (fig. 2). La première consiste en un fossé extérieur (cca 1,50—1,70 m de profondeur) et un vallum qui le longe à l'intérieur, pas beaucoup plus haut que la couche 6 du profil (fig. 2), c'est-à-dire de cca 2,50 m. La largeur du système de fortification (vallum+fossé) était d'environ 24 m. La deuxième phase est constituée par l'approfondissement partiel du fossé extérieur, par le rehaussement du vallum et par la plantation sur sa crête d'une muraille en bois (les traces des quatre rangées parallèles de piliers sont marquées de 4) et en terre, ainsi que par le petit fossé collecteur placé à l'intérieur. La hauteur totale du vallum et de la muraille en bois et en terre (calculée en fonction de la quantité de terre brûlée écoulée d'entre les piliers) aurait dû être d'environ 5—6 m. La largeur totale du système de fortification pouvait être d'environ 28 m. La fortification a été probablement bâtie à l'époque même où l'on a fondé l'habitat (la première moitié du I-er s. av.n.è.) et a été détruite au cours des guerres de Trajan pour la conquête de la Dacie.

CERAMICA DACICĂ DE LA FILIAȘ

de SZÉKELY ZOLTÁN

Problema persistenței elementului autohton, dacic, după cucerirea Daciei de către romani a fost și a rămas o preocupare principală a tuturor cercetărilor care s-au ocupat sau se ocupă de istoria Daciei sub stăpînirea romană. În lipsă de izvoare scrise, această problemă se poate rezolva numai prin cercetările arheologice, care ne pot furniza date importante referitoare la traiul populației care în sec. II—III e.n. a trăit sub dominația romană.

Săpăturile executate în ultimii ani în sud-estul Transilvaniei, la cetatea dacică de la Covasna¹, precum și, recent, în castrul roman de la Boroșneul Mare², au dovedit indiscutabil că tot teritoriul Transilvaniei, cunoscut în antichitate sub denumirea de Dacia romană, cuprinzînd și sud-estul Transilvaniei, a fost cucerit cu ocazia celor două războaie purtate de Traian împotriva lui Decebal. Apărarea graniței de răsărit a fost asigurată prin lagăre, caste de piatră, care au fost construite foarte probabil încă din timpul lui Traian dar în mod cert sub Hadrian. Acest fapt este dovedit de o inscripție pe piatră dedicată împăratului Hadrian de către comandantul unei unități de călăreți, Ala I Latobicorum care a construit acest castru³, găsită recent în zidul colțului sud-vestic al castrului roman de la Boroșneul Mare.

În ceea ce privește populația dacică, despre viața și cultura ei materială din perioada care poate fi încadrată cronologic în sec. II și III avem foarte puține date.

În castele romane din sud-estul Transilvaniei (Brețcu, Comalău, Olteni⁴ și Boroșneul Mare) au fost găsite vase dacice, dintre care unele prezintă și un aspect tirziu; acestea sînt însă sporadice și nu reflectă în mod suficient procesul de romanizare, prin care a trecut această populație timp de un secol și jumătate, cît a durat stăpînirea romană în Dacia. Mult mai importante sînt așezările localnicilor, în care putem urmări acest proces de romanizare și totodată păstrarea culturii materiale tradiționale, care bineînțeles că în acest interval de timp și ea a trecut prin mari schimbări. Acest proces de

1. Z. Székely, *Cetatea dacică de la Covasna*, în *SCIV* 2, V 23, 1972, p. 201—214.

2. Z. Székely, *Noi descoperiri din epoca romană în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIVA*, 3, t. 26, 1975, p. 343—351.

3. Z. Székely, *Cuvîntul Nou*, an VIII, nr. 1301 și p. 6.

4. Z. Székely, *Date referitoare la cucerirea sud-estului Transilvaniei de către romani și persistența elementului dacic*, în *Cumidava* IV, 1970, p. 52—53, fig. 1.

romanizare și păstrare a tradiției vechi se reflectă în materialul ceramic descoperit la Făliaș (jud. Harghita), într-o groapă care aparține unei locuințe dacice distrusă în epoca prefeudală.

Așezarea de la Făliaș se află pe malul Tîrnavei Mari, la sud de comună, pe o terasă ridicată pe malul unui pîrîu, care curge spre vest, prin comună, și se varsă în Tîrnava Mare. Pe acest loc au fost găsite resturi de cultură materială din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și dacică, peste care s-a suprapus o mare așezare din epoca prefeudală din sec. VII—VIII. Terenul a fost cercetat prin o rețea de șanțuri și au fost dezvelite 41 de bordeie prefeudale. În partea nordică a șanțului nr. 52, s-a găsit o groapă în formă de sac, cu fundul plat, în care au fost descoperite multe fragmente de vase împreună cu oase de animale și bucăți de chirpic ars. Groapa era rotundă la gură, avînd diametrul de 2 m, adîncimea 1,20 m. Materialul ceramic se împarte în 2 grupe:

1. Vase de tradiție dacică
2. Vase romane.

Materialul ceramic dacic, ca și cel roman, este foarte bogat; s-au întregit însă numai două vase romane. Fragmentele descoperite ne arată bogăția și tipuri în ceramica folosită în această perioadă.

Vasele dacice, cu excepția unuia, au fost făcute la roată din pastă fină, cenușie. Tipul dominant este vasul cu picior (fructiera) cu marginea răsfrîntă spre exterior. Lățimea buzei acestor vase variază între 3 și 5 cm. Sînt nedecorate; excepție face numai un fragment de buză, pe care se află un decor de linii orizontale, lustruite. S-a găsit un singur fragment de picior, de o înălțime redusă. Străchinile prezintă două tipuri: *a* — strachina cu buza îngroșată, formă clasică dacică; *b* — strachina cu buza dreaptă, formă romană. Tot de influență romană este și linia adînc incizată pe marginea buzei îngroșate. Un alt tip este cana cu gura largă, prevăzută cu o toartă în bandă lată. Buza acestei căni este dreaptă sau răsfrîntă în afară. Sînt cîteva fragmente de buză din cupe cu pereți drepți. Fundul vaselor este plat sau inelar.

Numai un singur fragment de buză este făcut cu mîna; acesta face parte probabil dintr-o ceașcă, „cățuie” dacică.

Materialul ceramic roman este reprezentat prin fragmente de oală, străchini, capace și printr-un fragment de „terra sigillata”, decorat cu rozete imprimate. Aceste fragmente de vase sînt făcute din pastă bună, arsă cărămiziu, multe din ele fiind pictate cu roșu. S-au întregit o strachină și o cupă. Formele și elementele de decor sînt cele obișnuite în provinciile romane din sec. II și III e.n. Fragmentul de terra sigillata, precum și celelalte vase, indică faptul că avem de-a face cu fabricații locale, probabil cu produsele atelierului de ceramică de la Cristești pe care le găsim în toate castrele și așezările romane, de-a lungul graniței de est a Daciei romane⁵. În privința încadrării cronologice, pe baza formelor de vase dacice, — ne referim aici la fructiere și la lipsa ceramicii făcute cu mîna —, credem că nu ne înșelăm dacă acceptăm ca dată a așezării dacice a doua jumătate a sec. II sau începutul sec. III. O datare mai timpurie nu pare verosimilă, fiindcă aspectul ceramicii dacice din bordeiul dacic cunoscut din așezarea de la Simonești,

5. Z. Székely, *Villa rustica română de la Clumăfata, în Studii și comunicări*, Sibiu 14, 1969, 173.

datat cu o monedă romană de la mijlocul sec. II, arată un alt aspect, majoritatea vaselor fiind făcute cu mîna.

După cele relatate mai sus reiese că populația dacică, după cucerirea romană, a trăit mai departe în așezări rurale, după vechiul ei obicei, avînd aceleași îndeletniciri, pe care le exercitau și înaintea venirii romanilor. Cultura, civilizația romană a pus amprente ei asupra vieții și culturii materiale a dacilor, care se manifestă și în tehnica ceramicii, care, pe lângă formele tradiționale, se îmbogățește cu noi elemente.

Importanța descoperirii gropii dacice din așezarea de la Filiaș constă în faptul că am putut urmări într-o bună măsură procesul de romanizare a populației cucerite și, totodată, am putut constata și păstrarea tradiției locale și în timpul stăpînirii romane. Îmbinarea acestor două elemente, cel dacic și roman, se poate constata și în cultura materială a populației, care, după părăsirea Daciei, a rămas pe loc și a transmis aceste elemente și în secolele în care s-a desăvîrșit procesul de formare a poporului român.

DIE DAKISCHE KERAMIK VON FILIAȘ (KREIS HARGHITA)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser berichtet kurz über die Forschungsergebnisse des Museums von Sfintu Gheorghe (Kreis Covasna) aus den letzten Jahren und erbringt neue Beweise über die Kontinuität der Daker während der Zeit der römischen Herrschaft.

Der Verfasser untersucht die bodenständige Ansiedlung von Filiaș und besonders die dort ausgegrabene Keramik. Diese wurde vorwiegend auf der Töpferscheibe gearbeitet, obwohl auch handgeformte Keramik nicht fehlt.

Indem der Verfasser das Material von Filiaș mit dem aus den römischen Castra dieser Gegend vergleicht — wo römische und dakische Keramik sich gemeinsam und in der gleichen Kulturschichte wie bei Filiaș vorfinden — erbringt er nicht nur neue Beweise zugunsten der Kontinuität der Daker, sondern auch betreffend das Zusammenleben der Daker und Römer und damit über den Verlauf des Romanisierungsprozesses.

DATE PRIVIND CAMPANIA ROMÂNĂ DIN ANUL 105 ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

de GÉZA BAKÓ

Războiul din anii 105—106, care a dus la cucerirea Daciei întregi de către Imperiul roman¹, a afectat și zona sud-estică a Transilvaniei. Privitor la pătrunderea cu acest prilej a trupelor militare romane în zona amintită dispunem de două inscripții foarte importante, descoperite la Köln (Colonia Agrippiensis)² și la Hălmeag (jud. Brașov)³.

Inscripția votivă de la Colonia Agrippiensis este dedicată „Matronis Aufanibus” (divinități casnice ale apelor) de către Caius Iulius Mansuetus, ostaș al legiunii I Minervia, în amintirea faptului că numitul a fost lângă fluviul Olt, pe la Munții Carpați⁴.

Textul inscripției este următorul:

MATRONIS / AVFANIB(us) C(aius) / IVL(ius) MANSVE / TVS M(iles)
L(egionis) I M(inerviae) / P(iae) F(idelis) V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).
FV / ET AD ALTVM SECVS / MONT(em) CAVCASI.

Precum s-a demonstrat încă mai demult, în vremea războiului dacic din anii 101—102 Legio I Minervia nu și-a părăsit locul ei de staționare din Germania, participând deci numai la războiul dacic din anii 105—106, sub comanda lui Hadrian⁵.

Așadar este cert că Legio I Minervia a trecut pe lângă Olt și a intrat în Transilvania prin pasul Turnu Roșu cu ocazia campaniei din anul 105.

Inscripția votivă de la Colonia Agrippiensis denotă deci că în anul 105 unul dintre corpurile de armată romane, condus desigur de către Hadrian,

¹ O inscripție descoperită la Corint dovedește în mod cert că, cu ocazia războiului din anii 105—106 a fost ocupată toată Dacia (universa Dacia devicta est): Acad. C. Daicoviciu, în *Istoria României*, 1, București, 1960, p. 315.

² Fr. Müller, *Blätter für Geist, Gemüthe und Vaterlandskunde*, 16, 1858, 18, p. 66; M. J. Ackner-Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Viena, 1865, p. 239 nr. 17; G. Popa-Lisseanu, *România în izvoarele istorice medievale*, București, 1939, p. 48—49.

³ C.H., III, 1610—2; TIR. I. 35, București, 1969, p. 45; B. Thomas Edit, *ArchÉrt*, 97, 1970, 1, p. 42—43 și p. 48 fig. 15/1—2 (Autoarea presupune că inscripția de pe umbo ar fi un fals tirziu. Această părere nu se poate însă accepta, deoarece toate indiciile arată că inscripția se afla pe umbo încă de la data descoperirii sale).

⁴ G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 48—49.

⁵ Cf. P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, 1, 1893, p. 86, p. 98 și nota 2. Pentru păreri contrarii, dar nedovedite în mod cert: Á. Buday, *Római felirattan*, Cluj-Napoca, 1914, p. 236; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Viena-Leipzig, 1937, p. 60, 62.

comandant al legiunii I Minervia, a intrat în Transilvania prin pasul Turnu Roșu⁶. Este vorba, firește, de corpul de armată care a trecut Dunărea pe la Oescus și a înaintat către nord pe valea Oltului⁷. Acestui corp de armată trebuie să-i fi aparținut deci, pe lângă trupele concentrate din Moesia Inferior, atît Legio I Minervia, cît și alte unități, încă neidentificate, aduse din provinciile apusene.

Faptul că în anul 105 un corp de armată roman a pătruns în Transilvania prin pasul Turnu Roșu este dovedit și de cărămizile ștampilate descoperite în castrul de la Stolniceni (Buridava), care provin de la Legio I Italica, Legio V Macedonica, Legio XI Claudia, Cohors I Hispanorum veterana, Cohors II Flavia Bessorum, Cohors IX Batavorum și pedites singulares. Deși o bună parte a acestor trupe avea la Stolniceni (Buridava) numai vexilații, totuși cărămizile ștampilate, databile din anii 103–105, arată că în preajma celui de al doilea război dacic au avut loc mari concentrări de trupe în fața pasului Turnu Roșu. De asemenea, prezența ștampilelor tegulare provenite de la pedites singulares denotă că în vremea respectivă se afla aici și guvernatorul provinciei Moesia Inferior, ocupîndu-se personal de pregătirea campaniei⁸. Trupele concentrate la Buridava s-au alăturat, desigur și ele corpului de armată sosit de la Oescus, intrînd apoi în Transilvania prin pasul Turnu Roșu.

Menționăm că în același timp principalul corp de armată, aflat sub comanda personală a împăratului Traian, a trecut Dunărea pe podul de la Drobeta și s-a îndreptat, pe căi mai scurte, direct către centrul dacic din Munții Orăștiei⁹.

Relativ la activitatea legiunii I Minervia amintim faptul că participarea ei la cucerirea Daciei este atestată și de alte surse epigrafice, cum ar fi inscripția din vremea lui Hadrian de la Atena¹⁰ și inscripția de la Bracara Augusta (Portugalia)¹¹.

În anul 1835 s-a descoperit la Hălmeag, pe valea Oltului făgărășan, nu departe de castrul de la Hoghiz, un umbo de scut de tip renano-panonic¹², cu bogat ornament argintat. Pe acest umbo se află o inscripție incizată¹³, care, după propunerile făcute, are următoarea lectură: L(egio) XV (Apollinaris) IVS(ti) EL(ia?)NI [C(enturia)], sau L(egio) XV (Apollinaris) IVS(ti) EL(ia?)NI¹⁴.

⁶ P. Király, *op. cit.*, p. 98 nota 2; B. Kuzsinszky, *A magyar nemzet története*, 1, Budapest, 1895, p. XCVIII.

⁷ Al. Culici, *Războaiele dacice (101–106 d.Ch)*, București, 1937, p. 13, 16; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 28; D. Tudor, *Oltenta romană*, Ed. a III-a, București, 1968, p. 33.

⁸ D. Tudor, *op. cit.*, p. 35–36. Pentru trupele militare romane atestate la Stolniceni a se vedea și: *TIR*, L 35, București, 1969, p. 68–69.

⁹ B. Kuzsinszky, *op. cit.*, p. XCVIII; D. Tudor, *op. cit.*, p. 33.

¹⁰ *CIL*, III, 550.

¹¹ *CIL*, II, 2424.

¹² Tipologia cf. B. Thomas Edit, *op. cit.*, p. 43.

¹³ *CIL*, III, 1640–2.

¹⁴ *CIL*, III, p. 261; B. Kuzsinszky, *ArchÉrt*, 8, 1888, p. 246–247; Á. Buday, *op. cit.*, p. 113 nr. 95.

Relevăm însă faptul că numele EL(ia)NI trebuie citit ELE(a)NI, fiind scris după pronunțarea provincială, ca și cuvântul FVET (în loc de fuit) din inscripția votivă de la Köln.

Având în vedere cele arătate, precum și analogiile de care dispunem, considerăm că lectura inscripției umbo-ului de la Hălmeag este L(egio) XV (Apollinaris) IVS(ti) ELE(a)NI.

Subliniem în mod special faptul că deși inscripția indică doar numărul legiunii, nu și denumirea ei, totuși rămâne evident că este vorba de Legio XV Apollinaris. Precum se știe, în armata romană existau două legiuni cu numărul XV, anume Legio XV Apollinaris și Legio XV Primigenia¹⁵. Cea de-a doua fiind însă desființată încă de către Vespasian¹⁶, este cert că în cazul inscripției umbo-ului de la Hălmeag, databilă în vremea lui Traian, avem de-a face cu Legio XV Apollinaris.

Execuția îngrijită, precum și ornamentația bogată, argintată, a umbo-ului ne sugerează ideea că scutul aparținea unui ofițer. Astfel primește o explicație firească și faptul că nu s-a menționat centuria, așa cum o găsim consemnată în alte cazuri, când scutul provenea de la un simplu ostaș¹⁷.

Inscripția arată deci că umbo-ul pierdut la Hălmeag aparținea lui Iustus Eleanus, ofițer al legiunii XV Apollinaris.

Precum a subliniat și D. Tudor, umbo-ul descoperit la Hălmeag nu indică o așezare, sau o stațiune militară, scutul fiind, desigur, pierdut cu ocazia unor lupte, care au avut loc aici între trupele militare romane și oastea dacică locală¹⁸.

Pe vremea războaielor dacice, Legio XV Apollinaris staționa în Pannonia (după divizare, Pannonia Superior)¹⁹. O vexilație a acestei unități a luat parte la războiul dacic din anii 105–106²⁰. Vexilația respectivă aparținea, pe semne, corpului de armată care a pătruns în Transilvania prin pasul Turnu Roșu.

Pe temeiul descoperirii de la Hălmeag putem deci crede că, corpul de armată ajuns în Transilvania prin pasul Turnu Roșu s-a împărțit aici în două detașamente. Un detașament s-a îndreptat către apus, pentru a lua parte la luptele din sud-vestul Transilvaniei. Celălalt detașament a înaintat pe valea Oltului transilvan către răsărit, ajungând, cel puțin, pînă în zona Hălmeag-Hoghiz, unde a susținut lupte cu oastea dacică locală²¹.

¹⁵ RE, 12, 1925, col. 1747–1760 (E. Ritterling).

¹⁶ Ibidem, col. 1760.

¹⁷ Á. Buday, *op. cit.*, p. 113 nr. 96; R. Cagnat-V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, 2, Paris, 1920, p. 324 și fig. 532/2: LEG (ionis) VIII C(enturia) IVL (ii) MAGNI IVNI (i) DVBITATI.

¹⁸ D. Tudor, *Orașe, Țiguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 282.

¹⁹ J. Szilágyi, *Disspann*. Budapesta, Ser. 2, nr. 1, 1933, p. 79.

²⁰ Al. Culici, *op. cit.*, p. 13.

²¹ Însemnătatea descoperirilor de la Hălmeag și Köln, privitoare la evenimentele care au avut loc în sud-estul Transilvaniei cu ocazia cuceririi Daciei de către imperiul roman, a fost subliniată și de J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 154 și nota 8.

Detașamentul trimis pe valea Oltului către rășărit avea, firește, misiunea de a asigura dinspre est flancul armatei romane care opera în regiunea centrului dacic din Munții Orăștiei și de a bloca, în colaborare cu trupele romane sosite prin pasul Oituz (poate și prin cel al Branului)²², forțele armate dacice din sud-estul Transilvaniei²³.

²² V. Christescu, *op. cit.*, p. 28; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1972, p. 357

²³ În afara celor două inscripții prezentate, mai dispunem și de o a treia inscripție, care dovedește participarea la cucerirea Daciei a unei trupe auxiliare romane, atestată în sud-estul Transilvaniei, la Hoghiz: *CIL*, IX, 4753. În prezent nu știm încă cu precizie la care război dacic condus de Traian a participat unitatea respectivă, adică Ala I Asturum. După V. Christescu (*op. cit.*, p. 178) ar fi luat parte la războiul din anii 105–106. Întrucât în Oltenia și în Muntenia nu cunoaștem nici o urmă lăsată de această unitate, putem crede că aparținea corpului de armată care s-a format în Dobrogea (unde staționa și Ala I Asturum) și a intrat în sud-estul Transilvaniei prin pasul Oituz. Privitor la istoria alei I Asturum: *RE*, I, 1894, col. 1230–1231 (C. Cichorius); W. Wagner, în *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 10–11; D. Tudor, în *Oltenia romană*, Ed. III, București, 1968, p. 351; G. Bakó, în *SCIVA*, 26, 1975, 1, p. 144 și nota 30.

ÜBER DEN RÖMERFELDZUG DES JAHRES 105 U. ZR. IM SÜDOSTEN SIEBENBÜRGENS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser untersucht die Volivinschrift des Caius Iulius Mansuetus von Colonia Agrippiensis (Köln) und die Inschrift eines Schildbuckels (Umbo) aus Hălmeag (Kreis Braşov).

Auf Grund der Untersuchung dieser Inschriften, sowie anderer historischer Daten, gelangt der Verfasser zu folgenden Schlussfolgerungen:

Während des Feldzuges des Jahres 105 u. Zr., drang ein römisches Heer im Alttal nach Norden vorrückend, durch den Roten-Türm-Pass nach Siebenbürgen ein. Hier teilte sich das Heer in zwei Abteilungen. Die eine wandte sich nach Westen, um an den Kämpfen in der Gegend von Sarmizegetusa teilzunehmen. Die andere Abteilung rückte im Alttal weiter gegen Osten und gelangte bis in die Gegend von Hălmeag-Hoghiz. Diese Abteilung hatte die Aufgabe, den östlichen Flügel des römischen Hauptheeres zu sichern und die dakischen Streitkräfte im Südosten Siebenbürgens zu binden. Eine andere römische Heeresabteilung drang mit der gleichen Aufgabe durch den Oituz-Pass von Osten nach Siebenbürgen und rückte ebenfalls bis in die Gegend von Hoghiz-Hălmeag vor.

CASTRUL ROMAN DE LA FELDIOARA (FĂGĂRAȘ)

de IOAN I. POP și NICOLAIIE GUDEA

În anul 1973 au fost începute, prin grija Muzeului Județean Brașov, săpături și cercetări arheologice la Feldioara (com. Ucea, jud. Brașov). Au fost efectuate trei campanii scurte de săpături: prima în toamna anului 1973 (septembrie), a doua în vara anului 1974 (iulie) și cea de-a treia în toamna aceluiași an (septembrie). Cercetările au fost începute în 1973 de către Muzeul Județean Brașov, iar în anul 1974 au fost continuate în colaborare cu Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca. Ca urmare a săpăturilor a fost identificat și cercetat parțial un castru roman; acesta reprezintă cel de-al 4-lea castru dinspre est, pe Oltul transilvan și al 45-lea în sistemul defensiv al Daciei romane¹ (fig. 1).

În legătură cu existența unui castru roman la Feldioara nu exista nici o certitudine; în general erau puține informațiile despre o așezare romană aici. Concentrînd suma informațiilor despre o așezare romană în raza localității, TIR, L 35 scria²: „sur la rive gauche de l'Olt (au lieu dit „Cetățuia“), établissement de l'époque romaine, probablement un camp ou castellum: céramique fragmentaire, briques”. Nu se cunosc descoperiri arheologice recente, iar săpături arheologice nu s-au efectuat pînă în anul 1973.

Castrul roman identificat și cercetat de noi în anii 1973 și 1974 se află pe locul numit „Pe cetățea” (=Cetățuia), situat pe partea dreaptă a Oltului, între acesta și satul Feldioara (fig. 2). Din șoseaua națională Făgăraș—Sibiu, în dreptul satului Feldioara se deschide o ramificație, care traversînd Oltul spre N peste un pod de lemn, se îndreaptă spre sat. Din drumul acesta pornesc spre E două „drumuri agricole”: primul chiar de-a lungul Oltului paralele cu malul celălalt cam pe la mijlocul distanței dintre Olt și sat. Acest al doilea „drum agricol” se suprapune pe o porțiune din latura de NV a castrului, de-a lungul căreia înaintează spre E, avînd o ramificație care cotește spre Olt chiar pe colțul de N al castrului; drumul ramificat se suprapune parțial laturii de NE. În apropiere de colțul de N al castrului se află un măr sălbatic care constituie singurul punct de reper din zonă (fig. 2).

¹ N. Gudea, *Das Verteidigungssystem der römischen Dacien*, Saalburg Jahrbuch, XXXI, 1974, p. 41—49.

² TIR, L 35, București, 1969, p. 41. Autorul articolului a strecurat o „mică” greșală: castrul nu se află pe malul stîng, ci pe malul drept al Oltului. Bibliografie pentru vestigiile de la Feldioara: M. J. Ackner, JCC, 1, 1856, p. 28—29; C. Gooss, *Chronik*, p. 274; A. Bielz, JSKV, 19, 1899, p. 9, nr. 253; I. Marțian, *Repertoriu*, p. 18, nr. 255; K. Horedt, *Studii*, 2, 1949, 1, p. 142.

Urmele castrului sînt aplatizate datorită mai ales lucrărilor agricole. Numai cele două porțiuni care corespund cu „drumul agricol” sînt ușor ridicate în formă de dîlmă și deasupra se îngrămădesc pietre și cărămizi pe care, în decursul timpului, țăranii le-au scos cu plugul. Dîlma urmează direcția NV, cotind apoi spre NE, ea indicînd și ductul zidului castrului. Cam la 50 m de colțul de N, dîlma de pe latura de SE coboară brusc cam cu 1 m; această coborîre a terenului în interiorul castrului se poate observa bine, ea urmînd direcția E—V, secționînd castrul în două (*fig. 3*).

Datorită faptului că urmele castrului nu se disting la suprafață, așa cum în general se întîlnesc la alte fortificații, desfășurarea cercetărilor s-a efectuat într-o manieră schimbată față de alte cazuri. Această manieră de lucru a impus o înaintare mai lentă, mai ales datorită necesității de a repeta la distanțe foarte scurte secțiunile. A fost dificilă stabilirea caracterului urmelor, orientarea fortificației, direcțiile zidurilor și limitele păstrate. Numai după aceste precizări am putut trece la cercetarea propriu-zisă, care rămîne încă un deziderat.

Prezentăm mai jos succesiunea săpăturilor (*fig. 3*):

Secțiunea I (26 x 1 m) pe latura de NE, orientată E/NE-V/SV; a fost trasată în anul 1973; s-a identificat zidul de incintă și șanțul. S-a precizat parțial caracterul descoperirii și unitatea auxiliară care staționa aici³.

În anul 1974 au fost trasate următoarele secțiuni:

Pe latura de NE:

- Secțiunea II (5 x 1 m) la 5 m spre N de secțiunea I
- Secțiunea III (6,50 x 1 m) la 10 m spre S de secțiunea I
- Secțiunea IV (5 x 1 m) la 5 m spre N de secțiunea II
- Secțiunea V (3 x 1 m) la 5 m spre S de secțiunea III
- Secțiunea VI (25 x 1 m) la 4 m spre N de secțiunea IV
- Secțiunea VII (3 x 1 m) la 5 m spre S de secțiunea V
- Secțiunea VIII (8,50 x 1 m) la 5 m spre N de secțiunea VI
- Secțiunea IX (7,50 x 1 m) la 25,60 m spre S de secțiunea VII
- Secțiunea X (8,50 x 1 m) la 5 m spre N de secțiunea VIII
- Secțiunea XI (5 x 1 m) la 5 m spre S de secțiunea IX
- Secțiunea XII (10,80 x 1 m) pe latura de NV la 18 m de secțiunea X
- Secțiunea XIII (6 x 1 m) pe latura de NE la 10,50 m spre S de secțiunea XI

Secțiunea XV (5 x 1 m) la 5 m spre S de secțiunea XIII.

Pe latura de NV:

- Secțiunea XIV (4 x 1 m) la 10 m spre V de secțiunea XII
- Secțiunea XVI (5 x 1 m) la 10 m spre V de secțiunea XIV
- Secțiunea XVII (10 x 1 m) la 10 m spre V de secțiunea XVI
- Secțiunea XVIII (5 x 1 m) la 10 m spre V de secțiunea XVII; a fost dezvoltată apoi într-o casetă pentru dezvelirea bastionului porții.
- Secțiunea XIX (5,70 x 1 m) la 10 m spre V de secțiunea XVIII
- Secțiunea XX (12,50 x 1 m) la 5 m spre V de secțiunea XIX.

²² V. Christescu, *op. cit.*, p. 28; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1972, p. 357.

³ I. I. Pop, *Cohors Numidarum Antoniniana la Feldioara-Făgăraș (jud. Brașov)*, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 289—292.

În general secțiunile trasate pe latura de NE au fost oblice față de zid și orientarea lor diferă, datorită faptului că nu era precizată direcția zidului. Secțiunile trasate pe latura de NV sînt paralele între ele și perpendiculare pe zid. Diferitele lungimi pe care le-au primit secțiunile se datorează în mare parte suprafeței restrinse pe care s-a putut face cercetarea. Terenul pe care se află castrul este cultivat, numai porțiunea „drumului agricol” fiind deschisă cercetării.

Ca urmare a săpăturilor efectuate s-au obținut o serie de rezultate importante în legătură cu castrul. De menționat că o parte din castru a fost distrus foarte probabil de o inundație sau de un curs mai vechi al Oltului care era mult deviat spre N. În „memoria” satului nu există nici o informație despre o astfel de situație⁴. În orice caz numai acest fapt pare a explica parțial aspectul actual al terenului. Situația aceasta, ca și lucrările de amenajare planificate în cadrul pregătirilor pentru ridicarea viitoarelor centre hidroenergetice de pe Oltul superior impun urgente cercetări arheologice⁵. Desfășurarea săpăturilor a fost și pînă acum mult stinjenită de prezența culturilor agricole pe cea mai mare parte a castrului, ceea ce nu a permis extinderea și executarea unor săpături „normale”. Se poate, de asemenea, preciza că în ultimele secțiuni de pe latura de NE (XIII și XV) nu s-a mai identificat zidul de incintă. Numai un control amănunțit al elementelor incintei din acest loc în scopul urmăririi șanțului de apărare mai poate aduce lămuriri.

Castrul avea formă patrulateră, cu colțurile rotunjite. Orientarea laturilor era N/NV (58°)-S/SE (26°). Laturile formau între ele un unghi drept; așa indică cel puțin laturile de NE și NV care au fost identificate. Colțul de N al castrului era rotunjit, raza arcului de cerc care forma colțul măsura 14,10 m în partea exterioară. Laturile menționate mai sus au fost numai parțial identificate. Din latura de NE se păstrează numai 86 m (măsurat din partea exterioară a laturii de NV); distanța între latura de NV și bastionul de N al porții de pe latura de NE (încă necercetat) este de 68 m. Lungimea identificată pînă acum din latura de NV este 94 m; distanța între latura de NE și bastionul de V al porții de pe latura de NV este 59,50 m. Pentru cazul că nu s-ar mai obține nici un fel de informații în legătură cu castrul se poate face următorul calcul „teoretic”. Dacă spațiul porții măsoară 5 m lățime și dimensiunile bastioanelor sînt egale, atunci distanța dintre latura de NE și bastionul necercetat este cca 50 m. Această observație teoretică permite să stabilim că laturile lungi ale castrului erau cele de NE și SV, iar cele scurte erau laturile de NV și SE. Același calcul ne permite să stabilim că lungimea totală a laturilor scurte era de 116 m. Pentru cazul că și pe laturile lungi porțile erau plasate la mijlocul laturii, lungimea acestora poate fi de 135 m. În cazul

⁴ Un ajutor substanțial l-am primit din partea organelor locale de partid și de stat. Le aducem și cu această ocazie cuvenitele mulțumiri. În satul Feldioara am întîlnit doi pasionați, iubitori și păstrători ai istoriei locale: Ștefan Miclea zis „Candit” (nr. casei 107) și dr. Nicolae Bozonea (nr. casei 115). Acești doi localnici, care dețin informații numeroase în legătură cu satul și împrejurimile sale, ne-au ajutat mult în timpul cercetărilor;

⁵ În cadrul lucrărilor de amenajare a cursului Oltului transilvan pentru construcțiile cu caracter hidroenergetic ce urmează a fi ridicate aici, terenul va suferi modificări care vor afecta, alături de alte numeroase așezări istorice, și locul castrului de la Feldioara. De aceea se impun urgente măsuri de salvare în continuare a vestigiilor romane din acest punct.

că pe laturile lungi porțile sînt mai îndepărtate de una din laturile scurte (așa cum se întîmplă de obicei), atunci lungimea laturilor este mai mare.

Putem deci presupune cu destulă certitudine că fortificația era orientată fie spre N, fie spre S, caz în care porțile de pe laturile lungi ar fi porțile *principales*. Aceste observații rămîn însă deocamdată la nivelul unor presupuneri teoretice, ele urmînd a fi verificate prin cercetări.

Disponem de foarte puține date în legătură cu fazele de construcție ale castrului. Aplatizarea excesivă a valului de pămînt (= *agger*) nu permite deocamdată observații în legătură cu acesta. Totuși, în cîteva secțiuni-au putut constata indicii în legătură cu raportul dintre zidul de piatră și *agger* care permit să presupunem că exista o fază anterioară cu val de pămînt. Greutatea identificării primei faze survine și din faptul că un strat gros de aluviune antică stă deasupra stratului de pămînt virgin, care este tot un sol aluvionar ce nu în toate locurile poate fi deosebit. Deasupra acestei aluviuni se află un strat de pămînt lutos care constituie probabil valul de pămînt.

Șanțul de apărare a fost identificat în mai multe secțiuni (I, VI, XX), dar a fost intersectat în întregime numai de secțiunea VI. Marginea lui interioară se află la 2,50 m de zid. Lățimea lui este de 11 m, iar adîncimea de 1,25 m (sub nivelul de sus al temeliei zidului). Fundul șanțului este larg și rotunjit.

Zidul castrului a fost construit din rocă locală de gresie calcaroasă șistoasă (fig. 4). Temelia zidului are grosimea de 1,50 m, este înaltă de 40—45 cm, pietrele ei nefiind prinse cu mortar. Zidul propriu-zis are grosimea de 1,10—1,25 m și se diferențiază de temelie printr-un soclu. Fața exterioară a zidului este îngrijit lucrată, spre deosebire de cea interioară care prezintă neregularități. Zidul se păstrează în general bine. Numai în cîteva porțiuni a fost demantelat cu mulți ani în urmă de către localnici.

Pe latura de NV a fost identificat (secțiunea XVII) și cercetat bastionul de V al porții (fig. 5). Zidurile lui se păstrează pînă aproape de suprafața actuală a terenului. Bastionul avea plan dreptunghiular: 6,50 × 5,30 m, partea lui din față depășind spre exterior cu cca 50 cm linia zidului de incintă (fig. 6). Zidul bastionului, gros de 0,90 m era construit din blocuri mari de piatră calcaroasă. Dimensiunile încăperii bastionului erau de 3 × 4 m. În încăpere au apărut cîteva piese arheologice și ceramică, dar nu a fost identificat un strat compact de locuire. Spre spațiul porții, bastionul avea două contraforturi. Primul se află la 2,50 m de fața exterioară a bastionului, este lat de 0,60 m și ieșit cu 25 cm în afară. Cel de-al doilea contrafort se află la 2,90 m de primul; este lat de 0,90 m și ieșit în afară cu 25 cm. În secțiunea spre spațiul porții a apărut în profil nisipul și pietrișul drumului ce trecea prin poartă, care se sprijinea lateral pe zidul bastionului.

Materialul arheologic apărut în cele trei campanii este redus cantitativ, întrucît scopul cercetării în această fază l-a constituit identificarea zidurilor castrului prin secțiuni de urmărire. Ceramica este foarte fragmentară și deocamdată nu avem posibilitatea prezentării unor forme sigure de vase. Ea este suficient de clară însă pentru a permite precizarea caracterului fortificației și a da o primă idee în legătură cu aspectul ei general. Restul materialului arheologic aduce deocamdată la lumină ceea ce, în general,

este caracteristic pentru caste: materiale de construcție (piatră, cărămizi, țigle și olane), unelte și arme etc.

Lista materialului arheologic:

Cărămizi și țigle șampilate

1. Fragment de țiglă ($11 \times 7 \times 3$ cm). Șampilă liberă, cu litere adincite, înalte de 3,2 cm; fragmentară: C [N]. S-au aflat încă 4 fragmente de țigle purtând această șampilă, la unele fiind vizibilă parțial și litera N. Toate au fost descoperite în interior, în apropierea porții de pe latura de NE (fig. 7/1; 7a/1, 2).

2. Cărămidă fragmentară ($41 \times 18,5 \times 5$ cm). Șampilă liberă cu litere adincite, înalte de 3,8—4 cm. Lungimea textului 16,5 cm: COHNVMID. Secțiunea XX, în partea exterioară a zidului de incintă, în dărîmătură (fig. 7/3, 4; 7a/5, 6). Au fost descoperite încă 2 cărămizi cu acest tip de șampilă.

3. Cărămidă fragmentară, dimensiuni $15 \times 11 \times 5$ cm. Șampilă în cartuş dreptunghiular, simplu, adîncit. Dimensiuni: $13,2 \times 4,7$ cm. Litere înalte de 3,8 cm: COHNVMANT; literele V+M și N+T în ligatură. Cărămizi cu șampilă de acest tip s-au mai aflat încă 24 de bucăți (fig. 7/2; 7a/3, 4).

Arme

1. Virf de sulită cu profil piramidal; gaura de înmănușare ruptă. $L=6,5$ cm; $dg=0,8$ cm. Secțiunea XVII bastionul porții; $a=0,40$ cm (fig. 8/12).

2. Virf de sulită cu profil romboidal; gaura de înmănușare ruptă. $L=7,1$ cm; $dg=0,8$ cm. Secțiunea XVII—îngă zidul bastionului în exterior; $a=0,33$ cm (fig. 8/13).

Unelte și instrumente din fier și bronz

1. Cheie din fier. $L=5,5$ cm; $dg=2$ cm; lungimea părții active $=2,6$ cm. Secțiunea I; în 9; $a=0,60$ m (fig. 8/21).

2. Lamă de cuțit. $L=12$ cm; $l=2,4$ cm; L miner $=8$ cm. Descoperită în interior la suprafață (fig. 8/25).

3. Miner de vas (patera?) în formă de cap de leu (?). $L=4,5$ cm; $dc=3,6$ cm. Secțiunea IX, în exteriorul zidului de incintă; $a=0,40$ m (fig. 8/1.)

4. Aplică fragmentară cu verigă de fixare, $d=6,5$ cm. Element de decor în formă de inimă. Secțiunea XVII, în interiorul bastionului, $a=0,27$ cm (fig. 8/2).

5. Aplică în formă de cap uman stilizat; cuiul de fixare este rupt. Fața personajului este rigidă, părul redat foarte schematic. Secțiunea XVII, în interiorul bastionului (fig. 8/4).

6. Două fragmente dintr-un lăntişor de bronz; elementele lui sînt din sîrmă împletită. Lungimea unui element este 2 cm. Primul fragment are 3 elemente, cel de-al doilea numai două. Secțiunea I, m.15; $a=0,37$ cm (fig. 8/5—6).

Materialele de construcție din fier

1. Piron cu floare. $L=6,9$ cm; $dc=1,6$ cm. Secțiunea XVII, $a=0,30$ cm (fig. 8/14).

2. Piron cu floare; fragment. $L=6,5$ cm; $dc=1,5$ cm. Secțiunea VI, m. 19, $a=0,75$ cm (fig. 8/15).

3. Piron cu floare; fragment. $L=6$ cm; $dc=2$ cm. Secțiunea I, m. 13, $a=0,25$ cm (fig. 8/16).

4. Piron cu cap îndoit. $L=5,5$ cm. Secțiunea I, m. 26, $a=0,25$ m (fig. 8/17).

5. Piron fără cap. $L=14,5$ cm. Secțiunea XVII, lângă zidul bastionului, în exterior (fig. 8/20).

6. Placă din fier cu dimensiunile $7,5 \times 4,7$ cm. Secțiunea XVII. în interiorul bastionului (fig. 8/22).

7. Piron cu floare; fragment, cu dimensiunile $L=3,7$ cm; $dc=3,2$ cm. Secțiunea I, m. 26, $a=0,25$ cm (fig. 8/23).

8. Cui îndoit. $L=9,5$ cm (fig. 8/24).

Piese din os

1. Ac; suprafața lustruită. $L=10$ cm; $dg=3$ mm (fig. 8/7).

Piese din sticlă

1. Pahar; fragment din pastă mată; dimensiuni $3 \times 1,8 \times 0,1$ cm; decorat cu alveole (fig. 8/8).

2. Pahar; fragment din pastă transparentă. Dimensiuni: $4,5 \times 2,7 \times 0,2$ cm. Elementele de decor așezate pe trei registre incizate vertical: pătrățele mici pe trei șiruri; alveole mari paralele și incizii verticale. Secțiunea XVII, în interiorul bastionului (fig. 8/9).

Piese din piatră

1. Gresie de ascuțit; două fragmente cu dimensiunile $10 \times 5 \times 2$; $2 \times 0,7$ cm. La unul din capete au cîte o gaură. Secțiunea XVII, în exterior, lângă zidul bastionului (fig. 8/10, 11).

2. Rîșniță fragmentară (*meta*), din piatră poroasă; $d=33,5$ cm; $gr=10$ cm. Secțiunea III, m. 1, $a=0,40$ m.

Săpăturile efectuate la Feldioara au adus noi și importante date pentru istoria Daciei romane. În primul rînd a fost identificat un castru, căruia i-au putut fi stabilite elementele principale. În al doilea rînd a fost identificat locul de garnizoană al cohorții II Flavia Numidarum, despre care pînă acum nu se știa decît că făcea parte dintre trupele Daciei Inferior (CIL, XVI, 75; B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, p. 196—198). Prezența acestei auxiliii la Feldioara și la începutul secolului al III-lea, cînd poartă epitetul *Antoniniana*, arată o viață de lungă durată a castrului.

Ștampilele tegulare ale cohorții prezintă trei tipuri diferite. Dacă tipul 3 — COH(ors) NVM(idarum) ANT(oniniana) — poate fi datat cu siguranță la începutul secolului al III-lea, celelalte două tipuri nu permit deocamdată o departajare în timp, deoarece pînă acum ștampilele au apărut amestecate și numai lângă zidul de incintă.

Cercetarea castrului roman de la Feldioara este încă la început. Sperăm că săpăturile viitoare vor aduce și alte lămuriri pentru cunoașterea temeinică a istoriei Daciei romane.

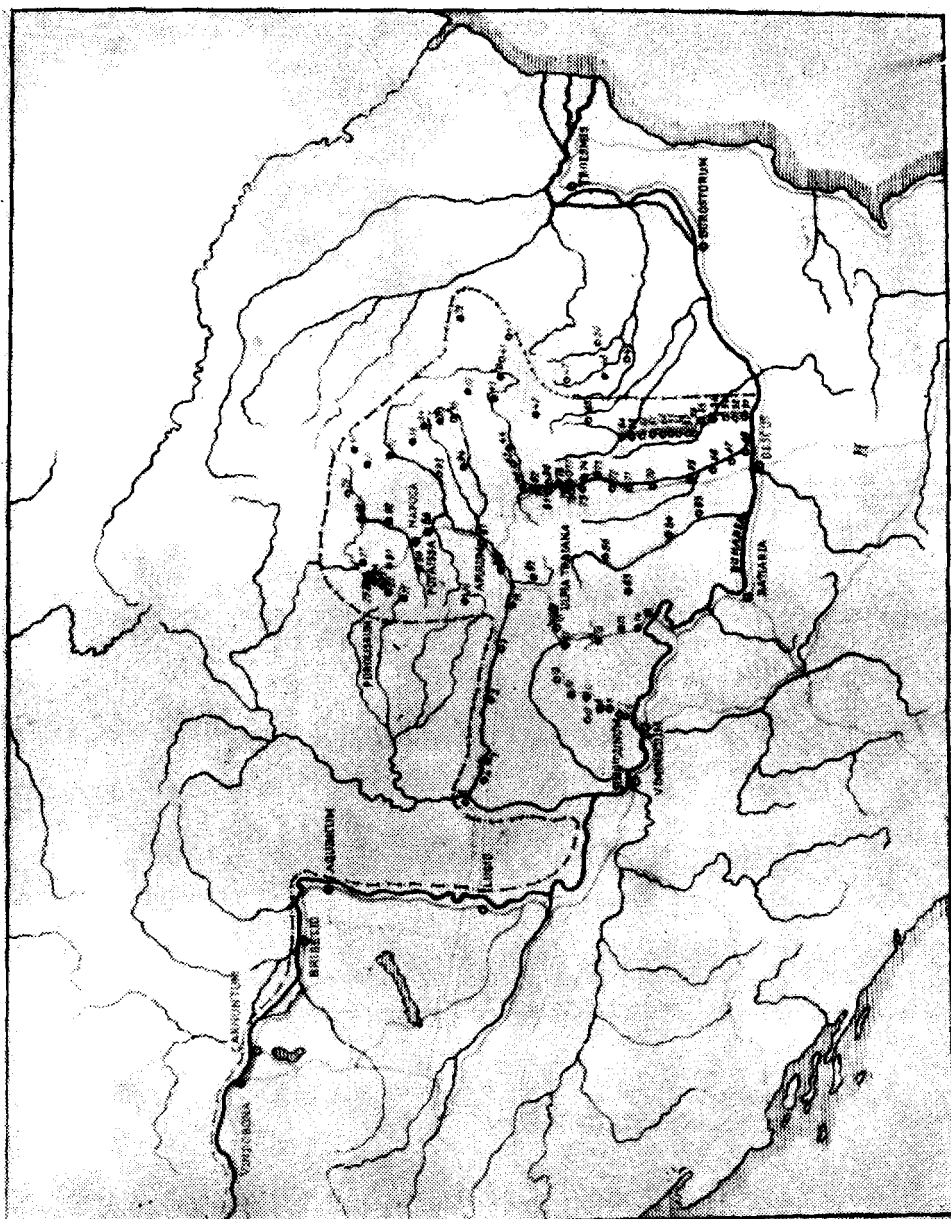

Fig. 1. — Harta sistemului defensiv al Daciei romane; castrul de la Feldioara nr. 45.

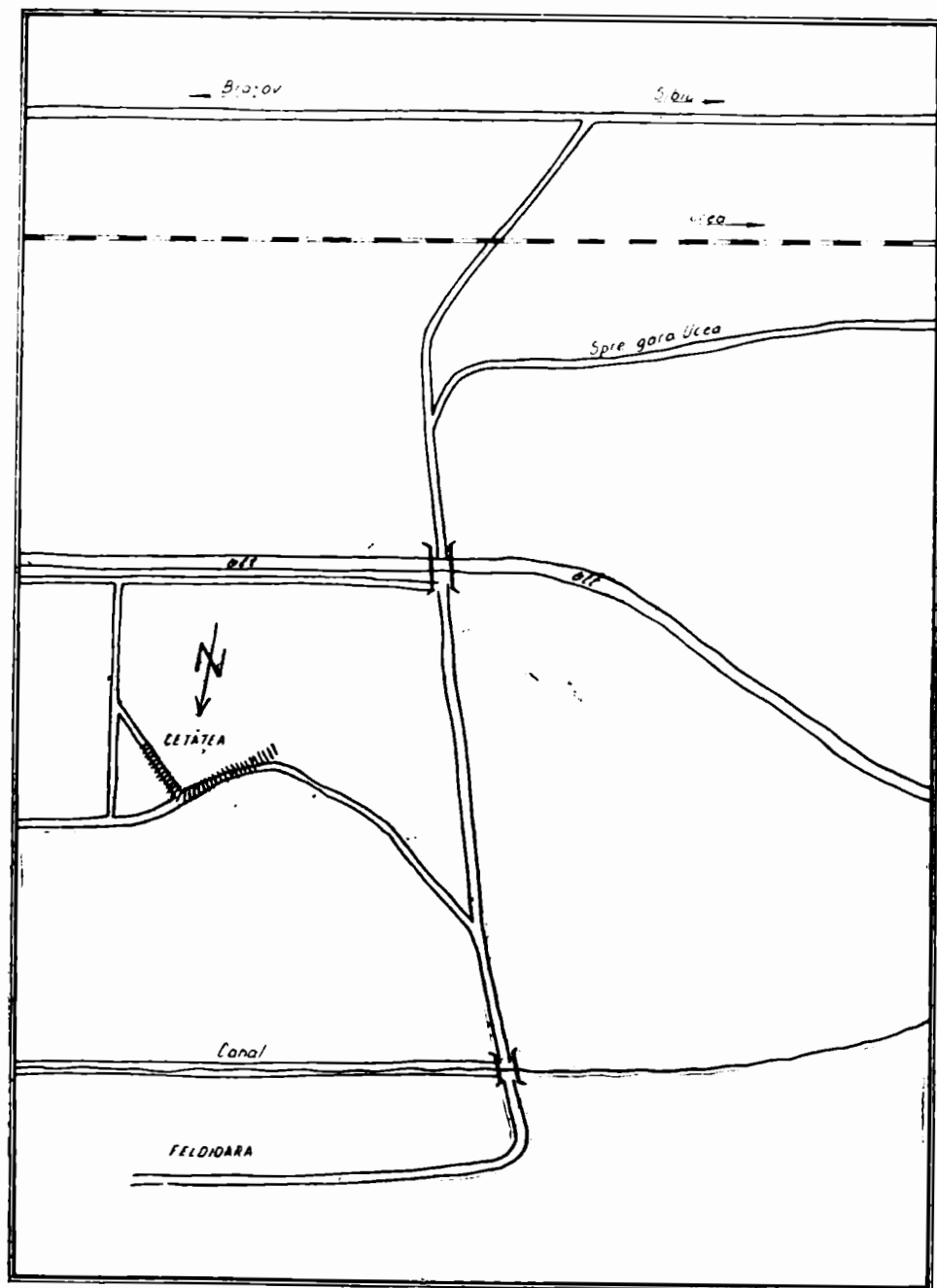

Fig. 2. — Așezarea castrului de la Feldioara în zona apropiată.

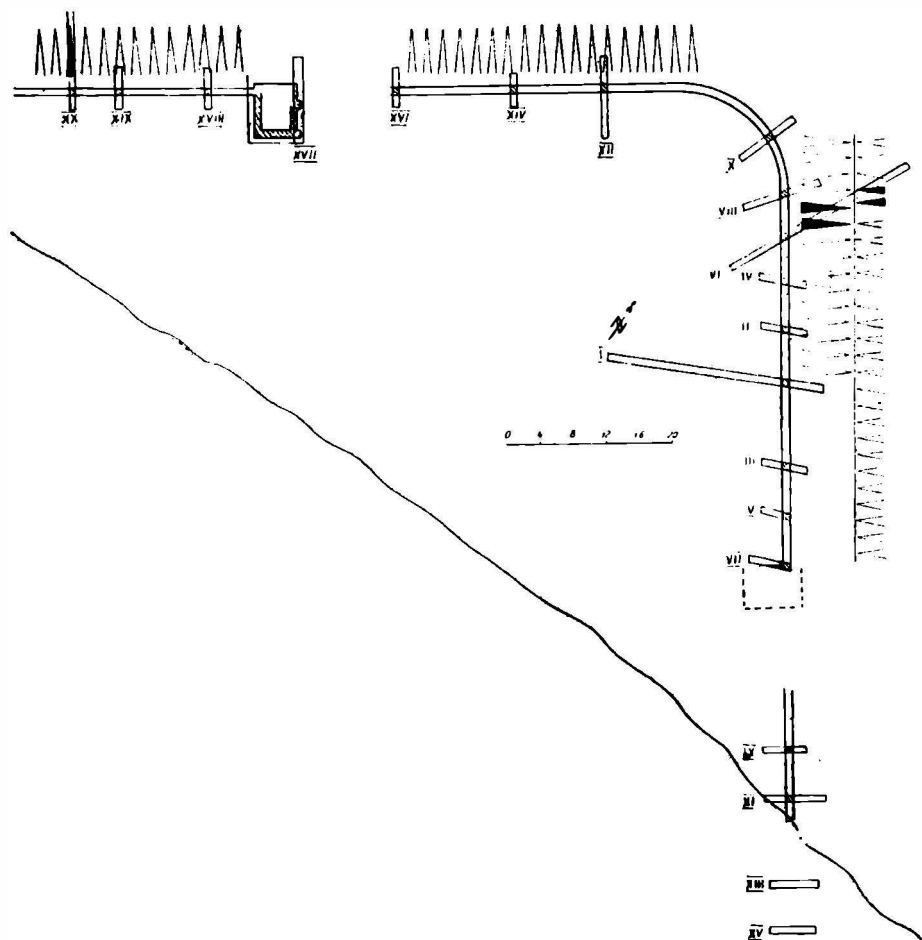

Fig. 3. — Planul castrului cu săpăturile din anii 1973 și 1974.

Fig. 4. — Aspecte din timpul săpăturilor: zidul de incintă.

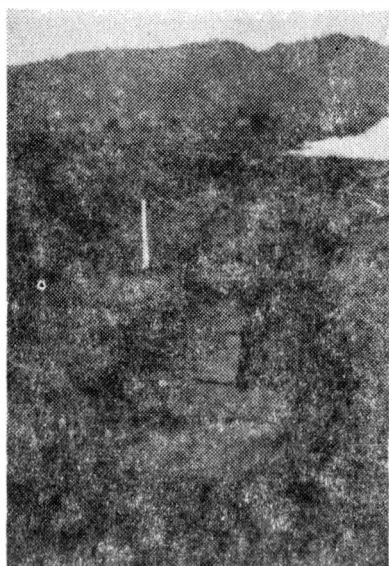

Fig. 5. — Aspecte din timpul săpăturilor: bastionul de V al porții de pe latura de NV.

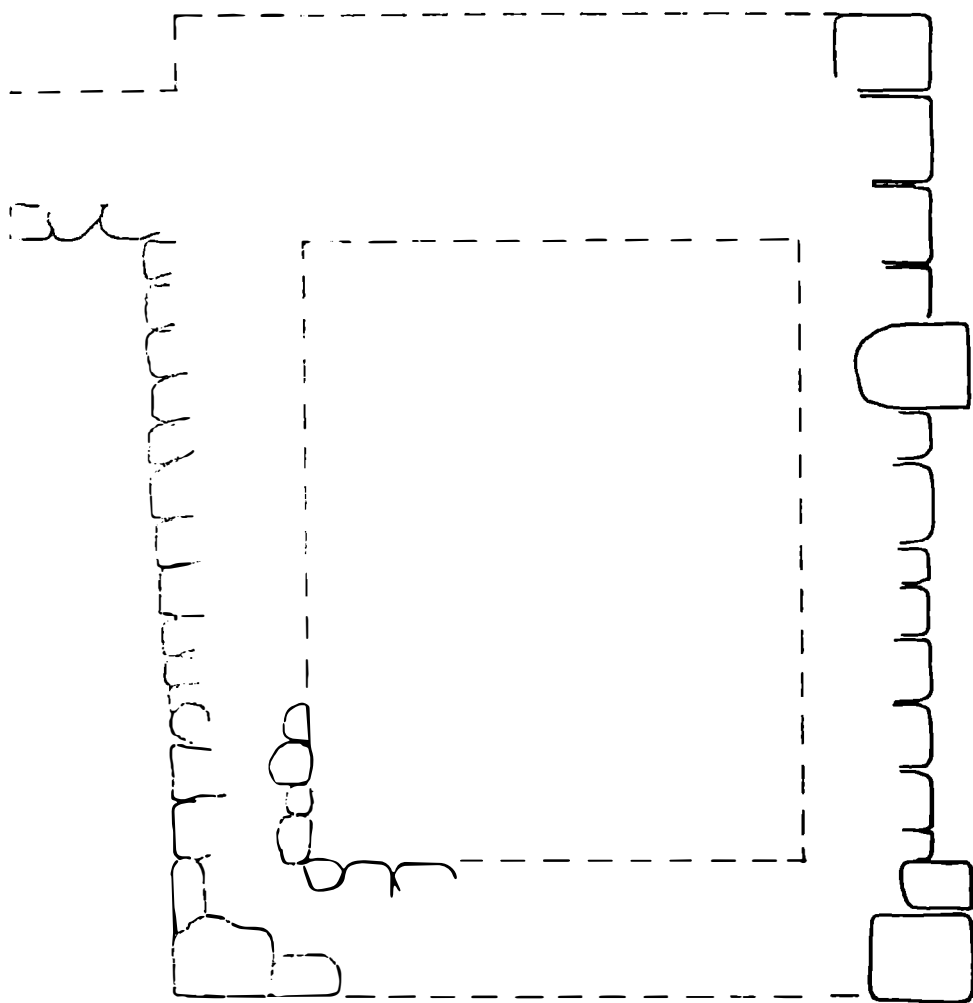
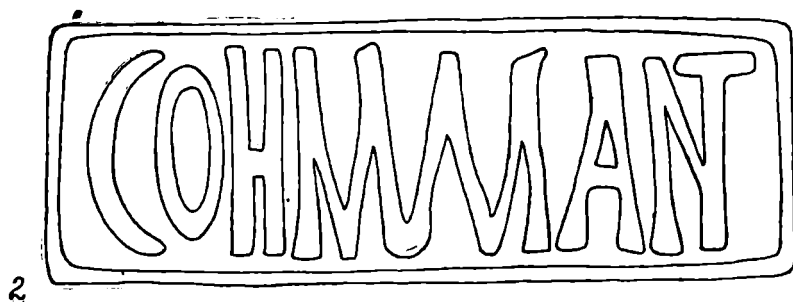

Fig. 6. — Planul bastionului de V al porții de pe latura de NV.

1

2

3

4

Fig. 7. — Tipuri de ștampile pe cărămizi și țigle.

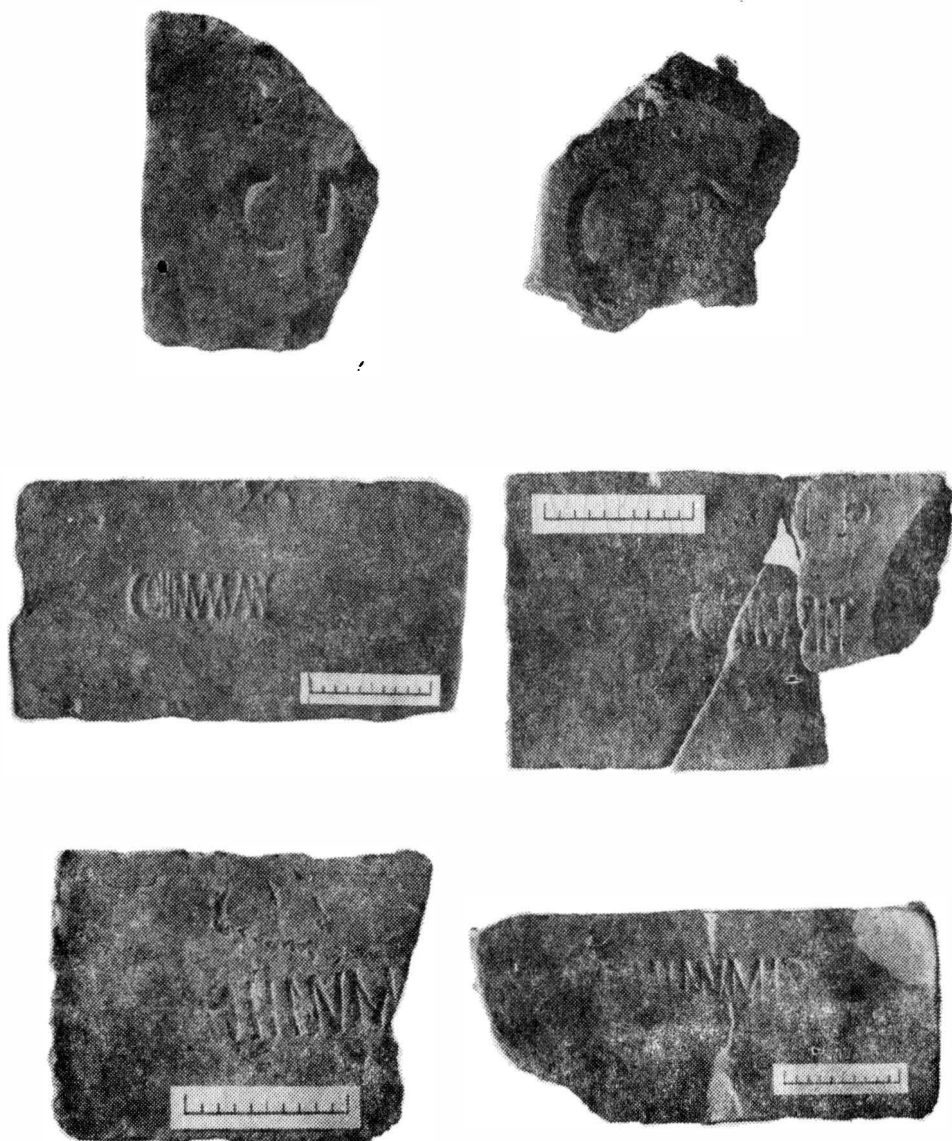

Fig. 7a. — Tipuri de ștampile pe cărămizi și țigle.

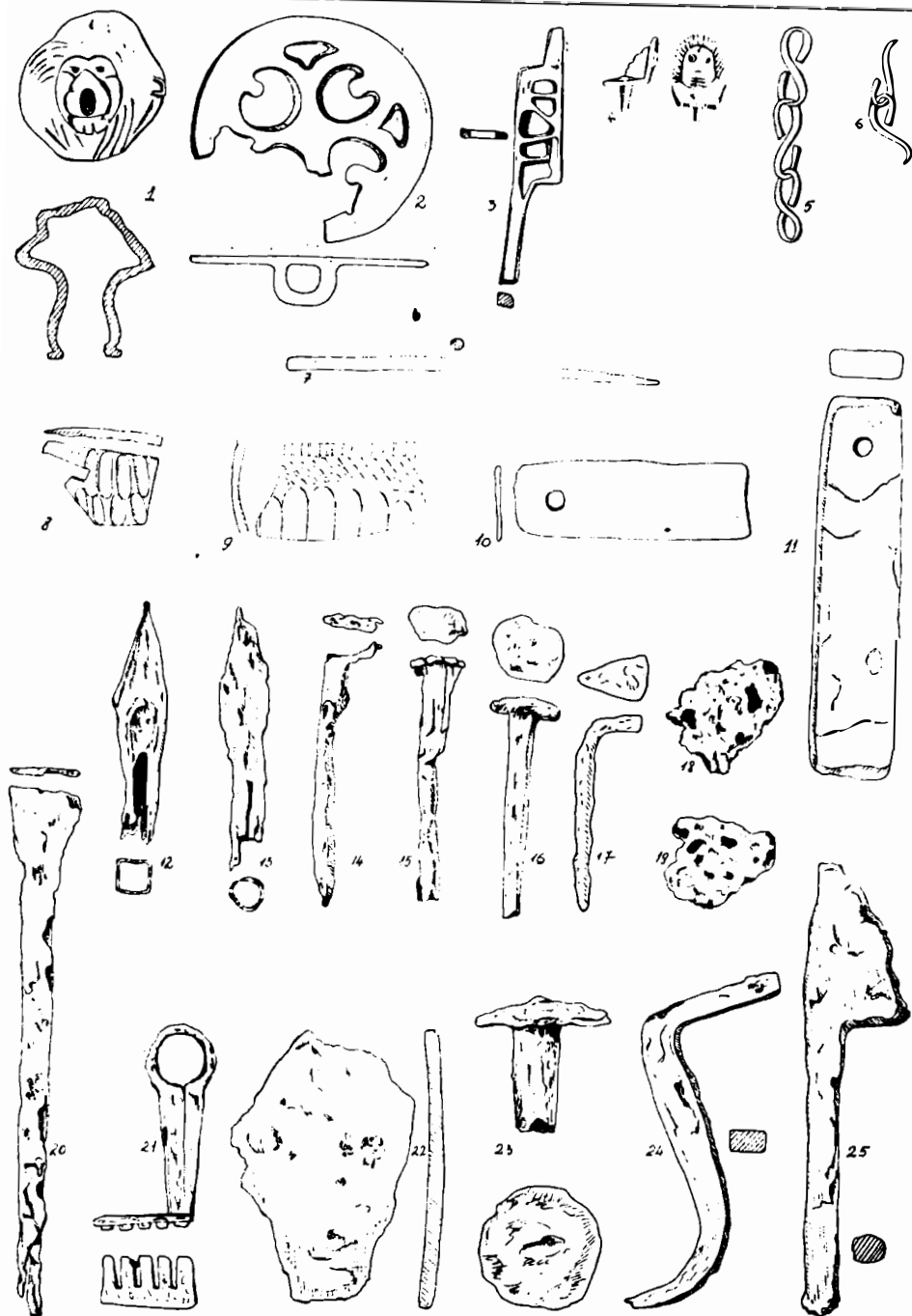

Fig. 8. — Material arheologic provenit din săpături.

DAS RÖMERLAGER VON FELDIOARA

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasser legen die Ergebnisse der 1973 und 1974 auf der Flur des Dorfes Feldioara (Gem. Ucea, Kr. Braşov) durchgeführten Ausgrabungen vor; diese waren Rettungsgrabungen. Auf der „Pe cetăţea“ genannten Stelle wurde ein bisher unbekanntes Römerlager identifiziert und zum Teil untersucht. Wie sich aus den Grabungen ergab, war die Befestigung teilweise vom Oltfluss zerstört worden. Es wurden die Befestigungsteile (Wall—agger, Steinmauer, Wehrgraben) sowie die Ausrichtung des Lagers und die Tore auf zwei Seiten festgestellt (Abb. 3). Auch konnte die Hilfstruppe, die im Lager stationierte und deren Garnisonsort bis jetzt unbekannt war, identifiziert werden: *cohors II Flavia Numidaeum*. Die Stempel der Kohorte sind von drei Typen. Auf dem Stempel Typ 3 führt die Kohorte den Beinamen *Antoniniana*; das bedeutet, dass die Befestigung zu Beginn des 3. Jhs. u. Z. bestand.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1 — Karte des Verteidigungssystems des römischen Dazien; das Castrum bei Feldioara befindet sich bei Nr. 45.
Abb. 2 — Die Lage des Castrums Feldioara in seiner näheren Umgebung.
Abb. 3 — Grundriss des Castrums Feldioara mit den Ausgrabungen der Jahre 1973 und 1974.
Abb. 4 — Aspekte von den Ausgrabungen; die Umlassungsmauer.
Abb. 5 — Die westliche Bastei des Tores auf der Nordwestseite.
Abb. 6 — Grundriss der westlichen Bastei des Tores auf der Nordwestseite.
Abb. 7 — 7a — Verschiedene Ziegelstempel.
Abb. 8 — Archäologisches Fundgut von den Ausgrabungen.

•

CASTRUL ROMAN DE LA RIȘNOV. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN ANII 1973-1974 (Raport preliminar)

de NICOLAE GUDEA și IOAN I. POP

Săpăturile arheologice de la Rișnov au intrat într-o fază avansată de cercetare, mai ales în raport cu celelalte obiective de același caracter din sudul Daciei. După ce au fost precizate elementele determinatorii (dimensiuni, orientare, elementele incintei) și s-au stabilit fazele principale de construcție¹ s-a trecut la cercetarea construcțiilor din interiorul castrului mai ales în legătură cu destinația lor.

Între 15 iunie și 15 iulie 1973, respectiv între 12 iunie și 8 iulie 1974 s-a desfășurat cea de-a VI-a, și a VII-a etapă a cercetărilor arheologice aici².

Au fost executate următoarele săpături, concentrate îndeosebi la clădirea centrală (*principia*), clădirile din *latus praetorii dextrum* și alte obiective foarte apropiate: Secțiunea XXIII ($30 \times 1,25$ m) a fost trasată peste porțiunea de NV a clădirii comandamentului; secțiunea XXIV ($10 \times 1,25$ m) peste clădirea G, care apoi a fost complet dezvelită; secțiunea XXV ($35 \times 1,25$ m) peste partea de SE a comandamentului. Secțiunile XXVII (3×3 m) și XXVIII (2×2 m) au fost trasate peste absida laterală de pe latura de SV a clădirii centrale. Secțiunea XXVI ($36 \times 1,25$ m) în *latus praetorii sinistrum*.

În anul 1974 au fost executate secțiunile XIX-a ($25 \times 1,25$ m), XXIXa ($25 \times 1,25$ m), XXXIII ($25 \times 1,25$ m) paralele peste *latus praetorii dextrum*; secțiunile XXXI ($6 \times 1,25$ m) și XXXII ($6 \times 1,25$ m) pe direcția zidului din față al clădirii centrale în *latus praetorii dextrum* și secțiunea XXX (4×5 m) la capătul de SE al secțiunii XXVI.

Efectuarea acestor secțiuni a dus la completarea planului clădirii centrale și a imaginii despre interiorul castrului (fig. 1)

Clădirea comandamentului (*principia*), al cărei plan nu a fost încă în întregime determinat, reprezintă o construcție măsurind $21 \times 24,50$ m. Probabil că lățimea construcției este mai mare, zidurile identificate prin secțiunile

¹ N. Gudea—I. I. Pop, *Castrul roman de la Rișnov-Cumidava. Contribuții la cercetarea limesului de sud-est al Daciei romane*, Brașov, 1971; N. Gudea—I. I. Pop, *Castrul roman de la Rișnov. Săpăturile din anul 1971*, Cumidava, 7, 1973, p. 13-24; N. Gudea—I. I. Pop, *Cercetări arheologice recente în castrul roman de la Rișnov*, Studii și materiale, Muzeul Militar Central, 7-8. 1974-1975 p. 55-78.

² Campaniile s-au succedat în felul următor: I (1939), II (1969), III (1970), IV (1971), V (1972), VI (1973), VII (1974).

XIX, XXIX, XXXIII în *latus dextrum* și de aceleași în *latus sinistrum* probabil că reprezintă extremitățile laterale ale principiei. Deocamdată însă faptul nefiind confirmat arheologic nu putem preciza acest lucru. Clădirea are trei părți distincte. Pe latura de SV se află un șir de cinci încăperi (a, a_1, b, c, c_1) a căror lățime este în interior de 3,30 m; lungimea diferă. Încăperea centrală (b) este lată de 4 m iar în dreptul ei în exterior a fost construită o absidă semicirculară. O absidă identică a fost construită și în dreptul încăperilor a și a_1 . Camerele erau încălzite. Resturile de hipocaust identificate mai ales în încăperile a, b, c și în abside sînt o dovadă în acest sens. Interiorul camerelor era padimentat cu țigle, peste care era pus un strat subțire de *cocciopesto*. În încăperi a fost găsit foarte puțin material arheologic. Nu se poate stabili raportul în timp între construcția inițială și abside, deoarece zidul clădirii a fost demantelat în cea mai mare parte. Presupunem însă că inițial, pe latură erau numai trei încăperi (a, b, c) și că numai ulterior au fost construite ziduri despărțitoare în încăperile a și c ; de asemenea, bănuim că absida laterală este mai tirzie, deoarece ea nu are o poziție simetrică față de încăperea a .

În fața încăperilor se afla o curte care, judecînd după cantitatea mare de țigle scoase în secțiuni, era acoperită. Această curte, mare de $8,10 \times 19,40$ m era *peristilum*-ul. Din *peristilum* se trecea într-o altă curte (*atrium*) mai mare ($10 \times 19,40$ m), pavată cu dale mari din piatră de gresie brună-galbenă. Dalele erau așezate peste un strat de prundiș pus deasupra aluviunii antice. Lățimea (întrării) deschiderii dintre *peristilum* și *atrium* era de 2,80 m; capetele zidului despărțitor se îngroșau în dreptul trecerii. În *atrium* a apărut, printre altele, și un fragment dintr-un monument din piatră calcaroasă-nisipoasă. Intrarea principală a clădirii nu a fost încă cercetată (fig. 2).

La 5,50 m spre SV în spatele principiei a fost identificată clădirea G (secțiunea XXII/1972). Pentru cercetarea ei a fost trasată secțiunea XXIV ($10 \times 1,25$ m), dezvoltată apoi într-o casetă ($5,50 \times 5,50$ m). Interiorul clădirii a fost degajat în întregime, iar în exterior, pînă la nivelul aluviunii antice, care marca începutul zidului propriu-zis. Construcția are plan patrat; (fig. 1a); dimensiunile în partea exterioară: $4,25 \times 4,25$ m. Zidul avea grosimea de 0,50-0,60 m și era foarte solid construit. Pereții interiorului erau acoperiți cu un strat de mortar fin impermeabil (*cocciopesto*), iar fundul era alveolat. Zidul se păstrează bine pînă aproape de suprafață. Partea cea mai de jos a construcției se află la 1,75 m de la suprafața actuală a terenului.

Clădirea a servit inițial ca rezervor de apă acoperit. La un moment dat, destinația clădirii a fost schimbată. Pe latura de SV a fost tăiată o intrare largă de 1 m, iar interiorul a fost umplut și nivelat pînă la nivelul acestei intrări. Noul nivel de locuire are o culoare cenușie și conține multă arsură. Nu avem elemente suficiente să datăm cele două faze. Pe fundul clădirii, în pămîntul de umplutură a apărut un denar de la Traianus (Strack, I, nr. 34 emis la a. 100); în stratul nou de locuire la 0,60 adîncime de la suprafață a apărut o piesă colonială emisă în timpul lui Alexander Severus (RIC, IV, 2, p. 75, nr. 61 emisă la a. 227).

Secțiunile XXIX, XIX, și XXXIII trasate peste *latus dextrum* au dus la identificarea urmelor unor construcții. La 4,30 m de zidul cel mai SE al principiei a fost identificat un zid paralel care nu cotește spre SE (vezi secțiunea XXXI) și credem că el poate fi zidul lateral al clădirii comandamen-

tului (fig. 2). Nu au fost identificate alte construcții sigure între *principia* și clădirea C. Resturile de ziduri intersectate de secțiuni urmează să fie lămurite în campaniile viitoare.

La capătul de SV al secțiunii XXVI a fost identificată, la adâncimea de 1,50 m de la suprafață, o vatră. Caseta XXX (4×5 m) a precizat caracteristicile ei. Vatra a fost săpată în adâncime la 70 cm față de nivelul antic de umblare (30 cm grosimea aluviunii antice și 40 cm pământul virgin). Ea consta într-o platformă construită din cărămizi mari (31×31×3 cm) de formă aproape dreptunghiulară (1,75×1,86 m). Cărămizile erau puse direct pe pământul virgin; deasupra lor se afla un strat subțire de 2 cm de mortar colorat foarte fin (*cocciopesto*). Deasupra vetrei s-a găsit un strat gros de cenușă și arsură cu material arheologic: ceramică, oase, obiecte de metal. În apropierea vetrei a apărut o piesă de bronz (*Mionnet*, III, p. 423, nr. 235 din timpul lui Alexander Severus. Nu putem preciza caracterul acestei vetre, deoarece nu am găsit până acum analogii în Dacia. Probabil că avea caracter sacru.

Materialul arheologic care a apărut în cei doi ani de cercetări nu iese din cadrul obișnuit al descoperirilor de la Rîșnov și întărește observațiile noastre anterioare. Ceramica este în general sporadică, mai ales în aceste zone unde nu a fost o locuire propriu-zisă (fig. 2a). Remarcăm în continuare apariția ceramicii dacice (fig. 2a/5); câteva vase întregibile au apărut chiar în încăperile clădirii comandamentului. Dintre descoperirile făcute amintim aici, mai ales materialele de construcție din fier: piroane, scoabe (fig. 4/7-17), care dau indicii în legătură cu modul de acoperire al clădirilor, unelte și arme (fig. 3/8-10, 13-19; 45-6, 18—20) obiecte din bronz ((fig. 3/1-6), os (fig. 3/7; 4/2,4) și sticlă (fig. 4/1,3).

Cercetările de la Rîșnov se apropie de o fază destul de avansată în raport cu stadiul general al cercetării sistemului defensiv al Daciei, fază care va permite reluarea principalelor rezultate cu concluzii noi și importante pentru studiul romanității din acest colț al Transilvaniei.

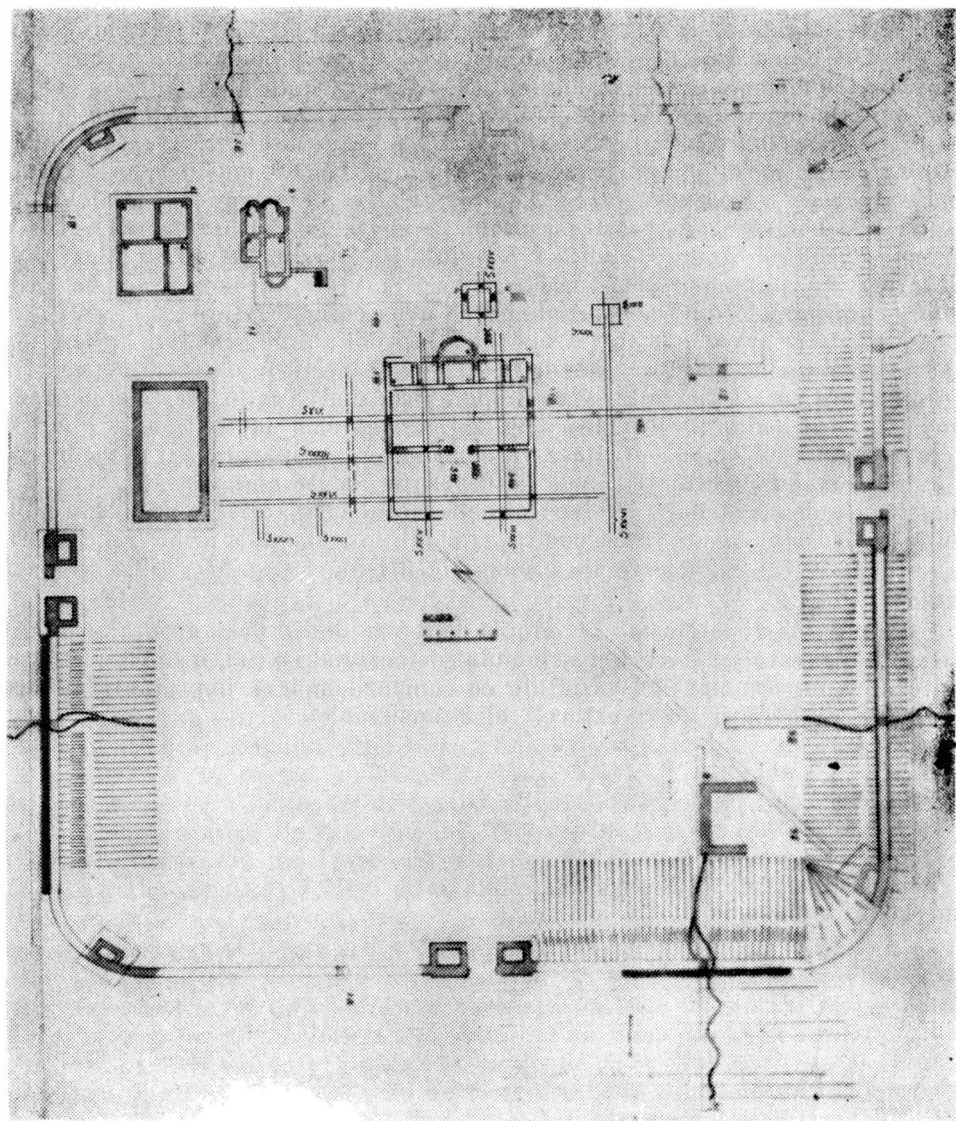

Fig. 1. — Planul castrului cu săpăturile.

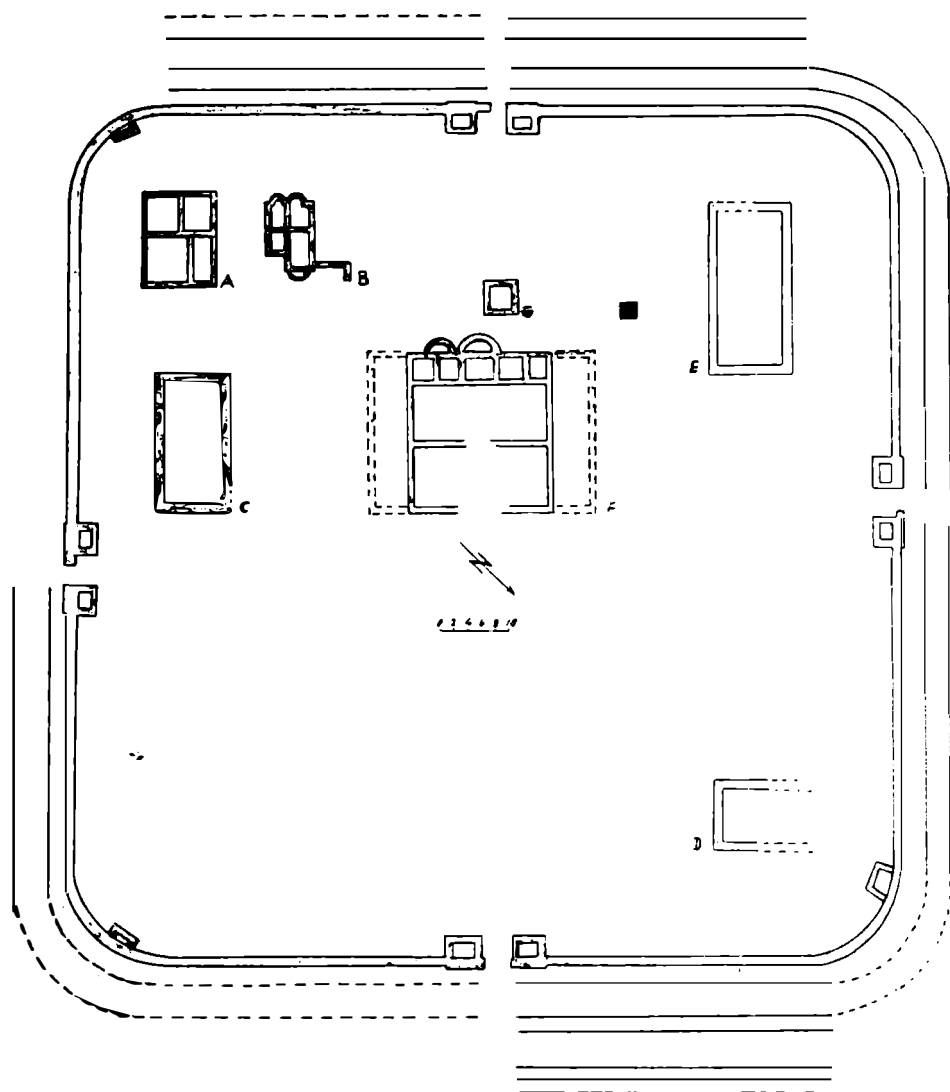

Fig. 1a. — Planul castrului cu construcțiile din interior.

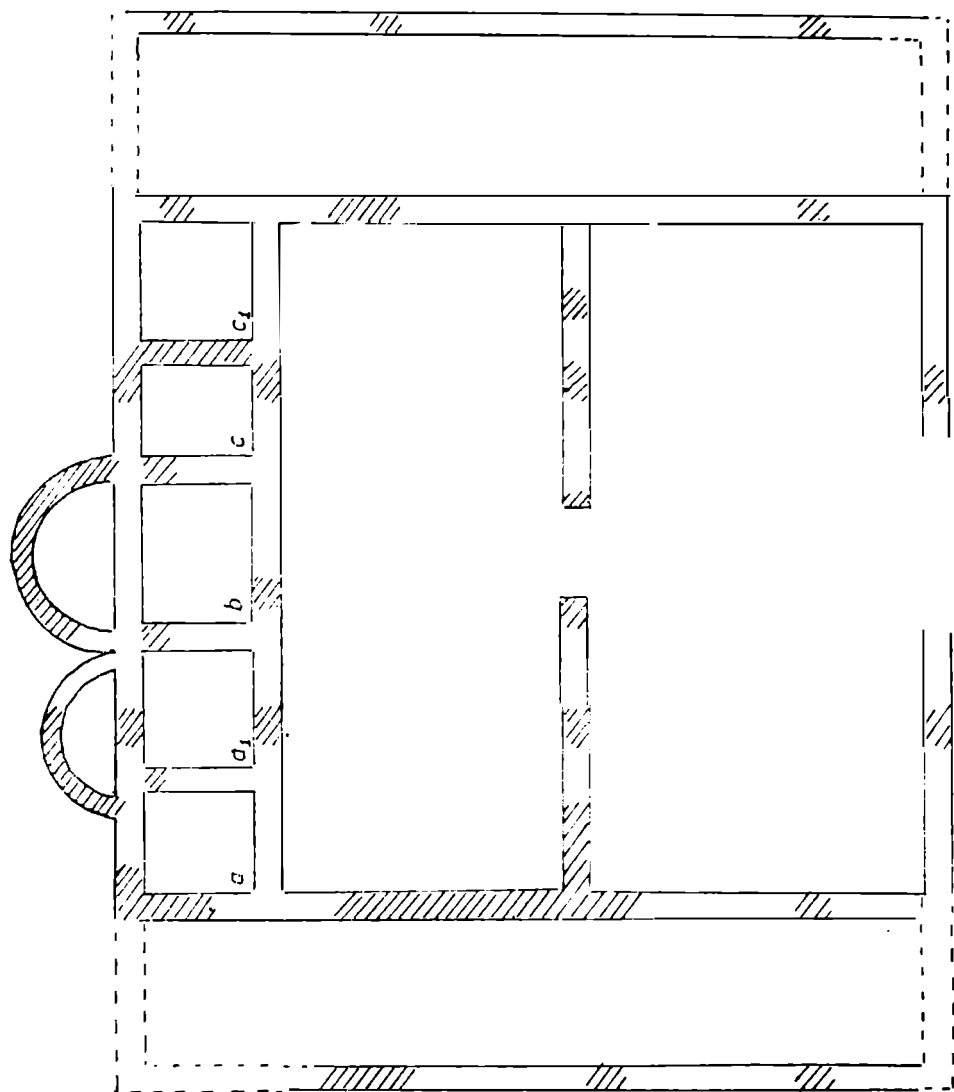

Fig. 2. — Planul provizoriu al clădirii comandamentului.

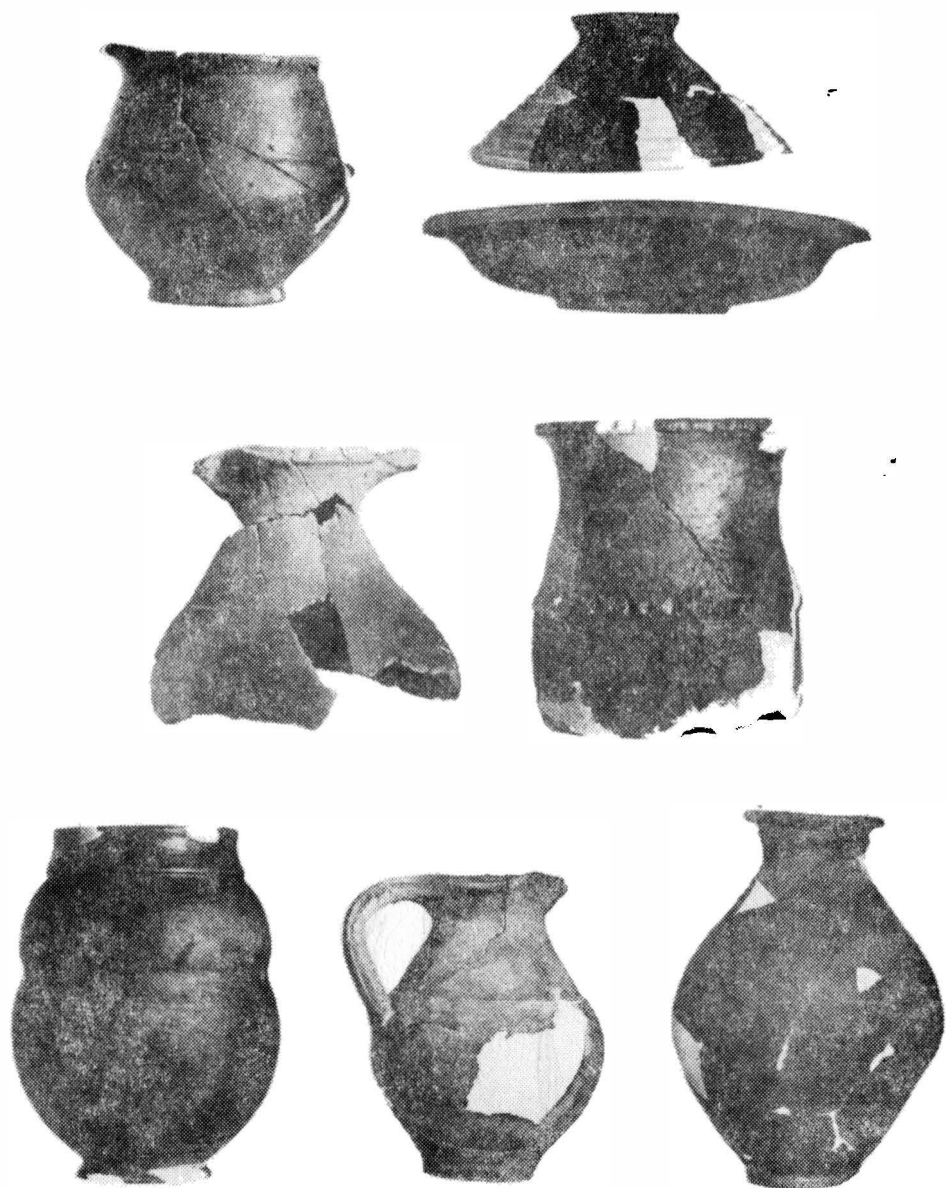

Fig. 2a. — Ceramică descoperită în anii 1973—1974.

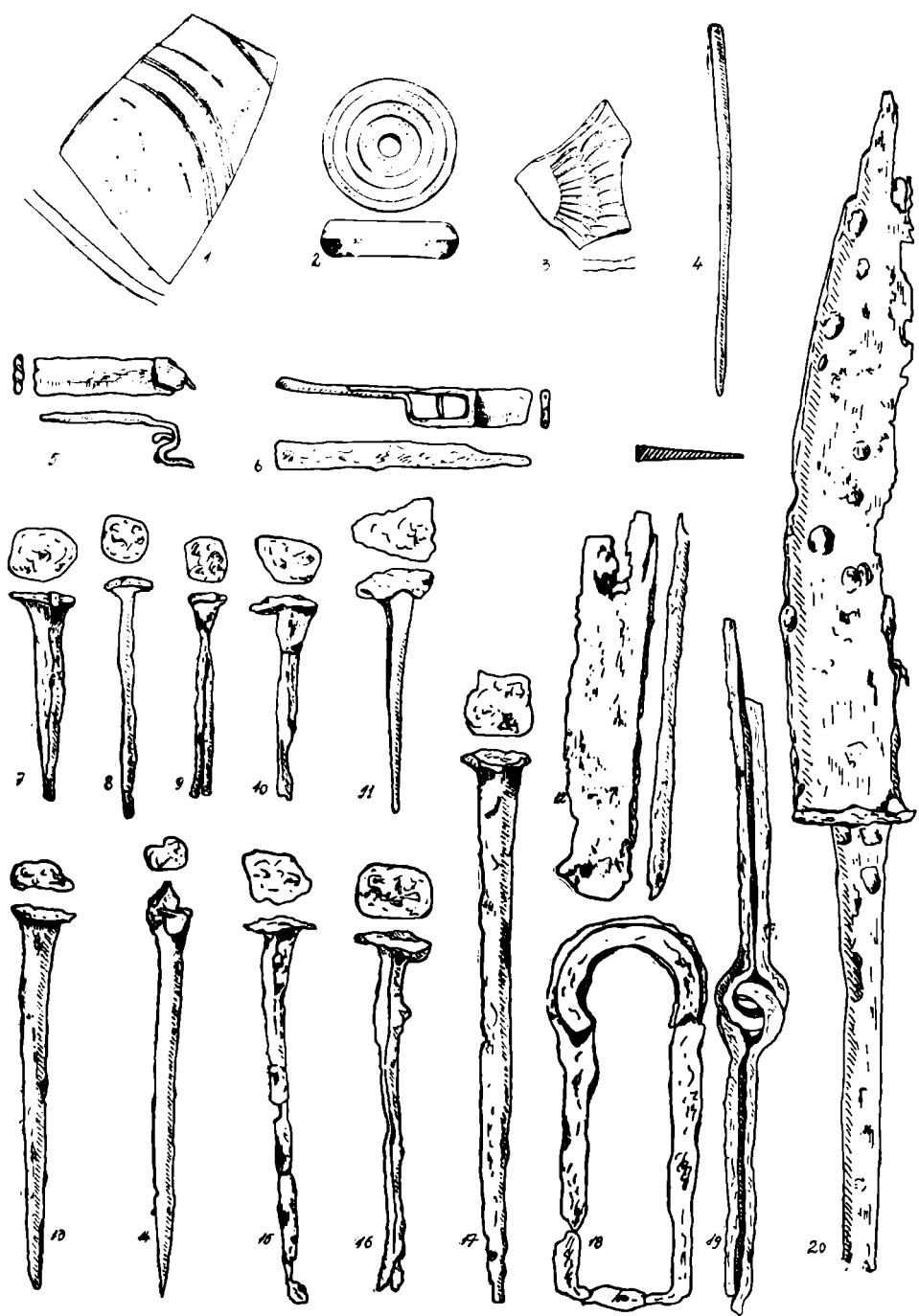

Fig. 4. — Materiale arheologice din secțiunile anilor 1973–1974.

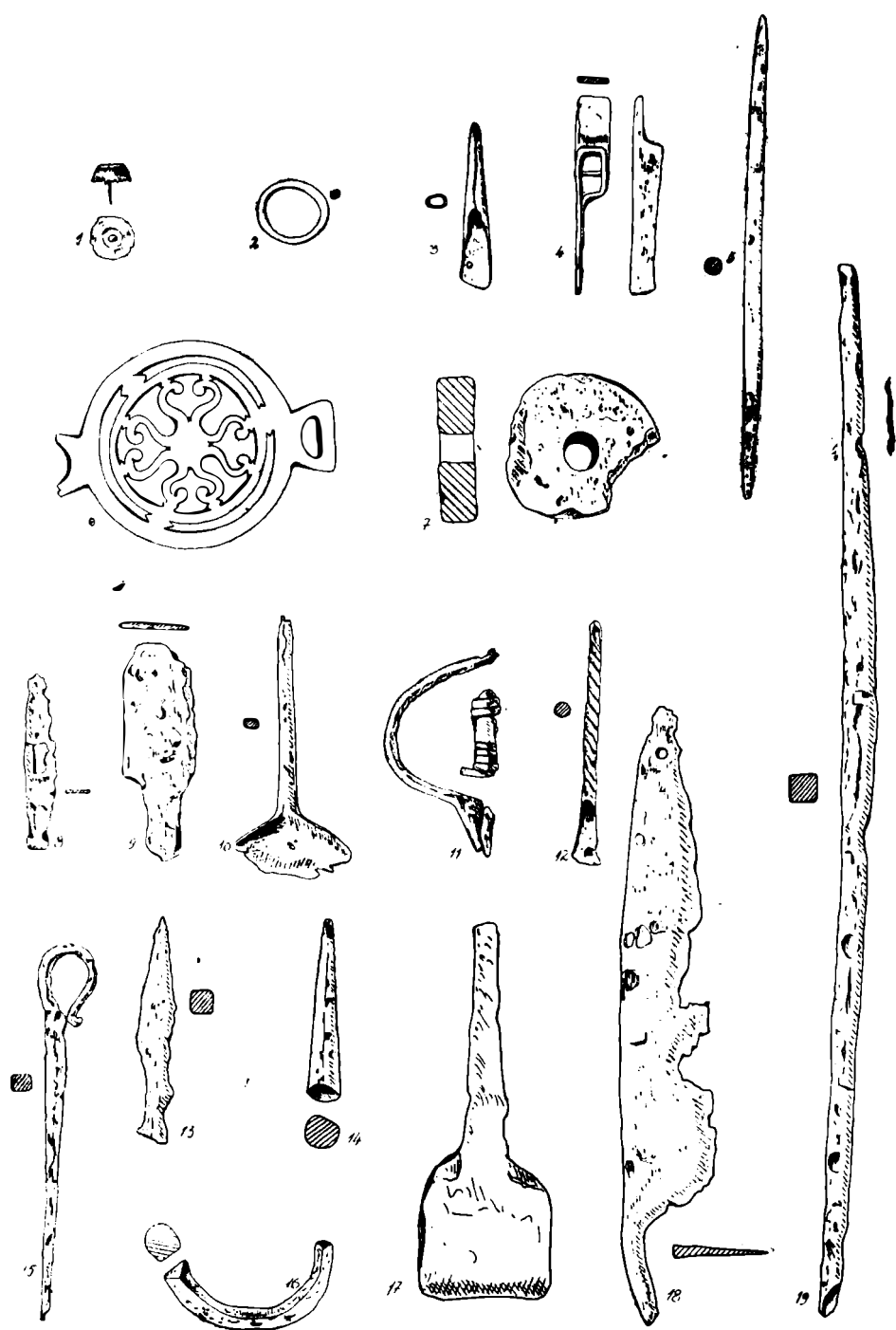

Fig. 3. — Materiale arheologice din secțiunile anilor 1973—1974.

DAS RÖMERLAGER VON RIȘNOV (ROSENAU). DIE ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN DER JAHRE 1973-1974

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasser legen einen kurzen Bericht über die 1973 und 1974 im Römerlager von Rișnov durchgeführten Ausgrabungen vor; Ziel der Untersuchungen war die Klärung des Grundrisses des Kommandanturgebäudes (*principia*) und der Bauten der *latera praetorii*. Es wurde ein Plan des Hauptgebäudes (Abb. 2) erarbeitet; ein Wasserbassin und die Mauern der Gebäude von den *latera praetorii* konnten identifiziert werden. Im *latus sinistrum* fand man einen Herd, der nach dem Fundgut zu schliessen wahrscheinlich zu Kultzwecken benützt wurde.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1 — Grundriss des Castrums Rișnov mit den Ausgrabungen.
- Abb. 1a — Grundriss des Castrums Rișnov mit den inneren Bauten.
- Abb. 2 — Vorläufiger Grundriss des Kommandanturgebäudes (*principia*).
- Abb. 2a — In den Jahren 1973 und 1974 ausgegrabene Keramik.
- Abb. 3 — 4 Archäologisches Fundgut von den Ausgrabungen.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA RIȘNOV — „BLOCURI“ (1973—1974)

de FLOREA COSTEA

Date fiind rezultatele cercetării de suprafață din anul 1972¹, în anii următori (1973—1974) Muzeul județean Brașov a început efectuarea cercetărilor sistematice, în punctul numit de localnici „La blocuri“ sau Rișnov — „Blocuri“. Cercetarea s-a desfășurat în trei campanii dintre care una în 1973 și două în anul 1974.

Intrucât coordonatele locului sînt deja cunoscute², în prezentul raport informativ nu vom mai adăuga decît un element oarecum secundar, referitor la extinderea suprafeței locuite, care este cu aproximativ 1 ha mai mare decît cea estimată inițial, deci circa 1 ha.

1973. S-a practicat o singură secțiune (S I), orientată E-V, cu dimensiunile de 80×2 m, adîncimea (inconstantă) fiind destul de mică.

În primii 5 m începînd de la est materialele recoltate au fost destul de reduse cantitativ (cîteva fragmente ceramice: buze și funduri de oale cu pereții groși, pereți de chiup, un fragment negru fațetat, un prîsnel), toate aflate în stratul vegetal sau sub acesta pînă la adîncimea de 45 cm. Între m 6 și m 8 a fost intersectată o groapă menajeră cu diametrul gurii de 240 cm și adîncimea de 125 cm (fig. 8/2), destul de săracă în vestigii, ca și următorii 2 m ai secțiunii. Prelungînd secțiunea spre est s-a constatat chiar din m 11 o creștere cantitativă a materialelor, în special a ceramicii. Astfel, în m 11, în stratul arabil, s-au descoperit mai multe fragmente ceramice cenușii sau cafenii, lucrate cu mîna sau la roată, prezente pînă la profunzimea de 40 cm de unde începe stratul steril. În m 12 (pe latura sudică a secțiunii) au apărut pietre calcaroase, pentru ca în metrul următor, pe axa longitudinală a secțiunii, să fie dezvelită o vatră mică, și aceasta săracă în vestigii. De aici provin trei fragmente brun-roșcate și unul cafeniu, ultimul lucrat la roată. În jurul vetrei se află o platformă de lut cu suprafața de aproximativ 1,5 mp. În m 14 și parțial în m 15 se află o altă vatră, fără pietrar sau lipitură de lut. Stratul de cenușă, spre deosebire de cel al vetrei precedente care era mult mai subțire (5—7 cm) atinge grosimea de 18—20 cm, ceea ce probează o folosire relativ îndelungată. De aici provin mai multe resturi ceramice foarte fragmentate, de tradiție dacică. Între m 15 și 21 grosimea stratului de cul-

¹ Florea Costea, *O nouă descoperire arheologică în Țara Birsei*, în CUMIDAVA, VI, 1973, p. 17—22.

² *Ibidem*, p. 17.

tură nu a mai depășit-o pe aceea a stratului arabil (35 cm). În m 21—23 și parțial și în m 24 s-a intersectat o locuință (fig. 12/b) semiadîncită, notată L1, pardosită cu lespezi de calcar, piatră de riu de dimensiuni medii și un conglomerat roșcat foarte friabil. Pînă la adîncimea de la care începe a fi practică L1 (35 cm) s-au descoperit resturi ceramice similare celor semnalate mai sus. În perimetrul locuinței și în amestec cu pardoseala s-au descoperit: ceramică lucrată cu mîna de culoare cărămiziu-roșcată, provenind de la vase cu gîtul scurt și buza aproape dreaptă (fig. 1/1-3), fragmente negrecenșii, tot cu buza dreaptă, pe unele observîndu-se locul de prindere a torșii.

Timpul neprielnic nu a permis degajarea întregii locuințe ci numai a unei părți cu lungimea de 330 cm și lățimea de 160 cm. Pe peretele sudic se observă două gropi de par, una în colțul sud-estic, cealaltă la jumătatea peretelui. Pardoseala reprezintă aproximativ 1/2 din suprafața degajată. Partea fără podea este adîncită în sol cu 40 cm.

Între m 24 și 29 s-au găsit resturi ceramice numai în stratul arabil (30—40 cm).

În m 29—30 a fost surprinsă o groapă de provizii cu diametrul la gură de 190 cm. Este cea mai bogată în vestigii dintre toate monumentele cu volum utilitar descoperite la Rîșnov—„Blocuri” (fig. 8/1). Pînă la adîncimea de 167 cm față de nivelul actual s-au descoperit multe fragmente ceramice provenind de la vase lucrate cu mîna, din pastă cu amestec de nisip și pietricele, de culoare cafenie sau cărămizie, dar și ceramică lucrată la roată (părți de chiup și de oale mici, cenușii, cu slip).

La adîncimea amintită, în amestec cu oase de mistreț cu un avansat grad de degradare s-au descoperit peste 50 fragmente dintr-o amforă cu un profil destul de „rotunjit” (fig. 6/21). Este lucrată dintr-o pastă fină, cu amestec de mică și cioburi pisate, de culoarea roșie-cărămizie, ornamentată cu caneluri orizontale, neuniforme ca repetare și profunzime. Grosimea peretelui: între 3 și 18 mm.

Pînă la adîncimea de 198 cm pereții gropii au fost căptușiți cu lut galben (4—5 cm grosime), pe ultimii 82 cm acesta fiind înlocuit cu pietre calcareoase și de riu. Destinată inițial păstrării proviziilor, groapa a servit ulterior depozitării resturilor menajere.

Începînd din m 39, 40, pe jumătatea sudică a S I s-a descoperit o vatră, dreptunghiulară, formă pe care o are și încăperea în care a funcționat, adîncită în sol cu 60 cm. Sub stratul de cenușă gros de 40 cm se află un pat compact de lut ars (20 cm). De remarcat că atît în cenușa de pe vatră cît și în jurul acesteia s-au găsit fragmente ceramice similare celor din L2, dintre care unele provin de la vase care se întregesc.

Între m 46 și 50 a fost descoperită o nouă locuință (L2) adîncită față de nivelul antic cu 35 cm. Pentru a se surprinde cel puțin trei laturi, necesare stabilirii dimensiunilor, a fost practică o casetă de 450×250 cm, pe latura sudică a secțiunii. S-a putut astfel preciza că L2 are o formă rectangulară, cu laturile de 450×390 cm.

Un lucru interesant, dar nu inedit³, este acela că în perimetrul L2 în marginea de S-SV, se află încă o vatră. Rezultă că locuința avea două vetre

³ Cel mai apropiat exemplu în așezarea dacică de pe Dealul Cetății de la Rîșnov, săpături 1973 (inedite).

din care una propriu-zisă situată în afară și amenajată special, folosită cea mai mare parte din timp, cea din interior funcționând — probabil — numai în caz de intemperii.

La numai 1 m de L2 a apărut o nouă locuință (L3), adâncită cu 30 cm față de nivelul antic. Din ea a rezultat o cantitate apreciabilă de ceramică fragmentară (în parte întregibilă), căței de vatră, puține exemplare lucrate la roată (din care unele cu aspect de ceramică romană provincială, fumurie) de la vase mici sau chiupuri, ornamentate cu linie simplă orizontală sau vălurită. *Lipsește total ceașca cu alveole.* Pe „podea” s-a găsit o fibulă din bronz și fier, de tipul celor cu capete de ceapă incipiente (fig. 3/7).

Peretele degajat al locuinței are lungimea de 390 cm.

Între m 77 și 81 și fost intersectată o nouă groapă menajeră, adâncită cu numai 40 cm față de nivelul antic, în care s-au găsit fragmente ceramice atipice și, sub un strat subțire de cenușă, părți din scheletul unei bovine, aruncate la întâmplare.

1974, aprilie. S-au practicat patru secțiuni, numerotate după cea din anul 1973.

S II (54, 50×1,50 m, adâncimea oscilind între 0,40 și 1 m), paralelă cu S I, la 25 m de aceasta. Între m 1 și m 25, în stratul arabil dar și în cel inferior, s-au descoperit puține resturi ceramice lucrate cu mina și pereți de chiupuri. Între m 25 și m 30 a fost secționat un semibordei: rectangular, adâncit față de nivelul de călcare actual cu 95 cm iar față de cel antic cu 60 cm (L1/1974). Locuința este săracă în materiale: fragmente ceramice din pastă friabilă, cu mult nisip, arsă incomplet, brună sau cenușie.

Din S II mai este de semnalat o groapă menajeră, la m 46,88, ovală la partea superioară (80×90 cm), cu diametrul părții inferioare de 105 cm, adâncită în solul antic cu numai 70 cm. De aici provine ceramică similară celei din S I 1973.

S III (26,50×1,50 m), adâncimea oscilind între 0,30 și 0,45 cm), paralelă cu S II și la 11 m de aceasta. Sporadic s-au semnalat fragmente ceramice, urme de arsură (mai numeroase între m 16 și 20 unde probabil ne aflăm în preajma unei locuințe sau vetre).

S IV (6, 30×1 m, adâncimea maximă fiind de 1 m), trasată în pepinieră pe rîndul 13 unde există un loc fără plante. Bogate și în stratul arabil, vestigiile sporesc cantitativ de la adâncimea de 30 cm de unde începe un nivel negricios, cu cenușă, cărbune de lemn și multă ceramică fragmentară, din repertoriul căreia nu lipsește ceașca cu alveole în jurul bazei. Toate materialele s-au aflat într-un semibordei (L2/1974) adâncit cu 70 cm față de nivelul antic. Singurul obiect metalic a fost un vîrf de fier descoperit chiar pe pardoseala locuinței.

Săpăturile au fost reluate în 3 octombrie cînd au mai fost trasate încă patru secțiuni numerotate S V — S VIII.

S V (27×1 m, adâncimea maximă 0,50 m), în unghi drept cu S III cu care se intersectează în capătul nord-estic al acesteia, la marginea vestică a pepinierii. Au rezultat puține fragmente ceramice atipice, numai cîteva buze de vase, un obiect de fier (probabil cosor, dar modern). Pasta ceramicii este foarte impură, de culoare brună-cafenie.

S VI (24×2 m, adâncimea între 0,28 și 0,44 m — fig. 10). Începînd din m 1 pînă la m 17 s-au descoperit puține resturi ceramice foarte frag-

mentare. Sub stratul arabil, gros de 0,25—0,30 m se află un altul de 2—5 cm în care de asemenea s-au găsit câteva fragmente ceramice, prefeudale. Mai bogal este stratul de cultură între m 18 și 24 de unde provin și câteva vase fragmentare databile în secolul al IV-lea e.n. Tot aici s-a găsit o parte din arcul unei fibule de fier (fig. 8/3).

S VII (26,50×1 m), la 120 m N-NE de S VI și la 345 m de șoseaua Brașov-Rișnov, în alea din mijlocul plantației. Începînd de la m 2,10, la adîncimea de 35 cm, s-a profilat marginea unei locuințe (L3/1974, fig. 11), adîncită în solul galben, compact. Cu ajutorul unei casete s-au delimitat complet doi pereți și parțial cel de S-SV, cel de N-NV rămînînd ascuns.

Pe linia celui de S-SE se află două gropi de par, la distanța de 70 cm una de alta, adîncite față de podea cu 25 și, respectiv, 27 cm. În colțurile de S și N erau așezate două lespezi de gresie, simetrice. Toată latura de N-NE este marcată de un șanțuleț larg de 20—25 cm și adînc de 10—15 cm față de podea probabil pentru scurgerea apei sau fixarea paiantei pe care se aplica chirpicul. Ulterior, pentru a vedea dacă și pe latura de N-NV există gropi de par s-a procedat la degajarea sa parțială, pînă la prima groapă care se află la 35 cm depărtare de lespedea din colțul de N și la exact 1 m de același colț. Are diametrul de 30 cm și este adîncită față de planul inferior al locuinței cu 23 cm. Probabil că pe această latură a mai existat și o a doua groapă, însă săpătura nu s-a mai putut extinde. Exact în centrul locuinței se află o concavitate cu diametrul de 80 cm și cu adîncimea de 10 cm, în care de asemenea se afla o lespede. Rezultă deci că elevația acestei locuințe se sprijinea pe 9 stâlpi dispuși după cum s-a arătat: cîte doi la pereții de N-NV și S-SE, fixați în gropi, cîte unul în fiecare colț și unul central. Gropile fiind verticale se poate stabili că cel puțin doi pereți aveau această poziție. Dimensiunile locuinței: 360×425 cm.

Materialul recoltat este în special ceramica, predominînd cea lucrată cu mina din repertoriul căreia fac parte: oale mari cu peretele și fundul gros, din pastă impură, inegal (unele și secundar) arse, de culoare castanie-brună, buze și pereți de vase-borcan de dimensiuni medii, cești cu alveole în jurul bazei etc. Mult mai reduse cantitativ (circa 1:10) sînt vasele lucrate la roată: străchini, fragmente de la vase negre, cenușii, buze și pereți de chiup cenușiu sau negricios, pereți de căni galbene cu ornament lustruit identic celor descoperite la Archiud⁴, Mugeni⁵ etc, ultimele fiind datate în perioada de sfîrșit a epocii romane și în secolul al IV-lea e.n.⁶.

De la m 7,30 la m 10,60 s-a surprins parțial colțul altei locuințe din care au provenit vestigii similare (L4/1974), locuință ce se suprapune unui bordei din epoca bronzului.

Continuîndu-se secțiunea spre N-V s-au mai descoperit: o groapă de provizii în m — 13 și alta în m — 22, ambele conținînd ceramică databilă în secolele III-IV e.n.

S VIII (11,50×2 m), la 8 m nord de S VII. De la primul rînd de hîrleț au apărut fragmente ceramice cu grosimea de 0,5—1,5 cm, ornamentate

⁴ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, fig. 32/1.

⁵ *Ibidem*, fig. 39/1.

⁶ *Ibidem*, p. 121.

cu briu alveolat, creștături pe buză sau pe briul situat sub buză, alveole pe buză sau sub aceasta, în exterior. Majoritatea au pe suprafața exterioară striatii superficiale făcute cu măturica.

Începînd de la adîncimea de 35 cm s-a profilat o locuință puțin adîncită (57 cm față de nivelul actual). Între m 1,25 și m 7,15 a apărut încă un semi-bordei (L6/1974) pe a cărui latură de vest (singura degajată în întregime) se află o groapă de par similară celor descrise mai sus. Între m 9,10 și m 9,90 se află încă o groapă circulară, de dimensiuni mici.

Alături din locuințe cit și din cele două gropi a rezultat material ceramic asemănător: buze de vase cu alveole sau creștături, pereți de vase cu 1,2 sau chiar trei briuri alveolate dispuse în imediata apropiere a gurii. Fragmentele cu trei briuri provin în special din locuința din centrul secțiunii unde s-au găsit și câteva cioburi negre aparținînd părții superioare a unei străchini lucrate din pastă fină, cu ornament specific ceramicii din faza B a culturii Schneckenberg⁷, datare pe care o propunem și pentru descoperirea de la Rișnov-Blocuri.

În concluzie la cercetarea de suprafață din anul 1972, pe baza puținelor materiale culese atunci, am presupus că una din ipotezele referitoare la etnicul celor ce au populat așezarea de la Rișnov-Blocuri pot fi daci coboriți după anul 106 e.n. de pe dealurile învecinate.

Am enunțat această presupunere și pe temeiul că majoritatea materialului își găsește analogii în așezarea de pe Dealul Cetății și în castrul roman, ambele de la Rișnov⁸. În cele ce urmează vom încerca să arătăm în ce măsură presupunerea se confirmă, pentru aceasta oprindu-ne mai mult asupra ceramicii (cu excepția celei din epoca bronzului asupra căreia nu vom reveni).

La prima vedere ea este (în primul rînd cea lucrată cu mîna) destul de asemănătoare în toate obiectivele descoperite. Cantitativ, în general raportul este de 4:1 în favoarea celei realizate cu mîna dar în unele locuințe el se schimbă la 10:1.

Sub aspect calitativ pasta din care sînt lucrate vasele cu mîna se poate împărți în trei categorii bine cunoscute, predominînd cea cu multe impurități (nisip, pietricele, cioburi pisate etc), inegal și incomplet arsă. Coloritul (inițial sau determinat de arderile secundare) este și el diferit: ca feniu, brun, cenușiu (mai rar), fiecare cu diferite nuanțe. Aspectul tipologic al vaselor este în mare parte modificat în comparație cu perioada Latène tîrzie în sensul că registrul formelor se simplifică mult, fenomen valabil pentru întreaga epocă romană și cea imediat următoare⁹. Se simplifică și ornamentația, în timp ce dimensiunile se reduc, aspecte sesizabile în mai multe localități din Dacia în aceeași vreme¹⁰. Cîteva din tipurile de vase și elemente de decor specifice Latène-ului dacic tîrziu se păstrează: ceașca-opaiț, oala în formă de sac, oala-borean cu peretele puțin curbat spre exterior. Se întîlnesc destul de multe exemplare cu profil aproape drept sau chiar drept (fig. 6/3, 4, 8, 9).

⁷ Alfred Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Brașov, 1941, pl. XVI—XVII și mai ales IV.

⁸ Vezi nota 1. Mulțumesc totodată tov. N. Gudea și I. Pop care mi-au dat posibilitatea de a vedea materialele din castrul de la Rișnov. Vezi și lucrarea celor doi, *Castrul roman de la Rișnov (CUMIDAVA). Contribuții la cunoașterea limesului de sud-est al Daciei*, Brașov, 1971.

⁹ D. Protase, *op. cit.*, p. 67.

¹⁰ *Ibidem*.

Ceașca-opaiț. S-au descoperit circa 30 de exemplare, dintre care unele întregibile (fig. 2/1-5). Ca profil și dimensiuni ele nu diferă prea mult de cele din Latène. Unele au peretele curbat în interior (fig. 2/2), altele spre exterior (fig. 2/4). Partea inferioară este mult îngroșată. Locul de prindere a torții nu poate fi generalizat deoarece numai o piesă are toartă. În general ceștile-opaiț de la Rîșnov-Blocuri conservă factura, forma și coloritul celor „pre-romane”, fapt constatat atât în așezările civile cât și în necropolele și castrale din Dacia datate între 106 și începutul secolului al IV-lea e.n.¹¹. Singurul element ornamental este alveola dispusă în jurul bazei.

Fructiera pare să fie pe cale de dispariție, abia 2—3 fragmente de pereți putând să fie atribuite cu certitudine acestui tip de vas dacic. În schimb, deși mai redusă numeric, *oala-borcan* continuă, ca și *oala în formă de sac*, de pe aceasta din urmă ornamentul lipsind complet.

Ornamentația de pe ceramica lucrată cu mîna este, așa cum de fapt a reieșit din cele de mai sus, destul de săracă. Brăduțul lipsește, linia vălurită sau orizontală este și ea foarte rară (fig. 6/5), briul alveolar sau crestat se întâlnește numai pe 5 fragmente, este mai subțire; butonul apare numai pe trei pereți din partea superioară a unor vase.

Ca profil ceramica lucrată cu mîna își găsește analogii în alte așezări din Transilvania sau din afara arcului carpatic¹², datate în secolele II și III e.n.

Ceramica lucrată la roată este în schimb mai diversificată ca formă. În ansamblu ea poate fi împărțită în trei categorii: ceramică autohtonă ceramică romană și imitații ale celei romane. Din prima categorie fac parte vasele care, în special prin pastă, tehnică, culoare, ardere și decor trebuie atribuite neîndoielnic autohtonilor. În general ele provin de la oale cu profilul rotunjit sau inclinat oblic spre exterior cu sau fără inel de sprijin (fig. 3/1, 2, 3, 4, 6, 7; 1/5; 4/5 etc), cele mai numeroase fiind chiupurile (circa 50 %) dar nelipsind oalele, străchinile și castroanele. Pasta, fină sau zgrunțuroasă, avînd ca degresant nisip și pietricele este aproape în totalitate de culoare cenușie. Ornamentul este cel tradițional dacic: linia simplă sau în bandă, orizontală ori vălurită (fig. 4 și 5). În ceea ce privește chiupurile trebuie subliniat că ele s-au găsit atât în locuințe cât și (mai ales) în gropile de provizii.

Ceramica de factură romană, care nu este prea numeroasă, apare în special în groapa de provizii, dar și în locuințe (L3). Este vorba de un gît de amforă, de culoare roșie-cărămizie (fig. 5/13), de două fragmente de vase mici, de culoare cărămizie (fig. 5/11, 12), părți din peretele unui castron negru similar celor descoperite recent în castrul de la Rîșnov (fig. 4/11)¹³, cafenii, cu slip negru și caneluri largi dar superficiale cu analogii în toată Dacia, datate pînă în veacul al IV-lea e.n. și atribuite daco-romanilor¹⁴. Tot

¹¹ M. Macrea, *Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sfîntu Gheorghe-Breșcu*, în SCIV, II, 1, 1951, p. 292; D. Protase, *Olăria dacică din castrul roman de la Orheiul Bistriței*, în *Probleme de muzeografie*, 1960, p. 192; M. Macrea, M. Rusu, J. Winkler, *Șantierul arheologic Gilău*, în *Materiale*, V, 1959, p. 457—458; D. Protase, *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja*, în *Acta MN*, VII, 1971, fig. 6; fig. 7/3—4 etc.

¹² D. Protase, *Problema continuității ...*, fig. 16/2 și p. 43; fig. 9/1, 3; fig. 20/1, 4, 6.

¹³ N. Gudea și I. Pop, *op. cit.*, fig. 43/4.

¹⁴ D. Protase, *op. cit.*, p. 156; D. Tudor, *Depozitul de vase dacice și romane de la Stolnici*, în SCIV, 4, 1967, fig. 2/1—5 și p. 659.

roman este și un fragment de vas mare, din pastă aspră la pipăit, cenușiu-gălbui, ornamentat cu trei linii orizontale între care se înscrie una vălurită (fig. 5/14), cu analogiile cele mai apropiate tot în castrul de la Rișnov¹⁵.

O categorie aparte, cu deosebite semnificații o formează imitațiile. Lucrate din pastă de cea mai bună tradiție daco-getică ele repetă forme romane cunoscute: străchini (fig. 1/8), oale (fig. 1/7), ulcioare (fig. 5/9, 10), date la Buridava în epoca romană¹⁶, și, în mod deosebit de părți dintr-o amforă (fig. 6/21).

După cum se cunoaște practica imitării ceramicii romane este generală în Dacia, exemplarele întâlnite la Rișnov-Blocuri găsindu-se analogii la Dedrad, date în secolele II-III e.n.¹⁷, Căvădinești, date în secolele III-IV¹⁸. Deși ulcioarele fac parte demult din repertoriul ceramicii dacice¹⁹, constituind piese de lux, ele sînt rare în perioada „clasică”, frecvența lor sporind în pragul și în timpul stăpînirii Daciei de către romani, aspect ce se confirmă și în Țara Birsei unde din o periegheză (Feldioara-Brașov) și un sondaj (Rișnov-Blocuri 1973) au provenit 5 piese, realitate ce trebuie considerată ca argument al continuității autohtone și, concomitent, al perpetuării speciei ceramicii dacice lucrată la roată în epoca romană, așa cum de altfel rezultă și din alte descoperiri²⁰. Transpunerea în pastă dacică a olăriei romane se vede cel mai bine la Rișnov-Blocuri în cazul amforei, lucrată din pastă fină, moale la pipăit, roșie-gălbuie pe ambele fețe și cenușie în spărtură.

Căutînd a afla prototipul care i-a stat la îndemînă meșterului trebuie să ne oprim numai asupra celor date în secolele II-III e.n.²¹, în special între anii 106 și 271 e.n. și la acele locuri în care el se găsește în asociere cu ceramica dacică. O astfel de conjunctură există la Stolnicești unde amforele romane de acest tip se datează în perioada amintită²². Pe cînd la Stolnicești ele pot fi atribuite carpilor (toate sînt cenușii și au decor lustruit), cea de la Rișnov-Blocuri se apropie mai mult de o amforă de la Histria datată de Maria Coja în secolul al II-lea e.n.²³, putînd însă să fie mai recentă, eventual din veacul următor.

Asupra ceramicii lucrată la roată, în general, ar mai fi de subliniat un aspect deosebit de important: în timp ce în majoritatea locuințelor ea apare în asociere cu oale din pastă grosieră, conținînd mult pietriș, modelate neglijent și păstrînd urmele degetelor atît în interior cît și în exterior, neuniforme

¹⁵ Săpături N. Gudea și I. Pop (inedite). Materialele ne-au fost puse la dispoziție pentru studiu de către tov. I. Pop căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

¹⁶ Gh. I. Petre, *Cuptor de olar cu vase dacice și romane la Buridava*, în *SC IV*, 1, 1968, fig. 3/11—12.

¹⁷ Il Glodariu și M. Cimpeanu, *Depozitul de unelte agricole de la Dedrad*, în *SC IV*, 1, 1966, fig. 9/11.

¹⁸ I. T. Dragomir, *Săpăturile de la Căvădinești*, în *Materiale*, VI, 1959, fig. 9/2—3.

¹⁹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 172.

²⁰ I. Glodariu. *op. cit.*, p. 126.

²¹ Spre această concluzie ne-au îndreptat discuțiile purtate cu cercetătoarea Victoria Andronescu de la Inst. Arh. București, căreia îi aducem mulțumiri și pe această cale.

²² D. Tudor, *Depozitul de vase dacice și romane de la Stolnicești*, în *SC IV*, 4, 1967, fig. 3/XII și p. 659.

²³ Em. Condurachi și colaboratori, *Șantierul Histria*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 287 și fig. 9/1.

și cu buzele răsfrînte în afară (fig. 6/6-18), de culoare cărămiziu-murdară, în locuința nr. 3 din 1973 această ceramică lipsește, ca și din groapa de provizii. Adăugînd că din această locuință provine și fibula cu butoni în formă de capete de ceapă incipiente, ca și alte aspecte la care ne vom referi pe scurt în continuare, constatăm că deja ies în evidență unele diferențieri între cei care au populat așezarea de la Rîșnov. Ele vor putea fi și mai bine reliefate dacă se va avea în vedere că:

- ceramica lucrată la roată reprezintă între 1:4 — 1:10 din total;
- fructiera, masiv prezentă la carpi, este pe cale de dispariție;
- pasta folosită de carpi în confecționarea ceramicii la roată are foarte multe ingrediente în timp ce la Rîșnov-Blocuri ea este foarte fină;
- ornamentația lustruită de pe vasele carpilor lipsește aproape în întregime (excepție fig. 7/9-10);
- amforele-uleior roșii nu se întîlnesc la carpi²⁴;
- ceramica neagră de tip Sintana apare numai în locuințele cercetate în vara anului 1974.
- ceașca alveolată în jurul bazei este puțin numeroasă, în L.2 și L.3 lipsind complet;
- piepteni specifici sau obiecte de port și podoabă caracteristice purtătorilor culturii Sintana de Mureș-Cerneahov lipsesc;
- fibula cu butoni în formă de capete de ceapă provine din locuința din care a rezultat numai material dacic sau de tradiție dacică și se datează în jurul anului 250 e.n.²⁵.

Avînd în vedere observațiile de mai sus putem trage concluzia că la Rîșnov-Blocuri există mai întîi o populație autohtonă, dacică, care poate să fie aceea coborîtă la anul 106 e.n. de pe dealurile învecinate și care intră și întretine intense relații social-economice cu lumea romană provincială. În cadrul acestor legături se petrec preluări reciproce de forme de cultură materială și, implicit, spirituală, petrecute între limitele stăpînirii în timp, a romanilor în Dacia.

Alături de băștinași, probabil după abandonarea provinciei, se așează populații venite din afara arcului carpat. Ceea ce se evidențiază însă și în cadrul culturii materiale a acestora este faptul că în repertoriul vestigiilor lăsate de ei lipsesc elementele caracteristice neamurilor germanice, cu excepția ceramicii.

Care au fost raporturile dintre ei și dacii localnici nu putem ști cu exactitate în stadiul actual al cercetării. Indiferent însă de ceea ce vor pune în lumină cercetările viitoare, un lucru se relevă cu pregnanță: la Rîșnov-Blocuri exista în timpul stăpînirii romane asupra Daciei o așezare autohtonă, aflată în plin proces de romanizare, a cărei existență continuă și în veacurile următoare.

²⁴ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 74.

²⁵ Mulțumim și pe această cale tovarășului D. Protase care ne-a ajutat să găsim cele mai bune analogii în castrele romane de pe Rhin, unde fibulele de acest tip se datează sigur în aceea perioadă.

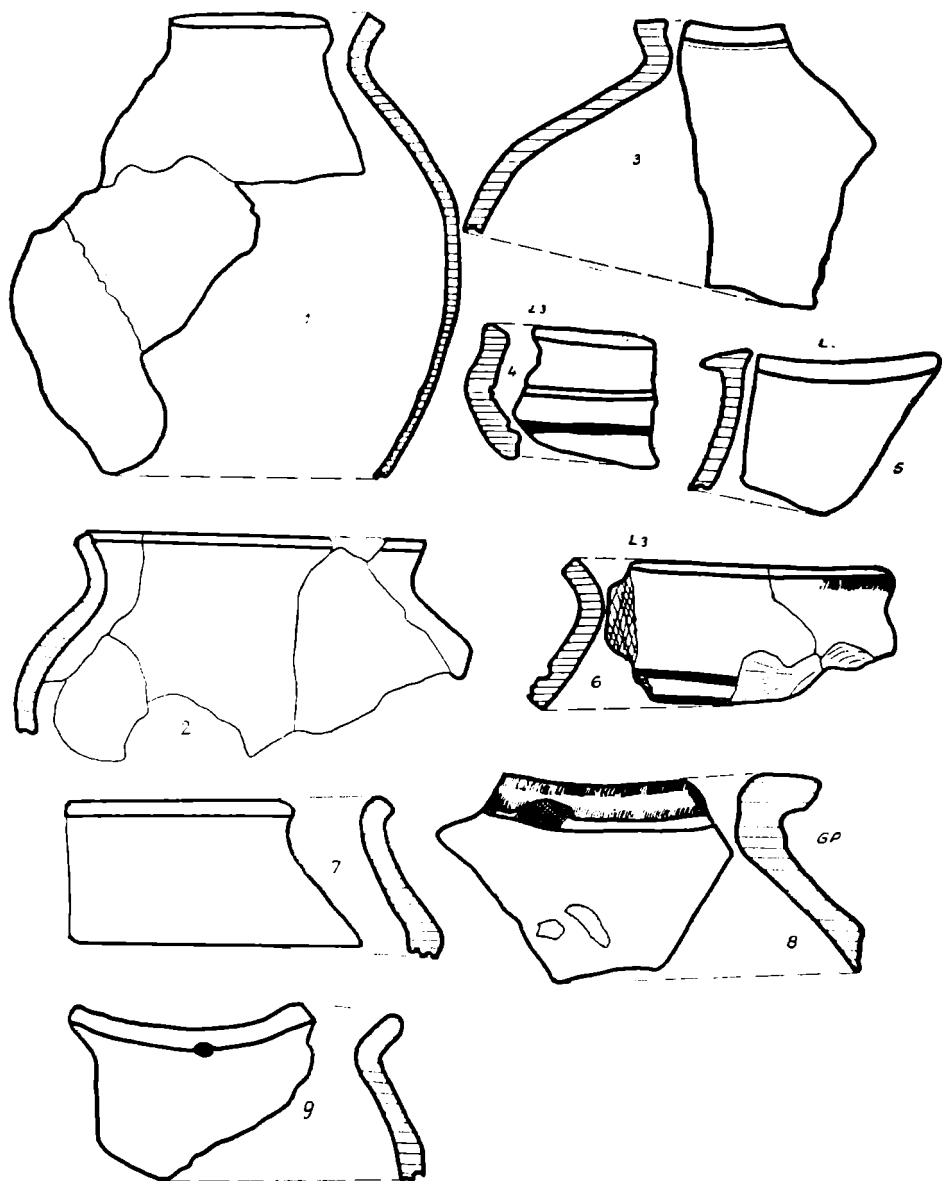

Fig. 1. — Ceramică din așezarea de la Râșnov — „Blocuri”: 1—3, L1; 5, 7, L2; 4, 6, 9, L3; 8, groapa de provizii-săpături 1973.

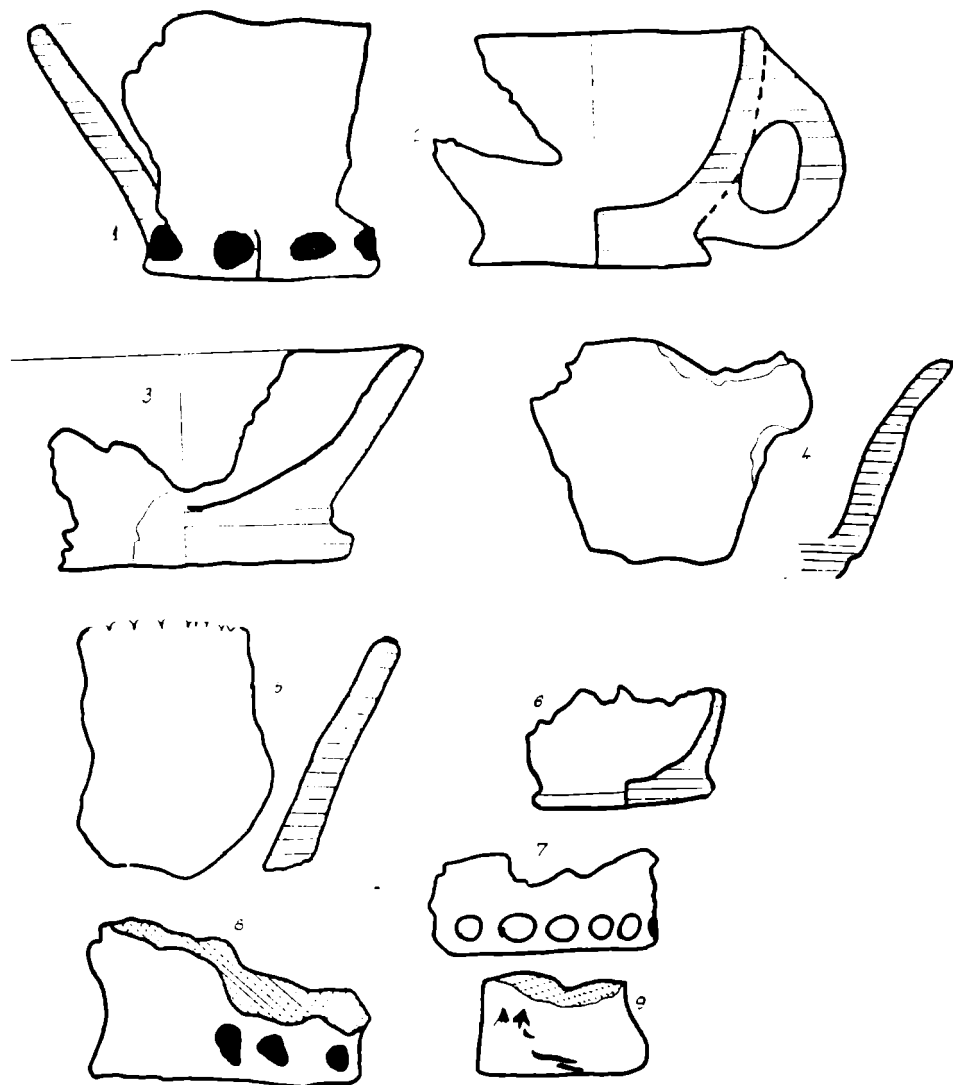

Fig. 2 — Ceramică din așezarea de la Râșnov — „Blocuri”: 1, 3, 4, 6, 8, L2; 5, 7, L3; 9, groapa de provizii; 2, groapa din m 77—81 (1973).

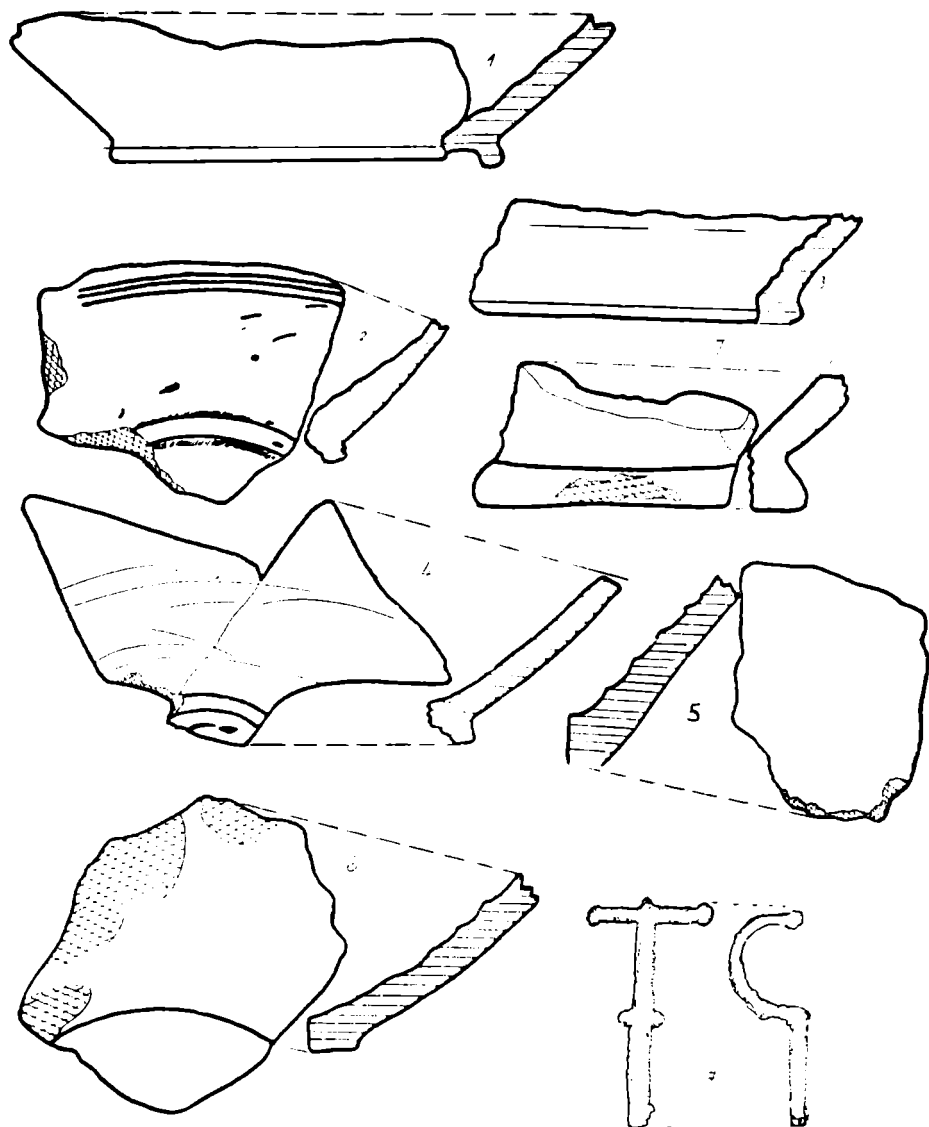

Fig. 3. — Ceramică și fibulă din așezarea de la Rîșnov — „Blocuri”: 1—5, 7, L2; 67, L3 (1973).

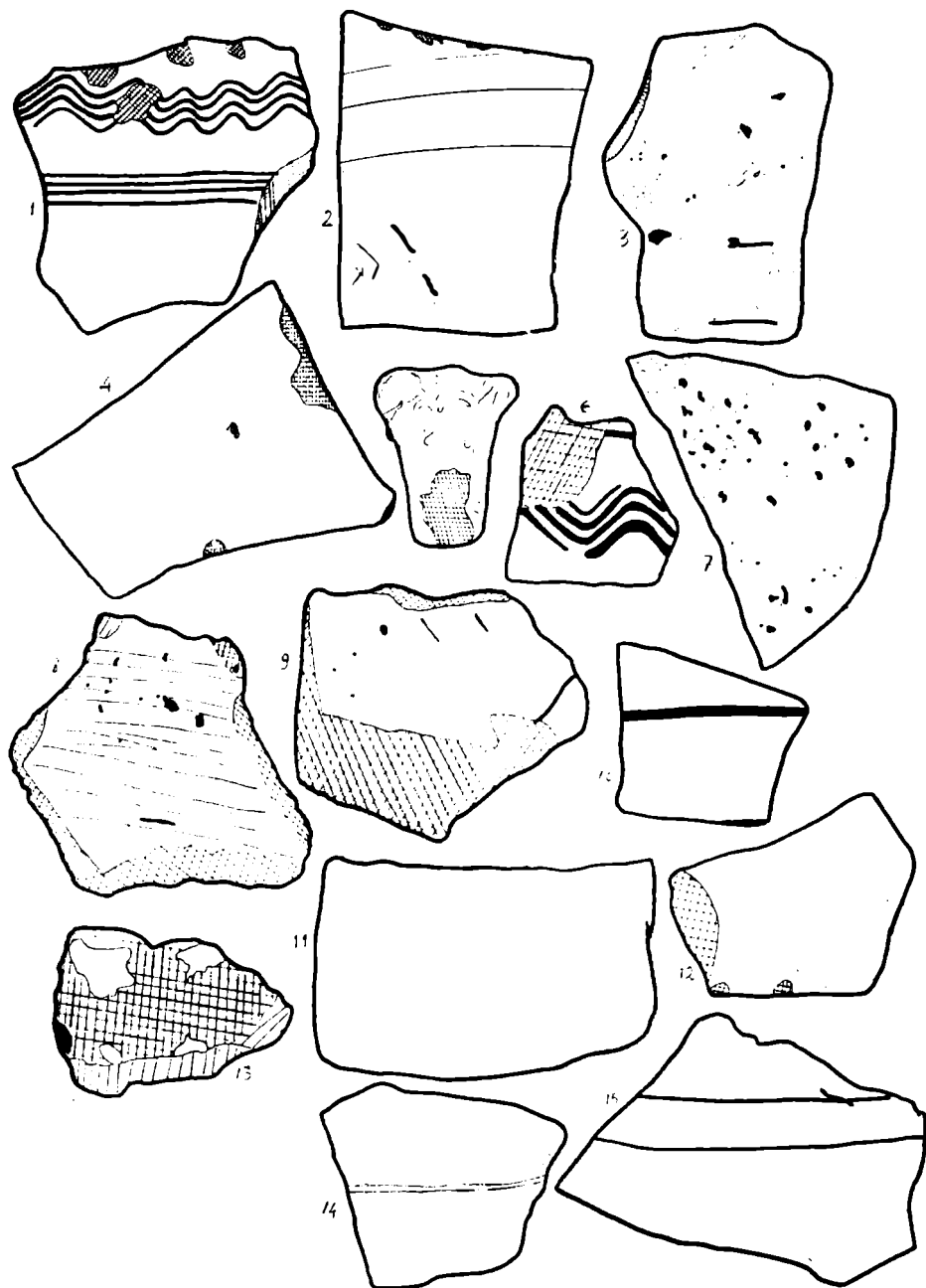

Fig. 4. — Ceramică din așezarea de la Risnov — „Blocuri”: 1–3, 6, 7, 12, 14, 15, groapa de provizii; 9–11, L2; 4, L3; 8, 13, stratul vegetal; 5, groapa din m 77–81 (1973).

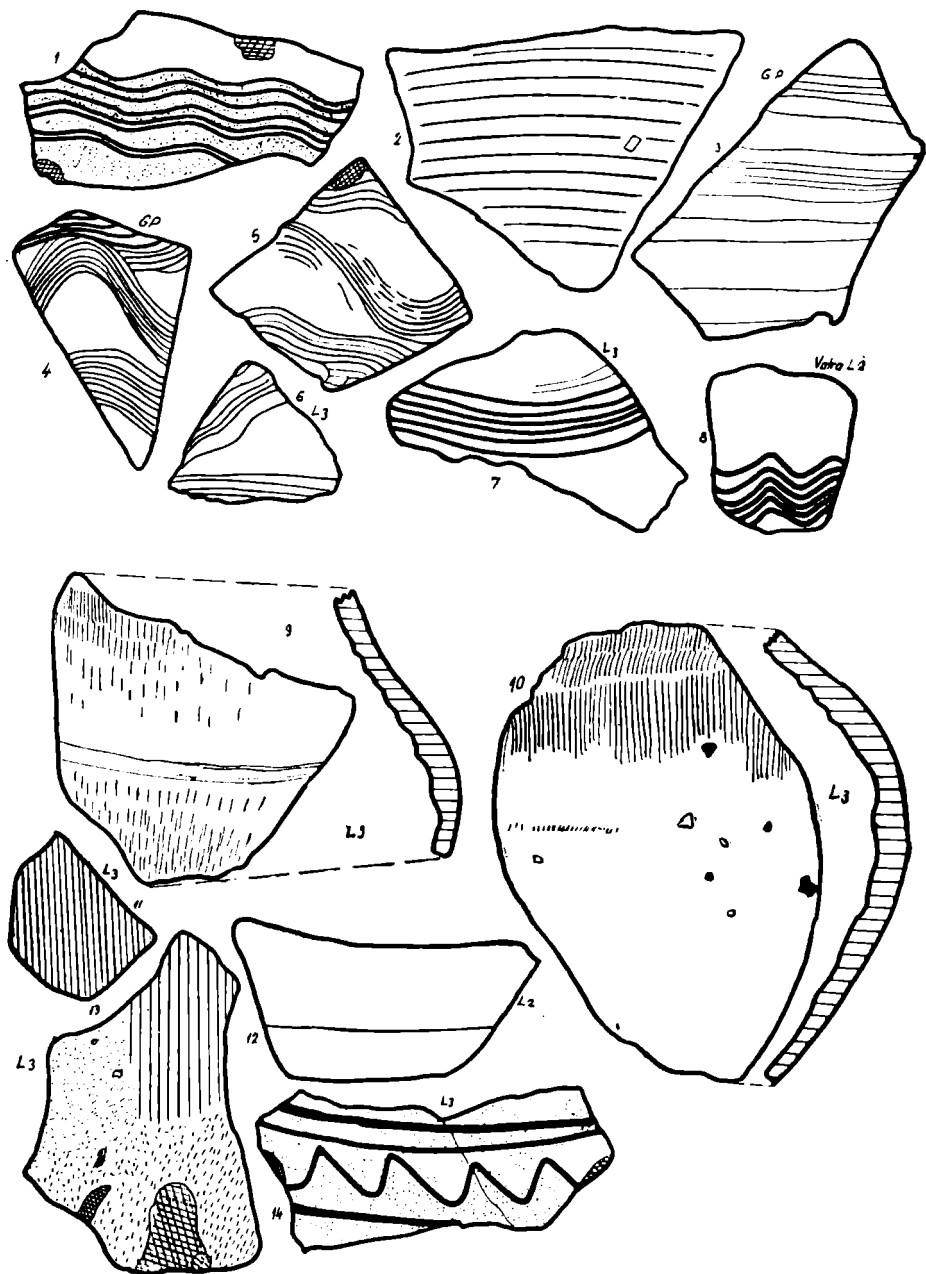

Fig. 5. — Ceramică din așezarea de la Itșnov — „Blocuri”: 2, 12, L2; 1, 6, 7, 9—11, 13, 14, L3; 3—4, groapa de provizii; 5, sol vegetal; 8, vatra L2 (1973).

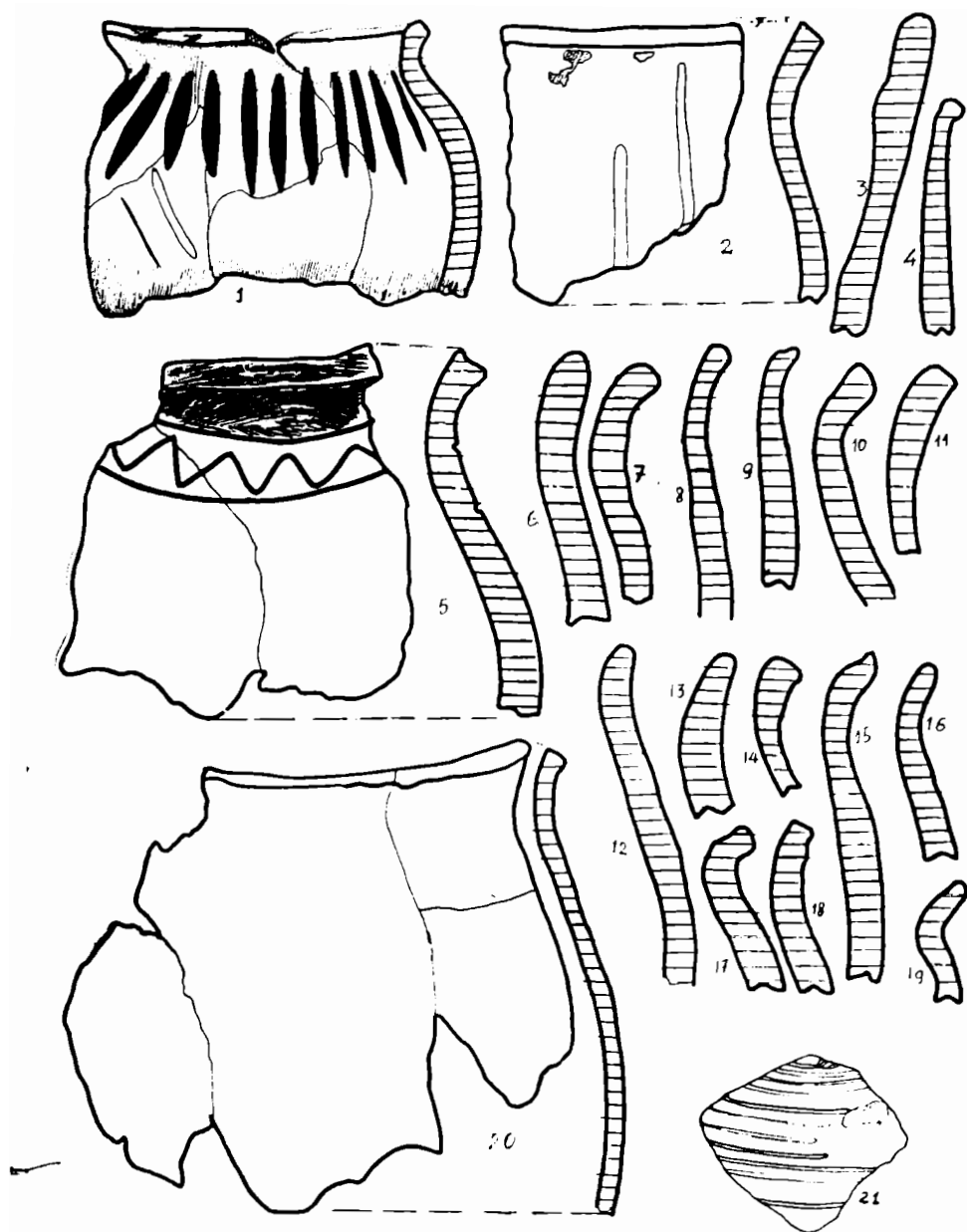

Fig. 6. — Ceramică din aşezarea de la Rîşnov — „Blocuri”: 1, 5, 20, groapa de provizii;
15, 16, 19, L2; 2—4, 6—14, 17, 18, 21, L3 (1973).

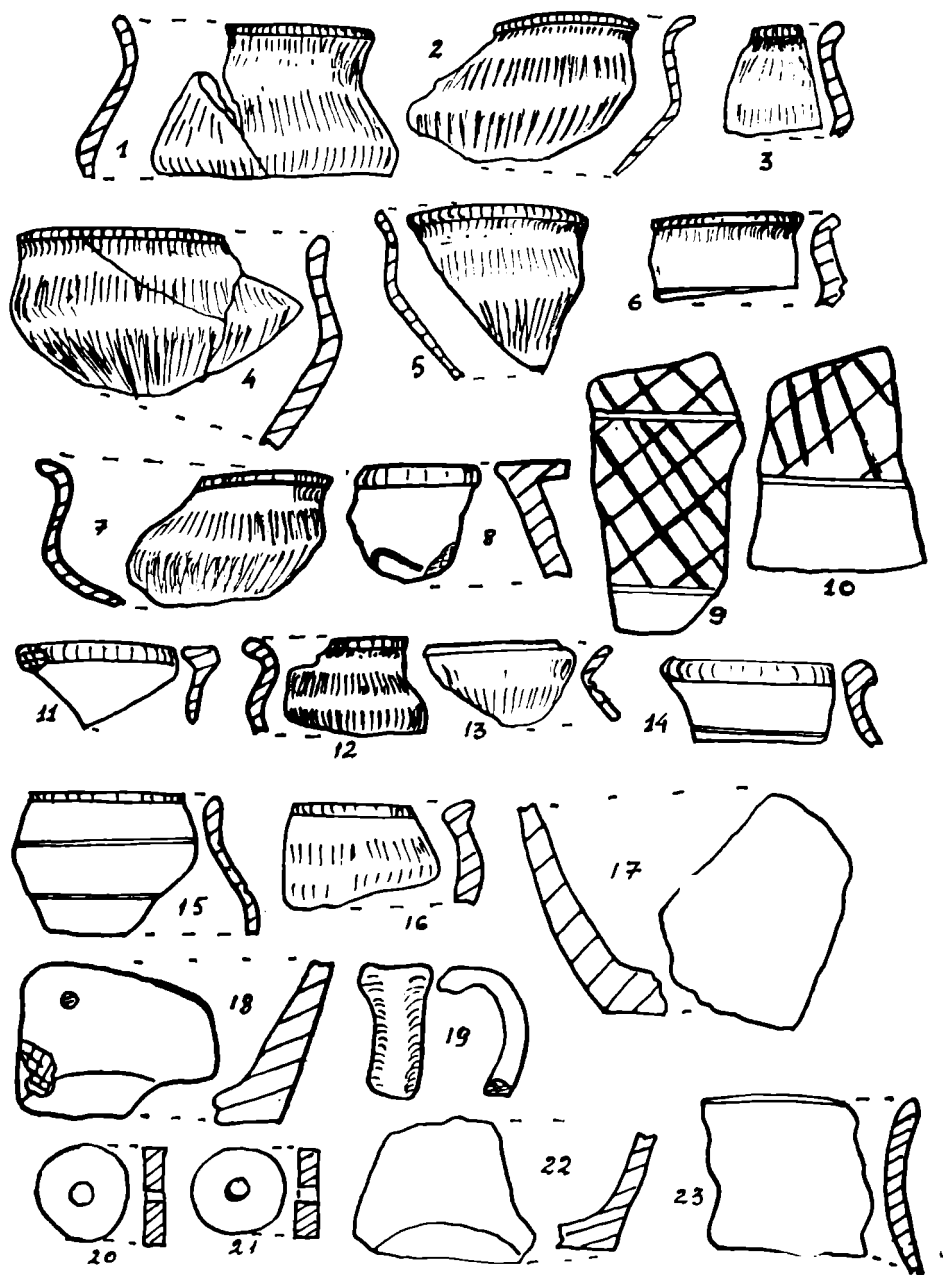
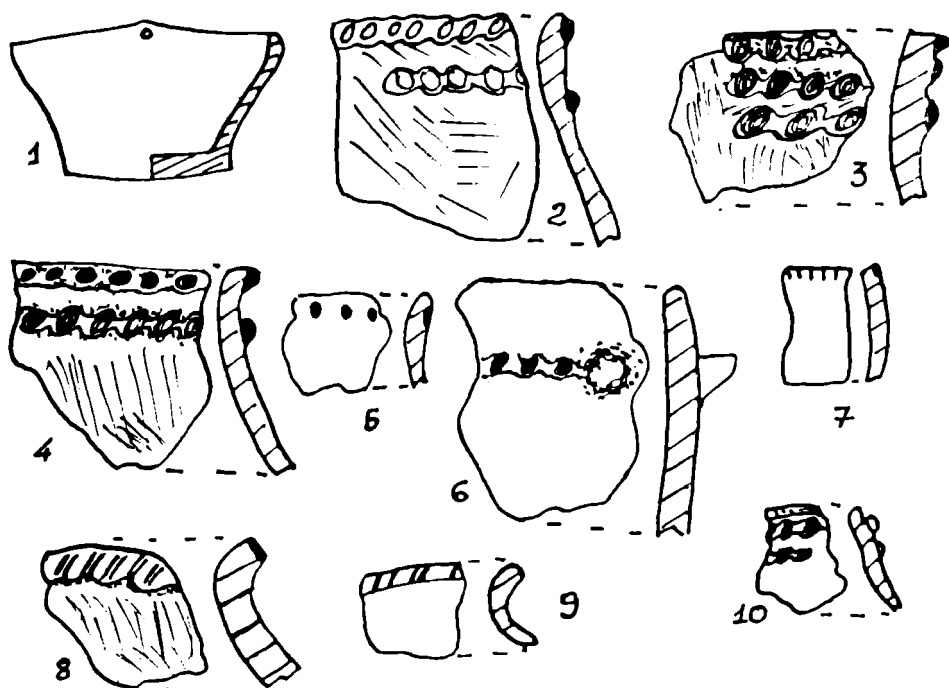
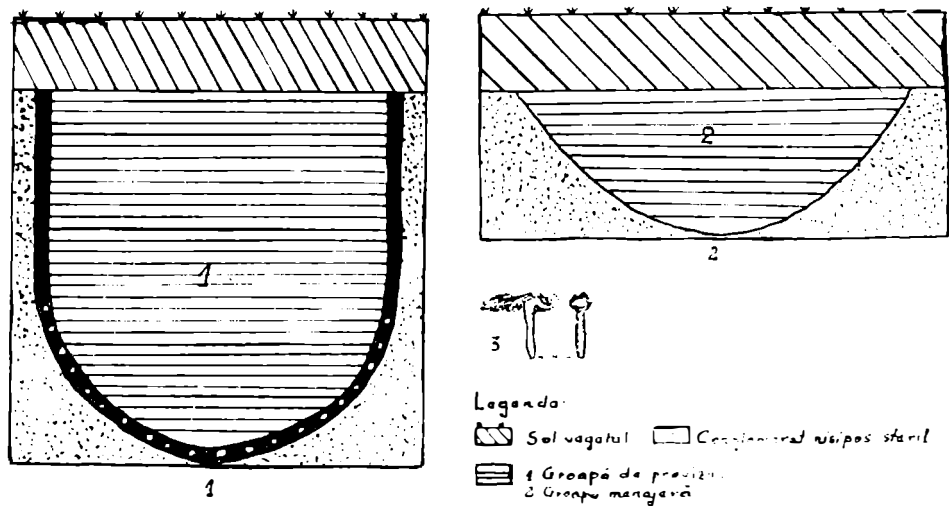

Fig. 7. — Ceramică lucrată la roată, din aşezarea de la Rîşnov — „Blocuri”: secţiunile VI-VIII din anul 1974.

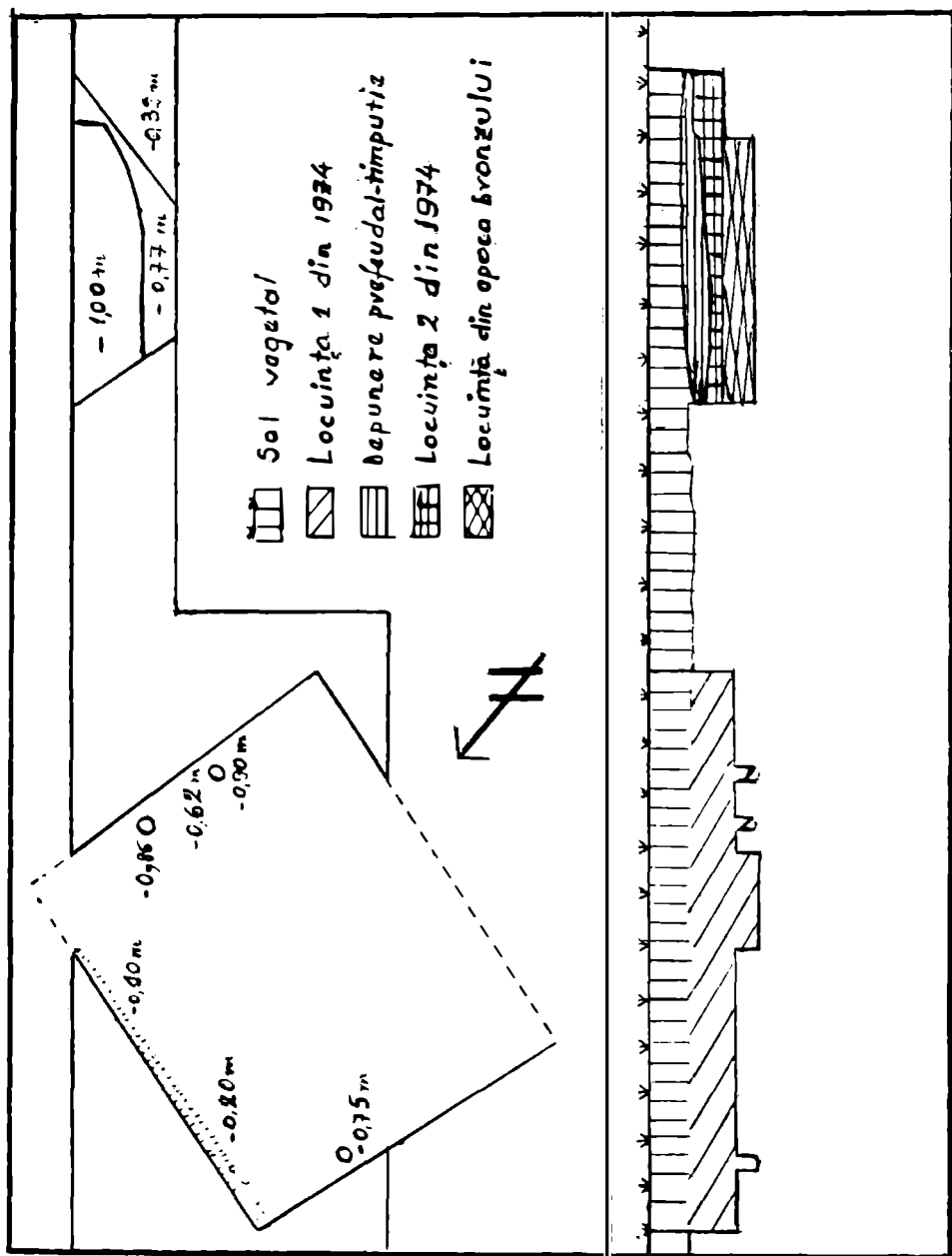
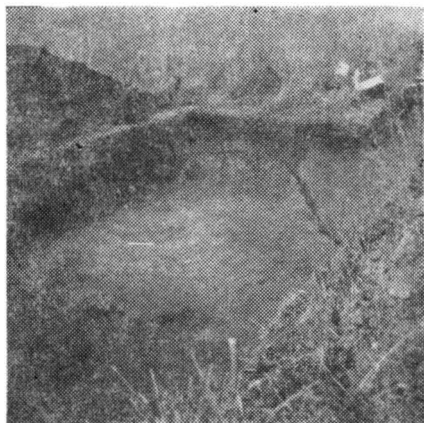

Fig. 10. — Plan și profil, S VII 1974 (m 1—11).

a

b

c

d

Fig. 11. — a—b, Locuința nr. 3/1974; c, locuință din secolele III—IV e.n. suprapusă alteia din epoca bronzului; d, aspect din timpul degăjării SII 1974.

a

b

Fig. 12. — a, Aspect din timpul degajării S I 1973; b, podeaua L1 din S I/1973.

THE NATIVE SETTLEMENT AT RÎȘNOV — „BLOCURI“

(ABSTRACT)

As a consequence to the results obtained during the surfaceresearches in 1972 in the area called by the citiaeus of Rîșnov — „Blocuri“ had been made systematical archaeological researches in the years 1972—1973. Based on the collected material, especially the ceramics, the author draws some conclusions which yer he doesn't consider to be definite, at the present moment of investigation.

Mowerer it can be said with certitude that during the Roman occupation of Dacia, at Rîșnov — „Blocuri“ had evisted a native settlement in fall course of romanisation. After the Aurelian retreat, besides the native Daci-ans, settled performers of the Sintana-Culture (IVth century).

DIE DAKO-RÖMISCHE SIEDLUNG BEI RÎȘNOV — „BLOCURI“

(ZUSAMMENFASSUNG)

Nach den Oberflächenforschungen (1972) in der Nähe der Stadt Rîșnov, auf dem Gelände mit der Bezeichnung Rîșnov — „Blocuri“ (Rosenau — „Blocuri“) wurden in den Jahren 1972—1973 systematische archäologische Grabungen durchgeführt.

Aufgrund des gesammelten Materials, hauptsächlich der Keramik, zieht der Autor einige Schlussfolgerungen, die er jedoch bei dem gegenwärtigen Stand der Forschungen nicht als endgültig betrachtet. Was trotzdem mit Sicherheit behauptet werden kann ist, dass bei Rîșnov — „Blocuri“ während der römischen Besetzung Daziens die bodenständige Bevölkerung eine Siedlung hatte, die sich in voller Romanisierung befand. Nach dem Rückzug Aurelians siedeln sich zu den bodenständigen Daziern auch Träger der Sintana-Kultur an.

ISTORIE MEDIE

REZISTENȚA OPUSĂ DE POPULAȚIA AUTOHTONĂ DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI FAȚĂ DE OFENSIVA REGALITĂȚII MAGHIARE ÎN SECOLELE XIII—XIV.

de VALENTINA POPA

Primele mențiuni documentare referitoare la ținutul Făgărașului apar în prima jumătate a secolului al XIII-lea; două documente din 1222, unul emis de Andrei al II-lea, regele Ungariei și altul de papa Honoriu al III-lea, atestă existența Țării Făgărașului în această vreme sub numele de „terra Blachorum”¹. O găsim apoi menționată în 1291², ca parte autonomă a Transilvaniei sub stăpânire maghiară și ulterior, în 1302³, când este pomenită pentru prima oară cu numele de district. Este atestată după aceea în stăpânirea domnilor Țării Românești care au primit-o ca feudă de la regii ungari în schimbul recunoașterii suzeranității. Aceștia au stăpânit-o cu titlu de *ducat*, purtând în titlul domnesc și pe acela de *duce de Făgăraș*⁴, reușind să o mențină vreme de două secole, cu mici intermitențe, în funcție de relațiile cu regii Ungariei.

Când și cum a pătruns regalitatea ungară în Țara Făgărașului? Regele ungar Bela al III-lea așază la sfârșitul secolului al XII-lea, în localitatea Cîrța, situată în partea vestică a ținutului făgărășan, călugări cistercieni aduși de la abația Igrîș din Ungaria⁵. În 1205 Andrei al II-lea dăruiește mănăstirii cistercite de la Cîrța un teritoriu care aparține făgărășenilor și anume partea ce se întinde între piraiele Arpașul și Cîrța, între Olt la nord și culmea Carpaților la sud⁶, ținut pe care-l întărește numitei mănăstiri în 1223: „de asemenea mai întărim prin privilegiul de față ținutul luat de la Ballacis, pe care mai înainte îl dăruisem... acelei mănăstiri, punînd să i se dea în stăpînire prin mijlocirea credinciosului nostru... Benedict, care în vremea

¹ *Documente privind istoria României, C, Transilvania*, I (1075—1250), București, 1951, p. 183; Șt. Pascu și V. Hanga, *Crestomație pentru studiul statului și dreptului R.P.R.*, București, 1958, p. 259.

² *Documente privind istoria României, C, Transilvania*, II (1251—1300), București, 1952, p. 369.

³ Ion cav. Pușcariu, *Fragmente istorice*, IV, Sibiu, 1907, p. 29.

⁴ Zimmermann, Werner, Müller, *Urkundenbuch*, II, Sibiu, 1897, p. 306.

⁵ A. Bunea, *Stăpînii Țării Oltului*, Academia Română, discurs de recepțiune nr. XXXIV, București, 1910, p. 7.

⁶ Ibidem; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, Editura Academiei, 1959, p. 98; G. Opreșcu, *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, Editura Academiei, 1957, p. 145.

aceea era voievod⁷, și tot atunci se precizează încă odată hotarele: „hotarele acestui ținut începînd de la riul Olt... se suie printr-o mlaștină ce se numește Eguerpaták, pînă la făgetul numit Nocebic, și la capătul acestui făget, se varsă în riulețul numit Arpaș și de aici, de-a lungul aceluiași riuleț se urcă pînă la munții înalți și mergînd pe acești munți se coboară spre plaiul de miazăzi pînă la riul numit Cîrța și pe acest riu ajunge la riul Olt și aici se sfîrșește.”.

Au existat păreri potrivit cărora în momentul înzestrării cisterciților de la Cîrța cu locurile mai sus menționate, românii ar fi fost scoși de pe acel teritoriu⁸. Acest lucru nu este adevărat deoarece actul din 1252 emis de regele ungar Bela al IV-lea îi menționează sub numele de „români de Cîrța” ca locuind pe acel teritoriu⁹.

În scopul apărării colului sud-estic al Transilvaniei și pentru catolicizarea populației ortodoxe românești, în 1211 regele Andrei al II-lea aduce în Țara Birsei ordinul cavalerilor teutoni, cărora le dă și partea estică a ținutului făgărășan. Două documente, unul din 1211¹⁰ și altul 1222¹² menționează hotarul vestic al acestei donații regale făcute teutonilor: „iar primul hotar al acestui ținut începe de la întăriturile cetății Hălmeag și merge așa urcînd pe Olt în sus pînă la întăriturile cetății Ungra și de aici... urcînd astfel pe Olt pînă unde se varsă Prejmenul în Olt...”¹³. Se pare că cetatea Hălmeag menționată pentru prima oară în 1211 și 1222 se află în dreapta Oltului, corespunzîndu-i pe linia sudică satele Șercaia și Vad din ținutul făgărășan. Dacă este așa, înseamnă că teutonilor le-a fost dăruită nu numai Țara Birsei ci și o porțiune estică a ținutului făgărășan și anume cea care cuprinde satele Șercaia, Văd, Părău, Veneția, Cuculata, Fîntina pînă la Mateiaș și Dopea pe care mai tirziu le vom găsi ateslate în documente ca aparținînd Țării Făgărașului.

Unii istorici sînt de părere că teutonilor nu le-a fost conferită prin donație regală, ci că aceștia s-au extins cu forța în partea estică a Țării Făgărașului, această extindere contribuind la alungarea lor în 1225 din Țara Birsei¹⁴. Fie că le-a fost dăruită prin diploma andreiană, așa cum pare să rezulte din documentele din 1211 și 1222 fie că și-au întins stăpînirea în mod abuziv în această parte a Țării Făgărașului, sigur este că ordinul teutonilor a stăpînit teritoriul estic al ținutului făgărășan, mai sus menționat. Această stăpînire rezultă și din următorul fapt: teutonii erau supuși din punct de vedere bisericesc, scaunului apostolic al Romei care-și exercita jurisdicțiunea asupra Țării Birsei printr-un decan sau arhipresbiter¹⁵. Cînd teutonii au fost

⁷ Documente privind istoria României, C, Transilvania (1075–1250) București, 1951, p. 200.

⁸ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 22.

⁹ A. Bunea, *op. cit.*, p. 22.

¹⁰ Documente privind istoria României, C, Transilvania, II (1251–1300), București, 1952, p. 6.

¹¹ *Ibidem*, p. 6.

¹² Documente privind istoria României, C, Transilvania, I (1075–1250), București, 1951, p. 151.

¹³ *Ibidem*, p. 187.

¹⁴ A. Bunea, *op. cit.*, p. 47.

¹⁵ Hurmuzaki, I, p. 88, cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 47.

scoși din Țara Birsei, organizațiunea lor bisericească și teritoriul pe care îl ocupaseră a fost supus nemijlocit arhiepiscopului de Strigoniu și nu episcopului transilvan. În anul 1235 se constată, că arhiepiscopul de Strigoniu avea sub jurisdicțiunea sa nemijlocită nu numai Țara Birsei ci și unele parohii făgărășene: pe preotul Leon de Dopca, Godfried din Hoghiz, Conrad din Veneția, Herman și Gerlac din Șercaia, toate comune din Țara Făgărașului, situate în partea sa estică, între Olt și piciorul de munte ce desparte Țara Birsei de Țara Făgărașului¹⁶. Acestea par a confirma încă o dată că teutonii au stăpinit acele comune și au pus acolo preoți germani.

În Țara Făgărașului, cavalerii teutoni se bucurau de anumite privilegii conferite de Andrei al II-lea prin diploma regală din 1222¹⁷ și întărite de papa Honoriu al III-lea la 19 decembrie 1222: „v-a mai dat dreptul de a ține liber șase nave pe Olt . . care să ducă sare prin tot regatul nostru la coborîre, iar la urcare să ducă alte mărfuri . . îngăduindu-vă ca nici voi, nici chiar oamenii voștri să nu plătiți vreo vamă cînd treceți prin terra Seculorum sau terra Blachorum”¹⁸, drept ce nu le va fi convenit localnicilor făgărășeni, care, pe lângă faptul că erau tot mai strimtorați în teritoriul lor, atît în vest cît și în est de elemente străine, li se afecta în acest fel și autonomia pe teritoriul pe care-l locuiau exclusiv.

După 1225 (alungarea teutonilor), în Țara Birsei au fost colonizați sași. S-a încercat o colonizare și în „Țara Vlahilor”, însă nu s-a reușit decît într-o proporție foarte redusă din cauza rezistenței opusă de populația autohtonă astfel au fost colonizați sași în satele Beclean, Șercaia și Mico (localitate dispărută)¹⁹. În contactul cu populația românească elementul săsesc nu a putut rezista și deseori conflicte l-au silit să plece în alte părți²⁰. Se pare că au plecat definitiv numai din Beclean și temporar din Șercaia, deoarece în 1460 regele Matei Corvin poruncește sașilor din districtul Brașovului „să colonizeze din nou satele Șercaia și Mico”²¹.

În mijlocul românilor au mai fost colonizați unguri, în Făgăraș²² și în satele Hoghiz, Dopca și Mateias²³.

În 1291 regele Ungariei Andrei al II-lea ține la Alba Iulia o adunare obștească cu „toți nobilii, sașii și românii din părțile Transilvaniei”, și hotărâște să restituie magistrului Ugrinus, moșiile Făgăraș și Sîmbăta revendicate de acesta și care „i-au fost înstrăinate pe nedrept”²⁴.

Despre acest Ugrinus au scris mulți autori, disputîndu-i originea etnică și demnitatea politică, susținîndu-se că ar fi fost cînd român, cînd maghiar

¹⁶ A. Bunea, *op. cit.* p. 47.

¹⁷ *Documente privind istoria României, C, Trans.*, I (1075—1250) Buc., 1951, p. 183.

¹⁸ *Ibidem*, p. 187.

¹⁹ St. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935, p. XXX.

²⁰ *Ibidem*, p. X.

²¹ *Ibidem*, p. XI.

²² St. Meteș, *Contribuții nouă la istoria românilor din Țara Făgărașului în veacul al XVII-lea*, în „*Analele Academiei Române*”, Mem. Sec. Ist., seria III, tom. XXIV, București, 1942, p. 575.

²³ I. Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, I, Sibiu, 1904, p. 11.

²⁴ *Documente privind istoria României, C, Trans.*, II (1251—1300), București, 1952, p. 369.

sau de origine germană, că ar fi fost voievod al Transilvaniei sau domn al Țării Făgărașului²⁵.

Documentul din 1291 nu atestă apartenența lui Ugrinus, nici că a fost cîndva voievod al Transilvaniei sau domn al Țării Făgărașului, ci menționează numai că Ugrinus se intitula la acea dată magistru și că revendica posesiunile avitice Făgăraș și Simbăta susținind că „i-au fost înstrăinate pe nedrept, și a înfățișat actele și privilegiile sale cu privire la aceasta“, de unde rezultă că le-au stăpînit și antecesorii. Acestia au primit probabil prin danie regală cele două moșii, Făgărașul și Simbăta.

Așadar, pentru a-și întări autoritatea în această parte a țării unde populația românească era foarte densă și omogenă, stăpînirea maghiară a dispersat pămîntul „țării vlahilor“ prin danii la diferiți stăpîni: astfel partea estică a ținutului făgărașan începînd de la Hălmeag, Șercaia și Vad pînă la Hoghiz, Mateiaș și Dopca a fost concedată ordinului teuton²⁶ iar în vest, teritoriul cuprins între satele Cîrța, Scorei, Streza Cîrțișoara la vest; Noul Român, Arpașul de Jos la nord și riul Arpaș la est, a fost rupt din pămîntul făgărașenilor și dăruit de Andrei al II-lea călugărilor cistercieni²⁷ așezați de regele ungar Bela al III-lea în extremitatea estică a ținutului, la Cîrța²⁸.

Cu toate acestea populația autohtonă din ținutul Făgărașului cu greu a putut fi supusă de maghiari, ea ridicîndu-se împotriva acestei stăpîniri în nenumărate rînduri. Iată de pildă în 1322 „... Henric, priorul mînăstirii Sf. Maria din Cîrța, din ordinul cisterciților“ merge la Carol Robert al Ungariei și se plînge în numele abatelui și conventului mînăstirii Cîrța, de „jignirile, silniciile, pagubele și necazurile pe care le suferă fără încetare ... de pe urma loviturilor celor răi ...“ și-i cere regelui „să se milostivească a găsi leacuri potrivite spre apărarea susziselor fețe, oameni și moșii“²⁹.

Regele Ungariei, Carol Robert ia sub ocrotirea sa mînăstirea Cîrța: „am luat cu bunăvoință sub osebita noastră oblăduire ... mînăstirea Cîrța... învăluită din toate părțile de atît de multe tulburări ...“ și-i cere comitei provincial din Sibiu să intervină dacă „cineva din semelie și nesupunere se va împotrivi acestei porunci regale a noastre și va aduce vreo jignire sau vreo vătămare abatelui și conventului în oricare din drepturile și libertățile lor, atunci la cererea numitului abate și convent, comitele provincial din Sibiu, oricare va fi el, sau chiar locuitorii lui ... să-i oprească pe vătămători de la săvîrșirea pagubelor și să-i silească să-i aducă pe calea dreptății“³⁰.

O parte din satele aparținătoare românilor făgărașeni, aflate sub stăpînirea mînăstirii cistercite s-au răscolat în 1322, căci actul lui Carol Ro-

²⁵ I. Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, III, Sibiu, 1904, p. 63; I. Pușcariu, Ugrinus 1291, *Academia Română, Discurs de recepțiune*, XXIII, București, 1901, p. 4; A. Bunea, *op. cit.*, p. 9; Gh. Șincai, *Hronica Românilor*, I, 1967, p. 382.

²⁶ *Documente privind istoria României, C, Trans., I* (1075–1250), București, 1951, p.150, 182, 187.

²⁷ I. Pușcariu, *Fragmente istorice*, IV, Sibiu, 1907, p. 20.

²⁸ A. Bunea, *op. cit.*, p. 7.

²⁹ *Documente privind istoria României, C, Trans., II* (1321–1330), București, 1953, p. 30.

³⁰ *Ibidem*, p. 31.

³¹ *Ibidem*, p. 32.

bert stipulează: „toate bunurile mișcătoare ale răzvrătiților din următoarele sate, Cîrța, ..., Feldwar, Colun din Honarabah și Noul Român să se împartă astfel: două părți din numitele bunuri să cadă abatelui și conventului, iar a treia parte să cadă susnumitului comite provincial, cu îndatorirea ca numitul comite și locțiitorii lui să apere cu credință în toate nevoile și pricinile, drepturile și libertățile mănăstirii...“³¹.

O nouă ridicare împotriva stăpînirii maghiare în această parte a țării, este atestată de documente în 1343, cînd arhiepiscopul de Strigoniu ia sub ocrotirea sa minăstirea Cîrța „clădită la hotarul cel mai depărtat al regatului Ungariei, înspere partea schizmaticilor, care a fost nespus de lovită atît de acei schizmatici cit și de răii păzitori ai credinței creștine și despuiată cu desăvîrșire de bunurile sale“³².

Rezistența opusă de populația autohtonă din Țara Făgărașului în fața ofensivei feudalității maghiare a îmbrăcat în această vreme și forma migrării peste Carpați.

O astfel de migrare a făgărăsenilor în Țara Românească este menționată de tradiția populară locală care amintește de o căpetenie, Negru Vodă, în fruntea localnicilor, care ar fi trecut munții în sec. al XIII-lea, tradiție care este consemnată în cea mai veche cronică a Țării Românești³³. Ștefan Meteș arată că „înainte de stăpînirea maghiară, aici, în Țara Oltului, a fost un voievod, Radu Negru, sau altul, care a dat lupte grele cu ungurii cărora n-a vrut să se supună, retrăgîndu-se în cetatea sa de ultimă rezistență de la Breaza, pe care apoi pierzînd-o, silit, a trecut munții prin veacul al XIII-lea“³⁴. *Inscripțiunea genealogică* a familiei Monea, gravată de Jonase Monea în anul 1728 în *piatra genealogică* pusă la casa sa din Veneția de Jos, atestă că arborele genealogic al familiei Monea de pe această piatră începe cu Grigore din Veneția în 1185 care ar fi fost tezaurier al voievodului Negru, căruia „i-au fost donate vămile împreună cu pădurile și cîmpurile strămoșului Grigorașcu în 1216“³⁵.

Existența lui „Negru Vodă“ aici în Țara Făgărașului, cunoscut cu acest nume în tradiția populară locală, adică Radu Negru al tradiției culte, este foarte mult comentată în istoriografia românească³⁶.

În tradiția populară făgărășană se menționează că în satul Breaza din Făgăraș ar fi existat reședința de vară a lui Negru Vodă iar pe locul numit „cetate“

³² *Documente privind istoria României, C, Trans., IV* (1341—1350), București, 1955, p. 160.

³³ *Istoria Țării Românești (1290—1690), Leopiseșul Cantacuzinesc*, Editura Academiei, 1960, pp. 2—3.

³⁴ St. Meteș, *Din istoria dreptului românesc din Transilvania*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Sec. Ist., seria III, tom XVII, 1935—1936, p. 92.

³⁵ N. Densușianu, *Momente pentru istoria Țării Făgărașului*, București, 1885, p. 103; Pavel Chihaia, *Inscripția genealogică a lui Jonase Monea din Veneția de Jos*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, anul XXXIX, nr. 2 1970, p. 66.

³⁶ I. Pușcariu, *Negru Vodă*, Sibiu 1898, p. 4—5; A. Marienescu, *Negru Vodă și epoca lui* în *Analele Academiei Române*, Mem. Sec. Ist., seria II, tom XXXI, București, 1909, p. 537; B. Petriceicu Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, tom IV, București, 1898, p. XII; A. Bunea, *Stăpînii Țării Oltului, Academia Română, Discurs de recepțiune*, nr. XXXIV, București 1910, p. 6; George Șerban, *Oare e numai legendă?* în *Transilvania* LIX, 1928, nr. 5, p. 356; Pavel Chihaia, *A fost Negru Vodă un personaj real sau legendar?* în *Magazin istoric*, III, 1969, nr. 5, p.

între Făgăraș și satul Beclean ar fi existat reședința de iarnă a acestui voievod.

Cetatea de la Breaza este singura fortificație medievală cunoscută la poalele munților Făgăraș, în afara celei de la Avrig și este menționată în numeroase repertorii și lucrări de specialitate³⁷. Cercetările arheologice făcute de Muzeul Brukenthal Sibiu între 1965-1967 la Breaza au identificat urmele unei cetăți al cărui tip nu-l găsim în Transilvania în afară de Sibiel ci numai în Țara Românească și în alte teritorii din sudul Europei. Cetatea este datată ca fiind construită cel mai târziu către mijlocul secolului XIII³⁸. La Breaza a apărut, pentru prima dată în Transilvania, o ceramică lustruită în exterior, de culoare neagră și roșie, tipică teritoriilor din sud³⁹. Această ceramică a fost descoperită recent și la curtea domnesacă din Curtea de Argeș. Nu este de mirare, așadar faptul că locuitorii din Breaza atribuie cetatea lor lui Negru Vodă, celebra figură legendară care ar fi plecat de aici la Cîmpulung.

Teoria constituirii statului feudal de sine stătător Țara Românească prin descălecătul din Făgăraș este respinsă de istorici remarcabili⁴⁰, ca neconfirmată de documentația istorică. Concepția materialist istorică respinge din capul locului posibilitatea întemeierii unui stat printr-o descălecare. [După ea statul se formează pe o anumită treaptă de dezvoltare economico-socială, care-l fac necesar]. Statul Țării Românești s-a format treptat, s-a constituit ca o necesitate, la un anumit stadiu de dezvoltare economico-socială. Aceasta este incontestabil. Totuși este posibil ca Țara Făgărașului să fi jucat un rol în constituirea Țării Românești. Ea este vecină cu Țara Românească, e situată chiar în fața Cîmpulungului și a Curții de Argeș, în fața locurilor de scaun de la începuturile Țării Românești. Formațiunilor politice românești de o parte și de alta a Oltului din sudul Carpaților, în nord le corespund Făgărașul, Almașul și Ilăleul. Țara Făgărașului este și ea printre „țările”, care intră în componența noului stat⁴¹ face parte mult timp din Țara Românească. Chiar socotită „feud” și numită *ducat* ea nu este simplu feud întimplător, acordat temporar și condiționat, loc de refugiu oferit de suzeran, vasalului său pe teritoriul țării sale; asemenea feude de refugiu nu se dădeau la graniță, ci departe în interior⁴². Țara Făgărașului face parte din titlul domnului Țării Românești. În 1369 Vladislav Vlaicu se intitulează „voyvoda Transalpinus et banus de Zewerino, necnon dux de Fogaras”⁴³. Feudele date domnilor români obișnuit nu erau însoțite de titluri și nu figurau în titlurile domnești, nici *Ciceul* și nici *Cetatea de Ballă* și nici altele. Apariția Făgărașului în titlul domnesc al lui Vlaicu nu exclude legături sau

³⁷ W. Horvath, *Die Radu Negru Burgbei Breasa*, în „Korespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, 47, 1924, nr. 4-6, pp. 44-46; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, Editura Academiei, 1959, p. 11 și 132.

³⁸ T. Năgler, *Cercetările din cetatea de la Breaza*, în „Studii și comunicări, XIV, seria arheologie-istorie”, Sibiu, 1969, p. 89.

³⁹ Idem.

⁴⁰ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1935, p. 348; D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, 1968, p. 22; Gh. Șineai, *Ironica Românilor*, tom I, București, 1967, p. 382; *Istorie a României*, vol. II, 1962, p. 145, 148.

⁴¹ D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în secolele XVI-XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie, Cluj”, tom VI, 1963, p. 161.

⁴² Ibidem.

⁴³ P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, I (1247-1500), București, 1966, p. 12.

comunități mai vechi între Țara Românească și Țara Făgărașului. Un asemenea „feud” mai curînd le presupune.

Respingînd teoria formării statului feudal de sine stătător Țara Românească prin descălecatul din Făgăraș, credem în autenticitatea unei migrări a românilor făgărășeni peste Carpați în Țara Românească, sub conducerea desigur a unei căpetenii locale pe care tradiția locală făgărășană o numește Negru Vodă, migrare determinată de condițiile politice și sociale existente în această parte a țării, în prima jumătate a secolului al XIII-lea: cucerirea Țării Făgărașului de către maghiari la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, așezarea călugărilor cistercieni la Cîrța cărora regii maghiari le-au dăruit un teritoriu smuls obștilor românești făgărășene situat în partea vestică a ținutului; așezarea teutonilor în 1211 în Țara Birsei, cărora le-a fost donată și o parte a teritoriului făgărășan în partea sa estică începînd de la Hălmeag, Șercaia și pînă la Mateiaș și Dopca precum și acordarea de către regele Andrei al II-lea al privilegiului de a circula prin tot ținutul fără interdicții; așezarea sașilor dincolo de Olt în nordul Țării Făgărașului și privilegiul dat acestora în 1224 de către regele Andrei al II-lea pentru a folosi pădurea românilor din Țara Făgărașului împreună cu autohtonii, încercarea regalității maghiare de a coloniza sași chiar în partea de mijloc a ținutului făgărășan și anume în Șercaia și Beclean; donațiile făcute în Țara Făgărașului unor persoane străine, cum ar fi de pildă cele acordate strămoșilor lui Ugrinus.

Toate acestea nu vor fi convenit românilor din acest vechi ținut autonom. Rezistența populației băștinașe din acest ținut românesc împotriva stăpînirii maghiare a îmbrăcat și forma *migrării* peste Carpați. Probabil la această migrare a unei părți din populația băștinașă a ținutului făgărășan peste Carpați în prima jumătate a secolului al XIII-lea a mai contribuit un factor politic și anume invazia tătară din 1241, invazie despre care se pomeneste documentar în 1264, cînd regele Ștefan cel Tânăr al Ungariei ia sub ocrotirea sa mănăstirea cistercienilor de la Cîrța „rămasă cu totul pustiiată în urma furiei prăpădului tătarăsc”⁴⁴ și în 1302 cînd se face mențiune că tătarii au trecut și pe teritoriul situat la nord de Olt în scaunul Cincul: „cei ai lor care au gemuit în captivitatea tătarilor, au trebuit să fie răscumpărați”⁴⁵. Este foarte probabil că pirjolul tătarăsc de vreme ce a trecut pe la Cîrța și la nord de Olt, nu va fi ocolit teritoriul făgărășan, situat în vecinătatea imediată a celor amintite documentar. Condițiile social-politice existente aici în prima jumătate a secolului al XIII-lea, ne fac să credem că o parte a populației autohtone a ținutului a putut migra peste munți la românii cu care în perioada anterioară stăpînirii maghiare vor fi trăit în strînsă comunitate.

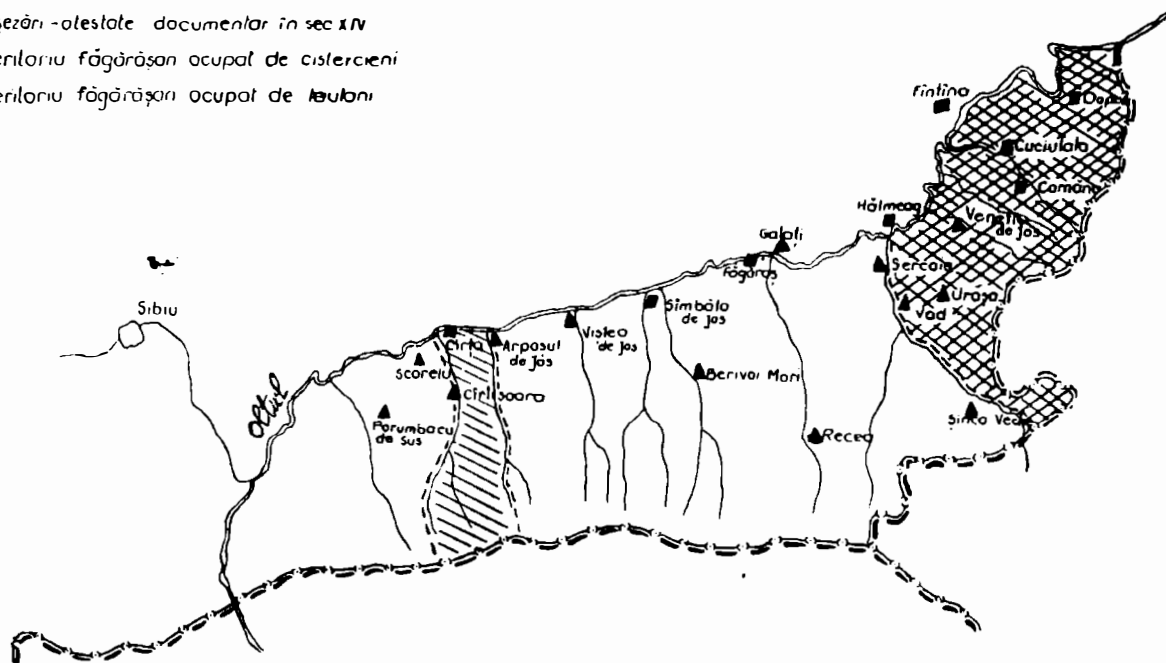
În ciuda presiunii executate în secolul al XIII-lea de către elementul străin de a se suprapune celui românesc acesta a fost silit cu timpul să se retragă din cauza împotririi dirze opusă de populația autohtonă, concretizată în răscoale și migrări peste Carpați în Țara Românească, ea reușind să-și mențină și în secolele umătoare autonomia etnică în acest vechi ținut românesc.

⁴⁴ *Documente privind istoria României, C, Transilvania, II (1251—1300), București 1952, p. 55.*

⁴⁵ I. Pușcariu, *Fragmente istorice*, IV, Sibiu 1907, p. 30.

Legendă:

- Așezări - atestate documentar în sec XIII
- ▲ Așezări - atestate documentar în sec XIV
- ▨ Teritoriul fâgărășan ocupat de cistercieni
- ▩ Teritoriul fâgărășan ocupat de teutoni

Harta Țării Făgărașului în sec. XIII-XIV

DIE AUFLEHNUNG DER ANSÄSSIGEN BEVÖLKERUNG DER FOGARASCHER SENKE GEGEN DIE OFFENSIVE DES UNGARISCHEN KÖNIGREICHS IM XIII. UND XIV. JAHRHUNDERT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Fogarascher Senke, geographisch im Süden Siebenbürgens gelegen, im Jahre 1222 unter dem Namen „Țara Românilor“ („Land der Rumänen“) dokumentarisch erwähnt, war wiederholt den Eroberungen des Ungarischen Königreichs ausgesetzt.

Die Autorin untersucht hier die Methoden die die ungarischen Könige anwandten, um die Fogarascher Senke zu erobern und die einheimische Bevölkerung zu unterwerfen. Mehrere Aufstände und das Ausweichen über die Karpaten in die jenseits gelegene Walachei haben die ethnische Autonomie in diesem altrumänischen Gebiet bewahrt.

ASPECTE PRIVIND FUNCȚILE CASTELANILOR DE LA CETATEA BRAN

de IOAN PRAHOVEANU

Consolidarea statului feudal Țara Românească la sud de Carpați, sub domnia lui Vlaicu, îndeosebi după victoria obținută de către Dragomir pircălabul de Dimbovița, în anul 1369 asupra oștilor maghiare și mai ales creșterea pericolului turcesc, au constituit factorii principali care au determinat pe regele Ungariei Ludovic I de Anjou să ia măsuri pentru înălțirea trecătorilor de la miazăzi ale Transilvaniei, Severinul și Branul.

În ceea ce privește trecătoarea Bran, fortificarea acesteia se impunea ca o necesitate de prim ordin militar și economic, deoarece ea constituia, în același timp, pe lângă o importantă cale de invazie peste Carpați și unul din cele mai însemnate drumuri comerciale medievale, care lega Transilvania, prin Brașov, de Țara Românească. În această situație fortificarea trecătorii Bran interesa nu numai regalitatea maghiară, dar, într-un mod cu totul deosebit și orașul Brașov, atât din cauza poziției sale geografice (situat la circa 30 km depărtare) cât și din motive economice de supraveghere a principalului său drum comercial. Din aceste considerente — așa cum rezultă din privilegiul acordat la 19 noiembrie 1377 de Ludovic cel Mare — brașovenii „nesiliți și neconstrânși, ci de bună voie au promis în mod generos și unanim de a construi un nou fort (cetate) în Bran, de a-l face cu propriile lor osteneli și cheltuieli și de a tăia pădurea acolo în lung și în lat, după voia noastră, de a dezrădăcina și nivela aducând și furnizând piatră, ciment, lemne și alte necesare la clădirea numitei cetăți, procurând zidari și cioplitori de piatră și dulgheri cu propria lor cheltuială”¹.

Cetatea Bran odată construită a devenit o cetate regală, în fruntea căreia Ludovic cel Mare a pus un castelan și acordându-i o atenție deosebită din punct de vedere militar a înzestrat-o după cum afirmă cronicarul Ioan de Tîrnava — „cu o oaste bine înarmată, cu briganți și balistari englezi”².

În schimbul construirii cetății Bran, care în anul 1382 era terminată³, brașovenii obțin înălțirea vechilor privilegii.

Totodată regalitatea maghiară, pentru nevoile cetății, a constituit un domeniu regal al Branului, compus din satele: Baciul, Cernatu, Satulung.

¹ *Arhivele Statului Brașov*, Fond Primăria orașului Brașov, Privilegii Nr. 9 din 19 noiembrie 1377.

² Cf. Emil Micu, *Castelul Bran*, București, 1957, p. 8.

³ *Ibidem* p. 13.

Turcheș, Tirlungeni, Zizin, Purcăreni, Crizbav, Apața, Zărnești și Tohan (ultimele două pînă în anul 1395)⁴. Tot cetății i-au fost subordonate și așezările colibașilor brăneni, răspindite pe plaiurile dintre munții Bucegi și Piatra Craiului.

Funcția de castelan a fost instituită de însăși regele Ludovic cel Mare prin actul de întemeiere din 19 noiembrie 1377, în care se spune textual: „declaram însă că avem și păstrăm pentru totdeauna puterea de a numi pe comitele, județul și castelanul numitei noi cetăți și chiar al cetății Hălchiu, fie unguri, fie leutoni, fie de altă nație pe aceia dintre ei pe care vom fi voit și vom fi ales”. Ulterior regalitatea maghiară, păstrîndu-și de drept „puterea de a numi” pe castelan, a încredințat, în fapt, în unele împrejurări, această prerogativă comitelui secuilor⁵, funcție deținută în marea majoritate a cazurilor de către voievozii Transilvaniei, care, fiind însărcinați cu paza granițelor, exercitau autoritatea militară asupra cetății Bran⁶.

Actul lui Ludovic cel Mare din anul 1377 vorbește de instituirea unui singur castelan dar, încă de la mijlocul secolului al XV se constată, alături de acesta, funcționînd și un vicecastelan (vicecastellanus)⁷.

Atribuțiile castelanilor de la Bran, în decursul timpului, ca sferă și conținut, au fost determinate atît de diferitele faze constituționale ale Transilvaniei, în cadrul căreia se urmărea apărarea granițelor, cît și de stăpînîl direct al cetății și domeniul respectiv.

Pornind de la acești factori, funcțiile castelanului cetății Bran pot fi stabilite, în linii generale, în raport direct cu următoarele perioade:

1. *Perioada stăpînirii cetății și domeniului Bran de către regalitatea maghiară (1377—1498) cu faza intermitentă de la începutul secolului al XV-lea cînd cetatea se află în stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn și a urmașilor săi.*

2. *Perioada stăpînirii de către orașul Brașov (1498—1920) în cadrul căreia distingem două subperioade, determinate de titlul juridic al acestei stăpîniri:*

a) *1498—1651 cînd orașul Brașov stăpînește cetatea și domeniul Branului ca posesor în baza unui act de zălogire, proprietar de drept rămînînd reprezentantul puterii supreme de stat, mai întîi regele, apoi, începînd din anul 1541, cînd Transilvania devine principat autonom sub suzeranitate turcească, principele;*

b) *1651—1920 Brașovul stăpînește cetatea cu cele aparținătoare, cu titlul juridic de proprietar, în baza contractului de vînzare-cumpărare încheiat cu principele Gheorghe Rakoczy II și confirmat prin legea Aprobatae Constitutiones Regni Transilvaniae II titlul 82, art. 1⁸.*

În prima perioadă, castelanul de la Bran, în calitate de conducător al unei cetăți regale, avea în primul rînd funcția de comandant militar al garnizoanei, îndeplinind totodată atribuțiuni administrative⁹ și jurisdicționale asupra cetății și întregului domeniu aparținător¹⁰.

⁴ Ioan Moșoiu, *Branul și cetatea Branului*, Buc., 1930, p. 14.

⁵ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Vol. XV, 1, Nr. 11.

⁶ Fr. Kilyen, *Formarea și evoluția comitatului Brașovului*, *Studii și articole de istorie*, Vol. III, p. 25.

⁷ Szabó Károly, *Székely Oklevéltár*, Vol. III, Budapesta, 1873, p. 69.

⁸ I. Moșoiu, *op. cit.*, p. 18.

⁹ Strîngeau veniturile regaliene

¹⁰ Emil Micu, *op. cit.*, p. 13.

La începutul secolului al XV-lea Mircea cel Bătrîn și urmașii săi pînă la 1427 stăpînesc cetatea Bran, instalînd o garnizoană munteană condusă de un pîrcălab¹¹. În această perioadă, ca urmare a privilegiului acordat brașovenilor de către domnul muntean în 1413, legăturile comerciale prin trecătoarea Branului cunosc o mare dezvoltare.

După anul 1427, cînd cetatea Bran intră în stăpînirea voievozilor Transilvaniei, pe lingă atribuțiunile menționate, castelanii, numiți deacum înainte de către comitele securilor, trebuiau să supravegheze ținutul dintre munții Bucegi și Piatra Craiului și, prin intermediul brașovenilor, care aveau obligația de a ține iscoade peste munți, să urmărească mișcările turcilor, luînd măsuri în vederea apărării trecătorii. Edificator în acest sens este un document din anul 1483, provenit de la Ștefan Bathory, voievodul Transilvaniei, care scrie brașovenilor: „Vă însărcinăm să trimiteți pe oamenii voștri spre cercetare în ținuturile de peste munți și să fiți atenți la noutăți pentru că să fiți siguri că dușmanii păgîni din acele părți de peste munți vor să facă jafuri și năvăliri; ceea ce puteți afla să aveți grijă a le aduce la cunoștință îndată castelanului Blossius¹²

Deoarece în anul 1377 Ludovic cel Mare mută oficiul vamal de la Rucăr la Bran, castelanilor „le revenea dreptul să încaseze taxele vamale tricesimale pe care le încasau pe seama vistieriei regale”¹³. Deci ei îndeplineau în această privință și o funcție fiscală¹⁴, în exercitarea căreia, după cum rezultă din documentele vremii, comiteau numeroase abuzuri, care stînjeau desfășurarea activității comerciale prin trecătoarea Branului, dînd naștere la numeroase plîngerii, atît din partea negustorilor brașoveni cît și a celor din Țara Românească¹⁵.

Pentru a pune capăt acestor abuzuri, orașul Brașov, devenit cel mai important centru economic din sud-estul Transilvaniei, încă de pe vremea regelui Matei Corvin (1458—1490) a depus stăruință pentru a intra în stăpînirea cetății Bran și a domeniului respectiv. În vederea realizării acestui scop brașovenii trebuiau să cîștige de partea lor atît pe regele Ungariei, proprietarul de drept al cetății, cît și pe voievodul Transilvaniei, care — după

¹¹ I. Clinciu, *Cum a ajuns Mircea cel Bătrîn în stăpînirea Branului*, București 1939, p. 23.

¹² Hurmuzaki, Vol. XV, p. 226.

¹³ Fr. Kilyen, *op. cit.*, p. 26.

¹⁴ De remarcat este faptul că la 27 februarie 1458 Michael Masa de Kasimir vicecomitele securilor și castelan al cetăților Bran, Heltwin și Kiraleu, scrie negustorilor „care se află în Tirgovște sau din orice parte ar voi să-și trimită și să-și aducă mărfurile în orașul nostru Brașov pentru uzul lor propriu, adică bunuri sau mărfuri în valoare de 1.000 sau 2.000 florini, vă promitem sub jurămint creștinesc, întărit de sigiliul nostru, pus cu mîna noastră proprie, că toți acei din mijlocul vostru, sau negustori de acest fel care ar veni la noi cu bunurile sau mărfurile lor, li vom ierta și le vom da scutire pentru jumătate din bunurile și mărfurile lor după cum am jurat”. De remarcat, că pe această scrisoare, „pentru o mai mare autentificare”, și-a pus sigiliul vicecastelanul Ștefan „al numitelui castelan Michael Masa”. (Szabó Károly, *op. cit.*, p. 69).

¹⁵ Dan al II-lea, domnul Țării Românești (1427—1431), se plînge plîrgarilor din Brașov că „plîrcălabii de la cetatea Branului pradă pe oamenii domniei mele, și au ridicat vămii grele și-i prigonesc și le fac rău, fără nici o vină. De aceea vă zic chemați-i la voi și povățuiți-i și puneți-i la cale să umble cu dreptate și cu pace și să nu mai blîtuiască pe oamenii domniei mele și să ia vamă dreaptă, cum a fost și mai înainte. Și de nu-i veți pedepsi, să știți că nu-i voi lăsa pe oamenii domniei mele în pagubă ci voi răzbuna eu pe oamenii mei.”

În anul 1468 voievodul Transilvaniei Pongracz poruncește castelanilor de la Bran să pună capăt abuzurilor. (Arhivele statului Brașov, Fronius, I, Nr. 29).

cum s-a arătat — exercita autoritatea militară asupra acesteia. Se pare însă că brașovenii s-au înțeles numai cu regele. Astfel se explică de ce la 1 ianuarie 1498, Vladislav Iagello zălogeste singur cetatea Bran „împreună cu toate posesiunile și drepturile ei de folosință” orașului Brașov pe timp de 10 ani în schimbul sumei de 1 000 florini, cu condiția ca brașovenii „să conserve cetatea totdeauna cu credință prin propriile lor mijloace și cheltuieli, s-o întărească și s-o puie s-o fortifice cît se va putea mai bine”¹⁶. În decembrie același an, în schimbul unui împrumut de 2 000 florini, regele reinnoiește zălogirea.

Datorită acestor împrejurări, pînă la anul 1508, cînd se împlinește termenul de zălogire de 10 ani, posesiunea brașovenilor asupra cetății și domeniului Bran este tulburată de intervențiile voievozilor Transilvaniei în treburile cetății, atît în ceea ce privește numirea castelanilor — care după anul 1498 ar fi trebuit să fie făcută de către brașoveni, dar aceștia sînt menționați documentar abia începînd cu anul 1504, de cînd s-au păstrat primele socoteli ale castelanilor — cît și în ceea ce privește jurisdicția acestora asupra unor oameni din cetate. Așa se explică de ce în anul 1500 regele ordonă voievodului Transilvaniei să oprească pe oamenii și familiarii săi a reține sau a judeca pe robii care țin *ab antiquo* de cetatea Branului, drept care îi aparținea doar castelanului¹⁷.

Intervențiile voievodului Transilvaniei în numirea castelanilor și a unor dregători ai cetății, care provocau „asupriri și pagube”¹⁸ brașovenilor, îi determină pe aceștia să se plîngă regelui. Ca urmare, în anul 1513, după ce primise contul zălogirii încă 3 300 florini, Vladislav Iagello emite un act prin care scoate cetatea Branului „cu toate aparținătoarele și veniturile sale” de sub jurisdicția și puterea voievozilor Transilvaniei, dîndu-le Brașovului „spre administrare și păstrare” pe timp de 25 de ani, cu condiția ca locuitorii acestui oraș „să fie totdeauna credincioși și plini de grijă atît în păstrarea cetății însăși, cît și în întreținerea iscoadelor în Turcia”¹⁹.

În baza acestui act, Brașovul intră în drepturi depline de posesor al cetății și domeniului Bran, care începuse sub acest titlu juridic din momentul primei zălogiri (anul 1498).

În fruntea cetății și domeniului Bran, sfatul orașului alege dintre membrii săi unul sau doi castelani, pe termen de un an cu dreptul de a fi realeși²⁰. Dar, stăpînirea cetății și domeniului Bran de către orașul Brașov ca posesor, este confirmată de către principii Transilvaniei — după cum rezultă din privilegiul acordat în anul 1625 de către Gabriel Bethlen — cu condiția să fie numit un castelan „legat prin jurămint de credință de noi și de urmașii noștri legali și de autoritatea noastră din Transilvania și de asemenea de orașul Brașov, după forma de jurămint pe care o vom arăta”²¹.

¹⁶ Arhivele statului Brașov, *Privilegii*, Nr. 257.

¹⁷ Cf. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, Vol. II, p. 622, București., 1968.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Arhivele statului Brașov, *Privilegii*, Nr. 301.

²⁰ La 1600 administrarea domeniului Bran a fost luată de județul și cojudețul Brașovului (Cf. Titus Hașdeu, *Atribute de castel cetății Bran*, — „*Aluta*”, 1970, p. 132).

²¹ Arhivele statului Brașov, *Privilegii*, 656.

În documentele redactate în limba latină castelanii sînt denumiți, „*castellani*”, iar în cele germane „*Burggrawen*”²².

Conducătorii cetății, începînd din secolul al XVI-lea, purtau și alte denumiri cum ar fi: praefecti, aediles, dispensatores, patroni, inspectores. Toate aceste denumiri vorbesc de rolul lor administrativ²³.

Castelanii locuiau în Brașov unde aveau case și grădini, și primeau doar gratificații și plata deplasărilor în cetate sau pe domeniu²⁴.

Deoarece cetatea Bran fusese construită cu scopul de a supraveghea trecătoarea, castelanii aveau — ca și în perioadele anterioare — în primul rînd funcția de comandanți ai garnizoanei de trabanți și se îngrijeau de întărirea, înzestrarea și apărarea cetății²⁵.

Castelanii, în calitate de reprezentanți ai orașului, au avut de-a lungul timpului un rol deosebit de important în supravegherea mișcărilor turcilor²⁶ prin trimiterea de cercețași, uneori pînă în tabăra dușmană²⁷. Știrile primite erau transmise voievodului Transilvaniei iar castelanul lua primele măsuri de apărare a trecătorii în cazul apropierii armatelor vrăjmașe.

Fiind persoane de încredere ale voievodului, castelanii și vicecastelanii sînt înțîlniți, uneori, cu diferite misiuni din partea acestora la domnii Țării Românești²⁸.

În calitate de conducător al domeniului feudal al Branului, castelanul îndeplinea și funcția de provizor, administrînd prestațiile, dările și veniturile din satele aparținătoare, care se cuveneau Brașovului în calitate de stăpîn feudal²⁹.

În același timp, începînd cu anul 1639, cînd comunitatea Brașovului arendează de la principele Gheorghe Rakoczy I tricesima de la Bran pentru 10500 florini, castelanii vor administra, în calitate de reprezentanți ai orașului, veniturile provenite din încasarea acestei taxe în punctul vamal de la poalele cetății³⁰.

²² D. Prodan, *op. cit.*, Vol. II., p. 625.

²³ Titus Hașdeu, *Cetatea Bran sub stăpînirea orașului Brașov, Muzeul regional Brașov, „Culegere de studii și cercetări”, Vol. I, 1967, p. 139.*

²⁴ D. Prodan, *op. cit.*, Vol. I, p. 503.

²⁵ În privilegiul din anul 1508, cu privire la importanța strategică a cetății Bran se face mențiunea; „nici un loc nu este în regatele și domeniile noastre mai potrivit și mai comod de unde cercețașii ar putea merge spre exploatare către Turcia și alte locuri similare și ar putea afla și cerceta mai ușor toate incursiunile dușmanilor și încercările potrivnice în contra regatelor noastre” (Arhivele statului Brașov, *Privilegiu*, Nr. 301).

²⁶ *Privilegiu*, Nr. 301.

²⁷ În socotilele castelanilor din anul 1510 se menționează: „Pentru cheltuielile ce au făcut castelanii la cetate pentru a afla vești sigure despre mișcările turcilor în părțile transalpine. (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, Vol. I, p. 145).

În socotilele vilicatului pe anul 1521 se consemnează: „Lui Tudor din Zărnești care a fost trimis în Turcia 36 de zile pentru explorare, diurnă, florini 2, aspri 44 (*Quellen ...* Vol. I, p. 368). „Lui Tudor din Tohan care a fost trimis în lagărul lui Mehmet Beg aproape de Nicopol, fl. 2, aspri 8. Tot la Mehmet Beg a fost trimis pentru explorare Stan din Scheii Brașovului, cheltuieli aspri 20 (*Quellen ...* I, p. 358).

²⁸ În socotilele castelanilor din anul 1525 „Lui Toma din Șercaia, vicecastelan, cheltuieli la domnul voievod Radu cu un om al său” fl. 1, aspri 25 (*Quellen, ...* I, p. 626).

²⁹ D. Prodan, *op. cit.*, Vol. I, p. 496.

³⁰ Arhiva Bisericii Negre, Fond Honterus, Nr. 123.

De asemenea castelanii judecau în prima instanță pricinile dintre locuitorii de pe domeniul Bran³¹.

În exercitarea atribuțiilor lor castelanii erau ajutați de către doi vice-castelani — numiți și pircălabi — aleși de către oraș, care primeau anual un venit de 17 florini și locuiau în cetate împreună cu un administrator, 7—12 trabanți, două străji și un căpitan, în caz de război³². Pircălabii administrau cetatea conducând lucrările de reparații sau de altă natură efectuate aici și se îngrijeau de înzestrarea cu mobilier, alimente și arme³³. De asemenea administrau satele din hotarul Branului și îndeplineau atribuții judecătorești ținând registrul cadastral și înregistrând transferul de proprietate³⁴.

După o perioadă de peste un secol și jumătate de stăpânire a cetății și domeniului Bran ca posesor, orașul Brașov reușește în anul 1651 să intre în stăpânirea acestor bunuri, dar de data aceasta cu titlul de proprietar „*cu drept de veci și în mod irevocabil*” în baza unui contract de vânzare cumpărare încheiat cu principele Gheorghe Rakoczy II plătind, pe lângă sumele date până atunci, 11.000 florini și cedând comunele Părău, Grid, Perșani, Holbav, Șercaia și Țintări³⁵. În acest act se face mențiunea că brașovenii au dreptul să pună în fruntea cetății un castelan, „dar numai cu consimțământul și aprobarea principelui domnitor și pe cineva care să-i fie pe plac”, cu condiția ca acesta să depună, împreună cu paznicii cetății, în prezența unor comisari, jurământ de credință față de Brașov și de principele Transilvaniei, stipulații pe care le-am întâlnit și în Privilegiul din anul 1625. Brașovul avea obligația să echi-peze garnizoana din cetate, iar în caz de război să primească aici trupe de întărire, „cîte vor rîndui principele și dieta”³⁶. De asemenea se menționează că „din posesiunile cetății Bran să nu fie primit nici un soldat sub steagul comitatului, ci după nevoile timpului acești soldați să fie lăsați, conform dispozițiilor principelui domnitor, pentru paza cetății”³⁷.

Aceste stipulații scot în evidență rolul militar al cetății Bran, castelanul depinzînd nu numai de orașul Brașov, dar și de principele Transilvaniei.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea, în urma înfrîngerilor suferite de turci, mai întîi la asediul Vienei în anul 1683 și apoi la Zenta în anul 1687, Transilvania cade în stăpînirea Imperiului Habsburgic.

În scopul atragerii populației și în primul rînd a celor trei națiuni privilegiate, prin Diploma Leopoldină din anul 1691, se confirmă toate privilegiile și donațiile făcute de către principii Transilvaniei, sînt recunoscute vechile statoniciiri administrative, judecătorești și economice, iar sașii și secuii sînt menținuți în privilegiile lor din vechime³⁸.

³¹ I. Moșoiu, *op. cit.*, p. 8.

³² Titus Hașdeu, *op. cit.*, p. 140.

³³ Titus Hașdeu, *Atribute de castel cetății Bran*, „Aluta”, 1970, p. 134.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ I. Moșoiu, *op. cit.*, p. 18.

³⁶ Arh. statului Brașov, *Privilegiu*, Nr. 674.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ C. Daicoviciu, V. Cheresteșu, *Din istoria Transilvaniei*, Vol. I., Ediția III, Editura Academiei R.P.R., București, 1963, p. 226.

În aceste condiții, orașul Brașov rămâne în continuare proprietar asupra cetății și domeniului Bran, așa cum era prevăzut în contractul din anul 1651.

Castelanii, îndeplinind aceleași funcții ca și până acum, erau aleși, potrivit vechilor uzuanțe, de către sfatul orașului dintre membrii săi, uneori chiar județul și cojudețul îndeplinind această funcție³⁹. Apoi erau prezentați guvernului Transilvaniei la Sibiu pentru a depune jurămint de credință împăratului, principelui și orașului Brașov, după care erau numiți în funcție.

Deoarece, potrivit politicii economice mercantiliste a Habsburgilor, în secolul al XVIII-lea au fost instituite restricții la exportul materiilor prime și la importul acelor mărfuri ce puteau fi produse în țară, activitatea comercială prin trecătoarea Branului, altădată prosperă, a fost mult stinjenită. Vama de la Bran, care în secolul al XVII-lea — după cum am amintit — a fost arendată brașovenilor, este trecută la 1 mai 1776 în administrația unui tricesimator (vameș), funcționar al tezaurariatului statului austriac⁴⁰, care, pe lângă exercitarea atribuțiilor sale privind perceperea taxelor vamale, a preluat de la castelani controlul plaiurilor și potecilor dintre munții Bucegi și Piatra Craiului⁴¹, pentru a împiedica atât trecerea mărfurilor prin aceste locuri cât și legăturile politice și culturale dintre românii din Transilvania și cei din Țara Românească. În același scop, statul austriac, constituind de-a lungul Carpaților un cordon sanitar, înființează la jumătatea secolului al XVIII-lea la Bran un oficiu de carantină. Aceste măsuri, pe lângă faptul că au stinjenit pe brașoveni în comerțul cu Țara Românească au dus la limitarea atribuțiilor castelanilor de la cetate⁴² și chiar la împiedicarea exercitării acestor atribuții în teritoriul de sus al Branului⁴³.

O altă împrejurare care va determina limitarea atribuțiilor castelanilor de la Bran, în special de natură militară, o constituie înființarea la Tohan și Țințari (astăzi Dumbrăvița) a companiei a XII-a aparținând Regimentului grăniceresc de la Orlat, constituit în anii 1762—1766 pentru apărarea graniței din sud-estul Transilvaniei.

³⁹ Într-un document din anul 1709, privind alegerea membrilor sfatului orașului Brașov se consemnează: După ce toți au depus jurămint împăratului, „milostivului principe al țării, județului din Brașov și întregii republici“ au fost repartizați pe funcții; Bartolomeus Seuler, județ și Georgius Draudt, cojudeț au fost aleși „Domni ai Branului“ (Arhivele statului Brașov, *Protocoloalele Magistratului*, IV, C. pp. 1—3).

⁴⁰ Trausch, *Collectanea*, II, p. 314.

⁴¹ C. A. Stoide, *Dregătorii români din Țara Birsei*, „Studii și articole de istorie“, Vol. II, 1957, p. 297.

⁴² Într-un raport înaintat în anul 1765 de către magistratul Brașovului guvernului Transilvaniei cu privire la situația din părțile Branului se face mențiunea că la venirea sa la Bran, vameșul Tokai, cercetînd potecile, a interzis castelanilor să mai taie pădurile de pe Măgura și de pe muntele Cetății, în locurile de trecere, așa cum se proceda pînă acum în scopul unei bune supravegheri. (Arhivele statului Brașov, *Actele Magistratului*, Nr. 107/1765). În anul 1769 castelanul se plînge magistratului că vameșul i-a luat taxă tricesimală pentru 86 măsuri de vin și alimente. Intervenția castelanului este zadarnică deoarece autoritățile habsburgice hotărâsc că pircălabul „este obligat să plătească vamă pentru asemenea alimente, pe care le aduce din sus de Bran, atât pentru sine cât și pentru celălalt personal. (Arhivele statului Brașov, *Actele Magistratului*, Nr. 2369/1796).

⁴³ În anul 1767 magistratul Brașovului cere comisiei sanitare încuviințarea de a li se permite castelanilor, „cum a fost obiceiul și altădată de a se deplasa din timp pe 24 de ore pe teritoriul colibașilor de sus, alături de trabanții necesari, sau servitori ai cetății, pentru a percepe aici contribuția“. (Arhivele statului Brașov, *Actele Magistratului*, Nr. 177/1767).

În condițiile accentuării crizei feudalismului, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție, nobilii și orașele — ca stăpini feudali — au sporit sarcinile iobăgești ceea ce a dus la pauperizarea țăranimii cauzând astfel prejudicii statului austriac atât în privința veniturilor cât și a puterii militare, tocmai într-o perioadă în care Habsburgii erau angajați într-o serie de războaie, mai întâi cu Turcia și apoi cu Franța.

Pentru sporirea fiscalității, urmărindu-se în același timp și împiedicarea abuzurilor nobilimii, astfel încât țăranimea să poată contribui într-o mai mare măsură la susținerea sarcinilor statului austriac,⁴⁴ Curtea de la Viena caută să reglementeze raporturile dintre stăpînii feudali și iobagi, începînd din anul 1761, prin conscripții urbariale⁴⁵.

Menținînd și pe mai departe obligațiile feudale în aceeași situație, statul austriac sporește sarcinile fiscale⁴⁶. Drept urmare, orașul Brașov, ca stăpîn feudal, a luat măsuri în vederea mai bune organizări administrative a satelor dependente și a adaptării acestei organizări, alături de transformările care au avut loc în structura economică a Transilvaniei, cât și la măsurile de fiscalitate excesivă practicate de către austrieci.

Pentru administrarea satelor dependente de oraș, printre care se aflau și satele din jurul cetății Bran, la Brașov a luat ființă un For administrativ-domenial avînd funcția de „instanță judecătorească în domeniu și conducerea întregii administrații publice”⁴⁷. Domeniul aparținînd Brașovului a fost împărțit în patru cercuri de inspecție⁴⁸, puse sub controlul cîte unui inspector domেনial, care avea obligația de a păzi drepturile domnului de pămînt⁴⁹.

Inspectorul domেনial avea în subordine sa în fiecare sat un provizor care judeca în primă instanță. Încea „protocoluri cu partajele făcute”, fixa birul, ținea registrul în care figurau toate transferurile de proprietate⁵⁰.

Aceste transformări în organizarea administrativă a teritoriului din Țara Birsei au determinat schimbări esențiale și în privința funcțiilor castelanilor.

⁴⁴ Pe lângă sarcinile feudale țăranii dependenți aveau și față de stat o serie de obligații: plata birului, provizii pentru întreținerea armatei, încartiruirii, cărăușii, munci la drumuri și la cetăți. (*Din istoria Transilvaniei*, Vol. I, p. 262).

⁴⁵ În Urbariul cetății și domeniul Bran din anul 1761 se consemnează: „conscrierea sau inventarierea cetății Bran, construită în comitatul Alba din Transilvania și a fondurilor bunurilor domeniului Bran, cu iobagii și jelerii ce locuiesc pe teritoriul Branului, în localitățile ce se vor numi jos ... și de asemenea cu toate veniturile orașului liber crăiesc Brașov ca domn de pămînt, obținute de la acestea, care se încasează în mod obișnuit din vechime.” Arhivele statului Brașov, Urbarii, Bran 1761, pachet 97).

⁴⁶ Astfel, dacă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea — potrivit stipulațiilor din Diploma Leopoldină — Brașovul este scutit de plata birului, începînd din anul 1750 „în conformitate cu ordinul înaltului guvern din 10 martie 1750 urmează să se impună orașul, districtul și posesiunile”. Pentru domeniul Bran contribuția este stabilită la 1842 florini (Arhivele statului Brașov, Acte depozit, 11, 3058).

⁴⁷ Arhivele statului Brașov, Fondul Primăria oraș Brașov, Registre, IV U. 8. pp. 97—113.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Satele brăneze: Bran-centru, Predeal, Solhodol, Poarta Șimon, Moeciu de Jos, Moeciu de Sus, Coacăza, Șirnea alcătuiau unul dintre aceste cercuri de inspecție domেনială împreună cu satele Zărnești și Tohanul Nou (Cf. Florin Salvan, *Situația social-economică a satelor dependente de orașul Brașov, în preajma anului 1848*, în *Studii și articole de istorie* VII, 1965, p. 193).

⁵⁰ Arhivele statului Brașov, Fondul Primăria oraș Brașov, Registre, IV, U. 8, pp. 97—113

Dacă pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea castelanul de la Bran era conducătorul administrativ și judecătoresc al întregului domeniu feudal, constituit din cele șapte sate săcelene și Crizbav și Apața, după înființarea cercului de inspecție domenal Bran, acesta va exercita atribuțiile sale numai asupra unității geografice și administrative Bran, cu satele respective de colibași, întâlnite în documente începînd din secolul al XVIII-lea sub numele de „divizii”. Acest teritoriu al Branului era împărțit în două subunități administrative „de din sus de Bran” și „de din jos de Bran”, avînd fiecare organele lor reprezentative, birăii și pîrgarii, care stabileau raporturile obștei satelor cu castelanul și inspectorul domenal, ca reprezentanți ai orașului-stăpîn feudal⁵¹.

În această nouă situație castelanul era subordonat inspectorului domenal, căruia îi prezenta rapoarte cu privire la situația cetății și a satelor brăneș⁵².

După cum rezultă din documentele celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea alegerea castelanului se făcea prin vot de către sfatul Brașovului, din rîndul celor care candidau la această funcție. Cel ales era apoi recomandat guvernului Transilvaniei la Sibiu⁵³, unde, în fața unui comisar, depunea următorul jurămint de credință. „Jur că voi sluji cu credință în funcția aceasta de pîrcălab al Branului, pe majestatea sa înălțatului împărat, al nostru domn și principe cît și cinstita cetate a Brașovului, așa cum cere slujba mea. Voi urmări din toate puterile bunul mers al lucrurilor îndeosebi voi fi în toate timpurile prevăzător față de incursiunile războinice, iar dacă va fi nevoie voi apăra cetatea contra vrăjmașilor majestății sale pînă la ultima picătură de singe. Voi introduce conștiincios în registru pe toți locuitorii și contribuabilii actuali precum și pe cei ce se vor așeza aici de acum înainte și nu voi omite pe nici unul. Voi încasa și administra banii cu cinste și corectitudine. Nu voi apăsa pe nimeni contra legii și a dreptății, iar sumele încasate le voi depune acolo unde se cuvine. Într-un cuvînt mă voi strădui întotdeauna să îndeplinesc obligațiile și îndatoririle unui credincios și conștiincios pîrcălab, așa cum prevăd instrucțiunile ce mi se vor da.

Apoi, așa cum în prezent nu fac parte din nici o organizație sau frăție secretă, nici din țările creditare ale coroanei cezaro-crăiești, nici din străinătate, nici în viitor nu voi adera sau nu voi intra în nici o asemenea asociație sau frăție sub nici un motiv”⁵⁴.

Dintr-o serie de documente din secolul al XVIII-lea aflate în Arhivele statului din Brașov, rezultă că în această perioadă principalele funcții ale castelanilor erau de natură administrativă și fiscală⁵⁵. Unul dintre castelanii

⁵¹ C. A. Stoide, *op. cit.*, p. 306.

⁵² Emil Micu, *op. cit.*, p. 33.

⁵³ La 21 august 1780, în urma alegerii sale în funcția de castelan al Branului, Andreas Gaudi mulțumește magistratului pentru „cîstea de a mi se fi permis de a mă situa între candidați, majoritatea voturilor pe care le-am obținut, oferta serviciului care mi s-a făcut, recomandările favorabile care mi s-au dat la înaltul guvern”. (Arh. statului Brașov, Actele Magistratului, Nr. 683/1780).

Cu privire la calitățile pe care trebuiau să le îndeplinească castelanii un document din anul 1776 consemnează: „Administrarea domeniului Bran, în care intră și încasarea birului cere experiență, înțelepciune și prevedere” Arh. statului Brașov (Acte judecătorești 80/1776).

⁵⁴ Arhivele statului Brașov, Fondul Primăria oraș Brașov, Registre, IV U. 8. p. 569.

cetății era însărcinat cu stringerea veniturilor alodiale ce reveneau orașului Brașov, iar celălalt în calitate de ajutor, în casa birul din satele Branului⁵⁵.

În vederea strîngerii birului pentru statul austriac, pîrcălabii cetății, îndeplinind și funcția de „colectori de contribuție“, ajutați fiind și de către ceilalți slijbași ai cetății, țineau registrele satelor din hotarul Branului, iar sumele încasate le depuneau la casieria perceptorală.

Pînă în anul 1786, cînd orașul Brașov introduce sistemul arendării, castelanii, numiți deseori în documentele vremii — după cum s-a arătat — și pîrcălabi, strîngeau din satele Branului veniturile domeniile ce reveneau orașului Brașov de pe terenuri și celelalte bunuri alodiale precum și obligațiile feudale ale țăranilor.

Astfel, castelanii încasau taxa pentru cele două mori de măcinat făină, situate în Moeciu de Jos, taxa pentru cele trei pive de zeghi situate două la Moeciu de Jos iar cea de a treia la Cheia; taxa pentru cele patru dîrste, două la Moeciu de Jos și două la Cheia și în fiecare an vindeau, prin licitație publică, aceluia care oferea arenda cea mai mare, cele două cîrciumi, una situată în apropierea cetății iar cealaltă din sus de vamă⁵⁶. De asemenea, în schimbul unor taxe anuale, castelanii, „conform uzului străvechi“, dădeau în arendă holdele situate la marginea hotarului Branului și finețele alodiale situate în Gura Șimonului, pe valea Șbîrcioarei și din jos de cetate, locuitorilor din Rîșnov, Cristian, Tohan și Zărnești⁵⁷; sătenilor din Cristian le arendau munții Zănoaga și Grohotișul în schimbul a 76 florini iar celor din Ghimbav muntele Guțanul.

Pe lîngă veniturile alodiale, castelanii strîngeau de la colibașii brăneni, pentru orașul Brașov, obligațiile feudale, în bani (taxa colibei, taxa băjenarilor, taxa munților, năiemul, birșagurile sau amenzile) și în natură (dijsa mieilor, a stupilor, a vițelilor, a cășeriilor⁵⁸).

Pentru obligațiile în bani sau în natură, locuitorii satelor brănene îndeplineau față de stăpînul feudal și o serie de servicii iobegesci: transportul lemnului pentru castel; munci cu palmele sau carul pentru repararea drumurilor, podurilor, morilor, iazurilor; cositul ierbii și adunatul finului; întreținerea iazurilor la dîrste și joagăre; transportul alimentelor necesare castelului de la Brașov la Bran⁵⁹.

În același timp, castelanii îndeplineau pe teritoriul Branului și alte funcții administrative: măsurarea finețelor „din hotarul din sus și de jos al Branului“; clasificarea acestora; întocmirea hărților cadastrale și trecerea datelor în extrasele individuale⁶¹. În ceea ce privește munții proprietate particulară, în

⁵⁵ „Atribuția principală a unui castelan al Branului constă în aceea de a percepe contribuțiile regești-împărătești de la acei numiți colibași de aici și de a le administra la casieria perceptorală“. (Actele Magistratului Nr. 107/1765).

⁵⁶ Actele Magistratului 324/1725. În același document cu privire la atribuțiile primului castelan se face mențiunea că „are de adus la cunoștință magistratului despre bîntuirea ciumi și a epidemiei vitelor ... și nevoile ivite privitor la pază“.

⁵⁷ Urbarii Bran, 1761, pachet 97.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Titus Hașdeu, *Satele din preajma cetății Bran în sec. XVIII—XIX*, „Cumidava“, vol. III 1969, pp. 191—192.

⁶⁰ Florin Salvan, *op. cit.*, p. 202.

⁶¹ Actele Magistratului 1018/1780.

situația în care proprietarul deceda, unul dintre pircălabi reglementa succesiunea, percepînd și taxa de răscumpărare⁶².

Pircălabii sau castelanii cetății participau la conscrierile urbariale (începînd din anul 1761) în care erau consemnați locuitorii, situația economică și raporturile lor cu stăpînul feudal, Brașovul. De asemenea, castelanul era obligat să asigure repararea drumurilor și podurilor de peste ape („ceea ce pot realiza colibașii cu munca lor”⁶³), reparațiile la castel și împrejurimi, la oficiul de carantină, la oficiul tricesimal, precum și la pichetele de plai⁶⁴. În același timp castelanii aveau sarcina să ia măsuri în cazul apariției ciumei în hotarul Branului și să informeze pe magistrat⁶⁵.

Pe lângă atribuțiile administrative, castelanul sau pircălabul cetății, ca reprezentant al orașului Brașov în teritoriul Branului, îndeplinea și atribuții judecătorești, judecînd în prima instanță atît cauzele privind raporturile stăpînului feudal cu țărani iobagi cît și neînțelegerile dintre locuitori, sau dintre locuitorii Branului și cei din împrejurimi⁶⁶. Semnificativă în acest sens este mențiunea din urbariul pe anul 1761, cap. XI: „Domnii pircălabi obișnuiesc să facă judecățile în prima instanță în toate conflictele, judecățile, moștenirile și litigiile de hotare, iar cei nemulțumiți de sentința pot înainta apel în fața cinstitei judecătorei din Brașov”⁶⁷.

⁶² Urbarii Bran 1761, pachet 97.

⁶³ Fond Bran, Dosar LXXIII, act. 65/1792.

⁶⁴ La 23 iulie 1793 vilicul orașului scrie castelanului că are datoria să pună pe colibașii de jos să facă reparații la pichetele de plai ale Branului de la fîntina Pomană, fîntina Tătarilor, Gorgonia și Poiana Albului. (Arhivele statului Brașov Actele Bran, pachet Nr. 90/1793.)

În anul 1829 castelanul, ca antreprenor de construcții al corpurilor de gardă de la pichetul de plai Grosnic, predă la doi zidari din Rîșnov lucrarea, cu condiția ca aceștia să o execute conform planului întocmit de inginer, (Arhivele statului Brașov Fond Bran, dosar XCIX, act. 5/1829).

⁶⁵ În anul 1771, semnalîndu-se apariția ciumei în hotarul Branului, castelanii primesc din partea magistratului următoarele instrucțiuni: 1) Colibele infectate și accesul lor trebuie observate cu seriozitate, așezîndu-se străji permanente, formate din oameni maturi de încredere, pentru a li se tăia orice comunicație. 2) Să se aducă în teritoriul de sus tuturor colibașilor la cunoștință ca nu cumva să cuteze careva să adăpostească vreun străin. 3) Slujitorilor de la castel, trabanților și pilgarilor să li se dea poruncă să ia cu sine și alți colibași și în fiecare zi să treacă pe la toate colibele din teritoriul de sus interesîndu-se cu acest prilej de sănătatea locuitorilor de acolo, să noteze pe eventualii bolnavi, să le comunice în fiecare seară pircălabului prezent numele lor. (Actele Magistratului nr. 398/1771). 4. Pircălabul prezent avea să se îngrijească de persoanele în viață izolate în locuințele infectate, aprovizionîndu-le cu multă precauție cu alimentele necesare”. (Arhivele statului Brașov, Actele Magistratului 398/1771.). În anul 1792 venind știri despre izbucnirea ciumei în Țara Românească, magistratul ordonă castelanului să fie „cu mare atenție față de acei oameni care sosesc din Țara Românească pe cărări și drumuri interzise și ca funcționarii să poarte de grijă de a anunța imediat asemenea veniri și fără a fi lăsați în comunitate de alți oameni să fie trimis spre întreținere pe tot timpul de carantină prevăzut la oficiul de carantină cel mai apropiat” (Fond Bran, dosar XXXIII, act. 3/1792).

⁶⁶ La 13 august 1790 inspectorul domenal scrie castelanului Privigiei „să aduceți în fața domniei noastre pe Drăghicioaia cea nesupusă prin mijlocirea trabanților și să decideți în cauza în conformitate cu legea și dreptatea (Acte Bran, pachet 2, act 138/1790). În anul 1793 inspectorul domenal încredințează castelanului pe cale de judecată cauza dintre un căpitan de arnăuți și un bătrîn Corcodel pentru insultă în instanță” indicîndu-se ca „după ascultarea martorilor să se dea o hotărîre. (Arh. statului Brașov, Acte Bran, pachet 2 nr. 2/1793).

⁶⁷ Urbarii, 1761, pachet 97.

În toamna anului 1786, introducându-se sistemul arendării veniturilor domeniiale ale oraşului Braşov, posesiunea Bran împreună cu „toate lucrurile aparţinătoare şi clădirile”, este dată în arendă, pe baza unui contract încheiat la 4 septembrie, lui Georg Closius, pe 15 ani consecutivi (1786—1801) pentru suma de 152 florini ungureşti. În contractul de arendă intrau: munţii alodiali Grohotiş, Clăbucet, Guţanul şi Zănoaga; circiumăritul din posesiunea Bran pentru vin şi rachiu; dijna mieilor, a cerealelor şi a stupilor; un teren de 18 căruţe de fin; 20 de munţi mici; răscumpărarea fineţelor, (4 creştari pentru o căruţă de fin); arenda de la 10 dirste proprietatea diferiţilor colibaşi; răscumpărarea robotei, florinul colibei şi taxa vişleilor; morile⁶⁸.

De asemenea, „toată jurisdicţia Branului în felul şi în cazurile care cinstia comunitate a Braşovului le exercita în calitate de domn al pământului” (judecarea în primă instanţă a cauzelor privind raporturile stăpînului feudal cu ţăranii aserviţi) este încredinţată arendaşului⁶⁹. După această dată castelanii vor păstra în continuare celelalte atribuţii judecătoreşti pe care le-am menţionat şi vor îndeplini şi funcţia de organ de execuţie judecătorească în statele Branului⁷¹.

Arendaşii vor prelua astfel mare parte din atribuţiile administrative şi jurisdicţionale ale castelanilor, supunînd populaţia Branului unei şi mai crunte exploatare⁷².

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, documentele menţionează că alegerea în fiecare an a birărilor, pîrgarilor şi juraţilor, organe reprezentative ale obştei satelor brănene se făcea de către inspectorii domeniiali la recomandarea castelanilor⁷³.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea paza graniţelor Transilvaniei, fiind încredinţată celor cinci regimente de graniţă⁷⁴, la Tohan s-a constituit o unitate militară care avea sarcina de a supraveghea atît trecătoarea

⁶⁸ Florin Salvan, *Arendăşia pe domeniul Branului în perioada de trecere de la feudalism la capitalism* (în manuscris) p. 96.

⁶⁹ I. Ciurea *File din istoria Branului de sus* (perioada dependenţei feudale de oraşul Braşov), *Studii şi articole de istorie*, vol. XIV, 1969, p. 127.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ În anul 1792 comisarul guvernial cere castelanului să închidă în temniţa cetăţii pentru 24 de ore pe birării din jos şi din sus de Bran, care nu s-au conformat ordinelor severe ale guvernului. (Arh. statului Braşov Acte Bran, pachet 376/1792).

⁷² Într-o jalbă din anul 1790 se consemnează că „de cînd este dat în arendă satul, năemul moşilor nu se mai ia cum se obişnuia mai înainte, domnul arendaş — susţin colibaşii — ne supără cu dările ce sîntem datori cetăţii Braşovului mai mult decît am dat pîrcălădilor în trecuta vreme, (Arh. statului Braşov Actele Magistratului 611/1790).

⁷³ În anul 1790, pentru alegerea pe anul următor a dregătorilor satelor brănene, inspectorul domeniial cere castelanului să-i trimită 6 sau 8 colibaşi „dintre cei mai bătrîni”, pentru numirea birărilor şi pîrgarilor şi să indice numele celor „mai potriviţi pentru funcţia de jitar (sic) atît din teritoriul de sus cit şi din teritoriul de jos al Branului (Arhivele satului Braşov, Acte Bran, pachet 4, nr. 75/1790).

La 23 septembrie 1793, inspectorul domeniial cere castelanului, în vederea numirii pe anul următor a dregătorilor satului, să-i trimită un tabel cu numele tuturor birărilor, pîrgarilor şi gocimanilor din Bran, Zărneşti şi Tohan, care sînt în funcţie şi cere tîacă are de făcut observaţii „cu privire la unul sau la altul” să-i aducă la cunoştinţă, iar dacă vreunul nu poate rămîne în serviciu cere castelanului să-i recomande altă persoană de încredere. (Arhivele statului Braşov, Acte Bran, pachet 4 nr. 114/1793).

⁷⁴ Emil Micu, *op. cit.*, p. 33.

Branului cît și celelalte căi de acces peste Carpați. În această situație rolul garnizoanei cetății Bran a scăzut, ceea ce va determina și limitarea atribuțiilor militare ale castelanilor. Rolul trabanților se reduce la ajutorul acordat castelanilor în îndeplinirea obligațiilor administrative și la efectuarea recrutărilor pentru armata austriacă, care se făceau de obicei în timpul nopții⁷⁵.

Astfel se explică faptul că la 12 august 1788 cînd exista primejdia unui atac turcesc de peste munți auzind că unitatea de grăniceri de la Tohan se va retrage, castelanul Gaudi într-un raport adresat magistratului arată că numai trabanții existenți „dintre care unii nici nu știu să minuiască arma și numai cu cele șapte arme de foc nu poate apăra castelul”. De asemenea castelanul semnalează că nu are praf de pușcă „nici pentru puști nici pentru tun” pe care — se menționează în document — „le-ar putea minui bine plăieșii angajați în castel, care sînt foarte necesari garnizoanei”. În această situație Gaudi solicită alimente necesare garnizoanei în cazul unui asediu de mai multe zile și muniție, declarînd că este hotărît să apere cetatea Bran „pînă la ultimul om”⁷⁶.

Revoluția din anul 1821, condusă de Tudor Vladimirescu — moment semnificativ al istoriei noastre naționale — a avut un puternic răsunet și pe meleagurile Branului, după cum reiese din raportul castelanului Bokros Andreas (1807—1849), înaintat magistratului la 29 martie: „De la ultimul meu raport din 18 a lunii curente în coace s-au așezat mai mulți boieri din Țara Românească aici în teritoriul Branului de sus și pe fiecare zi ce trece vin tot mai mulți. Cum se cunosc părerile fugarilor și ale locuitorilor de aici, care sînt de aceeași credință și neam cu răsculații de dincolo, nu găsesc de oportun să li se îngăduie o ședere mai îndelungată”⁷⁷.

Pentru a împiedica răspîndirea „duhului revoltei” la Bran, datorită importanței trecătorii, funcționau un comandament grăniceresc de frontieră și un comandant al pasului. Castelanul, lucrînd în colaborarea cu comandamentul respectiv, avea obligația să raporteze magistratului de îndată orice eveniment petrecut pe hotarul Branului și să ia măsuri de supravegherea și chiar arestarea persoanelor suspectate de a avea legături cu revoluționarii.

Astfel la 10 aprilie 1821 castelanul de la Bran raportează prezidiului magistratual că „locuitorii marginăși din Țara Românească, în special rucărenii, au adus aici tot felul de arme și se spune că le-au depus în divizia noastră Șirnea”⁷⁸. La 19 iunie 1822 castelanul raportează magistratului că a pus în vedere străinilor așezați în teritoriul Branului de sus să se reîntoarcă în patria lor sau să meargă în teritoriul Transilvaniei⁷⁸.

⁷⁵ Printr-un decret prezidențial din anul 1793 conform căruia în noaptea de 9 spre 10 ianuarie a fost organizată înrolarea de recruți, Branului revenindu-i prezentarea a 7 persoane, castelanul primește dispoziția ca acest lucru și termenul fixat să fie ținut sub tăcere, sub prestare de jurămint, iar cei prinși „să nu fie bolnăvicioși și mutilați”. Magistratul recomandă castelanului prinderea celor care sînt de-o construcție robustă, avînd vîrsta între 18—45 ani. (Fond Bran, dosar LXXIII act. 5/1793).

⁷⁶ Actele Magistratului p. 1011/1788.

⁷⁷ Emil Micu, *Brașovul și mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu*, în *Cumidava*, II, 1968, p. 125.

⁷⁸ *Actele Magistrului nr. 1338/1821*.

După secole de apăsare socială și națională, în timpul evenimentelor din 1848—1849, colibașii brăneni s-au ridicat împotriva stăpînului feudal (Brașovul), reprezentat în acel timp la Bran prin castelanul Bokros Andreas⁷⁹. Refuzînd să mai presteze birul crăiesc și obligațiile feudale, colibașii brăneni pătrund în cetate, dezarmează pe cei 12 trabanți și alungă pe castelanul Bokros și pe ajutorul acestuia Andreas Deak, iar în 1849 cer ca posesiunea Bran să fie proprietatea lor⁸¹.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea cetatea Bran, rămasă în continuare în proprietate Brașovului, a devenit sediul unui Ocol Silvic. Prin desființarea iobăgiei, castelanii, atestați documentar pînă în anul 1898, avînd obligația de a fi absolvenți ai Academiei Silvice, vor îndeplini funcția de administratori ai Ocolului Silvic⁸².

Cele cîteva aspecte consemnate privind funcțiile îndeplinite în diverse perioade de castelani, pe lingă faptul că scot în evidență rolul pe care l-a avut cetatea Bran pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, constituie, în același timp, prețioase mărturii privind viața colibașilor brăneni.

⁷⁹ Emil Micu, *op. cit.*, p. 142.

⁸⁰ Titus Hașdeu, *op. cit.*, p. 125.

⁸¹ Arhivele statului Brașov, *Actele Magistratului* Anul 1849 nr. 3308.

⁸² Arhivele statului Brașov, *Actele Magistratului* 7460/1882.

DIE ENTWICKLUNG DER FUNKTIONEN DER KASTELLANE VON BRAN (TÖRZBURG)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die von der Stadt Braşov (Kronstadt) in den Jahren 1377—1382 errichtete Burg von Bran (Törzburg), hat im Laufe ihres Bestehens vor allem die Aufgabe gehabt, den Törzburger Pass zu überwachen und das Eindringen feindlicher Heere nach Siebenbürgen zu verhindern.

Das feudale Dominium von Bran (Törzburg) bestand aus den Dörfern: Baci, Turcheş, Cernatu, Satulung, Tărlungeni, Zizin, Purcăreni, Crizbav und Apaşa. Die Funktionen der Törzburger Kastellane, die an der Spitze von Burg und Dominium standen, wurden umfang und inhaltsmäßig durch die verschiedenen Phasen der verfassungsmässigen Entwicklung Siebenbürgens bestimmt, sowie durch die unmittelbare Herrschaft über Burg und Dominium Bran (Törzburg).

In dem Zeitabschnitt von 1377—1498, als die Törzburg eine königliche Burg war, wurde der Kastellan anfangs vom König und später von Széklergrafen ernannt. Eine Ausnahme hievon bildet die Zeit am Anfang des 15. Jahrhunderts, als die Burg dem Fürsten der Walachei, Mircea cel Bătrîn und seinen Nachfolgern gehörte.

In dieser Zeit war der Kastellan Kommandant der Garnison, die die Umgebung der Burg überwachte, er verwaltete die Burg und das dazugehörige Dominium und hob die Zollgebühren (Tricesima) ein. Der Törzburger Pass war nämlich ein wichtiger Verbindungsweg, der einen bedeutenden Handelsverkehr zwischen der Walachei und Siebenbürgen vermittelte.

Nachdem Burg und Dominium von Bran (Törzburg) im Jahre 1498 in den Besitz der Stadt Braşov (Kronstadt) übergingen, wurden die Kastellane von dem Stadtmagistrat gewählt. Ausser ihrer militärischen Funktion erfüllten sie auch die Aufgaben eines Vertreters der Stadt als Feudalherren und verwalteten die Dienstleistungen, Abgaben und Einkünfte aus den dazu gehörigen untertänigen Dörfern.

Nachdem Siebenbürgen dem Habsburgerreich eingegliedert wurde, ging die Zollstelle von Bran (Törzburg) in die Verwaltung eines österreichischen Zollamtes über. In Tohan wurde eine Einheit des in Orlat bei Sibiu (Hermannstadt) stationierten Grenzregimentes gegründet. Daher wurden die Aufgaben der Kastellane eingeschränkt.

Seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts war das Tätigkeitsgebiet der Kastellane nur auf die Törzburger Dörfer beschränkt, in denen sie neben

den Einkünften der Stadt Braşov (Kronstadt) auch die staatliche Steuer einheben mussten.

Nach der Aufhebung der Untertänigkeit während der Revolution von 1848, werden die Törzburger Kastellane noch bis 1898 urkundlich erwähnt, aber nur als Verwalter des Forstamtes mit dem Sitz in der Burg Bran (Törzburg).

UNELE ASPECTE PRIVIND RELAȚIILE LUI MIHAI VITEAZUL CU SAȘII DIN TRANSILVANIA DE SUD*)

de GERNOT NUSSBÄCHER

La intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania, în octombrie 1599, sașii constituiau un factor important în viața politică și economică a acestei țări. Domnitorul a ținut seamă de acest fapt și l-a folosit pentru atingerea scopurilor sale de realizare a primei uniri a celor trei țări românești.

În cadrul principatului autonom al Transilvaniei, constituit în 1542, puterea politică era deținută de cele „trei națiuni” privilegiate — nobilii, secuii și sașii¹. Teritoriul „națiunii săsești” avea o pondere însemnată în economia Transilvaniei. Aici se aflau majoritatea orașelor transilvănene, evaluate pe baza dezvoltării meșteșugarilor și a comerțului cu țările române extracarpătice. În raport cu suprafața sa, care reprezenta circa a șasea parte din Transilvania², de pe acest teritoriu se încasau peste un sfert din impozitele țării³.

Mihai Viteazul a făcut cunoștință și a întreținut legături cu sașii transilvăneni și înainte de intrarea sa în Transilvania. Amintim participarea unui contingent săsesc la campania antiotomană din 1595, la bătăliile de la Călugăreni⁴ și Giurgiu⁵, precum și efectuarea unor misiuni diplomatice pentru Mihai Viteazul de către brașoveanul Marcus Schunckabunck⁶.

În cronicile săsești se menționează adesea prădăciunile și incendierile efectuate, în general, de trupele de mercenari străini aflați în oastea domni-

*Comunicare prezentată la Simpozionul Închinat aniversării a 375 de ani de la prima unire a țărilor române sub Mihai Viteazul, Brașov, 23 mai 1975.

¹ cf. Acad. D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Ediție nouă, refăcută, București 1967, pag. 65—74.

² „Pământul crăiesc” avea o suprafață de 194 mii pătrate, iar teritoriul Transilvaniei întregi era de 1.107 mii pătrate. Cf. Friedrich Hann, *Über die siebenbürgische Staats-Steuer (contributio regia) mit Beziehung zur Volksökonomie*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, vol. IV, fasc. 1, Sibiu, 1850, pag. 16—17.

³ În 1599, „națiunea săsească” plătea impozit pentru 20.000 de „porți”, cf. *Hurmuzaki*, XII, nr. 1145, p. 776. În 1602 numărul „porților” la „națiunea nobililor” era de circa 50.000, cf. Szilágyi Sándor, *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, vol. V, Budapesta, 1879, pag. 166. Cf. și G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, vol. I, Sibiu, 1925, pag. 298.

⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, Brașov, 1909, pag. 149.

⁵ Ibidem, pag. 150.

⁶ Carl Göllner, *Über die diplomatische Mission des sächsischen Bürgers Marcus Schunckabunck im Dienste Michaels des Tapferen (1597)*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, nr. 2/1959, pag. 153—157.

torului. Se arată însă și dezacordul hotărît al lui Mihai Viteazul, care nu putuse opri trupele de la excese⁷.

În continuare dorim să prezentăm numai unele documente ale marelui voievod, care se referă la relațiile sale cu sașii din sudul Transilvaniei⁸.

Din păcate, multe din documentele lui Mihai Viteazul cu privire la relațiile sale cu sașii s-au pierdut. De aceea, cele păstrate și publicate ilustrează numai unele aspecte, demne totuși de reținut.

Obiectul lucrării de față îl constituie în mod special prezentarea documentelor emise de marele domn referitor la relațiile sale cu sașii din Transilvania de sud, care nu au fost cercetate încă din acest punct de vedere.

Una din primele sale acțiuni, după intrarea triumfală în Alba Iulia, la 1 noiembrie 1599, a fost o circulară către orașele săsești pentru un împrumut de bani, la 3 noiembrie. De la Orăștie a cerut 1 000 florini⁹, iar de la Bistrița 5 000 florini¹⁰. De la Brașov a solicitat, prin intermediul senatului Marcus Schunkabunck — care împlinise anterior misiuni diplomatice pentru domnul muntean — suma de 15 000 florini¹¹.

Față de orașul Sibiu, Mihai Viteazul și-a manifestat încrederea, atribuindu-i la 6 noiembrie 1599 paza și apărarea pasului Turnu Roșu potrivit obiceiului vechi¹².

Următorul document privitor la relațiile domnului cu sașii se referă la prima dietă din Transilvania, convocată de Mihai Viteazul la Alba Iulia pentru 20 noiembrie 1599, unde domnul solicita în „propunerile” sale alimente și bani pentru armată. Hotărîrea dietei Transilvaniei este următoarea:

„Pentru dăinuirea patriei și pentru bunăvoința noastră față de Măria Ta, din dragă voie făgăduim Măriei Tale cîte 6 florini de fiecare poartă ... La dajdia aceasta să contribuie și sașii, după obiceiul lor”¹³. Din această sumă, potrivit hotărîrii dietei, „locurile și satele arse în cursul acestui război trebuiau să fie scutite de dare”. În acest sens, Mihai Viteazul, la 13 ianuarie 1600, a scutit plata impozitului pentru 4 000 de porți pentru „națiunea săsească”, deci o cincime din cuantumul total¹⁴. Tot la sași se referă și articolul pri-

⁷ *Quellen* ..., vol. V, pag. 284 „vaivoda ... iuraverat, siquidem sua voluntate ista non fieri, sed tantam multitudinem militum furiosorum se reprimere non posse”. Cînd, în preajma campaniei în Moldova, a fost incendiat satul Hărman, făptașul a fost splinzurat din ordinul domnitorului. cf. *Quellen* ..., vol. IV, Brașov, 1903, pag. 183.

⁸ S-au păstrat însă și multe documente referitoare la legăturile lui Mihai Viteazul cu Bistrița și cu sașii din nordul Transilvaniei, care merită un studiu aparte, și care nu au fost incluse în această lucrare.

⁹ *Hurmuzaki*, XII, nr. 774, pag. 485.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 775, pag. 486.

¹¹ *Quellen* ..., V, pag. 285.

¹² *Hurmuzaki*, XII, nr. 782, pag. 491.

¹³ Ioachim Crăciun, *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul*, în „Anuarul Institutului de istorie națională Cluj”, VII (1936–38), București, 1939, extras, pag. 6–7. Cf. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599–1699, Cluj, 1940, nr. 4, pag. 6–12.

¹⁴ *Hurmuzaki*, XII, nr. 972, pag. 613–614.

vind respectarea privilegiilor, scrisorilor și libertăților vechi. Sașilor le este apoi dedicat un articol special, în care se arată expres, că ei „nu sînt mai puțini însemnați în țara aceasta”¹⁵.

Pe aceeași linie de confirmare a vechilor privilegii, Mihai Viteazul, la 10 ianuarie 1600, întărește — pentru orașul Brașov — dreptul de percepere a vămii (vigesima), la tirgurile din Brașov, apoi în localitățile Mediaș, Sighișoara, Aiud, Cetatea de Baltă, Biertan, Rupea¹⁶.

Pentru a-și apropia pe fruntașii Universității Săsești, Mihai Viteazul conferă judeului regal de Sibiu și comitelui națiunii săsești, Albert Huet și primaului din Sibiu, Lucas Enyeter, dijmele din posesiunile Bălcaci, Jidvei, Tîrnava și Apoșul¹⁷.

Pentru comunele Prod. Hoghilag și Seleușul Mare, situate în scaunul săsesc Sighișoara, Mihai Viteazul confirmă, la 23 ianuarie 1600, dreptul de liberă folosire a sării din salinile din scaunul secuiesc Odorhei¹⁸.

Tot astfel, la 5 februarie 1600, întărește și locuitorilor din Rîșnov dreptul asupra muntelui Baiul¹⁹.

Întreținerea armatei numeroase reclama cheltuieli mari. Pentru a-i obține, Mihai Viteazul s-a adresat și superintendentului (episcopului) bisericii evanghelice, Lucas Unglerus, care își avea sediul la Biertan, pentru un împrumut de 10000 florini²⁰.

Domnitorul a convocat pentru data de 12 martie 1600 o dietă la Brașov, care s-a întrunit efectiv în zilele de 14 și 15 martie 1600²¹. Dieta a hotărît un nou impozit de 4 florini de fiecare „poartă”; „aceste sarcini vor fi purtate de sași după obiceiul lor”²², din care reveneau 80000 florini „Universității Săsești”. Delegații la dietă au arătat că pînă atunci Brașovul a plătit peste 30000 florini, iar Sibiul 45000 florini în afara impozitelor obișnuite²³, ceea ce denota un sprijin material foarte important.

Întors de la Brașov la Sibiu, Mihai Viteazul intervine, în calitate de principe al Transilvaniei, la cererea „judeului și juraților și a tuturor locuitorilor posesiunii săsești Benești (Begendorff)” din scaunul săsesc Nocrich, pentru restituirea către comună a unei case, ridicată prin abuz și forță de către fostul jude regal Petrus Gerendi în acest sat²⁴.

¹⁵ „În ceea ce privește pe sași, care nu sînt mai puțin însemnați în țara aceasta, plîngîndu-se de mari lipsuri și jafuri din partea vagabonzilor, am hotărît cu învoirea milostivă a Măriei Tale: ca nici domn, nici nemeș (nobil), nici servitor și nici un om de orice rang ar fi, umblînd printre ei, să nu cuteze a le lua ceva cu puterea, ci aceluia care doresc adăpost, să li se dea adăpost, iar de ar avea trebuință de ceva să li se dea pe bani și dacă ei de bună voie ar feri (păstra) cuiva ceva, să rămîină la judecata lor” cf. Ioachim Crăciun, *op. cit.*, pag. 10.

¹⁶ *Hurmuzaki*, XV, 1, nr. 1464, pag. 755.

¹⁷ *Hurmuzaki*, XII, nr. 987, pag. 627.

¹⁸ Arhivele Statului Brașov, fond Primăria Sighișoara, A.O.S. nr. 526.

¹⁹ *Hurmuzaki*, XV, 1, nr. 1475, pag. 757.

²⁰ *Hurmuzaki*, XII, nr. 1098, pag. 734.

²¹ *Ibidem*, nr. 1145, pag. 776.

²² I. Crăciun, *op. cit.*, pag. 14; cf. I. Lupaș, *op. cit.*, nr. 12, pag. 28—33.

²³ *Hurmuzaki*, XII, nr. 1145, pag. 778.

²⁴ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VI, București, 1933, nr. 67, pag. 72—93; cf. I. Lupaș, *op. cit.*, nr. 13, pag. 33—35.

Revenit în reședința de la Alba Iulia „Mihai Viteazul pregătește cu febrilitate campania din Moldova — ultima etapă a primei uniri a celor trei țări românești. Apelează în acest sens și la capitlurile bisericii evanghelice săsești și la scaunele săsești, pentru a pregăti cai, care de război și cărăuși, după vechiul obicei²⁵.

Mulți nobili se refugiaseră în orașele săsești, de frica mișcărilor sociale prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania²⁶. Pentru a ușura situația orașelor, Mihai Viteazul a poruncit ca acești nobili să fie expulzați, iar rezervele lor de alimente să fie sechestrate pentru armată²⁷. După câteva zile însă revine asupra poruncii și permite găzduirea nestingherită a nobililor în orașe²⁸, deoarece nu se putea lipsi de ajutorul nobilimii.

În preajma campaniei în Moldova, Mihai Viteazul a convocat la Brașov o adunare a „Universității Săsești“, pentru a solicita, poate, un eventual ajutor. Rapiditatea campaniei, încununată de succes, a făcut ca acesta să nu mai fie necesar²⁹.

La 16 mai el anunța orașelor transilvănene unirea Moldovei. „De aceea domniile voastre să fiți veseli și cu bucurie³⁰“. La porunca domnului, în cinstea acestui eveniment trebuie să se tragă salve de tun. La Brașov ele s-au tras la 26 mai 1600³¹, cu o lună înainte de sosirea biruitorului și unificatorului în orașul de sub Timpa³².

După întoarcerea sa din Moldova Mihai Viteazul a convocat pentru 20 iulie 1600 o nouă dietă, la Alba Iulia, cărcia îi cerea atât bani pentru întreținerea oștirii, cât și participarea efectivă la lupta împotriva trupelor fostului principe Sigismund Bathori, revenit în Transilvania cu sprijinul marilor feudali. La această dietă s-a votat un impozit de 6 florini pe poartă³³. Pentru justa stabilire a impozitului, Mihai Viteazul a trimis, a doua zi după încheierea dietei, împuterniciți la Sibiu și Brașov, care să verifice acțiunea de repartizare a impozitului, deoarece aflase că s-au comis nereguli³⁴. În ziua următoare a dispus trimiterea la timp și fără scăderi a impozitului³⁵.

²⁵ — 25 martie 1600 — către capitlul Medias, cf. Gh. Duzinchevici, *Noui documente de la Mihai Viteazul*, în „Revista Arhivelor“, VII/2, 1947, pag. 379, doc. nr. II;

— 27 martie 1600 — către capitlul Miercurea Sibiului, cf. Zoe G. Balș, *Două acte de la Mihai Viteazul*, în „Revista Arhivelor“, I, 1924, pag. 267—268;

— 9 aprilie 1600 — către episcopul Lucas Unglerus, cf. Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, pag. 380, doc. nr. IV;

— 17 aprilie 1600 — către scaunul Miercurea Sibiului, cf. Zoe G. Balș, *op. cit.*, pag. 268.

²⁶ Cf. St. Pascu, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. I, București, 1956, pag. 123—154.

²⁷ *Hurmuzaki*, XII, nr. 1183, pag. 818—819 (pentru Bistrița);

Ibidem, nr. 1184, pag. 819 (pentru Sibiu).

²⁸ *Ibidem*, nr. 1201, pag. 835.

²⁹ Moldova a fost deja cucerită „cu pace“. *Ibidem*, nr. 1262, pag. 909.

³⁰ *Ibidem*, nr. 1263, pag. 909 (pentru Sibiu și Bistrița);

Hurmuzaki, IV, 1, nr. 34, pag. 61 (pentru Cluj).

³¹ *Quellen* ..., V, pag. 289.

³² *Ibidem*, pag. 290, 377.

³³ „Sașii să suporte greutatea în aceeași măsură cu noi, după obiceiul lor“, cf. I. Crăciun, *op. cit.*, pag. 17. „Universitatea Săsească“ trebuia deci să plătească 120.000 florini.

³⁴ *Hurmuzaki*, XII, nr. 1380, pag. 976.

³⁵ *Ibidem*, nr. 1386, pag. 978.

La dieta din Alba Iulia, Mihai Viteazul a impus cîteva înlesniri pentru românii transilvăneni, pluă atunci excluși din sistemul politic al principatului. Astfel s-au acordat satelor românești pășuni pentru vitele mari pe hotarele satelor ungurești și săsești, pe bază de reciprocitate³⁶.

Un act însemnat a fost și confirmarea, la 3 august 1600, a privilegiilor clerului evanghelic săseșc privind perceperea dijmelor³⁷. Aceasta era desigur un act de recunoaștere a sprijinului pe care îl dăduse biserica săsească. Mihai Viteazul a emis de asemenea un document prin care, la 5 august 1600, confirma preoților din Vulcan (lingă Sighișoara) veniturile de dijmă³⁸.

Agravîndu-se situația din țară, Mihai Viteazul poruncește capitlurilor evanghelice să pregătească din nou cai și care de război cu cărăuși³⁹, urgencează plata impozitului de către sibieni⁴⁰ și cere livrarea de alimente pentru trupele sale⁴¹.

La începutul lunii septembrie, Universitatea Săsească s-a alăturat marilor feudali împotriva lui Mihai Viteazul, sperînd să-și păstreze vechile privilegii și să mențină vechiul sistem politic al Transilvaniei⁴².

Orașele săsești credeau că dacă se vor alătura taberei adverse lui Mihai Viteazul vor avea avantaje politice și economice. Evenimentele ulterioare au demonstrat însă că armata imperială de sub conducerea lui Basta era necruțătoare în stocarea țării, întrucînd orice precedent.

Atitudinea „Universității Săsești“, ca instituție a păturilor conducătoare ale sașilor din Transilvania, față de Mihai Viteazul, a fost determinată de poziția ei în sistemul politic al Transilvaniei, zguduit puternic de intrarea acestuia în Transilvania. Totuși, în timpul domniei sale, sașii au făcut eforturi materiale pentru susținerea acțiunilor lui Mihai Viteazul, eforturi apreciate de către voievod însuși și răsplătite prin confirmări de privilegii și donații, scutiri de impozite etc. Ca principe al Transilvaniei Mihai Viteazul, căuțînd să-și apropie, s-a purtat față de sași fără discriminare, respectînd rolul lor economic și politic în cadrul țării și integrîndu-i în marea sa operă de realizare a primei uniri a țărilor române.

³⁶ I. Crăciun, *op. cit.*, pag. 21; cf. I. Lupaș, *op. cit.*, nr. 24, pag. 53—61.

³⁷ Hurmuzaki, IV, 1, nr. 83, pag. 95—96; cf. I. Lupaș, *op. cit.*, nr. 26, pag. 62—63.

³⁸ Ion Ranca, *Patru documente sîghîșorene emise de Mihai Viteazul*, în „Revista Arhivelor“, XLVIII, vol. XXXIII, nr. 1/1971, pag. 106, doc. nr. 4.

³⁹ — 12 august 1600 — către capitlul Sibiu, A. Veress, *op. cit.*, vol. VI, nr. 151, pag. 158; cf. I. Lupaș, *op. cit.*, nr. 28, pag. 66;

— 14 august 1600 — către capitlul Sibiu, A. Veress, *op. cit.*, vol. VI, nr. 153, pag. 159—160; cf. I. Lupaș, *op. cit.*, nr. 29, pag. 66—67.

— 15 august 1600 — către capitlul Sebeș, A. Veress, *op. cit.*, vol. VI, nr. 155, pag. 160—161;

— 15 august 1600 — către capitlul Mediaș, cf. Gh. Duzinchevici, *op. cit.*, pag. 381, nr. V.

⁴⁰ Hurmuzaki, XII, nr. 1427, pag. 999.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 1466, pag. 1021.

⁴² Totuși, Mihai Viteazul, la 14 septembrie 1600, din tabăra de la Sebeș Alba, adresa o chemare de fidelitate față de împăratul austriac — al cărui locțiitor se considera — și față de el însuși. În continuare cerea din nou bani și provizii pentru armată precum și un împrumut de 2000 florini. cf. Hurmuzaki, XII, nr. 1469, pag. 1033.

EINIGE ASPEKTE DER BEZIEHUNGEN VON MICHAEL DEM TAPFEREN ZU DEN SACHSEN IN SIEBENBÜRGEN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Anlässlich der 375-Jahrfeier der ersten politischen Vereinigung der drei rumänischen Länder unter dem Fürsten der Walachei Michael dem Tapferen (1593-1601) untersuchte der Verfasser die Beziehungen des Herrschers zu den Sachsen in Südsiebenbürgen.

Die Sachsen bildeten damals eine der drei privilegierten „politischen Nationen“ Siebenbürgens. Auf dem Gebiet der sogenannten „Sächsischen Nationsuniversität“ lebten Rumänen, Sachsen und Ungarn. Das Gebiet der „Nationsuniversität“ hatte eine grosse wirtschaftliche Bedeutung, da sich hier die meisten Städte befanden, die sich durch das Gewerbe und den Handel mit den ausserhalb des Karpatenbogens gelegenen rumänischen Ländern entwickelt hatten.

Die Siebenbürger Sachsen hatten Michael den Tapferen schon vor dem Antritt seiner Herrschaft in Siebenbürgen unterstützt, sowohl im Kampf gegen die Türken als auch bei der Herstellung von diplomatischen Beziehungen zum Habsburgerreich.

Die Arbeit bringt erstmalig eine Zusammenstellung der von Michael dem Tapferen selbst ausgestellten Urkunden, aus denen seine Haltung den Sachsen gegenüber ersichtlich ist. Der Fürst nahm Anleihen von ihnen auf, und erhielt grosse Steuerleistungen. Dafür bestätigte Michael der Tapfere die alten Privilegien, verlieh verschiedenen sächsischen Beamten Pfründen, ahndete Amtsmissbräuche, suchte die Lage der Städte zu erleichtern. Der Herrscher erliess erstmals auch Begünstigungen auch für die Rumänen und schuf gesetzliche Voraussetzungen für ein gutes einvernehmliches Zusammenleben mit den Ungarn und Sachsen.

Der Fürst wandte sich nicht nur an die „Nationsuniversität“ und an die Städte, sondern auch an die evangelische Kirche, die ebenfalls durch Anleihen, Lieferungen und Arbeitsleistungen seine Aktionen unterstützte.

Als Herrscher Siebenbürgens respektierte Michael Viteazul die wirtschaftliche und politische Rolle der Sachsen und war bestrebt, sie ohne Diskriminierung in sein grosses Werk der Vereinigung der drei rumänischen Länder einzugliedern.

NEOBIȘNUITUL DRUM PESTE CARPAȚI AL OȘTII LUI RADU ȘERBAN, ÎNAINTEA BĂTĂLIEI DE LÎNGĂ BRAȘOV CU GABRIEL BÁTHORY (IULIE 1611)*

de CONSTANTIN REZACHEVICI

Domnia lui Radu Șerban constituie un capitol însemnat din istoria relațiilor între cele trei țări române și pe bună dreptate considera I. Minea că: „Istoria principatului ardelenesc din anii 1601-1612 are atâtea legături cu cariera politică a lui Radu Vodă Șerban, încît fără a cunoaște rolul lui Radu Șerban nu se poate scrie istoria adevărată a acestor ani din istoria Ardealului”¹. Adevăratul urmaș al lui Mihai Viteazul a acordat o importanță deosebită relațiilor cu Transilvania, în cadrul cărora legăturile cu Brașovul au jucat un rol de prim ordin, ajungînd pînă acolo încît judele brașovean (Mihail Weiss) l-a vizitat în repetate rînduri la Tirgoviște, nu numai în cadrul negocierilor diplomatice, ci chiar ca invitat la marile vînători domnești². Domnia sa e însă prea puțin cunoscută, căci apropierea în timp de strălucirea marilor realizări ale lui Mihai a proiectat-o involuntar în umbra acestora, umbră ce se cuvine pe drept cuvînt înlăturată. Din mulțimea aspectelor privind relațiile urmașului lui Mihai cu principii Transilvaniei și cu Brașovul³, în cele ce urmează ne vom ocupa doar de un eveniment care deși a stîrnit mare interes în rîndul istoricilor perioadei, a rămas de fapt pînă acum, în lipsa unor studii aprofundate, la fel de enigmatic cum părăuse și contemporanilor săi. Este vorba de marșul peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lîngă Brașov cu principele Gabriel Báthory, din 10 iulie 1611, desfășurat într-un timp foarte scurt și *pe un drum nefolosit pînă atunci de oști*, ceea ce a dus la surprinderea inamicului, obligîndu-l să accepte lupta în locul ales de domnul român, în vecinătatea zidurilor Brașovului.

* Studiu extras din monografia *Radu Șerban și epoca sa*, pregătită pentru tipar de autorul acestor rînduri.

¹ I. Minea, *Radu Șerban cerut ca principe al Ardealului*, în „Cercetări istorice”, V—VII (1929—1931), p. 367.

² M. Weiss, *Liber annalium raptim scriptus*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, V, Brașov, 1909, p. 171—172, 198.

³ Cf. C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie au début du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XI (1972), nr. 5, p. 761—772.

Pregătirea campaniei din vara anului 1611

Neobișnuit a fost nu numai drumul peste Carpați urmat de oastea lui Radu Șerban, ci întreaga campanie, pregătită de domnul Țării Românești în Moldova. Rupind echilibrul politic dintre țările române, creat cu intense eforturi diplomatice și militare de urmașul lui Mihai între 1603-1610⁴, tinărul și ambițiosul principe Gabriel Báthory (1608-1613) a pătruns în Țara Românească la sfârșitul lui decembrie 1610, cu gânduri de stăpânire. Înțelegând că nu va putea rezista între oștile sale, care coborau din nord și forțele otomane gata să intervină de peste Dunăre, Radu Șerban s-a retras în Moldova. El n-a fost surprins nepregătit⁵ ci a acționat după un „plan”, adecvat acestor condiții, relevant atât de izvoare diplomatice⁶, cât și de întreaga desfășurare ulterioară a campaniei sale împotriva lui Báthory. Domnul Țării Românești aducea cu sine în Moldova o parte din trupe și din boieri, familia și tezaurul. Se baza pe alianțele cu domnul Moldovei, Constantin Movilă și cu regele polon, Sigismund al III-lea, iar în tabăra pe care și-o stabilise la Roman, locul tradițional de concentrare al oștilor în Moldova, pînă în veacul al XVII-lea, a încheiat un tratat de alianță militară cu reprezentantul regelui Matias de Habsburg, exemplul său fiind urmat, o săptămână mai târziu, și de Constantin Movilă. Aceste tratate, din 20 și respectiv 28 februarie 1611, consemnau modalitatea realizării obiectivului final al „planului” său pentru înlăturarea agresivului Gabriel Báthory: atacarea lui de către forțele celor doi domni dinspre est și de către imperiali dinspre apus⁷. Un plan asemănător din punct de vedere strategic, bazat pe o înțelegere în același sens cu imperialii, elaborase și Mihai Viteazul în iunie 1599, în vederea alungării altui Báthory, cardinalul Andrei⁸, rudă a celui din 1611.

Ca și marele său înaintaș, Radu Șerban a acționat însă singur, imperialii intrînd în Ardeal abia după ce domnul român zdrobise pe Gabriel Báthory. Cum acesta, la porunca sultanului, a cedat domnia Țării Românești lui Radu Mihnea, retrăgîndu-se în Transilvania, Radu Șerban a revenit mai întîi la sud de Milcov, redobîndindu-și scaunul. În vreme ce Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai, cu o parte din oastea sa, zdrobea pe Radu Mihnea la București, alungîndu-l la Giurgiu⁹, iar Stanciu mare sluger mobiliza oastea Țării Românești, credincioasă vechiului ei domn¹⁰, Radu Șerban cu restul armatei sale se îndrepta spre Buzău, trimițînd pîlcuri de oșteni la trecători, pentru a supraveghea mișcările lui Báthory¹¹. Faptul că și-a așezat tabăra la Buzău,

⁴ *Ibidem*, p. 764, cf. și p. 762–767.

⁵ Cum se afirmă de obicei în literatura istorică, după mărturia unor cronicari care evident nu aveau de unde cunoaște planurile domnului (*ibidem*, p. 768).

⁶ *Ibidem*, p. 768–769.

⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV¹ p. 429–432, nr. CCCLXVI–CCCLXVII.

⁸ Cf. C. Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobîndire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975, p. 65.

⁹ *Idem*, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie*, p. 770.

¹⁰ Matei al Mîrelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească. Incepiînd de la Șerban Voevod pînă la Gavril Voevod*, în *Tesaur de monumente istorice*, I, ed. A. Papiu-Illarian, București, 1862, p. 333.

¹¹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VIII, București, 1935, p. 170.

unde se deschidea un drum binecunoscut spre Brașov, și de unde la 19 iunie 1611 informa pe imperiali că e gata să treacă munții pentru a surprinde și pedepsi pe principe, tulburătorul păcii¹², în loc să înainteze spre una din reședințele domnești de la București sau Tîrgoviște, dovedește că era hotărît să continue fără întârziere campania în Transilvania. Două săptămîni mai tîrziu, cum vom vedea, se afla pe valea Teleajenului, grăbindu-se să treacă munții spre Brașov. Știa că rivalul său Radu Mihnea n-avea să rămînă neclintit la Giurgiu, că turcii numiseră pe Omer pașa în fruntea trupelor care urmau să-l readucă în scaun¹³ și pentru a evita un atac din spatele frontului și a realiza legătura cu armata imperială trebuia zdrobit în grabă, mai întîi Báthory, care se pregătea să intre din nou în Țara Românească sub pretextul ajutorării lui Radu Mihnea.

Încă de la 14 aprilie 1611, principele ordonă, sub pedepse aspre în caz de nesupunere, mergînd pînă la pierderea capului și-a bunurilor, mobilizarea neîntîrziată a comitatelor și a haiducilor în tabăra de lîngă Cluj¹⁴. Îndată ce află despre revenirea lui Radu Șerban în Țara Românească părăsi Sibiu¹⁵ — pe care din decembrie 1610 îl transformase cu forța în reședință și loc de refugiu — și, la 20 iunie 1611, sosi în Țara Birsei, așezîndu-și tabăra între Codlea și Ghimbav¹⁶. Urmărea astfel să împiedice intrarea lui Radu Șerban în Transilvania pe la Rucăr-Bran (socotind în chip firesc că domnul se afla la Tîrgoviște) sau, cum aminteam mai sus, să pătîrîndă el însuși în Țara Românească. Avea cu sine oastea de țară, cea a comitatelor exterioare, și un număr de curteni. La cererea sa, haiducii unguri conduși de Andrei Nagy și János Elek poposiră lîngă Brașov, la 11 iunie 1611, încercînd să determine pe brașoveni să le deschidă porțile. În urma refuzului neînduplecat al acestora¹⁷, și a măsurilor represive luate de imperiali asupra familiilor lor din Ungaria Superioară¹⁸. A. Nagy, cu cea mai mare parte a haiducilor, pleacă la 18 iunie 1611 spre Tisa, pentru a se înrola în oastea imperială, părăsind cauza principelui¹⁹.

Cum veștile despre mișcările oștii lui Radu Șerban erau contradictorii și se aflase desigur cîte ceva despre tabăra domnului de la Buzău, la 29 iunie

¹² *Ibidem*, p. 171—172.

¹³ Al. Ciorănescu, *Documente privilegiate la istoria românilor culese din arhivele din Simăneas*, București, 1940, p. 235.

¹⁴ A. Veress, *op. cit.*, p. 153—155. Cf. și *ibidem*, p. 158; cronicăa lui Fr. Mikó, la I. Crăciun, *Biruînța lui Radu Șerban la Brașov (1611) — văzută de un cronicar transilvănean*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 197; Caspar Bujthinus, *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen*, în *Monumenta Ungrica*, ed. J. C. Engel, Viena, 1809, p. 281.

¹⁵ Se afla la Sibiu înainte de 19 iunie 1611 (A. Veress, *op. cit.*, p. 175).

¹⁶ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, I, Brașov, 1847, p. 243. După Fr. Mikó, între Codlea și Hălchiu (I. Crăciun, *loc. cit.*). Cf. și Simon Nösner, *Auszug aus: Res aetiae quaedam in partibus Hungariae et Transsilvaniae*, în *Quellen*, IV, Brașov, 1903, p. 163.

¹⁷ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, I, *loc. cit.*; I. Crăciun, *loc. cit.*; A. Hegyes, *Diarium*, în *Quellen*, V, p. 150.

¹⁸ A. Veress, *op. cit.*, p. 173, 176.

¹⁹ I. Moga, *La contesa fra Gabriele Báthory e Radu Șerban vista dalla corte di Vienna*, în „Diplomaticum italicum”, Roma, III (1934), p. 195—196, doc. XXIII; I. Crăciun, *loc. cit.*; P. Sutoris, *Auszug aus einer alten Chronik*, în *Quellen*, IV, p. 18. Doi ani mai tîrziu, Báthory se va răzbuna pe căpitanul de haiduci pentru „trădarea” sa din 1611 (G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1603—1665*, București, 1965, p. 22).

1611 principele și-a strămutat tabăra la Prejmer²⁰, pentru a supraveghea indeosebi drumul ce vine de la Buzău. „Acum gândul nostru cel mare fu mîntuirea noastră și scăparea țării, nu cercarea și supărarea altor țări” — scria căpitanul Fr. Mikó²¹, din oastea lui Báthory, mărturisind spiritul defensiv și neliniștea care își făceau loc în tabăra principelui²². Doar puține zile ne mai despart pînă la marea bătălie de lingă Brașov, pentru care Radu Șerban se pregătise aproape jumătate de an, iar oastea sa a înfruntat înălțimile munților, pe unde nu călcase picior de oștean.

Păreri în istoriografie despre drumul oștilor lui Radu Șerban la trecerea Carpaților

Calea urmată de oștile muntene în zborul lor ca de vultur peste Carpați a rămas mult timp necunoscută literaturii istorice. În veacul trecut se știa doar că Radu Șerban a intrat în Transilvania, poposind „la Brașov”²³, înaintea luptei cu Báthory.

A. D. Xenopol crede că „Gavrila Batori pătrunsese a doua oară în Muntenia. Radu Șerban însă de astă dată pregătit de luptă, îl răspinge pînă sub zidurile Brașovului”²⁴.

Mai tîrziu, N. Iorga afirmă că viteazul domn a trecut pe poteci ascunse, „între stînci pustii și fără verdeață”, drumul străbătut durînd două zile²⁵. În 1915 el scrie că Radu „trimise 2 000 de arcași pe la o trecătoare zisă „Tranga”...și curînd pe același locuri trecu el însuși pe la „Rostopcea (Bratocea?)...”²⁶. Trecerea lui Radu Șerban pe la Bratocea e socotită ca sigură într-o nouă ediție a lucrării, apărută în același an²⁷. Patru ani mai apoi, în *Istoria armatei românești* consideră însă că domnul cu oastea sa „trece pe un pas neștiut

²⁰ Th. Tartler, *Auszug aus der „Tarflauer Chronik“*, in *Quellen*, IV, p. 66.

²¹ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 198; cf. și *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 244.

²² După plecarea din Sibiu, Báthory a cerut ajutor sultanului, arătînd că nu are încredere în oamenii săi și nu e destul de puternic pentru a înfrunta forțele lui Radu Șerban și Constantin Movilă, cu nimic inferioare celor ale sale (Elvira Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glouër à Lord Salisbury*, in *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, Paris, XII (1931), Ire partie, p. 27).

²³ Cf. Florian Aaron, *Idee repede de istoria Principatului Țării Românești*, III, București, 1838, p. 119; A. T. Laurian, *Istoria românilor*, ed. IV-a, București, 1873, p. 436.

²⁴ *Istoria românilor din Dacia Traiană*, V, Iași, 1896, p. 219. În ediția III-a, îngrijită de I. Vlădescu, apărută în 1928, p. 18, după moartea autorului, se afirmă că „Gavrila Batori pătrunsese a doua oară în Muntenia de astă dată ajutat de Constantin Movilă care nu știm pentru ce se întoarse contra lui Șerban”, pe baza unui act din 22 august 1611, ce se referă însă la tătării din Bugeac care porniseră împotriva lui Radu Șerban.

²⁵ *Studii și documente*, IV, p. XCI: *Un biruitor: Radu Vodă Șerban*, Vălenii de Munte 1911, p. 26.

²⁶ *Carpații în luptele dintre români și unguri*, in *Analele Academiei Române*, S. II, t. XXXVIII, 1915, p. 102. V. Bogrea, *Doamnele lui Constantin-Vodă Șerban*, in *Revista istorică*, VI (1920), nr. 7—9, p. 184, afirmă în legătură cu Tranga: „să nu fie Strunga?”.

²⁷ „Radu Vodă, întors din adăpostul său moldovenesc, cade asupra-i pe la Bratocea și-l bate înfricoșat” (pe G. Báthory), N. Iorga, *op. cit.*, Vălenii de Munte, 1915, p. 11.

în Ardeal"²⁸, părere pe care o păstrează și în sinteza închinată istoriei românilor²⁹.

Menționind că Báthory a trimis „trupe de acoperire la pasul Branului și al Timișului”, V. Motogna crede că „domnul Munteniei nu veni pe căile cunoscute, ci străbătu peste munți dintre cele două trecători, pe cărări umblate numai de păstori, avind să lupte cu greutate și piedici uriașe”³⁰.

După părerea lui C.C. Giurescu, „Carpații fură trecuți nu prin trecătorile obișnuite, ci pe poteci, între Bran și Timiș”³¹.

În ciuda majorității izvoarelor din acea vreme, care arată că Radu Șerban a intrat în Transilvania pe un drum nefolosit pînă atunci de oști, generalul R. Rosetti afirmă că voievodul „a venit pe la Rucăr”³², adică pe drumul Tîrgoviște-Rucăr-Bran-Rîșnov-Brașov, cale de legătură între reședința domnească și cetatea transilvăneană, mult folosită în acea vreme³³.

Pentru stabilirea traseului urmat de Radu Șerban, Tr. Mutașcu pornește de la cercetările lui Gh. Zagoritz și St. Meteș asupra drumurilor dintre Țara Românească și Brașov³⁴, considerînd că legăturile dintre acestea erau asigurate de *trei drumuri de căruță* (unul pe la Rucăr și Bran, al doilea pe Valea Teleajenului-Slon-Tabla Buții-Pasul Tătarului-Teliu, al treilea pe Valea Prahovei pînă la Comarnic, continuat de o potecă pînă la Brașov) și *două poteci* (una pe valea Teleajenului-pasul Bratocea-Valea Tirlungului-Săcele, și alta pe valea Doftanei-pasul Predeluș-valea Tirlungului-Săcele). Analizînd datele topografice cuprinse în cronicile lui Fr. Mikó și C. Bojthinus și în scrisoarea lui N. Senniey din 17 iulie 1611 și reținînd doar poteca care trecea pe la Bratocea, pe baza echivalenței propusă de N. Iorga între topicul „Rostopcza” (menționat în scrisoarea lui N. Senniey), și Bratocea, autorul amintit ajunge la concluzia că domnul muntean a urmat de la „Buzău, drumul de pe valea Teleajenului, Pasul Bratocea, valea Tirlungului, Săcele, Brașov”³⁵.

În sfîrșit, amintim și părerea lui P. Binder, după care oștile lui Radu Șerban au intrat în Țara Birsei prin plaiurile de la sud de Săcele³⁶. Recent, același cunoscător al drumurilor carpatice afirmă, referindu-se indirect, desigur, la expediția lui Radu Șerban, că „În anul 1611 în această regiune

²⁸ Ediția I a, 1919, a II-a, 1930. Cf. ed. III-a, 1970, p. 306.

²⁹ „El trecu, nu prin pasuri, bine păzite acuma, ci prin tănuite cărări de ciobani” (*Istoria românilor*, V, București, 1937, p. 391).

³⁰ *Războaiele lui Radu Șerban (1602–1611)*, în „Analele Academiei Române”, S. III, M.S.I., t. VI, 1926, p. 74.

³¹ *Istoria românilor*, III^a, ed. 1912, p. 8, și extras *Radu Șerban*, în „Buletinul Muzeului militar național”, V (1943), p. 35.

³² *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947, p. 381.

³³ Cf. St. Meteș, *Relațiile comerciale ale Terii Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921, p. 12, 17, 19 etc.

³⁴ *Artă militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea, Radu Șerban*, București, 1961, p. 151, nota 1: Gh. Zagoritz, *Trecătorile Teleajenului*, în „Anuar de geografie și antropogeografie” III (1911–1912), p. 61–100; St. Meteș, *op. cit.*, p. 12–19.

³⁵ Tr. Mutașcu, *Artă militară în Țara Românească*, p. 150–153. Acesta este, de altfel, drumul propus de N. Iorga în 1915.

³⁶ *Contribuții la localizarea Cruceburgului*, în „Studii și cercetări istorice”, Brașov, I (1967), p. 132.

sînt amintite pasurile „Tranga” și „Rostopcea”, pe cel din urmă N. Iorga îl crede identic cu Bratocea³⁷, fără a aduce nimic nou în problema care ne interesează.

Observăm că în afara lui N. Iorga (lucrările din 1915) Tr. Mutașcu, care reia părerea marelui istoric despre trecerea domnului pe la Bratocea, și P. Binder, ceilalți autori consideră că Radu Șerban venea dinspre Tirgoviste, părere infirmată de relatările vremii.

Drumul lui Radu Șerban spre Brașov, înaintea luptei cu Gabriel Báthory. în lumina unor noi izvoare

Pentru reconstituirea drumului urmat de domnul muntean în această campanie pornim de la două izvoare neutilizate de cercelătorii perioadei.

Cel dintîi este actul lui Radu Șerban „*scris la Teleajănu la sat Șcheulești*” la 26 iunie/6 iulie 1611, deci patru zile înaintea luptei de la Brașov, prin care dăruiește lui Radu logofăt Cocorăscu moșia Cuciu, unde ridicase palanca Gherghiței, „spartă” de oștile lui Báthory în iarnă. Acest document, singurul act intern cunoscut din această a doua domnie³⁸, prezintă o importanță deosebită atît pentru data, dar mai ales pentru *locul unde a fost emis*. Cel de al doilea izvor este lista „*potecilor ce merg prin plaiurile Țării Românești în Ungaria*” (*Transilvania*), cuprinsă în *Istoriile* lor de Mihai spătarul Cantacuzino și Dionisie Fotino³⁹. Cercetînd această listă, care reproduce o evidență alcătuită probabil din porunca lui Constantin Mavrocordat⁴⁰, observăm că în județele Săcueni și Prahova, pe unde a fost căutată calea urmată de Radu Șerban, existau nu două sau trei poteci⁴¹, cum am văzut că se afirmă în lite-

³⁷ P. Binder, *Drumurile și plaiurile Țării Birsei*, în „Studii și articole de istorie”, XIV (1969), p. 217. Textul respectiv e reprodus aproape la fel la N. Dunăre, P. Binder, *Căi de comunicație tradiționale*, în vol. *Țara Birsei*, I, București, 1972, p. 95.

³⁸ D.I.R., B, XVII-2, p. 11; „am venit din Moldova al doilea rîndu în țară”, afirmă însuși Radu Șerban.

³⁹ <M. Cantacuzino>. *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, trad. G. Sion, București, 1863, p. 183; D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, III, trad. G. Sion, București, 1859, p. 153.

⁴⁰ Într-o condică a lui C. Mavrocordat din 1741—1742, a doua domnie în Moldova, întînim formularul întrebărilor trimise în ținuturile de hotar cu Transilvania pentru a se însemna: „drumurile ce trec în țara Ardialului, de la ce ocol și sat să începe drumul, pe unde trece peste munte și la ce loc trece în Ardial, anume satul sau cetate; potecile, adică drumurile ceale mici, de picior, și de cal” (N. Iorga, *St. și doc.*, VI, p. 235). La acest formular răspunde întocmai și lista potecilor de trecere din Țara Românească spre Transilvania, reprodusă în lucrările lui M. Cantacuzino și D. Fotino.

⁴¹ Dealtfel, încă din 1595 istoricul și arhitectul militar Filippo Pigafetta atrăgea atenția că din Țara Românească „se găsește pretutindeni poteci pentru a trece în Transilvania, deși ea este înconjurată de munți care nu pot fi trecuți decît prin 8 sau 10 drumuri mai de seamă, încît un principe dacă e slab nu trebuie să se încreadă în apărarea trecătorilor împotriva unui prea puternic” (A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, București, 1925, p. 190).

ratura problemei, ci *peste 25 de poteci de plai, păzile de plăieși, care converg spre Brașov*. Deși multe dintre acestea ies la Săcele, pe unde — după căpitanul Fr. Mikó și cronicarul P. Banfi⁴² — a sosit Radu Șerban la Brașov, una atrage în mod deosebit atenția: este aceea care, pornind din satul Berta (Bertea de azi⁴³), trece pe *Plaiul Șerban Vodă* și ajunge la Șanț (astăzi Șanțul Vechi), unde se afla vama ardeleană, pe drumul spre Săcele⁴⁴. De altfel, din Bertea pornesc și alte poteci peste munții Vulpea, Scărișoara și Lutu Roșu, ajungând în același loc. Despre una se menționează însă în mod deosebit faptul că trece *peste plaiul care poartă numele voievodului*.

În secolul XIX se mai cînta încă *pe meleagurile prahovene* „Cîntecul lui Șerban Vodă”⁴⁵, singura baladă populară care istorisește trecerea unui voevod muntean cu oastea peste Carpați⁴⁶. Nici Mihai Viteazul și nici alți voievozi eare au pătruns cu oștile lor în Transilvania pe căile obișnuite nu s-au bucurat de o atare cinstire. Nu trebuie să ne mire faptul că localnicii, cei care au cîntat fapta lui Radu Șerban și a oștenilor săi, transmitînd-o din generație în generație, au dat numele lui Șerban Vodă plaiului pe unde acesta a trecut. Chiar de la începutul baladei creatorul anonim arată că domnul:

„Să urcă la munți înalți
Printre pietre, pîntre brazi
Pe plaiuri, multe și deal (sub. aut)
Să sosească în Ardeal”⁴⁷.

Este cert că numele „plaiului Șerban Vodă”⁴⁸ nu putea fi dat după cel al lui Șerban Cantacuzino, cum se credea într-o vreme cînd istoria lui Radu Șerban era puțin cunoscută⁴⁹.

Revenind la localitatea Șchiulești (comuna Izvoarele)⁵⁰, unde se afla Radu Șerban înaintea trecerii munților, sat de plăieși în veacul XVII, ai cărui locuitori păzeau deci o cale de acces spre Transilvania⁵¹, menționăm că de aici o potecă urca spre Carpați pe *Plaiul Șerban Vodă*, unindu-se cu

⁴² I. Crăciun, *op. cit.*, p. 198; *Quellen*, IV, p. 423.

⁴³ *Județele României socialiste*, 1969, p. 418; *Marele dicționar geografic al României*, I, 1898, p. 388.

⁴⁴ Aparînd acum de orașul Săcele (C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 167).

⁴⁵ Cules de Aron Prejbeanu de la un lăutar bătrîn din Comarnic și publicat în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II (1884), vol. III, p. 390—391, și G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, 1885, p. 478—479. După Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor* 1900, p. 573, cîntecul lui Șerban vodă se cînta încă „pînă acum 20 de ani” (deci pînă prin 1880).

⁴⁶ Crearea ei a fost prilejuită tocmai de episodul trecerii lui Radu Șerban peste munți în 1611, deși autorul popular amestecă în ea și elemente legate de campania din 1603.

⁴⁷ „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II, p. 390. Balada afirmă că Radu Șerban ar fi trecut pe la vrful „Pietricea”, de unde a fost călăuzit mai departe de un ciobănaș din Zărnești. Vrful amintit (1830 m) nu este „deasupra Branului” (*ibidem*; St. Meteș, *Moștile domnilor și boierilor ...*, Arad, 1929, p. 66), ci între Timiș și Doftana, destul de aproape de drumul urmat de Radu Șerban.

⁴⁸ C. C. Giurescu consideră că Radu Șerban „e cunoscut de popor mai ales prin cel de al doilea nume al său” (*Principalele române la începutul secolului XIX*, București, 1957, p. 172).

⁴⁹ Cf. *Marele dicționar geografic al României*, IV, 1901, p. 755.

⁵⁰ *Județele României socialiste*, p. 419.

⁵¹ *Analefter*, ed. Dinu C. Giurescu, în „Studii și materiale de istorie medie”, V (1962) p. 434. Si Bertea era sat de plăieși.

cea care venea de la Berteia, amintită mai sus. Acest drum, accesibil doar pentru oameni și cai e încă cunoscut de localnici, urmașii plăieșilor și în veacul nostru. „Cătunul Șchiulești-scria unul dintre aceștia, cu câteva decenii în urmă- <a fost> numit după numele Șcheilor din Brașov, care veneau cu mărfuri de brașoveni, produse ale fabricilor din Brașov, să le vîndă în Țara Românească. Pe vremea aceea drumul de pe Valea Teleajenului era cel mai rău și periculos din partea tilharilor de codru, iar cel mai scurt, mai bun și și mai sigur drum spre Brașov era prin Șchiulești pe culmea munților prin plaiul Șerban Vodă, Sf. Ilie, Radila și alții (subl. aut.). Negustorii plecați din Brașov poposeau noaptea în Șchiulești și apoi plecau mai departe, ca să-și desfacă mărfurile aduse pe cai”⁵².

Interesantă este și tradiția populară păstrată pînă astăzi — și consemnată într-o scrisoare trimisă nouă de un locuitor din același județ — despre originea satului Șchiulești. Localitatea ar fi fost întemeiată de frații Gheorghe și Ion Vlăsceanu, care au călăuzit pe Radu Șerban peste munți pe „plaiul lui Șerban Vodă” participînd și la bătălia de la Brașov, iar drept răsplată au primit de la domn, la înapoiere, porțiunea de teren cuprinsă între muntele Radila și satul Homoricu de astăzi⁵³. Deși satul Șchiulești exista, după cum am văzut, în 1611, este posibil ca tradiția populară să fi păstrat amintirea faptului că domnitorul a fost condus de la Șchiulești la Brașov de doi locuitori din acele locuri, cum foarte probabil s-a și întîmplat

Parcurgerea acestui drum, care deși scurt șerpuia pe crestele munților, comporta însă numeroase dificultăți⁵⁴. Căpitanul Fr. Mikó din tabăra lui Báthory afirmă „că voevodul (Radu Șerban-n.a.) a trecut munții pe cărări (pe unde nu să fi trecut vreodată grosul unei oștiri, dar nu s-ar fi putut închipui să treacă nici o ceată)”⁵⁵. Th. Glower, ambasadorul englez la Constantinopol, arată că Radu Șerban a fost condus de o călăuză iscusită prin păduri, munți și stînci, de necrezut să poată fi trecute de o armată ca a sa⁵⁶. În sfîrșit, cronicarul Böhthinus afirmă că domnul muntean a venit pe o cale denumită „Franga”⁵⁷ (nu „Tranga”, cum apare în lucrările citate ale lui N. Iorga, de la care a fost preluată de Tr. Mutașcu și P. Binder), cale ce ar putea fi identificată cu valea Tirlungului⁵⁸, ce șerpuiește spre nord, printre pasul Bratocea la est și pasul Predeluș la vest.

⁵² I. I. Costeanu, *Valea Teleajenului*, Vălenii de Munte, 1930, p. 22—23, cf. și p. 26, Autorul este din Homoricu, care aparține ca și Șchiulești de comuna Izvoarele.

⁵³ Scrisoarea lui Stelian Baba, din județul Prahova, ianuarie 1971.

⁵⁴ Fept pentru care în sec. XIX nu mai era folosit (*Marele dicționar geografic*, loc. cit.)

⁵⁵ La I. Crăciun, *op. cit.*, p. 198. P. Binder traduce astfel acest pasaj din cronică la Mikó: „voevodul a trecut plaiul prin poteci pe care pînă acum n-au umblat trupe regulate” (*Contribuții la localizarea Cruceburgului*, loc. cit.).

⁵⁶ Elvira Georgescu, *op. cit.*, p. 29—30.

⁵⁷ *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen*, ed. cit., p. 285.

⁵⁸ Cum crede Tr. Mutașcu, *op. cit.*, o. 152.

Ținînd seama de elementele menționate mai sus și urmărind traseul potecii care duce la Șchiulești la Șanțu Vechi⁵⁹, putem stabili cu destulă exactitate drumul *urmal de Radu Șerban în campania din 1611*.

De la Buzău, unde „și-a înmulțit oștile și și-a adunat în tabără întreg poporul țării”⁶⁰, viteazul domn porni (după 19 iunie st.n.) pe la Vernești, Nișcov și Cindești, urmînd cursul apei Buzăului. Se îndreaptă apoi spre vest pe drumul ce trece prin Cislău, Calvinii și Ogretin unde în urmă cu nouă ani înfruntase oștile hanului. Iscoade iscusite l-au vestit desigur că atît străvechiul drum de oști, care trecea pe lingă Ogretin, pe la Slon, Tabla Buții, Virful lui Crai, prin pasul Tătarului, ajungînd în cele din urmă la Prejmer⁶¹ (unde se afla tabăra lui Báthory) cit și cel al mocanilor din Săcele, care străbatea pasul Bratocea, urmînd apoi valea Teleajenului spre Vălenii de Munte⁶², erau supraviețuite de oștenii principelui. Aceasta l-a determinat să aleagă o altă cale spre Brașov, și trecînd Teleajenul spre apus, poposi miercuri 6 iulie st.n. la Șchiulești. Aici lăsînd în urmă carele de oaste și tunurile⁶³, Radu Șerban se adînci în munți.

Poteca pe care o urma se îndrepta spre vest pe culmea „Dealului Șerban Vodă” (1062 m), suia pe „Plaiul Șerban Vodă” la 1185 m, trecînd apoi peste muntele Trifoiul (Trifovul, 1377 m). De aici mergea spre nord vest, coborînd puțin prin păduri dese de brazi (1271 m), și urca apoi din nou peste virfurile Moașa (Moșa, 1429 m), Rădila Mică (1479 m) și Rădila Mare (1489 m), îndreptîndu-se apoi spre nord, pe la apus de muntele Sf. Ilie (1559 m), peste Ulița (1519 m) și virful Grohotiș (1771 m)⁶⁴. Poteca urma mai departe valea Tirlungului — cum aminteam mai sus — trecînd pe la locul unde înainte de 1918 se ridica un canton de grăniceri, și înconjurînd Piciorul Balder (1333 m) se îndrepta spre muntele Vaidă (1529 m), părăsind un timp Tirlungul. Cobora apoi pe Plaiul Bătrîn, ajungînd în cele din urmă la „La Șanț” și de aici la Săcele și Brașov.

⁵⁹ *Harta topografică a județului Prahova*, la scara 1:100 000, ridicată între 1895—1899 (Arhivele Statului București, A XV 4) și *Harta județului Brașov*, la scara 1:100 000 (Al. Petiț, *Monografia județului și orașului Brașov*, Brașov, 1922). Observăm că o parte a căii de legătură Brașov (Schei)-Șchiulești, care însoțește un timp valea Tirlungului (Tatrang în limba maghiară), figurează schematic și pe o hartă din veacul trecut a județului (comitatului) Brașov, ca „drum de țară” sau „județean”, mai important decît cel care urma Valea Teleajenului, trecînd apoi pe la Bratocea, și care apare drept simplă „cale de trecere” (*A Faltas Nagy Lexikona*, III, Budapesta, 1893, p. 654).

⁶⁰ Fr. Mikó, la I. Crăciun, *op. cit.*, p. 196; cronică atribuită lui Radu Popescu afirmă că s-a stabilit și ziua cînd trebuiau să se adune oștile (*Istoriile domnilor*, ed. 1963, p. 83).

⁶¹ Cf. I. Costeanu, *op. cit.*, p. 8, 101. Acest drum a fost utilizat de oști tot veacul XVII. După lupta de la Zărnești, Poarta a poruncit lui Constantin Brîncoveanu să strice cetatea de la Virful lui Crai și să deschidă calea de la Teleajen (Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu* ..., ed. A. Ilies, București, 1970, p. 80).

⁶² P. Binder, *Contribuții la localizarea Cruceburgului*, p. 132; I. Costeanu, *op. cit.*, p. 14—15. La 15 iunie 1815 era cunoscut deja ca „drumul cel mare al Brașovului” (El. Alexiu, *Documente de pe valea Teleajenului*, București, 1939, p. 121).

⁶³ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, I, p. 244.

⁶⁴ Acest munte era socotit loc de trecere în Transilvania (*Marele dicționar geografic al României*, III, 1900, p. 647). Pe aici trecea hotarul în secolul XVIII (M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 84).

Munții și pădurile dese au protejat înaintarea oastei voievodului. Báthory a fost surprins de vestea sosirii lui Radu Șerban în tabăra de la Prejmer, departe de Brașov. „Toate acestea s-au petrecut atât de tainic, încît în oraș (Brașov-C.R.) la 6 dimineața nimeni n-a știut nimic afară de doi sau trei dintre domnii (conducătorii-C.R.) noștri” — își amintea mai târziu brașoveanul M. Seybriger⁶⁵. Cît despre cei din tabăra principelui: „cînd și de unde nici nu ne-am fi așteptat” (subl. aut.) — serie Fr. Mikó — s-a aflat că voievodul a ieșit de sub poalele munților la Săcele și înaintază spre Brașov, „lucru ce trece dincolo de mintea oricărui om”⁶⁶. Țelul strategic al lui Radu de a ajunge sub zidurile protectoare ale Brașovului, înaintea lui Báthory a izbucnit. Ce l-a determinat oare să caute apropierea de oraș?

Înțelegerea brașovenilor cu Radu Șerban

Spre deosebire de împrejurările din 1603, cînd Brașovul s-a alăturat lui Moise Székely, în vara anului 1611 puternica cetate⁶⁷ a trecut fără rezerve de partea lui Radu Șerban. Mai mulți senatori brașoveni în frunte cu judele Mihail Weiss, vechi cunoscut și prieten al lui Radu Șerban, au hotărît să-l cheme pe domnul muntean în ajutor, pentru ca orașul lor să nu aibă soarta Sibiului⁶⁸. Weiss însuși afirmă că Radu Șerban a trecut munții și a înfrînt pe Báthory ajutat de brașoveni „în toate chipurile”⁶⁹. Cronicarul brașovean Paul Sutoris — izvor însemnat pentru această perioadă — ne informează că M. Weiss s-a dus chiar el la Radu Șerban⁷⁰ și faptul poate fi crezut cu atât mai mult cu cît judele brașovean mai fusese și în alte rînduri în Țara Românească. Cum alte izvoare arată că brașovenii au trimis la domnul muntean pe Johann Benkner, cu alții doi orașeni⁷¹, care aduceau și un „zălog” de credință⁷², credem că Weiss l-a întîlnit la rîndul său pe Radu Șerban în ajunul trecerii munților, poate chiar în tabăra de la Șchiulești. Ce l-a îndemnat să ceară ajutorul domnului? În primul rînd teama ca principele să nu cucerească cetatea Brașovului, teamă întrutotul justificată, căci după înfringerea lui Báthory, în pădurile din vecinătate s-au găsit tunuri grele, mortiere, pulbere, ghiulele, pucioasă și bombe, „care armament este potrivit numai pentru cucerirea orașelor”⁷³. În al doilea rînd „starea norocoasă și înaintată a voievodului” și în sfîrșit faptul că a luat „pildă și din lucrurile de pe vremea lui

⁶⁵M. Seybriger, *Chronik*, în *Quellen*, V, p. 439; I. Lupas, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Cluj, 1928, p. 155.

⁶⁶I. Crăciun, *op. cit.*, p. 198.

⁶⁷Despre fortificațiile Brașovului cf. Elvira Georgescu, *op. cit.*, p. 31.

⁶⁸C. Bőjthinus, *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen*, ed. cit., p. 282.

⁶⁹*Liber annallum*, ed. cit., p. 222.

⁷⁰*Auszug aus einer alten Chronik*, ed. cit., p. 19.

⁷¹C. Bőjthinus, *op. cit.*, p. 284—285 (pentru a încheia o înțelegere și a-i indica drumul); Simon Nösner, *Res actae*, p. 163.

⁷²S. Paulinus, *Eine Historie von dem Báthory Gabor*, în *Quellen*, V, p. 602.

⁷³P. Sutoris, *op. cit.*, p. 17.

Moise Székely⁷⁴. Mai târziu, judele brașovean a fost acuzat de oamenii lui Báthory de a se fi înțeles cu Radu Șerban „asupra schimbării principelui”⁷⁵. Deocădată însă taina asupra acestei înțelegeri a fost păstrată și „lucrurile brașovenilor au fost făcute atât de ascuns încît asupra lor nimeni n-a putut să-și facă vreun gînd”⁷⁶. În afara refuzului de a-l primi în oraș ei au îndeplinit toate poruncile principelui⁷⁷, care pînă la începerea luptei nu a fost sigur dacă Brașovul îi este aliat sau inamic. „Nu numai intrarea neașteptată a lui Șerban prin locuri nebănuite l-a lăsat perplex (*perplexed*) pe principele Transilvaniei — seria Th. Glower, ambasadorul englez la Poartă — ci deasemenea înțelegerea pe care a făcut-o cu cetățenii Brașovului...”⁷⁸.

Nu știm dacă Radu Șerban a primit din partea brașovenilor călăuze cunoscătoare ale locurilor și potecilor, cum afirmă cronicarul Bőjthinus; este sigur însă că pe lângă asigurarea spatelui, pe care i-a oferit-o cetatea în timpul luptei, oștenii săi au primit băutură și hrană⁷⁹, un număr de soldați brașoveni în ajutor (apreciat exagerat la 1000 de oameni), cîteva tunuri mici, provizii de pulbere și ghiulele și 1000 de lăncii⁸⁰.

Cînd a avut loc bătălia de la Brașov?

În cronica sa, redactată în anii următori mării bătălii, Matei al Mirelor — principalul izvor intern al perioadei — afirmă că aceasta s-a desfășurat „în luna lui iunie, în ziua sfinților apostoli Petru și Pavel”⁸¹ (29 iunie st.v.). De aici cronicile muntene au preluat informația despre lupta purtată în ziua „lui sfetii Petru”⁸². Aceiași legătură între ziua bătăliei și sărbătoarea amintită apare și la cronicarii transilvăneni, care indică pentru aceasta data de 9 iulie st.n.⁸³. Cu toate acestea, scrisoarea lui Radu Șerban însuși trimisă din Brașov palatinului ungar, *fixează ziua bătăliei la 10 iulie st.n.* („die decima

⁷⁴ Fr. Mikó, la I. Crăciun, *op. cit.*, p. 197. Căpitanul lui Báthory socotea că M. Weiss „întrecea prin mintea, prin priceperea și chiar prin valoarea sa pe ceilalți” frunțași brașoveni.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*. Cf. și A. Veress, *Documente*, VIII, p. 182.

⁷⁷ *Ibidem*; Paul Sutoris, *op. cit.*

⁷⁸ Elvira Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower à Lord Salisbury*, p. 31. Alte scrisori inedite ale lui Th. Glower din iulie-octombrie 1611, care privesc pe Radu Șerban, la Public Record Office — Londra, S. P. Turkey 94/4, f. 241—248, 252v—253, 254v, 254v—256, 264—265 (semnalate de P. Cernovodeanu).

⁷⁹ Relatările lui M. Seybriger, la I. Lupaș, *loc. cit.*; și C. Bőjthinus, *op. cit.*, p. 282, 287.

⁸⁰ Elvira Georgescu, *loc. cit.*; M. Seybriger, *loc. cit.*

⁸¹ *Istoria celor petrecute în Țara Românească*, ed. cit., p. 333.

⁸² *Istoria Țării Românești*, ed. 1960, p. 88; Radu Popescu, *Istoriile domnilor*, ed. 1960, p. 83.

⁸³ C. Bőjthinus, *op. cit.*, p. 287; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, I, p. 244; M. Seybriger, la I. Lupaș, *op. cit.*, p. 155; P. Sutoris, *op. cit.*, p. 19, S. Nösner, *op. cit.*, p. 164; P. Benckner, *Diarium, in Quellen*, IV, p. 184; D. Nekesch-Schuller, *Chronik, ibidem*, p. 220; M. Ziegler, *Calendarium Historicum, ibidem*, p. 528; P. Banfi, *op. cit.*, p. 423; S. Paulinus, *Eine Historie von dem Báthory Gabor, in Quellen*, V, p. 603; Val. Goekesch, *Chronik, ibidem*, VI, p. 8 etc.

mensis praesentis Julii”⁸⁴, dată care apare și în relatarea despre luptă trimisă de Matias II lui Filip III, regele Spaniei⁸⁵, precum și în însemnările contemporane ale lui M. Forgats⁸⁶. Este limpede că *ziua bătăliei a fost asociată de cronicarii care au scris ulterior cu sărbătoarea apostolilor Petru și Pavel, stabilită în același timp (29 iunie/9 iulie) alt în calendarul ortodox cît și în cel catolic, data reală fiind cea indicată de Radu Șerban*⁸⁷.

Cu toate că drumul urmat de Radu Șerban peste munți, de la Șchiulești la Brașov putea fi străbătut în mai puțin de o zi, oastea întreagă nu s-a deplasat în același timp. Mai întîi, la 7 iulie 1611 au fost trimiși 2 000 de arcași pentru a cerceta drumul⁸⁸, după care în ziua de 9 iulie a pornit însuși Radu Șerban cu 4000 de călăreți ușori⁸⁹, urmat de alte trupe călări și pedestre, dintre care o mare parte — după cum afirmă P. Sutoris—nu a sosit decît după luptă⁹⁰. În seara aceleiași zile Radu Șerban a izbutit să treacă munții ajungînd în valea Tirlungului, unde a surprins și trecut prin ascuțișul sabiei 500 de haiduci lăsați de strajă de către Báthory, „care nu crezuse că vor intra pe acest drum”⁹¹. Oastea lui Radu Șerban a petrecut noaptea de 9 spre 10 iulie „dincoace de munți, în spre noi — spune Fr. Mikó — la o depărtare de o milă și jumătate de la noi” și în zorii zilei cînd a avut loc bătălia, domnul „orînduindu-și frumos oastea” a ieșit de sub poalele munților la Săcele și înaintează spre Brașov”⁹². O însemnare din arhiva Bisericii Negre confirmă faptul că la 9 iulie „a sosit Radu voevod” lingă Brașov⁹³.

Ca și în 1603, înaintea bătăliei cu Moise Székely, el a trimis cete militare și pe alte trecători, astfel că în ajunul luptei Báthory și cei din tabăra lui erau convinși că „voevodul s-a așezat cu tabăra lingă apa Dimboviței, și vrea să vină împotriva noastră pe la Piatra Craiului dinspre Rucăr”, fapt care l-a determinat pe principe să trimită aici 800—1000 de călăreți de pază⁹⁴. La aceasta au contribuit și luptele dintre străjile lui Radu Șerban și detașamentele trimise de Báthory, purtate în aceste locuri; știrea despre

⁸⁴ A. Veress, *Documente*, VIII, p. 185.

⁸⁵ Al. Ciorănescu, *Documente*, p. 238, scrisoare din 12 august 1611.

⁸⁶ *Kalendar-Aufzeichnungen*, în *Quellen*, IV, p. 45.

⁸⁷ Cu toate acestea, cu excepția unor lucrări ale lui N. Iorga, *Geschichte des Osmantischen Reiches*, III, Gotha, 1910, p. 346, și gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 380, care indică data reală, cf. și C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie*, p. 770, nota 45, literatura istorică consideră că bătălia a avut loc la data de 9 iulie (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. XCII; Tr. Mutașcu, *op. cit.*, p. 153), sau chiar la 7 iulie st. n. (V. Motogna, *op. cit.*, p. 314, care arată că a doua zi era duminică (p. 317), în realitate fiind vineri); C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III², ed. 1944, p. 8; *Istoria României în date*, București, 1971, p. 132; *Chronological History of Romania*, București, 1972, p. 114).

⁸⁸ C. Böhthinus, *op. cit.*, p. 285.

⁸⁹ Elvira Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower à Lord Salisbury*, p. 30.

⁹⁰ *Quellen*, IV, p. 19.

⁹¹ Elvira Georgescu, *op. cit.*, p. 30.

⁹² I. Crăciun, *op. cit.*, p. 198.

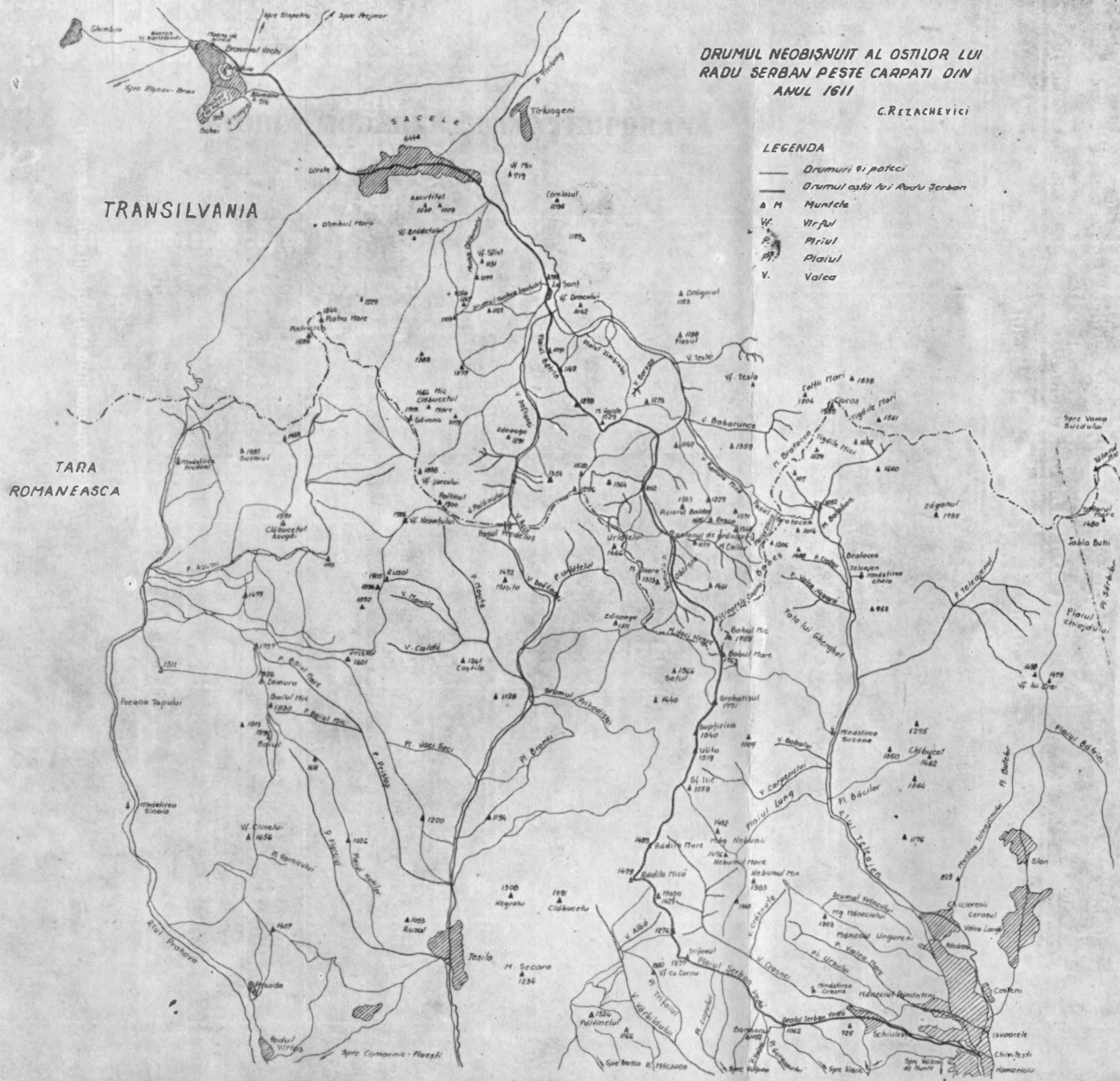
⁹³ Arhiva Bisericii Negre, Brașov, IV, F, 39 per 6.

⁹⁴ I. Crăciun, *loc. cit.* Cf. și A. Veress, *Documente*, IX, p. 182; C. Böhthinus, *op. cit.*, p. 285 (la „viam osteriam”); G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, ed. cît., p. 12. Pentru „drumul regal” ce trecea pe la Rucăr cf. P. Binder, *Construcții la localizarea Cruceburgului*, p. 131.

o presupusă ședere a lui Radu Șerban, timp de 8—10 zile la Rucăr, fiind înregistrată și în cronica lui G. Kraus⁹⁵.

Biruința adevăratului urmaș al lui Mihai Viteazul asupra principelui Gabriel Báthory a fost urmarea firească a îngemănării vitejiei oștenilor cu priceperea militară a voievodului român, a unei concepții strategice clare în cadrul căreia marșul peste Carpați al oștii Țării Românești, prin locuri neștrăbătute până atunci de oșteni, a avut un rol de prim ordin.

⁹⁵ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 109; Kraus, *loc. cit.*

Drumul oștii lui Radu Șerban peste Carpați (1611).

ISTORIA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

CONTRIBUȚII PRIVIND ROLUL NEGUSTORILOR ROMÂNI DIN BRAȘOV LA MENȚINEREA ȘI DEZVOLTAREA LEGĂTURILOR COMERCIALE ALE TRANSILVANIEI CU ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN ANII 1830-1848

de ELISABETA DINU

Unitatea de neam și de limbă dintre cele trei țări românești a format baza dezvoltării raporturilor economice, culturale și politice dintre ele. Brașovul, datorită așezării sale geografice pe principalul drum comercial care lega, în evul mediu, Apusul Europei cu Levantul, cit și datorită privilegiilor comerciale acordate de domnii români în decursul veacurilor, a devenit încă din secolul XIV, principalul centru economic prin care se realizau inten-sele legături dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania.

Orientarea economică a Brașovului spre țările române a continuat și în secolul al XIX-lea, când datorită dezvoltării relațiilor capitaliste s-au creat condiții favorabile pentru lărgirea schimburilor comerciale. Rolul hotărîtor în aceste legături comerciale l-au avut negustorii români din Brașov, grupați într-o organizație negustorească separată, denumită „Gremiul român de comerț levantin”.

Documentele create de societatea „Gremiul român de comerț levantin”, se păstrează la Filiala Arhivelor Statului din Brașov. Ele ne oferă posibilitatea de a aduce contribuția la cunoașterea legăturilor economice ale Brașovului cu Țara Românească și Moldova în perioada 1830—1848 realizate de negustorii români¹.

În prima jumătate a secolului XIX se găsește în orașele din sud-estul Transilvaniei două categorii principale de negustori, bine diferențiate între ele, după felul comerțului pe care-l practicau:

a) — negustorii care făceau comerțul de intermediere între apus și răsărit sau așa cum spuneau ei, făceau „negustoria cea mare”, cu Turcia și cu principatele române;

b) — negustorii care făceau comerțul local de deservire, practicat mai ales între industria locală și consumatorii locali.

Dintr-un memoriu² al Gremiului român de comerț levantin din Brașov, redactat la Viena în 23 mai 1850, rezultă că între anii 1839—1843, importul negustorilor sași era de peste 16.000 funți, cel al negustorilor greci de peste

¹ Arhiva „Gremiul român de comerț levantin” — datează din 1701 și conține aprox. 11.000 de documente, scrise în română (chirilice), limba germană /în majoritate limba latină și limba maghiară. Modul de constituire este cel cronologic, fiecare act formînd o unitate de păstrare. O parte din documente provin de la fosta „companie grecească” din Brașov.

² Arhivele Statului Brașov, fond „Gremiul român de comerț levantin” din Brașov, nr. 234, publicat de N. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 43—163.

2.600.000 funți, iar al negustorilor români de peste 19.000.000 funți; adică de 1200 de ori mai mare decât al sașilor. Calculat după datele anilor 1839—1843, negustorii români dețineau 88%, din importul și 94,7% din exportul Brașovului.

Negustorii brașoveni și confrății lor din Sibiu, care făceau comerț cu Țara Românească și cu Levantul au ajuns în perioada lor de înflorire la capitaluri comerciale importante. Mulți dintre ei transformă acest capital în capital industrial, devenind astfel și creatori de industrie.

Negustorul Ioan Jippa întemeiază o fabrică de seu la Tohanul Vechi, unde mai are o moară și o piuă; Constantin Ivanovici are tot la Tohan o fabrică de tors bumbac, care folosea zilnic 35—40 de lucrători.

Ioan Nica înființează la Prejmer în anul 1825 o fabrică de luminări iar în anul 1830 pune bazele unei fabrici de potasă. Ioan Gh. Nica începe în 1845 fabricarea potasei în pădurea Schitului de lângă Predeal, angajând 15 lucrători cu contract.

Constantin Ivanovici avea la Zărnești o filatură mecanică de bumbac, care în anul 1844 expunea „torturi de bumbac”, la a doua expoziție industrială ținută la Brașov³.

Pînă în anul 1850 numai patru întreprinderi industriale românești produceau anual mărfuri în valoare de 850.000 florini plătind salarii anuale între 177.560—202.080 florini⁴.

În anul 1830, negustorii români din Brașov plăteau suma de 672.000 florini⁵ pentru toarcerea firelor de bumbac locuitorilor din satele Țării Birsei.

Este remarcabil rolul progresist pe care l-a avut negustorimea română în epoca formării capitalului comercial și a trecerii spre industrie.

Prin industriile de fabrică pe care le-au creat, negustorii români din Brașov au dat o puternică lovitură cercului închis al producției breslelor, revoluționînd relațiile și concepțiile caracteristice ale sistemului feudal.

Deși au dominat viața economică a orașului, negustorii români din Brașov n-au avut decât firziu o societate comercială a lor. Abia în deceniul trei al secolului al XIX-lea ei încearcă să-și organizeze o societate proprie și să obțină altfel privilegiile de care se bucurau „campania grecească”, înființată în anul 1678⁶ și gremiul comercial săsesc, înființat în anul 1811⁷.

Negustorii români din Brașov înaintează, în 1827, guvernului Transilvaniei un memoriu împotriva nedreptăților din partea autorităților locale⁸.

Memoriul constituie începutul acțiunilor întreprinse de negustorii români din Brașov de a se constitui într-o „societate distinctă, cu conducători și slujbași proprii”⁹.

³ N. V. G. Gologan, *op. cit.*, p. 160—163; Al. Bărbat, *op. cit.*, p. 928—929.

⁴ Arhivele Statului Brașov, fond „Gremiul român de comerț levantin”, nr. 234.

⁵ Arhivele Statului Brașov, fond „Gremiul român de comerț levantin”, nr. 72.

⁶ Alexandru Bărbat, „Decăderea și decăderea ultimei grupări de negustori de intermediere at Brașovului în sec. XIX” — în „Studii, revista de istorie, 1963, nr. 4, p. 921.

⁷ N. G. V. Gologan „Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov”, București, 1928, p. 46.

⁸ Arhivele Statului Brașov, fond „Gremiul român de comerț levantin”, nr. 40.

⁹ Ion Colan „Căstina Română” din Brașov, 1835—1935, p. 11—15, anexe X—XIII.

În anul 1830, negustorii români din Brașov se constituie în gremiu, numit „Societelul negustoresc al Românilor din crâiasca slobodă cetate Corona”¹⁰.

Abia în anul 1837, la 27 noiembrie, guvernul comunică recunoașterea gremiului ca societate comercială¹¹.

La un an de la recunoașterea oficială, gremiul cuprinde a 96 de negustori la care se mai adaugă cei 30-40 de negustori aflați la „boltele” din statele vecine¹². Numărul lor va crește considerabil ajungând în anul 1850 la 168, grupați în 136 case de comerț¹³.

Dintre negustorii cu un comerț mai intens, după valoarea sumelor plătite, se remarcă — Rudolf Orghidan, George Orghidan, Paul Weis, Nicolae Teclu, Ilagi Iordan.

Comerțul brașovean cu Țara Românească, Moldova și Orientul atingea suma anuală de 2.560.900 de florini, la care negustorii români participau în proporție de 94,7 % în timp ce aportul negustorilor sași era de 5,3 %, mai puțin decît frații Rudolf și Gheorghe Orghidan, care dețineau împreună 11,09 % din totalul acestui comerț¹⁴.

În anii următori, exportul va decade.

Unul din factorii care au contribuit la îngreunarea schimburilor comerciale între cele trei țări române, l-a constituit starea rea a căilor de comunicație, mai ales în condițiile cînd transportul mai ieftin pe apă a favorizat pătrunderea pe piața principatelor române a mărfurilor apusene. De aceea, negustorii brașoveni au cerut în nenumărate rînduri amenajarea și construirea de noi drumuri, deoarece cele existente erau cu totul necorepunzătoare, contribuind astfel la urcarea costului transporturilor¹⁵. În 1838, negustorii cereau magistratului orașului Brașov deschiderea unui nou drum comercial spre Țara Românească prin pasul Bratocea¹⁶.

În favoarea construirii căilor ferate, alături de alți gînditori progresiști, s-a pronunțat și marele Barițiu: „Dacă o patrie nu vrea a se usca pe picioare, ea nu trebuie să aștepte ca să o îmbie alții cu drumuri de fier, ci să alerge ea însăși după interesul său”¹⁷.

Taxele vamale prea ridicate, funcționarea defectuasă a oficiilor vamale, lipsa unor magazii de depozitare, abuzurile funcționarilor vamali, perioadele prea mari de carantină, au constituit tot atîtea greutăți în calea unui comerț extern mai intens al Transilvaniei.

Propunerile negustorilor români din Brașov vizau și îmbunătățirea agențiilor comerciale austriece din Țara Românească și Moldova. În acest sens, ei propun ca agențiile în cauză să angajeze funcționari, originari din

¹⁰ Ioan D. Moga *Înființarea gremiului comercial român din Brașov*, 1941, p. 12.

¹¹ Arhivele Statului Brașov, fond „Gremiul român de comerț levantin” nr. 107; B. Baiulescu în lucrarea *Monografia comunei bisericești gr. ort. rom. a Sf. Adormiri din cetatea Brașovului*, Brașov, 1898, p. 27, indice anul 1838, dată reluată și de alți cercetători.

¹² D. Z. Furnică *Din trecutul comerțului românesc al Brașovului, documente comerciale*, 1741-1860, București, 1937, p. 40.

¹³ Arhivele Statului Brașov, fond „Gremiul român de comerț levantin”, nr. 234.

¹⁴ I. Moga *op. cit.*, p. 15.

¹⁵ Arhivele Statului Brașov, fond „Gremiul român de comerț levantin”, nr. 234.

¹⁶ Arhivele Statului Brașov, fond Primăria Brașov, actele magistratului, nr. 2132/1838.

¹⁷ „Gazeta de Transilvania”, 1847, nr. 26.

Transilvania care să fie legați prin origine și limbă de interesele negustorilor români și nu de interesele boierilor și supușilor turci, iar ca staroști ai agențiilor să fie numiți numai juriști transilvăneni care cunosc limba română și limba greacă. Agențiile trebuie să sprijine pe negustorii și crescătorii de vite, la recuperarea creditelor acordate unor supuși din principate și provinciile turcești¹⁸.

În privința funcționarilor de la agențiile respective se fac chiar și propuneri nominale. Astfel, în anul 1838, gremiul cere magistratului din Brașov să recomande agenției austriece din București pe Eftimie Murgu, avocat, menționând că acesta are „doctoratul de la Universitatea din Pesta și cunoaște temeinic limbile latină, greacă, germană, maghiară, română și ar fi competent în apărarea intereselor lor (ale negustorilor) în Țara Românească și Moldova¹⁹”.

Deci, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, comerțul de intermediere al Transilvaniei s-a aflat într-o perioadă înfloritoare, comerț exercitat în mare parte de negustorii români din Brașov.

Aceștia au menținut și dezvoltat relațiile comerciale care au existat permanent între cele trei țări române.

Datorită dezvoltării comerciale și industriale, Brașovul de la jumătatea secolului XIX reprezenta un puternic centru economic românesc, oferind un teren favorabil și pentru dezvoltarea culturală, în condițiile asupririi sociale și naționale a maselor românești. Aici, la Brașov, s-a format cea mai numeroasă burghezie românească din Ardeal, care domina întreaga viață economică a Brașovului și a împrejurimilor sale. Mulți dintre negustorii brașoveni, cu situație materială bună, erau, în limitele concepției și intereselor burgheze, luptători pentru emanciparea poporului român și susținători ai progresului cultural, iar unii, sprijinitori sau chiar în fruntea acțiunilor revoluționare din anii 1848—1849²⁰.

¹⁸ Arhivele Statului Brașov, fond „Gremiul român de comerț levantin” — nr. 173.

¹⁹ Arhivele Statului Brașov, fond „Gremiul român de comerț levantin” — nr. 169.

²⁰ V. Netea George Barițiu — *viața și activitatea sa*, București, 1966, p. 58.

Fl. Salvan C-lin I. Secăreanu — *conducătorul legiunii române a Țării Bârsei în revoluția de la 1848—1849*, în „Studii” și articole de istorie, nr. 18, București, 1972, p. 62—71.

**BEITRÄGE BETREFFEND DIE ROLLE DER RUMÄNISCHEN KAUFLEUTE
AUS BRAȘOV (KRONSTADT) IN DEN HANDELSBEZIEHUNGEN SIE-
BENBÜRGENS MIT DER WALACHEI UND MOLDAU IN DEN JAHREN
1830—1848**

(ZUSAMMENFASSUNG)

Auf Grund von unveröffentlichten Akten aus dem Archivbestand des rumänischen Handelsgremiums aus Brașov (Kronstadt) zeigt die Verfasserin den überwiegenden Anteil (88% bei der Einfuhr und 95% bei der Ausfuhr), der rumänischen Handelsleute aus Brașov (Kronstadt) in der Zeit vor der Revolution von 1848. Zahlreiche rumänische Kaufleute gründeten damals auch Industrieunternehmungen.

Im Jahre 1830 schlossen sich die rumänischen Kaufleute zu einem eigenen Handelsgremium zusammen das im Jahre 1837 auch die Genehmigung des Guberniums erhielt.

Das rumänische Handelsgremium wirkte durch Denkschriften für die Verbesserung der Handelsbeziehungen zur Walachei und Moldau.

AVRAM IANCU ȘI FAPTELE SALE OGLINDITE ÎN GAZETA TRANSILVANIEI DIN ANII 1848—1850

de TITUS N. HAȘDEU

Revoluția de la 1848 din Transilvania reprezintă unul din evenimentele de maximă intensitate din istoria românilor. Amploarea acțiunilor desfășurate aici și îndeosebi în cetatea naturală a Munților Apuseni, continuă să rețină și astăzi interesul cercetărilor; arhivele românești și străine dau încă la iveală noi mărturii asupra întâmplărilor de un dramatism neegalat petrecute în urmă cu peste 120 de ani.

Una din personalitățile fascinante ale revoluției de la 1848 din Transilvania, a cărei figură a căpătat conture tot mai precise în ultima sută de ani, adică abia după moarte, a fost „craii munților“, Avram Iancu. Erou la 24 de ani, intrat în legendă, cîntat de popor, înzestrat de acesta cu puteri supranaturale, dispărînd fulgerător în 1852 de pe scena istoriei, Avram Iancu rămîne simbolul luptei pentru apărarea demnității naționale, omul lucid care a înțeles că singura cale viabilă pentru triumful revoluției este cooperarea împotriva asupritorului comun, monarhia habsburgică. În prezenta comunicare ne mîrginim doar a readuce în memoria cititorilor unele fapte ale sale consemnate în „Gazeta Transilvaniei“ din anii 1848-1850, în exprimarea neutră, pe alocuri ciuntită de cenzură, a presei românești, contemporane evenimentelor. Privite în perspectiva istorică și coroborate cu imensul material de arhivă intrat în circulație de atunci, fără îndoială știrile cuprinse în foaia brașoveană sînt deosebit de modeste. În același timp, ceea ce le conferă valoare probatorie, este culegerea lor pe viu, întregirarea lor riguroasă, nedeformată de admiratori sau detractori.

La 29 mai Dieta Transilvaniei, convocată la Cluj, ignorînd drepturile legitime și voința românilor, proclamă unirea Transilvaniei cu regatul maghiar. Peste cîteva zile, acestui eveniment de dureroasă rezonanță politică pentru români, vine să i se adauge masacrul de la Mihalț, unde 12 țărani români sînt uciși de trupele grănicerilor secui și de gărzile cetățenești din Aiud, la ordinul comitelui suprem al Albei de Jos, baronul Bánffy. În Munții Apuseni, leagăn al spiritului de independență națională a românilor, țara lui Horia, încordarea sporea ceas de ceas. Amenințările repetate ale administratorului Zlatnei, Nemegyei, împotriva românilor erau însoțite de mișcări de trupe spre Abrud. În aceste împrejurări Avram Iancu se adresează moșilor săi la tirgul de țară de la Cîmpeni cerîndu-le „să-și cîștige arme, coase,

lănci”¹ pentru înfruntarea dușmanului. Apelul său este consemnat în *Gazeta Transilvaniei* din 10 iunie 1848 (reproducere din Ellenor). Aceasta din urmă narind întâmplarea, recomandă guvernului „să-i pună la prinsoare” pe tulburători ca Iancu. Replicînd, redacția *Gazetei* legitimează măsura luată de Iancu, arătînd că are un caracter de apărare, iar nu de lovire „... el nici nu este tulburătoriu, ci este numai prieten al poporului său”.

Un moment menit să aducă atunci prefaceri în structura socială a Transilvaniei a fost indiscutabil desființarea iobăgiei, anunțată la 18 iunie 1848. Numai că acest act, privit pretutindeni ca un semn de libertate, o dovadă de progres, este golit de conținut în Munții Apuseni. Acolo fiscul, care luase în mod samavolnic pădurile din stăpînirea moșilor, refuza să le restituie. Prevăzînd rezistența românilor, guvernul trimite o comisie, însoțită de trupe de secu, care să preîntîmpine tulburările și să le asculte plîngerile. Or, devenise clar atît pentru unii cît și pentru alții că o înțelegere nu era cu putință, atîta vreme cît pădurile nu erau redade moșilor. Comisia recurge la acte de violență, operează arestări. În aceste momente Iancu își adună miile de lăncieri, cărora li se alătură curajos femeile, la Gura Rîurilor, acolo unde Arieșul Mare își unește apele cu Arieșul Mic. Tabăra astfel constituită este o demonstrație de forță, o amenințare mută pentru soldații secu și cei împărătești. Dar Iancu consideră că nu a sosit momentul unei înfruntări directe; moșii sînt izolați, nu pot conta încă pe o ridicare generală a românilor. Această tactică adoptată de tribunalul legiunii *Auraria Gemina* își găsește ecoul într-o corespondență din 28 iunie 1848 trimisă din Zlatna *Gazetei Transilvaniei* și publicată de aceasta la 5 iunie, desmîțînd svonurile potrivit cărora s-ar fi produs ciocniri între soldați și oamenii lui Iancu.

În partea a doua a anului 1848 efectivele de care dispune, ca și prestigiul de care se bucură, fac din Iancu adevăratul conducător al armatei române din Munții Apuseni. De la știrea lacunară scăpată din sita presei, publicată la 10 octombrie 1848: „din munți încă sosi știrea că Iancu iarăși readună pe ai săi”², pînă la relatarea luptei de la Mărișel, se poate lesne înțelege amploarea luptelor în care se angajase Iancu, succesele sale ca și faptul că reușiseră se impună ca un desăvîrșit conducător în fața imperialilor. În numărul din 9 decembrie al *Gazetei Transilvaniei* este descrisă lupta de la Sebeș din 6 decembrie, cînd lăncierii săi „taie 32 honvezi” avansează spre Traniș, dar copleșit de dușmani „își răspîndi trupa sa din pricina periculoasă, cu poruncă ca la alt loc mai bun iar să se adune curînd”.

La începutul anului 1849 se produce cea dintîi bătălie între forțele ungurești și armata populară a lui Iancu în munții dintre Huedin și Gilău. La 3 ianuarie 1.000 de gardiști, conduși de un oarecare Geley, ocupă comuna Rîul Gălatei. După o apărare eroică de patru ore moșii sînt siliți să se retragă, continuînd însă a sta de veghe pe crestele munților pentru a observa mișcările dușmanului. Așa se ajunge, la 1 februarie la prima bătălie de la Mărișel descrisă în *Gazeta Transilvaniei* din 27 ianuarie, după informații furnizate chiar de Iancu. Șase sute de gardiști se îndreptau spre această comună. Moșii, inferiori din punct de vedere numeric, făuresc un plan ingenios. Pe

¹ *Gazeta de Transilvania*, anul al XI-lea, nr. 47, Brașov, 10 iunie 1848.

² *Gazeta de Transilvania*, anul al XI-lea, nr. 83, Brașov, 11 octombrie 1848.

culmea muntelui Grohotu, femeile conduse de Pelaghia Roșu, neînfricată mamă a unui căpitan sătesc, îmbrăcate în pănură albă, călare, dau semnalul din tulpă la apropierea cetei invadatoare. Lăncierii, dispuși în trei grupe, surprind pe gardiștii care scapă doar cu fuga, lăsând pe teren mai mulți răniți.

Atît de magic ajunsese să sune deopotrivă numele lui Iancu pentru moți și pentru dușmanii lor încît, după cum istorisește cineva în *Gazeta Transilvaniei*, din 27 ianuarie 1849, cînd o ceată de gardiști a pătruns spre Gilău, moșul aflat de veghe a dat semnalul de alarmă, prin chemarea: „strigați să vină Iancu cu armata!”. La auzul acestui strigăt, dușmanii au luat-o la fugă, înspăimîntați.

În partea a doua a anului 1848 și în tot cursul celui următor românii încep să-și dea seama de duplicitatea politicii Curtii de la Viena, de faptul că au fost înșelați în aspirațiile lor pentru libertate națională și socială. O experiență amară o trăiesc în ziua de 15 decembrie 1849 cînd la tîrgul de țară de la Hălmagiu autoritățile militare arestează vremelnice pe Avram Iancu. Relatarea acestui incident, trimisă *Gazelei Transilvaniei* de un corespondent care se ascunde sub inițialele „M.A.” și intitulată: „Adaosuri și detaieri la încercarea arestării lui Avram Iancu” și publicată la 2 ianuarie 1850, coincide cu ceea ce avea să povestească mai tîrziu însuși eroul. O patrulă este trimisă de comandantul din Hălmagiu pentru arestarea Iancului. În locul acestuia se prezintă în fața soldaților tribunul său, Vasile Fodor, încercînd să i se substituie. Văzîndu-l molest, Iancu înaintează în fața patrulei strigînd: „Ich bin Iankull!”. Arestat, Iancu este pe dată înconjurat de țărani înarmați cu pari, loitre de căruțe, lănci, încît odată ajuns în casa comandantului acesta îi cere să domolească poporul, arătînd totodată că deținerea lui s-a făcut din eroare. Cînd însă Iancu, la rugămintea comandantului, a strigat: „Trăiască Împăratul!” poporul a rămas tăcut. Mai departe Iancu nu amintește ce s-a întîmplat, în schimb corespondentul *Gazelei Transilvaniei* vorbește, chiar dacă pune oarecare rezervă, de pedepsirea cătanelor care l-au arestat pentru că n-au așteptat spargerea tîrgului spre a-l prinde mai lesne.

Arestării „din greșeală” i-au urmat o serie de articole calificate drept „calomnie satanică”³ de redacția *Gazelei*, inserate sub forma de corespondențe primite din Transilvania de ziarele vieneze în care Iancu și lăncierii lui erau discreditați în fața opiniei publice. Iancu era însă deasupra unor asemenea meschinării. Identificîndu-se total cu cauza națională a românilor din Transilvania, consecvent crezului său politic de înțelegere cu celelalte popoare trăitoare în monarhia habsburgică, el reprezintă prin excelență prototipul democratului revoluționar. Reușind să transforme Apusenii în „centrul unui veritabil război național”⁴, după cum observă Marx, Avram Iancu și-a cucerit dragostea tovarășilor săi de luptă, a moșilor, a întregului popor din Transilvania. El constituie un exemplu strălucit și însuflețitor de patriotism și dăruire pentru cauza națiunii sale, un erou ale cărui fapte de glorioasă amințire se păstrează neștirbite în inima românilor.

³ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 8, 30 ianuarie 1850.

⁴ Karl Marx, *Însemnări despre românii*, Editura Academiei R.P.R., București, 1964, p. 158.

AVRAM IANCU UND DIE WIDERSPIEGELUNG SEINER TÄTIGKEIT IN DER „GAZETA TRANSILVANIEI“ AUS DEN JAHREN 1848—1850

de TITUS N. HAȘDEU

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die geschichtliche Entwicklung der drei rumänischen Länder, sowie ihre organische und einheitliche Entwicklung führt zum Schluss, dass das Jahr 1848 das Jahr der rumänischen Revolution ist und folglich die Revolution in Siebenbürgen einen wesentlichen Teil davon darstellt.

Die hervorragendste Gestalt, die die Revolution in Siebenbürgen hervorgebracht hat, war Avram Iancu (1824—1872). Als leidenschaftlicher Kämpfer für die Erringung und Verteidigung der sozialen und nationalen Rechte der siebenbürgischen Rumänen, der die Bedeutung und den Sinn der Zusammenarbeit gegen die Habsburger-Monarchie erkannte, wurde, Avram Iancu zum Nationalhelden. Die in Brașov (Kronstadt) erscheinende führende rumänische Zeitung Siebenbürgens, „Gazeta Transilvaniei“ berichtete in ihren Ausgaben aus den Jahren 1848—1850 über die wichtigen Ereignisse im Zusammenhang mit der siebenbürgischen Revolution sowie über Avram Iancu.

Die Zeitung vertrat einen parteiischen Standpunkt zugunsten des Kampfes der Rumänen, sie wurde aber oftmals von der Zensur zur Veröffentlichung von äusserlich neutralen Kommentaren und Stellungnahmen verpflichtet. Die „Gazeta Transilvaniei“ berichtete über die Angliederung Siebenbürgens an Ungarn gegen den Willen der Rumänen, die die Mehrheit der Landesbevölkerung ausmachten, ferner über die nationalen und sozialen Ungerechtigkeiten, die den Rumänen zugefügt wurden, sowie über die Amtsmissbräuche und Grausamkeiten der Behörden. Weiter verzeichnete die „Gazeta Transilvaniei“ die Haltung der Rumänen besonders in den Kämpfen von Sebeș und Mărișel und nahm Stellung gegen die Verhaftung Avram Iancus durch die Behörden. Auf diese Art erfüllte die „Gazeta Transilvaniei“ eine wichtige Rolle als Informationsorgan sowie zur Erweckung des Nationalbewusstseins der Rumänen in diesem bedeutenden Moment der modernen Geschichte, in dem sich das rumänische Volk erstmals voll und bewusst durchsetzte.

SĂCELEANUL NICOLAE ȚIRCĂ ȘI DOBROGEA

de TUDOR MATEESCU

Rolul pe care l-au jucat păstorii din sudul Transilvaniei, așa numiții „mocani”, în istoria Dobrogei, îndeosebi începînd din secolul al XVIII-lea, este, în general, bine cunoscut și apreciat la justa valoare de către cei care s-au ocupat de trecutul provinciei românești dintre Dunăre și Marea Neagră¹. Rămîn totuși destule aspecte insuficient studiate, mai ales în ceea ce privește viața și activitatea unor fruntași ai mocanilor veniți în Dobrogea, cărora cercetările viitoare ar trebui să le acorde mai multă atenție.

Printre aceste figuri reprezentative se numără și Nicolae Țircă, despre care s-a spus, pe bună dreptate, că „a fost un adevărat părinte pentru românii din Hirșova și jur”², și chiar, adăugăm noi, pentru toți românii din provincia pontică. Potrivit însemnărilor sale, care au putut fi cercetate și date publicității acum mai bine de patru decenii, el era născut în Satulung (Săcele), în anul 1828, fiind unul dintre cei 8 copii ai lui Oprea Țircă³.

Din neamul cu acest nume s-au ridicat mai mulți oameni de frunte ai românilor din Țara Birsei. Pe la 1783, un Oprea Țircă a construit, pe cheltuiala sa, biserica românească din Cernat⁴, unul dintre cele 7 sate ale Săcelilor. Fiul său, Oprea sin Oprea Țircă, era, pe la 1818-1821, „vechil” (reprezentant) al companiei oierilor săceleni în relațiile cu autoritățile și cu negustorii cășari din Țara Românească. La fel ca tatăl său, acest Oprea Țircă este arătat ca locuitor al satului Cernat⁵, ceea ce ne face să credem că nu el a fost tatăl lui Nicolae Țircă, născut, așa cum am văzut, la Satulung, unde trebuie să se fi aflat și părinții săi cu locuința. La 1812 este atestat însă Oprea sin Irimie Țircă, despre care se spune că era văr cu Oprea sin Oprea Țircă⁷. Îl socotim mai degrabă pe acesta drept tată al personajului de care ne ocu-

¹ Despre acest rol vezi îndeosebi D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 126—130.

² *Ibidem*, p. 78; Ioan Georgescu, *Din trecutul românesc al Dobrogei*, în „Analele Dobrogei”, XIII—XIV (1932—1933), p. 39.

³ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 38.

⁴ *Arhiva Magistratului orașului Brașov. Inventarul actelor neînregistrate*, vol. II, București, 1961, p. 180 (rez. 1012—1041).

⁵ *Catalogul documentelor grecești din Arhivele Statului de la [Brașov]*, vol. I, București, 1958, p. 660 (rez. 2197), p. 668 (rez. 2230); *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului Brașov*, vol. II (1800—1825), București, 1975, p. 590 (rez. 3103), p. 606 (rez. 3506), p. 607 (rez. 3514), p. 626 (rez. 3605), p. 629 (rez. 3662) etc.

⁶ *Catalogul documentelor românești ...*, vol. II, p. 227 (rez. 1195), p. 684 (rez. 4007), p. 696 (rez. 4084), p. 697 (rez. 4086), p. 830 (rez. 4912) etc.

⁷ *Ibidem*, p. 365 (rez. 1981).

păm în rindurile de față, mai cu seamă că unul dintre fiii săi, frate cu Nicolae, s-a numit Irimia Țircă⁸, la fel deci ca bunicul său.

După absolvirea cursurilor unor școli săsești de la Brașov și după căsătoria sa cu Susana Ciută, Nicolae Țircă se stabilește, în toamna anului 1856, la Hirșova⁹, în Dobrogea¹⁰, păstrându-și însă, în continuare, cetățenia austriacă. Drumurile pășunilor dobrogene fuseseră străbătute, fără îndoială, și de către înaintașii săi cu vitele. În anul 1838, au trecut în Dobrogea, pentru iernat, și oile lui Oprea Țircă din Săcele¹¹, foarte probabil tatăl tânărului Nicolae.

Așezându-se la Hirșova, Nicolae Țircă și-a adus și vitele din Transilvania, o adevărată bogăție, constând în mari turme de oi și herghelii de cai, la care se aflau, pentru pază, numeroși argați cu simbrie¹². La acestea se adăuga un număr însemnat de bovine, pe care mocanii începuseră de asemenea să le aducă la pășunat în Dobrogea¹³. La 2 mai 1857, odată cu alte vite ale transilvănenilor, care se aflau pe pășunile provinciei dintre Dunăre și mare, era trecută în Țara Românească, pe la punctul Brăila, evident pentru vârat, și cireada lui Nicolae Țircă, formată din 77 vaci și boi, dintre care 63 erau „vacii fătătoare”¹⁴. Curând după aceea, la 13 mai, el își trimitea la stînga fluviului, pe la punctul Gura Ialomiței, situat în dreptul Hirșovei, și turma, care număra 746 oi și berbeci, plus 5 capre, precum și herghelia, alcătuită din 76 cabaline, dintre acestea 44 fiind „iepe fătătoare”¹⁵. În 1861, el figura printre mocanii cei mai de seamă care își aveau tirlele instalate în „cazaua” (districtul) Hirșova¹⁶, ale sale aflîndu-se așadar în apropierea locului său de reședință.

Stabilirea lui Nicolae Țircă la Hirșova, unde a cumpărat casele unui oarecare Crai Sava¹⁷, a necesitat, desigur, anumite investiții pentru punerea la punct a noii gospodării. La 29 martie 1857, așadar la scurt timp după așezarea sa în Dobrogea, el importa din Țara Românească, pe la punctul Brăila, o căruță nouă¹⁸, iar la 28 mai același an, 570 coți de pînză „ordineră”, 6 vedre de rachiu „spirt” și 5 coase de fier¹⁹. N-ar fi totuși exclus ca unele

⁸ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 38.

⁹ *Ibidem*, p. 39, 41.

¹⁰ Despre stabilirea definitivă a unor mocani în Dobrogea, fenomen atestat documentar în prima jumătate a secolului al XIX-lea, vezi D. Șandru, *op. cit.*, p. 38, 41.

¹¹ Arhivele Statului București, fond Comitetul Carantinilor, dosar 1163/1843, f. 10. Vezi și Tudor Mateescu, *Știri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, [I], în „Revista Arhivelor” anul XLVIII (1971), vol. XXXIII, nr. 3, p. 415.

¹² Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 39.

¹³ Despre acest fenomen vezi Tudor Mateescu, *Știri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea ...*, I, p. 405, 417.

¹⁴ Arhivele Statului București, fond Vistieria Țării Românești, dosar 33/1857, f. 377–378.

¹⁵ *Ibidem*, f. 141–146.

¹⁶ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830–1877)*, București, 1975, p. 238.

¹⁷ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 41. Este vorba poate de un Sava Craiu și acesta, după nume, probabil tot mocan, statornicit mai demult la Hirșova. La 1850, printre „mocanii cei mai însemnați din Dobrogea”, amintiți de Ion Ionescu de la Brad, se afla și *Iacob Craiu*. (Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846–1847, publicată de ...*, București, 1943, p. 57, 63.

¹⁸ Arhivele Statului București, fond Vistieria Țării Românești, dosar 71/1857, f. 94.

¹⁹ *Ibidem*, f. 522.

dintre aceste mărfuri să fi fost aduse de la stînga Dunării în vederea comercializării pe piața dobrogeană²⁰.

La indemnul lui Nicolae Țircă, în toamna anului 1857 s-au stabilit în satul Varoș, veche așezare românească din imediata apropiere a Hirșovei²¹ în prezent cartier al acestui oraș, și alți mocani cu familiile lor: preotul Ioan Verzea²², Zaharia Blebea, Constantin Oancea, Nicolae Popa, Cosma Ber-caru și Oprea Țifrea²³. De la 22 de familii cît număra, la 1857, populația acestui sat a ajuns, în 5—6 ani, datorită aportului demografic al mocanilor, la 100 de familii²⁴. Prin grija și cu contribuția materială a lui Nicolae Țircă, la Varoș a fost înființată o școală românească și a fost construită o biserică²⁵, la care a fost numit preot Ioan Verzea²⁶.

Curînd, la sugestia lui Nicolae Țircă, se înființează la Hirșova un vice-consulat austriac²⁷, ca urmare a aplicării convenției încheiate în anul 1855 între Austria și Imperiul otoman privind păstoritul mocanilor în Dobrogea²⁸. În funcția de viceconsul, de fapt numai girant²⁹, a fost numit, în mod provizoriu, chiar Nicolae Țircă, fiind considerat ca cea mai potrivită persoană pentru acest post³⁰. În această calitate, el a apărut cu energie interesele moca-

²⁰ Despre comerțul practicat de către unii mocani veniți în Dobrogea vezi Tudor Mateescu, *Știri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, II, în „Apulum”, XI, Alba Iulia, 1973, p. 440—431.

²¹ Această așezare nu este o creație a românilor transilvăneni, cum s-a crezut, după rezonanța numelui. (Vezi Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, [Constanța], [1966], p. 17). Este vorba de un vechi sat românesc, care conserva numele fostului Oraș de Floci, aflat aproape exact în fața Hirșovei, dincolo de Dunăre, și care, așa cum se știe, a dispărut spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea; în vechime el s-a numit și *Varoș-Floci*, fiind atestat oficial cu această denumire în timpul lui Constantin Brîncoveanu. [Vezi *Condică de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1704)*, ed. C. D. Arieșcu, în „Revista istorică a Arhivelor României”, București, 1873, p. 268, 544]. Caracterul românesc al acestei așezări dobrogene apare limpede într-un document din 16 martie 1843. (Vezi Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei* ..., p. 114). La fel, peste 7 ani, Ion Ionescu de la Brad îl menționa ca fiind curat românesc. (Ion Ionescu de la Brad, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*, Constantinople, 1850, harta; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 120, 124).

²² Despre acest preot vezi D. Șandru, *op. cit.*, p. 40, 91.

²³ *Ibidem*, p. 91; Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 41. Se pare că toți acești mocani erau originari din Săcele, fiind deci consăteni sau chiar rude cu Nicolae Țircă. (Vezi G. Vilsan, *Mocanii în Dobrogea la 1843*, în „Graiul românesc”, II, 1928, nr. 3, p. 43—45). Despre mocanii stabiliți în satul Varoș vezi și Karl F. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, I, *Geographischer Theil*, Wien, 1867, p. 52.

²⁴ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 41.

²⁵ *Ibidem*. Vezi și D. Șandru, *op. cit.*, p. 78.

²⁶ La 16 decembrie 1861 el emitea un act, întărit cu pecete, în calitate de preot-sachelar al satului Varoș. (Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei* ..., p. 245).

²⁷ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 41.

²⁸ *Ibidem*. Pentru această convenție vezi D. Șandru, *op. cit.*, p. 40 și, în mod deosebit, Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României, 1354—1920*, București, 1975, p. 158.

²⁹ Într-un act pe care-l emite la 16 decembrie 1851, Nicolae Țircă se intitulează „consulat delegat”. (Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei* ..., p. 244).

³⁰ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 41.

nilor, care aveau adesea de suferit de pe urma abuzurilor autorităților otomane sau ale populației musulmane din Dobrogea³¹.

Astfel, a izbutit să facă să fie respectate drepturile pe care alt săcelean, Radu Berbaru, le avea asupra terenului de la Bechira, situat tot în cazaua Hirșova, între satele Șiriu și Muslui, și pe care tătarii de acolo, veniți de curind din Crimeia, îl revendicau pe nedrept. În fața neputinței caimacamului de la Hirșova de a impune dreptatea pe care i-o recunoștea acestui „econom de vite“, Nicolae Țircă a intervenit cu multă abilitate, dar și cu folosirea forței, atunci când a fost nevoie, reușind să obțină câștig de cauză pentru cel nedreptățit și punerea în aplicare a drepturilor sale³². În anul 1861, în aceeași calitate, el eliberează un atestat neguțătorului transilvănean Stan Argăseală, prin care garanta asupra situației sanitare a celor 2680 de pici de oi și capre, pe care acesta le cumpărase din orașele Hirșova și Medgidia pentru a le duce în „Austria“³³. Pe la 1867, geologul Peters, care l-a cunoscut ca „agent consular“, îl caracteriza ca fiind un om „respectabil și cult“³⁴. În 1869, Nicolae Țircă, împreună cu tovarășii săi, renunță la cetățenia austriacă, devenind „raia“ (supus al sultanului), fapt ce i se datora în mare măsură refuzului autorităților de a reinnoi convenția din 1855³⁵. Din acel moment încetează, desigur, și activitatea sa de viceconsul onorific al Austriei³⁶.

Prin poziție și avere, dar mai ales prin faptul că a fost un patriot și un om de acțiune, Nicolae Țircă a adus însemnate servicii nu numai mocanilor, din rindurile cărora făcea parte, ci și românilor dobrogeni autohtoni, ba chiar și celorlalte grupuri etnice ale provinciei. Printre altele a contribuit foarte mult la dezvoltarea învățămîntului și a culturii românești, care aveau de întâmpinat în Dobrogea, în vremea aceea, nenumărate piedici. După cum arată transilvăneanul Nifon Bălășescu, numit în 1871 de către guvernatorul sandjaciului Tulcea, Ismail Bey, „director“ al școlilor românești din Dobrogea, în cazaua Hirșova, unde și-a început activitatea, a primit de la Nicolae Țircă, „bravul“ său compatriot, „mult ajutor“ pentru a înființa un număr de 6 școli în acel district³⁷.

Un rol deosebit a jucat Nicolae Țircă în viața bisericească a românilor din Dobrogea. Astfel, l-a ajutat pe preotul Vasile din satul Dăeni, dîndu-i sfaturi și, foarte probabil, și sprijin material, „pentru înaintarea bisericii și a învățăturilor sănătoase în mijlocul poporului“³⁸. În acest sat se afla, din anul 1854, din timpul războiului Crimeii, un clopot pe care românii îl țineau

³¹ Pentru apărarea intereselor mocanilor exista mai dinainte la Hirșova o „stărostie“, atestată într-un document din 1849, dar care data, desigur, mai demult. (Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei* ..., p. 148). Pe la 1850, mocanii aveau de asemenea doi reprezentanți, pe Roman Hlnsa și pe preotul Ioan Verzea, care tratau în numele lor cu oficialitățile otomane, mai ales în cazul săvârșirii de abuzuri de către dregătorii turci din Dobrogea. (Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 66, 78; D. Șandru, *op. cit.*, p. 10, nota 3).

³² Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 13–14.

³³ Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei* ..., p. 214.

³⁴ Karl F. Peters, *op. cit.*, p. 52.

³⁵ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 14.

³⁶ N-ar fi exclus ca activitatea viceconsulatului să fi încetat de fapt încă din 1865, odată cu expirarea convenției încheiate cu 10 ani în urmă.

³⁷ Nifon Bălășescu, *Românii din Dobrogea*, în „Biserica și școala“, I, Arad, 1877, p. 375.

³⁸ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 42.

ascuns într-un bordei. Era însă crăpat și Nicolae Țircă a luat inițiativa de a-l duce la Brașov, pentru a fi turnat din nou. După două luni, cînd a fost gata, l-a readus în Dobrogea, unde l-a ținut un timp pe prisma casei sale din Hirșova, pînă a obținut permisiunea folosirii lui la biserica din Dăeni, deoarece autoritățile otomane nu admiteau utilizarea clopotelor în lăcașurile creștine de cult³⁹.

Un merit deosebit și-a cîștigat Nicolae Țircă în timpul diferendelor religioase din Dobrogea, declanșate de separarea Bisericii bulgare de Patriarhia ecumenică⁴⁰. Unii dintre români, la insistențele mitropolitului Grigorie al Dristrei, român transilvănean de origine⁴¹, au trecut sub jurisdicția Exarhatului bulgar, alții, în număr mai mare, au rămas sub ascultarea Patriarhiei de la Constantinopol, pe care o reprezenta în Dobrogea arhiepiscopul grec de la Tulcea⁴². Nicolae Țircă a înțeles că singura cale pe care trebuiau s-o urmeze românii dobrogeni era menținerea vechii jurisdicții ecleziastice, fiindcă numai astfel puteau să-și asigure, în continuare, folosirea limbii proprii în biserici și școli⁴³. În acest scop, el s-a deplasat la Tulcea, unde luptele din sinul comunității românești deveniseră foarte acute⁴⁴ și unde partizanii trecerii la Exarhatul bulgar erau sprijiniți chiar de guvernatorul de atunci al sandjacului, Fahri Pașa. Intervenția sa a fost încununată de izbîndă⁴⁵, ceea ce a făcut ca, în final, cea mai mare parte a românilor din Dobrogea să rămînă sub ascultarea Patriarhiei ecumenice, de la care au obținut chiar, în anul 1874, aprobarea pentru înființarea unei episcopii românești dobrogene, care urma să aibă sediul la Măcin⁴⁶. Acțiunea lui Nicolae Țircă a depășit cadrul diferendelor religioase, devenind o acțiune politică în folosul tuturor românilor din Dobrogea.

Atitudinea sa patriotică și energia cu care a apărut interesele românești în aceste împrejurări critice au fost însă, la un moment dat, aproape de a fi fatale. În ultimele zile ale stăpînirii otomane, cînd Fahri Pașa ajunsese din nou guvernator la Tulcea, a avut loc, în acest oraș, un proces, intentat, evident, la instigarea dușmanilor lui Nicolae Țircă și pe baza unor acuzații mincinoase, terminat cu condamnarea acestuia, în lipsă, la moarte. Judecătorii turci erau gata să-și pună sigiliile pe sentință, dar acest act, pentru a fi valabil, trebuia semnat de întregul sfat al judecătorilor⁴⁷, din care făcea parte și episcopul Nichifor. Acesta s-a opus însă energic, reușind, în cele din urmă, să obțină anularea nedreptei și ilegalei condamnări⁴⁸.

³⁹ *Ibidem*, p. 42—43.

⁴⁰ Pentru aceste evenimente vezi Tudor Mateescu, *Les diocèses orthodoxes de la Dobroudja sous la domination ottomane*, în „Balkan Studies”, XIII, Thessaloniki, 1972, nr. 2, p. 293—299.

⁴¹ Apostol D. Culca, *Cil trebuie să știe oricine despre Dobrogea*, București, 1928, p. 102, în notă.

⁴² Tudor Mateescu, *Les diocèses orthodoxes de la Dobroudja ...*, p. 293—294.

⁴³ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 44—45.

⁴⁴ C. Teodorescu, *Din trecutul Dobrogei*, București, 1897, p. 18—19.

⁴⁵ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁶ Tudor Mateescu, *Les diocèses orthodoxes de la Dobroudja ...*, p. 299—300; *idem*, *Date despre niața bisericească a Dobrogei înainte de 1877*, în „Biserica ortodoxă română”, XCII (1974), nr. 9—10, p. 1256—1260.

⁴⁷ Despre organizarea justiției în Dobrogea în ultimii ani ai stăpînirii otomane vezi C. Teodorescu, *op. cit.*, p. 12—14; N. Ciachir, *Contribuții la istoria Dobrogei (aprilie 1877—noiembrie 1878)*, în „Revista Arhivelor”, V (1962) nr. 1, p. 168.

⁴⁸ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 50.

În timpul Războiului pentru independență, Nicolae Țircă a avut noi prilejuri de a-și pune în valoare calitățile de om politic și de a aduce însemnate servicii concetățenilor săi. Astfel, în ultimele zile ale stăpînirii otomane, a reușit, intervenind direct la generalul turc de la Hirșova, să salveze viețile a 18 români din Topalu, acuzați pe nedrept că ar fi înlesnit un atac al trupelor ruse de peste Dunăre. În același timp, a izbutit să oprească jefuirea acestui sat de către un grup de tătari și cerchezi, la îndemnul căpitanului turc de grăniceri care lansase acuzația împotriva celor 18 nevinovați, folosind-o drept pretext pentru dezlănțuirea unei crunte represiuni⁴⁹. De asemenea, a salvat, atunci avutul a 30 de familii românești din satul Ostrov, cazaua Hirșova, care fugiseră la stînga Dunării, „în țară”, și cărora tătarii din satele vecine voiau să le prade gospodăriile⁵⁰.

După retragerea autorităților turcești, Nicolae Țircă a organizat imediat la Hirșova, pentru menținerea ordinii, o patrulă din 60 de bărbați și 2 polițai turci, rămași întimplător în teritoriul evacuat⁵¹. El a întâmpinat apoi trupele ruse, anunțate de românii hirșoveni de plecarea turcilor și călăuzite spre oraș de unul dintre ei. Dînd dovadă de un profund umanism, la care a asociat o rară energie, vajnicul săcelean a scăpat în bună parte avutul locuitorilor musulmani ai Hirșovei, oameni pașnici, de la jaful pe care intenționa să-l ordone colonelul rus, comandantul trupelor de ocupație⁵².

În timpul administrației ruse în Dobrogea, Nicolae Țircă a avut foarte mult de suferit de pe urma pirilor unor vechi adversari ai săi din timpul disputelor ecleziastice⁵³. Mai întîi, a fost arestat din ordinul comandantului rus de la Gura Ialomiței, dar, la intervenția amiralului Murgescu și a unui colonel finlandez din armata rusă, a fost eliberat imediat⁵⁴. În timpul cît a funcționat ca „presidator” (administrator) al plășii Hirșova, funcție în care fusese numit de autoritățile de ocupație⁵⁵, a fost acuzat de „nereguli” și anchetat, dar, în cele din urmă, dovedindu-se fără vină, procurorul rus de la Tulcea a trebuit să închidă dosarul⁵⁶. De asemenea, a avut de suferit însemnate pierderi materiale, mai ales la vite, unde paguba a fost foarte mare⁵⁷.

După reintegrarea Dobrogei la România, Nicolae Țircă a fost, în mai multe rînduri, primar al orașului Hirșova și membru al Consiliului județean Constanța⁵⁸. În această calitate a făcut multe lucruri bune, nu numai pentru conaționali săi, ci și pentru minoritatea musulmană⁵⁹. Se bucura de un mare respect din partea locuitorilor Hirșovei, mulți dintre ei fiind finii și cumetrii săi⁶⁰. A murit la 1 noiembrie 1916, în vîrstă de 88 de ani, la Galați,

⁴⁹ *Ibidem*, p. 50–52.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 52.

⁵¹ *Ibidem*, p. 45–46.

⁵² *Ibidem*, p. 46.

⁵³ *Ibidem*, p. 47–50.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 47–48.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 46.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 48–49.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 50.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 39.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 39–40.

⁶⁰ *Ibidem*.

unde se refugiase din fața armatelor Puterilor centrale care invadaseră Dobrogea⁶¹.

Manuscrisul memoriilor lui Nicolae Țircă se afla, înainte de cel de al doilea război mondial, în posesia Elizei Țircă una din fiicele sale⁶². Se găseau, totodată, și documente legate de activitatea sa ca viceconsul onorific al Austriei la Hirșova, cum era scrisoarea pe care i-a adresat-o, la 13 iunie 1861, F. F. Sankey, viceconsulul britanic de la Constanța, prin care își cerea scuze pentru faptul de a fi dat crezare unui oarecare Ștefan Altmann. Acesta, în ziua de 8 februarie 1861, se prezentase la el cu reclamația că, ducându-se la Hirșova cu un certificat britanic, Țircă i-ar fi rupt acest act și, mai mult decît atît, l-ar fi bătut și l-ar fi arestat. În urma cercetărilor efectuate, Sankey s-a convins însă că toate acestea nu erau decît o calomnie⁶³. Această veritabilă arhivă, conținînd știri de mare valoare pentru istoria Dobrogei în ultimele decenii ale stăpînirii otomane și în primele decenii după revenirea la țară⁶⁴, nu a mai putut fi însă găsită, din păcate, pînă în prezent, pentru a fi integrată tezauruul arhivistice național.

Amintirea acestui merituos luptător pentru reinfrățirea Carpaților cu Marea Neagră s-a păstrat și în toponimia locurilor pe care le-a îndrăgit. O vale din apropierea orașului Hirșova a purtat denumirea de „Valea lui Țircă”⁶⁵, iar locul unde a fost stîna sa pentru iernat, tot în aceleași părți, a rămas cu numele de „Cișla lui Țircă”⁶⁶ (tc. *kış* = iarnă).

Pentru toate aceste vrednice fapte, ca și pentru altele similare, pe care încă nu le cunoaștem, dar pe care cercetările viitoare le vor scoate neîndoios la lumină, se cuvine ca amintirea lui Nicolae Țircă să fie păstrată vie, iar numele său să figureze în cartea de aur a luptătorilor pentru adunarea într-o singură vatră a tuturor teritoriilor românești.

⁶¹ *Ibidem*, p. 19.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, p. 39.

⁶⁴ Tudor Mateescu, *Arhivele din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Revista Arhivelor”, anul LI (1971), vol. XXXVI, nr. 1–2, p. 236.

⁶⁵ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 40.

⁶⁶ Const. C. Giurescu, *op. cit.*, harta.

NICOLAE ȚIRCĂ AUS SĂCELE UND SEINE BEZIEHUNGEN ZUR DOBRUDSCHA

(ZUSAMMENFASSUNG)

Unter den Rumänen aus Südsiebenbürgen — den sogenannten „Mokanen“ — die sich vor dem Jahre 1877 in der Dobrudscha niederliessen, nahm der im Jahre 1828 in Săcele bei Brașov (Kronstadt) geborene Nicolae Țircă eine hervorragende Stellung ein. Er liess sich im Jahre 1856 in Hirșova — am rechten Ufer der Donau — nieder, einer Stadt, in der die Mehrheit der Bevölkerung aus Rumänen bestand. Auf seine Veranlassung liessen sich auch andere seiner Landsleute dort nieder. Nicolae Țircă wurde seiner gründlichen Bildung und seiner grossen Energie wegen zum ehrenamtlichen Vizekonsul Österreichs in Hirșova ernannt und leistete in dieser Eigenschaft den mit dem Vieh zum Überwintern in die Dobrudscha gekommenen Mokanen grosse Dienste. Gleichzeitig förderte er auch die bodenständigen Rumänen und trug zur Entwicklung ihres Kulturlebens bei. Es gelang ihm auch die Rechte der rumänischen Kirche in der Dobrudscha während der kirchlichen Zwistigkeiten zu verteidigen, die sich bei Gelegenheit der Trennung der bulgarischen Kirche von der ökumenischen Patriarchie in Konstantinopel ergeben hatten.

Jahre 1869 verzichtete Nicolae Țircă auf die österreichische Staatsbürgerschaft und wurde ottomanischer Untertan. Während des russisch-rumänisch-türkischen Krieges von 1877—1878 bewies er seine wahrhaft patriotische Einstellung und hervorragende politische Fähigkeiten. Dadurch konnte er Hab und Gut zahlreicher Bewohner der Dobrudscha vor Plünderung und Zerstörung retten. In diesem Zeitabschnitt hatte er sehr viel zu leiden, nicht nur der durch den Krieg verursachten materiellen Verluste wegen, sondern vor allem wegen der ungerechten Beschuldigungen durch seine Feinde.

Nach der Wiedervereinigung der Dobrudscha mit Rumänien (1878) war Nicolae Țircă mehrmals Bürgermeister von Hirșova. Wegen seiner verdienstvollen Tätigkeit erfreute er sich hohen Ansehens. Er starb im Herbst des Jahres 1916 in Galatz, wohin er vor den Armeen der Mittelmächte geflüchtet war. Sein Andenken verdient es, von der Nachwelt in Ehren gehalten zu werden.

COMITETELE FILANTROPICE — EXPRESIE A PARTICIPĂRII BRAȘOVENILOR LA RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ

de VASILE OLTEAN

Pe fiecare treaptă istorică, biografia românilor brașoveni se împletea cu cea a fraților din Țara Românească și Moldova în contextul permanentelor legături. Dovezi ne survin încă din negura istoriei, când un legendar Negru Vodă donează muntele „Postăvarul” cetății, pentru a li se permite românilor din Schei ridicarea impunătorului monument arhitectonic, ctitoria voievodală „Sf. Nicolae”) tradiție continuată prin Ștefan cel Mare, Mircea cel Bătrîn, Aron Vodă și culminată cu perioada viteazului Mihai când participarea unanimă la acțiunea unionistă a domnului muntean din partea românilor brașoveni constituia expresia concentrării aici a idealului de unitate națională cu multe veacuri în urmă. Ca atare, totdeauna și în orice împrejurare istoria de peste munți era propria lor istorie, ținuturile de peste munți era propria lor vatră, iar când primul cronicar de la Schei, popa Vasile își scrie cronica, nu rămâne pasiv în fața faptelor din Principate. Granițele politice improprii au putut fi depășite genial prin circulația cărților, a limbii, a folclorului, prin transhumanță și, mai ales, prin acțiuni temerare reciproce.

Or, războiul pentru neatarnare, reprezentînd de fapt o încunare a sute de ani de lupte eroice ale poporului român pentru dezrobirea sa de sub apăsătorul jug al Porții Otomane și marcînd un moment deosebit de important în procesul de formare a României moderne și unității de stat și naționale a poporului român, nu putea rămîne în afara adevărului unanim al românilor de pretutindeni, și mai ales a transilvănenilor care intuiau realizabil și idealul unificării complete și, deci, eliberarea de sub posesiunea austro-ungară.

Ca atare, urcarea la tribuna Camerei a ministrului Kogălniceanu pentru a declara în fața deputaților și senatului în ziua de 9/21 mai 1877 independența și începutul războiului de consacrarea a independenței, a constituit și pentru românii brașoveni începutul acțiunilor temerare. Dovada o constituie numeroasele articole ale publicațiilor transilvănene, la care adăugăm inedit 12 liste cuprinzînd numele contribuabililor la război, aflate de noi în arhiva istorică a Muzeului Primei Școli Românești. Semnificativ este faptul că prima listă, constînd din 78 de contribuabili cu valori între 5 fl. și 2 000 fr. poartă pe ea data de 9 mai 1877, deci tocmai prima zi a declarației, fiind o expresie a promptitudinii cu care brașovenii au îmbrățișat marea cauză a independenței României. Numele celor consemnați amintesc pe cei mai cunoscuți cărturari brașoveni concentrați la acea dată în cadrul

„Casinei Române”, în diferite reuniuni sau profesori ai primului gimnaziu românesc din localitate. O situație aparte o comportă George Barițiu, al cărui nume nu este consemnat pe listele cunoscute pînă acum, dată fiind situația sa specială, ori pe aceste liste inedite apare de trei ori, alături de Aron Densușianu, cunoscutul filolog, în acest timp la Brașov (pînă în 1880).

Considerăm că prima listă, mai sus menționată, este o urmare directă a manifestului lansat de bătrînul redactor de la „Gazeta Transilvaniei”, George Barițiu în numărul 7/19 mai 77, pentru populația românească brașoveană prin care-i îndeamnă a veni în ajutorul războiului de independență prin colectarea de bani și diferite ofrande destinate armatei și mai ales răniților. Tot o urmare directă a manifestului o constituie și formarea primului comitet filantropic (cu titlul exact „Comitetul Românilor din Brașov pentru ajutorarea soldaților români răniți din România”) sub președenția cunoscutului negustor cu preocupări culturale, Diamandi Manole și a librarului N.T. Ciurecu (casier), ambii prezenți în toate listele amintite. De altfel acțiunile filantropice ale lui Diamandi Manole sînt cunoscute cu mult înainte ca președinte al „Fondului înveșmîntării copiilor săraci”, destinat în special elevilor de la gimnaziu. Pe de altă parte, demne de remarcat sînt faptele fiului său, Gheorghe Manole, absolvent al facultății de medicină din Viena, care, voluntar se înrolează pe frontul de luptă, luînd parte la campania din fața Plevnei.

Faptul că în nr. 37/1877 al Gazetei Transilvaniei se anunță, la 15/27 mai, înființarea unui comitet filantropic pentru ajutorarea frontului antiotoman, sub președenția lui Diamandi Manole — deci sub aceeași președenție cu a celui înființat în 10 mai — ne determină să intuim ipoteza mai multor comitete filantropice. Considerăm că în 9 mai, cînd se realizează prima listă a contribuabililor, mai sus menționată, exista un asemenea comitet format. Confirmare ne survine din două surse inedite. Pe de o parte: într-o adresă a comitetului semnată de Diamandi Manole și I. Lăpădal din 11 mai pentru cunoscutul cărturar Ioan Petric îl însăreținează pe acesta din urmă ca împreună cu I. Manole Burbea să colecteze sume de bani și produse destinate „ajutorării soldaților răniți din România” într-un „suburbiiu” al Scheiului. Pe de altă parte, cea de-a patra listă aflată de noi consemnează în ordine cronologică 32 de comitete, numele președintelui și al membrilor ordinari, Ioan Petric fiind președintele comitetului 2, iar I. Manole Burbea al comitetului 30. Ceilalți președinți fac parte din rîndul celor mai cunoscuți cărturari și negustori cu alese implicații cărturărești în viața locală: Iosif Barac, I. Teclu, Dr. Ioan Meșota, Costantin Popazu, prof. David Almășanu, Dumitru Jarca, Ion Moroianu, I.A. Navrea, H. Orghidan, Anton Purcărea — ca să pomenim doar cîțiva dintre președinți, date fiind circumstanțele de spațiu, dar semnificativ pentru a se vedea că aceștia erau în general profesori la gimnaziu, susținători ai acestuia, membrii ai Casinei, susținători ai publicațiilor locale etc.

Intrucît aceste comitete nu sînt consemnate în listele oficiale (probabil din precauții), ci doar pe acelea păstrate în arhiva bisericii voievodale din Scheii Brașovului, ne obligă să credem că ele au funcționat după 2 iunie, cînd primarul Brașovului Johann Gölt interzice activitatea comitetelor filantropice. Ele au fost create, cu siguranță, în urma energicului protest

semnal de cei consemnați pe liste în nr. din 12 iunie al Gazetei: „... simțămîntul umanității, iubirea și legătura de sînge nu se dizolvă decît odată cu viața. În numele acestor înalte și sfinte sentimente noi ca particulari venim a apela pentru ajutorarea fraților noștri răniți în război, la toți aceia în al căror piept bate o fierbinte inimă de Român, la toți aceia în al căror sîn arde focul sacru al umanității (...) aceeași iubire ne impune a veni în ajutorul acelor. cari au căzut pentru gloria și viitorul neamului românesc...” (cf. rev. Transilvania, nr. 5—6/1941 p. 399).

O deosebită interpretare ridică, însă, antetul listelor în discuție: „cui trimite” și „prin cine”. Prima rubrică, în care erau consemnați președinții comitetelor și membrii, cuprindea, desigur pe cei, căroră, din localitate sau din satele vecine, li se aduceau produse și bani destinați frontului, iar rubrica a doua cu antetul „prin cine”, consemnează pe de o parte curieri anonimi: țărânci, „una femeie ungară”, servitori, care prin anonimatul lor puteau trece ușor produsele peste suspiciunea autorităților, pe de altă parte aflăm persoane cunoscute: Ștefan Iosif (directorul gimnaziului), Maximilian (directorul școlilor elementare), Nicolae Diamandi, Constantin Popazu (președintele Eforiei școlare), I.H. Ciurcu, George Ucenescu (elevul lui Anton Pann), I. Tacit (profesor la gimnaziu) etc. Nu este exclus ca prin acești curieri produsele să fie expediate de comitetele amintite direct pe front sau la „Crucea Roșie” din București, tot pentru front.

Prin aceste contribuții, cît și prin cele cunoscute din alte lucrări, românii brașoveni și-au adus o importantă contribuție la susținerea celei mai înalte cauze în procesul formării României moderne și a statului național român

DIE PHILANTHROPISCHEN KOMITEES ALS EINE FORM DER TEILNAHME DER RUMÄNEN AUS BRAȘOV (KRONSTADT) AM UNABHÄNGIGKEITSKRIEG

(ZUSAMMENFASSUNG)

Zu jeder Zeit im Laufe der Geschichte waren die Geschicke der Rumänen aus Brașov (Kronstadt) mit denen der jenseits der Karpaten lebenden Rumänen eng verbunden. Als Folge davon war zu allen Zeiten die Geschichte der Rumänen in der Moldau und in der Walachei auch die Geschichte der siebenbürgischen Rumänen. Auch bei dem grossen politischen Akt des Unabhängigkeitskrieges, der für die Zukunft des gesamten rumänischen Volkes von entscheidender Bedeutung war, beteiligten sich auch die Bewohner von Brașov (Kronstadt).

In der Arbeit werden neun bisher unveröffentlichte Spendenlisten mitgeteilt, die sich in dem historischen Archiv des Museums der ersten rumänischen Schule aus der Oberen Vorstadt Șcheii Brașovului befinden. In den Listen werden erstmals die Namen der Spender verzeichnet, die 32 philanthropischen Komitees, sowie die Übermittler, die die Spenden an das Rote Kreuz in Bukarest oder direkt an die Front überbrachten.

VALERIU BOLOGA — DIRECTOR AL FILIALEI DIN BRAȘOV A BĂNCII „ALBINA” (1887—1899)

de MIHAI DRECIN

La zece ani după înființarea Băncii „Albina” din Sibiu¹, prima bancă cu capital pur românesc a românilor de pretutindeni, Brașovul, „adevărată placă turnantă” a comerțului transilvănean, va deveni sediul primei filiale albiniste².

Începuturile Filialei nu sint ușoare. Primii doi ani de activitate, 1882 și 1883, se soldează cu bilanțuri deficitare. Anii următori vor aduce însă revirimentul așteptat, cifrele de afaceri și beneficiile crescînd continuu³. Cînd se părea că Filiala este așezată pe baze solide, ca urmare a unui slab control din partea directorului Ioan G. Ioan, au loc o serie de perturbări în afacerile interne⁴. Sancțiunea pe care i-o dă Centrala este un pretext pentru demisia pe care Ioan G. Ioan și-o înaintează la 28 martie 1887⁵.

Cel în a cărui sarcină va cădea preluarea conducerii Filialei, revitalizarea și dezvoltarea afacerilor ei la dimensiuni nesperate nici de Centrala din Sibiu — nu era brașovean de origine. Valeriu P. Bologa s-a născut la 20 iunie 1853 la Sibiu, în cunoscuta familie a lui Iacob Bologa. Tatăl său, marcantă personalitate a românilor transilvăneni, va deține funcția de consilier la Cancelaria aulică transilvăneană și se va număra printre cei șapte membri fondatori, mai apoi prim-vicepreședinte (1872—1874) și președinte (30 iulie 1874—30 mai 1888) al Băncii „Albina”.

Tînărul Valeriu Bologa își face studiile medii la Sibiu, Cluj și Viena, pentru ca la 1878 să obțină diploma de inginer a Politehnicii din Viena. Cu

¹ Vezi o analiză mai detaliată a problemei în studiile autorului: *Premisele social-economice și politice ale înființării Băncii „Albina” din Sibiu*, în *Lucrări științifice, seria istorie-științe sociale-pedagogie*, Oradea, 1971, p. 99—105; *Înființarea Institutului de credit și economii „Albina” din Sibiu*, în *Crista*, Oradea, 1973, p. 243—266.

² Mihai Drecin, *Înființarea Filialei din Brașov a Băncii „Albina”*, în *Lucrări științifice, seria istorie*, Oradea, 1973, p. 79—90.

³ Ioan Lupaș, *Monografia Băncii „Albina” S. A.*, în mss., la Arhiva Bibliotecii Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Sibiu, p. 54.

⁴ Arhivele Statului Sibiu, Procesele verbale ale Direcțiunii Institutului de credit și economii „Albina”, volum VII, 1887, concludus 242 și 277 (în continuare: Arh. St. Sibiu, Fond: Banca „Albina”, VII, 1887, 242 și 277).

⁵ *Ibidem*, 141.

⁶ *Ibidem*, 128 și Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, Banca „Albina” Brașov, dosar 8, 1887, filele 22—25, 39—40, 43—44, 51—52. (în continuare: Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, dosarul 8, 1887, f. 22—25, 39—40, 43—44, 51—52).

ocazia studiilor la Viena, audiază și își ia examene și în specialități ca: economia națională, științe financiare, drept comercial și cambial, contabilitate, cunoștințe ce se vor dovedi foarte folositoare în viitoarea sa carieră financiar-bancară, atunci încă greu de întrezărit. După satisfacerea sta-
giului militar rămâne în cadrele active ale armatei până în toamna anului 1885⁷.

Cam în aceeași perioadă conducerea Băncii „Albina” scoate la concurs un post de secretar⁸, pe care Valeriu Bologa îl ocupă de la 1 ianuarie 1886⁹, dedicându-i-se cu elan și pricepere. În condițiile descompletării conducerii Filialei din Brașov, prin demisia directorului Ioan G. Ioan, se pare că Centrala din Sibiu s-a orientat pentru promovarea lui Valeriu Bologa în fruntea Fili-
alei. Pentru a-și îmbunătăți și adînci cunoștințele de contabilitate, afaceri de antrepozite și zarafie, între mai—iunie 1887, va fi trimis să facă o practică de studii la două importante bănci vieneze: „Unionbank” și „Wiener Sparkassa”¹⁰. La scurtă vreme este numit director al Filialei, preluîndu-și efectiv funcția la 1 octombrie 1887¹¹. În puterea vîrstei, i se deschide o nouă carieră unde-și putea valida cunoștințele profesionale și puterea de muncă.

Proaspătul director își găsește instituția într-o gravă dezorganizare¹², ceea ce explică deficitul de 8631,75 fl. înregistrat la sfîrșitul anului 1887¹³. În strădaniile sale de temeinică cunoaștere a activității de pînă atunci a Fili-
alei, îi studiază întreaga arhivă, fapt ce-i permite reflexiv autorizație asupra activității desfășurate de predecesorii săi. Despre primul „dirigent” scrie: „Cetînd mai multe epistole de ale d-lui Alexi¹⁴, aflu de regretabil că insti-
tutul s-au desfăcut de acest domn”. Nu aceeași părere bună o are față de Ioan G. Ioan care a patronat „... o conducere în sine onestă dar incapabilă”¹⁵. Se pare că la început Valeriu Bologa era puțin pesimist în privința

⁷ Constantin Popp, Valeriu P. Bologa (1853—1899). Cu ocazia aniversării a 40 de ani de la moartea sa, Sibiu, 1939, p. 13—14.

⁸ Arhivele Statului Sibiu, Fond: Banca „Albina”, VI, 11 noiembrie 1885, 299.

⁹ *Ibidem*, VI, 17 decembrie 1885, 337. La aceeași dată Partenie Cosma preia funcția de director-executiv titular, fapt ce-i va lega în viitor nu numai ca apropiați colaboratori ci și ca foarte buni prieteni, cf., *Ibidem*, VI, 1886, 1.

¹⁰ *Ibidem*, VII, 1887, 174 și 221.

¹¹ *Ibidem*, VII, 6 septembrie 1887, 281 și Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, dosarul 8, 1887, f. 57 și 60.

¹² Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, dosarul 8, f. 39—40, 65—75, 81—92, 98—103.

¹³ *Ibidem*, dosarul 9, f. 176—177.

¹⁴ Teochar Alexi, comerciant brașovean, director al Filialei între 1 august — 1 octombrie 1882. În scrisoarea din 27 septembrie 1882, prin care-și dă demisia din fruntea Filialei, T. Alexi invocă o greșeală săvîrșită în serviciu, cerînd totodată „... încredințarea conducerii acestui așezămînt unei persoane mai dîbace”. La două săptămîni, Iacob Bologa și Visarion Roman, veri-
ficînd pe teren cauza surprinzătoare demisii, constată că de fapt T. Alexi fusese improcesuat de „Prima bancă transilvană” din Brașov, al cărui secretar fusese înainte de a prelua conducerea Filialei Băncii „Albina”, fiind acuzat de delapidare. T. Alexi deși se considera nevinovat, fapt pentru care la rîndul său cere verdictul justiției împotriva acuzei aduse, pentru demni-
tatea sa nu concepe să mai poată rămîne în fruntea Filialei „Albina”. La un moment dat, cînd lucrurile începeau să se limpezească în favoarea sa, T. Alexi își exprimă dorința de a reveni asupra demisiei. Centrala din Sibiu însă hotărăște să lase faptul așa cum s-a consumat, mai ales că Ioan G. Ioan își preluase deja funcția de director. Cf. Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 2, f. 21, 22, 24 și Arh. Statului Sibiu, Fond Banca „Albina”, IV, 250, 266.

¹⁵ Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 8, f. 181.

reuşitei sale în reglementarea favorabilă a situaţiei Filialei. Aşa explicăm cuvintele de îmbărbătare trimise de Partenie Cosma: „Umerii D-tale. sint laţi deajuns ca să le învingi toate greutăţile pînă cînd vei face ordine“¹⁶.

La numai două săptămîni de la preluarea noului post, Valeriu Bologa era în măsură să facă o serie de propuneri vizînd o structurală reorganizare a activităţii Filialei, garanţie a depăşirii 'momentului critic. Comitetul de cenzură al Filialei ca şi Direcţiunea din Sibiu le apreciază realismul apropiindu-le imediat, aşa cum vor face şi cu alte numeroase propuneri şi soluţii înaintate în următorii ani. Valeriu Bologa va milita pentru: o continuă lărgire a tipurilor de afaceri, atragerea unei clientele ţărăneşti şi orăşeneşti tot mai numeroase, strictă respectare a intereselor clientelei asupra căreia nu trebuia să se abată nici un abuz din partea funcţionarilor sau agenţilor Filialei, o simplificare a birocrăţiei şi o modernizare a organizării întregii bănci în funcţie de cerinţele momentului¹⁷. Stilul său de muncă, meticulos şi dinamic, reiese foarte bine din bogata corespondenţă, oficială şi confidenţială, întreţinută cu Partenie Cosma. Orice constatare făcută în raionul de afaceri al Filialei, orice intenţie sau măsură luată de el sau Centrală în vederea bunei desfăşurări a activităţilor este pe larg comentată, sub toate unghiurile de vedere posibile, dovedind competenţă profesională, realism şi un ataşament total faţă de prezentul şi viitorul instituţiei din care făcea parte, o veritabilă instituţie naţională a românilor transilvăneni.

Firul roşu al strădaniilor sale a fost sprijinirea ridicării social-economice şi culturale a românilor transilvăneni în general, în special a celor din Braşov şi împrejurimi. De fapt avem de-a face cu o perfectă circumscriere a activităţii sale în însăşi raţiunea pentru care a fost creată Banca „Albina“. Nu odată Valeriu Bologa a afirmat: „... noi voim să dăm românilor ajutor ca familiile române să se întărească, să progreseze, nu voim însă fără vreun folos pentru noi să distrugem existenţa unei familii“¹⁸. Afirmatiile sint întărite de fapte. Propune scăderea tarifelor agenţilor împreună cu dobînzile percepute de bancă la cambiile mici, tip de operaţiune foarte solicitat de clientela săracă¹⁹. Cînd în toamna anului 1897 sesizează că un grup de zarafi particulari escrocau ţăranii din raionul de afaceri al Filialei, introduce zarafia între tipurile de afaceri cu scopul evident de a le apăra interesele ţăranilor²⁰. Bisericele, şcolile şi alte instituţii româneşti sint sprijinite acordîndu-li-se creditele cerute în cele mai avantajoase condiţii, fiind propuse a fi dotate anual din cota de binefacere şi cultură a băncii. Valeriu Bologa acordă o atenţie specială Şcolii comerciale superioare române din Braşov, singura de acest gen la românii transilvăneni, izvor de cadre comerciale şi financiar-bancare atît de necesare²¹. Creditele acordate ţăranilor, orăşenilor, diferitelor instituţii româneşti, au constituit o importantă cale de scoatere a românilor de sub exploatarea nemiloasă a cămătarilor.

¹⁶ *Ibidem*, d. 8, f. 80.

¹⁷ *Ibidem*, d. 8, f. 98—112, 126—130; d. 9, 1888, f. 9—14; d. 10, 1889, f. 25—27, 219—221, 248; d. 13, 1892, f. 39; d. 14, 1893, f. 29—32; d. 15, 1894, f. 323; d. 16, 1895, f. 232—239; d. 18, 1896, f. 137—138.

¹⁸ *Ibidem*, d. 10, 1889, f. 110.

¹⁹ *Ibidem*, d. 12, 1891, f. 128—129.

²⁰ *Ibidem*, 1897, f. 133—144, 155—158, 190.

Vederile sale largi, serioasa sa cultură profund umanistă, tradițiile familiale sănătoase, atmosfera ce stăpînea din acest punct de vedere conducerea și corpul funcționăresc al Băncii „Albina“, explică repulsia ce-l stăpînea față de orice idee șovină. Va trata cu stimă și respect pe sașii, maghiarii și secuii care răsplăteau cu aceeași monedă sincerele sentimente pe care le avansa. Va cultiva prietenii atît în sferele intelectualilor cît și în rîndurile țărănilor și meseriașilor din rîndurile naționalităților din Transilvania. „... Vină ungerii și la noi încoace ... le dăm bucușori bani dacă sînt numai buni“*, spunea Valeriu Bologa încă în toamna anului 1887²². Afirmatia sa are valoarea unei profesii de credință, apărută cu consecvență în întreaga perioadă cît s-a aflat în fruntea Filialei, întărită de rezultatele realizărilor practice. În scrisorile sale către Centrală și Partenie Cosma subliniază importanța strîngerii și extinderii afacerilor cu zona Secuimii, nu numai datorită avantajelor materiale pe care Banca „Albina“ le-ar putea culege de aici ci și pentru fireasca strădanie de apropiere între români și secuii, ale cărei începuturi se pierd în evul mediu. Valeriu Bologa, de multe ori însoțit de directorul-executiv Partenie Cosma, va face numeroase vizite în Secuime, înființînd agenții pentru toate ramurile de afaceri, dar mai ales pentru credite cambiale cu acoperire ipotecară, la Sfîntu Gheorghe, Brețcu, Covasna, Poiana Sărată²³. Secuii sînt sensibili la strădaniile și loiala politică de credit a Băncii „Albina“, devenind clienți stabili și de încredere²⁴.

Hotărît să-și închine viața muncii, să nu se mulțumească cu ce a realizat, încercînd o continuă autodepășire, Valeriu Bologa îi scria lui Partenie Cosma: „... sînt încă prea multă putere de lucru în mine, ce aș dori să o consacrez „Albinei“ ... Aspir să fac din Filială ceva de mai mare importanță“²⁵. A reușit pînă la un punct. Viziunea sa largă în ceea ce privește dezvoltarea afacerilor Filialei, a Băncii „Albina“ în general, s-a lovit însă nu o dată de conservatorismul majorității Direcțiunii de la Sibiu**.

²¹ *Ibidem*, d. 12, 1891, f. 65–67.

^{*} Aici în sensul de-a se încadra în disciplina afacerilor financiar-bancare.

²² *Ibidem*, d. 8, f. 196–197.

²³ *Ibidem*, d. 8, 1887, f. 162–163; d. 10, 1889, f. 298–317, 326–327, 332–334, 336; d. 11, 1890, f. 98–105; d. 13, 1892, f. 139 și Arhivele Statului Sibiu, VIII, 1889, 162.

²⁴ Din numeroasele dovezi în acest sens ne oprim asupra uneia care, chiar dacă o înregistrăm la cîtiva ani după moartea lui Valeriu Bologa, își are rădăcinile în politica de credit inaugurată de el în Secuime, încă din toamna anului 1887. În 1902, în lumea politicianilor maghiari din Budapesta și provincie, se ajunseser la o denigrare a băncilor românești din Transilvania, în special a Băncii „Albina“, acuzate ca urmîrind scopuri pur politice prin acordarea de credite elementului maghiar pentru ca apoi să-l deposeze de pămînt. În ton cu aceste acuzații preotul reformat din comuna Eresteghin (Eresztevény – Ilrgu Secuiesc) a cerut credincioșilor săi să renunțe la serviciile Filialei Băncii „Albina“. Fără a se lăsa intimidați de propaganda antialbinistă făcută de preot, țărani li replică încă în biserică cu cuvintele: „Atunci dă-ne D-ia... Noi luăm de unde cîpătăm. Albina ne dă grabnic și mai teștin“. Se pare că relațiile între preot și credincioșii săi s-au încordat, deoarece din acel moment țărani secuii, în număr tot mai mare, vin cu ocazia sărbătorilor de bobotează să fie sfințiți de preotul român din aceeași comună. Mai mult, în februarie 1902 – 13 familii de secuii reformați trec la religia ortodoxă. Precizăm că preotul român era în același timp și agent al Filialei din Brașov făcînd în această calitate serviciile atît de apreciate de țărani secuii, ca mijlocitor de credite la Banca „Albina“, cf. Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 25, 1902, f. 81–82.

²⁵ *Ibidem*, d. 15, 1894, f. 83–84.

** „Conservatorismul“ majorității conducerii Băncii „Albina“ trebuie să-l raportăm la

Valeriu Bologa a fost obligat să-și concentreze atenția mai ales asupra țăranului și agriculturii din raionul său, să evite concurența cu alte bănci locale, să stimuleze o dezvoltare mai lentă, dar sigură, a Filialei²⁶, să accepte o dependență aproape totală de Centrală.

Respectarea directivelor Centralei nu-l împiedica să facă o serie de propuneri vizînd dacă nu totala abandonare a „conservatorismului“ în conducere, cel puțin o atenuare a acestuia, luînd ca exemplu activitatea băncilor din Regatul României atît de bine cunoscută lui.

Obținerea, pentru Filială, a unei mai mari independențe de acțiune²⁷, trebuia să constituie cadrul general în care Valeriu Bologa urma să încerce impunerea de noi căi pentru creșterea veniturilor, în același timp tot atîtea mijloace de modernizare a orientării distribuirii creditelor, care să vizeze nu numai agricultura ci și alte ramuri economice cu perspective de dezvoltare capitalistă. Valeriu Bologa propune angajarea băncii în finanțarea: tranzițului de mărfuri pe căile ferate; a unei „Societăți de construcții“ în Brașov; a unor brașoveni comercianți de petrol, proprietari de rafinării; comercianți specializați în exploatarea de păduri. Lansează ideea înființării primei societăți de asigurare cu capital românesc²⁸. Majoritatea proiectelor sale sînt respinse de Centrală pe considerentul că sînt riscante, angajează sume mari în afaceri inedite cu al căror mecanism funcționarii săi nu erau întru totul familiarizați²⁹. Reținem însă că, atît cît i-a stat în putință, Valeriu Bologa și-a angajat Filiala în unele afaceri de finanțare a industriei și comercianților din Brașov obținînd rezultate promițătoare³⁰.

Foarte îndrăzneț pentru acele vremuri îl putem considera planul său de realizare a unor legături de credit directe cu marile centre financiare din apusul Europei. Într-o scrisoare trimisă lui Partenie Cosma își reafirma punctul său de vedere: „... Și încă odată zic: la Paris trebuie să mergem, și la Berlin și Londra și Triest, una după alta, atît pentru filială, cît și pentru Institutul în totalitate, — și dacă nu vom merge azi, vom merge mine-poimine, dar de mers vom merge, căci dezvoltarea „Albinei“ o duce imperativ cu sine“³¹. Avantajele materiale dublate îndeaproape de prestigiul ce-l putea

situația politică a românilor transilvăni la acea dată. Orice instituție românească era privită cu suspiciune de către autorități. Băncii „Albina“ oricînd i se puteau retrage reesconturile acordate de marile bănci din Viena și Budapesta. Plasamentul cel mai sigur era cel dat țăranului ce își garanta împrumutul cu pămîntul și restul averii sale. De aici sumele puteau fi mai repede și mai sigur recuperabile decît din afaceri industriale și comerciale unde jocul prețurilor era mai mare. Valoarea pămîntului era însă mult mai stabilă, cu tendințe de creștere. Deci în „conservatorismul“ Centralei trebuie să vedem și o bună doză de *cumpăt, echilibru, responsabilitate națională*, care să scutească banca de un eventual crah financiar, iar poporul de pierderea unui important instrument pus în slujba efortului de ridicare social-economică și culturală, garanție a însăși afirmării sale politice.

²⁶ *Ibidem*, d. 9, 1888, f. 83; d. 11, 1890, f. 23—24 și Arhivele Statului Sibiu, Fond Banca „Albina“, VIII, 1890, 27.

²⁷ Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 10, 1889, f. 83—86, d. 15, 1894, f. 90.

²⁸ *Ibidem*, d. 11, 1890, f. 108—116, 117—123; d. 12, 1891, f. 221—224, 241—256; d. 15, 1894, f. 347—349. Precizăm că „Banca generală de asigurare“, prima societate de asigurare cu capital românesc din Transilvania, se va înființa la Sibiu abia la 14 mai 1911.

²⁹ *Ibidem*, d. 11, 1890, f. 137—139.

³⁰ *Ibidem*, d. 13, 1892, f. 61—82; d. 14, 1893, f. 80—85.

³¹ *Ibidem*, d. 15, 1894, f. 86.

ciștiga Banca „Albina” prin cultivarea relațiilor cu marea finanță, determină Centrala să-l autorizeze pe Valeriu Bologa să-și materializeze în practică intențiile³². În scurtă vreme Filiala intră în relații de afaceri cu „Landerbank”, filiala din Paris; „The Cheque Bank” din Londra și „Société générale” din Paris³³. Prin intermediul lor vor obține reesconturi cu dobânzi mai mici decât cele oferite de băncile din Viena și Budapesta, profiturile rezultate ridicându-se în unii ani la sume apreciabile³⁴.

O altă amploare și semnificație au legăturile Filialei cu cercurile financiar-bancare din București, în general cu România. Pe un teren aproape virgin, Valeriu Bologa se va strădui să le dezvolte cât mai mult posibil. Viziunile destul de dese pe care le face la București³⁵, relațiile de prietenie pe care le întreține cu o serie de oameni de afaceri ca: C. Pascu, Diamandi Manole, Dr. Teodor Nica, C. Steriu, originari din Brașov³⁶, studierea zilnică a celor mai importante reviste și ziare economice și financiar-bancare din România, mai ales „Curierul financiar”³⁷, îl orientează temeinic în realitățile economice și politice ale României. Este astfel în măsură să înainteze Centralei rapoarte detaliate³⁸, subliniind totodată lipsurile ce se manifestă în legăturile dintre Banca „Albina” și România, sugerind căile de lichidare a acestora.

Valeriu Bologa pretinde pentru Filială monopolul afacerilor Băncii „Albina” cu România³⁹, în cadrul unei mai mari independențe de acțiune. Argumentele și propunerile „dirigentului” din Brașov se pare că au făcut o impresie bună la Centrală. Ca atare i se permite Filialei să-și deschidă un credit de cont-curent la Banca Națională a României, pentru a cărei acoperire Centrala îi transpune în proprietatea sa toate efectele române de care

³² *Ibidem*, d. 15, 1894, f. 178–182; d. 18, 1896, f. 209 și Arhivele Statului Sibiu, Fond: Banca „Albina”, IX, 1894, 29; X, 1896, 117.

³³ Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 15, 1894, f. 4–5, 289–290; d. 18, 1896, f. 93–94.

³⁴ Profitul net obținut de Filială în anul 1894 s-a ridicat la 19796 fl, iar în 1895 la 18228 fl. Aproximativ 5000 fl., în fiecare din anii de mai sus, au fost obținuți în urma legăturilor de afaceri cu cele două bănci din Paris, cf. *Ibidem*, d. 16, 1895, f. 11–13, și d. 19, 1897, f. 14–20.

³⁵ Deosebitul interes pe care-l manifestă față de piața financiar-comercială a României cred că rezultă foarte bine din următoarele: abia numit director al Filialei, va pleca împreună cu Partenie Cosma la București pentru a studia piața și referințele comerciale și să încerce a intra în legături comerciale cu o firmă de încredere. cf. Arhivele Statului Sibiu, Fond: Banca „Albina”, VII, 6 septembrie 1887, 283. Un an mai târziu, deși în voiaj de nuntă la București, nu scăpa ocazia de a purta discuții cu o serie de oameni de afaceri căutând căi comune de cooperare. cf. Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 9, 3 octombrie, 1888, f. 248–251. Pînă în primăvara anului 1897, Valeriu Bologa făcea anual cite 3–4 deplasări la București. Odată cu agravarea bolii este nevoit să le suspende, așa cum recunoaște într-o scrisoare trimisă lui Partenie Cosma: „... Regret că am ieșit total din contact cu România. De un an n-am mai fost în București, — și orientarea de care aveam lipsă cere ca din cînd în cînd să mă duc acolo și să-mi iau informațiuni în fața locului, cum prin epistole nu le poate omul primi”. cf. *Ibidem*, d. 21, 1898, f. 76.

³⁶ *Ibidem*, d. 16, 1895, f. 22–28, 32–39, 40–47; d. 18, 1896, f. 100–101.

³⁷ *Ibidem*, d. 21, 1898, f. 76.

³⁸ *Ibidem*, d. 10, 1889, f. 98–103; d. 15 1894, f. 178–182, 211–217, 260–262, 324.

³⁹ Ideea este formulată astfel: „... cînd Albina are în un suburbii a Bucureștilor, adevă în Brașov, o filială, e natural ca toate afacerile sale în București să le facă prin filială”. cf. *Ibidem*, d. 10, 1889, f. 119–129.

dispunea în acel moment⁴⁰. Dintre tipurile de afaceri cultivate cu România amintim: zarafia⁴¹; lombardul⁴²; cumpărarea și vânzarea de efecte publice române, mai ales funciare rurale și urbane⁴³; cumpărarea și vânzarea de acțiuni ale BNR⁴⁴; acordarea de credite unor firme industriale și persoane particulare⁴⁵. În anumiți ani profiturile obținute de Filială din afacerile activate în România sînt substanțiale⁴⁶. Precizăm însă că ele au mai mult un caracter de conjunctură, marea majoritate a profiturilor Filialei rezultînd din activitatea desfășurată în raionul său din Transilvania.

Ne punem atunci întrebarea firească, dacă în ansamblul profiturilor Filialei, a Băncii „Albina“ în general, profiturile realizate din afacerile financiar-bancare cu România sau alte bănci din apusul Europei sînt modeste față de profiturile realizate în Transilvania, ce anume se viza prin eforturile depuse continuu pentru stringerea legăturilor de afaceri cu România? De ce Valeriu Bologa, ca și predecesorul său de idee Visarion Roman⁴⁷, militează cu atîta căldură pentru înființarea unei filiale a Băncii „Albina“ la București?

Răspunsul îl găsim în bogata corespondență a lui Valeriu Bologa cu Partenie Cosma și cu prietenii săi din București. Deși speră că o filială a Băncii „Albina“ în București ar „... arunca venite mai considerabile ca Institutul întreg în patrie ... neasemenat mai mare însă are să fie și poate fi folosul *moral* românesc național dacă Albina ar prinde rădăcini în România, s-ar ramifica succesive în orașele mai însemnate acolo ca institut român, legînd astfel România austriacă-ungară cu România liberă prin o legătură importantă economică. Acest tablou — crede Valeriu Bologa, — se poate ilustra cu colori vii și frumoase și această idee e sublimă, e măreață“⁴⁸. Cu altă ocazie

⁴⁰ *Ibidem*, d. 10, 1889, f. 150—151 și Arhivele Statului Sibiu, Fond: Banca „Albina“ VIII, 1889, 55.

⁴¹ Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 8, 1887, f. 81—82.

⁴² *Ibidem*, d. 10, 1889, f. 227 și 316.

⁴³ *Ibidem*, d. 12, 1891, f. 94; d. 13, 1892, f. 129—132, 165—168; d. 18, 1896, f. 87; d. 19, 1897, f. 9 și Arhivele Statului Sibiu, Fond: Banca „Albina“, IX, 1892, 44 și 138; X, 1896, 97 și 1897, 3.

⁴⁴ *Ibidem*, X, 1895, 49 și Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 18, 1896, f. 141—144.

⁴⁵ *Ibidem*, d. 14, 1893, f. 142—145 și 150 și Arhivele Statului Sibiu, Fond: Banca „Albina“, VII, 1887, 126; IX, 1893, 130. Cu ocazia acceptării titlului de reprezentant bancar al fabricii de postav Wolff et Co. din Buhuși, pentru piața Austro-Ungariei, Valeriu Bologa scria Centralei: „... Dezvoltarea afacerilor Institutului nostru ne împinge continuu spre România, și cu firmele de rangul prim avem, pentru asigurarea viitorului, interes de a înainta și sta în legături și anume în astfel de condițiuni cum le cere comerțul mare. Vom trebui cu încetul să dezvoltăm afară de afacerile de credit uzitate azi la noi și ramul de credit cum îl reclamă legăturile de firme mai mari între sine ... Totodată tîm permit a arăta, că după ce vom fi în clar cu Wolff et Co. o să nîzuim a ne asigura în clientela noastră și etablamentele din Bușteni și Azuga“.

⁴⁶ Dacă în 1891 profitul net a fost 9057,09 fl., în 1892 el atinge 14843,44 fl. Valeriu Bologa explică această bruscă și apreciabilă urcare a profitului ca de „... — atribuit în mare parte întruînțel efectelor române cumpărate în anul 1892, asupra contului profitului, care întruînță se va manifesta și în anul curent încă, și prin care pe deplin se justifică stăruința noastră de a obține permisiunea ca să procurăm astfel de efecte“ cf. *Ibidem*, d. 14, 1893, f. 20—22. După scurgerea a numai șase luni din 1893, așa cum se prevedea la începutul anului, s-a obținut la efectele române un profit de 3561,99 fl. cf. *Ibidem*, d. 14, 1893, f. 132.

⁴⁷ Vasile Netea, *Not contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman. Corespondența sa cu Gheorghe Barițiu și Iosif Hodoș, Sibiu*, Ed. „Revistei Economice“, 1942, scrisorile nr. 66—69.

⁴⁸ Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 12, 1891, f. 263—266.

„dirigantul “ Filialei subliniază necesitatea de „... a lega românismul şi a-l unifica indiferent de graniţe politice, pe calea economică, astfel a face un pas înainte pentru realizarea aspiraţiilor noastre generale ... prin crearea unui mediu prin care să dovedească *unitatea* noastră independent de graniţe politice”⁴⁹. Stringerea legăturilor între românii transilvăneni şi cei din Regatul României pe linie financiar-bancară completa aceleaşi strădanii duse în alte ramuri ale vieţii economice, în domeniul culturii, al relaţiilor politice alături la nivelul partidelor burgheze cât şi la cel al mişcărilor socialiste şi muncitoreşti româneşti, de o parte şi de alta a Carpaţilor deopotrivă, spre o cât mai temeinică pregătire şi o cât mai rapidă apropiere a momentului unirii tuturor românilor într-un singur stat, liber, independent şi suveran.

Conjunctura în care Valeriu Bologa preia conducerea Filialei nu a fost deloc favorabilă. Greşelile vechii conduceri au dus la încheierea unui bilanţ serios deficitar. Cu un an şi mai bine înainte a izbucnit războiul vamal dintre Austro-Ungaria şi România care, după cum se ştie, loveşte puternic economia Transilvaniei. Banca „Albina” va simţi şi ea seismul economic, chiar dacă în cazul ei neplăcerile se vor reduce nu la pierderi ci la o stagnare de moment a afacerilor şi o creştere mai lentă a profiturilor⁵⁰. Cu toate acestea Filiala se redresează rapid, în numai un an de zile îşi amortizează pierderile din 1887⁵¹ trecind apoi la o dezvoltare sigură. Cîteva date sînt necesare pentru a ilustra afirmaţia. Quantumul total al creditelor acordate la sfîrşitul anului 1887 se ridică la 546 000 fl, pentru ca la sfîrşitul lui 1898 să atingă cifra de 1 300 000 fl. Depunerile spre fructificare înregistrează următoarea curbă ascendentă: 1887 — 600 000 fl., iunie 1889 — 1 000 000⁵² fl., iulie 1895 — 2 000 000 fl.⁵³, decembrie 1897 — 2 500 000 fl.⁵⁴. Revirimentul anual al casei era în 1887 — 5 400 000 fl. iar la 1898 — 9 700 000 fl., în timp ce venitul brut se ridică, în aceiaşi ani, de la 42 500 fl. la 161 000 fl.⁵⁵. O parte însemnată a succesorilor Filialei se datoreşte noului tip de afaceri activat de Valeriu Bologa: împrumuturile pe produse. Pentru promovarea lui se va achiziţiona, în imediată apropiere a gării principale a Braşovului, o însemnată suprafaţă de teren care va fi dotată treptat cu magazine, cale ferată pentru rularea vagoanelor şi alte construcţii, punîndu-se bazele unor veritabile antrepozite. Deşi în Braşov existau la acea dată nu mai puţin de 12 bănci, Filiala Băncii „Albina” se impune printre primele, asigurîndu-şi un prestigiu binemeritat⁵⁶. Verificările periodice pe care Partenie Cosma le face la Filială se încheie cu cele mai măgulitoare aprecieri la adresa muncii şi corectitudinii directorului ei⁵⁷.

⁴⁹ *Ibidem*, d. 13, 1892, f. 152—158.

⁵⁰ *Ibidem*, d. 9, 1888, f. 9—14, 178; d. 10, 1889, f. 316; d. 15, 1894, f. 6 şi Arhivele Statului Sibiu, VIII, 1889, 157 şi 1890, 25.

⁵¹ Arhivele Statului Braşov, Fond nr. 145, d. 9, 1888, f. 176—177.

⁵² *Ibidem*, d. 10, f. 292.

⁵³ *Ibidem*, d. 16, f. 129—131.

⁵⁴ *Ibidem*, d. 19, f. 201.

⁵⁵ Constantin Pop, *op. cit.*, p. 21—22. Cifrele sînt rotunjite.

⁵⁶ Arhivele Statului Braşov, Fond. nr. 145, d. 10, 1889, f. 299 şi 316; d. 12, 1891, f. 71.

⁵⁷ „... Deocamdată te asigur că filiala niciodată n-a stat înaintea direcţiunii aşa de bine şi nu s-a bucurat de atîta încredere de cîtă se bucură astăzi şi în special persoana D-tale. posedă toată încrederea tuturor...” cf. *Ibidem*, d. 12, 1891, f. 84 şi Arhivele Statului Sibiu, Fond: Banca „Albina”, VII, 1888, 120, 305; VIII, 1889, 335; IX, 1893, 23.

Încoronare a activității depuse în fruntea Filialei, Valeriu Bologa redactază în anul 1896 toate normativele, instrucțiunile și regulamentele⁵⁸ care vor sta la baza activității Filialei pînă în anii primului război mondial.

* * *

O boală care l-a măcinat mai mulți ani îl biruie la 23 mai 1899⁵⁹. Moartea sa prematură a constituit o grea pierdere pentru Banca „Albina“, pentru băncile românești aflate în pragul unor transformări structurale⁶⁰, cînd puținii noștri specialiști în finanțe și bănci erau atît de necesari și căutați.

Valeriu Bologa s-a distins nu numai ca un conducător de bancă. A jucat un rol de prim ordin în viața comunală a orașului Brașov în cadrul diferitelor comitete din care a făcut parte. A fost un adevărat animator al vieții culturale și bisericești a românilor brașoveni. Pentru pregătirea sa profesională, largul orizont cultural, tactul de care știa să dea dovadă în toate împrejurările, principialitatea sa — a fost apreciat și de compatrioții săi sași, maghiari și secui. Acest aspect al vieții sale merită singur o tratare aparte.

Dacă prin naștere rămîne sibian, prin realizările durabile săvîrșite în viață rămîne posterității ca brașovean. A fost un om de acțiune, un înaintea văzător, fapt ce ne determină să-l înscrîm în rîndurile acelei pleiade de intelectuali români transilvăneni, care, deși mai puțin cunoscuți, au contribuit din plin la ridicarea social-economică și culturală a românilor, apropiind momentul desăvîrșirii unității noastre naționale.

⁵⁸ *Ibidem*, X, 1896, 59, 61—62.

⁵⁹ Arhivele Statului Brașov, Fond nr. 145, d. 14, 1893, f. 69—70; d. 21, 1898, f. 34—38; d. 23, 1899, f. 32—33.

⁶⁰ Este vorba de convocarea la 25 iunie 1898 la Sibiu a primei Conferințe a directorilor băncilor române din Transilvania, cu care ocazie, printre altele, se lansează ideea creării „Solidarității“, importanta asociație a băncilor române. Ea viza modernizarea și consolidarea organizatorică a băncilor noastre, garanție a unei și mai sigure dezvoltări viitoare în condițiile unei creșteri sensibile a presiunilor politice asupra națiunii române.

VALERIU BOLOGA — DIREKTOR DER BANKFILIALE „ALBINA“ VON BRAȘOV (1887—1899)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Filiale von Brașov, die 1882 als erste Filiale der Bank „Albina“ von Sibiu gegründet wurde, gelangte während der Periode 1886—1887 wegen der schwachen Kontrolle ihres Direktors in eine unsichere finanzielle Lage. In dieser Konjunktur wurde am 1. Oktober 1887 in der Person Valeriu Bologas ein neuer Direktor ernannt.

Durch eine genaue Untersuchung der vorangehenden Aktivität der Filiale sowie der konkreten Realitäten in der Geschäftsabteilung derselben, bekommt der neue Direktor eine genaue Gesamtübersicht über die Filiale. Seine Vorschläge, welche die Reorganisierung der Tätigkeit der Filiale betreffen, Garantie für das Überwinden des kritischen Moments und für den Auftrieb zukünftiger Tätigkeit, beweisen folgendes: Realismus, Dynamismus, Vision. Dabei ging es ihm darum, daß die Filiale Darlehen nicht nur in die Landwirtschaft investierte, sondern auch in andere ökonomische Zweige, die gute Entwicklungsperspektiven, in der kapitalistischen Entwicklung hatten: Warentransit auf Eisenbahnlinien, Bauwesen, Handel mit Erdöl und Holz, Versicherungsgesellschaften.

Von Bedeutung sind die Bemühungen Bologas was die Festigung der Geschäftsverbindungen mit Paris, Berlin, London und hauptsächlich mit Bukarest anbelang. Die Verbindungen mit den neuen Finanzzentren von Westeuropa festigten das Prestige in erster Linie der Filiale, im allgemeinen aber der Bank „Albina“ im Finanz-Bankwesen des Österreichisch-Ungarischen Kaiserreiches, während die Verbindungen mit Bukarest eine andere Bedeutung hatten. Indem er die Linie Visarion Romans verfolgte, kämpfte Valeriu Bologa für die Gründung einer Filiale der Bank „Albina“ in Bukarest. Auf diese Art und Weise wollte er die Verbindung herstellen zwischen „... dem österreichisch-ungarischen Rumänien und dem freien Rumänien durch wichtige ökonomische Bande“ ... und „... einen Schritt vorwärts ... tun für die Durchführung unserer allgemeinen Bemühungen ... durch das Schaffen eines Mediums, welches unsere *Einheit* beweisen sollte, unabhängig von den politischen Grenzen“.

Wir wollen auch die loyale Behandlung hervorheben, die in der Kreditpolitik den mitwohnenden Nationalitäten gegenüber, die in dem Bezirk der Filiale wohnten, angewandt wurde; es wurde dabei kein Unterschied zwischen Rumänen und anderen Nationalitäten gemacht.

Das Ableben Valeriu Bologas am 23. Mai 1899 bedeutete einen großen Verlust für die Bank „Albina“, weil er nicht nur ein ausgezeichneter Mensch für Bankwesen war, sondern auch eine Persönlichkeit der intellektuellen Rumänen von Siebenbürgen; er hat voll und ganz zur sozial-ökonomischen und kulturellen Entwicklung der Rumänen beigetragen, um den Augenblick der Vollendung unserer nationalen Einheit schneller herbeizuführen.

BRAȘOVENI ÎN FRUNTEA LUPTEI ROMÂNILOR DIN S.U.A. PENTRU DESĂVÎRȘIREA STATULUI NAȚIONAL ROMÂN

de ION NICOARĂ

Desăvîrșirea procesului de făurire a statului național-unitar român, aspirația seculară a poporului nostru, necesitate logică a dezvoltării societății românești¹, a avut loc la 1 decembrie 1918 prin unirea Transilvaniei cu România, unire votată în unanimitate de cei 1 228 delegați oficiali și aclamată de cei peste 100.000 de oameni veniți din toate părțile Transilvaniei să asiste la marea Adunare populară de la Alba Iulia.

Oprindu-se la acest eveniment încrustat în însăși ființa națională a poporului român, documentele Congresului al XI-lea al P.C.R., apreciază că „realizarea acestui deziderat istoric vital a fost rodul luptei maselor largi populare, a muncitorimii, țăranimii, intelectualității, a cercurilor înaintate ale burgheziei, a principalelor clase și păтури ale societății, opera întregului popor, a întregii națiuni”². Desigur, rolul principal la înfăptuirea acestui „moment crucial” din istoria României³, l-a avut lupta maselor din interiorul țării, de pe ambele versante ale Carpaților, dar în același timp și populația românească emigrată în diferite țări din motive economico-sociale și politice, muncitori sau intelectuali, ca și unele cercuri burgheze care doreau o rezolvare burghezo-democratică a problemei naționale și pentru aceasta au emigrat în afara hotarelor țării, unde au acționat pe cale diplomatică, publicistică, formarea de unități de voluntari etc. Cehii, românii, sîrbii, croații, slovacia emigrați în diferite țări au desfășurat acolo acțiuni care loveau monarhia dualistă, grăbindu-i sfîrșitul și, prin aceasta, sprijinind lupta de eliberare a popoarelor lor.

O asemenea activitate au desfășurat cei 200.000 de români aflați în S.U.A., în orașe cu colonii românești ca New-York, Philadelphia, Chicago, Detroit, Cleveland, Ioungstown. Printre ei erau români transilvăneni, bănățeni, bucovi-

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român, continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Editura Politică, București, 1966, p. 21.

² Nicolae Ceaușescu, *Programul partidului comunist român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura Politică, București, 1976, p. 37.

³ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară de la Alba Iulia cu prilejul festivităților consacrate semicentenarului unirii Transilvaniei cu România*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste* vol. 3, Editura politică, București 1969, p. 696.

neni, care și-au arătat opoziția față de asuprairea socială și națională din Austro-Ungaria plecând peste ocean în America. Deși departe de patria lor, ei simțeau și luptau pentru ea și pentru poporul din care făceau parte. Și-au format în acest scop organizații culturale, ca Dacia Traiană, Dacia Romană, Horia, Cloșca și Crișan, România nouă, Libertatea etc.; totodată și-au creat o presă proprie, ca „Românul”, „America” „Tribuna”, „Sentinela”, „Progresul”, „Transilvania” etc. prin care dezvăluiau nedreptățile la care erau supuse popoarele de către Habsburgi și guvernării aristocratice ai Ungariei.

Așa de exemplu, în anul 1911, când ministrul conte Apponyi a întreprins călătorie în S.U.A., vorbind pretutindeni despre civilizație, progres, umanitate, despre armonia care — chipurile — ar domni între națiunile Coroanei Sf. Ștefan, cei un milion și jumătate de supuși ai Austro-Ungariei emigrați în S.U.A., i-au făcut acestuia o primire așa cum se cuvenea unui reprezentant al „închisorii popoarelor” care era monarhia habsburgică. Demonstrații de proporții necunoscute până atunci au fost organizate la New-York, Cleveland, Chicago. La protestele emigranților s-au alăturat elemente progresiste americane. Contele a trebuit să-și întrerupă vizita și să se întoarcă în Ungaria, declarând că va lupta împotriva acestor „revoluționari” care vor să „împartă țara” până îi va măcina sub călciiul său⁴. Astfel, călătoria lui Apponyi urmărind scopuri propagandistice a avut un efect cu totul contrar celui dorit de virfurile conducătoare ale monarhiei⁵.

Când a izbucnit primul război mondial, atît emigranții români, cît și cei de alte naționalități din monarhie, au început să se agite, au refuzat să răspundă consulatelor maghiare de a se înrola în armată, de a subscrie la împrumuturile de război ale Ungariei, de a sprijini Crucea Roșie maghiară, deși erau încă cetățeni ai Austro-Ungariei⁶. Prin organizațiile și reprezentanții lor ei au manifestat un viu interes față de problema desăvîrșirii statului național unitar al poporului român. Unii dintre ei, mai ales în anul 1916, cînd România a intrat în război alături de Antantă, împotriva Austro-Ungariei, și-au exprimat dorința de a lupta efectiv pentru eliberarea poporului român din Transilvania. Fiindcă în perioada neutralității lor, S.U.A. n-au permis constituirea de formațiuni militare, aceștia au trecut în Canada înrolîndu-se ca voluntari în armata engleză⁷. Numai în cîteva luni de la sfîrșitul anului 1916 și pînă în primăvara lui 1917 au trecut granița peste 2.000 de români⁸. Totuși, încă din perioada neutralității S.U.A., fruntașii românilor din America desfășurau o susținută propagandă de lămurire a opiniei publice americane asupra justetei cauzei românești și de organizare de unități de voluntari care să lupte pe frontul de vest împotriva Puterilor Centrale.

În acea vreme, România n-avea în America misiune diplomatică, în timp ce Austro-Ungaria făcea de ani de zile o vie propagandă în favoarea monarhiei dualiste. De aceea pentru americani problema naționalităților etnice din monarhie era ceva de neînțeles. Pentru ei Austria era țara artei, a operetei vieneze, a violonistului Kreisler, a lui Kossuth și a magnaților, o țară unde

⁴ Petiția Episcopiei ortodoxe române din S.U.A., la familia I. Podea, Brașov.

⁵ Dr. Titus Podea, „Transilvania”, București, 1936, p. 103—106.

⁶ Vezi nota 4.

⁷ Ilie I. Pirvu, *Voluntarii români din America*, ed. Krafft und Drotteff, Sibiu, 1937, p. 6.

⁸ Dr. T. Podea, *op. cit.*, p. 116.

libertatea, bunăstarea și armonia înfloresc. Se înrădăcinase credința că Austro-Ungaria avea un rol civilizator în această parte a Europei⁹. Cu alte cuvinte, guvernul american era dezinformat asupra situației celor 4 milioane de români din imperiul habsburgic.

În fruntea activității de lămurire a guvernului american și a opiniei publice americane asupra justeței cauzei românești se aflau și unii cărturari brașoveni, ca Ioan Podea, Vasile Stoica și Victor Braniște.

Ioan Podea, protopop al Bisericii ortodoxe române din S.U.A. desfășura încă din anul 1911 o activitate multiplă de apărare a intereselor poporului român și de exprimare a năzuințelor lui de viitor, prin presă, conferințe, demersuri politice. Susținând și demonstrând justețea cauzei românești, I. Podea demasca și combătea propaganda guvernului reacționar maghiar, relevând cu pricepere și nerv adevăratele stări de lucruri din monarhia austro-ungară. După declanșarea războiului, consulatul austro-ungar din Pittsburg, în 26 iulie 1914 și cel din Cleveland la 1 septembrie 1914, au încercat să-l convingă pe I. Podea că în Ungaria se va introduce votul universal, că se va împărți marea proprietate și că legea Apponyi — care interzicea școlile în limba naționalităților — va fi abrogată, cerindu-i totodată colaborarea în acțiunea de atragere a populației românești de partea monarhiei¹⁰.

Brașoveanul I. Podea a respins orice colaborare cu oficialitățile austro-ungare, pentru că — zicea el — „drumurile noastre merg în direcții opuse”¹¹. Telurile naționalităților oprite le exprimă clar într-o scrisoare către același consulat: „Dacă n-ați cunoaște istoria suferințelor de veacuri ale poporului român din Ardeal și dorul lui de libertate și dacă n-ați ști ca și mine că naționalitățile din Austro-Ungaria așteaptă de mult momentul de a se descătușa din legăturile imperiului și a-și întemeia state naționale independente sau a se uni cu frații lor de la hotare, apelul dv. ar avea o justificare, dar cum toate acestea vă sînt bine cunoscute, nu înțeleg ce așteptați de la mine și de la noi”¹².

În urma unei înțelegeri cu reprezentanții cehilor, sîrbilor, croaților și slovacilor, la 5 martie 1917 fruntașii populației române din S.U.A. au hotărît înființarea de unități de voluntari. Cererea în acest sens, adresată președintelui Wilson, a rămas însă fără rezultat¹³.

Însă după intrarea S.U.A. în război și după ce la 20 aprilie 1917 președintele lansa apelul pentru constituirea armatei americane pe bază de voluntariat, printre cei înscrși erau și circa 17.000 de români, bucușori că au posibilitatea să lupte și să contribuie la eliberarea patriei-mame. Cei mai mulți voluntari români au fost repartizați la divizia 37 Ohio. În cadrul diviziei, o unitate era formată numai din români recrutați din colonia Ioungstown și anume bateria 112 mortiere de tranșee¹⁴.

⁹ *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu România*, sub redacția prof. univ. M. Constantinescu și prof. univ. Ștefan Pascu, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 168; V. Stoica, *America pentru cauza noastră*, București, 1926, p. 12.

¹⁰ Vezi nota 4.

¹¹ Arhivele Statului Brașov, fond I. Podea, act. 5/1914.

¹² *Ibidem*, act 21/1914.

¹³ Ilie I. Pirvu, *op. cit.*, p. 6.

¹⁴ Dr. T. Podea, *op. cit.*, p. 117.

Tot atât de activă a fost și contribuția materială a populației române pentru sprijinirea frontului. În cursul anului 1917, prin intermediul ziarului „America” au fost trimise pentru frontul românesc haine și alte efecte militare în valoare de peste 100.000 de dolari. Românii au contribuit totodată la împrumutul de război american cu 50.000 dolari¹⁵.

Începînd din vara anului 1917, un alt brașovean se va remarca în activitatea de susținere a cauzei românești în S.U.A., Vasile Stoica. Absolvent al gimnaziului român din Brașov în anul 1908—1909, după începerea războiului prim mondial, a trecut în România activînd la Liga Culturală.

În 1917 este trimis împreună cu V. Lucaciu de către guvernul român din Iași, în S.U.A. pentru apărarea intereselor românești. Ajunși în iulie 1917, ei înființează la Washington „Misiunea Română Patriotică”¹⁶ prin care desfășoară o amplă acțiune nu numai în rîndurile populației românești, ci și în rîndurile populației americane, făcînd cunoscută dorința unanimă a poporului român de sub stăpînirea austro-ungară de a se uni cu statul român. Curînd după sosire, la 3 iulie 1917, conducătorii delegației române, V. Lucaciu și V. Stoica au fost primiți de ministrul de externe Robert Lansing, care a promis că va sprijini cauza României¹⁷.

Nu mai puțin importantă a fost activitatea acestor fruntași în atragerea și cișligarea pentru cauza românească a presei americane, a unor intelectuali și oameni politici americani. Avînd experiență publicistică, V. Stoica reușește să-și apropie conducerile unor ziare ca „Washington Post”, „New-York Times” etc., în coloanele cărora a publicat o serie de articole privind problema românilor din Transilvania¹⁸. V. Stoica a reușit, de asemenea, să cunoască o serie de personalități politice americane și să le capaciteze a privi problema românească pornind de la realitate și nu de la propaganda mincinoasă a oficialităților austro-ungare.

Menționăm de exemplu pe ministrul de interne Franklin Lane, ministrul de externe R. Lansing. Încă în august 1917, V. Stoica și V. Lucaciu au o primă întrevvedere cu fostul președinte al S.U.A. Theodore Roosevelt, urmată de altele în 20 octombrie și apoi 8 decembrie 1917¹⁹. În cursul acestor întrevederi, fostul președinte a rostit cuvinte pline de îmbărbătare și de simpatie pentru poporul român. El a accentuat asupra dreptului națiunii române de a decide asupra viitorului său, iar populația română din imperiu să-și poată exprima voința de unire cu România. Th. Roosevelt a cerut și președintelui Wilson să susțină dreptul națiunilor din Austro-Ungaria de a-și hotărî singure soarta și de a se elibera, fapt care a influențat opinia publică americană²⁰. Mai mult, la insistențele lui V. Stoica, fostul președinte ia poziție și prin presă atunci cînd, după declarația de război a S.U.A. din 7 decembrie 1917 adresată Austro-Ungariei, președintele Wilson afirma că nu intenționează destrămarea imperiu-

¹⁵ *Untrea Transilvaniei cu România*, 1918, sub redacția Ion Popescu-Puțuri și dr. Augustin Deac, Editura Politică, București, 1970, p. 635.

¹⁶ V. Stoica, *op. cit.*, p. 7.

¹⁷ *Desăvîrșirea unificării statului național român*, p. 169.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ V. Stoica, *op. cit.*, p. 10.

²⁰ „La Roumanie”, din 21 ianuarie 1918; *Unirea Transilvaniei cu România*, 1918, p. 637.

ui austro-ungar. Tot atunci delegația română a întocmit un memoriu în chestiunea Transilvaniei, memoriu înaintat apoi președintelui Wilson²¹.

Activitatea diplomatică și politică românească din S.U.A. a primit un impuls la începutul lunii ianuarie 1918, când a fost înființată Legația României din S.U.A., condusă de Dr. C. Angelescu, secretar fiind N. A. Lahovary. V. Stoica va fi și el numit în Legație ca atașat militar. Imediat după preluarea conducerii Legației, Dr. C. Angelescu a trimis un mesaj presei americane în care pe lângă relevarea importanței legăturilor economice și politice ale României cu America, preciza că nici un sacrificiu nu poate fi socotit prea mare când este vorba de eliberarea de sub dominația austro-ungară a 4 milioane de români²².

Prin colaborarea dintre protopopul Ioan Podea și Legația română, la 24 februarie 1918 a fost organizată la Ioungstown o adunare națională a românilor americani și Congresul bisericii române ortodoxe din S.U.A. La adunare, al cărui președinte era I. Podea, pe lângă reprezentanții Legației române au participat și reprezentanți ai autorităților de stat americane, ca senatorul I. G. Cooper, un sprijinitor notoriu al cauzei românești, judele G. W. Carew, W. Andersen, W. Barnum și procurorul Nuxley din Ohio. Pe lângă imnul național american s-a cântat și „Deșteaptă-te Române”.

Adunarea a adoptat o rezoluție prin care, în numele celor 150.000 de români din S.U.A., hotăra dezlipirea Bisericii ortodoxe române din S.U.A., de Mitropolia română din Transilvania și Ungaria și unirea ei cu Mitropolia ungro-vlahă din București până când Transilvania se va fi unit cu România. Adunarea a trimis apoi președintelui Wilson o telegramă semnată de I. Podea, cerându-i să sprijine dorința de unire a celor 4 milioane de români din Austro-Ungaria cu Regatul României²³. Era un moment grăitor, pentru că înainte de 1 decembrie 1918 se hotăra unirea Transilvaniei cu România²⁴.

Pacea odioasă de la Buftea-București din 7 mai 1918 cu Puterile Centrale a influențat negativ relațiile diplomatice ale României cu Antanta. Legația din S.U.A. nu-și mai putea desfășura activitatea în aceste condiții. Dr. C. Angelescu și apoi V. Lucaci au părăsit S.U.A. și s-au dus la Paris activând acolo ca membrii ai Consiliului național român. Au rămas pe loc V. Stoica și N. A. Lahovary, care au dirijat în continuare activitatea Misiunii Române Patriotice.

Condițiile inrobitoare ale păcii de la Buftea-București cereau o intensificare a activității de propagare și apărare a intereselor românești. Pentru unirea tuturor forțelor românești aflate în S.U.A. și coordonarea activității lor, V. Stoica ajutat și de Ioan Podea, înființează la 5 iulie 1918 Liga Națională cu sediul la Washington. Președintele Ligii era V. Stoica. Scopul Ligii era de a ajuta pe românii din Transilvania și Banat în lupta lor de unire cu România²⁵. Considerată organ al Consiliului național român din Paris, Liga și-a creat, pentru a-și putea desfășura activitatea, un birou politic și unul militar. Dintre întrunirile cu ecou deosebit organizate de Liga națională menționăm pe cea

²¹ V. Stoica, *op. cit.*, p. 18.

²² „La Roumanie”, din 7 februarie 1918.

²³ Petiția amintită.

²⁴ *Unirea Transilvaniei cu România*, 1918, p. 637.

²⁵ V. Stoica, *op. cit.*, p. 39.

din septembrie 1918 la care au participat românii din toate coloniile, delegați ai celor 150 de organizații culturale, ca și ai celorlalte naționalități oprite din Imperiul Habsburgic²⁶. Un numeros public din orașele New-York, Washington, Boston, Baltimore, Chicago, Pittsburg a asistat la conferințele organizate de către Ligă și susținute de V. Stoica. În luna august 1918, la conferința ținută la Chicago despre problema austro-ungară și aspirațiile naționale românești, au participat 5.000 de persoane²⁷.

De asemenea biroul politic al Ligii a tipărit și difuzat într-un tiraj mare cărți, hărți etnografice, statistici care susțineau în fața publicului și autorităților americane drepturile românești²⁸.

O altă sarcină a Ligii naționale era aceea de a forma unități de voluntari care să fie apoi transportate în Europa pe frontul de vest. Despre aceasta aflăm unele amănunte dintr-o scrisoare a lui V. Stoica din 3 iulie 1918, trimisă lui Victor Braniște la Vladivostok²⁹. Victor Braniște, frate cu Valer Braniște, era redactor al „Gazetei Transilvaniei”. La izbucnirea războiului, ca mulți alți intelectuali transilvăneni, a trecut în vechea Românie participând la activitatea desfășurată de Liga culturală în favoarea unei acțiuni a României alături de Antantă. În vara lui 1918 se afla în Rusia, unde, împreună cu Voicu Nițescu, organizase un al doilea Corp de voluntari români la Celiabinsk. Cu acest scop s-a deplasat prin Siberia spre Vladivostok³⁰. În așteptarea vapoarelor engleze care urmau să-i transporte pe frontul din Franța, Victor Braniște a primit scrisoarea lui V. Stoica. Acesta îl chema la Washington cu „încă un ofițer, priceput și în politică”, pentru a-i folosi la organizarea și instruirea unităților de voluntari pe cale de formare. Pentru cheltuielile de deplasare le trimite 300 de dolari menționând că-i are de la un binevoitor american și că mai are 300 de dolari pe care li-i va expedia când vor sosi la San-Francisco. Intenția lui V. Stoica era de a chema în S.U.A. și alți ofițeri români aflați în Vladivostok³¹, care ar fi grăbit procesul de organizare și pregătire a unităților de voluntari români din America.

Românii americani, ca și membrii Ligii naționale, în lupta lor pentru cauza națională, au colaborat multiplu cu reprezentanții celorlalte popoare oprite din monarhie. Astfel, V. Stoica, din partea românilor, Th. Massaryk din partea cehoslovacilor, I. I. Paderevski, din partea polonezilor, Hinko-Hinkovič, din partea sirbilor, au hotărât organizarea unor acțiuni comune. Așa a fost puternica manifestație politică din New-York de la jumătatea lunii septembrie 1918 în favoarea destrămării monarhiei austro-ungare. Cîteva zile mai târziu, la 20 septembrie V. Stoica, I. Paderevski, Th. Massaryk și H. Hincovič au fost primiți în audiență la Casa Albă de către președintele Wilson, înmînându-i moțiunea adoptată cu ocazia manifestației din New-York. Cu această ocazie președintele a afirmat că guvernul S.U.A. este pentru satisfacerea aspirațiilor

²⁶ *Unirea Transilvaniei cu România*, 1918, p. 638.

²⁷ V. Stoica, *op. cit.*, p. 639.

²⁸ *Desăvîrșirea unificării statului național român* p. 189, nota 2.

²⁹ Arhivele Bisericii Sf. Nicolae din Schei, fond. P. Nistor nr. 692/1918.

³⁰ Ion Nicoară, *Aspecte privind contribuția brașovenilor la lupta pentru desăvîrșirea unității naționale a poporului român (1918)*, în SAI, vol. XI, București, 1968, p. 185—210.

³¹ Arhivele Bisericii Sf. Nicolae, fond P. Nistor, nr. 692/1918.

naționale și că „monarhia austro-ungară nu mai poate fi ținută în picioare”³². Colaborarea emigranților se strânge și mai mult după organizarea la 2 octombrie 1918 a Uniunii medio-europene al cărei comitet era format din 2 cehoslovaci, 2 români, 2 sîrbi și un italian. Președinte era Th. Massaryk; V. Stoica era vice-președinte³³.

Uniunea medio-europeană, avînd și concursul profesorului W. Miller de la Universitatea din Oberlin, a organizat la 25 octombrie 1918 ziua independenței Transilvaniei și a celorlalte provincii oprimate din Austro-Ungaria. Festivitatea și semnarea actului de independență au avut loc în aceeași sală în care la 4 iulie 1776 se proclamase și se semnase independența S.U.A.! Actul de independență a fost semnat de reprezentanții românilor, cehilor, polonilor, sîrbilor și italienilor³⁴.

La 31 octombrie 1918, V. Stoica făcea un nou demers pe lângă guvernul american; primit de ministrul de externe R. Lansing el cere acestuia să publice o declarație fie și cu caracter general în legătură cu recunoașterea aspirațiilor de unire a poporului român, deoarece — zicea V. Stoica — „stabilirea granițelor se va face în orice caz la conferința de pace”³⁵. În urma acestui demers, R. Lansing a publicat în numele președintelui Wilson o declarație în care recunoștea legitimitatea aspirațiilor de unitate națională a poporului român, promițînd sprijinirea lor³⁶.

La 15 noiembrie, celălalt brașovean, Ion Podea, în numele Episcopiei ortodoxe române din S.U.A. a remis președintelui Wilson o petiție. Pe scurt în petiție se arăta viața grea a poporului român din Transilvania ... „popor cu multe năcazuri, dar cu puține drepturi, ori fără nici un drept; împlinitor și purtător de grele slujbe, dar fără plată; lucrător de pămînt, dar totdeauna lipsit de pîine; dornic de libertate și totuși rob în pămîntul său strămoșesc”³⁷. Petiția aprecia că prin unirea Transilvaniei cu România se va crea în răsăritul Europei o țară democratică, în care frățietatea, egalitatea și libertatea politică, economică și religioasă să domnească peste toți cetățenii ei, fără deosebire de naționalitate.

În acest timp, încă de la sfîrșitul lunii octombrie și începutul lui noiembrie 1918, lupta de eliberarea poporului român din Transilvania se transformase într-o mișcare revoluționară burghezo-democratică care urmărea în primul rînd destrămarea Austro-Ungariei, libertatea Transilvaniei și unirea ei cu România. Momentul culminant al acestei mișcări a fost hotărîrea de unire adoptată de Adunarea Națională de la Alba Iulia la 1 decembrie 1918. Istoriografia noastră, relevînd rolul maselor în înfăptuirea idealului național, arată că activitatea desfășurată peste hotare de către intelectualitatea românească emigrată, și-a adus și ea contribuția influențînd opinia publică mondială și, totodată, guvernele statelor antantiste, care au acceptat ideea destrămării Austro-Ungariei, iar prin Conferința de pace din 1919, au recunoscut unirea făcută la 1 decembrie.

³² V. Stoica, *op. cit.*, p. 49.

³³ *Desăvîrșirea unificării statului național român*, p. 189.

³⁴ Dr. T. Podea, *op. cit.*, p. 124—125.

³⁵ V. Stoica, *op. cit.*, p. 49.

³⁶ „Glasul Ardealului”, nr. 2/1918.

³⁷ Vezi nota 4.

Astfel „istoria demonstrează — după cum consemnează Programul P.C.R., adoptat la Congresul al XI-lea — că formarea statului național unitar român nu a fost rezultatul unui eveniment întâmplător, de conjunctură, al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor; tratatul de pace n-a făcut decât să consființească o situație de fapt, creată de lupta maselor populare”³⁶.

³⁶ *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism*, p. 37.

**DER ANTEIL VON BRAȘOV (KRONSTADT) AN DEM
KAMPF DER RUMÄNEN IN DER VEREINIGTEN STAATEN
ZUR VOLLENDUNG DEN NATIONALEN EINHEITSSTAATS
RUMÄNIEN AM 1. DEZEMBER 1918**

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Vollendung der Bildung des nationalen Einheitsstaats Rumänien am 1. Dezember 1918, als Erfüllung einer gesetzmässigen Notwendigkeit der Entwicklung der rumänischen Gesellschaft, war gewiss die Frucht des Kampfes der breiten Volksmassen auf beiden Seiten der Karpaten. Zur Verwirklichung dieses entscheidenden Moments der Geschichte Rumäniens hat auch die in verschiedene Länder aus wirtschaftlich-sozialen oder politischen Gründen emigrierte rumänische Bevölkerung beigetragen. Arbeiter und Intellektuelle sowie einige bürgerliche Kreise, die eine bürgerlich-demokratische Lösung der nationalen Frage anstrebten. Ihre ausserhalb der Landesgrenzen weilenden Vertreter waren auf diplomatischen und publizistischem Gebiet tätig und versuchten die rumänischen nationalen Bestrebungen auch durch Aufstellung von Freiwilligeneinheiten zu fördern.

Auf Grund von ungedruckten Archivdokumenten sowie anhand von mit den Ereignissen zeitgenössischen Veröffentlichungen untersuchte der Verfasser einige bisher unbekannte Aspekte, die das Gesamtbild des 1. Dezember 1918 — der Vollendung des rumänischen einheitlichen Nationalstaates — mit neuen Elementen ergänzen.

Eine solche nationale Tätigkeit entfalteten die 200.000 in den Vereinigten Staaten von Nordamerika befindlichen Rumänen. Sie waren wegen der sozialen und nationalen Unterdrückung, die sie seitens des österreichisch-ungarischen Regimes erdulden mussten, über den Atlantik emigriert.

In kulturellen Vereinen und eigenen Presseorganen entwarfen sie vor der amerikanischen Öffentlichkeit und vor der Führung der Vereinigten Staaten die Ungerechtigkeiten, die gegen die Völker Österreich-Ungarns verübt wurden und unterstützten den nationalen Befreiungskampf sowie die Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien.

Nach Ausbruch des ersten Weltkrieges weigerten sich die rumänischen Emigranten — wie auch die anderer Nationalitäten — den Aufrufen der ungarischen Konsulate Folge zu leisten und sich als Kriegsfreiwillige zu melden oder Kriegsankleihen zu zeichnen. Etwa 2.000 Rumänen emigrierten nach Kanada, wo sie in die britische Armee eintraten, um gegen die Mittelmächte

zu kämpfen. Die Führer der Rumänen in Amerika entfalteten eine vielseitige Tätigkeit zur Entlarvung der österreichisch-ungarischen Propaganda in Amerika, die behauptete, in Mitteleuropa eine zivilisatorische Rolle zu haben. Indem sie die wahren Zustände im „Völkergefängnis“ darlegten, verfolgten die Rumänen die Aufklärung der amerikanischen Öffentlichkeit sowie der amerikanischen Behörden über die Berechtigung der Bestrebungen der Rumänen. Drei dieser Führer stammten aus Braşov (Kronstadt): Ioan Podea, Vasile Stoica und Victor Branişte.

Der Erzpriester Ioan Podea, Vikar des rumänischen orthodoxen Bistums in den Vereinigten Staaten, entfaltete schon seit dem Jahre 1911 eine vielseitige Tätigkeit zur Verteidigung der Interessen des rumänischen Volkes in Siebenbürgen. Beim Ausbruch des Weltkrieges wies er alle Annäherungsversuche der östreichisch-ungarischen Behörden zurück. Im Februar 1918 veranstaltete er in Youngstown den Kongress der rumänischen orthodoxen Kirche in den Vereinigten Staaten, der eine Entschliessung über die Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien annahm und darüber an den Präsidenten Wilson ein Telegramm sandte. Im November 1918 legte Ioan Podea im Namen des Bistums dem Präsidenten Wilson eine Denkschrift im gleichen Sinne vor.

Vasile Stoica war Absolvent des rumänischen Gymnasiums in Braşov (Kronstadt). Im Jahre 1916 ging er über die Karpaten nach Rumänien und trat der von der „Kulturellen Liga“ organisierten Unionsbewegung bei. Im Jahre 1917 wurde er gemeinsam mit V. Lucaciu von der rumänischen Regierung in die Vereinigten Staaten gesandt, wo sie die „Rumänische patriotische Mission“ gründeten. Durch diese Mission wurde rumänische Propaganda betrieben und dadurch die Unterstützung einflussreicher amerikanischer Persönlichkeiten gewonnen, wie z. B. des Innenministers Fr. Lane, des Aussenministers R. Lansing, und des ehemaligen Präsidenten Theodore Roosevelt, die in der Presse sowie in Gesprächen mit dem Präsidenten W. Th. Wilson sich für die rumänische Frage äusserten. Beginnend mit dem Januar 1918 war V. Stoica in der rumänischen Gesandtschaft als Sekretär tätig, die aber nach dem Frieden von Bukarest-Buŧtea (März 1918) aufgelöst wurde. Der Präsident der Gesandtschaft Dr. C. Angelescu begab sich nach Paris, um innerhalb des „Rumänischen Nationalrats“ zu wirken. V. Stoica blieb weiterhin in den Vereinigten Staaten, um die rumänischen Interessen zu wahren. Zu diesem Zweck gründete er gemeinsam mit Ioan Podea die „Nationale Liga“, die als Zweigstelle des Rumänischen Nationalrates in Paris wirkte.

Die „Nationale Liga“ veranstaltete Vorträge und Zusammenkünfte, verbreitete Bücher, ethnographische Karten und Statistiken, durch die sie bestrebt war, die Berechtigung der rumänischen Bestrebungen zu zeigen. Die Liga beabsichtigte auch Freiwilligeneinheiten aufzustellen, wie aus einem Brief von Vasile Stoica an Victor Branişte hervorgeht, welcher Letzterer sich beim zweiten rumänischen Freiwilligenkorps in Russland in Wladiwostok befand. Stoica verlangte von Victor Branişte, dass er ihm Offiziere schicke, die bei der Aufstellung der Freiwilligeneinheiten helfen sollten. Victor Branişte, der Redakteur der „Gazeta Transilvaniei“ war (die seit 1838 in Braşov erschien), redigierte in Sibilien sechs Ausgaben der „Gazeta Transilvaniei“, die hektographiert unter den Freiwilligen verbreitet wurden, die sich für die Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien ausgesprochen hatten.

Die Rumänen in Amerika, sowie auch die von Vasile Stoica geführte rumänische Delegation, arbeiteten in ihrem Kampf für das nationale Interesse mit den Vertretern der anderen unterdrückten Völker der Donaumonarchie zusammen. Gemeinsam mit T. G. Masaryk, dem Vertreter der Tschechen und Slowaken, I. Paderewski, dem der Polen und Hinko-Hinkovič, dem der Südslawen wurde die „Mitteleuropäische Union“ gebildet, mit dem Ziel, gemeinsam für die Befreiung von der Habsburgerherrschaft zu kämpfen. Die wichtigste Aktion war die Versammlung vom 25 Oktober 1918, die die Unabhängigkeit der Rumänen, Tschechen, Slowaken, Südslawen, Polen und Italiener beschloss und verkündete. Diese Versammlung fand bezeichnenderweise im gleichen Saale statt, in dem an 4. Juli 1776 die Unabhängigkeit der Vereinigten Staaten ausgerufen worden war.

Die Entscheidung im Befreiungskampf der Nationen wurde jedoch durch den Kampf der Volksmassen in den betreffenden Ländern selbst herbeigeführt.

•

RELATII AGRARE ÎN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA

de IOAN HĂȘFĂLEAN

Din punctul de vedere al toponimiei române, spațiul socio-geografic, la care se referă eseu de față prezintă particularitatea dublei denumiri de „Țara Oltului” și „Țara Făgărașului”, provenind de la cei doi factori naturali ce-i definesc conturul și care au influențat puternic viața economico-socială a locuitorilor de aici de-a lungul istoriei, Oltul și munții Făgăraș.

Țara Făgărașului, depresiune avînd lungimea de aproximativ 100 km, lățimea între 15 și 20 km și suprafața de 1 957 km², este așezată pe paralela de 45° și 41' latitudine nordică și pe meridianul de 25° longitudine estică, la o altitudine ce variază de la 400 m la 500 m. Înclinată de la sud spre nord, depresiunea Țării Făgărașului este brăzdată în același sens de numeroase ape de munte și are un relief foarte variat. Clima este mai răcoroasă și mai bogată în precipitații decît clima generală a României.

Satele, așezate pe apele ce coboară din munți și purtînd în genere denumirea acestora, formează perechi ale aceleiași denumiri, fiind diferențiate prin atributivul „de sus” sau „de jos”. Ele sînt locuite, din vechime, în exclusivitate de români; excepție fac două localități: Șercaia la est și Cîrța la vest, locuite, alături de români, și de sași proveniți din coloniștii secolului al XIII-lea penetrați aici dinspre Sibiu și dinspre Țara Birsei.

De-a lungul vremurilor, pînă în pragul socialismului, principala ocupație a locuitorilor Țării Făgărașului a fost agricultura, în cadrul căreia o pondere foarte mare o avea creșterea animalelor, favorizată de însemnatul fond de pășune montană și submontană, de livezi și grădini. De altfel, din suprafața totală de 195.673 ha ce aparținea Țării Făgărașului în preajma reformei agrare de după primul război mondial, peste 70 % o reprezentau pădurile, pășunile, livezile și grădinile¹. Condiții optime de vegetație găsesc aici cartofii, secara și inul. Nu sînt cultivabile soiurile de porumb cu o vegetație mai lungă de 100 de zile.

În legătură cu evoluția relațiilor de proprietate asupra pămîntului în Țara Făgărașului, amintim faptul că aici moșiile feudale au fost puține și în genere temporare ca urmare a succesiunii stăpînirii domnitorilor Țării Românești, a regimului princiar și a celui fiscal și că moșiile boierești nu s-au desăvîr-

¹ Bărhat, A., *Dezvoltarea și structura economică a Țării Oltului*, Tipografia Națională (S. A.), Cluj, 1938, p. 12.

șit ca moșii feudale, dimpotrivă, ele au suferit un îndelungat proces de fărâmițare a proprietății, boierii și-au pierdut treptat puterea economică devenind de fapt niște țărani liberi².

Țăranii din satele făgărășene dețineau, în proprietatea lor individuală doar pământ de arătură, grădini și livezi. Din suprafața totală a pășunilor, de 28.600 ha, în aceeași perioadă, 37,6% se afla în proprietatea comunală, 25,6% în proprietate posesorală și 5,9% în proprietate particulară³; din suprafața totală a pădurilor, de 95.234 ha, 37,6% constituia proprietate comunală, 20,3% proprietate posesorală, 28,4% proprietate de stat și doar 13,7% proprietate bisericească și particulară⁴.

După cum se știe, revoluția de 1848-1849 a determinat înlocuirea și în Transilvania a proprietății feudale cu proprietatea privat-capitalistă asupra pământului. Reforma, inițiată prin patentă imperială din 21 iunie 1854, a fost doar actul prin care se treceau în deplina proprietate a foștilor iobagi sesiile pe care, de fapt, aceștia le deținuseră, în posesie, în vechea lor calitate, secole de-a rândul. Ea n-a vizat completarea sesiilor mici și foarte mici într-un raport minim necesar asigurării existenței țăranilor din lucrarea pământului. Pe lângă aceasta, politica statului de „segregare și comasare” s-a concretizat, în Țara Făgărașului, în depozedarea țăranilor de 2.877,5 ha de pământ fertil din lunca Oltului, prin schimb cu suprafețe echivalente de pământ pietros și sterp, în scopul constituirii mai multor ferme model ale statului⁵.

Deși de o hărnicie și de un spirit economic gospodăresc unanim recunoscute, neputându-și asigura existența din lucrarea pământului, făgărășenii s-au ocupat concomitent și cu creșterea animalelor, ocupație care a constituit pentru ei întotdeauna o a doua sursă principală de existență, cu păduritul și cu cărâușia. Una din principalele cauze ale lipsei de pământ a fost adâncirea, în prima jumătate a secolului al XX-lea, a procesului de pauperizare a țăranimii făgărășene pe calea fărâmițării proprietății funciare țăărănești prin: 1. sistemul înzestrării înșurăteilor, 2. sistemul succesoral și 3. sistemul vânzărilor silită în urma împrumuturilor — pe camătă ori de la bănci — nerambursate.

Sistemul înzestrării înșurăteilor determina, de-a lungul mai multor generații, o suită de modificări, de restructurări a repartiției pământului în direcția fărâmițării proprietății funciare țăărănești, dar și în decursul aceleiași generații, să-i zicem de „proprietari primari”, înzestrarea repetându-se de atâtea ori câți copii înșurăței avea de înzestrat o familie. În mod obișnuit, la căsătoria lor, tinerii erau înzestrați cu pământ. Tot în mod obișnuit, ei se stabileau la unii din părinți, fie ai flăcăului, fie ai fetei, „pe curte”.

Foarte rare erau cazurile în care părinții, fie dintr-o parte numai, fie din ambele părți, înzestrau tinăra pereche cu casă și curte proprie, cazuri în care din proprietatea părinților erau separate și suprafețele de pământ „de zestre”, constituindu-se în acest mod o nouă proprietate. Dacă fata își urma soțul în

² Predan, D., *Iobăgia în Transilvania*, vol. II, București, 1968, p. 11.

³ Bărbal, A., *Idem*.

⁴ Enescu, I. și Enescu, I., *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol cultural și economic*, București, 1920, p. 81.

⁵ Ciomac, I. I., *Formele model din Transilvania sub stăpânirea românească*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. I., București, Cultura națională, 1929, p. 343.

familia acestuia, atunci din proprietatea părinților fetei se separau pământurile „de zestre” ale acesteia, alăturându-se (nu de drept, dar de fapt) proprietății (gospodăriei) soțului, fiind cultivat — iar recoltele obținute gospodărite — la un loc, în noua familie. Același lucru se întâmpla, la modul invers, când flăcăul își urma tinăra soție în familia acesteia, când mirele „se mărita” — cum plastic se exprimau sătenii cu privire la astfel de situații de loc rare.

În legătură cu fărâmițarea proprietății țărănești, prin sistemul înzestrării înșurășilor, se impune luarea în considerare și a faptului că marea diversitate a calității pământului, în fostul județ Făgăraș și chiar în cadrul aceluiași hotar, determinase, încă din feudalism, fragmentarea hotarului fiecărui sat, astfel încât locuitorilor să le revină, ca sesii pe vremea iobăgiei, ca parcele particulare după desființarea acesteia, pământ din fiecare categorie (în preajma reformei agrare din 1921, existau 8 categorii). Acest fenomen se desfășura, dealtfel, și prin sistemul succesoral, astfel încât tinerele familii, ori moștenitorii, primeau pământ arabil sau finăță din fiecare categorie și în fiecare zonă a hotarului.

Alături de sistemul înzestrării înșurășilor și de sistemul succesoral, care determinau proporțiile fărâmițării proprietății țărănești prin numărul celor „de înzestrat” și al moștenitorilor și prin gradul diversității calitative a solului din hotarul satului, la pauperizarea țărănimii făgărașene a contribuit din plin, în prima jumătate a secolului nostru, și sistemul vânzărilor silite ce se executau în urma nerambursării împrumuturilor luate de la cămătari și de la bănci de către țărani. Dacă și în legătură cu primele două sisteme se poate aprecia că nu lipseau nici cazurile de „proces contrariu”, adică de unire a unor pământuri în cazul înșurășilor, singuri la părinți „sau al unor moștenitori, „unici” ai mai multor rude decedate, sistemul împrumutului cu camătă ori de la bănci acționa, prin excelență, spre constituirea unor proprietăți omogene crescînde, la început prin adăugirea de parcele dispartate în hotar, iar apoi prin compactizare pe calea vânzării-cumpărării de pământuri.

Astfel dacă, drept urmare a politicii burgheziei bancare române din Transilvania, din perioada 1900—1914, de achiziționare de către români a cît mai multe suprafețe de pământ de la proprietarii maghiari allați în dificultate financiară, în județul Făgăraș s-au fărâmițat și 4 moșii mari — de peste 50 iugăre fiecare — ⁶, faptul nu contrazice afirmația de mai sus, moșiile de acest fel fiind puține aici. Ca și în domeniul învățămîntului (fostul comitat al Făgărașului avea cea mai densă rețea de școli românești din întreaga Transilvanie), pe planul activității bancare, județul Făgăraș se înseria cu cea mai densă rețea de bănci, bănci populare, asocieri și întovărășiri de credit. Din 1883, cînd a luat ființă banca „Furnica” ca filială a „Albinei” din Sibiu și pînă la primul război mondial, în județ, numărul acestor instituții s-a ridicat la 35⁷. Operația de bază a acestora era acordarea de împrumuturi cu dobîndă, solicitanții fiind de regulă țărani. Plasamentul agricol al lor continuă să fie primordial și după

⁶ Cioranu, S. dr., *Rolul băncilor românești din Ardeal în pregătirea Unirii*, Brașov, 1911, p. 31 — extras din „Observatorul Social-Economic”, Brașov, nr. 2—3 din 1911. cf. Tokaly László, Eladó Ország, Cluj, 1913. *Statistica pămînturilor cumpărate de români de la maghiari, în 16 județe, între anii 1903—1912*, consemnează pentru jud. Făgăraș suprafața de 1055 iugăre în valoare de 238000 coroane.

⁷ Enescu, I și Enescu, I, *Idem*, pp. 199—211. Pe locurile următoare se situau comitatele Sibiu și Caraș Severin cu cîte 20 bănci, Hunedoara cu 14 etc.

anul 1918; în 1933, plasamentul agricol reprezenta 70 %, din cel total al băncii „Furnica” din Făgăraș⁸.

În perioada anilor 1903—1912, cumpărarea-vînzarea celor 1181 iugăre ce au făcut obiectul acestui proces în comitatul Făgărașului a fost susținută de către banca „Albina” din Sibiu, care a acordat împrumuturi în valoare de 186.000 coroane (65 % din valoarea pămîntului), restul pînă la 238.000 coroane fiind acoperit de cumpărători⁹, cu sprijinul, fără îndoială, al altor instituții bancare și anume al celor din comunele făgărașene. Că nu „Albina” a fost singura bancă ce a concurat la cumpărarea-vînzarea de pămînturi între 1903—1912 în comitatul Făgărașului este o idee ce se impune a fi luată în considerare. „Furnica” din Făgăraș este prezentă și ea, și nu numai în comitatul Făgărașului. Ea acordă în acest timp și două împrumuturi pentru cumpărare de pămînt în comitatul Tirnavei Mari¹⁰. Ipoteca acordată de băncile și cooperativele de credit făgărașene avea, în 1910, structura: pămînt — 2.145.000 coroane și case — 676.000 coroane¹¹.

Înființate și din necesitatea frînării sistemului împrumuturilor cu camătă, care făcea ravagii în rîndurile țărănimii, aceste bănci și cooperative de credit au purtat mai departe procesul pauperizării țărănimii, limitînd însă camăta la dobînda percepută într-un quantum stabilit prin lege. Limitat, prin activitatea acestor instituții de credit ca profunzime, procesul îndatorării din ce în ce mai mult a țărănimii a crescut în lărgime: „Țara Oltului avea aproape în fiecare sat cite o insolire sau societate pe acții, care se ocupau exclusiv cu acordarea de împrumuturi țărănești. Urmare a fost ca poporul s-a îndatorat așa de mult încît în anii de criză financiară 1912—1913, 1914 multe moși țărănești au ajuns la licitație publică. Dezastrul economic ar fi urmat cu siguranță, dacă în august 1914 nu s-ar fi declanșat războiul mondial ce ne-a adus moratoriul”¹².

Probate de producțiile la hectar, obținute la principalele culturi¹³, în condițiile în care statul Austro-Ungar n-a investit măcar o singură coroană pentru îmbunătățiri funciare¹⁴, hărnicia și spiritul gospodăresc recunoscute ale făgărașenilor nu puteau suplini lipsa acută a pămîntului arabil, fapt pentru care ei se ocupă și la începutul veacului al XX-lea cu stăruință de creșterea animalelor, cea de a doua ramură economică tradițională din zonă¹⁵.

⁸ Gioranu, S. dr., *Idem*, p. 45.

⁹ *Ibidem*, pp. 32—33.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Enescu, I și Enescu, I, *Idem*, pp. 199—200.

¹² *Revista Economică*, nr. 52, 23 XII 1922 (jubiliar 1898—1923), p. 24.

¹³ Enescu, I și Enescu I, *Idem*, pp. 51—53: în 1910, locul 3 la grîu (14,6 q) după Sălaj (17,2 q) și Brașov (15,7 q), locul 4 la secară (14,1 q) după Sibiu (16,3 q), Arad-oraș (15,6 q) și Brașov (15,5 q), locul 2 la orz (16,6 q) după Brașov (16,7 q), locul 5 la porumb (20,8 q) după Torontal (25,4 q), Tg. Mureș (24,4 q), Panciova (24,3 q) și Timiș și Timișoara-oraș (ambele cu cite 21,7 q) și locul 2 la cartofi (124 q) după Brașov (171,4 q).

¹⁴ *Ibidem*: între 1874—1910, s-au investit, pentru regularizări de ape și ameliorări funciare, 25 127 324 coroane (Criș—18 771 086 coroane, Mureș — 1 439 238 coroane și Timiș — 1 917 000 coroane).

¹⁵ *Ibidem*, p. 61: În anul 1911, numărul mediu de animale pe gospodărie în Țara Făgărașului (10,88) depășea același indicator calculat pentru întreaga Transilvanie (10,58; numărul proprietarilor de animale era de 17 782. Luînd în considerare și anii 1912 și 1913, pentru care există de asemenea date („Olteanul”, nr. 15, 2 6 IV, 1914) se poate reda statistica:

Situația foarte grea a țărănimii făgărășene a determinat și noi proporții fenomenului emigraționist, care se manifesta cu predilecție înspre România și S.U.A.¹⁶.

Reforma agrară de după primul război mondial n-a adus o îmbunătățire sensibilă a situației în direcția reducerii fărâmițării proprietății țărănești, în județul Făgăraș o asemenea întreprindere fiind limitată dintru început de însăși marea diversitate calitativă a solului din hotarul fiecărui sat. Cu alte cuvinte, aici nu se putea proceda la compactizarea masivă a proprietății țărănești fără a se crea situația în care o parte a locuitorilor satului să devină proprietari de terenuri fertile, iar cealaltă parte să fie privată de asemenea terenuri. Dealtfel, această reformă n-a adus o îmbunătățire sensibilă nici în direcția completării suprafețelor arabile necesare la nivelul asigurării existenței fiecărei familii de țărani, în afară de suprafețele arabile ale statului neexistind, în județul Făgăraș, moșii care să fie expropriate și împărțite țărănilor. Din suprafața de 29.431,5 ha, care a făcut obiectul exproprierii, 26.492,39 ha au făcut obiectul și al împroprietăririi, iar din această suprafață 24.151 ha erau păduri și pășuni ce au fost atribuite celor 64 de comune, prin trecerea din proprietatea statului în proprietate comună. Numai 2.085 ha constituiau suprafață arabilă, din care 1.566,45 ha au fost destinate împroprietăririi țărănilor îndreptățiți, 519,09 ha fiind atribuite bisericii și școlii. Adăugind și cele 255,16 ha de teren neproductiv, destinate împroprietăririi unor îndreptățiți cu locuri de casă și împroprietăririi comunelor cu locuri de case culturale, terenuri de tir și sport, cimitire etc., avem o imagine globală a reformei agrare de după primul război mondial în județul Făgăraș¹⁷.

În acest județ, reforma agrară de după primul război mondial a avut, deci, ca particularitate schimbarea doar a raportului dintre proprietatea funciară a statului și cea a comunelor în favoarea acesteia din urmă. Această reformă nu a modificat, cât de cât sensibil, structura proprietății funciare țărănești, procesul de fărâmițare a acesteia adîncindu-se în perioada ce a urmat pînă la reforma agrară democratică de după al doilea război mondial.

Incercînd, în lumina unor date de care dispunem¹⁸, o apreciere a stadiului la care ajunsese fărâmițarea proprietății agrare țărănești la începutul deceniului al IV-lea în județul Făgăraș, redăm tabelul:

	Cornute	Cai	Porci	Oi	Capre	Măgari	Total
1911	64550	9932	33541	83471	2909	50	194053
1912	61542	8929	51793	85682	2619	45	210610
1913	66132	9195	30595	66539	2163	57	174661

Probabil că în 1912 s-au făcut cumpărări masive de porci din România, în scopul creșterii, îngrășării, și vînzării pe piața imperiului austro-ungar.

Pentru anul 1913, sursa menționează „gâlbează”.

¹⁶ „Olteanul”, nr. 15, 26 IV 1914, Raportul vice-comitelui Alexandru Belle în congregația de primăvară a comitatului: Dacă pînă în 1913, din comitatul Făgărașului au emigrat, cu precădere în S.U.A., 3 884 făgărășeni, numai în anii 1913 și 1914 — pînă în luna aprilie — au emigrat 5 297 și respectiv 2 750 persoane, adică 8 047 persoane, ceea ce înseamnă de peste două ori mai mult.

¹⁷ Chiușdea, Fl., Hășfălean, I., *Reforma agrară de după primul război mondial în județul Făgăraș*, m-ss, Muzeul „Cetatea” Făgăraș, fond documentar, pp. 7—8; 13—15.

¹⁸ „Opt caracterizări monografice” — răspuns la chestionarul lansat în 1929 de Direcția realismului social-economic condusă de Ion Clopoșel, Muzeul „Cetatea” Făgăraș, fond Istorie —

Comuna	Suprafața arabilă în h	Nr. de familii	Suprafața arabilă pe familie	Suprafața minimă necesară pe familie	Nr. de familii ce trăiau exclusiv din cultura agricolă
Boholț	1017,5525	265	3,8398	4,3875	140
Bruiu	1102,6580	276	3,9951	2,8775	250
Galați	577,1580	237	2,4325	2,8775	87
Gherdeal	496,2280	80	6,2020	3,4530	70
Părău	897,9910	317	2,8327	5,7550	195
Șomartin	1477,8840	283	5,2220	3,4530	250
Veneția	764,8395	546	1,4008	5,7550	35
Voievodeni	499,000	84	5,9404	5,755	84

O interpretare, înscrisă în temă, a acestui tabel se poate face luind în considerare pe de o parte localitățile Boholț, Bruiu, Gherdeal și Șomartin aflate în dreapta Oltului, iar pe de altă parte localitățile Galați, Părău, Veneția de Jos și Voievodenii Mici aflate în stînga Oltului. Astfel, un prim demers analitic asupra cifrelor din tabelul de mai sus conduce la observația că, în timp ce din cele patru localități din dreapta Oltului numai una înregistrează un minus (Boholț cu 0,4477 ha) față de suprafața de teren arabil minim necesară traiului unei familii, celelalte trei consemnînd excedente (Bruiu cu 1,1176 ha, Gherdeal cu 2,7490 ha și Șomartin cu 1,7690 ha), din cele patru localități din stînga Oltului numai una înregistrează un excedent (Voievodenii Mici cu 0,185 ha), celelalte trei consemnînd minusuri (Galați cu 0,4450 ha, Veneția de Jos cu 4,3542 ha și Părău cu 2,9223 ha) față de suprafața de teren arabil minim necesară traiului unei familii. Un al doilea demers analitic asupra cifrelor din tabelul de mai sus evidențiază faptul că, în simetrie cu datele primei concluzii, din cele patru comune din dreapta Oltului, numai una (Boholț cu 125) înregistrează o diferență mare între numărul total al familiilor și numărul familiilor ce-și pot asigura existența exclusiv din lucrutul pămîntului, în timp ce din cele patru localități din stînga Oltului, trei înregistrează asemenea diferențe (Galați cu 150, Părău cu 122 și Veneția de Jos cu 511).

Concluzia, care se poate desprinde din compararea situațiilor contrastante în care se aflau în 1929 cele două grupe de comune se referă atît la diferența calitativă a solului, cît și la situația diferită a repartii terenului arabil între gospodării, din ambele puncte de vedere situația fiind mai bună în dreapta Oltului. Desigur, valabilitatea concluziei nu poate fi acceptată la scara întregului județ decît pe baza analizei situației fiecărei localități în parte la începutul deceniului al IV-lea.

O deschidere, însă pentru o asemenea extindere a concluziei la care ne referim o oferă faptul că locuitorii comunelor din stînga Oltului ale fostului județ Făgăraș practicau masiv și în acest deceniu creșterea animalelor ca o a doua sursă principală de asigurare a existenței.

I, nr. inv. 592—603. Localitățile Boholț, Bruiu, Gherdeal și Șomartin, aparținînd fostului județ Făgăraș, sînt însă situate în dreapta Oltului, în afara ariei geografice propriu-zise a Țării Făgărașului. Datele apreciative: suprafața arabilă minim necesară unei familii și numărul de familii ce-și puteau asigura existența exclusiv din lucrutul pămîntului au fost calculate de autoritățile fiecărei comune pe baza criteriului calității solului și a criteriului repartii suprafețelor arabile pe gospodării.

Nu putem urmări, în continuare, procesul fărâmițării proprietății agrare țărănești și nici interpreta unele date privind situația existentă în pragul trecerii la cooperativizarea agriculturii, fără să ne referim, foarte pe scurt, la reforma agrară democratică în județul Făgăraș. Nu vom aborda nici problemele privitoare la caracterul democratic al acestei reforme și nici pe acelea ale aplicării prevederilor generale și criteriilor legii pentru reforma agrară din 1945 la realitățile județului Făgăraș, ci numai datele materiale cu caracter de factori de influențare a procesului fărâmițării proprietății țărănești în acest județ.

De la început se impune observația că datele materiale fundamentale ale problemei sînt aceleași ca și în cazul reformei agrare de după primul război mondial: aproximativ aceeași suprafață arabilă, aceeași diversitate calitativă a solului, aceeași absență a moșiilor expropriabile și, în sfîrșit, aproximativ aceeași populație rurală. Cu toate acestea, ca urmare a situației politico-sociale de după 23 August 1944, diferite erau posibilitățile de satisfacere a necesităților împroprietăririi, și de data aceasta și cu inventar agricol, precum și numărul îndreptățiților¹⁹.

Prin reforma agrară democratică, din totalul de 18.605 ha expropriate în fostul județ Făgăraș au fost atribuite îndreptățiților 8.100 ha, adică de cinci ori mai mult decît prin reforma agrară de după primul război mondial, fiind reținute ca rezervă de stat pentru înființarea de ferme, pepiniere etc. 10.438 ha²⁰.

Cu ocazia exproprierii și împroprietăririi s-au făcut numeroase schimburi de terenuri, în măsura reclamată de constituirea loturilor tip cît mai puțin fragmentate și admisă de diversitatea calitativă a solului, aducîndu-se prin aceasta o îmbunătățire sensibilă în starea de omogenitate a proprietății țărănești. Apoi, prin înseși prevederile legii pentru reforma agrară și prin măsurile luate de stat, sistemul vînzărilor silite, ca factor de fărâmițare a proprietății țărănești, este eliminat.

Ceilalți doi factori, sistemul înzestrării însurășilor și sistemul succesorat, continuă însă să acționeze, procesul fărâmițării proprietății țărănești individuale încetînd numai odată cu trecerea la proprietatea cooperatistă socialistă.

În fundamentarea teoretică a Hotărîrii Plenarei C.C. al P.C.R. din 3—5 martie 1949 privind trecerea la cooperativizarea socialistă a agriculturii se arăta: „starea de înapoiere a agriculturii este agravată și de faptul că cei mai mulți dintre țărani muncitori nu-și au pămîntul pe o singură întindere, ci îl au fărâmițat în parcele, al căror număr poate fi uneori foarte ridicat. Astfel de pildă, în județul Făgăraș s-au găsit proprietăți agrare fărâmițate în 40 parcele”²¹.

Alegerea județului Făgăraș pentru exemplificarea acestui aspect din relațiile agrare caracteristice țării noastre, înainte de transformarea socialistă a agriculturii, n-a fost întîmplătoare. Se pare că Făgărașul era județul cel mai

¹⁹ Avem în vedere situația în care s-a aflat populația săsească, precum și împroprietărirea prin colonizare a unor îndreptățiți proveniți din zone fără disponibilități de teren arabil.

²⁰ Hășfălean, I., Siu, E., Reforma agrară democratică în județul Făgăraș, m.-ss, Muzeul „Cetatea” Făgăraș, fond documentar, pp. 38—40.

²¹ Documente cu privire la politica agrară a P.M.R., Editura politică, București, 1965, p. 39.

reprezentativ din punctul de vedere al gradului de fărâmițare a proprietății țărănești mijlocii și mici.

În legătură cu această apreciere arătăm că cercetările de arhivă ne-au prilejuit recoltarea unor exemple și mai grăitoare. Astfel, cu prilejul cooperativizării agriculturii, s-a constatat că în județul Făgăraș rare au fost cazurile când într-un sat erau sub 10.000 de parcele, iar cu prilejul unei expoziții, organizată în anul 1951 de Direcția propagandei din Ministerul Agriculturii la Moscova, starea de fărâmițare a proprietății agrare din România perioadei imediat premergătoare începutului cooperativizării agriculturii s-a ilustrat tot prin situația existentă în județul Făgăraș. În documentația trimisă la expoziție se arăta că hotarul comunei Șona, însumând 2.300 ha, era divizat în 46.000 de parcele, în suprafață medie de cca 500 de metri pătrați fiecare. Locuitorul Stoia Ioan din această comună era proprietarul a 16 ha de teren arabil răspândite în 368 de parcele, Buzete Ioan 325 de parcele, Frățilă Ioan 230 de parcele²².

Adâncind cercetarea cazului comunei Șona, deloc singular în fostul județ Făgăraș, relevăm faptul că la 500 de metri pătrați suprafață medie a unei parcele, 38 de metri pătrați erau răzor. La 46.000 de parcele, răzoarele reprezentau o suprafață de 138 ha de teren arabil necultivat, scos din circuitul economic. Această stare de lucruri afecta producția agricolă a județului nu numai prin imposibilitatea folosirii mijloacelor mecanizate și prin scoaterea din circuitul agricol a însemnate suprafețe de teren cultivabil, ci și prin reducerea considerabilă a timpului efectiv de lucru — în cazul comunei Șona la jumătate — ca urmare a deplasărilor obligatorii, în aceeași zi de muncă, de la o parcelă la alta.

Aceste trei consecințe ale fărâmițării proprietății țărănești, la care s-au adăugat, desigur vicisitudinile războiului, deveniseră, în deceniul al cincilea, determinantele unei productivități foarte scăzute în agricultura județului Făgăraș. Și, cum în acest județ industria era ca și inexistentă, se pot ușor desprinde unele concluzii privind nivelul general de trai al locuitorilor. Noi ne rezumăm la concluzia că numai transformări structurale ca așezarea relațiilor agrare pe principiul proprietății socialiste și industrializarea socialistă a zonei erau de natură a rezolva această stare de lucruri.

²² Arhiva Consiliului Popular Făgăraș, fond Organizarea Terenului Agricol, copie dosar expodate trimise la expoziția din 1951 de la Moscova, f.n., filele 3—7.

DIE AGRARVERHÄLTNISSE IM FOGARASCHER GEBIET WÄHREND DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS.

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts vertiefte sich die Verarmung der Bauernschaft des Fogarascher Gebietes als Folge der Zersplitterung des bäuerlichen Grundeigentums. Dies geschah durch die Abtrennung von Grund als Mitgift für die Jungvermählten, durch Erbteilungen sowie durch Zwangsverkäufe von Boden wegen unbezahlten Schulden.

Da im früheren Kreis Făgăraș (Fogarasch) keine grossen Landgüter bestanden, die enteignet und deren Grund den Bauern zugeteilt werden konnte, so änderte die Bodenreform nach dem ersten Weltkrieg (1921) nur das Verhältnis zwischen dem Grundbesitz des Staates und dem der Gemeinden zugunsten der letzteren.

Durch die demokratische Agrarreform von 1945 sowie durch die Massnahmen der Volksmacht wurde das System der Zwangsverkäufe als Faktor, der zur Zersplitterung des bäuerlichen Eigentums beitrug, ausgeschaltet. Die beiden anderen Faktoren, die Bodenzuteilung an Neuvermählte sowie die Erbteilungen, blieben jedoch weiter bestehen und bedingten einen hohen Grad von Zersplitterung und Rückständigkeit, sowie ein niedriges Lebensniveau. Nur die sozialistische Vergenossenschaftlichung der Landwirtschaft sowie die sozialistische Industrialisierung des Gebietes konnte diese Lage beheben.

CONFLICTUL DE MUNCĂ DE LA FABRICA DE CELULOZĂ DIN ZĂRNEȘTI (iunie — octombrie 1935)

de DORICA BUCUR

După 1933, Partidul Comunist Român, în rândurile căruia a intrat un însemnat număr de elemente muncitorești, și-a întărit legăturile cu masele, situându-se în fruntea luptei pentru drepturi economice și politice, pentru democrație, independență și suveranitate națională.

Organizația regională Transilvania a P.C.R., înființată în 1932, cu sediul la Brașov, situându-se în fruntea intereselor clasei muncitoare a organizat, condus și influențat o serie de acțiuni cu caracter economic și politic care au avut loc în acești ani.

În cadrul unor acțiuni care au avut loc, organizația locală P.C.R. Brașov a acționat în front comun cu organizația P.S.D., înfăptuind frontul unic muncitoresc de jos, pentru organizarea și conducerea grevelor, a conflictelor de muncă, împotriva scumpetei, contra pericolului fascist etc.

Existența, începînd din 1935—1936, a unei singure organizații sindicale în întreprinderi sau pe profesii, a unei singure uniuni pe ramură și a unui singur organ sindical central pe țară, C.G.M., a permis afirmarea cu și mai multă vigoare a forțelor muncitorești unite în sindicate, pentru revendicări cu caracter economic și politic, cu caracter antifascist în special.

Cu toate succesele obținute în acești ani pe linia ridicării producției economice, nivelul de trai al maselor și în primul rînd al familiilor de muncitori a continuat să rămînă scăzut.

Numeroase acțiuni greviste, pentru încheierea de contracte colective, desfășurate pe bază de front unic au avut loc în multe orașe din țară între care și în Brașov și localitățile din județ.

După date oficiale, între anii 1934—1938 au avut loc cca. 1400 de conflicte colective de muncă, afectînd un număr de aproximativ 7000 întreprinderi cu peste 500.000 de salariați. Dintre aceste conflicte 330 s-au transformat în greve care au însumat circa 840.000 de zile de lucru. Rezultatul luptelor este oglindit și de cele aproape 600 contracte colective încheiate între muncitori și patroni, în care erau prevăzute și recunoscute numeroase revendicări¹.

În șirul acțiunilor muncitorești din această perioadă se înscrie și conflictul colectiv de muncă de la fabrica de celuloză din Zărnești din anul 1935.

¹ Din istoria luptelor greviste din România, București, 1971, p. 462.

Conflictul de muncă de la fabrica de celuloză din Zărnești se caracterizează prin durată lungă și combativitate muncitorească, desfășurându-se între 6 iunie și 2 octombrie.

Fabrica de celuloză din Zărnești, Societate anonimă, înființată în anii imediat următori revoluției burghezo-democratice de la 1848 din inițiativa și cu contribuția tinerei burghezii române între care și cîțiva intelectuali brașoveni progresiști, și-a mărit capacitatea de producție an de an, odată cu aceasta crescînd și numărul salariaților, dar în același timp și profiturile patronilor.

În ajunul declanșării conflictului documentele atestă 852 de angajați la fabrica de celuloză din Zărnești, dintre care 381 erau membri de sindicat. După interzicerea activității Sindicatelor unitare, membrii acestora au intrat în rîndul C.G.M. întărind aripa revoluționară a acesteia. Constituindu-se Frontul Unic Muncitoresc de jos la conflictul de muncă de la Zărnești au participat 427 de angajați².

Spre deosebire de acționari, angajații acestei fabrici duceau o viață plină de lipsuri și neajunsuri. Această situație era creată de condițiile grele de muncă de nivelul scăzut al salariilor, muncitorilor în raport cu scumpirea continuă a produselor de primă necesitate, de majorarea impozitelor directe și indirecte, lipsa acută de locuințe, chiriile excesiv de ridicate (pînă la 1/3 din salariu), amenzi, impuneri și multe alte neajunsuri. Ascutirea contradicțiilor dintre exploata-tori și exploatați a dus la dezlănțuirea acestui conflict de muncă.

Din punct de vedere al organizării profesionale, muncitorii din Zărnești făceau parte din Uniunea muncitorilor în fier, metal, chimie din România, fiind organizați în sindicat 381 angajați³.

Sindicatul lupta de mai mulți ani pentru introducerea la fabrica de celuloză din Zărnești a sistemului „bărbaților de încredere”, existent în mai multe întreprinderi din județul Brașov.

Obligațiile patronilor față de muncitori cît și ale acestora din urmă față de patron erau stipulate în contracte colective care se încheiau pe cîte o perioadă de un an sau șase luni. Aproape în fiecare an cînd urma semnarea noului contract colectiv, muncitorii cereau patronilor să se prevadă și unele obligații pentru conducerea fabricii, menite să asigure condiții mai bune de muncă și de viață.

Refuzul patronilor de a introduce în contract revendicările legitime ale muncitorilor provoca de multe ori greve și acțiuni de revoltă din partea acestora

Conflictul de muncă de la fabrica de celuloză din Zărnești a debutat prin denunțarea contractului colectiv de muncă ce expira la data de 15 iunie 1935⁴. Într-o adresă trimisă Inspectorului muncii din Brașov, muncitorii sindicaliști aduceau la cunoștință rezilierea contractului colectiv și arătau că s-au formulat noile revendicări într-un memoriu trimis atît direcțiunii întreprinderii cît și inspectoratului muncii, semnat de 427 de salariați, memoriu care prevedea:

„1. Avînd în vedere urcarea prețurilor pieții și a tuturor articolelor de primă necesitate, muncitorii solicită o urcare de 25 %, la salariile actuale pentru toate categoriile de salariați, plătiți lunar, acord sau zilieri.

² Inspectoratul muncii Brașov, dosar nr. 99, fila 20.

³ *Idem*, fila 21

⁴ *Idem*, fila 1

2. Lucrul de duminică sau sărbători legale să fie retribuit cu o majorare de 50 % peste salariul de bază.
3. Respectarea art. 77, 56, 49, 60 din legea contractelor de muncă.
4. Muncitorilor de la curățatul lemnului, când n-au de lucru în acord să li se dea de lucru în interiorul fabricii, la zidari lăcătuși, etc. Iar în cazul că nici aici nu vor putea avea de lucru, deci vor fi trimiși acasă, să li se plătească 50 % din salariu pentru toate zilele cât vor trebui să stea acasă din cauza lipsei de lucru.
5. Se recunoaște sistemul bărbaților de încredere și în caz de neînțelegere între Direcțiune și muncitori, Direcțiunea fabricii este obligată a asculta întotdeauna delegații muncitorilor.
6. Respectarea drepturilor asigurate prin contractul care expiră la 15 iunie a.c.
7. Să se acorde muncitorilor o gratificație anuală la finele fiecărui an, începînd la finele anului 1935 după, cum urmează:
 - a) o sumă egală cu salariul pe 15 zile pentru muncitorii cu o vechime de 1—3 ani.
 - b) o sumă egală cu salariul pe o lună pentru toți muncitorii cu o vechime de la 4 ani în sus. Vechimea se va socoti de la data intrării în serviciul fabricii.
8. Revizuirea și armonizarea salariilor zilierilor, lunarilor și angajaților și acordonanților.
9. Durata contractului este de un an cu drept de revizuire la 6 luni⁵.

Declanșarea conflictului de muncă fiind adusă la cunoștința Inspectorului muncii din Brașov chiar de către muncitori, acesta a dat indicații să se ducă tratative de conciliere între reprezentanții muncitorilor și cei ai fabricii.

În urma indicațiilor au început tratativele de conciliere între muncitori și patroni, la data de 18 iunie 1935 la sediul Fabricii de celuloză din Zărnești, la care au participat directorul și directorul tehnic al fabricii, delegatul Inspectoratului muncii din Brașov și reprezentanții muncitorilor care dispuneau de împuterniciri scrise, semnate de cei 427 lucrători. Reprezentanții, aleși de muncitori, erau membrii de sindicat care activau sub îndrumarea organizației P.C.R. din Brașov. Au fost desemnați următorii: Andrei Dan, Dan Mihai, Horvat Ștefan, Oancea Gheorghe, Romanic Ion, Comșa Anton, Boca Ion, Ion Ilie, Vișu, Flucuş Victor, Pagu Ștefan, Tirnoveanu Nicolae, Bertel Cristian, Velcea Andrei și Ștefan Codlean.⁶

De la prima confruntare, în cadrul tratativelor din 19 iunie, s-au soluționat punctele 2, 6 și 9 din memoriu, celelalte dînd naștere la vii discuții și tergiversări. Deosebit de categorici s-au dovedit a fi patronii la introducerea sistemului „bărbaților de încredere”, declarînd că „refuză ca și în trecut să recunoască sistemul bărbaților de încredere”⁷.

Pentru rezolvarea celorlalte puncte în litigiu, pentru consultarea muncitorilor de către reprezentanții lor, aceștia au ținut mai multe întruniri în care au avut loc dezbateri furtunoase. Pe de altă parte, reprezentanții patronilor

⁵ *Idem*, fila 2

⁶ *Idem*, fila 7

⁷ *Idem*, filele 27, 28, 29

au arătat că punctele 1, 3 și 7 din memoriu necesită o consultare a întregului consiliu de administrație, astfel că cer amânarea tratativelor pentru 6 iunie 1935, ora 9,00⁸.

În ședința din 6 iunie delegații salariați erau asistați de Simion Rusu, reprezentantul Uniunii lucrătorilor în fier, metal și chimică București, ceea ce dovedește că sindicatul muncitorilor din Zărnești era puternic și bine organizat. Punctele 1, 3 și 7, cele mai disputate din memoriu, au fost din nou amânate, ele neputînd fi studiate de consiliul de administrație din cauza unor defecțiuni organizatorice. De asemenea, pentru a-i intimida și deruta pe muncitori, au fost prezentate liste de prețuri ale primăriilor din Zărnești și Brașov⁹.

Pe baza indicațiilor date de organizația P.C.R., delegații muncitorilor au demască manevra patronilor arătînd că listele de prețuri prezentate de aceștia sînt incomplete și denaturate. „Salariații arată că față de scumpetea crescîndă față de avalanșa de scumpete din ultimul timp pe care o simte fiecare, sînt nevoiți să revendice cu toată hotărîrea și cit mai curînd soluționarea revendicărilor de sporire a salariilor mai cu seamă că salariile actuale nu sînt corespunzătoare, fapt constatat și revendicat și în trecut. În ce privește listele de prețuri prezentate de patroni, muncitori le contestă, ele fiind întocmite fie numai de asociația patronilor, fie incomplet cum este lista primăriei Zărnești”¹⁰.

În urma ofensivei muncitorilor, patronii au fost nevoiți să accepte stratificarea salariilor, pe categorii de muncitori urmînd să se întocmească listele nominale. La tratativele care au continuat la 20 august alături de reprezentantul sindicatului din București a mai luat parte și reprezentantul Ministerului muncii. Discuțiile au devenit aprinse, muncitorii susținînd cu dîrzenie cauza egalizării salariilor propunînd liste concrete și de asemenea, luptîndu-se pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă a celor care lucrau afară, în curtea de lemne, menținerea lor în lucru pe tot parcursul anului, recomandînd folosirea lor în alte secții, precum și recunoașterea sistemului „bărbaților de încredere”.

În ședințele care au avut loc în ziua de 5 septembrie la ora 10,00 a.m. și 15 p.m. a fost discutat cu aprindere punctul legat de sistemul „bărbaților de încredere” care în urma unor divisiuni folosite de patroni muncitorii se văd nevoiți să renunțe la această revendicare¹¹. S-a definitivat lista celor cărora urmează să li se egalizeze salariile, a fost prezentată nominal de către reprezentanții muncitorilor și acceptată de patroni, după analizarea ei în prealabil de către aceștia.

În aceeași zi, după lungi discuții contradictorii, care au reflectat atitudinea dîră a muncitorilor față de opoziția patronilor, aceștia au raportat un succes parțial în fața celor din urmă, impunîndu-le o parte din cererile lor: „spor la toate salariile lucrătorilor salariați cu ora, cu ziua, cu luna și cu acordul și anume:

- a) Lucrătorii cu salarii zilnice pînă la 100 lei un spor de 11 %.
- b) Lucrătorii cu salarii zilnice de la 100—150 lei un spor de 10 %.
- c) Lucrătorii cu salarii zilnice mai mari de 150 lei un spor de 8 %. Orele suplimentare lucrate se plătesc cu 35 % din salariu.

⁸ *Idem*, fila 31

⁹ *Idem*, filele 31, 32, 34

¹⁰ *Idem*, fila 32

¹¹ *Idem*, fila 42

Acest spor se acordă retroactiv de la 15 iunie 1935. Pentru lucrătorii ale căror salarii au fost armonizate acest spor se va acorda astfel:

De la 15 iunie până la 1 septembrie a.c. sporul se va acorda la salariul avut iar de la 1 septembrie sporul se va socoti la salariul stabilit prin armonizare¹².

Ceea ce s-a introdus nou în urma tratativelor purtate, în afara celor menționate în memoriul salariaților a fost articolul referitor la termenul pe care s-a încheiat acest contract și anume până la 15 martie 1936.

„În cazul când la expirarea acestui termen nici una din părți nu va denunța înțelegerea stabilită atunci valabilitatea se prelungește pe un termen de încă 6 luni, adică până la 15 septembrie 1936”¹³.

Tot în urma tratativelor care au avut loc muncitorii au impus și repri-mirea la lucru a unora din tovarășii lor de muncă care au fost concediați, în special femei¹⁴.

O altă caracteristică a acestui conflict este dată de revendicarea obținută de muncitori în cadrul tratativelor de conciliere referitoare la întrebuintarea fondului provenit din amenzi. „Se stabilește de comun acord ca restul de 12.713 lei din fondul de amenzi să fie întrebuintat pentru cumpărarea de cărți și rechizite școlare pentru copiii lucrătorilor săraci”¹⁵.

În urma tabelului prezentat de reprezentanții salariaților, după aprige și contradictorii discuții, s-a hotărît că vor primi cărți și rechizite un număr de 85 de copii, iar o comisie a fost însărcinată să ducă la bun sfârșit acest succes al salariaților¹⁶.

Toate tratativele menționate în procesele verbale citate și-au găsit locul și în rapoartele oficiale nr. 10461 din 10 iulie 1935, 1974 din 28 august 1935 și telegrama nr. 1649 din 12 septembrie 1935, prin care Inspectoratul Muncii din Brașov aducea la cunoștința Ministerului muncii declanșarea conflictului de muncă, tratativele care au avut loc, la care pe parcurs a participat și un reprezentant al acestui minister, precum și rezultatele la care s-a ajuns.

Formularul definitiv nr. 25/1935 încheiat între părțile care au dus tratative de conciliere a pus capăt acestui conflict colectiv de muncă. conflict care s-a încheiat cu o victorie parțială a muncitorilor pe plan economic, dar a înregistrat în același timp un eșec pe plan politic prin respingerea de către patroni a sistemului „bărbaților de încredere”¹⁷. Acest lucru a dovedit că la acea dată patronii au sesizat în ceea ce-i privea pericolul acestui sistem, iar pe de altă parte s-a reliefat necesitatea intensificării muncii politice în rîndul muncitorilor, în special a celor care nu făceau parte din sindicat.

Din cele relatate mai sus rezultă că muncitorii de la Fabrica de celuloză din Zărnești s-au aflat în conflict latent de muncă, fără declanșarea grevei, aproape 4 luni de zile, în urma căruia și-au impus o serie de revendicări economice; revendicările au fost obținute în urma luptei hotărîte a muncitorilor care au urmat calea arătată de organizația județeană P.C.R. Brașov.

¹² *Idem*, filele 46, 47

¹³ *Idem*, fila 52

¹⁴ *Idem*, fila 56

¹⁵ *Idem*, fila 70

¹⁶ *Idem*, filele 67, 68

¹⁷ *Idem*, filele 20, 21

Desfășurarea conflictului de muncă de la Fabrica de celuloză din Zărnești, rezultatele obținute au dovedit necesitatea întăririi organizației P.C.R. din această unitate economică și dezvoltarea influenței partidului comunist în rîndurile muncitorilor din această localitate.

Măsurile luate de către organizația regională a partidului comunist au dus ulterior la pătrunderea mai adîncă a influenței comuniștilor în rîndurile muncitorilor din Zărnești, unde în anii următori, 1936, 1937 și 1938, s-au înregistrat noi acțiuni soldate cu rezultate economice și politice importante. Conflictul de muncă la care ne-am referit se înscrie la loc de cinste în rîndul tradițiilor glorioase ale mișcării noastre muncitorești.

DER ARBEITSKONFLIKT IN DER ZELLULOSEFABRIK VON ZĂRNEȘTI (1935)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasserin berichtet über eine Kampfhandlung der Arbeiter der Zellulosefabrik in Zărnești im Jahre 1935, die zu den bedeutenden Aktionen der Arbeiterbewegung jener Zeit gehört.

Der Konflikt wurde durch den Ablauf des Kollektivvertrages ausgelöst. Die Arbeiter legten eine Denkschrift mit wirtschaftlichen und politischen Forderungen vor, sie wählten Delegierte, die bei den langwierigen Vergleichsverhandlungen ihre Interessen vertraten. So gelang es ihnen schliesslich, eine Reihe von wirtschaftlichen Forderungen durchzusetzen.

Der Arbeitskonflikt bei der Zellulosefabrik in Zărnești ist ein Beweis für den Einfluss der Rumänischen Kommunistischen Partei in den Reihen der Arbeiter dieses grossen Wirtschaftsbetriebes aus dem Kreis Brașov (Kronstadt). In den folgenden Jahren kam es hier zu neuen Arbeiteraktionen, die zu wirtschaftlichen und politischen Erfolgen der Angestellten führten.

TREI DECENII DE LA ÎNFĂPTUIREA ACTULUI ISTORIC DE LA 6 MARTIE 1945

de **JEAN DRAGOMIRESCU**

Acțiunile revoluționare premergătoare actului istoric de la 6 Martie 1945 s-au înscris cu litere de aur în marea carte a istoriei României. Deși au trecut trei decenii, evenimentele desfășurate în acele zile mi-au rămas vii în memorie.

Una din aceste zile de mare efervescență revoluționară a fost 24 februarie 1945. Capul coloanei de demonstranți ajunsese în fața Palatului regal, iar ultimele rinduri abia se urniseră din Piața Națiunii unde se desfășurase mitingul. Cîntam cîntece revoluționare, manifestam pașnic hotărîrea fermă de a duce la îndeplinire lozincile sub care se desfășurase mitingul, „Vrem guvern F.N.D.“!, „La luptă pentru aplicarea în practică a programului de guvernare a Frontului Național Democrat“!

Nici unul din cei care ne aflam în coloana care trecea prin fața aripii Palatului regal dinspre „Athenée Palace“ nu ne puteam închipui că în acel moment din clădirile Ministerului de interne și palatului se va trage asupra demonstranților. Prima rafală trasă de arme automate a surprins masele provocînd o mare panică. Rindurile coloanei se destramă, se aud strigăte de groază, gemete, unii se aruncă pe asfaltul străzii pentru a nu fi atinși de gloanțe. Distanța de cîțiva zeci de metri de unde ne aflam și pînă la „Restaurantul Athenée Palace“ a fost parcursă în cîteva secunde. Am spart geamurile de la parterul clădirii aflat în renovare căutînd pe cît era posibil, să ne ferim de gloanțe. Acest moment dramatic, pe care l-am trăit, l-a imortalizat scriitorul și dramaturgul din generația noastră Sergiu I. Arcășeanu — aflat printre noi — în articolul „Calea Victoriei“ inserat în paginile ziarului „Scînteia“ cu ani în urmă.

Nu au trecut nici două minute de la încetarea rafalei și ne-am regrupat în fața carului alegoric postat în fața actualei Biblioteci Centrale universitare. Era un autocamion cu o platformă enormă al S.T.B. Pavoazat cu drapele, lozinci și o caricatură care demasca pe generalul Rădescu, primul ministru al guvernului. Alte grupuri s-au îndreptat spre clădirile de unde s-a tras. Conducători ai P.C.R. și fruntași ai mișcării sindicale aflați printre demonstranți s-au urcat pe platforma mașinii, transformată într-o adevărată tribună, lînînd cuvîntări inflăcărâte prin care înfîiereau acțiunea criminală a reacțiunii.

S-a tras a doua rafală de armă din mai multe direcții, dar de astă dată nimeni nu a mai părăsit piața. Împușcături s-au mai auzit izolat încă o peri-

oadă de timp. Din rîndurile demonstranților pașnici au căzut mulți răniți. Unii au murit pînă în zorii zilei de 25 februarie. Păcat că fotografii care au imortalizat atîtea evenimente de seamă nu au fotografiat pe demonstranții care fierbeau de minie. Cu fața îndreptată spre palat, cu pumnii ridicați strigau asurzitor: „Moarte asasinilor“!, „Jos călăul Rădescu“!. Pe gardul de fier din fața palatului erau înfipte sute de pancarde — expresie a unei manifestări fățișe de protest împotriva regelui din palatul căruia s-a tras în popor. Se întunecase, dar nimeni din cei prezenți nu voiau să se îndepărteze de la fața locului. Abia după ora 20, în rînduri compacte, am început să părăsim Piața palatului continuînd însă să scandăm lozincile: „Jos asasinul Rădescu“!, „Vrem guvern F.N.D.“ Nu peste mult timp, la radio, se transmitea cuvîntarea instigatoare rostită de Rădescu prin care justifica actul criminal — pe care l-a patronat — săvîrșit de elementele reacționare cu cîteva ore în urmă.

Cu 3—4 zile înainte de 6 Martie, am primit indicația din partea Biroului sectorului II Negru al P.C.R. din capitală (eram de mai bine de 6 luni secretar de celulă și președinte al comitetului de fabrică) ca împreună cu un grup de comuniști de la întreprinderea „Lemaitre“, „Mociornița“, „Migral“ și de la „Larom“ unde lucram, să ne întîlnim în jurul orelor 16,30 în fața Uzinelor Lemaitre, de unde imbarcați într-un camion fără prelată să ne ducem la Palatul regal. Ajunși în fața intrării Palatului dinspre biserica Crețulescu, am constatat că nu eram singuri. Zeci de delegați, muncitori, țărani din împrejurimile Bucureștiului și alte categorii sociale, așteptau să intre pentru a prezenta regelui dorința arzătoare, mandatul maselor de a aduce un guvern real democratic la conducerea țării. Așteptarea noastră a fost zadarnică. Un ofițer superior ne-a spus că „Maiestatea Sa nu se află în palat“. Realitatea era alta. Regele a refuzat să stea de vorbă cu membri delegațiilor, se opunea prin toate mijloacele să aducă la putere guvernul produs de F.N.D. în frunte cu Dr. Petru Groza.

Au urmat zile de înaltă tensiune politică. Ședințele cu secretarii de cellule se țineau aproape în fiecare seară la sector. Partidul Comunist, principala forță politică din cadrul F.N.D. își strîngea și mai mult rîndurile, mobiliza și organiza temeinic masele pentru luptă. Peste noapte, seară de seară, zeci de tovarăși fără să se lînguiască, dormeau care pe unde apucau în incinta sediului partidului. Mînceau sau nu mînceau, dar erau gata în orice clipă, dacă situația o cerea, să-și dea neșovăielnic chiar și viața. Mulți tovarăși participanți la insurecția armată au pus mîna din nou pe arme, erau pregătiți ca la chemarea partidului comunist să treacă la acțiune. Eram informați operativ de conducerea partidului asupra evoluției evenimentelor, iar noi aplicam neșovăielnic, cu pasiune, toate indicațiile primite. În ziua de 5 martie s-a preluat planul desfășurării marii demonstrații de a doua zi.

Și a sosit acea memorabilă zi de 6 martie 1945 Prin jurul orelor 11, am lăsat lucrul și încolonați cu steaguri tricolore și roșii, cu pancarde, ne-am îndreptat spre Piața Națiunii. De astă dată uriașul fluviu de oameni era hotărît să nu se mai întoarcă acasă pînă nu va instaura un guvern al F.N.D. Cu toate acestea, mai erau și unii, ce-i drept puțini la număr, cărora le era frică. Ei ne spuneau: „Să vedeți voi, iar o să tragă în oameni“. În Piața Națiunii se adunaseră sute de mii de muncitori, țărani, intelectuali reprezentanți ai armatei și a altor categorii sociale.

Piața vuia ca un vulcan, dar mitingul nu începea. În sfârșit, după o lungă așteptare, la tribuna ridicată în piață, s-au urcat Gheorghe Gheorghiu Dej, Petru Groza, Lucrețiu Pătrășcanu și alți conducători ai P.C.R., P.S.D. și F.N.D. pe fețele cărora se vedea un zîmbet de bucurie.

Mi-au rămas și acum, după trei decenii, întipărite în minte cuvintele cu care a început cuvîntarea, secretarul general al C.C. al Partidului Comunist Român de atunci, „împotriva voinței elementelor reacționare în frunte cu Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, regele a acceptat lista noului guvern de concentrare a forțelor democratice propusă de primul ministru Petru Groza”¹.

Ce a urmat? Sute de mii de cetățeni într-un entuziasm indescritibil au aclamat frenetic minute în șir noul guvern real democratic, primul din istoria României. Mitingul convocat inițial de a continua lupta pentru impunerea unui guvern care să reprezinte masele largi populare, s-a transformat într-o sărbătoare a victoriei urmată de o grandioasă demonstrație de stradă.

Actul istoric de la 6 Martie nu este rezultatul acțiunii factorilor externi, așa cum caută unii și astăzi de peste hotare să prezinte în mod eronat, tendențios evenimentele; el constituie o încununare a luptei eroice dusă de masele largi populare din România luptă, care a dejucat toate uneltirile reacțiunii interne și ale cercurilor imperialiste de peste hotare.

Partidul Comunist era port-drapelul împlinirii năzuințelor seculare de libertate, progres și dreptate socială a celor ce muncesc, propășirii națiunii noastre. Programul partidului devenise cauza maselor. Comuniștii, cu entuziasmul, pasiunea și spiritul de sacrificiu care îi caracterizează, influențau masele, le atrăgeau ca un magnet la îndeplinirea politicii partidului. Și aceasta se întâmplă în condițiile cînd în fruntea statului se aflau monarhia, partidele burgheze, iar rămășițele legionare aciuite mai ale în rîndul P.N.T. (Iuliu Maniu) săvîrșeau cu obișnuitele metode acțiuni criminale. Țara era într-o situație economică precară, iar oamenii muncii se zbăteau în mari și chinuitoare neajunsuri, greu de imaginat de a se fi putut debarasa curînd de ele.

Mersul revoluției era impetuos. Nu putea fi oprit de nici o forță ostilă internă sau externă.

„Cercurile reacționare și monarhia — spune tovarășul Nicolae Ceaușescu — considerau actul de la 23 August ca act final al luptei populare, urmînd ca, treptat, — potrivit dorinței lor — lucrurile să reîntre pe făgașul anterior și totul să rămînă așa cum fusese în trecut”².

Rezultatele aprigei bătălii pentru instaurarea puterii revoluționar-democratice a proletariatului și țărănimii a fost încununat de succes. În fața României s-a deschis o perspectivă largă, de mari transformări democratice în domeniul politic, economic, social. Lupta însă va continua, dar de pe o poziție mult mai favorabilă clasei muncitoare și a aliaților săi împotriva reacțiunii care pierduse poziții hotărîtoare.

¹ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *O politică românească de realizări democratice*, Editura PCR — 1946, București, pag. 89.

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, Editura politică-București, 1970, vol. IV, pag. 625.

DREI JAHRZEHNTE SEIT DEM HISTORISCHEN AKT VOM 6. MÄRZ 1945

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit des Verfassers hat vorwiegend den Charakter einer Erinnerungsschrift und zeigt in eindrucksvoller Weise, aus dem Erleben eines aktiven Teilnehmers an den Geschehnissen. Aspekte des Machtkampfes der von der Rumänischen Kommunistischen Partei organisierten und geführten Volksmassen. Das Endergebnis dieses Kampfes war die am 6. März 1945 erfolgte Einsetzung der ersten revolutionär-demokratischen Regierung Rumäniens an der Spitze mit Dr. Petru Groza.

Die Arbeit zeigt als wichtigste Schlussfolgerung, dass die Einsetzung der revolutionären demokratischen Regierung am 6. März 1945 nicht das Ergebnis einer internationalen Konjunktur ist, sondern die Folge des revolutionären Kampfes der Volksmassen aus Rumänien unter der Führung der Rumänischen Kommunistischen Partei.

ISTORIA CULTURII

COPERTA DE CARTE ȘI LEGĂTORII BRAȘOVENI

de VALERIA CĂLIMAN

S-a împlinit o jumătate de mileniu de cînd datează primele izvoare scrise despre copiiștii și legătorii de manuscrise din Brașov.

Coperta de carte a trecut în decursul veacurilor printr-o semnificativă evoluție. Ea își are originea în dipticele și tripticele romane — tăblii de lemn cerat sau fildes — pe care la începutul erei noastre erau înscrise numele donatorilor unei biserici. Apoi, împodobite cu ilustrații colorate, ele au fost utilizate ca scoarțe pentru textele de ritual.

În Bizanț, coperta de fildes sculptat, din aur și alte metale, împodobită cu filigrane și nestemate era la fel de prețioasă ca și manuscrisele, ornate și ele cu miniaturi pictate, lucrate în aur fin.

În apusul Europei, coperta manuscriselor a avut o altă evoluție. Artă legătoriei a devenit o îndeletnicire monahală, iar coperțile se confecționau din piele de diferite animale. În acest scop Carol cel mare acordă călugărilor privilegiul de vînătoare, pentru a-și putea procura materia primă necesară legătoriei de manuscrise.

În secolul al IX-lea, în mănăstirea benedictină din Sanct Gallen (Elveția) își exercită arta de sculptor în lemn monahul Tuotilo, ale cărui lucrări în artă legătoriei se păstrează în celebra bibliotecă, întemeiată în secolul al IX-lea în cadrul mănăstirii.

Legătorii de manuscrise din conventul dominican din Brașov.

Un centru de activitate literară religioasă, de răspîndire de manuscrise, copiere de texte liturgice cu transcrierea notelor muzicale și chiar de alcătuire a unor texte laice, a fost conventul dominican „Petrus și Pavel” din Brașov.

Înființat în anul 1323, printr-o decizie luată la Barcelona¹, acest convent a fost dizolvat numai între anii 1540—1545, ca urmare a reformei religioase petrecute la Brașov.

De la înființare pînă în anul 1465 nu avem însemnări despre conventul brașovean. În anul 1474 se încredințează priorului frater Martin licența să

¹ Fr. Benedictus Maria Reichert, *Monumenta ordinis Fratrum predicatorum Historica*, Tomus IV, în *Acta Capitulum generalium ordinis praedicatorum*, vol. II, ab anno 1304 ad annum 1378, Roma, 1899, p. 150.

primească în ordin 10 surori. Din registre se văd desele peregrinări ale călugărilor, ne apar nume de brașoveni, care merg să studieze în alte țări, sau nume de străini care vin să se stabilească la Brașov.

În 1475, frater Bartolomăus din Brașov a fost trimis la Siena să studieze teologia. Frații Iacob și Thomas au fost repartizați în conventul Sancti Nicolai din Buda. Lucas Coronensis a lucrat ca legător² pentru regele Matei Corvinul între anii 1480—1490.

În 1486 a fost trimis Bartolomăus Danielis de Corona la Perugia. Între străinii care au venit la Brașov sînt și frater Johannes, venit în 1475 din Viena și Nicolaus Czepes (1480).

Moldova și Țara Românească au avut și ele reprezentanți ai ordinului dominican. Georg Falcerep a fost numit vicar al Vălaheiei mari la Tîrgoviște.

Matthias de Corona, Wolfgang de Corona și Petrus Morez au mers la Roma.

Ordinul era format din trei categorii de membri: *fratres*, *clerici* și *conversi*. Aceștia din urmă practicau diferite meserii pe seama conventului. În 1494, conventul se compunea din 32 de membri și 18 surori (care făceau parte din conventul „ad sanctum Johanem”).

Clericii copiau artisticele manuscrise liturgice, dar alături de laici ei practicau și arta legătoriei, pe lângă alte meserii. Meseriile acestea erau destul de variate. În secolul al XV-lea, dominicanii fabricau și țigle, pe care le vindeau orașului.

Un nume de cleric dominican, legător de cărți, este frater Laurentius, care este pleban al bisericii sfîntului Martin, de pe dealul cu același nume³. Atestat în anii 1527, 1529, 1530, numele lui figurează în registrele de socoteali ale orașului Brașov. Fratele Laurențiu — predicator al dominicanilor — s-a îndeletnicit și cu meseria de legător. În anul 1533 el a lucrat pentru oraș. A compactat registrele de socoteli, pentru care muncă magistratul i-a plătit 17 aspri⁴.

Un alt legător este *Michael*. În 1537 i s-a plătit lui Michael pentru legatul registrului vilicului, pe care îl ținea notarul, 14 aspri⁵. Tot el, în 1541, în calitate de capelan al spitalului leagă două registre, pentru care lucrare primește 25 aspri⁶. În același an el leagă un registru nou roșu și primește 14 aspri⁷.

În anul 1543 Michael leagă trei cărți pentru parohul din Sibiu, pentru 23 aspri⁸, și apoi încasează considerabila sumă de 10 fl. pentru legarea unor cărți⁹.

² Hellmuh Helwig, *Handbuch der Einbandkunde*, vol. II, *Bio-Bibliographie der Buchbinder Europas bis etwa 1850*, p. 311. Informații despre ordinul dominican la Brașov vezi Béla Iványi, *Geschichte des Dominikanordens in Siebenbürgen und der Moldau in Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, vol. 62, caiet 1, p. 42—59.

³ *Q*, II, p. 31, novembre 1527: „dominus Laurentius olebanus montis beati Martini“ și *Q*, II, p. 144, decembrie 1529: „Item domino Laurentio, plebano ecclesiae sancti Martini extra civitatem isto anno mirum in moctum per Moldaunos profanatae, in suo salario fl. 28“, id. p. 178, în 1530: „Laurentius montis divi Martino plebano“.

⁴ *idem*, p. 293, vezi și Th. B. Streitfeld, *Das Mühlbacher Dominikanerkloster*, in *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, vol. 58, 1935, p. 53.

⁵ *Q*, II, p. 523.

⁶ *idem*, III, p. 102.

⁷ *Ibidem*, p. 111.

⁸ *Ibidem*, p. 602.

⁹ *Ibidem*, p. 654.

Odată cu desființarea conventului dominican, cu introducerea Reformei și cu apariția tiparului la Brașov, legatul cărților se integrează în tehnica tipografică și ia un nou avânt. Lucrările executate de legătorii brașoveni se remarcă prin condiții de executare superioare și printr-o ornamentare aleasă.

Dar înainte de a cerceta tehnica copertelor de cărți din al patrulea deceniu al secolului al XV-lea și din deceniile următoare, trebuie să semnalăm un fenomen interesant, pe care ni l-au dezvăluit copertele cărților din epoca Reformei.

Maculatura din copertele cărților

Din lipsă de carton, pe lângă tablele de lemn, legătorii lipeau unele de altele un număr considerabil de foi de pergament sau de hirtie, pentru a obține o placă compactă pe care să poată întinde coperta de piele, sau introduceau aceste foi sub forțaș, adică sub coala de legătură între prima și ultima fascicolă a cărții.

În Arhivele Statului din Brașov s-au descoperit și identificat manuscrise și tipărituri din secolul al XV-lea, utilizate ca maculatură în coperte de cărți.

Între manuscrisele găsite în legăturile de registre și cărți brașovene menționăm un manuscris din 1427, copie a predicilor din secolul al XIII-lea ale episcopului dominican din Genova, Iacob de Voragine (1230—1298).

Friedrich Wilhelm Seraphin¹⁰ a găsit în două volume de socoteli din Brașov (Socotelile vilicatului din 1549—1553, cota actuală V/8 și în Socotelile Castelului Bran, cota III/3, din perioada 1538—1547, registre păstrate în Arhivele Statului din Brașov) 15 file din cele 300 ale codicelui de predici *Sermones de tempore*. Autorul descrie, identifică și comentează textul, reproducând în facsimil partea finală a manuscrisului, care poartă data 1427.

O altă descoperire a lui Seraphin¹¹ din legătura unui registru de socoteli a Capitului din Țara Birsei este un glosar latin — german din secolul al XV-lea. Registrul cuprinde socoteli din 1540—1571¹² și autorul demonstrează că legătura registrului s-a făcut înainte de 1540¹³. Seraphin studiază în lucrarea citată importanța glosarului, care pe de o parte atestă termeni de latină medievală ce nu figurează în dicționarele existente, pe de altă parte conține cuvinte din dialectul săsesc din secolul al XV-lea.

Și alți autori¹⁴ se ocupă de aceste privilegii, pergamente, manuscrise, texte tipărite, devenite maculatură pentru legătorii de cărți, redescoperite după veacuri. Este suficient să semnalăm documentul din 1388, care mențio-

¹⁰ Friedrich Wilhelm Seraphin, *Eine Kronstädter Handschrift des Jacobus de Voragine* în *Program des evangelischen Gymnasiums A.B. zu Kronstadt, 1900—1901*, p. 3—14.

¹¹ *Idem*, *Ein Kronstädter lateinisch — deutsches Glossar aus dem XV Jahrhundert* în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, seria nouă, vol. 26, caiet 1, 1894, p. 63.

¹² Registrul se găsește în A.B.N. cota I.F. 72, 1.

¹³ *Q*, III, p. 598: „Anno domini 1540. Hic libellus comparatus et ordinatus per venerabilem dominum Ieremiam plebanum Coronensem et sub decanatu venerabilis domini Michaelis in Videnbach istius anni moniter electi ad consignandum seu conscribendum omnia et singula huius almi Capituli Barcensis. Hic libellus comparatus est asperi 16”.

¹⁴ Franz Zimmermann, *Aus alten Einbänden*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, seria nouă, vol. XIX, 1884, caiet 1, p. 78—98.

nează existența celui mai vechi dascăl brașovean cunoscut „Honorabilis Vir Theodoricus, condam scolarium succentor in Corona”¹⁵, document care a fost lipit în legătura unui codice din Biblioteca Sanct Florian din Austria, pentru ca să ne putem da seamă ce valori se găsească ascunse în legăturile cărților vechi.

În fondul de carte românească veche al Academiei R.S.R. se găsește lipite în legătura originală a Liturghierului slavonesc, tipărit de Șerban, fiul lui Coresi, două foi din Psaltirea românească a lui Coresi din 1570. Foile fac parte din copertă și nu mai sînt acoperite cu nimic, încît se poate desluși textul. Sînt înregistrate ca un dublet al cărții (Cota C.R.V. 16). Octoihul slavonesc al lui Coresi (dublet, cota C.R.V. 18), legat în Moldova în secolul al XVII, deși are în copertă maculatură de coli de tipar, acestea nefiind publicații brașovene, nu le-am inclus în textul lucrării prezente.

Din legătura volumului lui Honterus, *Rudimenta Cosmographica* din 1542, volum păstrat astăzi în Biblioteca Documentară a Bisericii Negre din Brașov¹⁶, depășește în exterior cam 8 mm un pergament, text latin cu litere gotice și inițiale roșii, care este acoperit și lipit sub foaia de hirtie din interiorul copertei. În situația actuală nu se poate identifica textul.

Tot o tipăritură neidentificată — poate un incunabil — se găsește în cele două coperte ale registrului de socoteli din Arhivele Statului din Brașov, cvartalul Catharinae (1537—1544)¹⁷. Prin hirtia destul de transparentă din interiorul copertei se pot desluși cîteva file imprimate.

Cercetători actuali brașoveni au semnalat descoperiri mai recente¹⁸.

Coperta de piele și legăturii brașoveni din secolul al XVI-lea și al XVII-lea

La începutul secolului al XVI-lea la Brașov, înainte de înființarea primei tipografii, dominicanii au legat diferite registre, ținute de instituțiile laice și religioase din oraș. Registrele, unele împodobite cu artă — s-au cumpărat legate, așa cum se specifică în text, și nu au fost legate după ce registrul s-a încheiat. Acest fapt ne servește la stabilirea datei cînd au fost confecționate, iar registrele consemnează evenimente pe o durată de mai multe decenii, uneori și un secol.

Brașovul se mîndrește cu aceste legături de cărți, care pot ține pas cu legăturile cele mai vestite ale culturii europene.

Coperta de piele este rezultatul colaborării mai multor meserii. De la iscusiții tăbăcari brașoveni, care prelucrau piele de bovine și de animale tinere: vițel, capră și porc, de la sculptorii în lemn și gravorii în metal, pînă la fierarii — care își dădeau și ei concursul—legătorul de cărți, adeseori el însuși gravor sau sculptor, se folosea de contribuția acestor meșteșugari, pentru a crea o

¹⁵ Dr. A. Amlacher, *Ein urkundlicher Beitrag zur ältesten Geschichte des Brooser Kapitels in Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, seria nouă vol. XIII, 1876, p. 365.

¹⁶ A.B.N. 094 1/4.

¹⁷ A.S.B. Dc I.

¹⁸ Vezi G. Nussbächer, *Tipărituri sibiene necunoscute de pe la 1600* în „Revista Arhivelor” a. IX, nr. 1, p. 113 — 118; Pavel Binder, *Un fragment necunoscut al Molotvnicului coresian*, în „Limba Română” 1973, tom XXII, nr. 4.

legătură de carte. Fiecare legătură era un unicat, operă de artă și artizanat în același timp.

Arta legăturii de cărți si-a creat un stil. Decorurile au fost încrustate, lucrate în relief sau presate cu ștampile. Din vechile table de metal au rămas numai colțarele sau aplicările, care apărau copertele.

Odată cu apariția tiparului la Brașov și-a schimbat ritmul și legatul cărților. Motivele ornamentale care figurau pe manuscrise au început să împodobească și coperta. Două tipuri de ornamentare exterioară sînt aplicate alternativ: dispoziția arhitectonică și decorația suprafețelor. În cazul dintii copertile sînt decorate cu frontispicii în a căror arhitectură fantastică s-au introdus capete în medalionae cu numele personajelor înscrise dedesubt; în cazul al doilea întreaga suprafață este acoperită cu motive florale, arabescuri și în mijloc rămîne un spațiu pentru inscripție, emblema orașului sau blazoane.

Coperta se făcea din scindurele de fag, îmbrăcate în piele¹⁹. Instrumentele utilizate erau ștampilele de metal, filetele, fierul de presat linii drepte (Streich-eisen) ștampilele cilindrice (Rollenstempel) și stampila în formă de placă (Plattenstempel). Operația se făcea la rece sau la cald iar măiestria legătorului era tocmai potrivirea gradului de căldură necesar. De aici rezultă colaborarea legătorului cu a gravorului. Imprimarea se făcea fie simplă (Blindpressung), fie cu aur (Goldpressung), cînd pe ștampila cu motive în relief se așeza o foiță de aur pentru poleit.

Localități vestite pentru fabricarea foililor din aur sau din alte metale au fost Nürnberg, Fürth, Augsburg, Schwabach²⁰.

Concomitent cu reforma religioasă au pătruns în Brașov, prin intermediul tinerilor brașoveni care studiau la Wittenberg sau la alte universități apusene, ștampile pentru compactorie.

Cea mai veche copertă honteriană datează din 1539. Coperta este din table de lemn, îmbrăcată în piele brun închis, cu decorație florală. Centrul are o figură geometrică cu stema orașului. Titlul cărții este *Sententiae ex libris pandectarum iuris civilis decretae*²¹. O altă carte honteriană este *Rudimenta cosmographica* (1542). Coperta este din piele de culoare brun-închis. Într-un cadru desenat este coroana Brașovului, jos însemnul tipografiei honteriene²². Coperta acestor cărți a fost decorată cu modele, care trădează arta de sculptor în lemn a lui Honterus, cunoscut pentru practicarea acestui meșteșug. O copertă de carte din 1544, *Compedium Iuris Civilis in usum civitatum de sedium saxoniarum in Transilvania collectum*²³ depășește tradiționala tehnică brașoveană și aduce un element nou. Cartea este împodobită cu portretele

¹⁹ Pentru tehnica legăturii de cărți, vezi Dr. Iulius Bielz, *Contribuții la istoricul vechii legătorii de cărți din Transilvania* Sibiu, 1956.

²⁰ Studii speciale foarte documentate despre utilizarea aurului în legătorii cităm: Carol Adé, *Întrebuințarea foiței de aur în legături de artă*, în „Buletinul grafic” a. I, nr. 1, oct-dec-1936, p. 11—12; despre tehnica și uneltele întrebuințate la poleit. Carol Adé, *Poleitul cu aur în legătoria de cărți*, în „Buletinul Grafic” a. III, nr. 3—4, iulie-decembrie 1938 p. 23—24 și în „Buletinul Grafic” a. IV, nr. 1—2, ianuarie—iunie 1939 p. 22—24.

²¹ A.B.N. 094 I/1.

²² *Ibidem*, 094 I/4.

²³ *Ibidem*, 094 I/8.

umanistului Erasmus de Rotterdam, ale reformatorilor Hus, Luther și Melancton și a principelui Johann Friedrich de Saxa, avînd în centru coroana Brașovului. Obirșia ștampilelor care au servit la gravarea medalioanelor este ușor de stabilit. Ele au fost importate din țările apusului. Modelul care a servit pentru ștampila lui Erasmus este un portret al pictorului Hans Holbein cel tînăr, făcut la Basel în 1523. Pictorul Holbein a făcut desene pentru pictorii pe sticlă, argintari și armurieri și pentru gravorii în lemn.

Medalioanele lui Luther și Melancton, precum și al principelui Johann Friedrich — protectorul lui Lucas Cranach — sînt desigur copii ale portretelor acestui artist. Principele Johann Friedrich a avut un mare rol la înzestrarea universității din Wittenberg.

Iar Cranach, șase ani după ce chipul principelui apăruse pe cartea brașoveană, își urmează prințul captiv la Augsburg, iar doi ani mai tîrziu la Weimar, unde și moare pictorul în 1553.

Desigur aceste cărți honteriene, ca și tipăriturile coresiene au fost legate în tipografiile respective și nicăieri nu se specifică numele legătorilor.

Un capitol special al legătorilor de piele brașovene îl formează tipăriturile coresiene. Pentru a le studia am identificat două fonduri. Exemplarele păstrate astăzi la Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului și fondul de carte veche românească al Academiei R.S. România.

Dintre exemplarele de la Sf. Nicolae trebuie să menționăm că *Octoiul slavon* al lui Coresi din 1575 (nr. inv. 84) și *Octoiul slavon* din 1574 (nr. inv. 83), deși legate la Brașov, au fost legate numai în anul 1677, deci aproape după un veac de la apariție. Se pare că legătura originală s-a distrus, sau exemplarele n-au fost legate, și biserica a căutat să le dea un veșmînt nou. Cele două exemplare trădează mina aeluiasi legător. Pielea copertilor este de culoare maro deschis. Chenarul are în centru o cruce treflată, în cele patru extremități apare motivul ghindei. Și fleuroanele sînt cunoscute din ornamentări anterioare. Motivele ornamentale apar pe alte legături brașovene din secolul al XVI-lea. Lucrarea este foarte frumos executată de mina unui mare meșter, iar anul legăturii este presat în copertă.

Legături originale din secolul al XVI-lea au *Psaltirea slavonă* din 1577 (nr. inv. 126), *Sbornicul slavon* din 1568 (nr. inv. 82) și *Cazania românească* din 1580—1581 (nr. inv. 86).

Sbornicul are în cadrul din centru o cruce stilizată, într-un oblong. Motivele ornamentale sînt identice cu ale registrului magistratului „Liber registrationis litterum divisionalium” 1578 (A.S.B. IV.F.I), care are însă deasupra și dedesubtul crucii două armonii. Motivul din chenar se repetă și pe *Psaltirea slavonă* din 1577 și pe *Cazania* din 1580—1581.

Psaltirea slavonă din 1577 are stanțate în jurul chenarului figuri istorice, la fel ca și *Octoiul slavon* al lui Lörinez (nr. inv. 85). Am putut identifica pe *Heinrich cel tînăr*, prinț de Braunschweig Wolfenbüttel (1489—1568) întîi dușman al lui Luther, dar după lupta de la Sieverhausen, unde i-au căzut doi fii în 1553 — devine adept al acestuia; pe *Adalbert Alcibiades*, (1522—1574) comite de Brandenburg-Baireuth, fiul lui Casimir von Brandenburg, protestant, care pierzîndu-și bunurile se refugiază în Franța și pe *Ludowig de Nassau-Dillenburg* (1538—1574) popular la protestanți. Acești prinți, luptători pentru

cauza protestantismului, cit și motivele ornamentale, care figurează și pe alte lucrări brașovene, ne conving că legăturile s-au făcut la Brașov.

Dar trebuie să mai revenim asupra unui fapt. Cărțile ieșite din tiparniță *nu erau legate în serie*, ci legătura fiecăreia era un unicat, operă făcută în favorul unui beneficiar, în cazurile specificate, în favorul bisericii Sf. Nicolae. Legătorul executa crucea treflată — obișnuită pînă astăzi în cimitirele Brașovului — dar în același timp aplica și ștanțele vremii, de proveniență apuseană, fără să le acorde nici el și nici biserica semnificația mesajului.

Ce privește cărțile coresiene din tezaurul cărții românești vechi al Academiei, legătura fiecărui exemplar fiind un unicat, ea s-a făcut, desigur, la biserica sau mănăstirea unde s-au utilizat cărțile. *Deci nu toate tipăriturile coresiene au fost legate la Brașov*. (Așa de exemplu *Octoiul slavonesc*, cota C.R.V. 17 a fost legat în Moldova, ca și dubletul său, cota C.R.V. 18).

Evangheliarul românesc (cota C.R.V. 10) pare să fie legat în Brașov. În centru, într-un oblong, se găsește un chenar stilizat, într-un cîmp de fleuroane. Din aceleași motive un chenar exterior, înconjurat de linii presate și în relief, și un model fin dintr-o linie unduită. Pe verso, chenar floral stilizat și patrate.

Legătură originală are *Evangheliarul slavon* (cota C.R.V. 11). În centru este o cruce din linii presate și în relief, stîngaci realizată. Suprafața este ornată cu patrate în al căror centru se găsește o figură geometrică — un fel de cruce stilizată. Aceleași motive ornează și fondul. Ornamentarea nu se aseamănă cu celelalte legături brașovene. Pare să fie opera unor meșteri proveniți dintr-o altă școală. *Evangheliarul slavonesc*, tipărit de Coresi și Mănăilă (cota C.R.V. 23) are o legătură tipic brașoveană. În centru este un medalion cu răstignirea. În jur fleuroane ca pe *Evangheliar* (cota C.R.V. 10), apoi linii presate. Un chenar din linii curbe formează un model de meandru. Pe verso un oblong din aceleași meandre, figuri geometrice și un chenar.

Foarte multe nume de legători, care au lucrat în cadrul tipografiilor din Brașov, au rămas necunoscute. Legătorii se încadrau în personalul tipografiei și numele lor nu se specifica. Melanchton, într-o scrisoare adresată preotului Valentin Wagner, se interesează de bunurile rămase după moartea lui *Nicolaus Schmid*, legător din Wittenberg, mort la Brașov. (Scrisoarea lui Melanchton este reprodusă de Joseph Dück, *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, Brașov 1845, anexă p. 44, dar scrisoarea are o eroare de tipar ce privește datarea).

Mai multe informații avem despre legătorii care au efectuat lucrări pe seama magistratului. Acesta specifica în registrul de cheltuieli numele legătorilor și plățile efectuate.

În socotelile alodiale ale Brașovului găsim următoarele nume: În 1555, Michael compactor²⁴. În 1566, Hippolit, care a legat registrul din anul 1566. În registru se specifică faptul că i s-a plătit legătorului Hippolit²⁵ suma de 25 aspri pentru legarea aceluia registru. Legătura amintită este splendidă, din piele cafeniu deschis, cu nuanțe închise. Are un chenar cu personaje și scene din *Verhiul* și *Noul Testament*.

²⁴ A.S.B. V/9 p. 135.

²⁵ *Ibidem*, I/12, p. 44: „Czalten dem Hyppolito Buchbinder bindlon dieses Registers asp. 25“.

Fondul este ornat cu fleuroane și ghinde în cadre geometrice. Centrul este oblong și reprezintă pe o copertă învierea, pe cealaltă răstignirea. Împrejur un chenar cu portrete biblice: Eva, Iudit, Debora, Iael. Pe câteva portrete este gravat anul 1551. Nu am putut identifica originalele care au servit gravorului. Un element interesant este șarpele încolăcit pe un par, care se găsește în dreapta în tabloul învierii, și mormintul deschis în care se vede un schelet. Compoziția artistică a acestei legături este remarcabilă. (Despre acest Hippolit n-am putut descoperi date biografice, dar să nu pierdem din vedere că el se afla la Brașov în același timp cu Coresi).

O copertă asemănătoare cu cea identificată ca opera lui Hippolit are registrul de socoteli din cvartalul Catharinae din 1570–1576²⁶. Confectionat din aceeași piele, ornat cu aceleași motive, prezintă o modificare numai în centru. În loc de scena răstignirii și a învierii centrul este acoperit cu un motiv floral și ghinda identică cu cea de pe coperta din 1566. Modificarea este ușor de explicat.

O copertă cu altă ornamentație găsim la registrul socotelilor din cvartalul Portica din anul 1589²⁷.

În 1577 se plătește lui Cornelius (Honterus), pentru un *Compendium Juris*, pe care judele Brașovului l-a dus la Sibiu, 27 aspri, în preț fiind cuprins și legatul²⁸. În 1582²⁹ se vorbește despre legătorul *Martin*.

În 1589³⁰ este amintit *Hannes* legătorul.

Registrele din Brașov notează adeseori sume plătite legătorilor de cărți, fără să le specifice numele.

În 1641 un legător de cărți din Brașov³¹ primește o diurnă de 2 fl. pentru a se duce la principele Ardealului, la Alba Iulia.

În secolul al XVII-lea găsim nume de legători, menționate în registrele de impozite ale Brașovului. În cvartalul Corpus, strada Heylich Leichmes, pe *Andreas*³² în anii 1679–1691, iar în anul 1692 pe văduva lui Andreas.

În cvartalul Portica, strada Spitals Neygas I Zeil, pe legătorul *Hannes*³³ în anul 1685 și 1688, iar în Spitals Neugas 2 Zeil pe legătorul *Tobi* în 1688.

Ferecăturile brașovene din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea

În secolul al XVII-lea se revine în Brașov la coperta de metal. Argintarii brașoveni, în urma relațiilor de breaslă cu țările românești dau un nou avânt ferecăturilor de argint aurit și creează un stil românesc în acest meșteșug artistic.

Diferite studii³⁴ au stabilit rolul brașovenilor și sibienilor la crearea acestui stil integrat în creația autohtonă românească.

²⁶ *Ibidem*, III Dc 3.

²⁷ *Ibidem*, Da/7.

²⁸ *Ibidem*, V/11 p. 362.

²⁹ *Ibidem*, V/11, p. 147 și 155.

³⁰ *Ibidem*, V/16 p. 575.

³¹ *Ibidem*, V/26 p. 567.

³² *Ibidem*, III Db 15.

³³ *Ibidem*, Da 15.

³⁴ Corina Nicolescu, *Die Rolle der siebenbürgischen Goldschmiede in der Entwicklung der Goldschmiedekunst der rumänischen Länder im 16 und 17 Jahrhundert*, în *Forschungen zur Volks und Landeskunde* VI, 1963, p. 39–55. Corina Nicolescu și Franz Killyen, *Der Kronstädter Goldschmid Georg May II und sein Werk in Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, IX, nr. 1. 1966, p. 59–74. Corina Nicolescu, *May II, argintarul lui Brincoveanu* în „Magazin istoric”, I, nr. 1. 1967, p. 21–23.

Ferecătura cea mai veche din țara noastră este *Tetraevangheliarul* de la Vodița. Toate lucrările din secolul al XV-lea și al XVI-lea sînt influențate de stilul gotic și cel bizantin. Argintarilor din Transilvania le revine rolul de a reinnoi arta ferecăturii. O dinastie de argintari brașoveni Georg May I, Georg May II, Andreas, Michael și Samuel May se impun prin lucrările lor de înaltă valoare artistică. Breasla argintarilor brașoveni este veche. Registrele ei s-au păstrat în Arhiva documentară a Bisericii Negre din Brașov. Ele ne dau informații din 1550 despre calificarea callfelor, taxele plătite de meșteri, pedepsele aplicate acestora, date biografice ale argintarilor și un aspect social — economic al epocii.

Un argintar brașovean, care semna E.V., a continuat stilul gotic în ferecăturile sale. El aparține perioadei lui Șerban Cantacuzino, (1680—1685).

Acela care rupe cu tradiția gotică și crează un nou stil în opera sa este Georg May II (1673—1712), numit și argintarul lui Constantin Brîncoveanu. Din registrele brașovene vedem pregătirea lui Georg May II. După o ucenicie de 5 ani, în calitate de callf el a plecat — așa cum o cereau statutele de breaslă — într-o pribegie de unsprezece ani, pînă a ajuns meșter.

Aceste călătorii obligatorii, pe care le întîlnim și la alte bresle, sînt un mijloc de a transmite dintr-o țară în alta și dintr-o localitate în alta curente artistice și mijloacele tehnice.

Părăsind stilul gotic, care reda peisajul într-un mod convențional, munții fiind înfățișați prin simple linii, piloni și ziduri reprezentînd orașe, Georg May II ca și alți argintari brașoveni, introduce în lucrările sale perspectiva, redă un peisaj real, iar compoziția înfățișează natura: munți, păduri și clădiri ce pot fi identificate. Georg May II cunoaște operele picturale ale Țării Românești și el se adaptează stilului autohton. Între valoroasele sale opere trebuie consemnate și ferecăturile.

Cea mai reprezentativă este cea destinată mănăstirii Surpatele. Pe fața exterioară este scena învierii, așa cum apare în picturile murale și icoanele românești. Pe tăblia din spate este sfînta treime într-un cadru luxos. Peisajul este redat în cele mai neînsemnate amănunte, plante și pomi. Se vîd contururi caracteristice orașelor transilvane, iar arcadele care se sprijină pe colonne reproduc arhitectura brîncovenească. Mobilierul și ornamentica sînt în stilul Renașterii tîrzii, care a durat în Transilvania pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Meșterul brașovean Georg May II imbinînd tradiția locală cu specificul iconografiei din Țara Românească a creat strălucitoarele opere de artă ale stilului brîncovenesc.

O altă ferecătură a lui Georg May II este cea de la Sf. Gheorghe cel nou din București. Asemănătoare cu cea de la Surpatele, ea aduce un element nou, imaginea ctitorilor.

Plăci de metal pe lemn formează legătura unui *Tetraevanghel*. Pe coperta a doua este sfîntul Gheorghe, împrejmuît de 15 scene din viața lui. La picioarele sfîntului, în genunchi, Constantin Brîncoveanu și soția Maria. Scena este redată în stilul picturii românești. Bogatele falduri ale veșmintelor accentuează mișcarea personajelor, iar frumusețea chenarului, frăgezimea și realismul motivelor florale întregesc scena votivă.

Michael May (1718—1776) ne-a lăsat ferecătura unui *Evangheliar*, care se păstrează în Muzeul istoric al bisericii Sf. Nicolae din Brașov. Și de această dată meșterul a redat pe coperta a doua a ferecăturii o scenă votivă. Negustorul Nicola Nicolau, în genunchi, oferă evanghelia patronului acestei biserici, sfântul Nicolae. Aureolat, în odăjdii sacerdotale, patronul binecuvintează pe donator. Într-un cadru stilizat se distinge biserica Sfântul Nicolae cu turele ei svelte, se vede Timpa împădurită și dealurile din Schei. Realismul elementelor arhitecturale este impresionant. Să remarcăm faptul că această ferecătură de carte din secolul al XVIII-lea nu mai este o danie domnească, ci este darul unui negustor dornic de lumină și frumusețe. Mutația socială a avut loc.

Ferecăturile brașovene, care ocupă un loc de frunte în Muzeul de Artă al Republicii Socialiste România, constituie și ele un capitol însemnat în evoluția copertei brașovene.

Nu trebuie însă să pierdem din vedere că aceste ferecături — obiecte prețioase — erau unicate de artă, că legătura de piele a devenit și ea un lux în secolul al XVIII-lea și că meseria compactoriei era practică în acel secol pe lângă meșteri consacrați și de oameni care nu aveau pregătirea necesară. Pentru a se apăra împotriva acestor „fușeri“, legătorii de cărți din Brașov au simțit nevoia să se organizeze în breslă.

Bresla legătorilor de cărți din Brașov

În urma cererii legătorilor de cărți *Tobi și Simon Petersberger*, care se pling magistratului că unii legători confecționează marfă de proastă calitate din lipsa unor suficiente cunoștințe de specialitate, judele Brașovului în numele său și al lui Lucas Seuler von Seulen, Martinus Schneeweiss, Valentin Wagner, Paulus Chrestel și a juraților orașului decretează la 7 ianuarie 1734 un regulament pentru profesarea meseriei de legător de cărți.

Regulamentul³⁵ este compus din 16 articole și stabilește condițiile pe care trebuie să le îndeplinească organizarea breslei. Totodată fixează normele de angajare a ucenicilor, taxele cuvenite breslei, perioada de patru ani de ucenicie, regimul calfelor venite din alte localități — căci între condițiile de calificare a calfelor apărea și obligația de a călători — anii de priebegie, când calfele străbăteau țările Europei în lung și lat, trecând de la un meșter la altul, pentru a-și însuși tainele meseriei, și stagiul de doi ani la un meșter. Articolul 8 din statute descrie proba practică³⁶, pe care o executa calfa pentru a obține titlul de meșter. Pentru executarea probei, calfa avea un termen de 14 zile.

Statutul prevede și taxele ce se plătesc breslei și ceremonialele și festivitățile obligatorii. Articolul 16 obligă calfa să lucreze un an în beneficiul văduvei unui meșter, acordându-i ei dreptul de a se bucura de privilegiul soțului decedat.

³⁵ A.B.N. IV Hd 3/3.

³⁶ *Ibidem*, „Ein Quart Franzband von 6 Alphabet nach Art des Hornbands geheft. Ein Quart von 8 Alphabet in Pergament, Ein Manuale mit fein Gold über und über vergoldet. Ein A.b.c. Buch in 4 Bogen getheilt auf Schnur geheft“.

Un registru al breslei ne indică fluctuațiile care au avut loc în sinul breslei³⁷.

De la prima însemnare în registru despre cererea meșterilor Hannes Klimmes, Tomas Blasius³⁸ și Simon Blasius, adresată magistratului să le acorde un privilegiu de breaslă, apar pe parcurs numele meșterilor și calfelor nou intrați. An de an, pe lângă numele meșterilor vechi, întâlnim nume noi: *Jacob Clemens* (1737), *Simon Blasius* cel tânăr (1739), calfa *Georgius Veinisch* (1739), *Martinus Fernolend* (1744), calfa *Chrestel Schöck* (1746).

În anii 1747–1750, Simon Blasius este ales staroste. Chrestel Schöck devine meșter (1750). *Jacob Lehmann* intră calfa la Simon Blasius (1752). *Hannes Diener* este „liberat” (= wird frey gesprochen), iar în 1756 este primit în breaslă.

În 1756 intră în breaslă *Chritian Lehmann*, iar în 1758, *Jacob Lehmann*. În funcțiile breslei sînt aleși în 1758: Johann Diener, staroste bătrîn (= Altster), Christian Lehmann, staroste, Johann Clemens părinte al calfelor (= Knechtvater), Jacob Lehmann, controlor de calitate (= Schaumeister).

Nou intrați în breaslă sînt *Martin Brenndörfer* (1764), Jacob Clemens (1778). În 1786 Jacob Clemens angajează de ucenic pentru patru ani pe fiul lui Jacob Lehmann, în prezența breslei. În 1791, fiul lui Jacob Lehmann este declarat calfa, iar în 1794 intră în breaslă. El prezintă piesa de meșter și breasla i-o acceptă.

În 1795 intră în breaslă Gabriel Kováts și plătește conform articolului 7 din statute 20 fl. *Georg Clemens* prezintă piesa de meșter, (1796), dar nefiind loc liber în breaslă nu plătește taxa de 5 fl.

În 1797 sînt înscrși ucenici *Martin*, fiul lui Jacob Clemens și *Friedrich Székely*. În 1798 Martin Clemens ajunge calfa. Piesa lui de probă este legarea celor patru volume ale marelui lexicon Steller. *Joseph Firschlegott* intră ucenic în 1799. *George Türkesi* este repartizat ucenic lui Gabriel Kováts (1800). În 1802 *Friedrich Szeleski* și *Joseph Firschlegott Clemens* sînt făcuți calfe. *Andras Haubner* se înscrie ca străin în breaslă, conform articolelor 7 și 9 din statute. În 1804 este declarat calfa *George Türkösi* iar *Friedrich Szeleski* intră în breaslă.

Joseph Werner intră pentru 6 ani la meșterul Jacob Clemens, plăind breslei taxa legală (1809). În 1810 intră ucenici *Georgius Paksi* la *Friedrich Szeleski* și *Capitan Josephus* la Kováts Gabor. În 1812 Kováts Mihály este primit ucenic de Haubner. În 1814, după patru ani de ucenicie, sînt declarați calfe *Georgius Paksi* și *Josephus Kapitany*.

În 1815 își termină stagiul *Josephus Werner*. În același an *Johann Hasenmayer* obține dreptul de meșter, plătește 70 fl. renani, dar nu există nici un loc liber în breaslă. În 1816 este liberat (= termină ucenicia) Kováts Mihály, plătește 6 fl. ren. și dă breslei cota de vin și alimente obligatorie.

Meșterii primesc noi ucenici. Iacob Clemens îl ia pe *Johann Hauptkorn* (1819), *Friedrich Szeleski* pe *Johann Székely* (1819) și *Friedrich Hasenmayer* pe fiul său cu același nume. În 1825 intră ucenic *Carl Friedrich Hasenmayer*. Breasla

³⁷ *Ibidem*, *Zunftbuch*, IV Hd 3/1.

³⁸ Tobias Blasius a avut un fiu pe Andreas Blasius (1725–1788) desenator, gravor în cupru. Copertele lui Blasius sînt întinse pe scindurele de fag. Conturul florilor și frunzelor este imprimat cu o daltă specială, iar tulpinele sînt presate cu fierul de călcat. Andreas Blasius și-a desfășurat activitatea departe de Brașov. Vezi dr. Iulius Bielz, *op. cit.* p. 20–22.

devine un privilegiu al aceleiași familii. Ucenicii „liberați” sînt *Johann Hauptkorn* (1823), *Johann Jekely* (1824), *Friedrich Hasenmayer* (1825), *Carl Heinrich Hasenmyer* (1829), *Johann Heinrich Hasenmayer* (1838). În 1845 *Carl Dietrich* ia ucenic pe *Carl Fahnauer* (1845). *Alois Conterschweller* pe *Martin Knopf* (1846) iar *Heinrich Hasenmayer* intră ucenic la mama sa, văduvă *Hasenmayer* (1851).

Alți ucenici care intră la meșteri sînt: *Adolph Margreth* (1853), *Alois Conterschweller* — fiul meșterului decedat — care intră la mama sa (1854) și *Johann Hauptkorn* (1858).

Situația financiară a breslei era controlată de un senator al magistratului, inspectorul breslei. Numărul meșterilor varia între patru și cinci. (În 1830 sînt consemnate șapte calfe). Actele sînt semnate între 1815—1837 de senatorul *Plecker*. Din 1839 semnează senatorul *Fahritius*.

Un document nedatat³⁹ conține o plingere a breslei în care se specifică situația grea în care se găsește ea. După ce se arată că de la înființare breasla se compune din patru meșteri, dar fiecare din ei trebuie să ciștige 1450 fl., ca să poată trăi din munca proprie, în prezent le sînt știrbite aceste drepturi de faptul că doi meșteri nebreslași au primit dreptul de a exercita meseria, pe lingă un al treilea — angajat al tipografiei românești — care leagă nesțingeril cărți, fără să fie în breaslă.

Crizele de breaslă reies din mai multe acțiuni întreprinse de breslași pentru apărarea drepturilor lor. Între ele amintim acțiunea îndreptată contra tipografului *Hurfurth*, care obținuse de la guvern dreptul de a lega cărțile tipărite în tipografia lui⁴⁰, dar care — așa cum dovedește breasla — a legat și cărți tipărite la Sibiu, între care și cărți românești⁴¹.

Tot un semn al crizei este hotărîrea luată în 1838 de meșterii *Martin Clemens*, *Johann Jekelius*, *Johann Hauptkorn* și *Joseph Capitany* de a nu lua timp de 10 ani ucenici spre calificare, deoarece breasla are șapte membri, incluzînd și văduvele și în curînd vor deveni opt cu cei doi fii ai lui *Hasemayer*⁴².

Un important material despre legătorii de cărți brașoveni, material ne-publicat pînă astăzi, se găsește în Arhivele Statului din Brașov. Pe lingă semnalarea acestui material⁴³, breasla legătorilor de cărți poate fi urmărită

³⁹ A.B.N. IV 11d 3/4.

⁴⁰ A.S.B., A.M. 763/1805.

⁴¹ Breasla cere confiscarea a 89 cărți legate, între care 41 Tilcul Evangheliei în românește, 24 rezumate din Vechiul și Noul Testament tot în românește. Cărțile au fost tipărite în oficina lui *Barth* din Sibiu, iar cîteva exemplare din micul Catechism luteran în tipografia lui *Hochmeister* din Sibiu. Vezi A.S.B., A.M. 727/1806.

⁴² A.B.N. IV Hd 3/3.

⁴³ A.S.B., A.M. 1010/1801, 2845/1802, 2970/1802, 194/1803, 2139/1804, 231/1804, 763/1805, 727/1806, 40/1809, 185/1809, 2557/1809, 2785/1809, 159/1811, 3368/1811, 3456/1811 (Cererea de cetățenie a lui *Johann Hasenmyer* 2782/1815), 3404/1816, 3075/1817, 3861/1817, 3998/1825, 3629/1826, 3723/1826, 3568/1826, 3711/1826, 3753/1829, 3972/1829, 3845/1830, 3430/1832, (Cererea breslei legătorilor pentru a interna în spital o calfă bolnavă 2430/1834), 118/1835, 3432/1835, 3599/1835, 3882/1836, 191/1837, 4093/1837, 58/1838, 4540/1838, 4680/1838, 240/1839, 411/1839, 579/1839, 1910/1839, 1975/1839, 4359/1840, 168/1844, 735/1841, 970/1841, (*Dietrich* este admis la proba de meșter 2506/1841, 12/1843, 246/1843, 467/1844, 1005/1844, 4654/1845, 2309/1844, 2444/1844, 2085/1846, 506/1862, 8764/1862).

an de an⁴⁴ în *Adressenbuch der Koniglich freien Stadt Kronstadt*, publicație anuală, care ne dă prețioase informații despre meșteri, văduve și inspectorii de breaslă, indicându-ne și adresele lor.

Cercetînd acest bogat material vedem printre breslașii brașoveni meșteri veniți din alte țări, care stabilindu-se la Brașov, au înnoit mereu tehnica legatului și au îmbogățit mijloacele de realizare ale copertei de carte.

Anii de pribegie

Un mijloc eficient de a cîștiga cunoștințe profesionale și tehnici practicate în alte țări erau anii obligatorii de călătorie pe care trebuia să-i facă fiecare calfă, înainte de a trece proba de meșter.

După anii de învățătură la un meșter, ucenicul era „liberat”⁴⁵ și după executarea unei probe era declarat calfă. Calfele erau obligate să pribegescă ani de-a rîndul, pentru a-și însuși tainele meseriei. Breasla avea un „părinte al calfelor”, care avea obligația să găzduiască trei zile o calfă străină de localitate ce venea să se angajeze. Dacă în termen de trei zile calfa nu obținea angajament, trebuia să părăsească orașul.

Un registru al calfelor de legător, care au trecut prin Brașov⁴⁶ ne dezvăluie un capitol interesant al influențelor și legăturilor dintre diferite orașe și țări cu Brașovul. Vom menționa locul de obirșie al unor calfe, care nu au găsit de lucru la Brașov: Schwartzbach, Viena, Sibiu, Breslau, Memel, Leipzig, Prusia. Localitățile și țările au fost semnalate în registrul amintit. În schimb Conterchweller din *Erlau* a găsit de lucru la văduva Kováts. Gasser Joseph din *Langersdorf* (Elveția) a fost angajat de Clemens în 1830. Conterchweller a primit pe Franz Bauer din *Pest* și pe Louis Seifert din *Manheim* (1833). Carol Kühn, în drum spre *București* a lucrat la Conterchweller (iunie 1833). Cristoph Viedmann din *Bavaria*, Anton Gorling din *Mainz* au fost angajați de Hasenmayer, ca și August Stolzenberg (1834). Conterchweller a angajat pe Johann Keresztay din *Cluj*, pe Louis Braconnier, pe Ludwig Nagy din *Cluj* (1836), și pe Ludwig Hadensdorf din *Köln* (1837). Hauptkorn l-a angajat pe Franz Förster din Hanovra (1835). La Hasenmayer a intrat Friedrich Gustav Hülter din *Hamburg* (1837) Rudolf Mentschl din *Pest* și Anton Wassmann din *Würzburg* au intrat calfe la Hauptkorn (1838). Tot la el a venit Conrad Peter Mayer din *Augsburg* — după ce trecuse prin Sibiu, Conrad Christian Presslei din *Fürth* a intrat la Johann Jekey (1838). Joseph Tille din *Praga* — după ce a trecut prin Sibiu — s-a angajat la Hasenmayer (1839).

⁴⁴ *Adressenbuch* 1851, p. 24, 1852, p. 24, 1854, p. 33, 1856, p. 34, 1858, p. 35, 1859, p. 38, 1864, p. 37–38, 1868, p. 40, 1870, p. 37, 1871, p. 42, 1872, p. 44.

⁴⁵ Vezi contractul încheiat de Paul Moises, care își încredințează fiul, Eduard, legătorului Johann Hauptkorn. În contract se stabilesc obligațiile patronului și ale ucenicului. Datat la 1. X. 1858, contractul are două peceti. Semnează Hauptkorn, Paul Moises, fiul Eduard și starostele breslei Carl Dietrich. A.B.N. IV Hd 3/3.

⁴⁶ *Ibidem*, IV Hd 3/2, *Freind Gesellen Buch des Ehrsamem Buchbinder Innung*.

Au rămas fără angajament Marian Dimitrovits din Bulgaria (1840) și Carl Marvany din *Cluj* (1840).

Hauptkorn a angajat pe Adolph Dittrich din Prusia — după ce acesta trecuse prin Sibiu — (1841) și pe Joseph Wisslovsky din *Cracovia*, care trecuse prin Mediaș. În 1843 deține funcția de „părinte al calfelor” (Gesellenpater) Carl Dietrich, care primește în 1844 pe Rudolf Menschelm din Pesta. Conter-schweller angajează în 1845 pe Sebastian Rudolf din *Agram* și în 1846 pe Markus János din *Ungaria*.

În registru sînt trecute și darurile primite de calfe, pentru care daruri ei mulțumesc nominal. Acest material se referă numai la breasla legătorilor, rămîine de explorat materialul despre tipografii⁴⁷ care au exercitat uneori meseria de legător.

Libertatea profesională

După ce s-a anulat statutul de breaslă, în 1872 s-a decretat libertatea profesională. Numărul legătorilor de cărți a crescut. Numele meseriașilor, ca și adresele lor figurează mai departe în calendarul amintit⁴⁸.

Ne mai fiind legați prin statute de număr, legătorii cu firmă înregistrată se înmulțesc în Brașov. Numărul lor variază între șase și șapte, pentru ca înainte de primul război mondial să atingă cifra de patrusprezece.

Între cele două războaie mondiale am extras firmele de legători înregistrate în evidența firmelor individuale⁴⁹ ale Camerei de Comerț și Industrie.

Din contopirea acestor firme, existente în momentul naționalizării a luat ființă secția de legătorie a Întreprinderii Poligrafice din Brașov.

Coperta de carte a ținut și ea pas cu ritmul industrializării. Încă din secolul al XIX-lea, coperta de piele devenise un lux, cartea mai ieftină luîndu-i locul.

⁴⁷ Aceste peregrinări ne evocă cariera prestigioasă a unui tipograf brașovean, George Filip (1865—1952), care după ce a lucrat în atelierele lui Teochar Alexi a plecat din Brașov, pe jos, la Viena în 1889 și de acolo la Berlin, pentru ca să treacă în 1893 „proba de lucru” la Lanier în Paris, iar apoi, stabilindu-se în București, să ridice arta grafică românească la valoarea artei grafice universale.

⁴⁸ *Adressenbuch*, 1872, p. 44, 1873, p. 48—49, 1874, p. 42, 1875, p. 42, 1876, p. 42, 1877, p. 45, 1878, p. 35, 1879, p. 38, 1880, p. 41, 1881, p. 40, 1882, p. 41, 1883, p. 43, 1884, p. 42, 1885, p. 46, 1886, p. 47, 1887, p. 50, 1888, p. 59, 1889, p. 51, 1890, p. 51, 1891, p. 51, 1892, p. 57, 1893, p. 59, 1894 (=Deubel Karl Traugott, Hasenmayer Karol, Hauptkorn Julius, Haydecker Wilhelm, Meniges Franz, Wächter Victor) p. 62, Începînd cu anul 1895 legătorii nu mai figurează în calendar pe meserii, ci sînt trecuți în ordine alfabetică în tabelul populației, indicîndu-li-se numai profesiunea și domiciliul. Din 1899 apar iarăși pe meserii. Sînt atestați șase legători între care figurează și Ciurcu, 1900, p. 55, În 1901 sînt șapte legători, p. 61, În 1905 sînt 9 legători, p. 51, În 1907 sînt nouă printre care pe lângă Ciurcu I. comp. și Coliban, p. 65 În 1909 sînt doisprezece, între care Ciurcu și Coliban, p. 46, În 1911 sînt 14 legători (între care Ciurcu, Chiroiu, Coliban) p. 47, În 1912, patrusprezece legători, fără Coliban, p. 148, iar Chiroi și Ciurcu figurează și în 1913, p. 149, 1914, p. 152, 1915, p. 153, 1916, p. 152.

⁴⁹ Am extras numai firmele înregistrate la Camera de Comerț și industrie din Brașov, în registrul de firme individuale. Cota este numărul paginei din registru.

Astăzi legătoria de cărți semimecanizată a Brașovului, prin buna calitate a produselor sale și prin prețul accesibil tuturor dă un prețios concurs politicii de culturalizare și educație socialistă a maselor, punînd la dispoziția cititorilor o carte atrăgătoare și sugestivă.

Coperta nu mai este un înveliș-podoabă, independent de cuprinsul cărții, ci coperta și cartea formează o unitate organică în slujba aceluiași țel.

ABREVIERI

A.B.N. Arhiva Documentară a Bisericii Negre din Brașov

Adressenbuch... = Adressenbuch der Königreich freien Stad Kronstadt, Brașov

A.M. = Actele Magistratului, din actele primăriei Brașov

A.S.B. = Arhivele Statului, Brașov

A.Sf.N. = Arhiva Bibliotecii istorice de la Biserica Sfîntul Nicolae, Brașov

Q. = *Quellen zur Geschichte der Stad Kronstadt's*, I—VII

Fritz Gött, cu firma "Ioan Gött" din 1909—1947, nr. 69.

Chiroiu Teodor, 1927—1936, nr. 1261.

Markus Gustav, 1938—1946, nr. 4353.

Pop Gavrilă, 1942—1948, nr. 4925.

Gherghe Ghrnețiu cu firma „Minerva” 1941—1945, nr. 6187.

„Astra”, 1935—1949, nr. 6908.

Wilhelm Bodor, 1931—1946, nr. 1949.

În aceste registre nu figurează însă numele tuturor legătorilor de cărți care au lucrat în cadrul tipografiilor, sau ale celor care au lucrat pe cont propriu, fără să aibă firmă înregistrată. Rîndurile de față le exprimă tuturor legătorilor de cărți din Brașov un sentiment de recunoștință pentru aportul lor valoros, adus cărții brașovene.

Fig. 1. Detaliu din ferecătura *Evangheliarului* lui Georg May II (1673–1712), reprezentând pe ctitorii Constantin și Maria Brincoveanu. Originalul în Muzeul R.S.R.

Fig. 2. Coperta în piele, executată de Hippolit. Originalul A.S.B.

Fig. 3. Detaliu din ferecătura *Evangelhitarului* lui Michael May (1718–1776), reprezentînd pe donator, negustorul Nicola Nicolau. Originalul în Muzeul istoric al Bisericii Sfîntul Nicolae din Scheii Braşovului.

BUCH EINBÄNDE UND BUCHBINDER AUS BRAȘOV (KRONSTADT).

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasserin erbringt anhand einer reichen, zum grossen Teil unveröffentlichten Dokumentation interessante Beiträge zur Geschichte des Buchbindergewerbes in Brașov (Kronstadt). Die Anfänge der Kopierung von Handschriften und der Buchbinderei liegen fünf Jahrhunderte zurück und lassen sich zuerst im Dominikanerkonvent „Peter und Paul“ nachweisen.

Durch die Einführung des Buchdrucks in Brașov (Kronstadt) im Zuge der Reformation, wird die Buchbinderei ein Teil des Buchdruckes und erlebt einen neuen Aufschwung.

Die von den Buchbindern aus Brașov (Kronstadt) durchgeführten Arbeiten zeichnen sich durch gute Qualität und besondere Verzierungen aus. Als Beispiel werden die Einbände von Honterusdrucken aus den Jahren 1539, 1542 und 1544 angeführt, ferner Einbände von Drucken Coresis aus den Jahren 1568, 1574, 1575, 1577 und 1581.

Im Jahre 1734 wurde die Buchbinderzunft in Brașov (Kronstadt) gegründet, die vier bis fünf Meister vereinigte. In der Arbeit wird auf die Wanderungen der Buchbindergesellen in verschiedene europäische Städte hingewiesen, die zu einer fachlichen Ausbildung dienten, der auch die Einführung neuer Ziermotive zu verdanken ist. Im Jahre 1872 wurde die Zunft aufgehoben. Die Anzahl der Buchbinder wuchs bis zu sechs und sieben Meistern. Vor dem ersten Weltkrieg gab es in Brașov (Kronstadt) 14 Buchbinder. Später konnte man dank der fortschreitenden Industrialisierung zur serienmässigen Herstellung von Bucheinbänden übergehen.

In der Arbeit wird auf die Wichtigkeit der Untersuchung der zu Buchbinderzwecken verwendeten Makulatur hingewiesen. So konnten ältere Druckwerke gefunden werden, die zu neuen Einbänden verarbeitet worden waren. Es wird weiter hervorgehoben, dass nicht alle Coresi-Drucke in Brașov (Kronstadt) eingebunden wurden, sondern manche von ihnen auch bei den Kirchen und Klöstern, von denen sie erworben wurden.

DATE NOI PRIVIND ACTIVITATEA CĂRTURARULUI BRAȘOVEAN RADU TEMPEA II

de DAN RÎPĂ-BUICLIU

Însemnările marginale pe care le conțin multe din tipăriturile și manuscrisele românești și străine vechi, oferă cercetătorilor istorici, filologi și bibliologi, o multitudine de elemente informaționale, inedite și foarte valoroase¹.

Adnotările de pe o carte ce o aducem în discuție dau, printre altele, și informații certe care să ne ateste existența unui manuscris, inedit până acum, copiat după tipăritura „Tilcul Liturghiei“, ediție ieșeană din anul 1697².

Interpretarea noastră se bazează, în principal, pe notele în latină și română, coroborând informațiile. Transcriem adnotările după metoda interpretativă fonetică, avînd în vedere criteriul cronologic al lor și nu consemnarea lor pe filele cărții.

I. <<VI <e> to 7208 <1699>, sept <embrie>. VI <e> to 7208, sept <embrie>, 13 zile. Bb **AHH** NII <lui> Noi Antioh Constantin <Cantemir> Voevoda Domnul Țării Moldovii s-au întunecat soarele mercuri la 6 <șase> ceasuri de zi. Și într-acela ceas, într-aceeași zi au eșit turcii din Cameniș a și au intrat leșii. Și au dat leșii cetățile țării cari 1 <e> în. <Iar> atunci, într-acela an au căzut iarna mare peste sat. Să să știe>>³.

II. <<În triizeci și una de zile a lu <ni> i martie au fost Paștile și omățul au fost de dou <ă> palme și au mers cu saniile la besărică. leși >>⁴.

III. <<+Toderașco Săvastos>> (semnătură)

IV. <<+Această svîntă carte Liturghia cu tilcovenie mi-au dăruit-o dumnealui Kirul Constantin Săvastos, grămăticul al mării sale creștinului Domn Noi Antioh Constantin <Cantemir> Voevod Gospodar zemli Moldavscoi, vlete 7205 mai 20, de la IIs. 1697>>⁵.

¹ Vezi D. Rîpă-Buicliu *Cartea românească veche cu însemnări*, în *Danubius*, VI—VII, Galați, 1972—1973, p. 163—165, 169—170.

² I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I (1508—1716), București, 1903, poz. 104, p. 344—347 (citată în continuare B.R.V. I—IV). D. Demetrescu, *Halmanul Lupu Bogdan și dascălul Ieremia Cacavela*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XXXIII, 1909—1910, p. 384—401.

³ F. 265r.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, și pe f. 10r. Probabil o rudă apropiată a lui Constantin Sevastos.

⁶ F. 3r—23r. Adnotările I și IV sînt scrise de aceeași mînă (n.n.).

V. <<Această sfântă și dumnezeiască carte este a Dumitrașcului Postăvarul di la Celatea Brașovului din Schei... (foaia este tăiată, n.n.) ... dni 18⁷.

VI. <<Preot Radu <<empeanu>> (semnătură românească).

VII. Indicații tipiconale⁷ ce le întâlnim în cuprinsul cărții pe marja din stînga și din dreapta textului tipărit, scrise cursiv, în chirilică, de mîna preotului Radu Tempea II.

VIII. <<Cum Dei misericordia/Legitusum et Schripsi hoc Librum/Et Ego Radul Ierej Tempe. Corona/Anno 1724 die 22 sept <ember>/Et Grattias ego Cui mihi dedit>>⁸.

IX. ... (foaia este tăiată) <<...Radu Dumă — la prețul cărții aceștia di 5 f <<lorini>>.

Eu Vasile Baran, în anul 1733 mai 17>>⁹.

X. <<Această dumnezeiască sfântă leturghie om cumpărat cu bani buni și este a mea anumi Radul <Tempea IV, n.n.> la an 1780, iul<ie> 22, Braș<ov>, tot di la dum<nealui> Baran comisariul>>¹⁰.

Aceste adnotări, făcute în răstimp de 81 de ani (intervalul 1699—1780), aparțin unor persoane pe care am reușit să le identificăm.

Luăm în discuție adnotările, pe rînd și în context general, pentru a demonstra importanța lor deosebită în direcția celor formulate mai sus.

Prima adnotare consemnă două evenimente cu totul diferite: unul — fenomenul natural, o eclipsă totală de soare ce-a avut loc la 13 septembrie 1699¹¹ ora 6 p.m., și altul, istorico-militar, petrecut ca urmare a aplicării în cursul anului 1699, a uneia din clauzele teritoriale ce decurgeau din Tratatul de pace de la Carlovitz (26 ianuarie 1699), și anume: cedarea cetății Cămești de către turcii polonilor „cu tot clatul ei”¹². Aflăm confirmarea celor ce se desprind din adnotarea datată 13 septembrie 1699 în Letopiseșul lui I. Neculce¹³, — între cele două date existînd o neconcordanță, o diferență de o zi calendaristică, dotarea reală o atribuim însă adnotatorului nostru și nu cronicarului.

Adnotatorul nu este — așa cum ne-am fi așteptat — grămăticul domnesc al lui Antioh Cantemir Vv., Constantin Sevastos¹⁴, care a deținut

⁷ Lipsește anul și luna, din cauza foii tăiate.

⁸ Pe forțat și pe f. 11r.

⁹ Bunăoară pe f. 1v, 5v, 6, 8r, 9, 12v, 14r, 24r—29r, 31v, 32r, 33, 40r, 41r.

¹⁰ F. 265r.

¹¹ Pe penultima pagină, care este tăiată, vitregindu-ne astfel de începutul adnotării.

¹² Pe f. 12v, 14r—17r, 19r—24r.

¹³ Vezi și C. Dima-Drăgan, *Eclipsa de soare din 1699 și tainicul manuscris de la mănăstirea Iluzet*, în C. Dima-Drăgan „Ex libris. Bibliologie și bibliofilie”, București, 1973, p. 355—357.

¹⁴ I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, E.S.P.L.A., București, 1959, p. 142; *Istoria României*, vol. III, Acad. R.P.R., Buc., 1964, p. 211.

¹⁵ I. Neculce, *op. cit.*, p. 144—145. Subliniem faptul că, relația ce ne-o dă cronicarul e consemnată după data săvîrșirii evenimentului istoric și a fenomenului natural, cărora le-a fost contemporan.

¹⁶ Constantin Săvastos (Sevastos), fiul biv vel vameșului Iacovache Sevastos, a fost grămătic domnesc, între 1688—1700, sub domnitorii Constantin și Antioh Cantemir. Vezi, D.G.A.S. *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. IV (1676—1700), Buc., 1970, doc. 1156, 1157, 1396, 1435, 2157 etc.

cartea cel dintâi și destul de puțin timp, timp în care Toderașco Sevastos să consemne data Paștelui în Moldova anului 1700, după calendarul gregorian¹⁷.

Cartea a fost donată de grămatic unei persoane care consemnă evenimintele, istoric și natural, pelecute tot în Moldova, ca să ajungă apoi în mina brașoveanului Dumitrașcu Postăvariu¹⁸, care o donează la rîndu-i unuia din preoții șcheieni Radu Tempea II¹⁹ (1691—1742), membru marcant al „dinastiei” de preoți și cărturari brașoveni Radu Tempea²⁰.

Acest preot a folosit „Tilcul Liturghiei”, în mod cert, la serviciul religios ce-l oficia la biserica Sf. Nicolae — Schei. Semnătura descifrată de noi²¹ nu-i aparține cronicarului tempean, ci urmașului său omonim, „preotului Radu Tempeanu”, alias Radu Tempea V Gramaticul (1768—1824)²².

O adnotare autografă, în limba latină²³ ni-l readuce în cîmpul discuției pe preotul Radu Tempea II.

* * *

Pe bună dreptate s-a afirmat că „tipografiile din Țara Românească și Moldova, care tipăreau cărți și pentru Transilvania, și care difuzau un număr destul de mare de exemplare peste munți, nu puteau satisface necesitățile tuturor bisericilor”²⁴.

Or, se știe că, în perioada anilor 1588—1731, în Brașov, nu s-a tipărit nici o carte românească, ceea ce explică și mai mult penuria cărților de cult tipărit, fapt care i-a îndemnat pe mulți călugări și preoți să le copieze — așa cum le găsim în importantul și bogatul fond de manuscrise românești religioase din diverse depozite de bibliotecă din țara noastră.

Și la biserica Sf. Nicolae din Schei — posesoare a unui fond de cărți religioase²⁵ mereu îmbogățit numericeste, în tîlturi și ediii de carte, dar care se va și risipi, grație unor întîmplări vitrege, acest lucru se va resimi în munca slujitorilor ei, care nu o dată au suplinat cartea tipărită trebuincioasă lor prin copia ei, realizată de ei înșiși.

¹⁷ Vezi adnotările II și III. Vezi, *Documente privind istoria României*. vol. I, Ed. Acad. R.P.R., Buc. 1956, p. 645.

¹⁸ Adnotarea V. Dumitrașcu Postăvariu a făcut parte din comunitatea românească brașoveană, legată de biserica „Sf. Nicolae” din Schei. Probabil el este cel care a dăruit cartea preotului Radu Tempea II. Vezi R. Tempea, *Istoria bisericii Schellor Brașovului*, ediție St. Stinghe, Brașov, 1899, p. 20, 27—29, 45, 60; Radu Tempea, *Istoria sfintei biserici a Schellor Brașovului*, ediție O. Schiau și L. Bot, E.P.L., Cluj, 1969, p. 70, 75—77, 89, 99.

¹⁹ C. C. Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi Radu Tempea. Șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie*, Astra, Brașov, 1939, p. 14—42.

²⁰ *Idem*, op. cit.

²¹ Am confruntat-o cu grafia și cu variantele semnăturilor lui Radu Tempea II, prezente pe manuscrisele și documentele din Muzeul Schei-Brașov. Mulțumim pentru sollicitudinea manifestată cercetării noastre Prof. dr. Emil Micu și muzeografului Vasile Oltean.

²² Vezi C. C. Mușlea, op. cit., p. 48—77.

²³ Vezi adnotarea VIII.

²⁴ G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești, pînă la 1800*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., București, 1959, p. XI.

²⁵ Despre inventarele cărților, vezi C. C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului*, vol. I (1292—1742), Brașov, 1943, p. 251—253; I. Colan, *Începuturile bibliotecii din Scheii Brașovului. Sec. XV și XVI*, II, în *Revista bibliotecilor*, XXI, nr. 5 1968, p. 276.

Asemenea multor colegi ai săi — și cum de altfel munca aceasta de copist la Brașov, nicidecum n-a încetat după el —, Radu Tempea II a încercat și a izbutit totodată să refacă biblioteca bisericii cu principalele ei cărți de cult, căci se vede că achizițiile directe din tipografiile muntene ce le parveneau lor și protopopiatului Țării Birsei le erau insuficiente²⁶.

Adnotarea la care ne referim consemnă deja încheiată, la data de 22 septembrie 1724, activitatea de copiere a manuscrisului intitulat „Învățătură sfântă a dumnezeieștii și sfintei liturghii, tilcuire și cercare a celor care vor să se hirotonisească cu întrebări și răspunsuri”, Brașov, circa 1722—1724²⁷. Titlul manuscrisului nu urmează — după cum se observă — titlul tipăriturii model, ci aparține copistului, care l-a parafrazat, potrivit conținutului care i l-a dat, menționând și destinația lui de adevărat îndrumător pentru preoții români ortodocși.

Fără însă să întrerupă munca de scriere a cronicii scheiene, R. Tempea II s-a apucat să copieze un nou manuscris, probabil imediat ce și-a terminat partea la manuscrisul „Tilcul evangheliei”.

Importanța acestor două cărți de cult este cunoscută²⁸; acest lucru motivează acțiunea realizată de copistul R. Tempea II, prin cele două Tilcuri, al Evancheliei și al Liturghiei.

Se ridică firesc întrebarea: de ce tocmai această ediție a Tilcului Liturghiei a fost folosită de copistul scheian și nu o alta, mai nouă, datată după anul 1700, — căci doar se cunosc câteva ediții ale unei astfel de cărți, scoase în această perioadă²⁹?

În primul rând, putem spune că, deși acest preot cunoștea bine limba slavonă și chiar dacă nu avea la îndemână — în momentul materializării acțiunii de copiere a unui Liturghier — o ediție mai nouă, el a preferat să utilizeze nu o ediție slavă sau slavo-română, ci una pur românească, deja tilcuită prin rivna lui Cacavelas. Mai mult, ea conferea un atu în plus și de tabu, căci provenea dintr-o țară păstrătoare a legii strămoșești a românilor — or, acest element credem că a prevalat în alegerea modelului.

Adăugăm aici și faptul că această carte o avea la îndemână, căci nu putem afirma că ar fi ignorat voit a nu lua drept model Liturghierele mitropolilor Dosoftei³⁰, Teodosie și Antim Ivireanul³¹.

²⁶ Procurarea tipăriturilor a fost înlesnită, realmente, de mitropolia Ungrovlahiei și de episcopii Rîmnicului. Semnificativă este, în acest sens, misiua mitropolitului Daniil către Radu Tempea II, datată 1 septembrie 1722, care însoțea expediția doar a 14 molițvenice (ed. a III-a, Buc., 1722), neputând însă să satisfacă pe deplin și cererea în octoihuri (probabil ediție București, 1720). Cf. St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românesc din Schei (1700—1783)*, vol. I, Brașov, 1901, p. 64—66, doc. XXVIII; N. Iorga, *Istoria bisericii române și a vieții religioase a românilor*, vol. II, ed. II, Buc., 1932, p. 107—108.

²⁷ Cf. Scrisoarea, datată Cluj, 19. XII. 1973, a prof. univ. dr. O. Schiau, care a avut sollicitudinea de a ne aduce precizări asupra acestui manuscris tempean, depistat la Biblioteca Filialei Academiei din Cluj de către prof. Ioan Gabor. Din relația verbală a prof. I. Gabor am aflat că manuscrisul a fost cercetat și va face obiectul unui articol, intitulat „Noi orientări culturale în Scheii Brașovului: un manuscris de la Radu Tempea II”.

²⁸ Vezi Pr. Prof. Petre Vintilescu, *Cartea numită Liturghier*, în *Studii teologice*, S. II, an XI, nr. 9—10, 1959, p. 507—509.

²⁹ Avem în vedere doar perioada 1690—1721. Vezi *Liturghie slavo-română*, ediții la Buzău (1702), Iași (1715), Rîmnic (1706), Tîrgoviște (1713).

³⁰ Vezi B.R.V. I-69 și 77.

³¹ Vezi *Liturghierele tipărite la Buzău și Rîmnic (1702) și Tîrgoviște (1713)*.

Asupra locului unde s-a efectuat copierea de către Radu Tempea II a manuscrisului „Învățătură sfântă...”, însăși adnotarea acestuia ni-l precizează, — la Brașov.

Adnotarea latină, care are o grafie frumoasă — așa cum o vedem în toată opera sa manuscrisă relevă și un alt aspect, scriitorul ei — bun cunoscător al latinei, utiliza în paralel în scrisul curent, atât româna³², cât și slavona³³.

Radu Tempea II e cunoscut ca unul din cărturarii preoți ardeleni care au contribuit activ la introducerea și extinderea pe un teritoriu întins a caracterelor latine în scrisul românesc.

El se alătură multor alți cărturari (logofeți, clerici și negustori) brașoveni și din Țara Birsei, care au promovat un curent brașovean de scriere cu litere încă din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, cu un pronunțat caracter popular, precedind și deosebindu-se, prin acest ultim caracter, de celălalt curent cultural ardelean de la sfârșitul aceluiași veac, mult mai amplu și semnificativ, — cel al Școlii Ardelene³⁴.

Asupra celorlalte adnotări manuscrise³⁵, putem spune că ele se referă, probabil, la o alienare³⁶ a cărții de la Radu Tempea II, încă din timpul vieții sale.

Astfel, cartea a fost cităva vreme și în posesia lui Radu Duma³⁷, trecind prin cumpărare la 17 mai 1733 la preotul Vasile Baran — unul din adversarii lui Radu Tempea II —, ea să ajungă la un alt membru al familiei Baran, un oarecare „comisar Baran”, de la care va fi răscumpărată la 22 iulie 1780, de Radu Tempea IV [1741 (1742) — 1781] p. „cu bani buni” — poate tocmai pentru a putea fi conservată ca o relictă de familie.

Se observă că dorința lui Radu Tempea IV, de a se păstra cartea în familie sau la biserica Sf. Nicolae³⁸ nu s-a împlinit, destinul ei făcând să ajungă

³² Dovadă fiind corespondența proprie și cea pentru biserica scheiană din anii 1724—1725 și manuscrisele sale. Vezi și A. A. Mureșianu, *Cîteva dovezi vechi de viață și cultură românească la Brașov*, în *Țara Birsei*, an. IV, mai-iunie 1932, nr. 3, p. 217; V. Căliman, *Scrisul românesc cu caractere latine în Brașov și Țara Birsei în secolul al XVIII-lea*, în *Limbă și literatură*, 15, Buc., 1967, p. 157.

³³ În Cronica tempeană există multe însemnări slavone care-i trădează cunoașterea ei, ca de altfel și varianta slăvonă a semnăturii manu propria.

³⁴ Cf. V. Căliman, *op. cit.*, p. 151—154, 157—162; S. Jakó și R. Manolescu, *Scrierea latină în Evul Mediu*, Ed. Științifică, Buc., 1971, p. 148—150.

³⁵ Vezi adnotările IX și X.

³⁶ Apare totuși nefirească o înstrăinare făcută de însuși Radu Tempea II, care la 22 IX. 1724 mulțumește pentru carte donatorului. Probabil, alienarea cărții de la Tempeni s-a făcut după anul 1824.

³⁷ Contemporan cu R. Tempea II, Jurat, goeiman, dascăl și preot la biserica Sf. Nicolae. Traducător a două mince în slavă, pentru lunile septembrie și martie (Vezi Registrul inventar. Manuscrise și carte vechi (1492—1860), Muzeul Schei-Brașov, mss. rom. nr. 37 și 38), căruia i se atribuie copaternitatea *Cronicii scheiene*. Vezi R. Tempea *Istoria bisericii...*, ed. St. Stinghe, p. 87 și 126; ed. Schiau — Bot., p. 120 și 151.

³⁸ C. C. Mușlea *O dinastie...*, p. 43—48; A. Birseanu *Istoria școlilor române din Brașov*, Brașov, 1902, p. 7.

³⁹ Inventarele efectuate în biblioteca bisericii Sf. Nicolae — Schei din anii 1753, 1759, 1858, 1862 și 1909, precum și cele mai recente, n-au consemnat existența acestei cărți.

în Dobrogea, unde a figurat în biblioteca fostei Eparhii a Constanței⁴⁰ de unde va trece, prin transfer, în biblioteca⁴¹ Eparhiei „Dunărea de Jos” — Galați.

Reluăm în discuție — în lumina ultimelor cercetări — manuscrisele existente și identificate deja, ca provenind de la acest preot cronicar și copist al căror catalog se compune din:

I. Cronici istorice

1. Radu Tempea II „*Istoria sfintei biserici a Scheilor Brașovului*”, Brașov, circa 1716—1712⁴².

II. Manuscrisele religioase

1. *Tilcul Evangheliei*, Brașov-București, 1719—1721⁴³.

Cartea folosită drept model pentru copiere a fost *Tilcul Evangheliei*⁴⁴ de Teofilact, arhiepiscopul Bulgariei, adusă de boierul muntean, călugărit sub numele de Dosoftei de la mănăstirea Antim din București și prin mijlocirea arhierelui Climent, (după 1700), în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, amîndoi aflîndu-se ca pîrîbegi în Brașov.

Acest manuscris se datorește copierii făcute de preoții Radu Tempea II cu 113 coale⁴⁵ (adică 226 pagini), Ioan Cărăușu, cu 13 coale din Apocalips (26 p., subl. n.) și Nicolae⁴⁶ <ierei> din București, cu restul de 101 coale (202 p.), ultimul copist fiind însărcinat de episcopul Climent, care a trimis manuscrisul — odată fiind terminată copierea — bisericii Sf. Nicolae — Schei.

Așadar, paternitatea acestui manuscris, copiat în etape, între anii 1719—1721, la Brașov și la București (!), aparține la trei persoane, toți preoți, brașoveni Radu Tempea II (principalul copist), Ioan Cărăușu⁴⁷, și bucureșteanul Nicolae⁴⁸.

⁴⁰ Vezi ștampila aplicată pe forța!

⁴¹ Sub cota 1774 /IV A. Actualmente, exemplarul (cu ultimele 4 file liminare lipsă), se află expus în cadrul secției de artă feudală din biserica fortificată — monument istoric „Precista” — Galați.

⁴² Ms. rom. 39, în Registrul inventar... Referințe la I. Crăciun și A. Ilieș *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV—XVIII*, Colecția <Cronicile medievale ale României>, Ed. Acad. R.P.R., București, 1963, p. 381; R. Tempea, *op. cit.*, ed. Schiau-Bot (studiu introductiv).

⁴³ Ms. rom. 40, în Registrul inventar... Referințe la C. Lacea, *Biblioteca veche a bisericii Sf. Nicolae din Brașov*, în „Transilvania”, an XI, nr. II (aprilie-iunie), Sibiu, 1909, p. 103.

⁴⁴ Avem de-a face, fie cu o ediție slavonă — deoarece abia în 1805 se imprimă la Iași, în românește, „Teofilact” Tilcuire la cele patru evanghelii (Cf. B.R.V., II — 688, p. 466—470), ori R. Tempea II și colaboratorii săi fac copierea Tilcului Evangheliei după traducerea din 1704, în românește, a lui Damaschin (Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 107). De menționat că există un manuscris omonim, copiat în 1716, anterior celui tempean.

Cf. I. Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, I (1—300), Buc., 1907, p. 569, ms. rom. 258.

⁴⁵ Predoslovla *Tilcului Evangheliei* îi aparține exclusiv lui R. Tempea II, ca de altfel cea mai mare parte a paginației manuscrisului.

⁴⁶ C. C. Mușlea, *O dinastie ...*, p. 41; R. Tempea, *op. cit.*, ed. Schiau — Bot, p. 11.

⁴⁷ Copiști ai manuscrisului amintit se menționează doar R. Tempea II și Nicolae ierei. Coautor copist trebuie menționat și pentru Schian Ioan Cărăușu care a colaborat la copierea Tilcului, deși cu o paginație mai redusă. Însuși R. Tempea II afirmă acest lucru. Cf. C. C. Mușlea, *O dinastie ...*, Anexa I, p. 104—106. Despre I. Cărăușu, referințe la C. C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae ...*, p. 366.

⁴⁸ Aflăm un copist anonim, autor al manuscrisului *Tilcutrea Evangheliilor, datat în sec. al XVIII-lea*. Cf. I. Bianu, *op. cit.*, p. 445—446, ms. rom. 201.

Propriu-zis, manuscrisul *Tilcul Evangheliei* este un miscelaneu, căci el cuprinde, de la f. 344—375 și un *Lexicon românesc*⁴⁹ datorat tot celor trei copişti.

2. **Învățăture creștinești.** <Brașov, 1732>⁵⁰. Ilarion Pușcariu afirmă că manuscrisul este, probabil o copie după un manuscris sau o tipăritură mai veche, titlul lui amintind de Catehismul românesc coresian (Întrebare creștinească), Brașov, 1560. Dar, un tot atît de bun model ar fi putut constitui și tipăritura „Învățăture creștinești”, Snagov, 1700 (subl. ns.).

3. **Învățătura sfîntă a dumnezeieștii și sfintei liturghii tilcuire și cereare a celor care vor să să hirotonească cu întrebări și răspunsuri,** <Brașov, circa 1722—1724>⁵¹.

Manuscrisul de format în 4°, de 159 f (ultimele două file sînt albe), a aparținut Bibliotecii fostului Gimnaziu greco-catolic din Blaj. Manuscrisul, în starea actuală, e incomplet, deoarece îi lipsește colile 8, 9, 10, 12, respectiv filele 29—40 și conține însemnări, pe baza cărora s-a putut face identificarea sigură a copistului R. Tempea II.

Nu ar fi exclus ca R. Tempea II să fi scris și la acest manuscris o predologie analogă celei a *Tilcului Evangheliei*⁵², prin care să-și fi motivat, față de cititori, temeiurile realizării acestui manuscris.

Considerăm că prin modesta noastră contribuție am adăugat noi elemente privind activitatea lui Radu Tempea II, cel „pohtitor de multă lumină de învățătură”⁵³, <care se dobindește> numai prin citanie., subliniind totodată locul și rolul tipăriturilor cu însemnări manuscrise în istoria culturii românești.

⁴⁹ Vezi bibliografierea manuscrisului conform Registrului inventar ...

⁵⁰ Vezi I. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, tom. II, Sibiu, 1897, p. 377, apud C. C. Mușlea, *O dinastie ...*, p. 41; R. Tempea, *op. cit.*, ediție Schiau-Bot, p. 12. Cercetînd la biserica „Sf. Nicolae și Nașterea M. Domnului” din Predeal, n-am aflat manuscrisul nici măcar menționat în inventare. Credem că I. Pușcariu l-a depistat la paroh și nu la biserică, și, în consecință, considerăm manuscrisul dispărut. Mulțumim pentru informații pr. paroh Antimир Alexe și episcopului Gheorghe Marian.

⁵¹ Titlul și descrierea manuscrisului o datorăm, în exclusivitate, prof. univ. dr. O. Schiau. Nu știm deocamdată care e titlul manuscrisului tempean depistat de prof. I. Colan la mănăstirea Suzana, care a fost în posesia monahului (decedat) Macarie (Mircea) Drăghici.

Vezi I. Colan *Începuturile bibliotecii ...*, p. 277, nota 6 — relație preluată și de O. Schiau și L. Bot, *op. cit.* p. 12, fără a încerca depistarea manuscrisului.

⁵² C. C. Mușlea, *O dinastie ...*, Anexa I., p. 104—106.

⁵³ Vezi Radu Tempea, *Tilcul evangheliei* (ms.). Predoslovie către cititori.

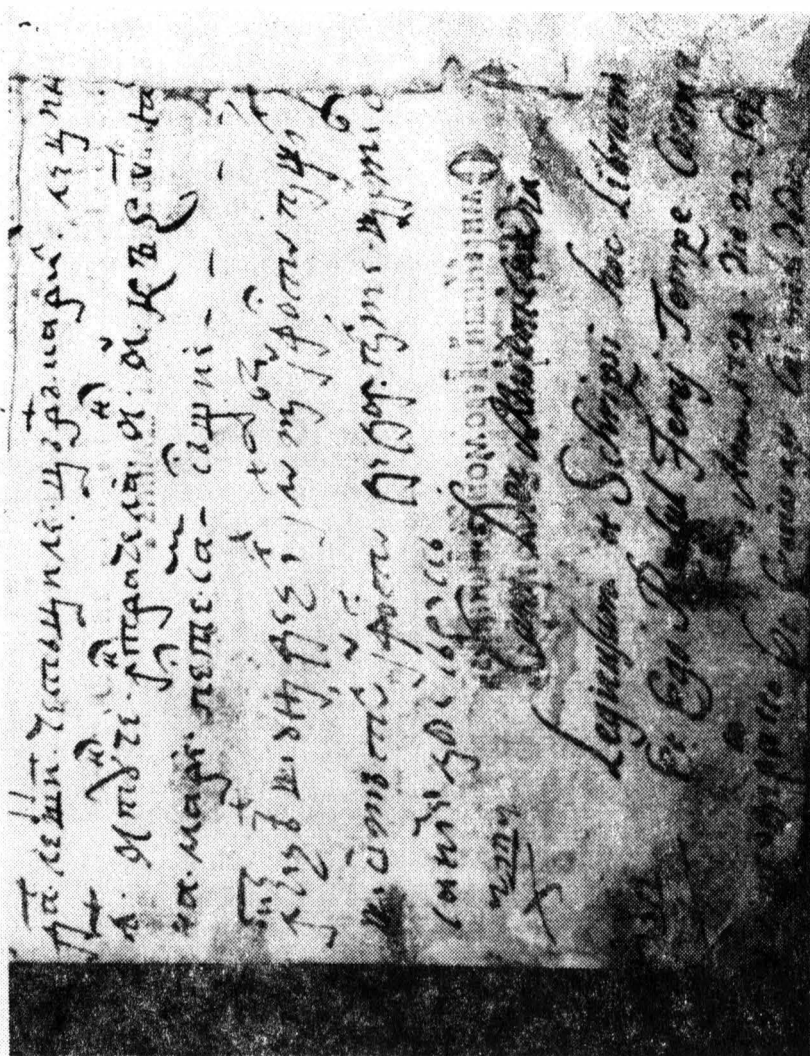

Fig. 1. Adnotările I și VIII (partea de sus a adnotării I).

NEUE DATEN ÜBER DIE TÄTIGKEIT DES GELEHRTEN R A D U T E M P E A II AUS BRAȘOV (KRONSTADT).

(ZUSAMMENFASSUNG)

Verschiedene handschriftliche Eintragungen in einem alten rumänischen Druck „Tilcul Liturghiei“ (Jassy 1697) werden vom bibliologischen Standpunkt ausgewertet. Anhand dieser Eintragungen wurde eine handschriftliche Abschrift dieses Buches durch den gelehrten Geistlichen Radu Tempea II (1691-1742) aus Brașov (Kronstadt) festgestellt und identifiziert. Der Verfasser bezieht sich auch auf den Katalog der Handschriften von Radu Tempea II.

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL BIBLIOTECII GIMNAZIULUI „HONTERUS” DIN BRAȘOV

de MARIANNE SIEGMUND

Brașovul, ca vechi centru cultural, are tradiții bogate și în domeniul istoriei bibliotecilor.

El a găzduit din timpul Renașterii cea mai bogată și vestită bibliotecă școlară din Transilvania, așezămint cultural de importanță pentru tot sud-estul Europei. Din acest motiv, în cele ce urmează, am căutat să urmărim dezvoltarea acestei instituții culturale de-a lungul secolelor, pentru a-i preciza locul pe care îl ocupă în istoria bibliotecilor din România.

În căutarea primelor începuturi ale bibliotecii gimnaziului din Brașov — în urma comparării celui mai vechi catalog de bibliotecă al gimnaziului „Honterus” cu catalogul bibliotecii școlare din Sibiu, cunoscută sub numele „Biblioteca capelei” și cu cel al bisericii evanghelice din Sibiu de la sfârșitul secolului al XIV-lea — ajungem la concluzia că și la Brașov trebuia să fi existat deja în perioada dinaintea Reformei diferite colecții de cărți, care ulterior au ajuns în biblioteca gimnaziului. S-ar putea ca numărul mare de scrieri scolastice și catolico-liturgice care apar înregistrate în catalogul din 1575 să fi provenit chiar dintr-o veche colecție de cărți a mănăstirii dominicanilor din Brașov¹.

Deja în secolele al XIV-lea și al XV-lea numeroși sași transilvăneni, care au studiat în străinătate², au adus multe cărți tipărite sau copiate cu mînă. În secolul al XIV-lea în bibliotecile cîtorva biserici din Transilvania³ apar asemenea cărți din care au fost alcătuite probabil primele colecții de cărți din Brașov.

Umanistul brașovean Johannes Honterus, întorcîndu-se în anul 1533 din Basel, a găsit deci la Brașov cîteva colecții de cărți care în cursul Reformei au fost secularizate și adunate într-un singur loc, constituind astfel baza bibliotecii gimnaziului, fondat de Honterus în anul 1541.

¹ Julius Gross, *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek*, Hermannstadt, W. Krafft, 1888, p. 7.

² *Istoria României*, vol. 2, București, 1962, p. 1.035.
Vezi și: Julius Gross, *Katalog der von der Kronstädter Gymnasialbibliothek bei der 400-jährigen Luther-Feier in Kronstadt ausgestellten Druckwerke aus dem Reformationszeitalter*, Kronstadt, 1883, Introducere.

³ Dr. Fr. Teutsch, *Zur Geschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen. Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels*, Leipzig, 1879, IV/15.

Achiziții de cărți sînt atestate documentar încă din anul 1533⁴, anul întoarcerii lui Honterus la Brașov, iar la 27 iulie 1543 magistratul orașului a destinat 312 florini spre cumpărare de cărți pentru biblioteca școlii⁵, sumă care reprezenta valoarea casei unui patrician⁶.

În *Cartea Reformei* (*Das Reformationsbüchlein*) din 1543 găsim în capitolul intitulat „Despre școli” următoarele rânduri:

„...pentru cei care studiază a fost amenajată o bibliotecă publică, dotată cu diferiți scriitori buni, cu cărți teologice, medicale, juridice și tot ce se găsește mai valoros în limita posibilităților noastre modeste”⁷.

Deoarece biblioteca a devenit în curînd neîncăpătoare, în anul 1547 s-a construit o clădire destinată anume acestei instituții⁸.

Această clădire poate fi considerată prima construcție cunoscută cu această destinație inițială⁹, iar instituția ca atare prima bibliotecă școlară din țara noastră. Totodată a fost elaborat prima dată în țară¹⁰ un regulament, adăugînd Constituției școlii, regulament care precizează sarcinile bibliotecarului.

Honterus a scris umanistului Sebastian Münster despre această bibliotecă numită în limba poporului „Liberei” de la latinescul „Libraria”: „În acest oraș se află o bibliotecă recent construită, cum nu mai există nici una în întreaga Panonie de cînd biblioteca lui Mathias Corvinus a fost distrusă”¹¹.

În această clădire biblioteca a rămas 150 de ani, pînă în timpul marelui incendiu din 21 aprilie 1689, cînd a fost distrusă.

Din fondul bogat al bibliotecii s-au păstrat doar 26 cărți¹², în schimb au putut fi salvate mai multe cataloage din perioada dinaintea incendiului și anume din anii 1575, 1619, 1622, 1625, 1626, 1619 și 1668. Acestea ne permit să avem o clară privire de ansamblu asupra mărîmii și compoziției fondului de cărți din aceea vreme: în total au fost înregistrate circa 600 de volume, dintre care aproximativ 70 de manuscrise cu conținut preponderent liturgic.

Aceste liste de cărți din anii 1575—1668 au fost scrise de către rectorii gimnaziului¹³, care în acei timp au îndeplinit și funcția de bibliotecari.

⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. 2, Kronstadt, 1889, p. 287, 294. Honterus determină magistratul orașului să aprobe și să sprijine cumpărarea de cărți din Germania pe seama orașului.

⁵ *Ibidem*, p. 654.

⁶ Gernot Nussbächer, *Contribuții la istoricul bibliotecii lui Honterus*. În: *Revista bibliotecilor*, XXVI, 1973, 12, p. 743.

⁷ Johannes Honterus, *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae*, 1543, capitolul „De scholis”.

⁸ *Quellen ...*, vol. 3, Brașov, 1896, p. 422.

⁹ Gernot Nussbächer, *op. cit.*, p. 743.

¹⁰ *Ibidem*, p. 744.

¹¹ Gernot Nussbächer, *Johannes Honterus. Sein Leben und Werk in Bildern*, ed. II, Bukarest, Kriterion, 1974, p. 71.

¹² Gernot Nussbächer, *op. cit.*, p. 744.

¹³ Julius Gross, *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek*, Hermannstadt W. Krafft, 1888, p. 104—113. Cărțile însemnate prin asterisc din catalogul din anul 1705 al lui Martin Ziegler.

¹⁴ *Ibidem*, p. 4.

Cel mai vechi catalog, deci cel din 1575, se compune din trei părți: prima parte cuprinde în 22 de subsecții, însemnate prin litere, opere aranjate în ordine alfabetică; a doua parte cuprinde mai ales cărți liturgice și manuscrise, păstrate într-un dulap („Libri inter crates inclusi“, sau „In Armario“), iar a treia parte, cărțile de muzică ale bibliotecii.

Cele două cataloage din anii 1625 și 1626 sînt absolut identice și conțin înregistrări de cărți după conținut, împărțind fondul în 8 domenii¹⁵.

Din cele două cataloage din anii 1619 și 1668 aflăm că 20 de ani înaintea incendiului numărul exact al cărților din bibliotecă, rămase în urma diferitelor pierderi, era de 486.

După marele incendiu, în anul 1705, Martin Ziegler, rectorul gimnaziului, a întocmit un catalog care cuprinde puținele cărți salvate precum și cele donate bibliotecii după incendiu¹⁶.

În acest catalog, cărțile (în total 270) sînt înregistrate în ordinea formatelor: folio, quarto, octavo, duodecimo.

În anul 1794, din inițiativa rectorului Johann Teutsch, s-a început redactarea unui catalog științifico-sistematic în trei volume¹⁷.

Pe prima pagină se află un tabel cu cele 26 de științe în care a fost împărțit fondul cărților. În catalog sînt înregistrate cărțile apărute pînă în 1810.

În 1811 la aceste trei volume s-a adăugat un volum suplimentar¹⁸, care conține în aceeași ordine a științelor înregistrări pînă în 1851.

În același an rectorul Fabricius¹⁹ a început redactarea unui catalog cronologic al cărților achiziționate între anii 1811—1878²⁰. Acest catalog corespunde unui registru inventar de azi, în care se înregistrează toate cărțile în ordinea intrării lor în bibliotecă.

În anul 1813, Michael Hiemesch²¹ a început întocmirea unui catalog alfabetic²². În acest catalog cărțile au fost înregistrate independent de domeniul de care aparțin și fără număr de ordine sau inventar, în ordinea alfabetică, după numele autorului și cu indicarea sumară a titlului, inclusiv locul și anul apariției.

¹⁵ Împărțirea cărților după conținut în următoarele științe:

- Libri utriusque Juris
- Libri Mathematici.
- Geographici — Astronomici et Arithmetici.
- Libri Philosophici.
- Libri Poetici, Grammatici — Lexicographi — Oratores.
- Libri Historici.
- Libri Theologici et.
- Libri Musici.

¹⁶ Catalogus Librorum Bibliothecae Coronensis, Arhiva Bisericii Negre, IV F 89.

¹⁷ Catalogi Bibliothecae Gimnasii Coronensis, 1810, tom I, II, III, Arhiva Bisericii Negre, IV F 30 I, II și III.

¹⁸ Supplimentband, Arhiva Bisericii Negre, IV F 30 IV.

¹⁹ Joseph Fr. Trausch, Cuvînt înainte la „Catalogus Bibliothecae Gimnasii Coronensis“, Arhiva Bisericii Negre, T.q. 143.

²⁰ Catalogus Bibliothecae Gimnasii Coronensis Chronologicus (1811—1878). Arhiva Bisericii Negre, IV F 30 V.

²¹ Joseph Fr. Trausch, *op. cit.*

²² Alphabetisch-summarisches Verzeichnis aller Bücher der Bibliothek des Kronstädter Gymnasiums, Arhiva Bisericii Negre, IV F 30 VI.

Datorită acestui sistem de cataloage (sistematic, alfabetic și cronologic) care se completează reciproc, la biblioteca gimnaziului „Honterus” în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cititorul a putut afla cu ușurință care scriitori au fost reprezentați în bibliotecă și prin care opere anume, ce fel de cărți existau dintr-un anumit domeniu și ce a intrat în bibliotecă într-o anumită perioadă de timp. Îngă fiecare carte din catalogul alfabetic și cronologic se indică volumul, capitoul și pagina din catalogul principal, în care se arată locul cărții în bibliotecă.

Totuși acest sistem de cataloage avea o mare lipsă: registrele, al căror spațiu pentru fiecare domeniu sau literă era limitat, nu permiteau o dezvoltare dinamică a sistemului. Abia în anul 1857, bibliotecarul Friedrich Haupt va redacta primele cataloage pe fișe²³, care nu s-au păstrat însă.

În anul 1830 Joseph Fr. Trausch, cunoscutul istoric local și colecționar de manuscrise, a întocmit un „Catalog al transilvanicelor”²⁴ din biblioteca gimnaziului.

Acest catalog, alfabetic, este un extras din „Marele catalog” al bibliotecii, cuprinzând și operele tipărite de autorii transilvăneni în străinătate precum și cele tipărite de străini în Transilvania. Într-o rubrică separată se indică la fiecare literă și manuscrisele „transilvanice”.

În introducerea din catalog Trausch dezvoltă pe câteva pagini ample „Instrucțiuni pentru bibliotecarul gimnaziului ev. din Brașov”: În acea vreme bibliotecii îi aparțineau și colecțiile de științe naturale, numismatice și arheologice, precum și aparatele necesare experiențelor fizice și materialele didactice de geografie. Era interzisă scoaterea manuscriselor și a operelor prețioase din incinta sălii de lectură, care era deschisă de 2 ori pe săptămână între orele 16—18. Cărțile se împrumutau pentru 4—6 săptămâni, pe bază de semnătură personală și a unei taxe.

Dacă de la înființarea bibliotecii funcția de bibliotecar era indeplinită de directorii gimnaziului, începând cu anul 1849, primul bibliotecar al gimnaziului numit din colectivul profesorilor, devine profesorul de fizică Eduard Lurtz²⁵.

În anul 1852, biblioteca cuprindea 10—11 mii de volume și suma anuală acordată pentru achiziționarea cărților a fost de 60—80 florini²⁶.

După 1859, în urma supraetajării clădirii, s-a amenajat o nouă sală de lectură, iar colecția de cărți și manuscrise care cuprindea peste 12.000 de volume, a fost reorganizată pe baza unor criterii științifice noi. În același timp s-a început întocmirea unui nou sistem de cataloage, la redactarea căruia a participat întregul colectiv de profesori²⁷.

Probabil în această perioadă au fost scrise cele 7 volume mari denumite „Catalog științific”²⁸, în care unele înregistrări ajung pînă în anul 1943, bibli-

²³ Joseph Fr. Trausch, *op. cit.*

²⁴ „Catalogus Bibliothecae Gimnasii Coronensis Librorum ... partim auctoribus Transilvanis ...”, Anno 1830, Arhiva Bisericii Negre, T.q. 143.

²⁵ Julius Gross, *Geschichte des ev. Gymnasiums A.B. in Kronstadt*, Kronstadt, Göts Sohn, 1898, p. 80—81.

²⁶ *Program des ev. Gymnasiums in Kronstadt*, 1851/52, Kronstadt, Gött, 1852.

²⁷ Julius Gross, *Geschichte des ev. Gymnasiums A.B. in Kronstadt*, Kronstadt, Göts Sohn, 1898, p. 80—81.

²⁸ „Wissenschaftlicher Katalog”, *Arhiva Bisericii Negre*, IV Hp 80 1/7.

otecarul fiind atunci profesorul Salmen. Cărțile sînt înregistrate după conținut, fiind împărțite în 15 științe, care la rîndul lor cunosc circa 120 de subgrupe de gradul 2 și 3. În ceea ce privește principiul împărțirii științelor în grupe și subgrupe, aceste cataloage se aseamănă foarte mult cu un catalog sistematic modern.

În anul 1869, sistemului de cataloage i se adaugă „Catalogul manuscriselor”²⁹, început la îndemnul lui Trausch³⁰. În acest catalog, manuscrisele bibliotecii au fost grupate pe probleme.

Pînă în anul 1869, conform unei vechi tradiții, cărțile bibliotecii au fost procurate exclusiv de către presbiteriul bisericii evanghelice „fără știrea și voința profesorilor”³¹.

În urma acestui fapt, biblioteca școlară n-a putut să-și completeze fondul cu opere științifice moderne, corespunzătoare cerințelor vremii și necesare procesului de învățămînt. Astfel, la sfîrșitul anului școlar 1869, cu ocazia unei inspecții făcute școlilor din Brașov, s-a cerut în mod energic schimbarea acestui mod de procurare a cărților, „biblioteca fiind o bibliotecă școlară și achiziționarea cărților o chestiune școlară”³².

În anul școlar 1872/73 biblioteca gimnaziului cumpără pentru 1.400 florini vestita colecție de manuscrise și cărți a istoricului brașovean Joseph Fr. Trausch, colecție care cuprindea în total 3213 piese, din care cea mai mare parte s-a păstrat pînă în prezent.

În următorul an școlar biblioteca face public catalogul original de manuscrise și cărți colecționate, întocmit de Trausch³³.

Merită subliniat cu deosebire faptul că Trausch avea în colecția sa și cărți românești. Dintre acestea redăm unele titluri în ortografia originală din catalog:

- Aricescu, *Istoria Campulungului*, București, 1855
- Balacescu, *Pulêrea armata și arta militară*, Jassy, 1844
- Bălcescu, Nic., *Magazinu istoricu pentru Dacia*, București, 1845
- Baritz și Munteanu, *Wörterbuch (Dicționar)*, Kronstadt, 1854
- *Documente istorice despre starea politică schi hieratică din Transilvania*, 1850
- Orghidan, R., *Omu și una de nepsii*, Brasiovu 1838
- Papiu, Florian (Ilarian !), *Istoria Romanilor din Dacia superioare*, Vienne, 1851, 2 vol.
- *Protocolul adunării generale a națiune române*, 1848, 15/3 mai

Dorim să atragem atenția asupra faptului că Trausch a alcătuit una din primele colecții de documente privitoare la istoria românilor, rămasă în manuscris, care se păstrează și astăzi³⁴.

Începînd cu publicarea catalogului lui Trausch, biblioteca gimnaziului „Honterus” din Brașov va face tot mai mult cunoscute colecțiile sale, intrînd

²⁹ „Manuscripten-Catalog der Bibliothek des Kronstädter ev. Gymnasiums A.B., 1869. Arhiva Bisericii Negre, IV Hp 79.

³⁰ Trausch, *op. cit.*, cuvînt înainte.

³¹ Julius Gross, *op. cit.*, p. 111—112.

³² *Ibidem*, p. 111—112.

³³ *Handschriften. Nach J. F. Trauschs Originalkatalog*, (Brașov, 1873), Biblioteca Muzeului județean Brașov, 37/P 94.

³⁴ Arhiva Bisericii Negre, T.q. 82.

astfel în viața publică, fie prin expoziții de cărți, fie prin tipărirea diferitelor cataloage, care vor apare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea.

Deoarece spațiul nu permite o amplă descriere a acestor cataloage tipărite, ne vom rezuma la o simplă enumerare a lor:

- În 1880 apare „Catalogul secției beletristice și de știință popularizată a bibliotecii gimnaziului din Brașov”³⁵, cu un regulament de bibliotecă expus în 12 paragrafe în introducerea catalogului.
- În 1883 apare „Catalogul tipăriturilor din perioada Reformei, expuse de biblioteca gimnaziului din Brașov...”³⁶. Acest catalog, pe lângă descrierea cărților, inclusiv a însemnărilor manuscrise din ele, conține date biografice despre autorii lor și despre profesorii școlii. Autorul catalogului a fost bibliotecarul Julius Gross, care mai târziu a devenit rectorul școlii.
- În anul 1888, același Julius Gross tipărește lucrarea „Contribuții privitoare la cea mai veche istorie a bibliotecii gimnaziului”³⁷, în a cărei anexă publică primele cataloage ale bibliotecii din anii 1575—1705.
- În anii 1898, 1900 și 1903 au apărut cele trei volume ale catalogului manuscriselor colecționate de Trausch, întocmite de bibliotecarul Dr. Oskar Netoliczka³⁸, iar în anii 1906 și 1907 cele două volume ale „Catalogului bibliotecii profesorilor gimnaziului „Honterus”, prima parte redactată de „asistentul de bibliotecă” Gustav Kamner”³⁹, cea de a doua de bibliotecarul Dr. Oskar Netoliczka. Cărțile românești enumerate în acest catalog, denotă preocupările bibliotecii pentru a fi la curent îndeosebi cu publicațiile istorice:
 - Hajdeu Joanu-Vodă *cellu cumplitu*.
 - Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, 31 vol., București, 1880—1903.
 - Ilarianu, A.P. — *Vieța operele și ideele lui Georgiu Sincai din Sinca*, București, 1869.
 - Jarcu, Dimitrie, *Repertoriu chronologicu sau Catalogu generalu de cărțile române*. București, 1865.
 - Petrescu, Ghenadie, Sturdza Dimitrie A, Sturdza D.C. și Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renăsceri Romaniei*, București, 1841.
 - Kogălniceanu, M., *Proiectu de constituțiunea principatelor unite Moldavia și terra românesacă*, Iassi, 1861.

³⁵ „*Katalog der belletristischen und populärwissenschaftlichen Abteilung der evang. Gymnasialbibliothek A.B. in Kronstadt*”, Kronstadt, Gött & Sohn, 1880, 93 p.

³⁶ Julius Gross, *Katalog der von der Kronstädter Gymnasialbibliothek bei der 400-jährigen Luther-Feier in Kronstadt ausgestellten Druckwerke aus dem Reformationszeitalter*, Kronstadt, Gött & Sohn, 1883, 64 p.

³⁷ Julius Gross, *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek*, Hermannstadt, W. Krafft, 1888, 120 p.

³⁸ Oskar Netoliczka, *J. F. Trauschs Handschriftenkatalog*, vol. 1—3, Kronstadt, Gött & Sohn, vol. 1, 1898, 143 p., vol. 2, 1900, 100 p., vol. 3, 1903, 63 p.

³⁹ Gustav Kamner, *Handkatalog der Lehrerbibliothek des Honterusgymnasiums*, Brassó, J. Gött & Sohn, 1906, 146 p.

După construirea noului gimnaziu (Spitalul materno-infantil de azi), în 1913 în noua clădire a fost găzduită și biblioteca școlară, iar în vechea clădire s-a amenajat Muzeul săsesc al Tării Birsei, fondat în 1908, în al cărui depozit s-au transferat colecția de antichități a gimnaziului precum și toate documentele breslelor⁴⁰.

În anul școlar 1914/15 fondul bibliotecii număra 33.415 volume, aceasta fiind ultima cifră exactă pe care o cunoaștem privind mărimea fondului de cărți⁴¹.

În anul 1930 Erich H. Müller publică lucrarea „Colecția muzicală a bibliotecii din Brașov”⁴², care conține o evidență a cărților de muzică din bibliotecă din perioada de după Reformă⁴³.

În timpul celui de al doilea război mondial, în clădirea gimnaziului „Honterus” a fost instalat un spital militar. În această perioadă unele cărți s-au pierdut iar cele care s-au păstrat au fost depozitate în Biserica Neagră. În anul 1948, în urma reformei învățământului, gimnaziul „Honterus” a fost desființat și transformat în Liceul mixt german și apoi în „Școala medie nr. 2 cu limbă de predare germană”, iar cărțile au fost împărțite în trei părți: o parte la Arhivele Statului, alta la arhiva documentară a Bisericii Negre, iar cele potrivite unui fond documentar de bibliotecă școlară (în total 11.150 volume) au fost transferate bibliotecii Școlii medii nr. 2, unde profesorul de muzică Walter Schlandt, bibliotecar până în 1955, a reorganizat o parte a cărților după criterii științifice și a scris un nou registru de inventar.

Între 1957—1961 acest fond a fost reorganizat de bibliotecara Mari-anne Siegmund conform clasificării zecimale universale — sistem de organizare obligatoriu pentru toate bibliotecile din țara noastră — și biblioteca a fost înzestrată cu un catalog alfabetic și sistematic modern pe fișe.

În anul școlar 1960/61, în urma unificării școlii germane cu Liceul nr. 1, biblioteca a fost mutată în clădirea liceului „Andrei Șaguna”, unificându-se astfel cele două biblioteci mari, fiecare posedând peste 20.000 de volume.

⁴⁰ Dr. Oskar Netoliczka, *Zur Geschichte der Honterusschule im letzten Vierteljahrhundert (1898—1925)*, Kronstadt, 1925, p. 12—13.

⁴¹ Julius Gross, *Programm des ev. Gymnasiums A.B. zu Kronstadt, 1914/15*, Brassó, Brüd er Schneider & Feminger, 1915, p. 15.

⁴² Erich H. Müller, *Die Musiksammlung der Bibliothek zu Kronstadt*, Kronstadt, Gött, 1930, 176 p.

⁴³ cf. *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift. Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, An. 54, 1931, 3, p. 225.

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER BIBLIOTHEK DES HONTERUSGYMNASIUMS AUS BRAȘOV (KRONSTADT)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Verfasserin schildert die Entwicklung der ältesten Schulbibliothek des Landes, die im Jahre 1543 durch den grossen Humanisten Johannes Honterus durch Vereinigung älterer Bücherbestände sowie durch Neuanschaffungen gegründet wurde.

Anhand der alten Bibliothekskataloge aus den Jahren 1575–1668 wird Anzahl und Ordnungssystem der Bücher beschrieben. Nach den bedeutenden Verlusten durch den grossen Brand von 1689 wuchs der Bücherbestand durch Schenkungen ständig an. Seit Ende des 18. Jahrhunderts wurde eine Neukatalogisierung nötig, die zuerst systematisch, später auch alphabetisch durchgeführt wurde. Erst ab 1857 wurde ein Zettelkatalog angelegt.

Für die „Transsylvanica“ und für die Handschriften wurden Spezialkataloge ausgearbeitet, während der gesamte Bücherbestand in einem ausführlichen „Wissenschaftlichen Katalog“ erfasst wurde, der bis 1943 geführt wurde.

In der 1872/73 erworbenen wertvollen Bücher – und Handschriftensammlung von Joseph Fr. Trausch (1796–1871) befanden sich auch rumänische Bücher sowie Handschriften und Urkundenabschriften über die Geschichte der Rumänen.

Mehrere gedruckte Kataloge machten grosse Teile des Bücherbestandes weitesten Leserkreisen bekannt: Belletristik, populärwissenschaftliche Werke, Drucke aus der Reformationszeit, Trauschs Bücher – und Handschriftensammlung, sowie die Musiksammlung.

Abschliessend geht die Arbeit kurz auf das Schicksal der Bücher aus der Bibliothek des Honterusgymnasiums nach dem Zweiten Weltkrieg ein.

CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA INIȚIATIVELOR DE CONSTITUIRE A SOCIETĂȚILOR CULTURALE (1790—1830)

de GRIGORE ȚOPAN

Însemnătatea *Societății filozofice a neamului românesc din mare principatul Ardealului*, asociație preconizată a se înființa la sfârșitul secolului al XVIII-lea, precum și rolul societăților literare din cel de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, pentru ceea ce aveau să devină în cultura română asemenea încercări, se vădește între altele în interesul cu care sînt ele urmărite în istoriografia noastră din trecut și de azi. Dincolo de rezultatele concrete imediate, străduințele de grupare a intelectualilor în societăți cu scopuri de emancipare socială și națională prin mijlocirea culturii au dus în cele din urmă la promovarea spiritului public.

Intenția de a se înființa *Societatea filozofică* din anul 1795 se înscrie printre acțiunile conștiente mari, printre inițiativele întreprinse în Transilvania în direcția iluministă practică. Conștiința forței unei acțiuni comune de perspectivă, realizabilă cu sprijinul oferit de cadrul organizat al unei societăți, este exprimată în textul *Înștiințării*, cu privire la proiectata publicație periodică a societății: „cît de ar și lipsi unul — se spune în document — tot sînt alții procopsiți la loc, carii această grea și cu mare cheltuială începută sistemă vor ajuta ca să o ducem la sfîrșit cu laudă”¹.

Numele membrilor societății nu sînt menționate în *Înștiințare*. În schimb sînt denumite categoriile de intelectuali care urmau să compună societatea: preoți, învățați, medici, filozofi, istorici și „alți mai mulți învățați la număr”. Unele din cele mai autorizate opinii de mai tîrziu presupun că printre intelectualii care urmau să facă parte din *Societatea filozofică* de la Sibiu se aflau: directorul școlilor naționale românești neunite Radu Tempea V — autorul *Gramaticii românești* publicate în anul 1797 —, scriitorul popular Vasile Aron, învățatul secretar episcopal Aron Budai — fratele poetului I. Budai Deleanu —, episcopul Gherasim Adamovici, Sava Popovici din Rășinari, Ioan Molnar Piuariu, Nicola Nicolau și alții². Se apreciază de ase-

¹ Apud Romulus Munteanu, *Contribuția Școlii ardeleni la cultivarea maselor*, București, Editura de stat didactică și pedagogică, 1962, p. 227. Pentru societate, cf. Emil Pop, *Societatea filozofică ... din 1795* [150 de ani de la constituirea ei], în „Transilvania”, 77, 1946, nr. 1—4, p. 1—15; Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai din Șinca*, București, 1869.

² Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Ediție îngrijită de George Ivascu, București, Editura științifică, 1966, p. 207; Traian Săvulescu, *90 de ani de viață academică în țara noastră*, în volumul cu același titlu și subtitlul: *Lucrările*

menea că inițiativa nu putea fi lipsită nici de colaborarea lui Samuil Micu (Clein), care avea încă de pe la 1781 pregătite pentru tipar diverse manuscrise filozofice, pentru publicarea cărora se oferea acum prilejul³.

Scopul *Societății filosofoști*, al buletinului ei — *Vestiri filosofoști și moralești* — urma să fie culegerea „rodurilor acestor deslătătoare științe și, adunându-le ca într-o legătură de finice, în limba prea vestitului neam românesc, să le închinăm inimilor celor iubitoare de muse filosofoști”⁴. Dînd înțietate formală teologiei, programul asociației, formulat în „scara” celor cinci puncte, pune accentul pe domeniile științifice, pe disciplinele moderne: geografia, fizica, matematica și — dintre cele umanistice — istoria. Lipsesc prin urmare din programul formulat tocmai disciplinele filozofice propriu-zise. În esența lui, preconizat în spirit enciclopedic, programul vizează difuzarea științelor în vederea luminării poporului⁵. În acest spirit se prezintă, alături de istorie, și tema limbii naționale. Înscrisă în genere pe primul loc în ideologia iluministă a burgheziei, ideea cultivării limbii este prezentă în practica și scrierile membrilor societății, în preocupările mișcării ardelenice a timpului Conștiinței fiind de rosturile cultivării limbii materne pentru redeșteptare națională și socială — curent general european, stimulat de revoluția burgheză din apusul continentului (1789) — cărturarii transilvăneni cu vederi înaintate acționează în direcția ridicării publicului spre nivelul celorlalte „neamuri” din Europa. Această trăsătură stă și în atenția *Societății filosofoști*, ideea constituind de alminteri introducerea la *Înștiințare*, punctul de plecare pentru expunerea de motive a acesteia: „... toate neamurile au avut sîrguința ca să-și împodobească stilul limbii”⁶.

În momentul apariției înștiințării din Sibiu, în Transilvania își începuse activitatea o altă întovărire de acest gen. Era *Societatea ardeleană pentru cultivarea limbii maghiare*, societate inițiată în 1793 la Tg. Mureș⁷.

La începutul deceniului apăruse presa din Transilvania. Lupta politică a intelectualilor sași era dusă în coloanele publicației *Siebenbürgische Quartalschrift*, scoasă la Sibiu în anul 1790. Fără a fi constituită într-o societate propriu-zisă, unii învățați sași din Sibiu și împrejurimi se adună în jurul lui Johann Filtsch, adevăratul editor al periodicului⁸.

sesiunii științifice a Academiei R.P.R., 2—6 iulie 1956. [București], Editura Academiei R.P.R., [1956], p. 16; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1866—1821)*. Vol. II. Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu. București, Editura didactică și pedagogică, 1968, p. 271, presupune între membrii societății și pe Nicolae Nicolau.

³ Lucian, Blaga, *op. cit.*, p. 207.

⁴ Apud Romulus Munteanu, *op. cit.*, p. 221.

⁵ Nicolae Balotă, „*Societatea filosofoască*”, în „*Tribuna*”, XV, nr. 27, 8 iulie, 1971, p. 4.

⁶ Apud Romulus Munteanu, *op. cit.*, p. 221.

⁷ *Istoria României*, vol. III. București, Editura Academiei, 1961, p. 1038; Janesó Elemér, *Lupta dusă în Ardeal pentru înnoirea limbii maghiare în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în „*Studii și cercetări științifice*”, IV, nr. 3—4, iulie-decembrie 1953, Editura Academiei, Filiala Cluj, p. 121—132; *idem*, A: *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. (Serierile Societății ardelenice pentru cultivarea limbii maghiare). București, Editura Academiei, 1955, 447 p.; *idem*, A: *Felvilágosodást a romantikaig*. (De la iluminism la romantism), București, Editura pentru literatură, 1966, p. 96—187; cf. și Ilarie Chendi, *Începuturile ziaristicii noastre*, Orăștie, 1900; Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 83; Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 270—271.

⁸ Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen für das sächsische Volk*, Vol. II (1800—1811), Sibiu, 1907, p. 327; Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürgen Deutschen*, Vol. I, Brașov, 1868, p. 322.

Figura reprezentativă a relațiilor cultural-științifice româno-maghiare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea e medicul I. Molnar Piuariu, animatorul inițiativei de înființare a *Societății filosofesti* de la 1795⁹. Împreună cu alți medici de seamă din Transilvania, oculistul I. Molnar Piuariu făcea parte, în anii 1796—1801, din rindul membrilor secției științifice a *Societății ardelenice pentru cultivarea limbii maghiare*¹⁰. Semnificative și pline de interes sînt însă relațiile lui Molnar Piuariu cu cărturarii de vază din Țara Românească, cu care neostenitul iluminist transilvănean va statornici legături de prietenie, în primul rînd cu viitorul episcop de Argeș, Iosif, cel care se remarcă prin spiritul filologic cu care lucrează la editarea textelor¹¹. Dar relațiile lui Molnar cu ierarhii savanți din Țara Românească se reflectă și în direcția constituirii *Societății filosofesti*. S-a subliniat de altminteri că societatea din Sibiu se adresează în termeni elogioși „minunatului” Chesarie și poetului Ienăchiță Văcărescu¹². Se presupune, de asemenea, că și tatăl boierului Dinicu Golescu fusese printre inițiatorii societății din Sibiu¹³. La rîndul său, Ienăchiță Văcărescu cunoștea activitatea cărturarilor români de peste munți. Legăturile poetului cu ardelenii se realizaseră inițial prin Brașov, dar ele se fac mai cu seamă prin Sibiu, prin *Societatea filosofească*, „care îi admira opera literară și ale cărei străduințe el le aprecia”¹⁴.

* *

*

Drept urmare a faptului că, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, burghesia din Țara Românească și Moldova intră masiv în acțiune, interesul principal manifestat mai ales pe plan literar se deplasează din Transilvania spre cele două provincii¹⁵. În direcția inițiativelor de construire a societăților culturale de după anul 1800, istoriografia română semnalează, de pildă, *Societatea literară greco-dacică* de la București. Inițiată în 1810 de către mitropolitul Ignatie, în ea activau și Grigorie Brîncoveanu și Nestor Craiovescu, „dar mai ales numeroși intelectuali greci, care urmăreau obiective legate de dezvoltarea culturii grecești”¹⁶.

După izbucnirea revoluției condusă de Tudor Vladimirescu, boierimea română se alătură tot mai mult burgheziei, „cu care colaborează și în cadrul societăților culturale”¹⁷. Mișcarea din 1821 constituie „prilejul unui examen de conștiință din care aveau să ia naștere inițiative noi, contribuind la crearea noilor forme de cultură română”¹⁸. Se știe că, în acei ani, Brașovul și Țara Birsei se „munteniseră binișor” (Gh. Bogdan-Duică). Unii boieri români

⁹ Lucian, Blaga, *op. cit.*, p. 207 și 210.

¹⁰ Jancsó Elemér, *A Felvilágosodástól a romantikáig*, p. 161.

¹¹ Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700—1821) Studii și texte*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 150 și 166.

¹² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 271.

¹³ Gh. Popp, *Dinicu Golescu*, București, Editura tineretului, 1968, p. 12.

¹⁴ D. Popovici, *Studii literare*. Vol. I. Literatura română în epoca „luminilor”. Ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu. Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 383.

¹⁵ *Idem*, *Romantismul românesc*, București, Editura Albatros, 1972, p. 10.

¹⁶ *Istoria României*, Vol. III, p. 1064.

¹⁷ *Ibid.*, p. 1040—1041.

¹⁸ D. Popovici, *Studii literare*, p. 349.

mai luminați, refugiați aici, dau naștere cunoscutei societăți din 1822. Inițiativa aparținea poetului Nicolae Văcărescu, lui Grigore Băleanu și Constantin Cîmpineanu. Ei sînt „capii și fondatorii”. Ca „afiliați pe lângă această societate” sînt menționați Ilarion al Argeșului, Ioan Cîmpineanu, Emanuil Băleanu, Emanuil Florescu și alții¹⁹. Dinicu Golescu „făcea parte din comitetul literar” al societății²⁰. Membrii mai în vîrstă se îndeletniceau cu problemele generale, ei „cunoșteau secretele politice”, cei mai tineri erau „invitați spre traduceri de cărți” (din elină îndeosebi) și „spre formarea unui dicționar român”. Potrivit informației lui I. Eliade Rădulescu, din care aflăm că în emigrarea lor la Brașov numiții boieri formaseră „o societate nouă secretă”, rezultă că, la rîndul ei, ideea putea fi mai veche, că aici la Brașov s-ar fi înființat o societate „cu caracter politic și cultural după modelul eteriei din care au făcut parte” și unii inițiatori ai societății din 1822, anume: Grigore Băleanu — socrul principalului ei animator Nicolae Văcărescu — dar și Constantin Cîmpineanu, Dinicu Golescu, Iancu Văcărescu etc.²¹. Secretarul societății era preparatorul lui Iancu Văcărescu, francezul Colson²². Boierii refugiați la Brașov pun aici, prin urmare, bazele acelei societăți care avea să ducă peste cîțiva ani la rezultatele concretizate la București, cu participarea nemijlocită a unor membri ai asociației din refugiu.

Reținem faptul constatat că pînă la sfîrșitul anului 1823 cei mai mulți emigranți au părăsit districtul și orașul Brașov. Unii refugiați rămîn aici încă 3—6 ani, așteptînd o conjunctură favorabilă în desfășurarea evenimentelor²³. Din rîndul acestora ne apare proeminenta figură a boierului luminat Dinicu Golescu. Folosind anii 1824—1826 în cel mai înțelept chip posibil, cărturarul român cutreeră Europa, descoperă cultura și civilizația ei, dîndu-și astfel mai bine seama de realitățile din țara sa²⁴. În istoriografia noastră literară s-a apreciat, de altminteri pe bună dreptate, că acea *Insemnare a călătoriei mele* „este mărturia celei mai puternice crize de conștiință pe care o prezintă cultura română în timpurile ei moderne”²⁵.

La un an de la întoarcerea lui Golescu în țară, ideile lui vor fi transpuse în practică. În căutarea asociaților în vederea realizării țelurilor, fermentate la Brașov și aiurea, el cunoaște pe tînărul profesor I. Eliade Rădulescu și astfel din străduințele lor comune va lua naștere cunoscuta *Societate literară* din 1827. Ședințele ei vor avea loc în casele lui Golescu. Membrii societății de la București sînt Grigore Ghica vodă, banul Brîncoveanu, banul Gr. Băleanu

¹⁹ I. Eliade Rădulescu, *Equilibru între antithesi sau Spiritul și materia*. București, Publicat de la 1859 pînă la 1869, p. 77.

²⁰ Gh. Popp, *op. cit.*, p. 35.

²¹ Al. Piru, *Poezii Văcărești*, București, Editura tineretului, [1967] p. 84.

²² *Ibidem*, p. 68, 83.

²³ Emil Micu, *Brașovul și mișcarea revoluționară. Cîteva date și documente privind refugiații din Țara Românească în districtul și orașul Brașov*, în „Cumidava”, II, 1968, p. 135.

²⁴ Cf. Dinicu Golescu, *Insemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825, 1826*, București, Editura Eminescu, 1971, p. 16: „Nici un unghi cel mai nevăgăat în seamă de pămînt, nici o țară, nici un oraș, nici un sat nu este necunoscut la nici un european, ajunge să ști citi. Iar noi, ca să ne cunoaștem țara bine, trebuie să cîștigăm această cunoștință din citirea vreunei cărți scrise de european”.

²⁵ D. Popovici, *Studii literare*, p. 349.

banul Alexandru Filipescu, vornicul Șt. Bălăceanu, Iordache Goleșcu, Iancu Văcărescu și ceilalți. Secretariatul îl dețineau A. Villara și I. Cătuneanu²⁶.

Societatea secretă de la Brașov renaște așadar la București, unde ea devine publică. Statutul celei din 1822 fusese dus acolo de frații Cîmpineanu: după pierderea fratelui său Constantin, I. Cîmpineanu „conserva încă pînă mai deunăzi statutele acestei societăți secrete”, — își va aminti mai tîrziu I. Eliade Rădulescu²⁷. Programul Societății literare din București prevedea în primul rînd obiective de învățămînt. Primele din cele opt puncte ale acestui program prevăd țeluri concrete²⁸. Este instructiv de observat sistemul în care se preconizează realizarea obiectivelor pentru dezvoltarea învățămîntului: Școala de la Craiova urma să ia modelul viitorului colegiu din București. Pentru asigurarea funcționării școlilor primare trebuiau pregătiți învățători. Erau deci necesare școli pedagogice, ele fiind preconizate a lua ființă în fiecare județ. La rîndul lor, aceste școli trebuiau create prin elevii ieșiți din colegiile din București și Craiova. Celelalte obiective vizau inițiative de ordin național: înființarea presei românești, publicarea traducerilor în limba română și — în direcția creării unei instituții în acest domeniu — fondarea teatrului național.

În scopul realizării programului în domeniul învățămîntului și culturii, era nevoie în prealabil de o revoluționare a instituțiilor pe țară, la nivelul întregii societăți, avînd ca obiectiv fundamental ieșirea din regimul fanariot. Date fiind condițiile social-economice și politice, la acea dată ieșirea din vechiul regim era văzută în mod reformist, în limitele concepțiilor timpului și poziției de clasă a protagoniștilor: „prin reforme înțelepte” sau prin „reînnoirea vechilor instituții ale țării”. E de la sine înțeles faptul că dacă boierimea munteană lupta pentru libertate națională, nu același interes manifestă ea în direcția emancipării sociale. Acțiunea boierimii luminate și a scriitorilor din rîndurile burgheziei a dus în final la unele rezultate în ordine culturală. Confruntînd realitățile țării noastre cu cele ale altor popoare, cu progresul realizat în domeniul culturii și civilizației de către națiunile avansate ale Europei, principalii animatori ai programului din 1827 — I. Cîmpineanu și I. Eliade Rădulescu — stăruie în direcția îndeplinirii binelui public în țară. Așa se explică, cum am văzut, continuitatea inițiativelor de constituire a societăților literare și promovarea lor spre scopul propus.

„Două ramuri, plecînd din aceeași sorginte din Brașov, se întîlniră iară: I. Cîmpineanu depozitarul unor statute [...]. Încredințate de răposatul fratele său” Constantin, cel de-al treilea inițiator al societății literare din 1822] și eu — mărturisește același I. Eliade Rădulescu — depozitarul altora, deși diverse, însă avînd același scop național, ne înviorăm a ne da mîna și a continua mai departe fapta”²⁹.

²⁶ Al. Piru, *op. cit.*, p. 84–85.

²⁷ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 77.

²⁸ Pentru textul programului, vezi D. Popovici, *Studii literare*, p. 351–352.

²⁹ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 79.

ÜBER DIE ENTWICKLUNG DER INITIATIVEN ZUR GRÜNDUNG VON KULTURELLEN GESELLSCHAFTEN (1790-1830)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit ist die Synthese eines Vortrages, der in Bukarest bei der von der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien organisierten Tagung des Redaktionskomitees für die Geschichte der Rumänischen Akademie gehalten wurde. Die Arbeit ist in zwei Teile gegliedert. Im ersten Teil werden die Initiativen zur Gründung von kulturellen Gesellschaften in Sibiu (Hermannstadt) und Tirgu Mureş (Neumarkt am Mieresch) in den Jahren 1790-1795 beschrieben. Im zweiten Teil wird die Entwicklung der literarischen Gesellschaften in Braşov (Kronstadt) (1822) und Bukarest (1827) verfolgt.

TREPTÉ ALE TEATRULUI LIRIC ROMÂNESC ÎN TRANSILVANIA

de CONSTANTIN CATRINA

Ctitorită la Deva în zilele de 4—5 octombrie 1870, cu participarea românilor transilvăneni din orașe, ȋrguri și sate, *Societatea pentru fond de teatru român* își asuma de la bun început o îndrăzneată dar hotărîtă misiune, aceea de adunare a fondurilor pregătirii cadrelor și climatului propice înălțării unui teatru stabil pentru românii de dincoace de Carpați.

Turneele Faniei Tardini, ale lui Mihail Pascaly și Matei Millo, trupele locale, multe la număr pentru acea vreme înfierbîntaseră inimile intelectualilor patrioți¹.

Intervenția deputaților români din parlamentul maghiar (1868) de a se alocă o anumită sumă pentru teatrul român îi dă lui Iosif Vulcan putere și încredere, hotărîrea de a publica în iulie 1869, în *Familia*, articolul-apel: *Să fondăm un teatru național!* Cărturarii ardeleni Iosif Hodoș, Alexandru Mocioni, Vicențiu Babeș, apoi Mihai Eminescu, I. Lapedatu subscriu și mobilizează un mare număr de români pentru a-și aduce fiecare contribuția la acest act vibrant pentru cultura națională, *teatru*.

În drumul său, STR² a avut multe de înfruntat. Aminarea în special a programului de ridicare a teatrului, a înregistrat mai mult cădere decît înălțime. Cea din urmă etapă de acțiune a acestei societăți³ (1919—1934) duce către faliment, iar după ce transilvănenii au teatrul național, ca urmare a actului unirii de la 1918, STR își transferă întreaga avere surorii sale de acțiune, *Astra*.

În dorința de înălțare a unui teatru românesc în Transilvania, STR nu a precupețit, în limitele atribuției sale, nici un moment de a sensibiliza pe cei mai de seamă fruntași ai culturii noastre, a mii și mii de susținători. Între acestea corurile, echipele de dansuri și teatru înjghebate în mod dinamic după 1850, ca urmare a puterii revoluției de la 1848, aduc mari servicii, prin spectacolele susținute ca și prin atmosfera mereu vie, programului lansat de STR.

Manifestările muzicale nu au însemnat pentru STR doar întregirea cadrului sărbătorec, în special cu ocazia adunărilor generale, ci și filonul

¹ Ilie Moruș, „*Gazeta*” și începuturile teatrului românesc în Transilvania, în: *130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania*, Brașov, 1969, p. 91. Sub redacția prof. Mircea Băltescu.

² Folosim în continuare prescurtare intrată în uz.

³ Lucian Drîmba, remarcă trei etape în acțiunea STR: 1870—1895 (cu sediul la Budapesta); 1895—1914 (cu sediul la Brașov); și 1919—1934. Vezi: *Familia*, Oradea nr. 9, 1970, p. 16.

pe care s-a sprijinit mișcarea teatrală de diletanți. Din colectivele corale s-au selecționat personajele multor piese de teatru; Vulcan personal apela la scriitorii vremii de a compune piese de teatru *împreună cu cîntece*; teatru pentru STR însemna de fapt și multă muzică.

Mergînd în paralel cu pregătirile pentru teatru românesc, STR a adus mari servicii culturii muzicale românești din Transilvania.

Cine erau aceia care susțineau de fapt, spectacolele teatrale, în special cu piesele lui Iosif Vulcan, în vederea strîngerii de fonduri pentru marele teatru transilvănean? Iată de pildă, ce ne spun anuarele STR:

Data	Localitatea	Piesa	Aranjatorii	Observații
9.I.	Ticvanul Mare	<i>Sărăcie lucie</i>	Corul vocal al plugarilor	(În Banat)
12.I.	Caransebeș	<i>Soare cu ploaie</i>	Societatea de cîntări și muzică din Caransebeș	Reprezentarea a fost urmată de concert
12.I.	Năsăud	<i>Prima rochie lungă</i>	Reuniunea română de cînt din Năsăud	Concert și declamațiuni
22.II.	Sibiu	<i>Prima rochie lungă</i>	Reuniunea sodalilor români din Sibiu	Concert și declamațiuni
11.VI.	Sebeș	<i>Sărăcie lucie</i>	Reuniunea meseriașilor români din Sebeș	Cu „cîntări” și declamațiuni.

Ușor de înțeles dimensiunea culturală a acestei societăți care, pe parcursul anilor a înnobit și a dovedit prietenilor săi de ce sînt în stare talentele noastre, ce înseamnă teatru, muzică, unitate spirituală.

Sub același impuls ia naștere și evoluează societatea de amatori *Progresul* din Făgăraș⁴, care în septembrie 1896, primind pe Iosif Vulcan, acesta remarcă: „Societatea pentru crearea unui fond de teatru vine la d-voastră, doamnelor și domnilor, cu un steag pe care strălucesc cuvintele: „Cultură națională. Nu ne-am îndoit un singur moment că prezentîndu-ne între d-voastră cu deviza aceasta, avem să fim bine primiți, căci Făgărașul și ținutul său au pagini frumoase în istoria dezvoltării noastre culturale; iar generațiunea de acum nu poate decît să urmeze pe calea înaintașilor ei”⁵.

Diapazonul acțiunii de colaborare al STR cu *Astra*, îl găsim mărturisit de însăși Iosif Vulcan, cu ocazia participării sale la adunarea de la Deva din 1899, cînd spune: „... între cele două societăți există legături firești,

⁴ Pentru o privire de ansamblu, vezi: Vasile, Goldiș. *Mișcarea teatrală la noi, în anul 1900*, în: *Anuarul IV al Societății pentru crearea unui fond de teatru român pe anul 1900—1901*, Brașov, pp. 52—57.

⁵ Ilie Moruș, și Constantin Catrina, *Contribuții la cunoașterea programului de activitate al societății „Progresul” din Făgăraș*, în: *Cumidava*, vol. III, Brașov, 1969, p. 439.

⁶ *Discursul de deschidere al președintelui Iosif Vulcan*, în: *Anuarul I al Societății pentru crearea unui fond de teatru român pe anii 1896/6, 1896/7, 1897/8*, Brașov, p. 39.

în urma cărora ele trebuie să se iubească și să se sprijinească⁷. Acțiunile cultural-artistice ale vremii au dovedit cu stăruință această frățască tovarășie în drumul lor de propășire a artei și culturii românești, în lupta lor pentru păstrarea ființei naționale, încercată prin grele poveri ce s-au abătut asupra transilvănenilor prin odiosul dictat de la Viena.

Dacă protocoalele cancelariei Austro-Ungarie transmise prin instituțiile publice și școală încercau să aducă la același numitor, întunecarea limbii și culturii naționale, atunci aspirațiile noastre, obiceiurile, cantecele populare puse în gura stăruitorilor membri ai reuniunilor corale și teatrale au continuat să adape și să întinerească, să propovăduiască și să innobileze pe toți urmașii lui Iloria, Cloșca și Crișan, pe toți copiii Transilvaniei, în drumul lor de înălțare a unității și dreptății pămîntești. *Astra* și *STR* rămîn două făclii putenice de neclintit în opera de afirmare și păstrare a climatului și hărniciei talentului oamenilor de pe aceste meleaguri.

Nu dispunem, dar nici nu ne-am propus să inventariem, cite din manifestările muzicale organizate de către *STR* au fost declanșate în colaborare cu *Astra*! Certitudinea urmăririi aceluiași interese, ne sînt ample confirmate de presă și documentele vremii. Dacă *STR* avea în vedere spectacolul de teatru și legat de acesta, cel ce muzică, *Astra* diriguia întreaga viață spirituală a transilvănenilor cu toate problemele sale economice și culturale. La Sibiu, Brașov, Deva, Cluj, în celelalte orașe ca Sighișoara, Făgăraș, Blaj, Dej, Alba Iulia, Rupea, Săcele, arta românească, tumultuoasă la dimensiunea deceniilor din urmă, își statornicea viitorul. Nu este mai puțin adevărat, că lipsa unei informări fidele, operative, puținii corespondenți ai ziarelor epocii respective între care *Tribuna*, *Telegraful Român*, *Gazeta Transilvaniei*, *Patria*, au decontat, odată cu știrile publicate, acțiuni și reușite ale *Astreii*, fie pe scena *STR*, fie în numele unor reuniuni locale. Chiar prezența unor personalități de conducere ale celor două societăți le găsim eronat prezentate în știrile zilnice ale ziarelor românești, de unde și unele rectificări cerute de martorii oculari sau de către cei fidel informați.

Turneele artistice ale bursierilor STR. În momente de alese trăiri spirituale, înălțate pe fundamentul afirmării noastre naționale, conducătorii și membrii *Societății pentru crearea unui fond de teatru român*, reușeau să transforme fiecare adunare generală a prestigioasei societăți, într-o emulație cu rezonanțe ce aveau să vibreze multe decenii.

Teatrul și muzica, muzica și teatrul au fost mereu gîndite împreună, ca două surori, ca două arte inseparabile, chiar dacă începînd cu 1906 *STR* începe să dea burse și studenților de la muzică și mai mult acestora, încît la un moment dat făcea impresia că societatea urmărea să sprijine pregătirea unor cîntăreți-instrumentiști⁸.

Ascultînd pe Nicolae Popovici în 1877, cu ocazia concertului de constituire al reuniunii muzicale din Caransebeș, cronicarul *Familiei* nota: „Iată și aice un exemplu spre a proba că ce păcat că societatea pentru fond de tea-

⁷ Apud: Lucian Drimba, *Iosif Vulcan*, București, Editura Minerva, 1973, p. 211.

⁸ Lucian Drimba, *Momente importante în evoluția Societății pentru un fond de teatru român*, în: *Centenarul Societății pentru crearea unui fond de teatru român*, Oradea, Comitetul județean pentru cultură și educație socialistă al județului Bihor, 1972, p. 242.

tru român nu poate încă dispune de un capital atât de mare, ca să acorde stipendii unor tineri cu talent muzical”⁹.

Ca vicepreședinte al nobilei societăți, Virgil Onițiu și Iosif Blaga secretar, cei doi aduceau la cunoștință susținătorilor teatrului românesc, în ședința din 8 iunie 1903 că „STR în scopul de a pregăti puteri de seamă pentru arta dramatică și muzicală, va oferi stipendii la tineri ori dame cu aplicare către cariera dramatică ori muzicală”¹⁰, iar la Capitolul V al dispozițiilor generale din Statutele STR, același Iosif Blaga, la 6 noiembrie 1910, revenea, mai autoritar, notind că „va face propagandă în scopul de a ține treaz interesul pentru teatru și artele înrudite (...) și orice artă sau știință în raport cu teatrul”¹¹.

Este adevărat că numărul celor care au studiat muzica în țară sau peste hotare, beneficiind de ajutorul financiar al STR, s-a ridicat surprinzător¹²; în aceeași măsură, triumful teatrului, al muzicii în Transilvania s-a simțit la modul hotărâtor.

Începând cu 1911, bursierii STR¹³, în conformitate cu cele precizate la acordarea bursei de studii, își încep turneele lor artistice în Transilvania, acțiune cotată ca „o inovație pe teren cultural-artistic și muzical, cuprinzând în program doine, arii românești, arii clasice, ducate și terțete, de opere și oratorii din literatura clasică”¹⁴.

Campania artistică Bănuț din 1911, prezentând spectacole muzical-dramatice în orașele de pe lângă Oradea, Satu-Mare, Sighet, poposind apoi la Beiuș, Tinca și Bihor. Având în trupă ca interpreți muzicieni pe Ana Voileanu și Ionel Crișan din Sibiu, suita de spectacole în care s-a prezentat drama *Jertfa*, piesă cu vizibile aluzii daco-românești, s-a bucurat de un strălucit succes¹⁵.

Se realiza însă prea puțin față de eforturile făcute pentru întreținerea bursierilor, din partea STR. Nu erau create condițiile. „Societatea noastră nefiind în situație — se recunoștea oficial — între împrejurările avute, de a angaja în serviciul său pe acești distinși cîntăreți, le-a dat voie să lege alte angajamente, le-a impus însă ca dorință morală, ca ei, drept recunoștință pentru sprijinul avut de la societate, să organizeze în fiecare an, măcar odată, cite un turneu artistic, în centrele ținuturilor românești din patrie, făcînd astfel propagandă pentru cultura și arta noastră națională. Îndeplinind artiștii noștri această chemare pînă la alte vremi mai prielnice, socie-

⁹ O nouă reuniune muzicală română, în: *Familia*, Oradea, anul XIII, 1877, p. 204.

¹⁰ Constantin Cuza, și Maria Lambucă, *Societatea pentru crearea unui fond de teatru român*, Brașov, Casa județeană a creației populare, Brașov, 1971, p. 118.

¹¹ *Ibidem*, p. 118, 120.

¹² Din publicațiile vremii, ale anuarelor și dărilor de seamă, am înregistrat ca foști bursieri ai STR, în domeniul muzicii, pe următoarele personalități: Augustin Bena, Nicolae Breban, Aca de Barbu, Horațiu C. Birou, C. Calimuschi, Alma Cornea, Ionel Crișan, Maria Dima, Mohora Angela, și Mohora Magda, Ștefan Mărcuș, Aurelia Popa-Radu, Lia Pop, Lelia Popovici, Hortensia Saftu, Silvia Secoșan, Olga Vancea, Zeno Vancea, Ana Voileanu.

¹³ Ștefan Mărcuș menționează în lucrarea sa că, „Turneele noastre le-am introdus cu doi ani mai înainte, adică în 1909 (sub. ns.).

¹⁴ Ștefan Mărcuș, *Muzica și teatru în Bihor*, Tiparul tipografiei diceceane — Oradea, 1935, p. 144.

¹⁵ *Ibidem*, p. 143.

tatea noastră este recompensată pentru jertfele ce-a adus cu creșterea lor¹⁶. Între aceste angajamente din străinătate, recunoșcuți ca interpreți de prestigiu, Ștefan Mărcuș la opera din Troppan, Ionel Crișan la teatrul din Gablontz și A. de Barbu angajată mai timpuriu la opera din Hamburg, vara muzica și teatrul românesc înflorea pe meleagurile Transilvaniei.

La 15 martie 1912, încep pregătirile pentru următorul turneu, alcătuit din artiști: Aca de Barbu, Ionel Crișan, și N. Băilă, turneu ce avea în vedere cuprinderea orașelor din Ardeal și Banat.

Entuziasm, dorințe, proiecte.

Perspectiva unui teatru în Transilvania se întrezărea. Timid însă. Cu fiecare reprezentație, turneul din 1912 creștea în acțiunea sa. Ziarele românești, maghiare și germane remarcă la loc de cinstă prezența artiștilor români pe scenele, este adevărat, improvizate, dar ridicate cu sete și căldură în cinstea actului artistic anunțat. „Succesul material și moral a fost atât de mare încât societatea pentru fond de teatru român (sub. nr.), se gîndea în mod serios la punerea în aplicare a planului de acțiune pentru formarea unei trupe combinate cu spectacole de dramă, comedii și cîntece”¹⁷. Fiecare popas se desfășura pe nerăsuflete. Oradea, Arad, Alba Iulia, Brad, Lăpuș, Bistrița, Gherla, Cluj, Orăștie, Hațeg, Sebeș, Făgăraș și Brașov¹⁸, iată cită trudă pentru aflarea teatrului, a muzicii.

Pe acene construite ad-hoc, înzestrate cu cite un pian dezacordat, opriți și intimidați de figurile mărunte ale politicienilor provinciali, arzînd însă la flacăra patriotismului, artiștii români făceau cunoscute publicului, alături de marile creații universale semnate de Verdi, Felix Mendelssohn-Bartoldy, Donizetti, Rossini, cîntecele noastre populare, creațiile lui Dima, Iacob Mureșianu, I. Scărlătescu, Tiberiu Brediceanu, G. Șorban și alții.

Iată din ce consta programul unui spectacol prezentat de bursierii STR:

1. Tiberiu Brediceanu: *Sus în vîrfurile dealului; Trageți voi boi; Doina din „La șezătoare”* (Doina). D-l Ionel Crișan.

2. Tiberiu Brediceanu: *Pe unde umblă doru; Turturea din valea seacă*. G. Dima: *Ciobanul*. D-l Ștefan Mărcuș.

3. A. Thomas. *Duelul din opera „Hamlet”*¹⁹. D-șoara A. de Barbu. D-l I. Crișan.

4. G. Dima: *Stelele. De ce nu-mi vii?* I. C. Iuga: *Resignare* (romanță). D-l Ștefan Mărcuș.

5. G. Dima: *Biată inimă-nșelată*. T. Brediceanu: *Pe sub flori mă legănai, S-a dus cucul de p'aici*. G. Verdi: *Aria din opera „Don Carlos”*. D-șoara Aurora de Barbu.

6. G. Verdi: *Duetul din opera „La forza del destino”*. I. Faure: *Duetul „Crucifixus”* (Răstignatul). D-nii Ștefan Mărcuș — I. Crișan.

7. G. Dima: *De-ar fi trăznit Dumnezeu*. I. Cl. Iuga: *Pe sub fereastră curge-un rîu*. T. Popovici: *Doină*. D-l I. Crișan.

¹⁶ *Revista teatrală*, Brașov, nr. 1, 1913, p. 53.

¹⁷ Ștefan Mărcuș, *op. cit.*, p. 144.

¹⁸ *Raportul general al Comitetului Societății pentru fond de teatru român pe anii 1911/1912*, p. 52.

¹⁹ „Ca publicul să fie cit se poate de îndestulat (cu) compozițiile clasice...” notează Ștefan Mărcuș — s-a cîntat în traduceri foarte frumoase ale d-lor G. Dima și St. O. Iosif (*Revista teatrală*, nr. 3, 1913, p. 159).

8. G. Verdi: Duelul din opera „Aida” (act III). D-șoara A. de Barbu — St. Mărcuș.

9. Terțet din opera „Ernani”. D-șoara A. de Barbu. D-nii Șt. Mărcuș, I. Crișan²⁰.

Ajunși la Brașov, unde G. Dima activa intens pe linia STR²¹. *Gazeta Transilvaniei*, remarcă: „Concertul (...) îl putem considera ca unul din marile evenimente muzicale românești, petrecute în mijlocul brașovenilor”²². Cîntăreții Ștefan Mărcuș cu dulceața tenorului său eroic. Ionel Crișan bariton liric de o rară gingăsie. Aurora de Barbu cu vocea-i caldă admirabilă²³, împlineau cu adevărat datoriile „față de Societate și creșterea publicului prin compoziții muzicale de artă adevărată — ca o școală pregătitoare a viitorului apropiat, care va realiza dorința tuturor — înfăptuirea unei trupe teatrale românești (...)”²⁴.

Despărțirea brașovenilor de oaspeți, a fost remarcată de *Gazeta*, în cuvintele: „Bursele acordate de societatea noastră teatrală au adus rod îmbelșugat, iar cea mai frumoasă recunoștință a tinerilor noștri a fost tocmai turneul din vara aceasta, prin care ne-au arătat în mod înălțător de inimi, că au fost demni de sprijinul primit și de dragostea cu care i-am urmărit tot timpul studiilor lor (...)”²⁵. și apoi indemnul: „Aceasta este mîngîierea noastră acum cînd după un turneu de 14 concerte iubiții noștri artiști părăsesc ținuturile noastre, ocupîndu-și posturile de onoare din Troppan și Gablonsz, și aceasta să fie pentru dinșii acel memento puternic, care să-i facă să revie cît de des în mijlocul acelora, care cu alîta dragoste i-au crescut și îmbrățișat”²⁶.

În 1913, se întreprind încă două turnee cu Ștefan Mărcuș, I. Crișan, I. Băilă și A. de Barbu. Se au în vedere localitățile: Budapesta, Arad, Timișoara, Lugoj, Brad, Orăștie, Hațeg, Cluj, Alba Iulia, Sebeș, Sibiu²⁷, Mediaș, Beiuș, Vașcău, Oradea, Șomcuța Mare, Șimleu, Bistrița, Reghin, Abrud, Făgăraș²⁸. Aceleași succese răsunătoare. Muzica românească cu cîntecele și dansurile sale, cu lucrări inspirate din comoara națională a poporului, entuziasma la modul răsunător.

Inițiativa atît de rodnică a turneelor artistice desfășurate de bursierii români nu a putut continua. Lipsa de perspectivă, greutatea materiale și financiare, declanșarea primului război mondial, anulează pentru o perioadă de timp, începînd cu 1914, o mare idee: *teatru stabil pentru românii din Transilvania*.

²⁰ Ștefan Mărcuș, *op. cit.*, p. 144—145.

²¹ Pentru activitatea compozitorului George Dima în cadrul STR, mai vezi și Arhivele statului Brașov. *Fondul: Societatea pentru crearea unui fond de teatru român*. Doc. 7425, 7539, 7552, 7688.

²² *Concertul Crișan-Mărcuș-Barbu*, în: „Gazeta Transilvaniei” nr. 157, 57/30 iulie 1912, p. 2.

²³ *Ibidem*; Doru Popovici, *Aca de Barbu*, în: *Portrete și autoportrete. Cîntăreți români*. Editura muzicală, București, 1974, p. 121.

²⁴ Ștefan Mărcuș, *Două turneuri artistice (în 1912—3) ale foștilor noștri bursieri*, în: *Revista teatrală*, nr. 5, 1913, p. 339.

²⁵ Vezi nota 22.

²⁶ *Idem*.

²⁷ Localitățile primului turneu al anului 1913.

²⁸ Localitățile celui de al doilea turneu al anului 1913.

Turneele cîntăreților români, împletite cu teatrul lui Zaharia Bârsan²⁹, participarea lor la diferite concerte desfășurate peste Carpați, au dat imbold și puteri energice în propășirea muzicii românești. După Unirea din 1918, bursierii STR-ului alți interpreți, aduc pe marea scenă a Transilvaniei, simțăminte de unitate ale poporului român³⁰, prinosul lor de bucurie prin cîntecele, prin operele naționale și universale, înălțate de acum, pe scena Operei din Cluj.

Drumul muzicii românești se deschidea, pe măsura înțelepciunii, a talentului și a hărniciei poporului român.

Trepte ale teatrului liric. Sint bine cunoscute succesele vodevilurilor alecsandriene³¹ și operetei *Crai Nou*³², marile oratorii universale precum și cele ale baladelor lui Iacob Mureșianu pe meleagurile Transilvaniei. Dima însă cu Reuniunea română de cîntări din Sibiu și apoi cu cea din Brașov, sprijinit de STR mai ales în perioada brașoveană, prin persoana lui Tiberiu Brediceanu, avea să consolideze noi trepte ale teatrului liric românesc.

La Sibiu fiind „în zilele de 2 și 4 aprilie 1886, la inițiativa, cu zelul și munca de organizator ale lui Dima, Reuniunea română de cîntări (...) reușește să prezinte opera *O noapte în Granada* de K. Kreutzer. Aici s-au arătat vădit — serie Matei Voileanu — forța spirituală a dirigintelui George Dima, care a făcut traducerea textului, a studiat cu soliștii, a studiat cu corul și în timp de două luni de zile reuniunea s-a prezentat publicului doritor de artă cu o prestațiune uriașă: prima reprezentațiune de operă din partea unei reuniuni române de muzică, prima reprezentațiune de acest soi în general aici în Sibiu (...)”³³.

După *O noapte în Granada*, i-a urmat sub aceeași cupolă a succesului la Brașov, reluările cu *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu, *Cavaleria rustică* de Mascagni³⁴, *La șezătoare* de Tiberiu Brediceanu, *Secretul Susanei* de Wolf Ferrari³⁵.

Avînd ca protector și om de talent pe soția sa Maria³⁶, compozitorul Dima, a înaintat cu succes în acest domeniu inedit de manifestare artistică. Traducînd majoritatea liedurilor soțului său în nemțește, în aceeași măsură din germană în limba română, operele *Fidelio* și *Walchiria*, „măestrul” Transilvaniei dispunea pentru acele vremuri de un imens și valoros material muzi-

²⁹ Margareta Andreescu, *Turneele lui Zaharia Bîrsan în Transilvania — 1913*, în: *SCIA (Seria teatru, muzică și cinematografie)*, nr. 2, București, 1968, p. 137.

³⁰ Pregătînd turneul societății corale *Carmen*, la Oradea, în 1924, D. G. Kiriace li seria lui Ștefan Măreș, pe atunci inspector al artelor în Transilvania: „Pe cînd noi lucram la unirea suflutească a fraților, ai colaborat așa de frumos cu soc. Carmen acum 12 ani la Teatrul Național și te vedem legat de noi cu o amintire frumoasă” (Vezi: *Reuniunea de cîntări „Hilaria”*, Oradea, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Bihor, 1971, p. 29).

³¹ Vasile Mocanu, *op. cit.*, p. 277.

³² Constantin Catrina, *Ciprian Porumbescu — cîntor al operetei românești. Mărturii de presă*, în: *Drum Nou*, Brașov, nr. 8440, 27 februarie, 1972, p. 3.

³³ Constantin Zamfir, *George Dima, muzician și om de cultură*, București, Editura muzicală a Uniunii compozitorilor, 1974, p. 74.

³⁴ *Revista teatrală*, Brașov nr. 1, 1913, p. 530.

³⁵ Constantin Cuza, și Maria Lambucă *op. cit.*, p. 123.

³⁶ Socotim că o înmănunchere a strădanilor Mariei Dima, ca solistă a reuniunilor de cîntări din Sibiu și Brașov, apoi ca traducătoare și sprijinitoare a manifestărilor muzicale din Transilvania, ar aduce o inedită pagină pentru istoria muzicii românești.

cal. Succesele compozitorului și dirijorului Dima, și în domeniul operei, au fost oglindite în presa timpului. Se aduceau astfel, în rindurilor tipărite, elogii coriștilor, soliștilor, foști bursieri ai STR, dirijorului Dima, omul de mare fală pentru toți colaboratorii săi³⁷.

Folosind cu succes gustul și entuziasmul membrilor *Asociației meseriașilor din Blaj*, Iacob Mureșianu avea să dea cu aceștia, în serie, multe reprezentații de teatru liric. Director și regizor³⁸ al trupei teatrele din Blaj, în relația sa cu mișcarea artistică declanșată de STR, solicitat pentru spectacolul liric de foștii săi elevi (A. P. Bănuț, Tiberiu Brediceanu, Șorban, Domide), acum activiști ai acestei societăți teatrale, Mureșianu a găsit în vodelurile lui Alecsandri „mijlocul cel mai atrăgător în antrenarea maselor spre cultura muzicală”³⁹. *Scara Miții, Cinel-Cinel, Millo director, Florin și Florica, Nunta Iărănească, Rămășagul*, pentru fiecare Iacob Mureșianu a scris o muzică firească, așa cum o dorea și o cerea de fapt, compozitorilor vremii. Temperamental, înzestrat cu pasiunea glumei, spirit critic, vesel Iacob Mureșianu a clădit cu truda ucenicului, temelie istoriei teatrului liric transilvănean.

Atribuind astăzi înaintașilor: G. Dima, Iacob Mureșianu, celorlalți compozitori români, maghiari și germani din vremea sa, truda creerii unui repertoriu național, de formare a unui public pentru muzica de operă, simfonică, camerală și vocal-sinfonică, nu facem decît să recunoaștem și să prețuim pe accia care în ani de grea cumpănă, au scris cu slove rotunde și înțelepte, minunate pagini de muzică românească.

Cînd Transilvania avea în 1919 teatru și o operă, publicul, în parte, trecut prin sălile de concert ale reuniunilor artistice conduse de Dima, Mureșianu, Șorban, Tiberiu Brediceanu lua cu asalt reprezentațiile fiecărei stațiuni. Blind și împovărat de vreme, din balconul Conservatorului din Cluj, Dima privea peste țară, sfredelind Carpații, cu lacrimi în ochi. Unirea cea mare statornicise dragostea și biruința românilor transilvăneni în lupta lor seculară pentru afirmare și prosperitate socială, pentru creație și cultură.

La 25 mai 1920, cînd se prezenta la Opera Română din Cluj, *Aida*, primul spectacol de operă în limba română, Tiberiu Brediceanu, în lumina reflectoarelor, se adresa publicului din sală: „După multe și mari greutăți, pe care în aceste clipe le dăm uitării, inaugurăm astăzi prima operă națională a statului Român. Pentru ținutul Transilvaniei și Banatului, opera nu e o raritate. Străinii o au de multă vreme ca instituție stabilă și am avut-o și noi înjghebată incidental de societățile noastre corale.

Pe terenul operei și al operetei reprezentate pe românește, putem zice, că avem chiar mica noastră tradiție la care privim cu mîndrie. A fost deci o chestiune de onoare și de prestigiu pentru noi, ca ajungînd popor liber și stăpînitor de țară, să ne întemeiem și să susținem o operă a noastră: românească, stabilă și model pentru ori și ce fel de alte manifestări de acest gen în părțile noastre, Nu în primul rînd partea distractivă, ci mai ales crearea

³⁷ *Revista teatrală*, Brașov, nr. 6, 1913, p. 389; *Idem*, nr. 4, 1913, p. 301.

³⁸ A. P. Bănuț, *Scrieri. Umor și satiră*, București, Editura Minerva, 1974, p. 441. Ediție și prefață de Petronela Negoșanu.

³⁹ Gheorghe Merișescu, *Iacob Mureșianu*, București, Editura Muzicală, 1966, p. 143.

unei serioase școli, ne-a îndemnat să luptăm pentru înființarea acestei opere. De aceea: programul nostru nu e ca prin o mulțime de piese, pregătite la repezeală și în orice fel de condiții artistice, să aducem la reprezentațiile noastre. Nu. Ci la început prin mai puține piese, dar acestea silindu-ne a le înscena la cît mai înalt nivel: de o parte să ne formăm un repertoriu solid și românesc, pe de altă parte să ne creștem o generație de buni artiști și un public înțelegător de artă, pe cum se cuvine să-l aibă un neam, care se respectă și ține să fie respectat (...) Nu ne îndoim, că factori, de la care în prezent și viitor va depinde soarta acestui așezămint, vor înțelege pe deplin însemnătatea sa educativă națională și vor ști să aducă toate jertfele ca începutul odată făcut, să fie dus la triumf și înflorire”⁴⁰.

Puncte de reper. Se poate conchide azi, că, *Societatea pentru crearea unui fond de leatru român*, cîtorită în mod statornic de Iosif Vulcan și colaboratorii săi, a stimulat și sprijinit în acțiunea sa, culegerea de creații populare românești și apoi trecerea acesteia în laboratorului artei culte naționale. Prelucrările de folclor, creațiile muzicale originale semnate sub oblăduirea STR, sînt mărturii certe ale succesului muzicii românești în deceniile din urmă. Augustin Bena, Ion Vidu și cel mai mult, Tiberiu Brediceanu, sînt compozitorii și în același timp folcloriști ce s-au remarcat prin modesta contribuție la pionieratul culegerilor de folclor în Transilvania.

Alături de *Astra* și în colaborare cu aceasta, STR încurajează spectacolul muzical, creația compozitorilor români. Rememorările unor momente însemnate ale muzicii românești, ca, 50 de ani de la nașterea compozitorului Ciprian Porumbescu, organizarea unor turnee muzicale au ansamblat în mesajul lor o notă de adinc patriotism față de cultura și arta națională. Activitatea de teatru și muzică a reglat în același timp, aspirațiile maselor populare din Transilvania în vederea actului Unirii de la 1 Decembrie 1918.

STR, colaboratorii acesteia, muzicienii au realizat, în parte, este adevărat, un repertoriu muzical național destinat formațiilor corale, soliștilor vocali și instrumentiști. Muzica a însemnat pentru STR nu o chestiune de divertisment, consemnată de unii cercetători ca o abatere de la programul său inițial, ci un domeniu cu rezonanțe multiple în cauza comună a afirmării noastre, a progresului artei și culturii românești.

Cîte din formațiile noastre teatrale și corale nu și-au început cronică activității lor, odată cu adunările generale ale STR, cu planul de activitate al acesteia. Teatrul Național, Opera Română, Conservatorul de muzică „George Dima” din Cluj, poartă pe frontispiciul lor, hărnicia și devotamentul activiștilor STR: Zaharia Bîrsan, Dumitru Popovici-Bayreuth, Constantin Pavel, George Dima, Tiberiu Brediceanu.

În același timp, prin bursierii săi, STR a contribuit la cele dintîi succese pe frontul înjghebării unor turnee teatral-muzicale, a transmis peste hotarele patriei, capacitatea interpretativă și de creație a poporului nostru, a pregătit în școli de învățămînt artistic superior, viguroase talente, care, în țară au înjghebat formații și instituții artistice de prestigiu. Înălțarea și pro-

⁴⁰ *Semlcentenarul Operel Române din Cluj. Album, 1969. Text de Gh. Merișescu și*

pășirea teatrului și a muzicii în Transilvania, nu trebuie însă redusă la „cîteva nume sau acțiuni sporadice ci (la) omogenitatea exemplară a unității spirituale a fenomenului cultural-artistic consolidat de-a lungul veacurilor și consfințit prin actul Unirii prin care au descins ca împlinire al unui ideal inestimabil al românilor“⁴¹ de dincoace de Carpați.

ZUR ENTWICKLUNG DES RUMÄNISCHEN LYRISCHEN THEATERS IN SIEBENBÜRGEN

(ZUSAMMENFASSUNG)

Im Jahre 1870 wurde in Deva die Gesellschaft zur Schaffung eines rumänischen Theaterfonds gegründet. Sie begann bescheiden, aber zielstrebig grosse Vorhaben der kulturellen und künstlerischen Entwicklung des rumänischen Volkes in Siebenbürgen zu verwirklichen: sowohl die Errichtung eines ständigen Theaters als auch die Ausbildung von Schauspielern und Musikern, die für die rumänische Kunst in Siebenbürgen wirken sollten.

An der Spitze der Gesellschaft standen bedeutende Männer, wie Iosif Vulcan, Zaharia Birsan, Virgil Onițiu, A.P. Bănuț, Tiberiu Brediceanu. Durch ihre Tätigkeit verwirklichte die Gesellschaft neben ihrem Hauptziel, dem Theater, auch wichtige Erfolge auf dem Gebiete des rumänischen lyrischen Theaters in Siebenbürgen.

Durch die musikalischen Vereine, die dörflichen Chöre und die Stipendisten der Gesellschaft für die Schaffung eines rumänischen Theaterfonds, wie z.B. Aca de Barbu, Ștefan Mărcuș, Ionel Crișan, I. Băilă, sowie durch die Musiker George Dima, Augustin Bena, Ion Vidu und besonders Tiberiu Brediceanu, gewann das rumänische Musikleben in Siebenbürgen sehr viel, und zwar sowohl was die schöpferischen Kräfte des rumänischen Volkes auf dem Gebiete der Darstellungskunst betraf, ebenso aber betreffend die Erziehung des Publikums für das Konzert- und Opernleben, das in grossem Stil nach der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien im Jahre 1918 begann.

Ilie Balea.

⁴¹ *Idem.*

ÎNCEPUTURILE PRESEI UMORISTICE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

de ȘTEFAN PETRARU

-- *Contribuții brașovene*

-- *Un fondator; Moș Barbă Albă alias Iosif Pușcariu*

În sprijinul luptei pentru independența de stat a României și pentru unitatea statală a poporului român.

-- *Un calendar — almanah de satiră și umor din Transilvania (Brașov, 1876).*

Pe la începutul celei de-a doua jumătăți a veacului trecut, presa românească cunoaște un proces de diversificare, de specializare sub aspectul profilului tematic și al categoriilor distincte de cititori cărora li se adresează. În anii 1859-1860, apar astfel și primele publicații periodice românești cu profil umoristic. Afirmând atributele unei curajoase combativități, cele mai reprezentative publicații umoristice devin încă de la apariția lor adevărate tribune de luptă politică pentru idealurile de eliberare națională și progres social, pentru înaltele năzuinți de libertate și unitate statală.

În 1859 apar la București primele reviste umoristice *Ținșarul* lui C. A. Rosetti și N. T. Orășanu, *Spiriduș* și *Nickipercea* de N. T. Orășanu. În anul următor, 1860, apar, tot la București, revistele de umor și satiră *Păcală*, scoasă de Pantazi Ghica și *Pepelea* a lui I. C. Fundescu. În legătură cu aceste publicații, românii transilvăneni scot primele reviste umoristice la Budapesta: *Tutti Frutti* (1861), și *Umoristul* (1863). Iosif Vulcan este unul dintre fondatori iar mai apoi, redactorul revistei *Umoristul*¹.

Preocuparea pentru cultivarea umorului și a satirei prin modalități publicistice adecvate este prezentă însă cu mult înainte, odată cu primele înciputuri ale presei românești din Transilvania, adică cu apariția primelor periodice la Brașov. În numerele 1 și 2 din *Foaie literară* (1838) Barițiu, consemnând opiniile unor cititori, inserează și propunerea unui intelectual privind cultivarea umorului care „este un reformator folositor”. Se adresează redactorului G. Barițiu îndemnul: „Cearcă-ți condeiul a îmbogății literatura românească cu lucruri înveselitoare”².

Această preocupare, prefigurând programul publicației brașovene și reprezentând de fapt opiniile redactorului său G. Barițiu, se va afla în perma-

¹ *Istoria literaturii române*, volumul al III-lea, capitolul *Presa umoristică și satirică*, București, editura Academiei, 1973, p. 547—550.

² V. Netea, G. Barițiu, București, Editura Științifică, 1966, p. 92—93.

nență în publicațiile de la Brașov, în mod deosebit în coloanele revistei *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. De-a lungul anilor, literatura umoristică, articolele de satiră și umor sînt mereu prezente în paginile acestei publicații³.

Primele încercări de înființare a unei reviste umoristice în limba română au loc în Transilvania la Sibiu și se datoresc unui brașovean, lui Iosif Pușcariu, originar dintr-o așezare brăneană, Sohodol. Despre revista umoristică pe care o scoate la Sibiu, Iosif Pușcariu ne dă informații ample în amintirile sale: „În anul 1860 am început a redacta o foaie umoristică a juriștilor, anume *Calicul*, care ieșea în toată simbăta pe o coală sau o coală și jumătate scrisă. În această foaie, combătem viiul și relele năravuri ce se încuibase între juriști, persiflind de multe ori chiar și împlinări din viața socială a familiilor românești. Excelente erau caricaturile ce ni le făcea colegul A. B., un bun desenator. Între colaboratori erau cinci inși care erau îndatorați a contribui în fiecare săptămînă cu ceva nou și cu haz la foaie”⁴.

Revista combătea cu temuta armă a umorului unele aspecte negative privind comportarea studenților și a juriștilor în societate, la cofetăria Klaus și la diferite petreceri populare.

Despre popularitatea pe care și-o cîștigase această revistă, Iosif Pușcariu scria în continuare în amintirile sale publicate peste aproape o jumătate de veac de la apariția ei: „Destul că prin foaia *Calicul* ne-a succed de am putut îndrepta multe relele apucături și a-i aduce la cunoștiță cum are să se poarte. *Calicul* devenise cu vreme temut și proverbial: „Te dau pe mina *Calicului*”, aminteau tineri și bătrîni. Simbătă seara, la șase ceasuri, cînd ieșea *Calicul*, toți membrii din Casina românească se înființau, se adunau, ca să citească noutățile *Calicului* și să se delecteze de caricaturi”⁵.

Iosif Pușcariu ne relatează un fapt elocvent pentru faima pe care și-o cîștigase la Sibiu prima revistă românească de umor din Transilvania. Într-un număr al revistei a apărut caricatura lui Andrei Șaguna. Acesta, prin oamennii săi care-l informau despre evenimentele din viața socială a orașului, a a sustras numărul respectiv al revistei de la Casina Română. Șaguna a rîs privind și caricatura, dar n-a mai restituit revista⁶.

În societatea sibiană, revista umoristică a lui Iosif Pușcariu s-a bucurat de ecouri destul de puternice. Drept dovadă stă și faptul că la 1881 apare la Sibiu revista umoristică intitulată tot *Calicul*, fondată de I. Popa, și tipărită într-un tiraj care asigura o largă răspîndire.

³ Dr. Vasici, *Descoperirea inimei* (Satirizarea unui îndrăgostit pedant), în *Foaie ...*, II 1838 nr. 14, p. 110—111; Dr. Vasici, *Uspălarea din credință deșartă* (O poveste a unui poet posac, povestire umoristică în care sînt combătute superstițiile), în *Foaie ...*, IV 1841, nr. 36, p. 285—286; N. Istrate, *Anecdote. Poveste împlinită*. (Se denunță dominația banului, în *Foaie ...*, V, 1842, nr. 8 p. 61—63; D. Ralet, *Imprecinatul și avocatul* (epigramă), în *Foaie ...*, VI, 1843, nr. 17 p. 136; V. Babeș, *Epigrame* (Flecarului, Plagiatorului), în *Foaie ...*, VI, 1843, nr. 24, p. 192; C. Bălășescu, *Fatalitatea* (din volumul de poezii satirice), în *Foaie ...*, XV, nr. 27, 28 1851, p. 209—210, 221—223; Gr. Alexandrescu, *Epigrame*, în *Foaie ...*, XIV 1851, nr. 47, 48, p. 368, 376; Ungureanu, *Anecdote*, în *Foaie ...*, XVIII 1955, nr. 26, p. 1 41—142

⁴ Iosif Pușcariu: *Povestiri de-ale lui Moș Barbă-Albă*, Brașov, 1909, tipografia A. Mureșianu, p. 68—69.

⁵ Iosif Pușcariu, *op. cit.*, p. 70.

⁶ Iosif Pușcariu, *op. cit.*, p. 70—71.

Revista se bucură de o apariție îndelungată, cu unele întreruperi, până în 1933 (ultimul număr la 25 aprilie)⁷.

Almanahul revistei Calicul, pe 1897 este tipărit la Brașov⁸.

Revista *Calicul*, scoasă de Iosif Pușcariu la Sibiu în 1860, neconsemnată până acum în lucrările de specialitate cu caracter bibliografic, marchează primele încercări și primele începuturi ale presei umoristice românești din Transilvania. Consemnarea ei în bibliografia periodicelor românești nu ar reprezenta o excepție pentru că întâlnim și alte publicații periodice netipărite înscrise în asemenea lucrări⁹. Revista lui Iosif Pușcariu întrunește toate condițiile unei publicații de un asemenea profil: articole de umor și satiră, ilustrații (caricaturi), un colectiv de colaboratori și un public cititor, iar ca obiectiv programatic, combaterea unor manifestări reprobabile din societatea sibiană a vremii.

Experiența cîștigată la Sibiu a fost valorificată pe un plan superior de către Iosif Pușcariu la editarea unei reviste umoristice la Brașov cu puternice ecouri în epocă: *Cocoșul roșu*. Dar mai înainte de a reconstitui acest capitol din istoria presei românești din Transilvania, se impune să răspundem la întrebarea: Cine este Iosif Pușcariu?

S-a născut la Săhodol Bran în 1835, fiind unul dintre cei zece copii ai preotului Ioan Pușcariu. După absolvirea liceului german din Brașov, urmează cursurile facultății de drept din Sibiu. A funcționat o vreme ca judecător la Zărnești, iar după căsătorie se stabilește la Brașov unde-și exercită profesiunea de avocat. Face parte din conducerea Institutului de credit și economii Albina, este membru în toate societățile culturale ale timpului, în numeroase comitete organizate în sprijinul școlilor. Iosif Pușcariu înființează la Brazi (Prahova) prima fabrică de teracotă de pe teritoriul țării, care folosea materie primă de la Cristian Brașov, iar la Moeciu o fabrică de cherestea și una de chibrituri pentru care aduce lucrători specializați din Italia¹⁰.

Spre sfîrșitul veacului trecut și la începutul veacului nostru era un personaj bine cunoscut la Brașov și împrejurimi. Purta o barbă albă de unde i s-a tras și porecla de Moș Barbă Albă. Luîndu-și în serios porecla el își intitulează cartea apărută în 1909 la Brașov, *Povestiri de-ale Moș Barbă-Albă*. Această carte, care-i înscrie numele în galeria povestitorilor ardeleni de talent, cuprinde valoroase informații despre societatea vremii, despre modalitățile de practicare a turismului în ultimul sfert al veacului trecut, precum și un prețios material etnografic despre zona Branului¹¹.

⁷ Elena Dunăreanu, *Presa românească sibiană (1851–1968)*, Colecția bibliotecii Astra Sibiu, 1969, p. 1–3.

⁸ *Calendarul Calicului pe anul 1897 sau Calendar humoristic și satiric cu ilustrațiuni alcătuit după gradurile climatice ale punga românilor din toată lumea*, Brașov, 1896, Editura și tipografia Alexi.

⁹ *Aurora*, Iași, 1898–99 (nr. 9), 1 pe săptămîină (30 X 21). Redactată de Mihail Sadoveanu, elev în clasa a VI-a la Liceul național din Iași. Șapirografiat. Au apărut 10 numere (*Publicațiile periodice românești tom II, 1907–1918 și supliment 1790–1906*, București Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, p. 771).

¹⁰ Dr. C. Moga, *Cinstirea trecutului. Avocatul dr. Iosif Pușcariu (1835–1923)*, în *Gazeta juridică a Transilvaniei*, Brașov, anul I, nr. 16, 15 august 1943, p. 353–356.

¹¹ Olivia Moraru, *Date etnografice puțin cunoscute privind satle brănești într-o publicație din anul 1908*, în *Cumidava*, VI, Brașov, 1973, p. 217–225.

Iosif Pușcariu a fost un pasionat turist și un mare animator la dezvoltării mișcării turistice. El a făcut parte din comitetul director al Societății alpine a Transilvaniei, constituită la 10 mai 1873 la Brașov, prima de acest fel în Transilvania¹².

La vârsta de 70 de ani, Iosif Pușcariu urca pe vârful Omul din Bucegi pentru cea de-a 50-a oară¹³.

În activitatea de avocat, de publicist, și în întreaga activitate obștească pe numeroase planuri, Iosif Pușcariu a înfruntat și criticat vehement autoritățile regimului dualist, apărind cauza dreaptă a celor asupriți.

În articolul-necrolog, publicat în „Gazeta Transilvaniei” se consemna: „Descendent al uneia din cele mai vechi familii ardeleni, avocatul Iosif Pușcariu, intrînd în viața publică și stabilindu-se la Brașov, a luat parte activă, în primele rînduri, la toate manifestările vieții publice românești. Ca avocat cu o reputație bine stabilită, ca membru fondator și onorar al societăților noastre culturale, ca reprezentant distins în forurile noastre bisericești și școlare, ca membru în direcțiunea Albinei și a altor instituții similare românești, Iosif Pușcariu a devenit una din cele mai populare personalități ale acestui ținut, fiind stimat și apreciat deopotrivă de români și de concetățenii noștri de alte limbi. Pînă la adînci bătrînețe, a urmărit cu un deosebit interes desfășurarea vieții noastre publice, stînd în ajutor cu sfaturi și cu fapte. Povara anilor grei l-a făcut să se retragă în ultimul timp din viața publică și rar de tot mai înîlneai impunătoare figură a patriarhului Iosif Pușcariu pe străzile orașului, sau în preajma casei sale de pe Cetățuie”¹⁴.

La rîndul său, ziarul german Kronstädter Zeitung, scria printre altele, în articolul necrolog dedicat lui Iosif Pușcariu: „Pînă nu de mult încă, se putea vedea pe străzile orașului Brașov figura de patriarh stimat de toată lumea, a decedatului avocat Iosif Pușcariu. Decedatul s-a bucurat ca avocat de o deosebită autoritate; el a stat în linia primă a muncitorilor și promotorilor intereselor național-politice și culturale ale poporului său. Cunoștințele vor păstra o onoratoare amintire memoriei moșneagului bogat în merite”¹⁵.

Iosif Pușcariu a făcut parte dintr-o adevărată dinastie de cărturari. Înaintașii săi au fost copişti de manuscrise și culegători de folclor la Sohodol. Fratele său, Ioan, este stegar la marea adunare națională de pe Cîmpia Libertății din Blaj de la 3-15 mai 1848. Un alt frate al său, Ilarion Pușcariu, arhimandrit la Mitropolia din Sibiu (după primul său nume Bucur) a fost coleg de studii cu M. Eminescu la Viena. Fiul lui Iosif Pușcariu, Sextil Pușcariu, se va afirma ca savant de renume mondial¹⁶.

* *

*

Multe dintre trăsăturile portretului biografic a lui Iosif Pușcariu, sintetic schițat, sînt demonstrate plenar și prin activitatea sa publicistică de la Brașov,

¹² *Erster Jahr esbericht des Siebenburgtschen Alpenvereins in Kronstadt*, Brașov, 1876⁴ tipografia J. Gött, p. 5—8.

¹³ Dr. C. Moga, *op. cit.*, p. 355.

¹⁴ *Gazeta Transilvaniei*, 86 LXXXVI, 25 decembrie 1923, p. 2.

¹⁵ *Kronstadter Zeitung*, Brașov, nr. 294, 28 decembrie 1923, p. 3.

¹⁶ Dr. Emil Micu, Ștefan Petraru, *Cronica de familie. Familia Pușcariu: cărturari din tată în fiu*, în *Magazin Istoric* anul X, nr. 10 (115), octombrie 1976, p. 39—42.

de fondator, redactor, și proprietar al revistei *Cocoșul roșu*, primul organ politic de umor și satiră al românilor transilvăneni. Despre revista *Cocoșul roșu* s-a scris sporadic, deseori fiind confuz prezentată chiar și sub aspectul timpului de apariție. Durata relativ scurtă de existență a ei, deși cu puternice ecouri în epocă, suspendarea în două rinduri, a doua oră definitiv și interzicerea ei, faptul că nu ni s-a păstrat nici măcar o singură colecție a numerelor apărute, au condus la o asemenea situație. Dar din mărturiile documentare de care dispunem acum de desprinde concluzia certă că revista lui Iosif Pușcariu a înscris la vremea ei o importantă contribuție la lupta pentru eliberarea socială și națională a românilor transilvăneni, pentru egalitatea între naționalitățile Transilvaniei și pentru independența de stat a României.

Înainte de *Cocoșul Roșu*, presa umoristică tipărită în Transilvania în limba română, nu cunoaște decât *Gura satului* de la Arad (unde-și mută redacția de la Budapesta în martie 1871 și unde apare pînă la 30 septembrie 1879) fără a se ridica la ținuta de „organ politic” și publicînd mai mult articole despre întîmplări de umor de interes local¹⁷.

Cocoșul roșu. *Foaia umoristică populară cu ilustrațiuni* apare în „numărul de probă”, la 24 decembrie 1874, anunțîndu-și o periodicitate săptămînală. Ziua de apariție — duminică.

În articolul publicat în prima pagină, redactorul Iosif Pușcariu își informează cititorii despre greutățile pe care le-a avut de împlinit pentru obținerea concesiunii, a aprobării privind apariția noii publicații despre care spune că „e așteptată de zece mii de prenumerați cu... pungile deschise, ca să poată vedea cum stau doi bani în trei pungi”. Iată-mă — se scrie în articolul amintit — eu sînt cocoșul cel roșu, roșu nu la obraz ca cei rușinați, dar roșu la creastă și la nas ca să pot mirosi din depărtare toate faptele nerușinate ale dobitoacelor și fiarelor cu două picioare, dar fără pene proprii, ci numai înțotoțonate cu pene străine¹⁸. Proprietar și redactor responsabil este Iosif Pușcariu. Tipografia Römer și Kamner. Sporadic, la începutul anului 1878 apare în două numere pe lună, de cîte 4 pagini. Numărul 1 al revistei din care am citat se află în fondul Bibliotecii Szécsenyi din Budapesta, de pe care deținem o fotocopy.

Două numere din anul 1876 se află în fondul Bibliotecii județene de la Brașov, provenite din donația Emil Bobancu, de la 7 august 1935, după cum se consemnează pe primele pagini¹⁹.

Într-un articol publicat în octombrie 1876 și avînd ca temă invitația adresată cititorilor pentru reînnoirea abonamentelor la revistă, Iosif Pușcariu deplînge timpurile grele : „Dar cu toate afurisitele de scadențe, citeo-odată tot ne pare bine, că trece timpul, mai cu seamă cînd sînt vremuri grele. Astăzi tocmai avem asemenea vremuri în politica mare, ca și în politica mică, în

¹⁷ Livia Grămadă, *Presa satirică românească din Transilvania, 1860–1918. Antologie, studiu introductiv, note, glosar și anexe*, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 16–118 și 207–230.

¹⁸ *Cocoșul roșu*, anul I, numărul de probă, 1874, Brașov, decembrie 24, patru pagini. (originalul la Biblioteca Szecseny din Budapesta).

¹⁹ *Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste). Descriere bibliografică*, N. Hodoș, Al. — Sadi Ionescu, cu o introducere de Ioan Bianu, tom. I., București, Editura Academiei, 1913, p. 134–135.

politica generală ca și în politica națională, în negoț, ca și în comerț, cu un cuvânt în toate treburile și trebușoarele”²¹.

Într-un comentariu politic Iosif Pușcariu prevede izbucnirea iminentă a războiului ruso-turc încă din 1876: „Pînă mai ieri, alaltăieri, pretindea Muscalul garanții, că Turcul va pune în lucrare reformele proiectate pentru țările creștine de lină Baradag și Pind, astăzi cere Englezul garanții, că Muscalul nu va face invasiuni în Bulgaria, mâine va veni Turcul și va cere garanții garantatoare de garanție garantată... Miroase a pace cînd Muscalul își aprovizionează cetățile de lîngă Marea Neagră și provoacă pe locuitori, că aceea care au ce minca să rămînă în celăși, iar calicii să-și ia potecuța ca să n-ajungă la poziția aceea, ca să mănince aprovizionarea armatei?”

Miroase, a pace, cînd Anglia pune la revizie toate remorcherile, caicile și navele de război, și recrutează și exercitează pe marinari ca să umble pe apă ca pe uscat? Miroase a pace, cînd țămurile Dunării se prevăd și de-o parte și de alta cu fortărețe, întărituri, baterii și oștire, de geme pămîntul? Cine a adus-o în nevralgia așa de departe, poate crede ce-i place, noi însă credem aceea ce vedem”²².

Iosif Pușcariu vestește conflictul inevitabil și într-o poezie publicată în același număr al revistei:

Cei ce sînt la poterință
Au făcut o conferință;
Se consultă cu zăbavă
Cum să facă o ispravă.
Să compună un instrument,
Un tipic regulament
Pentru ca să fie pace
În turceștile conace.
Toată lumea însă știe
Cunoscuta istorie:
Moase multe unde-au fost
A ieșit un lucru prost.
Ba în fine drept ispravă
S-or lua și la gilceavă,
Și din lunga lor tocmeală
Va ieși o păruială”²³.

Vestind războiul care se pregătea, așteptînd sfîrșitul inexorabil al Imperiului otoman, Iosif Pușcariu milita de fapt pentru cauza dreaptă a unor popoare din Serbia și Muntenegru ca și a bulgarilor răsculați. O înfringere a Imperiului otoman însemna totodată obținerea independenței de stat a României. Iosif Pușcariu își exprima într-o formă adecvată condițiilor în care apăra publicația sa încrederea în lupta de eliberare a poporului român atunci cînd scria că „vor avea și vremurile grele odată un sfîrșit”²⁴.

Cele două numere ale revistei „Cocoșul roșu”, 40 și 48 din 1876, aflate la Biblioteca județeană din Brașov, mai cuprinde anecdote și scurte comen-

²⁰ *Cocoșul roșu*, nr. 40, Anul II, 10/22 oct. 1876 și nr. 48, Anul II, 12/24 decembrie, 1876.

²¹ *Cocoșul roșu*, nr. 40, anul II, 1876, p. 1.

²² *De-ale zilei*, în *Cocoșul roșu*, anul II nr. 48, 12/24 decembrie 1876, p. 2.

²³ *Isprava cu gilceava*, în *Cocoșul roșu*, anul II, nr. 48, 22/24 decembrie 1876, p. 1.

²⁴ *Invitațiunea la prenumerațiune* în *Cocoșul roșu* anul II nr. 40, 10/22 octombrie 1876,

tarii în care satira și umorul reprezintă modalități de manifestare a unor critici aspre la adresa unor probleme politice ale sistemului dualist.

În anul următor, 1877, când războiul izbucnește, Iosif Pușcariu militează prin revista sa „*Cocoșul roșu*” deschis pentru cauza armatei române, în sprijinul luptei drepte pentru independența de stat a României.

Valeriu Bologa consemnează într-un studiu consacrat sprijinului trimis din Transilvania ostașilor români răniți în război că Iosif Pușcariu a publicat în revista sa de la Brașov corespondențe de la Plevna scrise cu satiră și umor la adresa oștirii lui Osman Pașa.

Mai mult decât atât, atunci când se lansează acțiunea patriotică de colectare a ajutoarelor pentru ostașii români răniți în război, Iosif Pușcariu își adaugă și el contribuția pe tărîmul presei, folosind însă modalități specifice profilului în care apărea revista sa: „Colectă pentru soldații români răniți face și *Cocoșul roșu*, însă astfel că va publica numele aceloră despre care știe că pot contribui, însă pînă acuma n-au contribuit. Vom începe cu numărul viitor”²⁵.

Mai apoi, cînd prin măsurile severe ale autorităților regimului dualist, comitetele organizate de românii transilvăneni în sprijinul răniților de pe frontul din Bulgaria sînt interzise Iosif Pușcariu își alătură și el critica protestatară deosebit de virulentă în paginile revistei sale. El publică în *Cocoșul roșu* poezia *La ucazul pentru desființarea comitetelor*, alcătuită din 16 strofe. În această poezie este criticată cu asprime poziția autorităților care sprijinind comitetele de ajutorare a ostașilor otomani, organizate din inițiativa unor exponenți ai politicii naționaliste maghiare, dispun pe de altă parte desființarea comitetelor pentru ajutorarea ostașilor români răniți.

Chiar guvernul maghiar în fruntea căruia se afla contele Tisza uitase faptul că Imperiul otoman transformase după bătălia de la Mohaci (1526) Ungaria în pašalic turcesc²⁶. Redăm în continuare ultimele strofe din poezia lui Iosif Pușcariu în care este exprimată și ideea înfăptuirii unității statale a poporului nostru de care erau legate și năzuințele românilor transilvăneni în legătură cu obținerea independenței de stat a României:

Și acum cînd și Românul
A prins spada, înarmat
Să zdrobească pe păgînul
Ce de secolii l-a călcat,
Cînd Românii din Carpați
Vrînd să facă pentru frați
Oarecare mici colecte
Au pus și ei comitețe.
Spaimă, frică, groază mare
S-a lăsat printre holare,
Că se face-o împărăție
Zisă Daco-Românie.
Un ucaz, ce-a detunat
Ca o bombă a dizolvat
Comitetele române

²⁵ *Cocoșul roșu* 1. VIII. 1877; Valeriu Bologa, *Ajutorul românilor ardeleni pentru răniții războiului independenței*, în *Transilvania*, Sibiu, anul 72, iulie-august 1941, nr. 5, p. 390–407.

²⁶ V. Netca, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848–1881)*, București, Editura Științifică, 1974, p. 405.

Contra oștilor păgâne.
Unul face tot ce-i place,
Altul ia la boblnace!
Dar mai bine deocamdată
Să lăsăm treaba-ncurcată²⁷.

La sfârșitul anului 1878, revista *Cocoșul roșu* este suspendată și interzisă de către autorități²⁸. Motivele suspendării constau în aceea că redactorul ei n-a putut achita o cauțiune de 2.500 fl. precum și pentru unele articole critice la adresa primului ministru Tisza Kalman²⁹.

De fapt, revista *Cocoșul roșu* provocase îngrijorarea autorităților vremii încă o dată cu manifestarea intenției redactorului ei, Iosif Pușcariu, de a o edita. Autoritățile Brașovului anunțau operativ printr-o corespondență Ministerul de Interne de la Budapesta despre apariția revistei. Acesta ia cunoștință despre eveniment încă de la 16 noiembrie 1874, așadar cu mai mult de o lună de zile înainte de apariția numărului de probă³⁰. Printr-o nouă adresă, Magistratul Brașovului întreabă ministerul dacă redactorul revistei *Cocoșul roșu* nu este obligat să depună garanții. Este clară, așadar, îngrijorarea pentru apariția noii publicații românești.

Prin abordarea unor aspecte majore din viața politică a vremii, prin cultivarea umorului și a satirei, a unei cutezătoare combativități, prin demascarea asupririi și a nedreptăților, prin spiritul militant pentru înaltele idealuri de progres social și libertate națională, revista *Cocoșul roșu* al lui Iosif Pușcariu se bucură de puternice ecouri în epocă. După aproape un sfert de veac de la apariția ei, prima *Enciclopedie românească*, apărută la sfârșitul veacului trecut și începutul veacului nostru, îi rezerva o prezentare elogioasă: „umor sănătos (colaboratori dr. N. Popp, I. Munteanu etc.) și desene reușite (Joie și Emil Pușcariu). i-au asigurat în scurtă vreme o răspindire mare”³².

Iosif Pușcariu își avea așadar și la *Cocoșul roșu* colaboratorii săi după experiența pe care și-o câștigase cu 15 ani în urmă cu revista *Calicul* de la Sibiu. Dr. N. Popp, unul dintre colaboratorii revistei a funcționat ca profesor la Gimnaziul românesc din Brașov, pentru care a elaborat și manuale de istorie și geografie. Este de asemenea autorul unei schițe istorico-monografice a Brașovului³³.

Ținuta grafică a revistei este deosebit de interesantă, aceasta impunându-se și prin ilustrația foii de titlu ca și prin desenele care însoțesc unele texte (caricaturi). Autorii ilustrațiilor, Emil Pușcariu (1859-1928), ajuns mai târziu medic și Joie Pușcariu (1852-1921) care avea să ajungă inginer șef al Căilor ferate române, erau fiii lui Ioan Pușcariu, deci nepoții lui Iosif Pușcariu³⁴.

²⁷ *Cocoșul roșu*, nr. 10, iunie 1877, poezie reproducă de Valeriu L. Bologa în *Transilvania*, Sibiu, nr. 5—6 iulie-august, 1941, p. 398—399.

²⁸ *Familia*, Budapesta, anul XV, nr. 4, 14/26 ianuarie 1879 p. 31.

²⁹ *Bibliografiile cărturarilor din neamul Pușcarilor*, manuscris, Muzeul culturii românești din Scheii Brașovului.

³⁰ Arhiva Națională Maghiară din Budapesta. Microfilm la Arhivele Statului din București, rola 82, cadrele 739—740. (Semnalat de prof. Ștefan Suci, director adjunct la Filiala din Brașov a Arhivelor Statului).

³¹ *Ibidem*. Rola 82, cadrul 741.

³² C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, volumul III, Sibiu, 1904, p. 641.

³³ *Ibidem*, p. 641.

³⁴ *Ibidem*, p. 698.

La începutul anului 1881, Iosif Pușcariu își editează într-o a doua etapă revista *Cocoșul roșu*. Presa din Transilvania salută cu satisfacție evenimentul. Ziarul sibian *Telegraful român* consemna: „*Cocoșul roșu* . . reapare cu începere de la 1 ianuarie 1881. Prenumerățiunea se face la tipografia editorilor Löw Gerula et Comp. Brașov. Redacția este cea veche a domnului Iosif Pușcariu, un nume ce ne garantează umor adevărat și satiră mușcătoare dar urbană³⁵.” La 17 ianuarie 1881 ziarul sibian consemnează apariția primelor două numere din a doua etapă: „au ieșit pînă acum doi numeri, care au convins prin materialul lor bogat, prin satira lor foarte nimerită și mai cu seamă și prin ilustrațiunile excelente că *Cocoșul* satisface tuturor pretențiunilor drepte și merită sprijinirea călduroasă din partea publicului”³⁶.

Trei săptămîni mai tîrziu, ziarul sibian publică integral sumarul numărului 3 din 1881 al revistei *Cocoșul roșu*. Acest sumar care ni s-a păstrat pe această cale este alcătuit din 13 articole. Iată cîteva: Ilustrațiune (Tisza cheamă pe români să-i dea pe gheață), Tresnea (imitațiune după V. Alecsandri) La numărătoarea poporului, Bancnotele cele noi, Mitinguri, Virtus romana rediviva³⁷. La sfîrșitul lunii ianuarie, ziarul *Telegraful român* reproduce chiar în paginile sale un material din numărul 3 al revistei *Cocoșul roșu*. Articolul se intitulează „Dialog între Trochin și Frunză. D-ale alegerilor”. Dialogul este improvizat în intenția satirizării reprezentanților politicii de pasivitate a românilor din Transilvania³⁸.

În primăvara anului 1881, autoritățile regimului dualist dezlănțuie o nouă campanie împotriva revistei *Cocoșul roșu* ceea ce demonstrează în mod concludent puternica influență de care aceasta se bucura, rolul său progresist în lupta politică a românilor transilvăneni. De fapt, o parte dintre capetele de acuzare ale rechizitorului pregătit confirmă din nou atașamentul redactorului de la Brașov în sprijinul independenței de stat a României, poziția sa consecvent combativă împotriva marilor imperii ale vremii sale.

Documentele tribunalului de la Tg. Mureș, care a pronunțat sentința definitivă împotriva lui Iosif Pușcariu, nu s-au păstrat, întreaga arhivă pentru anul 1881, ca și pentru alți ani fiind pierdută³⁹. În schimb dispunem de fotocopiile unor documente aflate în fondul Arhivei Naționale de Stat de la Budapesta, reprezentînd corespondența organelor judiciare cu guvernul. În aceste documente sînt consemnate principalele elemente ale confruntărilor cu autoritățile de represiune pe care le-a avut redactorul Iosif Pușcariu. După deschiderea procesului din Tg. Mureș, în raportul către primul-ministru de la Budapesta se invocau ca delict de presă articolele publicate în numerele 11, 12 și 13 din 1881 ale revistei *Cocoșul roșu*. În aceste articole se criticau poziția guvernului față de naționalități, se afirma poziția românilor în legătură cu alegerile de deputați, se relata despre proclamarea Regatului Româ-

³⁵ *Telegraful Român*, Sibiu, anul XXIX, nr. 1, ianuarie 1881, p. 3.

³⁶ *Telegraful Român*, nr. 7, 17 ianuarie 1881, p. 3.

³⁷ *Telegraful Român*, nr. 9, 22 ianuarie 1881, p. 3.

³⁸ *Telegraful Român*, nr. 12, ianuarie 1881, p. 3.

³⁹ Antal Sandor Pal, *Arhiva Scaunului Mureș, în Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România, și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea maghiară*, volumul I, București, Editura Politică, 1976, p. 51.

nici și despre atentatul de la Petersburg⁴⁰. În publicația sa, Iosif Pușcariu criticase așadar legislația nedreaptă și practicile abuzive ale autorităților în problema naționalităților, relatase despre proclamarea Regatului României și despre atentatul de la Petersburg, inițiat de organizația Narodnaia Volea împotriva țarului Alexandru al II-lea. Scriind despre proclamarea Regatului României, Iosif Pușcariu își exprima satisfacția în legătură cu independența de stat a României pentru că, după cum vom vedea, el va supune unor aspre critici monarhia instaurată de către „monstruoasa coaliție”.

Pentru început, instanța suspendă apariția revistei *Cocoșul roșu* și-l condamnă pe redactorul său la o amendă de 10 forinți⁴¹. Iosif Pușcariu cere apel împotriva sentinței. La rândul său și procuratura din Tg. Mureș deschide apel împotriva sentinței „prea ușoare”⁴².

Curtea Supremă de apel respinge apelul lui Iosif Pușcariu și judecând cererea procuraturii majorează amenda la 50 de forinți, sentința — inclusiv suspendarea revistei — rămânând definitivă. Iosif Pușcariu depune la administrația financiară suma prevăzută în sentința de condamnare⁴³.

Într-o informația publicată în *Gazeta Transilvaniei* — înainte de judecarea apelului — se consemnează faptul că Iosif Pușcariu nu depusese cauțiunea de 2625 fl. Din aceeași notă desprindem preocuparea lui Iosif Pușcariu pentru situația abonaților la revista *Cocoșul roșu*. Aceștia urmau să primească în locul publicației suspendate „drept despăgubire un calindariu umoristic al *Cocoșului roșu* sau alte cărți ieșite din tipografia Löw Gerula et Comp”⁴⁴.

Este greu de crezut că Iosif Pușcariu mai întrevădea posibilitatea publicării unui calendar al revistei *Cocoșul roșu* în condițiile suspendării publicației sale. Indicația din nota citată „sau alte cărți ieșite din tipografia Löw Gerula et Comp” „îndreptălesc ipoteza că Iosif Pușcariu se referă la calendarul *Cocoșul roșu* pe anul 1876, singurul apărut și din tirajul căruia se mai păstra desigur o parte.

Calendarul acesta ne ajută să completăm profilul publicației umoristice de la Brașov cu atât mai mult cu cât în paginile sale sînt reproduse multe articole și desene din diferite numere ale revistei *Cocoșul roșu*. Un exemplar din acest calendar se păstrează în fondul de periodice de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România⁴⁵. Calendarul a apărut în format mic, în 25 de pagini.

Din marele număr de materiale publicate merită, credem, a fi reținute mai ales acelea care reprezintă în forme specifice satirei și umorului, un adevărat necrolog al Imperiului otoman, cele care supun unei aspre critici politica naționalistă promovată de regimul dualist față de românii transilvăneni. Vom consemna de asemenea poziția ostilă a lui Iosif Pușcariu față de dinastia regală instaurată la București.

⁴⁰ Arhivele Statului București, microfilm, rola 84, cadrele 302–303 (Arhiva Națională de Stat din Budapesta).

⁴¹ *Ibidem*, rola 84, cadrele 309–310.

⁴² *Ibidem*, rola 84, cadrele 302.

⁴³ *Ibidem*, rola 84, cadrele 312–313.

⁴⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 59, 23 mai/4 iunie 1881, p. 6.

⁴⁵ *Calendarul Cocoșului roșu pe anul 1876*, Brașov, 1876, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, p. — 1 — 2961.

Este bine cunoscut faptul că în veacul trecut calendarele cultivau cel puțin într-o parte a lor, dogmele și practicile religioase. Să ne amintim că primele încercări ale lui Barițiu, din deceniul al șaselea al veacului trecut, de a moderniza ținuta calendarelor pe care le editează la Brașov prin acordarea unor spații preponderente literaturii laice, i-au atras atacuri vehemente și interzicerea publicațiilor sale din partea forurilor bisericești⁴⁵.

În calendarul *Cocoșul roșu* pe anul 1876, Iosif Pușcariu, departe de a se încadra în tradiția religioasă, lansează chiar atacuri puternice la adresa unor dogme și practici religioase, demascând prejudecățile și legendele din biblie. Din acest punct de vedere el poate fi considerat ca un precursor al ateismului în perioadele noastre.

La capitolul „Epoci remarcabile” se consemnează: „De la facerea lumii tocmai o săptămână, după calculul bibliei, care zice că o mie de ani sînt înaintea domnului o zi (7383 ani)”⁴⁷. În legătură cu tradițiile indicații religioase se scrie: „Lăsatul de friptură...cînd s-a isprăvit. Lăsatul de brînză...cînd ai dat de burduf... Înălțarea...cînd cînd vom înceta cu pasivitatea. Ajunul...totdeauna”⁴⁸.

La capitolul „Întunecime” (eclipse), se prevede: „Vom avea în 1876, patru: în sinoadele eparhiale de la Sibiu, Arad, Caransebeș, Oradea Mare”⁴⁹.

În paginile *Calendarului*, satira vizează nu numai dogmele și practicile religioase dar și pe propagatorii lor: „Timpul ca urda, în săptămîna brînzei în care se infundă călugării ca burdușii, ca să le țină pînă or veni ouăle roșii”⁵⁰. Pentru luna iunie se prevede: „Sîmbătă, în 26, luna nouă. Viscol cu ninsoare. Lupii încep a năpîrli și oilor a le cădea lina. Măgarul unui popă va lua reverendi și popa samarul pentru că popa duce greutatea de măgar și măgarul calcă a popă... Mitro-pîrlitul (mitropolitul, nn.) studiază asupra unui plan, cum ar putea preoți, fără să fie de față și să nu i se urască ascultînd o liturghie măsurată cu lanțul”⁵¹.

În calendarul său, elaborat, desigur, spre sfîrșitul anului 1875, dar destinat anului 1876, Iosif Pușcariu vestește, într-o formă specifică revistei sale de satiră și umor, descompunerea Imperiului otoman: „Regenta anului va fi Luna. Mai rău vor păți aceia care pînă acum au fost semi-lunateci. Facultățile magice ale ființei cocoșești vîd în planeta dominantă jaluzia. O, salvări turcești! O, ciubuc și afion! Voi veți fi victimele jaluziei. Luna, ca parte femeiească, nu suferă alta domnitoare—semiluna va apune în noianul Mării Negre unde va fi mistuită de peștii mari, cari prinzînd-o vor lustra mesele popoarelor europene, săturîndu-le cu carnea, icrele și lăptucii ei”⁵². Printr-un alt pronostic, Iosif Pușcariu vestește independența de stat a României, satirizînd totodată monarhia: „În școlile din România liberă și independentă,

⁴⁶ *Steaua Dunării*, 1855, nr. 14, Iași, 22 decembrie, p. 141. M. Kogălniceanu își exprimă dezaprobarea față de interzicerea calendarelor lui Barițiu în rîndurile clerului ortodox din Transilvania.

⁴⁷ *Calendarul Cocoșului roșu pe 1876*, Brașov, 1876, p. 1.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 5.

⁵¹ *Ibidem*, p. 6.

⁵² *Ibidem*, p. 3.

se vor propunne toate obiectele în limba germană, pentru propagarea loialității către tron și nemotemia nemțească”⁵³.

Exploatarea și asuprirea socială și națională provocate de regimul dualist sînt demascate în forme care îmbracă deseori expresii deosebit de violente: „Puternicii zilei vor suferi de gîlci și corifeii naționali îi vor tămădui legîndu-i la gît cu mocuplasme de cînepă răsucită”⁵⁴.

Caracterul puternic militant al publicației lui Iosif Pușcariu *Cocoșul roșu*, talentul cu care a cultivat satira și umorul, abordarea temelor majore ale politicii din actualitatea vremii sale, combativitatea fără precedent pînă atunci în presa românească din Transilvania, sînt trăsături care-l recomandă ca o figură de seamă în publicistica noastră din a doua jumătate a veacului trecut. Prin revista sa, el a contribuit la dezvoltarea conștiinței patriotice revoluționare a intelectualității românești din Transilvania în anii premergători marelui moment istoric al cuceririi independenței de stat a României. Este actul de dreptate istorică pe care el l-a prevăzut și l-a susținut prin revista de la Brașov în paginile căreia a înfruntat cu mult curaj autoritățile vremii, nedreptatea socială și națională, politica de asuprire a popoarelor aflate sub jugul imperiilor, dar dornice de libertate. Iată și argumentele care pledează pentru ideea consemnării în istoria presei noastre a unui capitol aparte lui Iosif Pușcariu și publicațiilor sale. Un asemenea capitol este în măsură să îmbogățească totodată cu elemente inedite și tradițiile de aur ale presei brașovene.

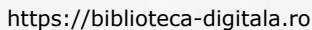
* Comunicare prezentată la sesiunea științifică jubiliară consacrată împlinirii unui sfert de veac de la înființarea Muzeului județean Brașov. Iunie 1975.

⁵³ *Ibidem*, p. 7.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 6.

[illegible]

8
 10
 12
 14
 16
 18
 20
 22
 24
 26
 28
 30
 32
 34
 36
 38
 40
 42
 44
 46
 48
 50
 52
 54
 56
 58
 60
 62
 64
 66
 68
 70
 72
 74
 76
 78
 80
 82
 84
 86
 88
 90
 92
 94
 96
 98
 100

DIE ANFÄNGE DER RUMÄNISCHEN HUMORISTISCHEN PRESSE IN SIEBENBÜRGEN.

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit versucht, einen Abschnitt aus der Geschichte der rumänischen Presse in Siebenbürgen aufzuhellen, und zwar die Anfänge der humoristischen und satirischen Presse. Als erste derartige Veröffentlichung wird die Zeitschrift „Calicul“ (Der Geizhals) angeführt, die der aus Bran (Törzburg) stammende Iosif Pușcariu im Jahre 1860 in Sibiu (Hermannstadt) herausgab. Bisher war diese Zeitschrift in der Bibliographie der rumänischen Periodika nicht bekannt.

In der Folge wird die humoristische Zeitschrift „Cocoșul roșu“ (Der rote Hahn) untersucht, deren Probenummer im Jahre 1874 in Brașov (Kronstadt) erschien. Die Zeitschrift kann als erstes politisches Blatt für Satire und Humor der siebenbürger Rumänen betrachtet werden, das mit einer beispiellosen Entschiedenheit an die Hauptfragen des politischen Zeitgeschehens heranging. Der Redakteur des „Cocoșul roșu“ war der Rechtsanwalt Iosif Pușcariu, der in den Spalten der Zeitschrift einen wertvollen Beitrag zur Unterstützung des Krieges für die staatliche Unabhängigkeit Rumäniens leistete.

Im Zusammenhang mit der Zeitschrift „Cocoșul roșu“ und der publizistischen Tätigkeit von Iosif Pușcariu wird auch der erste in rumänischer Sprache in Siebenbürgen erschienene satirisch-humoristische Kalender beschrieben, der „Calendarul Cocoșului roșu“ für das Jahr 1876.

Als Quellen für diese Arbeit wurden die wenigen erhalten gebliebenen Nummern des „Cocoșul roșu“ benützt, die Erinnerungen („Amintiri“) von Iosif Pușcariu, verschiedene Notizen aus anderen zeitgenössischen Publikationen, sowie einige Dokumente aus dem ungarischen Landesarchiv in Budapest.

REVISTELE LITERARE ROMÂNEȘTI BRAȘOVENE DINTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

(Scurt istorie)

de MARGARETA-SUSANA SPÎNU

Introducere

Înfăptuirea statului național unitar român a deschis noi perspective dezvoltării activității literare în țara noastră, în căutarea afirmării pe plan național și universal a valorilor materiale și spirituale, bazate pe o veche tradiție culturală: „Faptul că se împlinise mult visatul ideal al unității naționale și fuseseră înlăturate barierele artificiale dintre românii de dincolo și dincoace de Carpați, are o covârșitoare importanță nu numai politică dar și culturală. Culturii noastre i se caută tot mai stăruitor planuri universale de afirmare. Preocuparea pentru valorificarea originalității naționale decurge din această tendință și ea imprimă vieții spirituale interbelice o notă aparte”¹.

Cunoscutele centre culturale românești din Transilvania: Sibiu, Blajul, Brașovul, Aradul, Oradea etc. „credincioase tradițiilor lor au început îndată după Unire o activitate plină de nădejdi”².

Brașovul, vatră a primelor periodice românești, se încadrează între cele două războaie mondiale în ansamblul vieții culturale, unde își avea locul său de cinste. Aici se desfășoară, ca pe întreg cuprinsul patriei, o permanentă activitate culturală, în cadrul căreia distingem străduința pe tărîmul literelor a unui mare număr de scriitori locali, care colaborează la revistele culturale și literare ce apar și care catalizează forțele locale, stabilind legături permanente cu întreaga țară. Intelectualitatea progresistă brașoveană, grupată în jurul școlilor românești, al „Casinei Române” și al despărțămîntului „Astra”, depune stăruitoare eforturi, ale căror roade pe tărîm literar se vor resimți mai puternic, începînd cu sfîrșitul primului deceniu de după Unire.

¹ Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. I, Ed. „Minerva”, București, 1972, p. 11.

² I. Breazu, *Literatura română contemporană a Transilvaniei*, în „Studii de literatură română și comparată”, Ed. „Dacia”, Cluj, 1970, p. 184.

În perioada 1919—1939, la Braşov apar următoarele reviste: *Ghimpele* (1919), *Sămănătorul* (1921—1924), *Gheorghe Lazăr* (1923). *Ţara Birsei* (1929—1938), *Ritmuri* (1929—1930), *Năzuinţa* (1931). *Braşovul literar şi artistic* (1931—1935), *Prometeu* (1934—1939), *Frize* (1934—1935), *Front literar* (1936—1939).

Dintre acestea numai revistele: *Ritmuri*, *Braşovul literar şi artistic*, *Frize* şi *Front literar* prezintă un profil pur literar, celelalte cuprinzând, pe lângă literatură, şi alte probleme de natură social-economică culturală şi istorică.

Ghimpele

La 11 august 1919 apare la Braşov revista de satiră şi umor *Ghimpele*³, avind ca director pe M. G. Samarineanu zis „Opinia Publică”, care semnează articolele sale, de obicei şi cu alte pseudonime ca: „Misa”, „Ghidale Nuhâm” iar ca redactor responsabil pe Moş Sfadă”.

Principalii colaboratori ai revistei au fost: George Bota (pseudonime: „Ghiţă Ardeleanu, „Ghiţă Nebunul şi „Ghiţi”) şi Florica M. Samarineanu (pseudonim „Riţa”) T. Moga (pseudonim „Surcel”), I. Ilieş — administrator, Földes — pictor, Valeriu Maximilian — caricaturist (Pl. la 1/1).

Continuind tradiţia primei reviste braşovene de satiră şi umor *Cocoşiu-Roşiu!* (1874—1877) — redactată de Iosif Puşcariu, tatăl savantului lingvist Sextil Puşcariu — revista *Ghimpele* satirizează în proză, versuri şi caricaturi — acestea din urmă aparţinând lui Valeriu Maximilian — moravurile societăţii burgheze. Ca antiteză a unei societăţi predominată de spiritul afacerist, revista scoate în relief preocupările de înaltă ținută morală ale adevăratului intelectual creator, personificat prin poetul Lucian Blaga, pe care îl considera „un izolat”⁴.

La Braşov, revista *Ghimpele* nu apare decît în cursul anului 1919, fiind silită să-şi înceteze activitatea din cauza intervenţiei autorităţilor. Menţionăm că numărul 14 al revistei, din 17 noiembrie 1919, apare cu specificarea „cenzurat” de Vasile Neguţ. În asemenea împrejurări, M. G. Samarineanu se mută la Oradea, unde la sfîrşitul anului 1922, va redacta în continuare timp de doi ani revista purtînd acelaşi titlu *Ghimpele*.

Sămănătorul

Între anii 1921—1924 apare la Braşov revista social-economică „*Sămănătorul*”, (Pl. 1/2,) avind şi o parte literară. Această revistă fusese tipărită, pentru prima dată, în S.U.A. în anul 1915 la Youngstown-Ohio, sub conducerea lui Ion Podea, care, stabilindu-se ulterior la Braşov, a continuat să redacteze

³ *Ghimpele*, Anul 1, nr. 1 din 11 august 1919.

⁴ *Ibidem*, Anul 1, nr. 3 din 25 august 1919.

revista, alcătuind un comitet de redacție, din care făceau parte comunistul Ilie Cristea, una dintre cele mai proeminente figuri ale mișcării muncitorești din Brașov și Țara Birsei, Nicolae Căliman, Voicu Nițescu și alții.

Semnificativ este faptul că în această revistă, pentru prima dată în presa literară brașoveană, apare poezia „Proletarul” a poetului Alexandru Vlahnță⁵.

În paginile revistei *Sămănătorul* sint inserate articole semnate de: Liviu Rebreanu („Criza cărții românești”)⁶, Ion Agârbiceanu („Către un nou ideal”)⁷, Ilie Cristea („Reforma învățămîntului primar”)⁸.

Gheorghe Lazăr .

O primă încercare de a da Brașovului o revistă cultural-literară, ca expresie a unității noastre naționale, aparține lui Alexandru Tissescu. În anul 1921, Al. Tissescu, ca director, scoate la Brașov periodicul *Carpații*⁹, pe care îl intitulează „Ziar național independent”, în care popularizează ideea apariției unei reviste culturale *Gheorghe Lazăr*. În numărul 196 din 12 septembrie 1923, într-un articol redacțional intitulat „Revista Gheorghe Lazăr”, periodicul *Carpații* anunță în următorii termeni apariția acestei reviste: „Ziarul *Carpații* în rivnă de a lucra pentru desăvîrșita comunitate de idei și simțăminte, pentru o cif mai intensă propagandă culturală în straturile populare, va edita începînd din octombrie o mare revistă lunară purtînd simbolicul titlu *Gheorghe Lazăr*. Iar mai departe, justificînd alegerea acestui titlu, se menționează: „Gheorghe Lazăr a întrupat în ființa și activitatea lui apostolatul cultural și unirea sufletească a fraților români — unire pregătitoare a unității tuturor românilor în statul întregit al României. A fost un purtător de faclă — modest și îndelung răbdător, stăruitor îndirjit în misiunea lui și credincios în izbînda lui ca un autentic mucenic. A trecut *Carpații* cu toiagul într-o mină și cu facla într-alta, dar în cap purta minunata comoară a învățaturii, iar în mină lumina de candelă a românismului”.

Considerînd revista ca „o expresiune sintetică a actualei vieți culturale a țării”¹⁰, ziarul *Carpații* anunță apariția acestei reviste în cursul lunii octombrie (1923 — n.n.), „lună în care se celebrează centenarul marelui inițiator cultural și neobositului dascăl Gheorghe Lazăr”¹¹, caracterizat astfel în articolul — program al publicației: „Gheorghe Lazăr a fost izvorul inițial al culturii noastre naționale, izvorul s-a făcut pârâu limpede, iar astăzi este un fluviu cu ritmuri melodioase, cu valuri multiple, în care se reflectă în irădieri toată gîndirea și sensibilitatea europeană”¹².

⁵ *Sămănătorul*, Anul VII, nr. 9, 1923.

⁶ *Ibidem*, Anul VII, nr. 10/1923.

⁷ *Ibidem*, Anul VIII, nr. 6—7/1924.

⁸ *Ibidem*, Anul VIII, nr. 10/1924.

⁹ Ziarul „*Carpații*”, Anul III, nr. 190 din 1 august 1923, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*, Anul III, nr. 197 din 10 septembrie 1923, p. 1.

¹¹ *Idem*.

¹² *Gheorghe Lazăr*, nr. 1/noiembrie 1923, p. 1.

Proiectată ca o revistă culturală lunară, bogată în conținut, *Gheorghe Lazăr* a apărut în noiembrie 1923, mărginindu-se la un singur număr. Modul cum a fost gândită, conținutul programului și al materialului cuprins în acest număr demonstrează necesitatea unei reviste de asemenea natură în orașul Brașov, fapt care rezultă și din recenzia atotcuprinzătoare, publicată în *Carpații* nr. 204 din 1923, p. 1, sub titlul „Note literare: Revista Gheorghe Lazăr — a apărut primul număr”: „... Programul revistei e larg și cuprinzător, pentru a încăpea în el legătura, fuziunea trecutului nostru cultural cu toate manifestările intelectuale ale prezentului. Revista aceasta ține să aducă prinosul de admirație și credință marelui dascăl Gheorghe Lazăr cu prilejul aniversării a o sută de ani de la naștere ... Revista cuprinde *Cuvinte despre Gheorghe Lazăr și activitatea lui*, în care sînt colectate cuvîntările rostite la mormîntul lui Gheorghe Lazăr de către: I. Heliade Rădulescu, Nicolae Iorga, Ovid Densusianu, I. Lupaș etc. ... Alt punct al programului este o înfățișare a curentelor care străbat actualmente literatura noastră și în această direcție publică poezii de: D. Nanu, V. Demetrius, G. Gregorian, Al. Stamadiad, rămîinînd ca în numerele viitoare să publice bucăți de O. Goga, Ion Gorun, I. Minulescu și de alți fruntași ai scrisului românesc. Își propune să popularizeze pe clasicii noștri și în acest sens publică o admirabilă pagină a marelui maestru al prozei românești Al. Odobescu despre *Vechii poeți ai românilor* — publicînd apoi ca document cultural o luminoasă pagină din manuscrisele lui G. Bariț *Disertație despre școli*. Noua revistă își mai propune să documenteze pe scriitorii uitați și nedreptățiți făcînd cunoscute și opera lor cititorilor de azi. *Gheorghe Lazăr* începe seria *Uitaților și nedreptățiților*, publicînd schița plină de relief și emoție a talentatului ziarist și literat Al. Antimireanu, care acum vreo 20 de ani sta în fruntea tinerei generații de scriitori, dar care mort în floarea vîrstei este astăzi uitat aproape cu desăvîrșire ... În acest număr se publică un frumos articol despre Brașov — *Clipe culturale din trecut și timpul de față*. Revista are un minunat program de activitate culturală”.

Revista cuprinde în paginile sale un important fond de materiale consacrate lui Gheorghe Lazăr, multe fiind contribuții inedite privind viața sa. Este prezentă în paginile revistei preocuparea pentru valorificarea moștenirii culturale prin scoaterea la iveală a unor pagini necunoscute, readucerea în actualitatea vremii a unor clasici ai literaturii noastre, dezbaterea activității unor instituții culturale ale timpului.

În presa contemporană nu întîlnim explicații privind încetarea apariției revistei *Gheorghe Lazăr* după primul număr, credem însă că motivele sînt de natură politică, deoarece și la Brașov, ca și în alte orașe, partidele burgheze se angajează în luptă pentru cucerirea puterii, dînd naștere la adversități, puțin prielnice dezvoltării unei vieți culturale.

În acest climat, intelectualitatea brașoveană nu găsește timp de mai mulți ani condițiile necesare desfășurării unei activități cultural-literare, care să lege trecutul de prezent într-o formă superioară.

Țara Birsei

O însănătoșire a climatului cultural al Brașovului o încearcă în primul deceniu de după Unire despărțământul „Astra”: „Brașovul — n-a pătruns pe inițitul plan al organizațiilor „Astrei” decît în 1927, cînd ajunge în fruntea lui profesorul Axente Banciu. Sub conducerea acestuia, iar mai tirziu a dr. N. Caliman, care și-au găsit în profesorul Ion Colan — secretarul despărțământului — un colaborator întreprinzător și priceput, Brașovul ajunge în scurt timp să-și creeze cele mai sigure și mai frumoase izvoare de venit, din chivernisirea cărora și-a întemeiat una din cele mai bune biblioteci orășenești din țară, un muzeu admirabil echipat, a clădit case culturale, a difuzat amplu cartea și cuvîntul aducător de lumină”¹³.

În cadrul despărțământului „Astra” Brașov, după anul 1927, activează o serie de intelectuali progresiști, al căror unic scop consta în promovarea unei vieți culturale și literare inspirate din tradițiile trecutului și frămîntările contemporane.

Acestora li se datorează apariția mai multor reviste cu caracter enciclopedic sau pur literar, începînd cu anul 1929 și pînă în preajma celui de al doilea război mondial.

Un rol deosebit de important în publicistica periodicelor brașovene îl deține prof. Axente Banciu (1875—1959), istoric și critic literar, care devenise cunoscut brașovenilor prin lucrările publicate încă înaintea primului război mondial. Figură proeminentă a vieții culturale, Axente Banciu avînd inițial și sprijinul „Astrei”, începînd cu luna iunie 1929 și pînă în decembrie 1938, deci timp de zece ani, reușește să editeze revista cu caracter enciclopedic *Țara Birsei*, valoroasă mai ales prin conținutul ei istoric, literar și de critică literară.

Programul revistei intitulat „Brazda noastră”¹⁴, pe care îl reproducem în întregime, deoarece conținutul său va fi regăsit ca linia directoare și în revistele locale de profil pur literar: *Ritmuri* și *Brașovul literar și artistic*, reflectă în trăsături esențiale rolul și caracterul revistelor regionale sau provinciale:

„Programul acestei reviste îl cuprinde, în esență numele ei ... Vrem deci:

1. Să punem în vitrina actualității: suferite, frămîntări, fapte din trecutul nostru, fie prin mărturii nouă, necunoscute, fie prin cele uitate, — mărturii care, chemate din colțul lor de întunec în instanță de apel, s-ar putea să modifice unele sentințe rostite pînă acum, punînd în altă lumină faptele și oamenii.

2. Vrem, apoi, să oglindim cît mai fidel actualitatea, îndreptînd privirile spre realități laudabile sau spre lacune și scăderi care, împlinite și îndreptate, ar crea alte posibilități de progres, — mai ales în domeniul economic.

3. Vom mai căuta să stringem în jurul revistei atît valorile științifice, talentele literare, artistice consacrate — originare de aici sau în legături strînse cu acest ținut — cît și pe cele latente sau înmugurite, stimulîndu-le și înlesnindu-le afirmarea.

¹³ „Gînd românesc”, an VII, nr. 7—9, 1939 p. 370.

¹⁴ *Țara Birsei*, Anul I, nr. 1, 1929, p. 3—4.

4. Nu ne vom izola însă nici de restul țării și neamului, năzuind să încopiem eforturile noastre în ritmul general al sufletului românesc de prelutindeni.

Cei care ne înțeleg, cei care se simt încă legați de acest colț de țară — fie prin naștere, fie prin anii de școală urmată aici, fie prin vecuirea mai îndelungată pe aceste plaiuri — vor pune umărul alături de noi în această muncă constructivă, menită nu de a reda Brașovului *vechiul prestigiu* cultural, politic, comercial, social etc. — ceea ce ar fi prea greu — dar măcar de a justifica dreptul generației noastre de a se mindri cu înaintașii creatori ai celui ascendent față de alte ținuturi“.

Activind în această direcție, revista *Țara Birsei* își câștigă de la primele numere un binemeritat prestigiu, reinviind trecutul prin pana unor intelectuali de primă mână ca: Nicolae Iorga, Gheorghe Bogdan-Duică, Sextil Pușcariu, Constantin Lacea și alții, care publică cercetări de istorie și critică literară, studii de limbă, istorie și geografie.

Din marea majoritate a articolelor cu caracter istoriografic se vede clar dorința revistei de a reactualiza momentele politice mai importante al trecutului regional, ca de exemplu: A. A. Mureșianu „Prefectura română a Țării Birsei din 1848—1849”¹⁵; Ion Lupăș „Contribuțiuni la istoria Brașovului românesc”¹⁶.

Revista își aduce contribuția la cunoașterea unor pagini ale începuturilor noastre literar-culturale. Notăm în această ordine de idei materialele semnate de: Ion Prișcu, „Versuri inedite de Anton Pann”¹⁷; Ion Colan, „O istorie a Țării Românești în versuri, 1792”¹⁸; Axente Banciu, „Două poezii de Axente Sever”¹⁹.

Dintre poeți se remarcă îndeosebi Ecaterina Pitiș, reprezentantă a liricii feminine brașovene, precum și Aurel Marin, unul dintre redactorii revistei literare *Frize*.

Apreciind în ansamblu rolul revistei în viața social-culturală a țării — socialistul Ioan Clopoțel (directorul revistei *Societatea de miine*) scria: „Țara Birsei a fost un model de revistă utilă culturii românești. Creată de Axente Banciu care zece ani încheiați a editat *Țara Birsei* la cel mai înalt nivel, numeroase somități științifice transilvane ca academicienii Sextil Pușcariu, N. Drăgan, Constantin Lacea s-au simțit măguliți să se încadreze printre semnatarii de articole sub autoritatea reputatului director”²⁰.

Deși revista *Țara Birsei* s-a bucurat de o apreciere unanimă, iar astăzi constituie un prețios izvor documentar pentru trecutul istoric și literar al Brașovului, a fost silită să-și înceteze apariția — ca și alte reviste — deoarece în perioada burgheziei oficialitățile nu au dovedit nici o preocupare în dezvoltarea culturală a poporului și cu atât mai puțin nu au acordat nici un sprijin material publicării periodicelelor.

¹⁵ *Ibidem*, Anul I, nr. 2/1929, p. 123.

¹⁶ *Ibidem*, Anul IV, nr. 3/1932, p. 195.

¹⁷ *Ibidem*, Anul II, nr. 3/1930, p. 218.

¹⁸ *Ibidem*, Anul II, nr. 3/1930, p. 266.

¹⁹ *Ibidem*, Anul III, nr. 5/1931, p. 136.

²⁰ Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, p. 92.

Un gust amar, dezolant, se desprinde din „Avis-ul” publicat de Axente Banciu, prin care anunță încetarea revistei: „Cu acest triplu număr care încheie anul curent, revista *Țara Birsei* împlinește zece ani de viață. Pentru o revistă românească și, în plus provincială, un record desigur. Mai ales pentru o publicație cu preocupările *Țării Birsei* și cu punctualitatea apariției ei. La alte nații, cu mai profundă respirație culturală, astfel de durate n-au, firește, nimic surprinzător. La noi însă, aceste vîrste, puțin frecvente, sunt vîrste respectabile. — mai cu seamă cînd ele închid nebănuite eforturi și cheltuieli de energie. Cum e cazul. De cît, dirza voință și încordările uneori excesive, pe care le-a reclamat acest deceniu, ca revista să nu sucumbă în atîtea greutăți cărora a avut să le facă față, ani de-a rîndul, un singur om — și la care azi se adaugă noi obligații — impun o pauză de reculegere. De aceea, cu numărul prezent oricît am regreta-o ... ne vedem nevoiți să suprimăm apariția revistei pentru un timp”²¹.

Ritmuri

Pe drumul deschis de *Țara Birsei*, la începutul noii etape a vieții culturale brașovene, vede lumina tiparului revista de literatură și critică intitulată *Ritmuri*, ce va apare un an (1 septembrie 1929—august 1930), în 12 numere, sub conducerea scriitorilor Ioan Al. Bran-Lemeny și Ion Focșeneanu, avînd ca secretar de redacție începînd cu nr. 3 pe Ion Iordache. *Ritmuri* este prima revistă brașoveană cu caracter pur literar, așa după cum se poate desprinde atît din subtitlul acesteia „Literatură și critică”, cît și din programul anunțat în primul număr și precizat ulterior în alte articole. În articolul-program „Cuvîntul nostru”, redactorii revistei arată că apariția acesteia înseamnă „optimism și îndrăzneală”. Ei definesc țelurile revistei subliniind necesitatea „de a organiza prețutîndeni și în toate domeniile de activitate o viață locală sincronizată cu cea din restul țării ca direcție, dar care să-și aibă elementele ei tinere care-i pot asigura viabilitatea. Singurul principiu de conducere este năzuința spre arta adevărată, revista va îmbrățișa orice producție literară care va gravita în jurul milenarelor principii care stau la baza frumosului artistic, singurul care poate marca o continuitate în lumina acestor realizări”²².

Acordînd importanța cuvenită trecutului, manifestînd interes pentru nou, autorii programului vizează și alte dimensiuni ale profilului revistei, cum sînt: „Organizarea unei vieți cultural-artistice locale, crearea unui suport etico-estetic acestui început de organizare, prin comemorarea marilor noștri precursori, începînd cu cei ai *Țării Birsei* și continuînd cu Ardealul și întreg teritoriul locuit de români”.

Analizînd conținutul revistei, întîlnim pagini de proză și poezie în cuprinsul cărora sînt descrise aspecte ale vieții pline de lipsuri a țăranilor, muncitorilor și intelectualilor. În special, scriitorul Nicolae Cantonieru prezintă oameni necăjiți, țărani sărăciți, trăind într-o atmosferă sumbră de

²¹ *Țara Birsei*, Anul X, nr. 4—6/1938, p. 539.

²² *Ritmuri*, Anul I, nr. 1/1929 — „Cuvîntul nostru”.

deznădejde²³. Scriitorul Ion Foçșeneanu prezintă viața plină de amar a sacagiului²⁴, silit să muncească pentru un salariu mizer, purtînd mereu în suflet nostalgia locuitorilor natale.

Aceeași atmosferă de deznădejde se desprinde și din unele poezii semnate de Ecaterina Pitiș, Ion Iordache, Pavel Nedelcu, Lucian Costin, Aurel Marin, George Voevidca.

Valoarea literară a revistei *Ritmuri* constă în faptul că ea nu cuprinde o literatură de salon, ci exprimă realități ale societății contemporane. Pornită pe acest drum, revista și-a asigurat un mare număr de colaboratori, nu numai locali, dar și din întreaga țară: George Bacovia, Emil Isac, Ion Minulescu, Cincinat Pavelescu, nume bine cunoscute în literatura noastră.

După un prim an de apariție, revista *Ritmuri*, apreciată pe plan local, cit și de figuri proeminente ale vieții noastre literare, care au devenit colaboratori, se pregătea pentru începutul unei activități în continuare, dar, după ultimul număr al primului an (august 1930) și-a încetat apariția din cauza unor împrejurări determinate de stabilirea la Brașov a cunoscutului poet Cincinat Pavelescu.

Sosirea lui Cincinat Pavelescu a fost salutată de cei doi redactori ai revistei *Ritmuri*, precum și de opinia publică brașoveană cu mult entuziasm, dedicîndu-i-se o sărbătorire descrisă în ultimele pagini ale revistei din luna august 1930. Se spera atunci că Cincinat Pavelescu, care colaborase la revista *Ritmuri*, va fi și pe viitor un colaborator fecund al acestei reviste, dar lucrurile au luat cu totul o altă întorsătură, C. Pavelescu tinzînd să-și alcătuiască propria sa revistă.

A urmat aproape un an de discuții contradictorii (septembrie 1930—iunie 1931) între foștii directori ai revistei *Ritmuri*, la care s-a adăugat secretarul de redacție Ion Iordache și Cincinat Pavelescu privind noua orientare literară a Brașovului.

Între timp, Ion Iordache — secretar de redacție al revistei *Ritmuri* — din inițiativă proprie, asigurîndu-și colaborarea directorilor acestei reviste și a altor publiciști ai ei, începînd din luna mai 1931 editează revista *Năzuința*, purtînd subtitlul „Literatură-socială-economică”.

Năzuința

În articolul introductiv intitulat „Pornind la drum”, apărut în pagina întâi a primului număr al revistei, redacția încearcă să justifice necesitatea tipăririi acestui periodic, care va critica „Tot ce apare morbid în viața noastră socială”²⁵, și va merge înainte „... spre țelul ce se profilează limpede spre binele, fericirea și prosperarea noastră a tuturor, al țării întregi”²⁶.

²³ Nicolae Cantonieru, *Intr-o zi de post*, în *Ritmuri*, Anul I, nr. 1—5/1929.

²⁴ I. Foçșeneanu, *Sacagiul*, în *Ritmuri*, Anul I, nr. 1/1929.

²⁵ *Năzuința*, Anul I, nr. 1—2/1931, p. 1.

²⁶ *Idem*.

Programul, încercat a fi definit în acest articol introductiv, este vag mărginindu-se doar la unele considerente cu totul generale.

Revista *Năzuința* — redactată de Ion Iordache — apare în 6 numere, grupate astfel: nr. 1—2 (23 mai—23 iunie 1931) și nr. 3—6 (septembrie—octombrie 1931) cuprinzând un total de 24 pagini.

Paginile revistei găzduiesc proză, poezie, articole social-politice, informații etc. De remarcat este faptul că în rîndul colaboratorilor întîlnim și numele poetului Eugen Jebeleanu²⁷.

Pornită la drum cu mult entuziasm, revista *Năzuința* era sortită, de la început, unui rol secundar, deoarece chiar în luna iunie 1931, cînd se tipărește primul ei număr, apare revista *Brașovul literar și artistic*, avînd ca director pe Cincinat Pavelescu, a cărui prezență la Brașov domină viața cultural-literară a orașului.

În această situație, revista *Năzuința*, deși încearcă să-și continue existența, apărînd cu numerele 3—6 grupate, înglobînd perioada septembrie—octombrie 1931, este nevoită să-și înceteze activitatea deoarece colaboratorii ei se orientează spre noua revistă a lui Cincinat Pavelescu.

Brașovul literar și artistic

A fost cea mai însemnată revistă literară brașoveană apărută în perioada dintre cele două războaie mondiale, cuprinzînd 22 de numere; durata ei se încadrează între iunie 1931 — februarie 1935. De notat faptul că pe coperta ultimului număr (21 ianuarie — februarie 1935), număr festiv, Cincinat Pavelescu nu mai apare ca director, ci numai ca fondator, deoarece în noiembrie 1934 scriitorul a încetat din viață. Acest număr a fost redactat de profesorii Petre I. Teodorescu și Ion Foșeneanu, ca un ultim omagiu adus poetului.

Avînd o bogată experiență redacțională, Cincinat Pavelescu și-a alcătuit de la început un „Cerc al revistei“, încercînd să atragă și pe vechii directori ai revistei *Ritmuri*, a căror prezență se va resimți în formularea programului *Brașovului literar și artistic* intitulat „Gîndul nostru“.

În acest program, fixînd obiective, redacția anunță: „În lupta pe care o începe *Brașovul literar și artistic* pornește înainte de toate cu conștiința pură a ceea ce trebuie să fie o revistă de provincie în masa revistelor românești apărute în ultimii ani, urmînd a utiliza toate comorile și forțele artistice ale acestei frumoase provincii, cu o tradiție culturală atît de bogată încît aruncă o diră de lumină dealungul istoriei noastre timp de aproape patru veacuri. Structura etnică ... istoria și peisajul local, vor constitui un material demn să fie modelat de talente oricît de proeminente, demn să deștepte interesul tuturor pînă dincolo de hotarele țării“. Revista își propune, de asemenea, ca prin: „literatura ce vom publica — care va reprezenta ca realizare, frumusețea artistică în toată deplinătatea ei — și prin apelul la colaborare, pe care îl vom adresa celor mai reprezentativi scriitori ai noștri, să strecurăm încetul cu încetul înțelegerea și dragostea pentru cultura și arta românească“,

²⁷ Eugen Jebeleanu, *Poezia 1181*, în *Năzuința*, Anul I, nr. 3—6/1931.

revista încercînd și o operă de unificare spirituală pe plan național prin literatură, „o recontopire a sufletului tuturor pămînturilor românești. Nădăjduim că la această operă de adînc ne va ajuta și atmosfera pe care am început deja s-o creăm și pe care o vom cultiva cu o stăruință neabătută. Atmosferă de cunoaștere, de încredere și apropiere între toți intelectualii și artiștii locului, fără deosebire de naționalitate și făcînd să dispară anumite contingențe de ordin social, economic sau dogmatic, care au împiedicat întotdeauna realizarea acestor dorinți”²⁸.

De observat că *Brașovul literar și artistic* nu intenționa să dea naștere vreunui curent literar sau să pună bazele unei noi școli sau direcții literare, împrejurare ce denotă onestitatea redactorilor, dar și faptul că, ulterior, aceasta a rămas pe plan secundar în istoria noastră literară, deși ea conține și pagini meritorii.

Conținutul și regularitatea apariției revistei este condiționată în mare măsură de raporturile, mai mult sau mai puțin armonioase, dintre Cincinat Pavelescu, membrii „Cercului revistei” și al colaboratorilor, care în general sînt cei de la revista *Ritmuri*.

Analizînd redacția și administrația revistei, se constată că numele lui Cincinat Pavelescu apare tot timpul ca director (în afara numărului postum din 1935, cînd apare ca fondator). De la nr. 1 pînă la nr. 5 inclusiv pe coperta revistei apare numai Cincinat Pavelescu ca director. De la nr. 6—12 alături de Cincinat Pavelescu apar ca redactori și vechii directori ai revistei *Ritmuri*, Ioan Al. Bran-Lemeny și Ion Foșeneanu, iar printre colaboratori se enumeră prozatorul Nicolae Cantonieru, al cărui nume îl întîlnim și în paginile revistei *Ritmuri*. Numele lui interesează deoarece, după cum vom vedea, el este unul dintre întemeietorii unei alte reviste literare brașovene *Frize*.

Începînd cu nr. 13 (noiembrie 1933) al revistei *Brașovul literar și artistic*, adîncindu-se vechile neînțelegeri dintre I. Alexandru Bran-Lemeny — supărat inițial de încetarea apariției revistei *Ritmuri* al cărei director fusese — și Cincinat Pavelescu, — acesta împreună cu Nicolae Cantonieru părăsesc *Brașovul literar și artistic* înființînd în anul 1934 o altă revistă²⁹.

Aceste împrejurări explică de ce nr. 13 al revistei *Brașovul literar și artistic* apare numai sub direcția lui Cincinat Pavelescu. În ceea ce privește pe I. Foșeneanu, acesta, rămas colaborator credincios al revistei, revine la redacție, exercitîndu-și această funcție pînă la sfîrșitul apariției revistei.

Cu toate disensiunile din sinul redacției și administrației revistei *Brașovul literar și artistic*, datorită prestigiului pe care îl avea Cincinat Pavelescu, care reușește să obțină colaborarea unor autori cunoscuți ca Liviu Rebreanu, Ion Agârbiceanu, Emil Isac, Em. Giurgiuca și alții, revista, consecvență programului stabilit, publică lucrări de valoare cuprinzînd literatură (proză)³⁰

²⁸ *Brașovul literar și artistic*, Anul I, nr. 1/1931 — „Gîndul nostru”.

²⁹ Mulțumim și pe această cale prof. dr. Emil Micu, colaborator al revistelor *Țara Birsei*, *Brașovul literar și artistic*, *Claviaturi*, pentru informațiile oferite.

³⁰ Aurel Marin, *Omăgiu tinăr*, în *Brașovul literar și artistic*, nr. 4—5 din noiembrie 1932.

I. Foșeneanu, *Elemente pentru îndreptar*; O. Goga, *Lucian Blaga*, în *Brașovul literar și artistic*, nr. 8—9 din iunie 1933.

și poezie³¹), epigrame³², articole de istorie și teoria literaturii, biografii³³, eseuri, artă plastică, recenzii și cronici³⁴, însemnări și note.

De o importanță deosebită, prin ineditul lor, sînt poeziile și epigramele originale ale lui Cincinat Pavelescu, cît și bogatele informații de istorie literară din articolele sale intitulate „Amintiri literare”. în cuprinsul cărora sînt prezentate aspecte mai puțin cunoscute din viața lui I. L. Caragiale și Alex. Macedonski³⁵. Analizînd întregul conținut al revistei *Brașovul literar și artistic* rezultă că aceasta poartă puternic amprenta lui Cincinat Pavelescu, fiind considerată la timpul său mai mult ca o revistă personală, din care cauză odată cu moartea sa revista și-a încetat apariția.

Față de revistele brașovene precedente, *Brașovul literar și artistic* se remarcă prin selecționarea riguroasă a producțiilor literare, promovînd talente ce se vor impune în viitor, ca: Gherghinescu Vania, Nicolae Cantonieru, Aurel Marin.

Considerată cea mai reprezentativă revistă literară brașoveană din perioada interbelică, valoarea pe plan național a *Brașovului literar și artistic* constă în faptul că ea oferă un prețios izvor documentar pentru cunoașterea vieții și operei lui Cincinat Pavelescu, integrată în atmosfera creațiilor literare contemporane.

Părăsirea revistei *Brașovul literar și artistic* de către Ioan Al. Bran-Lemeny și Nicolae Cantonieru, în toamna anului 1933, a determinat apariția a două noi periodice, una *Frize*, avînd profil literar, cealaltă *Prometeu* cu un caracter enciclopedic.

Frize

Revista *Frize*³⁶, purtînd subtitlul *Revistă lunară de literatură și cronică*, cuprinzînd doi ani de activitate, apare în martie 1934 și își continuă existența pînă în iulie 1935. Anul I conține zece numere (martie — decembrie 1934), Anul II conține șase numere (februarie — iulie 1935).

După cum se menționează pe coperta primului număr, revista apare la Brașov sub conducerea lui Nicolae Cantonieru, Mihail Chirnoagă și Aurel Marin, toți trei ofițeri, dintre care ultimii doi în activitate, iar primul pensionat de boală.

Cel care se ocupă efectiv de conducerea revistei este Nicolae Cantonieru. De fapt, numele acestuia era Nicolae Niculescu, așa cum apare în primele

³¹ Emil Giurgiuca, *Pan*, în *Brașovul literar și artistic*, nr. 10—11—12 din august 1933.

³² Cincinat Pavelescu, *Șarpele și salana* (fabulă), în *Brașovul literar și artistic*, nr. 8—9 din iunie 1933.

³³ I. Al. Bran-Lemeny, *Pictura lui Eduard Morres*, în *Brașovul literar și artistic*, nr. 8—9 din iunie 1933.

³⁴ Valeria Branisce, *Europolis* (Jean Bart), în *Brașovul literar și artistic*, nr. 8—9 din iunie 1933.

Aurel Marin, *Cartea nunții* (G. Călinescu), în *Brașovul literar și artistic*, nr. 10—11—12 din august 1933.

³⁵ Cincinat Pavelescu, *Amintiri literare: I. L. Caragiale, Al. Macedonski*, în *Brașovul literar și artistic*, nr. 14 din decembrie 1933.

³⁶ *Frize*, Anul I, nr. 1/martie 1934.

schite literare publicate de el în revista *Ritmuri*. Ulterior își adaugă pseudonimul Cantonieru — semnînd Nicolae Niculescu Cantonieru, rămînînd în cele din urmă cu numele literar Nicolae Cantonieru. Acest pseudonim a fost inspirat de faptul că tatăl său un modest funcționar la C.F.R.. era cantonier.

Viața grea dusă de cînd era copil l-a pus de timpuriu în contact nemijlocit cu lumea de la sate și din suburbiile orașelor. De aceea proza lui de autentică valoare literară reflectă condițiile grele ale vieții țărănimii, dar mai ales ale muncitorimii.

Socotim că dintre toți scriitorii brașoveni Nicolae Cantonieru a creat cele mai realiste pagini de proză, parte sînt înmănușiate în volumul *Întîmplări omenești*, publicat la Brașov, parte în revistele brașovene *Ritmuri*, *Brașovul literar și artistic*, *Frize*.

Redactorul Aurel Marin, poet — menționat în *Istoria literaturii* de George Călinescu — autor a mai multor volume de versuri, a însemnat un început fericit al unei poezii autentice, dar s-a stins de timpuriu, opera sa rămînînd risipită în numeroase reviste literare din țară.

Revista *Frize* apare fără program, dorind să arate că se deosebește de celelalte reviste brașovene, definindu-și orientarea și conținutul în diferite „Note”. Astfel, într-o notă publicată la sfîrșitul primului an de existență găsim următoarele precizări: „*Frize* se ridică modest dar impunător — fără comitete și comiții, fără subvenții și fără maeștri mari ori mici, porniți fără programe vaste pe care nu le putem înfăptui, am considerat că revista înseamnă răsăritul și nu apusul unei coride literare și ne-am pus în slujba unui tineret hulit și pe nedrept ignorat. Am înlăturat de la început tot ce ar fi îngreuiat tendințele noastre pur estetice, și am avut satisfacția a uni în coloanele *Frize*-lor pe tinerii scriitori din toate colțurile românismului. N-am vrut să facem o revistă regională, încredințați de ineficacitatea unei astfel de manifestațiuni deoarece un curent distinct literar aparte de curentul general românesc, care să indice apariția unei astfel de publicații nu s-a produs... Nu ne-am înregimentat unei anumite școli literare, împărțind munca colaboratorilor doar în literatură bună și literatură proastă, atît cît priceperea ne-a ajutat și cît o generație poate produce la primele trepte ale ascensiunii sale”³⁷.

Paginile de proză din cadrul revistei sînt semnate de Nicolae Cantonieru, Mihail Chirnoagă, Emanoil Radian, Mircea Brătucu, Geo Bogza³⁸ etc.

Poezia aparține lui Constantin Salcie, Horia Ghia, Emil Giurginca, Teodor Constantin, Aurel Marin, Ion Sofia Manolescu și alții.

Literatura originală din paginile revistei este mai moderată în raport cu felul de exprimare din articole, cronici, note, semnate de Nicolae Cantonieru, Aurel Marin, Mihail Chirnoagă.

Deși intențiile redactorilor revistei *Frize*, așa după cum rezultă din „Note” erau de a da Brașovului o revistă literară de prestigiu, analiza conținutului demonstrează un nivel modest în comparație cu marile reviste literare ale vremii, ea nereușind să antreneze personalități ale vieții noastre literare ale căror colaborări i-ar fi deschis perspective de afirmare.

³⁷ *Ibidem*, Anul I, nr. 10/decembrie 1934 — „Note”.

³⁸ Geo Bogza, *De vorbă cu M. Blecher*, în *Frize*, Anul I, nr. 9 din noiembrie 1934.

Luptînd cu greutăți materiale, ce nu au putut fi depășite, revista își încetează apariția cu nr. 5—6 (iunie-iulie 1935).

Prometeu

Revista *Prometeu* purtînd subtitlul „Revistă de luptă pentru propășire, frumos și adevăr”, avînd ca director pe Ioan Alexandru Bran-Lemeny, apare la Brașov în perioada mai 1934 — februarie 1939.

De la început își alcătuiește un „Cerc al revistei”, din care fac parte și unele figuri bine cunoscute ale vieții noastre culturale ca: Gheorghe Bogdan-Duică, V. Braniște, Constantin Bobescu, Aurel A. Mureșianu, Valeriu Maximilian, Ecaterina Pitiș, Candid Mușlea, A. P. Bănuț și alții.

Avînd un caracter enciclopedic, în paginile ei apare literatură (poezie și proză)³⁹, studii cu caracter istoric⁴⁰, social, politic și economic.

În aceea ce privește partea literară merită să fie reținută colaborarea poetei Ecaterina Pitiș și a lui A. P. Bănuț.

Front literar

Ultima revistă cu profil pur literar, care a apărut la Brașov în perioada dintre cele două războaie mondiale, a fost *Front literar*, a cărei activitate se desfășoară în intervalul martie 1936 — martie 1939; cuprinzînd două serii, fiecare avînd cîte un subtitlu. Prima serie, martie 1936 — mai 1938, format original 12/36 cm, care amintește de revista *Bilete de papagal* a lui Tudor Arghezi, poartă subtitlul „Critic și Cronic”, iar a doua serie (iunie 1938 — martie 1939) format de ziar 24/32 cm, poartă subtitlul „Revista scriitorilor tineri”.

Inițiatorul acestui periodic a fost Vasile Spiridonică, care apare pe frontispiciu ca redactor. Din cercul revistei făceau parte scriitori tineri, dintre care amintim: Nicolae Albu, Stefan Baci, Ovid Caledoni, Traian Chelariu, Mihail Chirnoagă, Dimitrie Danciu, Vintilă Horia, Liuben Dumitru, Ion Sofia Manolescu, Victor Măgură, Petre Pascu, Ion Ștefan, George Vaida, E. Ar. Zaharia. La această revistă colaborează scriitori din toate colțurile țării, precum și redactorii: pentru Muntenia — Ștefan Baci; Moldova — Victor Măgură; Dobrogea — Liuben Dumitru; Bucovina — E. Ar. Zaharia; Banat — Petre Pascu.

³⁹ Ecaterina Pitiș, *Văpaie de lună*, în *Prometeu*, Anul I, nr. 2 din iunie 1934.

Victor Branișec, *25 de ani de la moartea lui Aurel Mureșianu*, în *Prometeu*, Anul I, nr. 3—4/iulie 1934.

Candid C. Mușlea, *Poetul Nicolae Barbu*, în *Prometeu*, Anul I, nr. 11—12/martie-aprilie 1935.

⁴⁰ Victor Tudoran, *Ion Al. Lapedatu*, în *Prometeu*, Anul I, nr. 3—4 din iulie 1934.

Valeriu Maximilian, *Expoziția Lucia-Reiner*, în *Prometeu*, Anul I, nr. 5—6 din septembrie-octombrie 1934.

La fel ca și revista *Frize*, nici revista *Front literar* nu-și anunță vreun program, ea pornește cu articolul „Cuvînt de drum” semnat de Eugen Cialic, redactorul revistei *Pămînt* care apărea la Călărași. Reținem un paragraf din acesta: „La Brașov — acolo unde într-un sfîrșit trist de toamnă s-a stins Cincinat Pavelescu, după ce și-a turnat ultimele pîlpîiri ale sufletului în paginile „Brașovului literar”, acolo unde și-a început agonia bietul Nicolae Cantoniерu aplecat pe paginile „Frizelor” astăzi defuncte — un grup de tineri încearcă să așeze o vatră de spiritualitate pe care o botează simbolic „Front literar”. Va apare deci acolo — în burgul de piatră al Brașovului în care a zvicnit acum 100 de ani, la Cazina Română a neguțătorilor, prima mină caldă către mina celor de dincoace de munți, acolo unde s-a născut ce-a dintîi gazetă românească — o nouă revistă tinerească”⁴¹.

După ce-și exprimă convingerea că revista: „nu va găsi decît o timidă aprobare și un sprijin platonice din partea celor chemați să ajute și să pună umărul”, apreciind inițiativele acestor tineri se spune în continuare: „cu nădejdea că inițiații *Frontului literar* vor ști să se încadreze unei mișcări organice alît de necesară clipei, pentru stringerea laolaltă a tuturor energiilor tinere și însuflețite de pecetea creației spirituale, prietenul lor de departe, care stîncează tinerețea și crede în rostul ei și în dăruirile ei sufletești le urează deplină izbîndă în munca pe care o începe aici”⁴².

Conținutul și rolul revistei *Front literar* în viața culturală a Brașovului poate fi astăzi ușor urmărit datorită existenței în fondurile Bibliotecii județene Brașov a dosarului „Vasile Spiridonică”, redactorul revistei, cuprinzînd o parte din corespondența acestuia, precum și diferite acte și manuscrise de lucrări referitoare la viața publicației respective, pe baza cărora cercetătoarea Silvia Popa a alcătuit un studiu însoțit de un indice bibliografic al revistei.

După cum mărturisește V. Spiridonică: „*Front literar* nu face nici un fel de discriminare între scriitori — revista militează pentru artă, pentru front comun al scriitorilor tineri dar care în acea vreme găseau de cele mai multe ori porțile închise la alte reviste”⁴³.

Revista publică poezie, proză, cronică literară, istorie și critică literară.

Dintre poeți remarcăm pe Victor Eftimiu, Octavian Goga, Mihai Beniuc, Maria Banuș, Radu Beligan, Sașa Pană, Gherghinescu Vania, Aurel Marin și alții⁴⁴. „Cei mai mulți dintre colaboratori au fost scriitori democrați care luptau într-un front de mare curaj, cînd aproape întreaga presă din țară fusese infectată de fascism. *Front literar* a dezbătut fenomenul cultural și a promovat o literatură nouă, a fost o revistă de avangardă care a apărut într-o vreme de mare efervescență literară și de puternice frămîntări social-politice”⁴⁵.

⁴¹ *Front literar*, Anul I, nr. 1, martie 1936.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Fond Biblioteca Județeană Brașov, dosar „Vasile Spiridonică”, act nr. 2767.

⁴⁴ Mihai Beniuc, *Bucuria morții*, în *Front literar*, anul III, nr. 5—6/1938.

Maria Banuș, *Țărm*, în *Front literar*, Anul II, nr. 7—9/1937.

Radu Beligan, *Tren*, în *Front literar*, Anul II, nr. 5/1937.

Octav Suluțiu, *Provincia culturală*, în *Front literar*, Anul III, nr. 2—3/1936.

⁴⁵ Silvia Popa, *Front literar — indice bibliografic* (Biblioteca județeană Brașov).

Revista *Front literar* s-a bucurat la timpul său de apreciere fapt consemnat de marile cotidiane democratice ale vremii, dintre care cităm ziarul „Adevărul” din 19 decembrie 1937, în care se scria: „La Brașov apare *Front literar* revistă scrisă de tineri localnici și condusă de V. Spiridonică, un talent apreciat de cetatea de sub Tâmpa. Prin conținutul său *Front literar* se situează în centrul acelei mișcări ce a făcut ca orașul acesta să fie din primele lui timpuri un focar de cultură care și-a întins influența nu numai în Ardeal”.

Revista *Front literar* susținută numai prin sacrificiul material al redactorului ei V. Spiridonică și-a încetat activitatea în luna martie 1939, când acesta a fost concentrat.

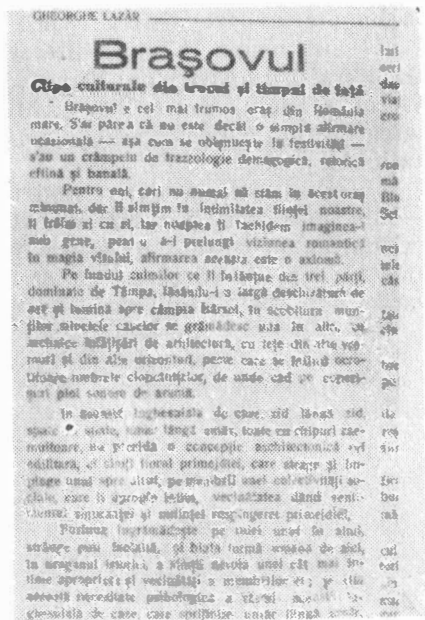
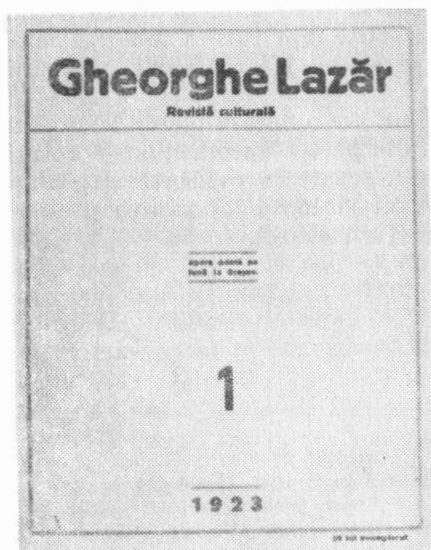
O încercare de a relua tradiția revistelor literare la Brașov o face Octav Suluțiu în luna iunie 1941, editînd *Tribuna Literară*, care apare numai în șapte numere (iunie—decembrie 1941), fiind nevoită să-și înceteze activitatea din cauza izbucnirii celui de al doilea război mondial în vacarmul căruia fusese tirită și țara noastră.

Încercînd o privire de ansamblu asupra revistelor literare românești brașovene din perioada interbelică se pot desprinde cîteva aspecte caracteristice:

— o permanentă preocupare de a lega tradiția culturală a Brașovului cu contemporanitatea. În această perioadă apar cîteva reviste care catalizează forțele literare locale, stabilind legături permanente cu întreaga țară, unele dintre ele ca *Ritmuri*, *Brașovul literar și artistic*, *Frize* și *Front literar*, impunîndu-se nu numai pe plan local, ci chiar național. Astăzi pot servi ca bogate izvoare pentru istoria literaturii;

— atragerea în viața literară a Brașovului a unor figuri proeminente ale literaturii noastre ca: Eugen Jebeleanu, Liviu Rebreanu, Octavian Goga, Victor Eftimiu, Maria Banuș, Mihai Beniuc etc., fapt care a integrat mișcarea literară a Brașovului, exprimată prin periodice, în ansamblul literaturii naționale;

— deși nici una dintre revistele literare nu are o durată mai îndelungată — din lipsa de sprijin material și înțelegere din partea autorităților — totuși existența lor, bazată pe inițiative entuziaste, scoate în evidență strădania unei pleiade de cărturari progresiști brașoveni în lupta lor pentru promovarea unei mișcări literare pe meleagurile Țării Birsei.

Plasa 1.

1. Revista *Ghimpele*; 2. Revista *Sămănătorul*; 3. Revista *Gheorghe Lazăr*.

[illegible]

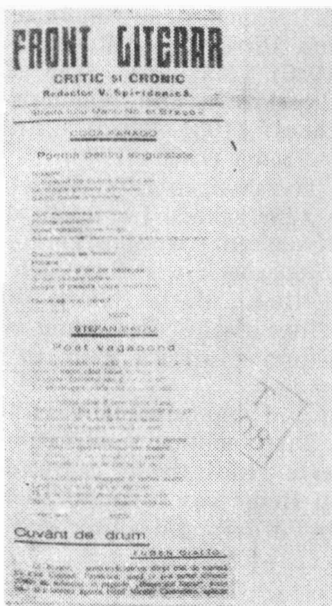
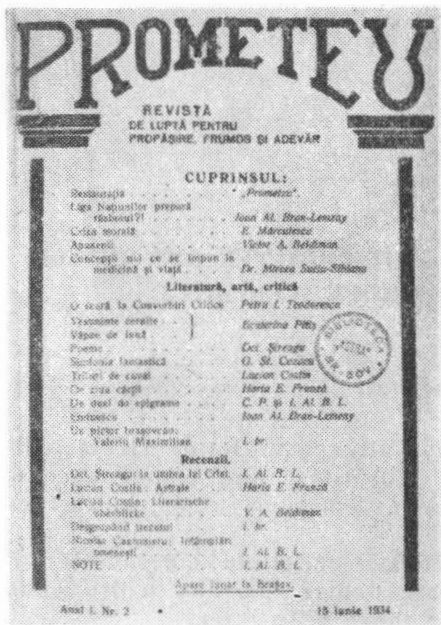
den Menschen in Maßstab zu stellen, ist immer ein unvollständiges Projekt. Schindlers Angst, auch bei seinen Kunst-Präsentationen zu keiner ganzheitlichen Einheit zu werden, ist ein wenig zu verstehen. Ist nicht die Kunst die Kunst? Ist nicht die Philosophie die Philosophie? Und nicht die Caudexen Dinge selbst, ohne Rücksicht der Form zu übersteigen?

Günther Kies

Spreek mij de taal van de hand.
Mijn hand spreekt.

The above is an abstract of a report which will be made available to the public as soon as it is possible to do so.

APARE IN FIECARE LUNA LA GRABOV

Planșa 3. 1. Revista *Prometeu*; 2. Revista *Frize*; 3. Revista *Front Literar*.

DIE RUMÄNISCHEN LITERARISCHEN ZEITSCHRIFTEN AUS BRAȘOV (KRONSTADT ZWISCHEN DEN BEIDEN WELTKRIEGEN)

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der Geschichte der rumänischen Kultur hat Brașov (Kronstadt) durch seine Leistungen eine landesweite Bedeutung, und nimmt auch in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen in dem rumänischen kulturellen Leben einen Ehrenplatz ein.

Im Rahmen einer ständigen Kulturtätigkeit entfaltete sich das literarische Schaffen einer Reihe von hiesigen Schriftstellern, die hier Kultur- und Literaturzeitschriften herausgaben oder an ihnen mitwirkten.

In der vorliegenden Arbeit werden die folgenden Kulturzeitschriften untersucht, die in Brașov (Kronstadt) zwischen den Jahren 1919—1939 erschienen sind: „Ghimpele“ (Der Stachel) (1919), „Sămănătorul“ (Der Sämann) (1921—1924), „Gheorghe Lazăr“ (1923) (nach dem rumänischen Kulturpionier, der 1823 starb, so benannt), „Țara Birsei“ (Der Burzenland) (1919—1938), „Ritmuri“ (Rhythmen) (1929—1930), „Năzuința“ (Das Hoffnng) (1931), „Brașovul literar și artistic“ (Das literarische und künstlerische Kronstadt) (1931—1935), „Prometeu“ (Prometheus) (1931—1939), „Frize“ (Frieze) (1934—1935), „Front literar“ (Literatur-Front) (1936—1939).

Um diese Zeitschriften scharten sich die ortsansässigen Literaturschaffenden und unterhielten ständige Verbindungen zum ganzen Land. Zu dem rumänischen literarischen Leben von Brașov (Kronstadt) wurden hervorragende Vertreter der rumänischen Literatur herangezogen wie Eugen Jebeleanu, Liviu Rebreanu, Octavian Goga, Victor Eftimiu, Maria Banuș, Mihai Beniuc is. Dadurch wurde die rumänische literarische Bewegung von Brașov (Kronstadt), die in diesen Zeitschriften zum Ausdruck kam, in die rumänische National literatur eingegliedert.

Wegen fehlender materieller Unterstützung und mangelndem Verständnis seitens der Behörden erschien keine der untersuchten Publikationen längere Zeit. Ihre hauptsächlich auf begeisterte Initiativen gegründete Existenz bezeugt aber das Bemühen einer ganzen Reihe von fortschrittlichen Literaten aus Brașov (Kronstadt) im Kampfe zur Förderung des literarischen Schaffens im Burzenlande.

ARTA

GRAFICA VECHĂ ȘI MODERNĂ DIN PATRIMONIUL MUZEULUI DE ARTĂ BRAȘOV

de ANCA POPP SÂNDULESCU

Înscrisă pe linia acelor acțiuni al căror scop este prezentarea prin expoziții, cataloage sau lucrări, a unor nuclee mai greu accesibile din fondul bogat al muzeului, materialul de față valorifică o parte din colecția de grafică, cuprinzând creația citorva artiști reprezentativi din perioada 1800-1970. Chemat să promoveze valorile trecutului cit și ale prezentului, tinzând să devină instrument de lucru la îndemina publicului larg, muzeul are marele rol de a integra valorile artei și culturii românești în circuitul culturii universale. Or lucrarea de față urmărește ca prim scop valorificarea unor creații mai puțin cunoscute, dar care să permită o incursiune de-alungul timpului și în ultimă instanță o demonstrație de continuitate.

Cu toate că cercetarea a fost axată numai pe materialul oferit de patrimoniul de grafică al secției, ea a condus la formularea unor concluzii din care se desprinde evoluția acestui gen în cadrul mai larg al artei plastice românești mai ales după 1900.

La constituirea lui în 1950, Muzeul județean și respectiv secția de artă număra 70 lucrări de grafică provenite de la Muzeul Țara Birsei și Muzeul Astra. Datorită unei politici bine gândită de achiziții și datorită repartizărilor din partea Ministerului culturii și apoi a Comitetului de cultură sau a Gale-rii Naționale, astăzi, după 25 de ani, secția de artă numără 1030 lucrări de grafică din totalul de 2221 lucrări.

Departa de a face o statistică, această orientare dovedește locul pe care artele grafice îl ocupă de la sfârșitul secolului XIX în lumea artistică, inter-esul aproape egal pe care unii din marii pictori îl acordă graficii și picturii, în sfârșit posibilitatea de a depăși limita unicatului cu ajutorul mijloacelor de multiplicare și de a avea o existență aproape cotidiană.

„Desenul, după cum remarca Fr. Sirato, a fost considerat de către artiștii din toate timpurile ca piatră de încercare a unui talent. Într-adevăr trebuie o mare putere de abstracțiune și mult meșteșug, pentru a concretiza cu albul hirtiei și negrul creionului contrastul liniei și umbrei din natură eli-minind elementele culorii care, ele în primul rînd ne dau puțința percepției volumului și deci iluzia realității”.

Desigur că desenul, această pasiune pentru exprimare concisă într-o gamă monocromă sau aproape monocromă, l-a făcut pe N. Vermont sau R. Krabs să colinde munții sau cetățile, l-a făcut pe W. Kamner să noteze

cu minuțiozitate și pedanterie chiar, elemente etnografice din Țara Birsei l-a făcut pe Șt. Luchian sau pe Fr. Miess să se aplece cu atita ardoare asupra figurii umane. Desigur că lista ar putea fi continuată, cele câteva nume nu sînt decît puține exemple ale legăturii indisolubile ce există între grafică și realitate.

Și dacă o parte din artiștii secolelor XIX și XX preferă notația creionului sau a cărbunelui pe albul hîrtiei (Carol Popp - de Szatmary, Ilans Bulhardt, Imre Tamas, C. Artachino, S. Tarasov, N. Tonitza), sau tonurile calde ale sepiei (Robert Krabs), alții se îndreaptă spre tonurile luminoase diafane ale acuarelei și pastelului (Șt. Luchian, V. Maximilian, I. Iser, C. Cuțescu Storck).

În acuarelă, executată spontan, cu pensula abia atingînd hîrtia și fără nici un fel de reveniri, aerul pătrunde pretutindeni mai ales în partea rezervată cerului, cînd este vorba de un peisaj. De fapt, în afară de desen, nici un alt mod de notare a impresiilor directe, în fața naturii sau a oricărui obiect, nu poate fi mai eficace, mai sigur și mai ușor de practicat. Un bloc de hîrtie, un vas cu apă, cîteva culori, iată tot ce este necesar unui artist în peregrinările sale, pentru a nota la repezeală aspectele trecătoare ale unui colț din natură pe care se joacă lumina, fie că el se oprește la o schiță ce-i va servi ca model pentru o lucrare mai importantă, fie că are în vedere o acuarelă definitivă.

Nici o altă formă de execuție nu reușește să asigure atît de viu notației rapide, frăgezimea și căldura imaginii înregistrate. În această tehnică, în care este așa de ușor să devii banal și superficial și care cere o siguranță excepțională a mîinii, o ascutime de viziune rară și o repeziciune deosebită în a nota ceea ce este atrăgător într-un subiect, artiștii aici prezentați au reușit să depășească limitele anonimatului.

Cele mai vechi lucrări de grafică aflate în colecția muzeului aparțin lui Carol Popp de Szatmary (1812—1888), Robert Krabs (1817—1884), Mișu Popp (1827—1892) Wilhelm Kamner (1832—1901). Desfășurînd la început o bogată activitate de fotograf, C. Popp de Szatmary, va dovedi în acuarelele sale aceeași ingeniozitate în felul de a alege subiectele, lăsînd în urma sa adevărate documente sigure și valoroase pentru geografi, pentru istorici sau etnografi fiind în acelaș timp unul din primii exponenți ai curentului realist. Călător pasionat pe drumurile țării, artistul va lăsa în desenele sale impresiile directe, notate cu mare căldură și meticulozitate, dublat de fotografal Szatmary — primul reporter fotografic de front, se pare, din istoria fotografiei.

Schițele decorative pentru interioarele de biserici rămase de la Mișu Popp vorbesc de tendința continuă a artistului de a laiciza pictura bisericească. Compozițiile cu subiect mitologic — subiect puțin abordat de el de altfel și gen din care muzeul posedă o lucrare, poartă amprenta respectului pe care școala vinează i-o imprimase pentru această temă. Probabil că lucrarea ce se află în colecția noastră (Moartea Cleopatrei) este realizată în perioada studiilor sale la Viena, lucrare care acuză o precizie a desenului și o știință a compoziției.

Contemporan cu cei doi pictori, la Sibiu, Robert Krabs, va fi atras de peisajul montan și de monumentele și cetățile de aici și din Brașov. Mai

mult, R. Krabs va fonda în 1850 o litografie pe care o va uni în 1854 cu Institutul litografic al lui Michael Bielz și va fi foarte cunoscut pentru editarea de hârti. Prin intermediul acestei tehnici și al acestui artist au rămas importante imagini cu caracter strict documentar al epocii respective. Pe aceeași linie putem urmări creația lui Wilhelm Kamner al cărui nume este legat nu numai de acuarelă ci și de interesul pentru etnografie pe care l-a manifestat permanent lăsând multiple schițe cu valoare istorico-culturală pentru Țara Birsei. Formația academică a artistului este ușor sesizabilă în siguranța execuției, migala detaliului ca și în paleta sobră și stăpinită trădând însă un gust format („Peștera Ialomicioara“, „Valea Oltului“).

Sintem la jumătatea sec. XIX și pentru Transilvania un rol important în dezvoltarea artelor l-a jucat prima grupare a pictorilor moderni — dacă se poate spune așa-grupare în jurul lui Karl Dörschlag (1832—1917) pictor, care legat printr-o puternică prietenie de W. Kamner părăsește Germania (de unde era originar) și se stabilește la Sibiu. Generația de artiști de la mijlocul sec. XIX se va stringe în jurul său și va căuta — fără a practica o pictură revoluționară, tendențioasă sau de avangardă — să dea o orientare nouă vieții artistice atât de mult blamată de mediul mic-burghez în care se desfășura. Îi unea educația primită la școala din München, îi unea ideea reabilitării artei și a rezonanței ei și nu numai în țară ci și peste hotare.

Ceea ce Dörschlag a realizat la Sibiu, Fr. Miess va face pentru generația următoare la Brașov. Atelierul său a cunoscut nume care și azi depășesc granițele țării noastre (Mattis-Deutsch, Hans Eder), sau nume cu care brașovenii se pot mândri (M. Depner, E. Morres, E. Honigberger artistul care milita cu tărie pentru crearea unui muzeu de artă contemporană asemănător cu cel din Hamburg). Expoziția devine principala formă de concretizare a ideilor sale. Și când în 1887 Adolf von Stock secretar gubernial din Sibiu a organizat prima expoziție de artă, ea număra cifra impresionantă de peste 300 de picturi și lucrări de grafică. Era o izbîndă fără precedent, dar și fără urmări. Publicul a rămas tot atât de surd ca și pînă atunci. Era numai un început al unei generații care treptat ceda locul elevilor lui Fr. Miess, care aveau să obțină un loc în arta românească a artiștilor sași din Transilvania.

Capabilă să pună în valoare spontaneitatea procesului de creație mai mult ca orice gen, grafica, variind în funcție de destinație (afiș, caricatură, ilustrație de carte, grafică de șevalet) și de procedeele tehnice de execuție (desen, gravură, guașă), o găsim prezentă încă în expoziția de la Sibiu din 1887, unde se pare că figurau și numele lui R. Krabs și Fr. Miess, de asemenea în cele mai timpurii preocupări ale lui C. Popp de Szathmary, Imre Tamas Revesz Imre.

Am considerat necesară conturarea poziției artiștilor sași întrucît lucrarea de față este axată pe colecția muzeului — după cum menționam la început — constituit și din patrimoniul muzeului Țării Birsei.

Dar nu trebuie să uităm că genurile mai arhaice din prima jumătate a secolului XIX, n-au produs nici artiști mari, nici opere semnificative, însă ele au pregătit o opinie publică, au precizat noțiunea de artist, i-au fixat locul în ierarhia ocupațiilor utile. Este scena pe care o va găsi și va evolua Aman. Prin el desenul și gravura ajung ramuri ale artelor plastice la fel de stimabile ca și pictura, vor fi propuse în expoziții și vor intra în colecțiile par-

ticulare și publice. Acesta este drumul pe care va merge și Grigorescu, va merge de fapt întreaga generație de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, marcată printr-o reală diversitate de stiluri și concepții desfășurate în câmpul larg al figurativului.

Nu trebuie să uităm însă că tradițiile militante ale graficii noastre se desprind din lucrările artiștilor revoluționari de la 1848. Operele lui Negulici, Rosenthal, Lecca au fost expresiile opiniilor de masă care afirmau forțele progresului și combăteau ceea ce era retrograd frînând dezvoltarea societății.

Apariția primelor cercuri muncitorești și a primelor mișcări muncitorești la sfârșitul secolului trecut, răspîndirea ideilor, marxiste, creșterea conștiinței de clasă a proletariatului, au dat graficii un caracter militant mai hotărât și o orientare ideologică mai clară. Așa se explică forța și combativitatea graficii din această epocă față de represiunea singeroasă a țăranilor răsculați în 1907 a lui Șt. Luchian sau Iser, desenele lui Tonitza sau Sirato la revista „Furnica”, au constituit dovezi de cutezanță politică împotriva guvernului liberal sau conservator și expresii ale atașamentului față de mișcarea muncitorească.

Dar protestul social cel mai hotărât, punctul de culme al realismului critic și începuturile pozițiilor socialiste în artă, apar în lucrările creatorilor în alb-negru din prima jumătate a secolului nostru, fie că este vorba de grafica politică a începutului de veac în care au strălucit Iser, Murnu, Tonitza — adevărați fondatori ai școlii naționale de grafică, fie în cea a perioadei în care s-a resimțit tot mai mult influența Partidului Comunist, reprezentante prin Jiquidi, Ressu.

Primul deceniu al secolului nostru este epoca în care se dezvoltă în arta românească grafica militantă de pe poziții progresiste, ca un ecou firesc al creșterii rolului clasei muncitoare în viața țării înflorind în special arta caricaturii. Tonitza și mai târziu Jiquidi iar la Brașov, V. Maximilian sînt cei care au demonstrat prin linia acidă abuzurile și răcilele unei societăți corupte. Prezenți din plin în actualitate au atacat în desenele lor publicate sau nepublicate cele mai diverse aspecte ale vieții politice burgheze.

Aici este cazul să amintim contribuția unor artiști consacrați la dezvoltarea artei grafice, a caricaturii sau a gravurii și ne referim la Șt. Luchian, I. Iser, N. Tonitza, G. Petrașcu, J. Steriadi, artiști ce aparțin mai mult sau mai puțin aceleiași generații. Uniți prin aceleași idealuri, prin aceeași nouă poziție umanistă, care a pregătit concepția actuală despre rolul omului în univers, acești artiști au deschis orizonturi noi artei românești.

Dacă Grigorescu înseamnă în istoria artei române trecerea de la narativ la liric, Șt. Luchian, ducându-i mai departe lecția dă dovadă de o pătrundere mult mai profundă a fenomenului social, al aspectelor grave ale realității. El a rămas în arta plastică românească unul din marii noștri colorisți dar și unul din ilustratorii dramelor semenilor săi. Pastelul „1907” — una din lucrările aflate în colecția muzeului, pledează nu numai pentru un artist cu o neobișnuită sensibilitate, care-și exprimă sentimentele prin fiecare linie, ci pentru un mare gînditor. „1907”, compoziție în care croul principal este mulțimea anonimă, impunătoare prin solidaritatea și prin durerea ei, evocă dramaticele evenimente ale aceluși an, lucrare anunțată de altfel încă din 1905 prin memorabila compoziție „La împărțitul porumbului”. Luchian

ajunge la o viziune puternic evocatoare în care totul vibrează, deși reduce planuri și volume, deși reduce culori. Un aer de interiorizare poetică exaltă din lucrările sale, pe care nu-l vom găsi la contemporanii și urmașii săi, dar ideea vine în schimb repetabilă și forma grafică îmbracă alte aspecte: mai acide cum se va întâmpla în creația lui Iser, Tonitza sau Sirato, mai grave, mai monumentale cum vor apare în lucrările lui Petrașcu. Același aer de interiorizare, redat mai ales prin gama cromatică restrînsă, crea-toare de armonii ample cu sonorități puternice, gamă ce pedalează în special pe culorile calde, îl găsim în pastelurile sale din care muzeul posedă: „Car cu boi desjugat” și „Șatră de țigani”. Cu predilecția știută spre surprinderea oamenilor simpli, Luchian fixează cu cărbune sau ulei, în desene sau picturi, drama acestora, așa cum se prezintă și „Studiul” din colecția muzeului. Surprinzînd un instantaneu din obiceiurile cotidiene, artistul prinde în cîteva trăsături de cărbune, cu duct generos, figura lipsită de grandilocvență a unui bătrîn, figură de o intensitate dureroasă.

Contribuția lui Iser la progresul graficii și picturii noastre, este bine cunoscută ca și viziunea satirică a desenelor sale cu care s-a și impus în deceniul ce a precedat primul război mondial. Desenul viguros și admirabil compus, cu alte cuvinte compoziția și construcția ei — a fost pilonul de bază al realismului său. Cînd vorbim de capacitatea de a construi prin stilizare și simplificare, de puterea de redare a trăsăturilor morale a unui personaj calitativ prin care Iser este cel mai de seamă portretist din grafica noastră, nu-i putem găsi corespondent decît în cîteva lucrări ale lui Lascăr Vorel, creație, din nefericire destul de restrînsă.

Mai ales după primul război mondial cînd linia devine mai mlădioasă, Iser preferă portretele oamenilor din popor unde accentul cade pe detaliile energice — sau studiul grațios al balerinelor și arlechinilor, unde grația și delicatețea trupului sînt puternic evidențiate. Surprinsă într-un moment de repaus, de meditație chiar, „Balerina” din colecția muzeului de artă, gînditoare, evocă atmosfera de liniște de după spectacol. Se poate urmări în desenele, pastelurile sau guașele lui Iser, capacitatea de a-și mlădia linia în funcție de caracterul personajelor; într-un fel tratează balerinele, altfel țăranșii, altfel odaliscele. Desigur că îndelungata sa activitate ca desenator la diferitele publicații ale vremii i-au înlesnit pătrunderea caracterului fiecărui personaj.

Școala desenului de ziar a făcut-o și N. Tonitza — pictorul copiilor cu ochi mari și întrebători — care a știut cu aceeași precizie să afirme adevărurile dramatice despre societatea contemporană lui. Chiar din anii studenției la München, Tonitza își conturează ideile și atitudinile prin desenele trimise revistelor „Arta română” și „Furnica”. Activitatea de desenator satiric va puncta de altfel întreaga creație a artistului, cuprinzînd accente virulente mai ales după terminarea războiului și pînă în 1924 în cadrul unor publicații ca „Socialismul”, „Cuvîntul liber”, „Iacla”.

Prin desenele sale satirice, Tonitza rămîne unul dintre reprezentanții de seamă ai artei grafice militante, care a acționat prompt, nu ca un simplu contemplator al evenimentelor.

Spuneam la început că de dezvoltarea gravurii este legat pentru început numele lui Th. Aman. Cu Th. Aman în Muntenia și C. Stahi în Moldova,

începe o epocă nouă în gravura românească. Ei au fost cei care au eliberat gravura — ale cărei începuturi sînt semnalate în chiliile mînăstirești — de canonul reproducerii imaginilor bisericești destinate împodobirii cărților de rugăciuni. Acești artiști gravori au depășit canoanele prin tematica legată de viață, prin apariția portretelor sau a scenelor de gen. Mai tirziu cel care va susține cu multă înflăcărare dezvoltarea artelor grafice și mai ales a gravurii va fi J. Steriadi. În 1916, Steriadi pune bazele societății „Grafica-societate pentru încurajarea și răspîndirea acvafortei, gravurii și litografiei artistice”. Datorită pasiunii și străduinței lui gravurile lui Stahi și mai ales ale lui Gabriel Popescu au fost cunoscute într-un cerc mai larg și s-au putut bucura de aprecieri.

Gravura va primi un nou imbold odată cu epoca marilor frămîntări sociale, odată cu impresiile profunde pe care le stîrnesc ciclurile de gravuri ale lui Frans Masereel și a lui Kâthe Kollwitz, în sfîrșit odată cu constituirea ca o consecință a acestor stări de fapt a „Grupului grafic” din 1940. Gravura, artă considerată pînă atunci gen minor-poate sta pe același loc cu celelalte arte, poate exprima cu aceeași forță diferitele aspecte ale vieții — sînt concluzii impuse odată cu prima expoziție a acestui grup. De atunci, stimularea în zilele noastre de către stat a gravurii alături de celelalte genuri, în mod egal, a dus la sporirea numărului de gravuri și gravori, la o lărgire a tehnicilor folosite, îmbogățind zestrea grafică cu lucrări de o reală valoare artistică.

Dacă tehnicile de gravură sînt sumar reprezentate în colecția muzeului ele sînt compensate de calitatea artiștilor. Mă refer printre alții la Gh. Petrașcu și Mattis-Teutsch, nume care glorifică prin creația lor arta poporului nostru.

În perioada anilor 1931—1934, gravura îi solicită întreaga atenție artistului Gh. Petrașcu, acesta reușind să redea și aici aceeași viziune în care palpabilul și misterul se împletesc. Reluînd subiectele din repertoriul picturii sale — peisaje marine și citadine, nuduri etc., Petrașcu evocă aceeași arhitectură a spațiilor geometrice, aceeași materialitate apăsătoare. La Mattis-Teutsch fenomenul va fi invers și anume, de transpunere ulterioară a motivului gravat, în repertoriul său pictural. Se poate afirma că primele sale linogravuri anunță, sau mai bine zis conțin în germene viitoarele „Flori sufletești” unde există aceeași contopire melodică a formelor convexe și concave. Prin aceste prime linogravuri, Mattis-Teutsch își certifică apartenența netă la expresionism, lucrările sale receptînd ca o „seismogramă” — după cum remarcă Dan Grigorescu — afirmațiile postbelice ale curentului.

Grafica contemporană românească, a continuat să răspundă cerințelor sociale poate în mai mare măsură decît alte forme de creație ale artelor plastice. Artiștii din întreaga țară au căutat să promoveze și să ridice pe culmi cît mai înalte grafica militantă, abordînd o diversitate de probleme, folosind genuri și tehnici diferite.

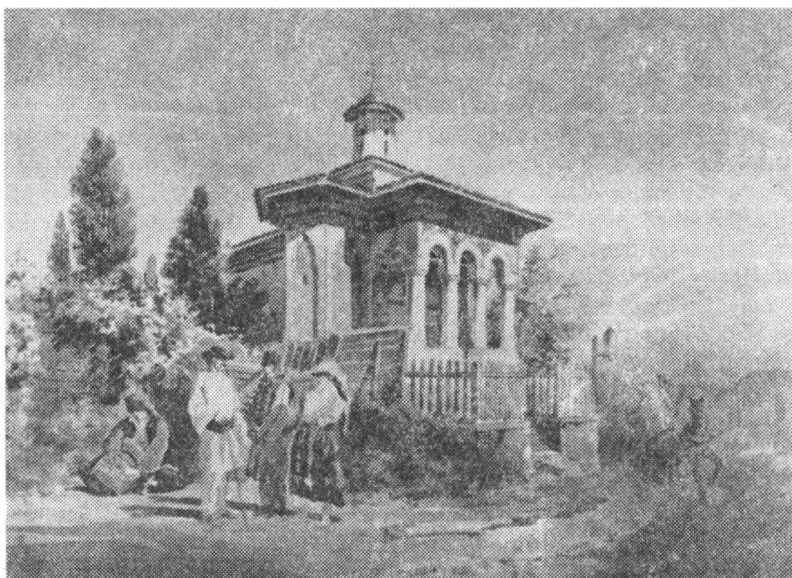
Grafica de sevalet, constituie însă genul în care majoritatea artiștilor s-au manifestat îndreptîndu-se spre compoziții simbolice, compoziții cu caracter tematic sau peisaj contemporan. Departe de a fi niște simpli reporteri, majoritatea graficienilor noștri pătrund acolo unde viața pulsează mai intens, fiind prezenți în mijlocul frămîntărilor vieții constructive. Tema contemporaneității este atacată sub diverse unghiuri. Tipuri de muncitori și țărani.

cooperatori, peisaje animate de prezența omului (Gh. Ivancenco, C. Daneț, M. Chirnoagă).

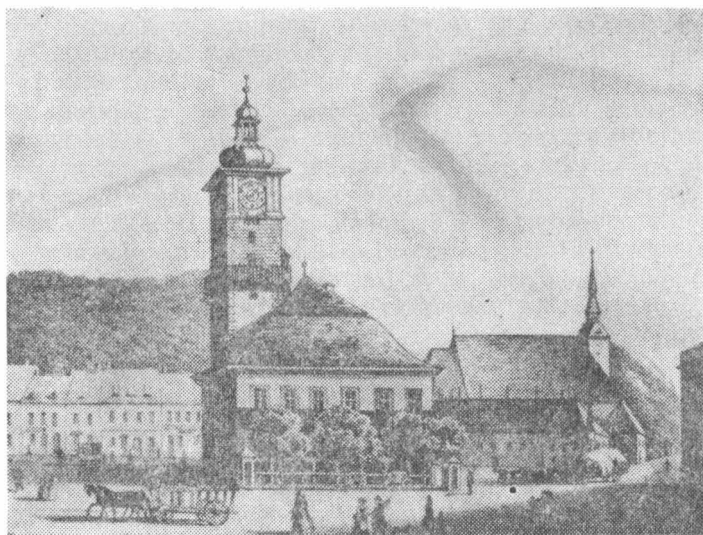
Un loc important în șantierul creator îl ocupă și graficienii brașoveni, demni continuatori ai celor care au folosit arta drept armă în cîștigarea unor drepturi și a propășirii sociale. Este adevărat că aproape toți pictorii brașoveni au folosit auxiliar acuarela, gravura, desenul, dar sînt printre aceștia graficieni de prestigiu (Dinu Vasiu, E. Modălcă, H. Weiss I. Mattis, S. Mironescu și alții) care poartă peste hotare faima graficii românești alături de ceilalți artiști din țară.

Punctînd cîteva etape din istoria graficii, cu ajutorul materialului existent în colecția muzeului, se poate contura evoluția acestui gen, direcția în care s-a concentrat atenția creatorilor noștri în mai bine de un secol. De la o grafică cu caracter ilustrativ în care predomina perisajul, de la cea cu caracter de document, în care artistul este preocupat de elementul citadin, pînă la cea angajată în realitățile sociale contemporane artiștilor. Activînd mai ales după 1944, o serie de artiști au continuat aceste tradiții ale graficii ca element participant la realitățile zilnice și nu numai ca element contemplativ.

Omul devine principalul actor al scenei zugrăvite, surprins în diferite ipostaze, redat cu ajutorul diferitelor tehnici de execuție, ce variază în funcție de destinație.

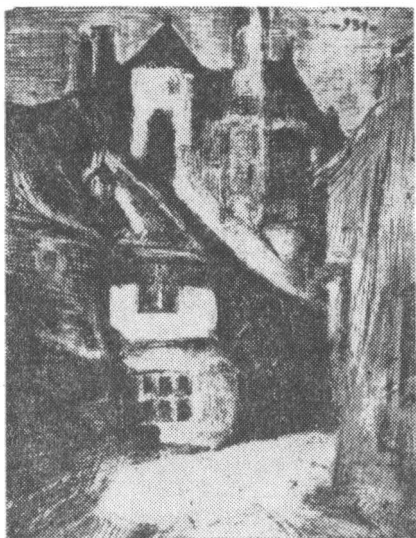
1. *Carol Popp de Szathmari* — Biserică din București, acuarelă — 0,450/0,570 nesemnat, nedatat proveniența — Galerile Naționale 1951, Muzeul de artă Brașov — inv. 191.

2. *Robert Krabs* — Casa statului din Brașov, litografie — 0,130/0,160 semnat dr. jos — F.A.R. Krabs, nedatat, proveniența — achiziție de la Hans Herman Sibiu 1956, Muzeul de artă — inv. 495.

3. **Ștefan Luchian** — 1907 pastel — 0,420/0,570 semnat stg. jos — Luchian S. nedatat proveniența — Galeria Națională 1951, Muzeul de artă Brașov — inv. 155.

4. **Gheorghe Petrașcu** — Peisaj gravură colorată rehausată cu cretă albă: 0,176/0,135 semnat dr. sus G. Petrașcu, datat (1)931 proveniența — achiziție de la Bilboacă Lucia 1959 Muzeul de artă Brașov — inv. 656.

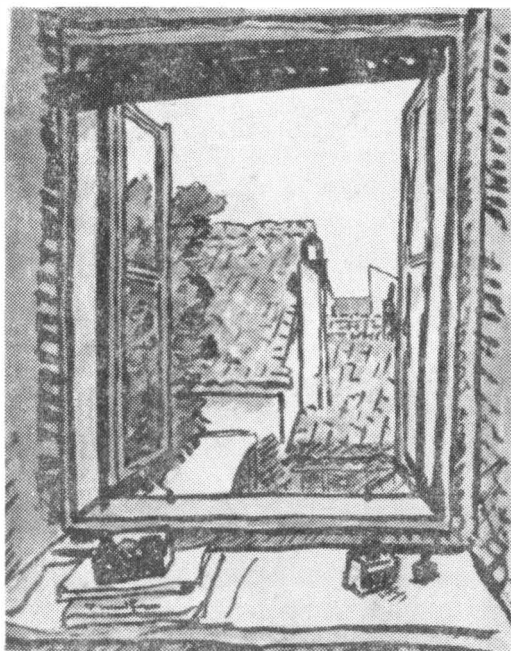
5. **Imre Tamaș** — Portret de muncitor cărbune — 0,420/0,350 nesemnat, nedatat, proveniența — Muzeul Țara Bîrsei, 1950 Muzeul de artă Brașov — inv. 95.

**6. Iosif Iser — Balerină, pastel și ceracolor — 0,580/0,465 semnat dr. jos — Iser, nedatat, proveniența — achiziție de la Eftimie Modâlcă Brașov 1970
Muzeul de artă Brașov — inv. 2053.**

7. Ioan Mattis-Teutsch — Compoziție (Din ciclul Flori sufletești) acuarelă pe hirtie — 0,266/0,235 nesemnat, nedatat, proveniența — achiziție de la Maria Mattis-Teutsch, Brașov, 1968 Muzeul de artă Brașov — inv. 1900.

8. *Nicolae Tonitza* — Peisaj
prin fereastră, desen acuarelat
— 0,340/0,270 semnat stg. jos.
Tonitza, nedatat, proveniența
— achiziție de la Maria
Dumitrescu, Brașov, 1968
Muzeul de artă Brașov
— inv. 1991.

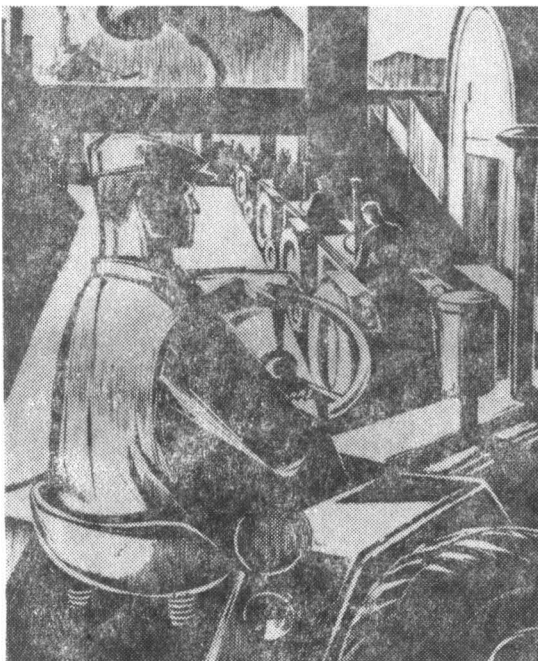

9. *Stoica Dumitrescu* — Scenă de război
creion (litografie) — 0,530/0,410 semnat
stg. jos. Stoica D. (1)919 prove-
niența — Muzeul Țara Birsei 1950
Muzeul de artă Brașov — inv. 1243.

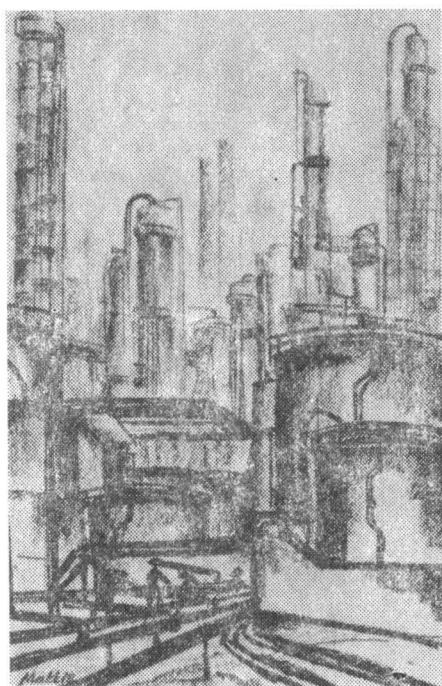
10. *George Juster* — Țigănuș,
acuarelă — 0.565/0,477 semnat dr. jos
— Juster, nedatat,
proveniența — cumpărat de la
autor, 1957 Muzeul de artă
Brașov — inv. 566.

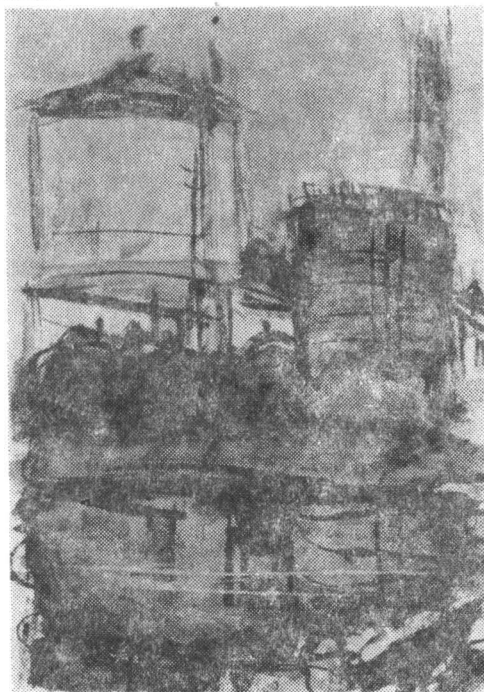
11. *Stefan Mironescu* — Blocuri noi,
acuarelă — 0,490/0,337
semnat stg. jos, 1961 proveniența — achi-
ziție expoziția regională de artă pl. 1961,
Muzeul de artă Brașov — inv. 1115.

12. *Helfried Weiss* — Tractoare,
xilogravură — 0,620/0,460
semnat dr. jos — Weiss (19)64
proveniența — achiziție de la
expoziția regională, 1964
Muzeul de artă Brașov
— inv. 1426

13. *Ioan Maltis* — Rafinăria Ploiești,
cărbune — 0,645/0,450
semnat slg. jos — Maltis, nedatat,
proveniența — achiziție, expoz. reg. 1965
Muzeul de artă Brașov — inv. 1622

14. *Friedrich Bömches* — Peisaj
industrial — acuarelă — 0,395/0,295
semnat stg. jos — Bömches
proveniența — achiziție la expoz.
reg. 1964

Muzeul de artă Brașov — inv. 1313.

15. *Marcel Chirnoagă — Monumentul, acvaforte — 0,490/0,350 semnat stg. jos — M. Chirnoagă, nedatat, proveniența — repartizat de la Muzeul de artă R.S.R. 1971 Muzeul de artă Brașov — inv. 2089.*

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

Zoltan Banner	<i>Mattis Teutsch</i> ,
Ed. Meridiane, Buc. 1970.
Radu Bogdan	<i>Schacht Waldemar</i> , în
„Arta plastică”, nr. 2, an. 3/1956
Barbu Brezianu	<i>Nicolaie Tonitza</i> ,
Ed. Academiei, R.S.R., Buc. 1967.
Paul Constantin	<i>Grafica politică a lui Iser</i> ,
Ed. de stat pentru literatură și artă Buc. 1955.
Eleonora Costescu	<i>Gheorghe Petrașcu</i> ,
Ed. Meridiane. Buc. 1975.
Maria Dumitrescu	<i>Elena Popea</i> ,
Ed. Meridiane. Buc. 1969.
Ion Frunzetti	<i>Mișu Popp</i> ,
Ed. de stat pentru literatură și artă Buc. 1956.
Harald Krasser	<i>Friedrich Miess</i> ,
„Neuer Weg” — 5 oct. 1968.
Negoiță Lăptoiu	<i>Profiluri grafice contemporane</i> ,
Ed. Dacia, 1975.
Jaques Lassaigne	<i>Stefan Luchian</i> ,
Ed. Meridiane. Buc. 1972.
Marin Mihalache	<i>Cecilia Cufescu Storck</i> ,
Ed. Meridiane. Buc. 1969.
George Oprescu	<i>Grafica românească în secolul XIX</i> — vol.1
Fundatia regală pentru literatură și artă, 1942—1945.
George Oprescu	<i>Carol Popp de Szathmary</i>
Ed. de stat pentru literatură și artă Buc. 1954
George Oprescu	<i>Aurel Iiquidî</i> ,
Ed. Meridiane. Buc. 1965.
Petre Oprea	<i>M. H. Maxy</i> ,
Ed. Meridiane. Buc. 1974.
Manfred Wittstock	<i>Friedrich Miess und das Wagnis</i> ,
In „Neuer Weg” din 27 oct. 1971.
Manfred Wittstock	<i>Die erste Kunstausstellung in Siebenbürgen</i> ,
in „Neuer Weg” din 16 august 1972
Manfred Wittstock	<i>Nikolaus der Maler</i> ,
in „Neuer Weg” din 15 mai 1974.
Manfred Wittstock	<i>Ernst Honigberger</i> ,
in „Neuer Weg” din 5 iunie 1974.
Hans Wühr	<i>Honigberger Ernst</i> ,
München, 1964.
<i>Alexandru Phocbus — 1899—1954</i> ,
Expoziție retrospectivă — catalog.
<i>Grafica militantă românească</i> ,
Ed. Meridiane. Buc. 1963.

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die vorliegende Arbeit — man könnte sie auch eine Chronik in Bildern (einer relativ langen Zeitspanne von 1800 — 1976) nennen — untersucht die Graphiksammlung des Museums und beabsichtigt, einige sonst schwerer zu gängliche bedeutende Arbeiten bekanntzumachen. Durch die chronologische Reihenfolge der Darlegung wird versucht, die Graphiken in ihrer Entwicklung darzustellen und zwar von der Laiengraphik (vorwiegend Landschaften) und von Arbeiten, die ans Dokumenthafte anklängen, bis zu der durch die zeitgenössische soziale Wirklichkeit engagierte Kunst. Auf diese Weise können somit die verschiedenen Richtungen, auf die sich unsere Kunstschaffenden seit mehr als einem Jahrhundert konzentrierten, aufgezeigt werden.

Da ein Teil der Sammlungen aus dem früheren Burzenländer sächsischen Museum übernommen wurde, hielten wir es für notwendig, auf die Rolle hinzuweisen, die die sächsischen Künstler Siebenbürgens auf diesem Gebiet der bildenden Künste gespielt haben.

Wir berufen uns dabei vor allem auf die beiden Schulen moderner Kunst — wenn man sie als solche bezeichnen kann — die, in zwei aufeinander folgenden Generationen in Sibiu (Hermannstadt) und Braşov (Kronstadt) ihre Tätigkeit entfalteten. In Sibiu sammelten sich um den aus Deutschland gekommenen Carl Dörschlag (1832 — 1917) die siebenbürgisch-sächsischen Maler des XIX. Jahrhunderts, die sich zum Ziel setzten, durch ihre künstlerische Tätigkeit die Bevölkerung zu einem besseren Kunstverständnis zu erziehen.

In Braşov (Kronstadt) bemühte sich Friedrich Miess — und die von ihm beeinflussten Maler der Stadt — durch Ausstellungen, Vorträge und Museen die Anstrengung des gleichen Ziels fortzusetzen. Der jungen Generation (Mattis-Teutsch, Hans Eder) gelang es, den sächsischen Künstlern Siebenbürgens einen Platz auf dem Gebiet der Kunst unseres Landes zu sichern.

Diese Periode stimmt mit der Zeitspanne überein, in der es Grigorescu gelang, sich auf dem Gebiet der Graphik zu behaupten, während Aman die rumänische Zeichen- und Gravirkunst auf die gleiche Wertstufe mit der Malerei hob und seine Arbeiten in Ausstellungen sowie in Privat und staatlichen Museen aufgenommen wurden.

Von der knappen Ausdrucksweise, der Schroffheit, oder im Gegensatz dazu — der Zartheit der Schwarz-Weiss-Darstellung gefangengenommen, wendet sich die ganze Malergeneration vom Ende des XIX. und Anfang des XX

Jahrhunderts dieser Kunstgattung zu, oft nur, um eine dem Untergang geweihte Gesellschaft abzulehnen (Luchian, Iser, Tonitza, Jiqoidi).

Auch die Gravierkunst wird vertreten und zwar von zwei anerkannten Künstlern: Gh. Petrașcu und Mattis-Teutsch, die beide von ihnen bevorzugte und in Ölbildern dargestellte Themen neu bearbeiten.

Obwohl die Gravierkunst verhältnismässig schwach vertreten ist, wird dieser Mangel durch den künstlerischen Wert der Erzeugnisse sowie durch die Gediegenheit der Künstler aufgewogen.

ARTA PLASTICĂ BRAȘOVEANĂ ÎN SOCIALISM

de DINU VASIU

Pe șantierul de creație plastică brașoveană, succesiunea epocilor de bogată istorie și cultură, reprezintă o înzestrare cu valori spirituale și însușiri specifice devenite tradiționale, o structură din care crește, ca dintr-un strâmoșesc ogor, noile opere contemporane.

Nu putem dar să definim produsul plastic al artiștilor brașoveni, despărții de trecutul pe care îl continuă îmbogățindu-l, nici scos din cadrul unei ambianțe spirituale și afective caracteristice moștenite. Este chiar o trăsătură principală de recunoaștere, păstrarea și afirmarea ambițioasă a unor caractere fundamentale, pe parcursul metamorfozelor, oricât de moderne, din procesul de creație. Arătându-le succint, fixăm de la început coordonatele lăuntrice pe care se așază în mod necesar edificiul plastic brașovean contemporan.

Vrednic de relevat în primul rînd este faptul că de veacuri în spațiul brașovean, lucrează și crează împreună, într-o armonioasă comuniune și reciprocitate, români, maghiari și germani.

Mai este cadrul de natură muntenească în care trăim și care ne modelează în concepția, sentimentul și preferințele noastre după propria-i structură. Îi datorăm astfel înclinarea pentru solidaritate și temeinic, pentru monumental, pentru gândire cuprinzătoare și sinteză, pentru contraste hotărîte și sentimente fără echivoc. Le vom recunoaște ușor în arta munteanului.

Mai este încă orizontul istoric și eroic al spațiului brașovean fără hotar în timp, mai ales deschis spre viitor, cu înaltele îndatoriri preluate de la înaintași.

Pentru Brașovul care s-a menținut de-a lungul veacurilor, ca unul din bastioanele culturii românești, pentru toată suflarea de dincolo și dincoace de munți, era firesc ca arta să devină la nevoie armă de luptă, —revendicatoare a dreptății și îndemn la unire și propășire socială. Amintim numai de pictorii brașoveni Constantin Lecca și Mișu Popp, care au luptat cu mijloacele artei lor la împlinirea idealurilor revoluției de la 1848, libertate, unitate și propășire națională. Constantin Lecca prin binecunoscutele compoziții isto-

rice, folosite ca suport al idealurilor revoluționare. Mișu Popp prin portretele unor personalități de seamă din istoria și cultura țării noastre, eroi și martiri ai trecutului zbuciumat, prezentate drept pilde vrednice de urmat. Însușirile morale și de caracter cu care și-au investit operele, depășesc academismul epocii, flacăra revoluționară topind convenționalul, eliberând expresia, punind în valoare viața cu imboldurile sale firești. Opera lor, alături de a celorlalți pictori pașoptiști, deschide calea realismului modern, reînvîndu-se și ca revoluționari ai picturii românești.

Tradiția patriotismului și umanismului, promovată cu consecvență de artiștii brașoveni, i-a introdus în realismul socialist modern, contemporan, prin opere de înaltă valoare artistică.

Opera unor artiști ca Mattis Teutsch, Elena Popea și Hans Eder ca să-i numesc pe cei mai de seamă ai perioadei premergătoare și de început, din jurul anului de răspîntie al eliberării, 1944, poate fi considerată o glorioasă prefață.

Prin ale sale „Flori sufletești“, imagini expresionist-liric-abstracte, în care floarea este luată drept model de organizare armonioasă pentru lumea înconjurătoare, Mattis Teutsch participă alături de Kandinski și Klee cu care a expus împreună, la tendința de a educa și consolida o nouă societate, printr-o artă purificată de pasiuni, artă de fantezie și înaltă spiritualitate, care să fie un cadru reconfortant de viață. Iar printr-o elevată geometrie de forme, evocînd urbanistica, industria, artele, structura socială, intitulată de artist „Structuri sociale“, iar mai târziu „Realism social constructiv“, Mattis Teutsch se alătură școlii Bauhausului în crearea cadoului estetic social de viață, corespunzător epocii moderne de industrializare și tehnică avansată.

Elena Popea a călătorit mulți ani prin Franța, Spania, Italia, ca și prin ținuturile transilvănene, pictînd peisaje, chipuri de oameni, festivități populare, cu o mare putere de pătrundere în substanța folclorică a datinilor, a specificului, iar în peisaje a spațiului sufletesc, folosind caracteristice nuanțări argintii, deopotrivă aeriene și dramatice, ca o surprinzătoare trăsătură de unire între Pallady și Petrașcu, tot pe atît de prețioasă.

Hans Eder, coleg de generație cu expresionistul austriac Oscar Kokosca, adaptează violențele de formă și culoare ale expresionismului german la o viziune personală mai echilibrată și în trăsături energice, cu un colorit dogoritor, și sobru, crează portrete de o concentrată caracterizare psihologică, peisaje și natuiri statice de o mare vitalitate organică.

Dacă între cele două războaie mondiale, cînd se încheia arta noastră cultă modernă, mari maeștrii ai penelului, mari poeți ai culorii, ca Grigorescu, Andreescu, Luchian, Tonitza, Pallady și mulți alții, și-au făcut un crez artistic din a ridica în lumina unei reprezentări moderne specificul nostru național, de a face o artă românească, firească orientată către adevăr și umanism, cu atît mai mult în zilele noastre, cînd ne aflăm total eliberați de constrîngeri sociale, cînd creația de artă este substanțial susținută, devenind o preocupare de stat și cunoaște un tot mai mare avînt, artiștii plastici în mod necesar sprijină cu arta lor, edificarea societății noastre socialiste.

Momentul contemporan de dezvoltare a artelor plastice românești, în ansamblul artei universale este deosebit de important, pentru că în noianul

de tendințe contradictorii, care frământă activitatea artistică internațională, evoluție neorientată, întâmplătoare, în neant, ajungându-se pînă la manifestări vizuale fără preocupare estetică, deși uneori cu declarată intenție socială de negare și exasperare, așa numite non-artă și anti-artă, se direcționează pentru arta plastică românească o cale de veritabil progres artistic, menit să contribuie la atingerea țelului final, fericirea umană, comunismul.

Însumați acestor comandamente, alături de continuatori pasionați ai postimpresionismului interbelic, de prețiozitate a materiei coloristice și spontaneitate a trăsăturii, cum sînt pictorii Ștefan Mironescu, Iacob Brujan, Conrad Veleanu, Eduard Marres, Ion Vlădăreanu, Zoe Gavrilescu, Lukasz Irina, cu deosebire Mihail Petrescu, care actualizează pictura pe sticlă cu autenticitate și har de rapsod popular, se afirmă cu tot mai multă putere, forme moderne ale permanent și general umanelor înclinații expresioniste și constructiviste, de lirism poetic și suprarealism, nevoia de sinteză și abstracțiune, în imagini larg evocatoare și de mesaj social.

Expresionismul lui Friederich Bömches se naște dintr-o dramaturgie a luminei și umbrei, a culorii, a desenului însăilat și capricios, făcînd să apară din cîmpul negru al fondului misterioase și dramatice sugestii de pe șantierele hidrocentralelor, din uzine sau despre țărani din munții Apuseni. Formele pîlpîitoare și în felul particular al lui Bömches cu noblețe grotești, par reflectate din oglinda inexorabilă a destinului, în care viața apare împreună cu neantul în care se consumă și din care se naște mereu. Viață consumîndu-se, viață renăscînd. Este sensul grav și filozofic al artei lui Bömches. Foarte legat de plaiurile natale, țărani și muncitori, peisaje, păsări și animale, Bömches le dă înfățișare de legendă și fabulos, de tragică măreție sau reavăn humor, izul de poveste eroică ajunsă în contemporaneitate. Exuberanța de natură poetică a expresionismului său îl ferește de angoasă, îl face stimulator.

Mai alegoric și de viziune cosmică este expresionismul Aureliei Mărgineanu-Stoe, în care, ca niște închegări de lavă, izbucnind dintr-un temperament tumultuos, felii de planetă populată cu oameni care se agită printre ciclopice construcții, călătoresc prin spațiu către un soare dens, către un ideal și destin al lor.

Proiectarea în spațiu către toate zările, cu dinamismul și configurația unei explozii, de construcții, cartiere, orașe, din ultimele sale compoziții, este simbolică și semnificativă pentru exploziva expansiune urbană și industrială din țara noastră.

Virtuți lirice de evocare și logică fermă de construcție a imaginii, pot fi considerate trăsături specifice plasticii brașovene în general.

Estetica geometrică, a formelor îndeosebi, a devenit limbaj plastic, modalitate plastică constructivistă, pentru numeroși artiști care, pe diferite căi și resurse de sensibilitate diferite, se apropie de arta ambientală, de organizarea cadrelor estetice, cu care să ne împodobim mediul social de viață.

Eftimie Modilcă își acordează paleta pe o strună lirică ce își trage seva inspirației din folclor și crează ciclul de grațioase „Pădurence”, sau ciclul de largi evocări liric abstracte de peisaj românesc, imagini monumentale de aniversări, prezentare a cincinalelor în industrie, ca și frământata istorie a Partidului Comunist Român.

Artizan desăvîrșit, multilateral în preocupări, îmbină ilustrativul cu constructivismul cubist și suprarealismul simbolic, pentru un larg reper-toriu de referiri, de la colțul de natură la cele mai general-sintetice evocări. Ca elemente de ambiant experimentează folosirea însușirilor spațiale ale pie-selor industriale prin transformarea lor în monumente publice și aplicații decorative în relief pe motive de artă populară. Eftimie Modilcă valorifică decorativ lirismul de spațiu mioritic al inspirației sale.

Cu o picturalitate de mare sensibilitate și rafinament, Gheție Hilohi își lărgeste tot mai mult câmpul reprezentărilor și printr-o alăturare impres-ionistă, nu de pete ci de mari suprafețe și forme colorate, crează ambianța emoțională dintr-o uzină, șantier, de pe ogoare, elanul activităților colec-tive. Dă mare însemnătate construcției imaginii nu numai după cerințe este-tice ci și temperamentale și de semnificație. Largile sale desfășurări conțin virtual mișcarea și devenirea.

Un caracter mai declarativ de manifest au picturile tematice ale lui Zina Blănuță, care în ultimele picturi, urcînd o nouă treaptă calitativă, imaginile capătă o anumită solemnitate, semnificație simbolică, cu un colo-ris mai adinc, mai plin de mister.

Kaspar Teutsch, specialist în decorativa textilelor, începe prin a trans-pune în pictură viziunea tapiseriilor. Spirit practic și rațional, trece repede de la o stilizare pur decorativă la o stilizare cu caracter publicitar-militant. Semnificative sînt compozițiile pe tema Doftanei, alcătuite prin repetarea ritmică numai a capului deținutului, a gratiilor și numere matricole, reduc-ție care concentrează expresia și subliniază referința. Ca ultimă consecință a evoluției sale adoptă limbajul conceptual al planșei inginerului, încreză-tor și pe drept cuvînt, în forța de reprezentare a semnelor convenționale. Este o intimă potrivire între rigoarea de reprezentare a planșei și spiritul de organizare, gustul pentru acuratețe și desăvîrșire tehnică a artistului. Intervine încă bătaia de aripă a fanteziei, care reasază datele planșei în ordinea vie a evocării și semnificației semnelor. Se înalță astfel cu măreții de laici catedrale, esafodajul și țesătura de semne simbol, evocînd construc-ții, procese industriale, seninătăți stenice și de satisfacții intelectuale.

Printre lirici, un loc deosebit îl ocupă Mattis Ioan, fiul lui Mattis Teu-tsch, cu o romantică înclinare, cu eleganță a formelor și coloris cald, muzi-cal, îmbinate într-o manieră proprie. Fie că sînt motive industriale, natu-ri statice, compoziții sau peisajul montan al Țării Birsei, dantelăria desenului, aura de incantație a culorii, ne introduce în romantica patrie a visurilor artis-tului. Pitorescul motivelor este împlinit cu amploarea decorativă a simbolului. Iată de ce idealizarea pe care o operează arta lui Mattis Ioan este paradoxal veridică și prețioasă.

Acuarela este una din disciplinele tradiționale brașovene, cu consec-vență și pasiune practicate pînă în zilele noastre, ilustrînd întreaga evolu-ție a picturii din ultimele decenii, începînd cu cel mai vechi acuarelist Iosef Kammner, de, notație documentară și descrierile impresioniste de natură ale lui Valeriu Maximilian. Un glorios moment al acuarelei brașovene ni-l oferă Gustav Kollar, artist emerit, cu intimitatea de viață și peisaj a Bra-șovului, țesută în borangicul culorilor transparente, cu modestia dar, și măies-tria cu care privighetoarea își deapănă perlele trilurilor sale.

Leitter Artur, acuarelist cu predilecție, dar care pictează și în ulei, cu aceleași pete largi, așezate cu spontaneitate și energie, cu amploare decorativă și vitalitate organică, scene de muncă, peisaje industriale, urbane și rurale.

Și Zina Blănuță face un popas fertil în acuarelă, redând cu igenuitate și frăgezime chipurile de copii și suavitatea florilor.

Autorul acestor rinduri încheie cortegiul acuareliștilor cu metaforele sale plastice. Prin puterea de sugestie a culorilor, prin simbolismul comparațiilor, se evocă tainicile grădini în care înfloresc sentimentele umane, înfățișarea lăuntrică a înfăptuirilor cotidiene.

Sînt variate și meritorii realizările întregii pleiade de artiști plastici brașoveni de la mai vîrstnicii Hübner Karol, Hădiac Ana, Veg Eugen, Codreanu Neculai, Grigore Zincowski, Balint Ștefan, Bilciu Ștefan, Renatte Mildner Müller, la generația mai tînără Vasilichian Alexandra, Bodea Tatu-lea Veronica, Bozosan Marcela, Simo Enikő, Kovaci Ștefani Veronica, Codre Florin, Butnaru Florin, Mircea Asciiu, Constantin Grecu, Csütak Levente, Mariana Firăstrău. Îndrăsnelile anticipatoare, entuziaste, uneori de sinceră brutalitate, mai tulburi dar și de tulburătoare promisiuni, nefinalizate încă, din arta tinerilor pot forma obiectul unui studiu aparte.

Mai toți pictorii brașoveni au practicat auxiliar desenul, gravura, dar printre artiștii dedicați în întregime acestei discipline se numără graficieni de prestigiu.

Helfried Weiss, mînuitor cu aceeași măiestrie a gravurii, acuarelei, colajelor, și șabloanelor, cu imaginație activă și de formație literară, își găsește temele pretutindeni, peisaj, acțiuni sociale, meditații filozofice și libere plămuiți poetice, dîndu-le corp cu caracteristică distincție și suplețe. Trei atribute, sensibilitate, meditație, arhitectură, definesc universul plastic al lui Helfried Weiss. Este un comentariu spiritual, ca o teoremă cu finete demonstrată, despre aspecte și sensuri ale lumii noastre, un univers prin excelență grafic.

Harald Meschendörfer, reprezentant de frunte al graficii brașovene își reduce voit limbajul plastic la cele mai elementare semne și forme plastice, foarte cuprinzătoare în semnificații, pentru ca prin admirabile armonii geometrice să ne vorbească despre însușirile structurale ale universului în care trăim, de la configurația naturii la suprastructura urbană și industrială, adăugată de mina omului. Construcțiile grafice au echilibrul și netulburata claritate a unui clasicism modern.

Așezarea într-un ansamblu de succintă caracterizare a celor mai de prestigiu creatori plastici brașoveni, de la eliberare pînă în zilele noastre, ne convinge de varietatea manifestărilor și seriozitatea de concepție cu care și-au elaborat operele.

În toate disciplinele și tendințele amintite și care sînt strîns legate de civilizația noastră modernă, se simte grija ca haina artisticului să nu falsifice adevărul pe care îl îmbracă, nici să îmbrace frumos, un oarecare manechin convențional. Mai este promovată ideea că valoarea educativă a operei de artă trebuie să fie susținută de valoarea artistică.

Programul Congresului al XI-lea al Partidului Comunist Român, aduce o și mai profundă înțelegere a identității utilitate și valoare „în opera de artă”.

Pe calea împlinirii menirii sale sociale, arta plastică brașoveană are șansa unei împetuoase ascendențe.

DIE BILDENDE KUNST AUS BRAȘOV (KRONSTADT) IM ZEITALTER DES SOZIALISMUNS

(ZUSAMMENFASSUNG)

In dieser Abhandlung versucht der Verfasser den Platz der bildenden Künstler aus Brașov (Kronstadt) innerhalb der gesamten rumänischen Kultur festzustellen. Beginnend mit Mișu Popp (1827—1892) sowie mit den anderen Vorläufern der Malerei und Graphik aus Brașov (Kronstadt), geht der Verfasser besonders auf jene Künstler ein, die sich in den Jahren des sozialistischen Aufbaus durch außergewöhnliche Schöpfungen hervorgetan haben. Dieses sind künstlerische Dokumente von großem Wert sowie Bildchroniken der großen Umwandlungen in Rumänien.

ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ POPULARĂ

ASPECTE DOCUMENTARE PRIVIND PIUĂRITUL ȘI DÎRSTĂRITUL DIN ȚARA BÎRSEI (SECOLUL AL XVIII-lea — ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-lea)

de LIGIA FULGA

E unanim acceptată ideea că în abordarea unor cercetări cu profil cultural sau etnografic se face apel mereu la informații din diverse domenii, necesare tocmai pentru a rezolva în mod competent dificultățile ce apar în elucidarea unor aspecte de o mare complexitate, întâlnite în cadrul cercetărilor de acest gen. Astfel, recunoscînd caracterul interdisciplinar al metodologiei moderne adoptate în cercetările etnografice¹, introducem în acest context importanța materialului documentar oferit de arhivă care furnizează studiilor etnografice, reale și, totodată, valoroase date asupra unor ocupații dispărute demult în anumite zone ale țării. Mai mult chiar, valorificînd conținutul documentelor, aceste surse informative sînt în măsură să completeze anumite aspecte și, fără exagerări, pot să devină puncte de reper solide în argumentarea unor trăsături definitorii privind investigarea unor ocupații dispărute. În acest sens, folosind drept suport informativ o serie de documente aflate în custodia Arhivelor statului din Brașov, vom încerca să conturăm cîteva aspecte referitoare la practicarea piuăritului și dîrstăritului de către populația satească din Țara Bîrsei în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*.

Se știe că tehnica piuăritului și dîrstăritului apare pentru prima oară în cadrul economiei naturale închise a țaranului român care produce, în exclusivitate, pentru nevoile sale stricte casnice. Deși nu ne-am propus să ne ocupăm despre vechimea acestui meșteșug în Țara Bîrsei, totuși în lucrarea de față sînt menționate documente ce sugerează acest lucru, amintind de privile-

¹ Romulus Vulcănescu, *Etnologia și folcloristica*, Ed. Academiei, Buc., 1975, p. 92.

*) În domeniul care ne interesează, contribuții importante a adus Cornel Irimie în monografia *Țări Bîrsei*, vol. I, Ed. Academiei, Buc., 1972, cap. *Instalații, meșteșuguri și alte îndeletniciri*, p. 342—357. Despre practicarea piuăritului în alte zone au scris: Lucia Apolzan, *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*, Buc., 1944, p. 87—91; Cornel Irimie, *Pivele și vîltoarele din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului*, în *Studii și comunicări*, 2, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1956, Ion Chelcea, în *Etnografia Văii Bistriței*, Buc., 1973, cap. V. Industria satească. 1. Pive de bătut sumani, 2. Steze, p. 397—419.

giile „strămoșilor” noștri care aveau dreptul să confecționeze zeghe și chiar să posedे pive sau dirște.

Trebuie precizat că sfera preocupărilor noastre se limitează la prezentarea acestui meșteșug exercitat *numai de locuitorii satelor din Țara Birsei*, meșteșug care, în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, ia o deosebită amploare, avînd drept consecință transformarea producției de tip casnic într-un timp relativ scurt, într-o producție de mărfuri ce are în vedere vinzarea produselor. În secolul al XVIII-lea, industria textilă sătenească din Țara Birsei, formată în majoritatea cazurilor de meșteșugarine breslași români, se dezvoltă în paralel cu activitatea breslelor brașovene care își pun amprenta asupra factorilor specifici ce caracterizează practicarea dirstăritului și piuăritului în această zonă.

Coordonatele care fixează activitatea de piuărit și dirstărit în contextul general al meșteșugului se bază prelucrarea fibrelor textile, prezent atît în sfera de preocupări a postăvarului, țesătorului de lină sau perpetarului breslaș brașovean cît și a țaranului nebreslaș din satele vecine Brașovului, comportă două aspecte: primul se referă la participarea parțială a țaranului nebreslaș la procesul de muncă a meșteșugarului breslaș care recrută mîna de lucru din rîndul populației sărace de la sate, iar al doilea se referă la exercitarea completă și independentă a tehnicii țesutului, cu toate operațiile de prelucrare, meșteșugarul nebreslaș permițîndu-și în acest caz, libertatea să confecționeze și să vîndă produse specifice românești cum ar fi de pildă zeghea, straiul, cergile, saricile etc.

În primul caz, folosirea frecventă a forței de muncă din rîndul satelor a avut drept consecință transformarea lor în adevărate sate „specializate” în anumite operații de prelucrare a linii și cînepii, după cum se informează un document din 1796 care precizează că „majoritatea locuitorilor din împrejurimi trăiesc din *tors*”². Operațiile la care erau utilizați țaranii vizau mai mult primele faze de prelucrare a materiei prime cum ar fi cardarea, dărăcitul sortarea, spălarea, uscarea și în sfîrșit torsul linii³, restul operațiilor care presupuneau însă o tehnică superioară erau rezervate maestrilor brașoveni. Același lucru se poate spune și despre situația unor pivari români care erau folosiți în mod constant de breslași: „...maestrii privari (breslași, n.n) de fapt nu există, însă postăvarii și perpetarii țin români pregătiți pentru acest lucru care dau la piuă materialele lucrate de postăvari și perpetari. Pivele aparțin postăvarilor și perpetarilor”⁴.

O deosebită importanță acordăm însă celui de al doilea aspect care pune în evidență practicarea completă și independentă a tuturor fazelor de prelucrare a linii, deci și faza care ne interesează pe noi, anume tehnica piuăritului și dirstăritului, foarte răspîndită în Țara Birsei în perioada de care ne ocupăm. Pentru a argumenta cu informații documentare practicarea pe scară largă a piuăritului și dirstăritului de către locuitorii satelor situate în

² Arhivele Statului Brașov; Moisuc, Elena, *Industria textilă din Brașov și Țara Birsei, Catalog de documente*, vol. I, Buc., 1960, doc. nr. 1277, p. 359. (Se va prescurta în continuare *Ind. textilă ... catalog doc. nr. ...*).

³ *Ind. textilă ... catalog doc. nr. 1177, p. 231.*

⁴ *Ind. textilă ... catalog doc. nr. 358, p. 146.*

această zonă, încercăm să subliniem amploarea acestui meșteșug prin semnalarea instalațiilor specializate în acest sens, frecvente în întreaga Țară a Birsei precum și a produselor românești care în anumite faze de finisare sînt date la pive, dîrste sau viltori. De asemenea, ca urmare a dezvoltării vertiginose a industriei sătești care se baza pe o producție de mărfuri de mari proporții tocmai pentru a satisface necesitățile pieții, am reușit să desprindem din documentele brașovene cîteva aspecte semnificative ale concurenței ce apare între meșteșugarii nebreslași din Țara Birsei și brisilele postăvarilor, țesătorilor de lînă, perpetarilor din Brașov.

1. *Răspîndirea instalațiilor specializate* în prelucrarea fibrelor textile (pive, dîrste, viltori) presupune în primul rînd prezența unor condiții hidrofizice favorabile, adecvate. Astfel, regiunea muntoasă a Carpaților meridionali alimenta depresiunea Țării Birsei cu o bogată rețea de ape curgătoare limpezi și cu un debit relativ constant. Așa se explică faptul că anumite zone cum este aceea a Branului, Zărneștilor, Timișului sau a Scheilor se „specializează” în piuarit și dîrstărit, dacă ținem socoteală de prezența numeroasă a pivelor și dîrstelor semnalate în aceste zone de documentele din Arhiva statului din Brașov.

Analizînd conținutul materialului documentar din secolul al XVIII-lea, aflăm într-un act judecătoresc din 1732 de existența unei dîrste la Turcheș, în posesia unui român: „Barbul Radului cu soția Stanca cer Magistratului să dispună menținerea lor în posesiunea dîrstei moștenite de la Paraschiva, soția lui Voinea dîrstarul și soacra lui Barbul”⁵. Un document din fondul Stenner ne convinge că în 1700 existau dîrste în Schei ca fiind proprietatea românilor: „Petru, fiul lui Vasii Curnegru „dîrstarul ot Schiai”, către „Andriaș Hianig” adeverește că-i vinde de bunăvoie dîrsta lui pentru suma de fl. 110 și 3 holde cu dreptul să stea la dîrstă cît va trăi și să aibă venitul după strai în schimbul unei arezi de 6 ort pe an”⁶. În anul 1783 s-a construit „pe hotarul Rîșnovului o dîrstă”⁷, la Zărnești, în 1746 erau „două dîrste ale lui Stanciul dîrstarul și Stanciul Crăciun”⁸, iar în 1804 „Magistratul arată că popa Bratu Baiul împreună cu 23 de coloni din Zărnești cu cerut să se lase mai departe în stăpînirea posesorilor, cele trei dîrste din Zărnești. Dîrstele au fost construite de strămoșii lor, din propriile mijloace, una acum 200 ani, alta acum 150 ani, a treia cu 50 de ani în urmă...”⁹.

Este interesant de precizat că documentele nu semnalează dîrste aflate în posesia breslașilor brașoveni, ci ele aparțin în exclusivitate doar dîrstarilor români.

Acest lucru este explicat de însăși caracterul funcțional al dîrstelor care serveau în principal la finisarea produselor românești (saricile, straiile, cergile etc.) ce împodobeau interiorul nostru țărănesc sau constituiau piese din componența portului românesc. Dîrstele îndeplineau două operații necesare în prelucrarea țesăturilor, alătîr îngroșarea lor cît mai ales scoaterea părului de la strai și sarici pentru a realiza acel aspect mișos specific acestor produse.

⁵ *Ind. textilă ... catalog doc. nr. 133, p. 75.*

⁶ Arhivele Statului Brașov, *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Orașul Stalin*, vol. I, Buc., 1955, doc. nr. 184, p. 40.

⁷ *Ind. textilă ... catalog doc. nr. 987, p. 201.*

⁸ *Ind. textilă ... catalog doc. nr. 178, p. 90.*

⁹ *Ind. textilă ... catalog doc. nr. 61, p. 30.*

În secolul al XVIII-lea, în Țara Birsei, pe lângă dirste, crește și numărul pivelor, spre nemulțumirea breslașilor brașoveni, care devin concurați din ce în ce mai mult de industria sătească din jurul Brașovului. „Dacă înainte vreme erau permise numai două pive în satele românești, Tohan și Zărnești, fiecare din ele numai cu două ciocane (Hämmer), iar acestea nu aveau voie să facă mai mult postav decît e necesar nevoilor casei”¹⁰, referitor la secolul al XVIII-lea posedăm numeroase documente care atestă marea frecvență a pivelor construite de românii care se ocupau cu piuatul postavului. Un document din 1728 ne informează că în timp ce breslașii cereau Magistratului să reducă pivele din Tohan și Zărnești, „s-au construit pive în susul Branului și în Târlungeni”¹¹; în 1748 exista deja o pivă la Codlea cu obligația să nu facă decît zeghe¹², în Satulung apare o pivă în anul 1768¹³, ca în conscrierea aceleiași posesiuni din 1786 să aflăm de existența „unei pive (panni tunsoria) în locul Epres și alta pe valea Gircin”¹⁴. De altfel, zona aglomerată cu instalații de pive era valea Timișului, folosită în acest scop atît de locuitorii celor patru sate situate în vecinătate, cît mai ales preferată de postăvarii și țesătorii de lînă brașoveni care încercau să-și construiască pive pe Timiș, cu toate că majoritatea pivelor lor se aflau în Schei; acestea însă erau insuficiente în fața cerințelor mereu crescînde ale breslașilor care s-au înmulțit. Un document din 1788 arată motivele pentru care breasla țesătorilor de lînă solicită permisiunea de a-și construi o pivă pe valea Timișului: „Breasla are nevoie de acest loc pentru construcția unei pive, căci cea din Schei nu este suficientă, atît din cauza că apa este în cantități reduse, căci ciocanele grele ale pivei au nevoie de mai multă apă decît o moară de de măcinat¹⁵, cît și fiindcă numărul măștrilor a crescut de la 20 cît era cu ani în urmă, la 60”¹⁶. Un alt motiv pentru care postăvarii solicitau Timișul este faptul că iarna pivele din Schei erau nevoite să-și întrerupă activitatea din cauză că apa îngheața, breslașii brașoveni fiind siliți să-și dea postavurile la pive, străine, cum ne semnaleză un document din 1782: „piua lor din Schei nu poate lucra postavuri prea bune din cauza apei murdare care se scurge de la alte pive afară de aceasta, apa de la piua din Schei îngheață, astfel că iarna nu pot lucra; din această cauză au fost nevoiți iarna să dea postavurile la piua din Zărnești”¹⁷. Dirstariei și pivării de pe Timiș se plîng în fața Magistratului de intenția țesătorilor de lînă de a-și instala o nouă piua, din pricină că numărul pivelor și morilor e deja destul de mare iar debitul de apă va scădea și mai mult dacă se va construi o nouă pivă, localnicii piyari fiind astfel constrînși să-și înceteze activitatea¹⁸.

¹⁰ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 321, p. 133.*

¹¹ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 119, p. 72.*

¹² *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 184, p. 91.*

¹³ Gernot Nussbächer, *Poseziunile orașului Brașov din epoca feudală, partea I, Brașov, 1972, p. II—III—IV—V—5. (Manuscris la Arhivele Statului Brașov).*

¹⁴ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 919, p. 274.*

¹⁵ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1253, p. 350.*

¹⁶ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1254, p. 350.*

¹⁷ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 475, p. 174.*

¹⁸ vezi nota 2

Materialul documentar atestă prezența numeroasă a pivelor nu numai pe valea Timișului ci și la Tohan în 1794¹⁹ sau Zărnești unde existau trei pive atendate în anii 1770, 1771, și 1774²⁰, ori la Crizbav unde în 1792 se afla de asemenea o piuă²¹. Practicarea dirștăritului și piuăritului ia o asemenea amploare la începutul secolului al XIX-lea încît posesiunea Bran avea în arendă în 1801, 10 pive și 7 mori de zeghe²². Cînd „popa Dumitru Babeș, colibaș din Bran, cere permisiunea să construiască o piuă pe teritoriul Branului,“, i se dă un răspuns negativ pe motiv că „ceilalți colibași care au pive au rugat să nu se mai construiască una nouă, căci nici ei n-au destul de lucru“²³.

Prin urmare, asistăm în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea la o mare dezvoltare a piuăritului și dirștăritului devenind astfel unul din meșteșugurile satești importante pentru locuitorii din această zonă. Breslașii brașoveni „se vād amenințați în prosperarea breslei lor din cauza concurenței *extrabreslașilor care aveau pive în toate satele*“²⁴. Astfel, tehnica dirștăritului și piuăritului se generalizează ca urmare a atragerii industriei satești de prelucrare a fibrelor textile în circuitul comercial, interesată în primul rînd de cerințele pieții. În acest mod, meșteșugarul nebreslaș prejudiciază interesele breslașilor brașoveni care aveau pretenția de monopol exclusiv în acest domeniu; de aceea, ei cer de repetate ori să fie desființate sau limitate pivele din satele vecine Brașovului; cu scopul de a reduce, într-o oarecare măsură, efectul distrugător al concurenței.

Documentele istorice care amintesc deseori de pive sau dirșle se referă de cele mai multe ori la obligațiile posesorilor de a plăti anumite taxe anuale fie castelanului de la Bran, fie Magistratului Brașovului: în anul 1794, „birăul din Bran, Ion Perșoiul cere să i se permită să construiască o piuă pe propria socoteală contra unei taxe anuale, în locul unde a fost odinioară una, dar s-a distrus de război...“²⁵. De asemenea lui „Illyes colonul din Crizbav i se lasă în posesiune mai departe piuă contra unei taxe...“²⁶. O sursă prețioasă de informații, o formează contractele de arendă încheiate cu posesorii pivelor sau pentru anumite posesiuni. De exemplu, „Dumitru Babeș, colibaș din Bran cere să-și mute piuă care a avut-o pînă acum pe hotarul Tohanului, care a fost arsă și jefuită de hoți, pe terenul Branului... contra unei arende anuale“²⁷. Un alt caz e acela al morarului Bătso Mihaly din Târlungeni, posesor al unei pive arendate, pentru care trebuia să verse în casa dominală anual 2 galbeni sau 9 fl. ren“²⁸. În cazul în care pe posesiunea arendată se află instalații de pive se recurge la inventarierea întregii instalații care se evaluează la un anumit preț. Aceste contracte de arendă ne furnizează indicii prețioase asupra tipurilor de instalația modulului de funcționare a produselor prelucrate — aspecte de importanță majoră pentru studiul etnogra-

¹⁹ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1208, p. 339.*

²⁰ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 476, p. 174.*

²¹ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1167, p. 328.*

²² *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1468, p. 420.*

²³ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1209, p. 339.*

²⁴ vezi nota 7.

²⁵ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1203, p. 338.*

²⁶ vezi nota 21.

²⁷ vezi nota 19.

²⁸ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1139, p. 321.*

fic al acestor bunuri de cultură materială²⁹. În acest sens, studiind un contract de arendă încheiat pe 15 ani pentru posesiunea Satulung în anul 1786 apare schematic descrierea elementelor funcționale de bază ale unei pive și mori de măcinat:

- locuința, camera și casa morii din lemn în valoare de 155 fl. ung.
- o sobă — 1.20 fl. ung;
- roata de apă — 5 fl. ung;
- axul principal — 3 fl. ung;
- roata dințată — 1 fl. ung;
- a doua roată de apă — fl. ung;
- roata dințată — 4 fl. ung;
- scaunul roții — 6 fl. ung;
- jghebul — 6 fl. ung;
- partea cu butucii și lada cu făină — 12 fl. ung;
- clădirea de deasupra pivei — 7 fl. ung;
- instalația de fier — 19.40 fl. ung;
- roata de apă — 3 fl. ung;
- axul — 4 fl. ung;
- troaca cu 6 ciocane — 1 fl. ung;
- fierăria — 4 fl. ung;
- jghebul — 2 fl. ung;
- 2 „vulture” — 3,50 fl. ung;³⁰

Din această inventariere sumară e important de reținut, printre altele, și elementul care face referire asupra tipului de pivă care a funcționat în secolul al XVIII-lea. În monografia Țării Birsei, Cornel Irimie afirmă că tipul cel mai răspândit în această zonă este piva cu maie sau pisălogi, o formă mai potrivită pentru apele de munte cu debit mic³¹. Avînd ca punct de referință constatarea sa, considerăm că expresia „troaca cu 6 ciocane” acoperă ceea ce înseamnă în termenii de specialitate consacrați piva cu pisălogi sau piva cu ciocane fără coadă. Numărul pisălogilor variază de la două pînă la șase „ciocane”: pivele din Zărnești erau prevăzute numai cu două „ciocane”³² cea a colonului Ilie din Crizbav și o piva de pe apa Gîrcinului aveau cîte patru „ciocane”, ca să aflăm apoi că piva din Satulung arendată în 1786, a fost construită cu șase „ciocane”. Numărul crescînd al „ciocanelor” demonstrează cerințele sporite pe care trebuia să le îndeplinească o piva, posesorii ei urmărind să piveze o cantitate cît mai mare de postav cu economie de timp.

Pe lîngă aceste informații care privesc modul de funcționare și construcție a unei pive, documentele ne relatează prezența unui complex de instalații lăzărești care folosește același principiu de funcționare bazat pe forța hidraulică; lîngă piva din Satulung inventariată în urma contractului de arendă din 1786, apare descrisă și o moară de măcinat; piva de pe Gîrcin coexistă cu o moară de ovăz. De asemenea un document din 1807 ne informează că „Radu Voinea sen., vâtaf la Dirste pe riul Timiș, cere Magistratului să aprobe

²⁹ Irimie, Cornel, în *Țara Birsei*, Ed. Academiei, Buc., 1972, p. 347.

³⁰ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1069*, p. 305—306.

³¹ Irimie, Cornel, *op. cit.*, 342, 353—354.

³² vezi nota 10.

³³ vezi nota 30.

ginerelui său, Moisi Moraru ... să construiască o moară de pisat crupe și mei, precum și o piuă, pe locul cedat de Radu Voina³⁴; sau la Zărnești se afla în 1801 o piuă, o moară de pisat și o presă de oțet în posesia unui singur proprietar³⁵. Unele pive au o dublă funcționalitate: sint folosite atit pentru piuatul postavului cit și pentru pisat orz³⁶; mai mult chiar, unii pivari „transformă o piuă într-o moară de orz, păstrind mai departe piuatul, deoarece moara este cam dărăpănată incit nu face să fie reparată...”³⁷. Bazate pe mecanisme de funcționare aproximativ similare, aceste instalații se grupează, își modifică sau adaugă unele elemente care servesc fie la măcinat, fie la pisat orz, fie la presat semințe de in sau cînepă. Astfel, arendatorul din Crizbav cere permisiunea Magistratului să construiască o piuă și să mai adauge o piatră de moară de măcinat pentru îmbunătățirea posesiunii și folosul orașului³⁸. Informații interesante găsim într-un document din 1797 despre asocierea mai multor instalații ce funcționează dependent unele de altele fiecare îndeplinind însă o altă operație: „David Koepe András a construit prima piatră (Läufer) pentru o dîrstă asemenea celor din Zărnești; a doua piatră (Läufer) pune în mișcare un ax (Welle) care servește o moară de pisat scumpie și o alta pentru zeghe. Ciocanele pentru scumpie ar trebui înlăturate și depuse la vîtaf, deoarece o astfel de construcție s-a făcut fără știrea orașului și ar ruina întreaga construcție; a treia piatră (Läufer) pune în mișcare o dîrstă în felul celor obișnuite în Dirste”³⁹. Interpretînd aceste date, oare putem trage concluzia că au existat două tipuri de dîrste în Țara Birsei, una „asemenea celor din Zărnești” iar alta „în felul celor obișnuite în Dirste”. Noi investigații în materialul arhivistic sau cercetările de teren vor lămuri desigur înțelesul adevărat al acestor formulări.

II. Un alt aspect semnificativ care dovedește practicarea în mod independent a dîrștăritului și piuăritului de către meșteșugarii nebreslași din Țara Birsei, paralel cu breslele brașovene, îl constituie și prezența produselor specifice românești care erau finisate la piuă sau dîrstă. Sint menționate în documente cergile, straiete, saricile, boboul, zeghea, abaua, pânura sau cioarecii, postavuri din care se confecționau unele piese ce făceau parte din componența vechiului port popular birsan și textile care aveau un caracter quasi-funcțional în interiorul țărănesc.

Zeghea pe care breslașii o defineau aceea „specie de postav (textores panni grisii) pe care art. 42 (din statutul breslei, n.ns.) o numește postav cenușiu de un gen mai prost (vilioris sortis)”⁴⁰ cit și pinza grosolană rămîn pînă tirziu în secolul al XIX-lea produsele de bază, specifice populației din Țara Birsei, iar dreptul de a le confecționa și comercializa era considerat un privilegiu străvechi pe care meșteșugarii de la sate și-l apărau ori de cite ori era contestat de breslașii brașoveni care voiau să pună sub controlul lor și aceste produse. Și breslașii lucrau un fel de postav asemănător zeghei, tot

³⁴ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1605, p. 431.*

³⁵ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1466, p. 402.*

³⁶ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 716, p. 227.*

³⁷ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 715, p. 227.*

³⁸ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1210, p. 339–340.*

³⁹ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1314, p. 366–367.*

⁴⁰ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 116, p. 71.*

de culoare cenușie, însă mai fin și de calitate mai bună; totuși zeghea era mai des căutăată de localnici, fiind mai ieftină decât postavul cenușiu al țesătorului de lână. De fapt, breslele din Brașov încercau să-și extindă sfera de dominație asupra tuturor produselor românilor nebreslași, urmărind să limiteze producția acestora la strictul necesar al gospodăriei; astfel, într-un document din anul 1700 aflăm că „românii din Schei roagă Magistratul să fie menținuți în drepturile pe care le-au avut de la strămoșii lor; acum ... li se interzice să facă „procoțe” (țoale învărgate, *n.n.*) deși aceasta nu e muncă de țesător de lână ci femeile au avut întotdeauna libertatea de a face: îi zeghe făcută din lina de la propriile oi pentru casă și slugi; vreți să ne-o interziceți și să ne-o luați când o găsiți!”⁴¹.

Clima rece din Țara Birsei nu era prielnică pentru a oferi țesătorilor de lână sau postavurilor pentru prelucrat o lână fină ca aceea a oilor țigăi. Din această cauză, chiar și postavurile breslașilor brașoveni erau socotite de calitate inferioară în comparație cu stofele fine importate din Flandra, Silezia, Italia. Postavul ardelenesc era destinat satisfacerii nevoilor orașenilor mijlocii și săraci, ostașilor și exportului în Țara Românească⁴². Locuitorii satelor vecine Brașovului, care se ocupau cu țesutul, foloseau ca materie primă lina țurcană care le era la îndemână, fie că o cumpărau la un preț mic deoarece era din abundență, fie că și-o procurau din surse proprii, oierii din Țara Birsei fiind vestiți prin numărul mare de oi pe care-l aveau. De pildă, un document din 1771 confirmă că „la Brașov se fabrică din lână țurcană, adică de la oile existente aici, păture groase (*hirsuta et villosa*), deoarece acest fel de lână se procură mai comod de aici, pe când lina fină se aduce din Banat și Turcia. Pături nu se fac aici la Brașov decât de soțiile românilor din suburbii, care aproape numai ele singure — soții ocupându-se cu negoțul vara — lucrează păture, iarna însă colaborează și bărbații lor, câștigându-și existența, torcând și țesând. Păturile sînt apoi date la dîrstă”⁴³. Din altă sursă documentară aflăm că românii din Schei se îndeletniceau cu fabricarea straielor; ei cer să nu fie împiedicați de breslele brașovene „să se îndeletnicească ca și pînă acum cu vopsitul țolurilor și straielor. Numărul celor care fabrică țoluri și straie se ridică de la 400—500 contribuabili care singuri își vopsesc lina. Dacă li se va interzice vopsitul vor fi nevoiți să-și mute domiciliul în Țara Românească „deoarece acesta era singurul lor mod de existență”⁴⁴.

Dacă unii locuitori din Schei se ocupau cu fabricarea și vopsitul straielor, alții au devenit dîrstari de cergi, tehnica dîrstitului fiind singura lor meserie cu care își câștigau cele necesare traiului. Astfel, un document din 1782 ne informează că „Murăroiul vâtaf și toți dîrstarii de cergi (*Kotzen-Walker*) arată că din timpuri imemorabile ei singuri au avut permisiunea să vină cu carele lor în zilele de țîrg în oraș și să ia de la oameni cergile care trebuiau date la dîrstă. Cu 40 de ani în urmă zărneștenii au avut să-și ia și ei această libertate dar Magistratul le-a interzis”. Dîrstarii din Schei

⁴¹ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 70, p. 58.*

⁴² Ștefan, Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XV-lea*, Buc., 1954, p. 143.

⁴³ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 470, p. 172.*

⁴⁴ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 208, p. 99.*

au început să fie concurați de cei din Rîșnov sau de colibașii din Branul de jos care vin în oraș și încarcă sub ochii lor carele cu cergi⁴⁵. De aceea, Magistratul hotărăște ca „numai dîrstarii brașoveni (înțelege Schei *n.n.*) să dîrstească cergile de pe teritoriul Brașovului“, iar contravenienții cum a fost de exemplu dîrstarul din Rîșnov“ care a venit la Brașov să încarce cergile nedîrstite și să le ducă la dîrstil⁴⁶ — să fie amendați și să li se confişte cergile.

Locuitorii nebreslași din împrejurimi se îndeletniceau și cu confecționarea traistelor, spre prejudiciul breslei trăistarilor, care era de fapt, singura breaslă permisă meșteșugarilor români; ei aveau dreptul să confişte traistele de la cei ce nu se aflau în breasla lor, care confecționau traiste pe ascuns, adică se dedau la „fușerie“. Tot trăistarii breslași aveau libertatea să cumpere păr de capră și „procoțele“ în care se întrețese părul de capră. „Nebreslașii nesocotesc drepturile breslei trăistarilor, lucrînd pe ascuns traiste și pături pentru vinzare. Din această cauză, trăistarii breslași se plîng Magistratului împotriva românului Ilie din Băciu care este un „fușer“ ce îndrăznește nu numai să cumpere păr de capră, ci să și facă traiste (Tanister)“. La fel procedează și locuitorii din Dîrste și Săcele, care cumpără păr de capră, îl amestecă cu lînă și fac pături⁴⁷.

Țesutul zeghei fiind un mijloc de existență pentru populația sătească din Țara Bîrsei, e firesc să capete o asemenea amploare încît să devină o marfă deosebit de căutată și prin urmare prezentă la târgurile din Brașov, concurînd cu postavurile breslașilor vindute însă la un preț mai ridicat. Breslele brașovene caută să reducă producția de zeghe a extrabreslașilor cît și zona ei de desfacere, cerînd Magistratului să decreteze vinzarea zeghei doar la cele două târguri anuale. Astfel, într-un document din 1798 „Magistratul aduce din nou la cunoștință românilor din districtul Bîrsei care fac zeghe, că prin circulara din 3 aug. 1791 și cea a judecătorei din 13 aprilie 1794 s-a interzis vinzarea zeghei de către „fușeri“, afară de cele două târguri anuale. Solicitanții pot vinde zeghe în satele din împrejurimi unde nu sînt bresle“⁴⁸ care să fie dezavantajate de concurența lor. Desigur că aceste restricții nu puteau fi respectate de producătorii de zeghe, a căror activitate devenea rentabilă tocmai prin vinzarea zeghei la târgurile din Brașov. De aceea „fușerii“ sînt nevoiți să vîndă zeghe, contrar hotărîrilor Magistratului, „pe ascuns, nu numai la târgul anual ci și la târgurile săptămînale“⁴⁹. Cei ce încăleau acest decret primeau o amendă și li se confisca zeghea. Așa este cazul lui Dumitru Barbu și Dumitru Dinu din Cristian, precum și al lui Pîrvul Riminoiu și Pîrvul Rădăcină din Rîșnov cărora le-au fost confiscate „4 buc. zeghe de 180 coți făcută de ei și adusă pentru vinzare la târgul săptămînal de la Brașov“⁵⁰. De asemenea, în 1792 breasla țesăturilor de lînă

⁴⁵ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 978, p. 288—289.*

⁴⁶ *vezi nota 7.*

⁴⁷ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 554, p. 191; vezi și Georgeta Stoica și Ileana Deaconescu, Prelucrarea părului de capră în reg. Banat, Oltenia, Argeș, Ploiești, p. 350, comunicare la Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de etnografie și artă populară, Buc., dec., 1964.*

⁴⁸ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1352, p. 374.*

⁴⁹ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1135, p. 321.*

⁵⁰ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1339, p. 371—372.*

se plinge din nou contra extrabreslașilor, în special al românilor din Cristian care vînd zeghe în zilele de tîrg săptămînal⁵¹.

În afară de localnicii, care cumpărau frecvent zeghe pentru îmbrăcăminte, un alt consumator de zeghe țărănească erau regimentele grănicerești stabilite în „satul militar” Tohan; ei preferau zeghea românească în locul postavului breslașilor fiindcă era mai convenabilă ca preț. „În privința plingerii postăvarilor către Magistrat — ne comunică un document din 1778 — că regimentele de graniță întrebuintează zeghe în loc de postav, postăvarii nu pot fi satisfăcuți căci din motive de economie s-a hotărît ca îmbrăcăminte grănicerilor să se procure cu propria cheltuială și din propria industrie”⁵².

Un alt loc de desfacere a produselor românilor meșteșugari din Țara Birsei l-a constituit exportul masiv în Țara Românească, Moldova sau Banat. Astfel, păturile confecționate de ei fie că se vindeau aici (în Transilvania, *n.n.*) fie că erau cumpărate de negustori și vîndute în Țara Românească și Banat⁵³, după cum ne relatează un document din 1771⁵⁴.

Documentele care ne informează despre piuăritul și dîrstăritul din Țara Birsei, practicat intens în secolul al XVIII-lea, despre produsele care erau date la piuă sau la dîrstă, pot ajuta și prin acest mod la cunoașterea unor genuri ale industriei țărănești și a artei populare (textilele și portul), contribuind astfel la îmbogățirea patrimoniului spiritual al culturii noastre populare.

III. Implicațiile socio-economice care însoțesc practicarea pe scară largă a dîrstăritului și piuăritului de către țărani din Țara Birsei, se manifestă în cadrul concurenței acerbe între breslași brașoveni și meșteșugarii sătești nebreslași care depășesc limitele economiei naturale, strict casnice, fiind atrași din ce în ce mai mult de comercializarea produselor lor. De fapt, atît creșterea în număr a instalațiilor de pive și dîrste în această zonă cît și frecvența produselor românești expuse la tîrgurile din Brașov, constituie aspecte semnificative ce generează această concurență.

Unul din factorii care au contribuit la intensificarea conflictelor dintre acești producători este și precumpărarea lîinii de către extrabreslași, interesați în asigurarea materiei prime. Ei cumpărau lîina înaintea breslelor care erau silit să facă negoț cu acești precumpărători, intermediari între prima sursă și destinația ultimă. Acest lucru le aducea dezavantaje breslașilor căci prețul lîinii în cazul acesta se ridică cu mult, iar lîna pe care reușeau s-o cumpere nu era întotdeauna de calitățile cele mai bune. Precumpărarea lîinii lovește dar în breslași care se alimentau de obicei cu lîna fină importată din Țara Românească și Moldova. De altfel, „decretul aulic din 1784 comunică Magistratului din Brașov că se permite importul lîinii fine din Țara Românească și Moldova pînă cînd se va spori producția în Transilvania”⁵⁴ care nu satisfăcea exigențele breslelor căci „lîna care se găsește aproape de noi și de sub munte este întotdeauna mai grosolană decît lîna de departe sau de Vlașca”⁵⁵.

⁵¹ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1148, p. 323.*

⁵² *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 813, p. 250.*

⁵³ vezi nota 43; vezi și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, epoca veche*, Buc., 1925, p. 295

Din această cauză breslele se adresează în repetate rânduri Magistratului ca să „interzică românilor să facă țoluri și să cumpere lina înaintea lor. Românii din Zărnești, Tohan, Săcele și câțiva colibași înstăriți cumpărau lina din Țara Românească. Moldova ba chiar și din Brașov și districtul Birsei, prin intermediul cunoșcuților și rudelor; lina fină o oprese pentru lucrul lor, iar cealaltă o vînd străinilor cu profit bun sau chiar lor dar la un preț ridicat, spre prejudiciul țesăturilor de lină”⁵⁴.

Precumpărarea linii de către „fușeri” este înlesnită și de faptul că la Săcele se afla depozitul produselor care se tranzitau din Țara Românească spre regiunile Transilvaniei. În acest sens, într-un document din anul 1774, postăvarii reclamă Magistratului că întâmpină greutăți în procurarea linii „pentru că sînt nevoiți să o cumpere de la a doua și a treia mînă prin românii din Săcele”⁵⁷. E revelator cazul țaranului Albulț din Satulung căruia i s-au confiscat „7 cai cu 13 saci de lină de oaie și 9 piei de vite” ce urmau apoi să fie vîndute breslașilor la un preț considerabil⁵⁸. De asemenea, într-un act din 1804, „breașla perpetarilor și postăvarilor, ca să se pună capăt precumpărării linii, cer Magistratului să i se permită să confişte lina pe care negustorul grec Mihail Tumburu a depozitat-o la vechiul Șanț Roman (Bratocea, n.n.)”⁵⁹.

Pentru a evita precumpărarea linii se ordonă prin decretul aulic din 12 februarie 1773, la cererea breslelor, instituirea de târguri speciale la Brașov pentru vînzarea linii. „În fixarea termenului tîrgului trebuie să se țină seama de timpul cînd se tunde oile în Transilvania și în ținuturile exterioare de unde se aduce lina. Deoarece lina începe să se adune după tunderea oilor, începînd de la finele lunii iulie timp de 40 zile, se hotărăște fixarea tîrgului de lină la 1 august”⁶⁰.

Sînt luați drept „precumpărători” de către breslași și țaranii din Săcele care cumpărau lină pentru breasla postăvarilor din Sibiu sau Sighișoara. Astfel, lui Dumitru Lupu din Săcele i-a fost sechestrată lina cumpărată din districtul Birsei pe motiv că face de mai mulți ani precumpărarea de lină din Săcele, din care cauză lina a ajuns la prețul enorm de 73 den. ocana”⁶¹. Lina lui Dumitru Lupu este însă restituită la intervenția guvernului care precizează că dreptul de cumpărare a cetățenilor brașoveni nu se extinde și la sate”⁶².

Această concurență are efecte pozitive asupra dezvoltării artei țesutului în satele Țării Birsei, negoțul cu produse românești devine o preocupare constantă pentru meșteșugarii nebreslași, fapt care explică într-o oarecare măsură și frecvența mare a instalațiilor de pive și dîrste care trebuiau să satisfacă cerințele pieței.

⁵⁴ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1014, p. 294 – 295.*

⁵⁵ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 998, p. 292.*

⁵⁶ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 140, p. 77.*

⁵⁷ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 638, p. 209.*

⁵⁸ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 391, p. 156.*

⁵⁹ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1546, p. 419.*

⁶⁰ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 540, p. 196 și nr. doc. 586, p. 197.*

⁶¹ *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1503, p. 410.*

⁶² *Ind. textilă ... catalog nr. doc. 1505, p. 410.*

* * *

Ceea ce a favorizat în mod cu totul deosebit dezvoltarea masivă a piuăritului și dirstăritului în Țara Birsei a fost abundența materiei prime și existența condițiilor hidrofizice prielnice, iar ceea ce a menținut acest meșteșug practicat intens, până tirziu la începutul secolului al XX-lea, a fost portul popular ale cărei piese lucrate din lână, ca și o serie de textile de uz gospodăresc nu se puteau lucra decât la pive, dirste, viltori⁶⁸.

Piuăritul și dirstăritul din Țara Birsei se dovedește a fi un fenomen complex, de o certă însemnătate, care e în măsură să ne releve aspecte istorico-etnografice ce contribuie la îmbogățirea unuia din sectoarele importante ale culturii noastre populare — meșteșugurile sătești. Astfel, abundența materialelor documentare referitoare la dirstărit și piuărit, cit și unele implicații socio-economice care au tangențe cu acest meșteșug, vin să confirme și să dezvăluie o realitate etnografică care a existat, definitiv în viața satelor din Țara Birsei mai ales în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

⁶⁸ Cornel, Irime, *Pivele și viltorile din Mărgintimea Sibului și de pe Valea Sebeșului în Studii și comunicări*, 2, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 1956, p. 68.

URKUNDLICHE QUELLEN BETREFFEND DIE WALKMÜHLEN AUS DEM BURZENLAND IM 18. UND 19. JAHRHUNDERT

(AUSAMMENFASSUNG)

Anhand von Urkunden aus dem Kreisstaatsarchiv von Braşov (Kronstadt) geht die Arbeit auf verschiedene quellenmäßig erfassbare Aspekte betreffend die Walkmühlen im Burzenland im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts ein. In der Arbeit wird nur dies Burzenländer Gewerbe dargestellt, das durch den Aufschwung der Warenproduktion in dieser Zeit einen immer größeren Umfang erreichte, und die beschränkte häusliche Produktion im Rahmen der bäuerlichen Naturalwirtschaft bei den rumänischen Bauern ersetzte.

Die Arbeit beschreibt auch die Zünfte aus Braşov (Kronstadt) — Wolle Weber, Tuchmacher und Raschmacher — die einen bestimmten Einfluß auf die Entwicklung der Walkmüllerei hatten.

Um den intensiven Betrieb der Walkmüllerei durch nicht zünftige Handwerker aus den Dörfern aufzuzeigen, wird auf die große Anzahl dieser Anlagen im Burzenland hingewiesen, die sich im Besitz rumänischer Walkmüller befanden. Besonders dafür spezialisiert waren die Gegenden am Timiş (Tömösch), bei Bran (Törzburg) und bei Zărneşti.

Im zweiten Kapitel beschreibt die Verfasserin die spezifischen rumänischen Stoffe, die in den Walkmühlen bearbeitet wurden. Größere Tücher waren „zeghea“, „boboul“, „pănura“ und „cioarecii“, aus denen verschiedene Stücke der Werktagstracht hergestellt wurden, ferner eine Art ärmelloser Kapuzenmäntel „sarica“, den die Männer aus der Oberen Vorstadt Scheii Braşovului trugen, dann Decken „şoluri“, die in keiner rumänischen Innenausstattung fehlten. So werden zusätzliche Informationen über die Walkmüllerei im Burzenland gewonnen.

Im dritten Kapitel wird auf die sozialen Aspekte eingegangen, die im Zusammenhang mit der bedeutenden Entwicklung der dörflichen Textilindustrie im Burzenland stehen. Dabei wird die Konkurrenz zwischen den nichtzünftigen Handwerkern aus den Dörfern der Umgebung von Braşov (Kronstadt) und den Wolle verarbeitenden Zünften aus der Stadt beschrieben, z.B. der Vorkauf der Wolle durch die ersteren.

Zusammenfassend kann gesagt werden, daß die Arbeit anhand der Entwicklung der Walkmüllerei eine ethnographische Realität darzustellen versucht, die für das Burzenländer Dorf im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts kennzeichnend war.

SEMNE DE RECUNOAȘTERE ÎN COSTUMUL DIN SCHEII BRAȘOVULUI ȘI SĂCELE

Dr. G. STOICA, O. MORARU

Din cele mai vechi timpuri, omul a investit mult efort pentru a inventa procedee, tehnici și instalații destinate să producă obiecte de îmbrăcăminte și de podoabe. Cînd omul a început să folosească fibrele animale și vegetale pentru realizarea firului și apoi a țesăturii, datorită procedeeelor simple, impuse de stadiul dezvoltării tehnicii, aceasta nu-i răpea decît o mică parte din timp. Situația s-a schimbat odată cu apariția primelor mari civilizații cînd tehnica se ridică pe trepte superioare și începe să se formeze o anumită concepție cu privire la îmbrăcăminte iar timpul consacrat acestei preocupări începe să crească simțitor.

În epoca modernă adoptarea unui anumit fel de îmbrăcăminte a constituit un semn de recunoaștere. Pe măsura apariției unei îmbrăcămînți diferențiate, inșiderii unei anumite comunități umane, încep să se considere obligați, prin poziția socială pe care o ocupă la un moment dat, să poarte veșminte asemănătoare, să copieze orice modificare apărută în domeniul costumului, manifestînd astfel apartenența la grupul respectiv, comportament valabil pentru toate mediile sociale, rurale sau urbane, indiferent de spațiu și timp.

De-a lungul secolelor, o serie de documente istorice, materiale etnografice, piese tradiționale de costum, stau mărturie existenței și continuității unui port popular specific și pentru două străvechi așezări românești din Țara Bîrsei: Schei și Săcele.

Pornind în analiza costumului din Scheii Brașovului și din Săcele de la acest comportament dictat de anumite condiții economice și istorico-sociale specifice, putem înțelege mai bine cauzele evoluției acestui port, în sensul transformării lui dintr-un costum folcloric tradițional într-un costum de factură cu totul deosebită, caracteristic numai satelor din această parte a țării. Așezarea geografică și lipsa terenurilor arabile care să permită practicarea agriculturii pe scară largă, a determinat pe locuitorii din Schei și Săcele să se ocupe în paralel și de creșterea animalelor, adăugînd celor

două ocupații de bază, cărăușitul și negoțul; aceste ocupații au constituit astfel, secole de-a rândul, sursa principală de venituri a locuitorilor din zonă.

La Săcele, în tot cursul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea „toate gospodăriile se ocupau cu țesutul stofelor din lână...”, adăugind la ocupațiile amintite un meșteșug țărănesc. Cantități însemnate de țesături produse în cadrul industriei casnice ajung să formeze obiectul unui comerț foarte important deoarece dimia albă din lână țigăie țesută la Săcele era folosită deopotrivă de locuitorii din județele Trei Scaune, Ciuc, Odorhei și Mureș precum și de cei din sudul țării (Călărași, Slobozia, Gura Ialomiței, Urziceni etc.). Dincolo de această arie precis delimitată, în drumurile lor pentru comerț scheienii ajungeau până la Viena. În acest context, distanțându-se treptat, prin ocupații și situație economică, de celelalte comunități sătești din Țara Birsei, scheienii și săcelenii s-au apropiat mult de mediul urban, simțind nevoia integrării lor în noul mediu social-meșteșugăresc și negustoresc, ceea ce a atras după sine importante transformări în port. Ca urmare, în concepția cu privire la îmbrăcăminte începe să se simtă încă din secolul al XVIII-lea o tendință vădită de a realiza un nou ansamblu vestimentar, reprezentativ. Noul ansamblu vestimentar marchează dorința inșeiderilor comunităților respective de a evidenția constituirea unei unități morale deosebite. În procesul de formare a noului costum, datorită acestei tendințe, elementele noi, de material, de ornament sau de croi au fost preluate mai întâi parțial apoi au fost generalizate și integrate noului ansamblu.

Îmbrăcăminte, podoabele și comportamentul permit grupului să se recunoască independent de celelalte elemente comune ca limba, tradițiile și instituțiile. Funcția de recunoaștere a avut în cazul costumului în Schei și Săcele, consecințe însemnate asupra evoluției sale.

Ca să îndeplinească această funcție, costumul în general, al femeii în special, a păstrat în mod necesar anumite trăsături tradiționale cu caracter de permanență. De pildă, femeia a continuat să poarte capul acoperit, obicei legat de anumite concepții și credințe foarte vechi, indiferent dacă materialul și modul de aranjare al învelitorilor s-a schimbat odată cu moda.

O trăsătură permanentă a costumului din Schei și Săcele o constituie și faptul că a fost influențat în mod diferențiat de modă. Anumite categorii de oameni din cele două comunități la care ne referim, puteau să-și ofere un anumit lux pe care alte comunități îl refuzau din principiu sau din motive economice. În acest context, adoptarea rapidă a unui element de modă — un anumit brocard, o anumită țesătură sau podoabă, constituia în sine un semn de recunoaștere, de diferențiere pe plan social. Cu toate acestea, din analiza pieselor de port aflate în colecțiile Muzeului din Brașov, precum și din cercetarea de teren, apare clar că atitudinea de adaptare rapidă la transformările survenite în modă privește cu precădere forma; în ceea ce privește fondul, conținutul modei a fost mult mai conservator, păstrînd timp îndelungat elementele de permanență care îl apropie de celelalte regiuni ale țării. În general, anumite norme erau respectate cu strictețe — acoperirea capului, lungimea fustei, adîncimea decolteului; dincolo de aceste limite benevol acceptate, fiecare individ se bucura de oarecare libertate, atît cît semnul de recunoaștere să apară evident.

O altă trăsătură particulară a portului din Schei și Săcele o constituie fastuozitatea, potențată în bogăția și strălucirea podoabelor; acele cu pietre prețioase sau semiprețioase, cordoanele de argint aurit, salbele de aur, nasturii cu decor filigranat delicat, au fost nelipsite din ansamblul acestui costum.

Iată cum este prezentat într-un articol din *Gazeta Transilvaniei* din 28 aprilie 1929 costumul harnicilor și priceputelor scheence; „o minunată podoabă este acest port cu rochiile largi și din brocate de mătăsuri grele, cu veste gățite cu bumbi prețioși, cu brînele minunate încheiate, în paftale de metal și semănate cu pietre scumpe, cu salbe de galbeni la gît, cu mantale de atlasuri grele, gățite cu blănuri, așa numitele malotele“. Bijuteriile din Schei și Săcele cu valoare decorativă și simbolică deosebită au avut o valoare intrinsecă adesea foarte ridicată. Femeia care purta aceste podoabe scumpe se distingea de restul semenelor sale din cadrul comunității, podoabele fiind un certificat al situației sale, pe plan economic și social.

Într-o măsură largă se poate spune că podoaba și distincția s-au dezvoltat în Scheii Brașovului paralel, cu toate că apar și alte forme de distincție, care n-au nimic comun cu podoaba. Datorită valorii intrinseci, podoabele au fost considerate de aceea un semn de bunăstare. Această semnificație apare altă de clar conturată în mentalitatea oamenilor, încît uneori podoabele și banii se confundau practic între ele, fapt explicabil dacă ne gîndim că în mediul rural monedele de aur circulau puțin, fiind păstrate ca o colecție de obiecte prețioase. Cînd aceste monede au fost fixate pe o panglică sau pe un lanț, fiind purtate ca bijuterii, ele au devenit „semn de distincție“, de bogăție. Pentru exemplificare, este suficient să amintim ghiordanul cu 16 galbeni, considerat în Săcele indiciul cel mai elocvent asupra stării materiale al părinților fetei.

În cunoașterea și aprecierea portului și implicit a societății care l-a creat, un rol important îl are observarea diferențierilor după sex și după vîrstă, izvorite din concepțiile specifice fiecărei colectivități.

Diferențierea pieselor vestimentare după sex, foarte clară și în alte părți ale țării în ceea ce privește piesele componente, croiul și decorul începe să se facă la un moment dat la Schei și Săcele și pe linie cromatică. Astfel, dacă în vechiul costum scheian predominau culorile alb, negru, albastru închis, pentru ambele sexe, costumul mai nou, moda a impus diferențieri clare între costumul femeiesc și bărbătesc. Costumul bărbătesc păstrează multă vreme același colorit, pe cînd cel femeiesc și-a îmbogățit permanent gama cromatică cu alte nuanțe predominînd cafeniul și verdele.

Încercînd relevarea unei concepții specifice cu privire la diferențierea dintre sexe pe plan social, pe baza elementelor de port, se poate ajunge la concluzii interesante pornind de la ansamblul vestimentar al copiilor.

În Scheii Brașovului, copilul de sex masculin era considerat și tratat ca un „mic hărbat“, ținuta lui fiind aproape identică cu aceea a bărbatului matur. Spre deosebire de aceasta, interzicerea portului unor anumite piese vestimentare pînă la căsătorie — de pildă briul de argint cu paftale — și existența unor piese specifice numai portului dinaintea căsătoriei — „vizita“, bluza de mătase sau pluș, „boarta“ iia de jos, — care marchează trecerea de la o vîrstă la alta, de la o stare civilă la alta, indică în cazul sexului

feminin o altă concepție precum și existența unei opoziții între sexe, fapt explicabil pentru perioada la care ne referim, avînd în vedere condiția femeii în societate.

Dincolo de distincția dintre sexe și vîrstă apar în ansamblul¹ vestimentar din Schei și Săcele, o serie de particularități cu caracter social. Ierarhia socială din cadrul comunităților respective s-a manifestat prin diferențieri la nivelul păturilor sociale, reflectate în port, mai ales în cel feminin, prin existența unor piese caracteristice numai celor cu situație economică înfloritoare; scurteică cu „plimb” din blană de jder sau de samur, „sponce”, nasturi de argint auriți sau de aur, „sumna” din brocard de mătase naturală, maloteaua și giubeaua împodobite cu blană de jder sau de vidră etc.

Marca socială apărea evidentă nu numai în ceea ce privește categoriile de piese vestimentare ci și în calitatea materialelor din care erau confecționate. Faptul se reflectă și în documentele vremii care marchează cu grijă deosebirile calitative. Astfel, într-un tabel de haine și prețuri, aparținînd croitorilor români din Schei, întocmit la 1794, se menționează existența următoarelor produse: „7 chiure (bunde) mai bune, 21 dulame bune, 23 giubele de postav, 8 chiure mai proaste, 22 dulame mai proaste, 24 giubele proaste”¹, ceea ce indică existența mai multor calități de piese vestimentare.

Cîtă vreme în cadrul comunităților respective a existat o diferențiere pe plan social, în cadrul păturilor cu situație economică mai precară, moda s-a manifestat numai sub forma unor slabe oscilații, ele rămînînd *grosso-modo* fidele ținutei folclorice tradiționale, fapt care apare cu mai multă pregnanță în Săcele. Situația se schimbă în momentul în care starea economică generală a comunităților devine înfloritoare, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd începe să se manifeste un fel de rivalitate între brașoveni și comunitățile scheienilor și săcelenilor.

Această rivalitate, care are al bază cauze economice și instituționale, respectiv concurența între negustori ca urmare a creării societăților de comerț românești, intervine și în domeniul modei, apărînd uneori sub forma unui schimb reciproc de elemente vestimentare integrate în costumele specifice celor două comunități. Românele au împrumutat brîul metalic lucrat de meșterii brașoveni într-o formă adaptată gustului local, în portul bărbătesc se constată pătrunderea spențălului de origine săsescă; populația ceangăiască preia aproape integral portul bărbătesc românesc iar în costumul săsesc apar cioarecii specifici costumului românesc.

Ca urmare a tendinței de îmbogățire permanentă a costumelor tradiționale se desprinde în mod manifest dorința de a realiza performanțe remarcabile în domeniul portului, în scopul obținerii unui semn distinctiv, real sau presupus. Funcția principală a acestui semn distinctiv a fost de a diferenția pe scheieni și săceleni, față de restul comunităților sătęști din Țara Birsei. Diferențierea a fost mai mult sau mai puțin considerabilă pentru că așa cum spune și Egmond Goblot, există uneori „o barieră” de netrecut în principiu, care în cazul nostru a fost tradiția.

În acest context se pune o întrebare simplă și anume, la ce serveau scheienilor și săcelenilor numeroasele semne distinctive? Răspunsul este firesc și corespunde necesității de integrare a comunităților respective în noul sistem economic-social. Adoptarea semnelor de distincție însemna în

fond acceptarea unor valori tradiționale recunoscute în mediul în care începeau să se integreze. Dorind să se distingă, locuitorii din Schei și din Săcele trebuiau să poarte anumite elemente apreciate în noul mediu. Procesul complex, care are loc la nivelul portului a provocat o anumită uniformizare. Aceasta a lăsat în același timp poartă deschisă anumitor variante personale, supuse și ele regularizării sociale. În acest cadru, limitele rigide ale opiniei comunității cu privire la port au fost depășite prin tactul și gustul personal, distincția și integrarea nu s-au contrazis pentru că, însăși integrarea n-a obligat la stabilirea unor tipare imuabile. Așa se explică de ce portul din Schei și din Săcele apare unitar în conținut și variat în formă, legat de tradiție și totuși foarte deosebit față de ansamblurile vestimentare tradiționale.

¹ Ion Colan, *Contribuții la cunoașterea țechiurilor românești brașovene*, Brașov, 1946, p. 13.

Fig. 1. Scheience în costume de sărbătoare cu maramă de borangie, cămăși din șimțet, sumne, laibăre și brile metalice.

Fig. 2. Decorul bogat al capetelor, maramelor de borangie constituie un semn de recunoaștere în portul sebișenilor și săcelenilor.

Fig. 3. Scurteica cu plimb de jder purtată în anotimpurile reci este un semn de bunăstare.

Fig. 4. Ansamblul vestimentar completat cu „malotea” certifică integrarea comunității din Schei în mediul urban.

Fig. 5. Costum femelesc din Săcele expus în muzeul etnografic din localitate.

Fig. 6. Brîul metalic cu naște, podoabă de împrumut în costumul din Schei și Săcele, este adoptat ca element de modă.

KENNZEICHEN DER TRACHT AUS DER OBEREN VORSTADT SCHEII BRAȘOVULUI UND AUS DEN SIEBEN DÖRFERN — SĂCELE.

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Arbeit untersucht die Ursachen der Entwicklung der Tracht aus der Oberen Vorstadt — Scheii Brașovului und aus den Sieben Dörfern — Săcele von der traditionellen Tracht zu einer besonderen, nur für diese beiden Ortschaften charakteristische Tracht.

Da die Einwohner der Oberen Vorstadt und der Sieben Dörfer sich durch ihre Beschäftigungen sowie durch ihre wirtschaftliche Lage von den Bewohnern der übrigen Dorfgemeinschaften des Burzenlandes unterscheiden gliederten sie sich in die städtische — handwerkliche oder kaufmännliche — Umgebung, in der sie lebten, ein, was auch wichtige Veränderungen der Tracht zur Folge hatte.

Die neuen Elemente — Material, Verzierungen und Schnitt betreffend — die anfangs nur einzeln oder teilweise übernommen wurden, waren schon seit dem 19. Jahrhundert der neuen Tracht eingegliedert worden.

Zur Verwirklichung der Kennzeichnungsfunktion, bewahrte die Tracht im allgemeinen und besonders die Frauentracht verschiedene traditionelle Züge, die einen dauernden Bestand hatten.

Innerhalb der beiden Gemeinschaften gestalteten sich einige wohlhabendere Schichten Modeelemente wie Schmuckstücke und besondere Stoffe in die Tracht aufzunehmen und schufen dadurch soziale Schichtungskennzeichen.

Die soziale Stellung war weniger aus den Gattungen der Kleidungsstücke ersichtlich als vielmehr aus der Qualität der verwendeten Materialien, wie dies auch aus den zeitgenössischen Quellen hervorgeht.

Auch als die blühende Wirtschaftslage am Ende des 18. Jahrhunderts die Verallgemeinerung dieser Modeelemente sowie auch die Übernahme des Metallgürtels möglich machte, blieben die formellen Unterschiede bestehen, da die Tradition ein unüberwindliches Hindernis darstellte.

Zusammenfassend kann gesagt werden, daß die Tracht aus der Oberen Vorstadt und den Sieben Dörfern ihrem Inhalt nach einheitlich, ihrer Form nach jedoch vielfältig ist, also traditionsgebunden aber zugleich sehr verschiedenen von den herkömmlichen Trachten.

ORICEIURI PASTORALE DE PE TÎRNAVE

de SANTA GIGU

În subzona etnografică Rupea, păstoritul și creșterea vitelor au constituit odinioară o ocupație larg răspândită. De aceea, aici se poate vorbi despre dezvoltarea unui păstorit agricol, cu un ciclu pastoral bine conturat. Acesta începe primăvara, odată cu „datul stînii“, „datul oilor“, „împărțitul oilor“ cum diferențiat se numește în localitățile cercetate, înainte de scosul oilor pe hotar. Angajarea prin licitație a baciului inaugura păstoritul oilor satului în comună pînă la 1 mai, cînd erau scoase pe hotar.

Mutatul stînilor și strungilor în cîmp se făcea după secerat, procedeu folosit în continuare pînă toamna tîrziu, cînd cădea zăpada. După ce se împărțeau oile, ele erau iernate în gospodăria propriei, perioadă ce se întindea pînă în primăvara anului următor, la „datul stînii“.

În ceea ce privește organizarea vieții pastorale, putem spune că baciul, adică cel mai calificat dintre păstori și în același timp „stăpînul“ ce răspundea de întreaga avere a obștii și de retribuția copărtașilor, era de obicei un om din sat, rareori era angajat din altă parte. El avea în grijă un cîrd de 400—700 oi, (sterpe și minzări) pentru paza cărora angaja un sterpar și 2—4 ciobani. Oile cu lapte pășteau în locuri mai bune, iar sterpele erau ținute separat la păscut.

Cantitatea de produse ce se dădea copărtașilor, se stabilea la datul oilor, fiind de regulă 5 kg caș și 1—1,5 kg urdă. Cantitatea de produse dată copărtașilor depindea de la sat la sat, în funcție de calitatea pășunilor existente în acele localități. Bunăoară în comuna Ilomorod oferta ciobanilor, datorită calității excepționale a pășunilor, începea de la 7 kg caș și 1 kg urdă, ajungînd în anumiți ani pînă la 9 kg caș și 1 kg urdă. Plata ciobanilor se făcea de către baci, în bani și natură.

Uneltele și tehnicile de prelucrare a laptelui au înregistrat și aici forme interesante. Laptele muls în găleți din lemn (cca 10 găleți de la un cîrd la o mulsoare) se strecura printr-o cîrpă de in, mai apoi tifon în inchegătoare, unde i se dădea cheag preparat din rînză de miel sau vițel (stomac de miel sau vițel), păstrat în botițe de lemn sau sticle. După o jumătate de oră se adună cașul cu mîna, se scoate în tifon și se presa cu greutatea (piatră de 10—20 kg), în crîntă făcută dintr-un singur lemn, fie făcută din scinduri. Cașul se punea apoi la teasc, apoi se așeza în stîină pe polițe, unde se lăsa la uscat 2—3 zile. Proprietarii erau periodic anunțați în sat de către baci să vină pentru a-și ridica cotele cuvenite de caș. Din zărul scurs la crîntă și la teasc se făcea urda, prin fierberea acestuia în căldarea de aramă. Urda se depozita în trăistuțe de

pinză sau tifon. Surplusul de caș și de urdă se vindea în piața Cohalmului (în puține localități din zona Rupea produsele se vindeau pe alte piețe, de exemplu cei din Bunești își vindeau produsele la Sighișoara) iar cu zărul rămas se îngrășau porcii aduși la stînă.

Anumite aspecte care privesc locurile de pășunat, ciclul și organizarea vieții pastorale, dovedesc mai mult, din punct de vedere juridicțional că derivă și se păstrează pînă astăzi din vechiul drept de obște valah.

Un obicei pastoral cunoscut nu numai în zona noastră ci și în alte zone, sub diferite denumiri ca: „numărul oilor“, „alesul oilor“, „împreunatul oilor“, „întărcatul micilor“, la Rupea este cunoscut sub denumirea de „datul stîinii“.

„Datul stîinii“ avea loc primăvara pînă la 1 mai, înainte de scoaterea oilor pe hotar. Stîina (termen ce denumea oile satului) trebuia să fie dată unui om priceput, care să cunoască bine meseria, să lucreze curat și să fie cinstit cu sătenii. În prezența primarului satului, la primărie, se adunau șefii de vecinătăți, casierul, dăjdierul și solicitanții pentru a licita stîina. Aceasta se dădea aceluia care lucra mai bine și mai curat, dar și celui care asigura produse mai multe în timpul vîrâtului. De obicei erau aleși ciobanii cunoscuți de către săteni și care îi asigurau că le dau mai multe kilograme de caș și urdă, rareori se întîmpla ca stîina să fie dată unui necunoscut.

Odată alegerea făcută, primarul dădea ordin să se bată toba în sat, să se adune obștea satului la primărie, unde prin ridicarea de mîini confirma sau infirma pe cei propuși spre alegere. Ceremonia se sfîrșea cu o petrecere la hora satului sau la crîsmă, unde cel ales ca „baci“ cîntea pe săteni. În unele localități din zona Rupea, cel ales cîntea numai pe primar și pe șefii de vecinătăți, pe săteni cîntîndu-i numai la alesul oilor.

Un alt obicei pastoral cunoscut este „măsura laptelui“ care avea loc la Rupea de „Sînzienă“ (în 24 iunie la jumătatea anului pastoral). De reținut că la Rupea această datină, spre deosebire de alte localități ca: Bran, Fundata, Șirnea din zona Branului, participau numai acei proprietari ale căror oi nu dau cantitatea de lapte scontată, adică egală cu cea din cîrd. Ajunși la locul pentru măsura „laptelui“ (la stînă), proprietarii oilor mulgătoare, trebuiau să asiste la două mulsoari, la amiază și seara (la mulsoarea de dimineață nu ajungeau, deoarece aceasta se făcea înainte de răsăritul soarelui). După cantitatea de lapte obținut de la fiecare oaie, se stabilea apoi cîte kilograme de caș și urdă îi revenea fiecărui proprietar (dacă media cantității de lapte muls de la oaia celui chemat era pe jumătate din media unei oi din cîrd, atunci și produsele date erau pe jumătate din cit a fost stabilit). De asemenea trebuie reținut faptul că spre deosebire de alte zone unde cantitatea de caș și urdă ce revine pe cap de oaie, se stabilea numai la măsura laptelui, în zona Rupea, în localități ca: Fișer, Bunești, Rupea, Homorod, Crihalma, Ticușul Nou, cantitatea de caș și urdă ce revine pe cap de oaie se stabilește încă de la datul stîinii.

După ce se termina măsura laptelui, ciobanii cînteau pe oaspeți cu lapte, caș, urdă și bulz, masa fiind completată cu piine de casă, slănină, ceapă și rachiu, aduse de săteni, la care se mai adăugau și minunatele cîntece ciobănești, cîntate din fluier de către ciobani. La multe petreceri de acest gen se începeau jocuri feciorești, unde ciobanii își arătau măiestria într-un fel de întrecere (sînt foarte vestite „ponturile“ ciobănești).

Tot cam în același timp (mijlocul anului pastoral), cam în aceeași notă de petrecere se desfășura „tunsul oilor”, o adevărată sărbătoare tradițională la care participau toți proprietarii de oi. Toți sătenii se îndreaptă spre stîna satului, înarmați cu foarfeci de tuns oi (fie făcute de țigani fie cumpărate) pentru a-și tunde oile. Proprietarii de oi care nu știau să tundă oile rugau și plăteau pe ciobani să facă acest lucru, uneori plătind chiar pe alți săteni. După ce se termina tunsul oilor, avea loc o petrecere care ținea o zi sau două. Ciobanii tăiau o oaie sau un cîrlan iar sătenii aduceau pîine, rachiu, vin, și chiar lăutari.

Un ultim aspect al obiceiurilor păstorale cu participarea colectivă a proprietarilor de oi și a ciobanilor, era alesul oilor, obicei pastoral cunoscut în alte zone ca: Branul, sub denumirea de „răvișitul oilor”. Acest act are loc toamna, tîrziu după 29 septembrie sau la „Sân Mihai” sau „Sînyhai”, la 8 noiembrie, cînd ciobanii veneau cu oile în sat la ales. Alegerea oilor se făcea după semnele făcute primăvara la scosul lor, în timp ce baciul încheia ultimele datorii cu proprietarii de oi. Dacă se întimpla ca în timpul anului pastoral să se piardă o oaie din cîrd, atunci ciobanul era nevoit să dea proprietarului o altă oaie în locul celei pierdute (o cumpăra sau o dădea din oile personale). Dacă oaia a fost mîncată de lupi atunci baciul trebuie să arate proprietarului pielea oii și capul cu urechile, adică tocmai părțile unde proprietarii își însemnau oile. Dacă baciul arăta aceste semne atunci proprietarul era cel păgubit.

Alegerea oilor se transforma de fiecare dată într-o petrecere populară. Întîlnirea sătenilor cu ciobanii care au lipsit multă vreme din mijlocul lor, constituie un moment autentic de petrecere populară tradițională, dotată din belșug cu veselie și produse culinare ca: brînză, caș, urdă, bulz, țuică, vin fiert, din fiecare cei prezenți cînstindu-se pentru anul rodnic care s-a scurs.

HIRTENBRÄUCHE AUS DER KOKELGEGEND

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Verfasser beschreibt in gedrängter Weise, durch Vergleiche mit den benachbarten Gegenden, die wichtigsten Hirtenbräuche aus der Kokelgegend und aus den Dörfern der Umgebung von Rupea (Reps). Nach der Beschreibung der Bräuche in ihrer kalendermäßigen Reihenfolge gelangt der Verfasser zum Schluß, daß wegen der Ähnlichkeit der Formen und der Nähe der Daten diesen Bräuchen eine uralte Tradition zugrunde liegt, deren Anfänge nicht genau bestimmt werden können.

Es werden folgende Bräuche beschrieben: die Umsiedlung der Sennhütten und der Hürden, das Zählen oder Auswählen der Schafe, das „Milchmessen“, die Schafschur, die Auflösung der Herden bei Einbruch des Winters.

Es wird gezeigt, wie sowohl die Hirten, als auch die anderen Dorfbewohner in die Riten dieser Bräuche einbezogen werden. Dabei weist der Verfasser auch auf andere Aspekte des Hirtenwesens in der Kokelgegend hin, von denen viele besonders malerisch und uraltes Brauchtum sind.

VÎNĂTOAREA ÎN ȚARA FĂGĂRAȘULUI ÎN SECOLELE XV—XX

de LELIA RĂDULESCU

Din cele mai vechi timpuri, vînătoarea a constituit o importantă îndeletnicire, prin practicarea căreia omul își asigura hrană, îmbrăcăminte și apărare contra animalelor sălbatice.

Alături de ocupațiile principale — agricultură și păstorit — vînătoarea este socotită ocupație secundară tradițională, cu foarte mare răspindire în zonele unde pădurile și munții ocupă cea mai mare parte din teritoriu.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm aspectele de bază privind vînătoarea în Țara Făgărașului stabilite în urma cercetărilor de arhivă și teren.

*
* *

Condițiile naturale și modul de viață au impus populației din această zonă să-și așeze vetrele nu numai în apropierea apelor, ci și a pădurilor și a munților, fapt ce a facilitat posibilitatea practicării vînătoarei. Vechimea și intensitatea acestei ocupații în zonă reiese din aceea că, odată cu trecerea Țării Făgărașului în stăpînirea Țării Românești, munții și pădurile apar tot mai des în cărțile de danie sau de întărire în boierie, cu dreptul de stăpînire sau de folosire al lor. Astfel, în 1414 Mircea cel Bătrîn dăruiește lui Ioan, Borcea și Calian „boierinului domniei mele, ca să fie al lor satul Braniștea Urășiei și Vadul Șercaiei și... muntele Lereștilor”¹.

Vlad Dracul voievod întărește în 20 ianuarie 1437 lui Roman, nepotul boierului Stanciu cîteva sate în Țara Făgărașului, precum și „muntele Moșul”.

În 18 iulie 1437, același Vlad Dracul dăruiește lui „Stan, fiul lui Tatul și Ursul și Radul Stan, fiul lui Băra și Godea întru stăpînire satul Mărgineni... cu pădure, cu munți”².

Vladislav al II-lea în 23 aprilie 1452 întărește lui Stanciu Mailat și fiilor lui Oprea și Dragomir, a treia parte din satul Dejani și munții Preseaca, Izvorul și Zărna, cu riurile și izvoarele care curg din munții aceștia trei... muntele al doilea al Izvorului pre unde este hăitașul”³.

¹ Doc. privind Istoria României, veacul XIII, XIV, XV, B. Țara Românească, București, 1953, Doc. nr. 52, p. 67.

² Doc. privind Istoria României, veacul XIII, XIV, XV, B. Țara Românească, București, 1953, Doc. nr. 86, p. 96—97.

³ Ibidem, Doc. nr. 87, p. 98.

⁴ Ibidem, Doc. nr. 4, p. 279.

În ce măsură foloseau boierii acest drept de vînat, documentele nu ne-o spun. Cert este că la început vînaătoarea era un drept natural născut din necesitatea omului de a se hrăni, îmbrăca și a se apăra contra fiarelor sălbatice. Aceasta a durat pînă cînd dreptul de proprietate luînd o formă mai dezvoltată, privilegiul dreptului de vînaătoare a trecut asupra proprietarilor pămîntului, devenind un privilegiu al nobilimii.

Despre felul cum își exercita dreptul de vînat stăpînul feudal și în ce măsură limita el vînatul supușilor săi aflăm abia în 1504, cînd, pe timpul lui Ladislau al II-lea apare în Transilvania și Ungaria prima lege vînaătoarească⁵. Articolul 18 al acestei legi ne informează că „întrucît mulți dintre colonii preoților, baronilor, precum și ceilalți locuitori ai țării au lăsat la o parte cultura viei și a pămîntului, ținîndu-se numai de vînat și păsărîrit pînă intratîit că nu numai în zilele de lucru ci și duminicile și în alte sărbători, ba chiar și în ziua de Crăciun vinează, păcătîind împotriva poruncii lui Dumnezeu și sustrăgînd prin înșelăciune veniturile stăpînilor săi”... hotărăște ca „de acum înainte nimeni dintre coloni și țărani să nu cuteze în nici un fel și cu nici un meșteșug să vineze cerbi, iepuri și mistreți și nici fazani și găinuși... sub pedeapsa de 3 fl. care să se ia de stăpînul colonului care a vînat sau a prins păsări, sau de cel pe teritoriul căruia a fost găsit colonul făcînd-o”⁶.

Vînatul era deci un monopol seniorial, un privilegiu al feudalilor, iar unele specii erau declarate „vînat regal”. Nu sînt excepțați de la aceasta nici boierii, căci în statutele din 1560—1570 se precizează că „dacă prind vreun cerb și nu-l aduc în cetate, ci îl vind sau îl ascund, gloaba să fie 1 fl. Cînd aduc cerb, trebuie dat aducătorilor 20 sau 25 denari, bani de băut”⁷.

Practicarea vînaătoarei de către populația iobagă era posibilă numai pentru speciile de animale răpitoare (lup, vulpe, urs, jder) primejdioase în același timp pentru avutul său și al stăpînului său, constituind din acest punct de vedere o sarcină feudală în plus, cunoscută sub denumirea de „daturi” din piei de animale sălbatice. Ba mai mult, cei din Poiana Mărului, pe timpul lui Ștefan Bathori și a căpitanului cetății Cosma Horvath, nu aveau altă slujbă decît să păzească pădurile și munții și să dea anual, odată la Crăciun o piele de vulpe⁸.

Vînatul din zonă este compus din vînat cu pene și vînat cu păr, cu specii fixe, staționare și migratoare, acestea din urmă fiind mai ales specii de păsări care neputînd suporta climatul iernilor de aici migrează spre zone mai calde, iar alte specii vin din ținuturile mai reci, arctice și staționează iarna în țara noastră. La fauna montană în afara speciilor actuale erau în plus ierunca alpină și marmota. Din rîndul galinaceelor nu lipseau potîrnicile și prepelițele. Iepurele, alături de alte animale sălbatice este pomenit din cele mai vechi timpuri. Astfel, în 1421, Radul al II-lea, reînviînd privilegiul de vamă dat de

⁵ Otto Witting, *Considerațiuni asupra dezvoltării vînaătoarei în Transilvania*, în *Revista Carpați*, nr. 12, Cluj, 1934, p. 314—315.

⁶ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, București, 1967, p. 101—102.

⁷ D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului*, sec. XVI—XVII, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, VI, 1963, p. 192 și în *St. Meteș, Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1921, p. 250.

⁸ D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului*, sec. XVII—XVIII, în *Anuarul Inst. Istorie*, Cluj vol. VI, 1963, p. 246.

Mircea cel Bătrîn în 1413 negustorilor din Brașov, lămurește că prin „piei de fiară sînt a înțelege cele de neveriță, jder, vulpe, pisică sălbatică și iepure”⁹. Chiar și exportul de blănuri era constituit în principal din piei de iepure — necesare confecționării căciulilor-numai Transilvania livra în 1884 un număr de 46.000 blănuri¹⁰.

În afara acestora, cerbul lopătar, specie mediteraneană a fost colonizat în număr mare înainte de 1848, în rezervația contelui Brukenthal, la Sîmbăta de Jos¹¹.

La începutul secolului al XVIII-lea, zimbrul era încă des întilnit în Carpații răsăriteni, a căror vînătoare se organiza cu mare fast, pieile de zimbru fiind întrebuințate de aristocrație sub formă de covoare sau învelitori în corturi, la războaie sau vînătoare. Principele Ștefan Mailat a participat la o vînătoare de zimbruri în pădurile seculare din Gurghiu-Ciuc în 20 ianuarie 1534. Tot în munții Gurghiuului s-a organizat o vînătoare identică în 22 septembrie 1643 la care a participat principele George Rakoczi I și întreaga nobilime¹². Cu ocazia unui sfat al țării ținut la Sibiu în anul 1740, contele Lázár Ferenc ar fi venit într-un echipaj tras de doi zimbruri masculi, ce fuseseră prinși în pădurile sale din Gurghiu și care aveau coarnele aurite, aidoma cu blazonul său¹³.

Rărirea unor specii prin mărirea spațiului agricol în dauna pădurii, a creșterii populației și așezărilor omenești, impun ocrotirea vînatului în parcuri-rezervații. Și Cetatea Făgărașului avea în hotarul comunei Mîndra la 1632 o „grădină” cu birne pe stîlpi și cu poartă mare de scînduri, păzită de Neacșu din Mîndra. În ea trăiau „26 de cerbi mai mari și mai mici, căprioare mici și mari (7 căpriori), un zimbru de 5 ani, 39 de ciute”¹⁴. Aceași grădină e descrisă și în inventarul din 1637, cînd se mai consemnează și existența unui „grajd pe stîlpi, acoperit cu paie, cu 13 cerbi și 14 ciute”¹⁵. Grădina mare de sălbăticiuni apare și în inventarul cetății din 1692¹⁶.

Vînatul apare în documente mai mult indirect prin darurile de blănuri de răpitoare: rîși, vulpi, jderi și lupi. În acest sens urbariile fac dese referiri. Cel din 1632 consemnează satele Grid, Perșani și Ohaba o piele de vulpe, pe care o dau anual cetății¹⁷.

Urbariul satului Ludișor menționează că „satele cărora li se dă spre crișmărit bute mare de vin, ab usu antiquo, sînt datoare cu două piei de vulpe... cele cărora li se dă bute de jumătate, numai cu o piele de vulpe”¹⁸.

⁹ H. Almășan, Gh. Scărlătescu și V. Nesterov, Iepurele, București, 1968, p. 5.

¹⁰ Ibidem, p. 6.

¹¹ R. I. Călinescu, Considerațiuni generale asupra repartizării mamiferelor de interes vînatorec din România, în Revista vînatărilor, nr. 7, iulie, 1930.

¹² Schneider Snider, Zimbrul în Transilvania, în Revista vînatărilor, nr. 7, iulie, 1930, p. 99.

¹³ Ibidem, p. 100.

¹⁴ D. Prodan, Urbariile Țării Făgărașului, vol. I, București, 1970, p. 87–88.

¹⁵ Ibidem, p. 88.

¹⁶ Szadeczky Ludovic, Memorii istorice ale Făgărașului, în Revista Erdélyi Múzeum, vol. IX, 1892.

¹⁷ D. Prodan, Urbariile Țării Făgărașului, vol. I, București, 1970, p. 40.

¹⁸ Op. cit., p. 40.

Aceeași obligație și cu distincția de sate mari sau mici, găsim și pentru satele domeniului Comana și Porumbacu, la 1637¹⁹.

Începînd cu anul 1622 iobagii sînt datori să răsкупere în hani datul în piei de animale. Astfel, în 1640, dă anul fiecare sat patru piei de vulpe ca onorariu de Crăciun sau 8 fl.²⁰, iar Șercăița pentru o piele de vulpe plătește 2 fl., Berivoiul Mic 2,50 fl.²¹.

Pe lîngă aceste daturi de piei de vulpe apar și acelea a căror vînat legea îl interzicea pentru supus. În urbariul Cetății Făgărașului la 1560—1570 se menționează și obligația fiecărui sat de a da iarna „o căprioară, dacă căprioare nu se poate, dă 16 găini, dacă acestea n-ar vrea să le aducă, pedeapsă 1 fl.”²². Și inventarul Cetății din 1632 înregistrează pe lîngă cele 69 piei de vulpe argășite și coarnele de la 18 cerbi, iar inventarul din 1637 pe lîngă cele 15 piei de vulpe lucrate, 3 piei mari de urs și 2 mai mici, 7 piei de capră sălbatică lucrate, 26 piei de cerbi și 32 de căprioară²³.

Conscripțiile și Urbariile înregistrează și alte aspecte legate de practicarea vînațoarei în Țara Făgărașului. Pe lîngă mențiuni de păduri sau părți de păduri cu belșug în vînat găsim tot mai dese mențiuni de „păduri oprite” pe seama principelui, care urmărea prin aceasta sporirea veniturilor domeniului. În acest scop, instrucțiunile economice date de Principele Gheorghe Rakoczi, înainte de 1654 sînt elare: „orice ajungere pe mîini străine a pieilor de animale sălbatice e oprită, nimeni n-are voie să vîndă sub pedeapsă de 12 fl. nicăieri și nimănuui, ci să le aducă la mîna provizorului pentru preț cuvenit. El să dea pentru o piele de vulpe 80 dinari, dacă e mare și frumoasă 90 d., pentru un jder frumos 50 d., pentru o piele frumoasă de lup 2 fl.; pielea de ris își mărturiseste singură prețul. Dar provizorul să fie cu grijă și ca pieile cu care sînt datori anual supușii să le stringă singurcinos. Pădurile, mai ales cele mai apropiate să le țină oprite, să nu facă din ele nimănuui vreo favoare”²⁴.

Mențiune de pădure oprită pe seama „măriei sale” găsim în 1637 în Ileni, sub pedeapsa de 12 fl. cu care ocazie se precizează că „se țină și frumoasă și cu mulți iepuri în ea”²⁵.

După mărturisirile juraților, la 1680 era în hotarul satului Porumbacu de Sus o pădure de fag, numită obișnuit Piscul Bisericii „folosită de Măriile lor ca braniște”²⁶. Și la Scorei, „măriile lor au o pădure de fag oprită”²⁷.

Referitor la modul cum se vîna, știrile documentare sînt foarte sărace. Pînă în secolul al XVII-lea pe teritoriul Transilvaniei s-a vînat mult cu șomi și

¹⁹ Ibidem, p. 41.

²⁰ Ibidem.

²¹ St. Mețeș, Situația economică a românilor din Țara Făgărașului, vol. I, Cluj, 1935, p. XLIV—XLV.

²² St. Mețeș, Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria, vol. I, București, 1921, p. 250.

²³ Inventarul Cetății Făgăraș din 1632 și 1637, Fotocopie în Biblioteca Filialei Acad. R.S.R., Cluj, Arhiva istorică.

²⁴ D. Prodan, Urbariile Țării Făgărașului, vol. I, p. 8.

²⁵ D. Prodan, Boieri și vecini în Țara Făgărașului, sec. XVI—XVII, în Anuarul Institutului de istorie, Cluj, VI, 1963, p. 245.

²⁶ St. Mețeș, Considerații nouă la istoria românilor din Țara Făgărașului în veacul al XVII-lea, București, 1942, p. 28.

²⁷ Op. cit., p. 41.

ulii, ca și în țările apusene. E mai mult ca sigur că și în zona Făgărașului s-a practicat această metodă din moment ce pe domeniul Comana sînt înscrise în 1632, în inventar, alături de păsări de curte și trei perechi de șoimi²⁸.

Șoimăritul e concurat de vinătoreea prin hăituială cu copoi, numită vinătoree „par force”, faima copoilor din Ardeal, cu remarcabilele lor calități păstrîndu-se pînă în zilele noastre. Cetatea Făgărașului deținea în 1637 o casă a îngrijitorului de cîini²⁹, iar printre personalul iobăgesc angajat în serviciul curții apar alături de alții—vizitii, îngrijitori de cai, călăreți înaintași, trîmbițași și păsărari — și îngrijitori de cîini și purtători de ogari³⁰.

Cu privire la vinătorile domnești, însuși Dimitrie Cantemir arată că erau limitate la patru epoci pe an, înaintea posturilor și la ele participau toate breslele, de la țărani gonasi, la boierii de rang înalt. Metodele principale au fost întodeauna goana și vinătoreea cu cîini. Sate întregi participau ca hăițași.

În Țara Făgărașului au fost organizate de principele Gheorghe Rakoczi II două mari vinători, între lunile decembrie 1645 — ianuarie 1646 în munții de la Șinca, la care au participat 400 gonasi români. Iată ce scrie principele în legătură cu organizarea celei de a doua vinători, în 4 ianuarie 1646 din Cetatea Făgărașului: „Vrînd să facem o vinătoare în hotarul de la Șinca, vă pomenim înadins Dvs., ca luni pe la revărsatul zorilor să trimiteți 400 hăițași... și să fie toți români și să aibă un bun îngrijitor peste ei, ca nu cumva să fugă precum făcuseră mai dăunăzi”³¹.

În legătură cu obligația participării ca hăițași la marile vinători organizate de seniori, iobagii din Ucea de Sus declară la 1726: „Cînd mergeau la vînat ne duceau cîte 15 oameni la gonit”³². Aceste vinători ușurau oarecum și necezurile locuitorilor din preajma pădurilor și a munților, care nu-și puteau apăra vitele de atacul fiarelor mari, neavînd drept să poarte arme, după cum se plîng și iobagii din Drăguș la 1820: „...Trebuie să cumpărăm pe toți anii pășune pe seama vitelor, că pe hotarul nostru, pe cel de sus avem ce avem, dar pe cel din jos nu plătește nimica și munții care îi cumpărăm de pășune sînt primejdioși prin surpătura pămîntului ori prin urs, patru-cinci și de multe ori și mai multe pier”³³.

Introducerea armelor de foc, portabile — arhebuza și pușca cu cremene fixată pe cocoșul exterior — permit odată cu trecerea la noi metode în vinătoree și la specializarea unor țărani liberi în vînarea vînatului răpitor și a vînatului montan. Pe domeniul Porumbacului, în satul Porumbacul de Sus întîlnim la 1680 doi pușcași pe Ioan al Popei Alias Stoica și pe Bunea Popa³⁴, iar Urbaniul domeniului Făgăraș la 1610 conscrie în Lisa pe Bucur Rava

²⁸ D. Prodan, *Urbaniile Țării Făgărașului*, vol. I, București, 1970, p. 90.

²⁹ Ibidem, p. 69.

³⁰ Ibidem, p. 72.

³¹ E. Hurmuzaki și N. Iorga, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV, Partea II, București, 1913, Doc. nr. 2131, p. 1146.

³² St. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, vol. I, Cluj, 1935, p. LXII.

³³ St. Meteș, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1921, p.

³⁴ Ștefan Meteș, *Contribuții nouă la istoria românilor din Țara Făgărașului în veacul al XVII-lea*, București, 1942, p. 21.

și Coman Jitul³⁵ și în Drăguș pe Juvon Kalota și Oprea Vgieta³⁶. În Urbariul domeniului Făgăraș în 1637, aprilie 14, la Drăguș sînt înscrise Halmaczy Solomon, Junon Roska, Ionas Rukoranul, Kirztian Sandru și la Lisa Juon Versoczje³⁷.

Vinatul, prin însemnătatea sa economică era foarte căutat și pe piața internă. În orașul Făgăraș în ziua tîrgului săptămînal de vinerea, în bîlcii anual de la Rusalii, Sf. Maria Mică și Sf. Nicolae, vinatul apărea alături de tot felul de mărfuri țărănești. În 1758 o potîrniche se vindea între 9—7¹/₂—6 creițari (preț maxim, mijlociu și minim); o găinușă între 9—7¹/₂—6 cr.; o piele de vulpe între 3—2,17—1,42 fl.; o piele de urs între 12—8—6 fl.; o piele de lup între 3,20—2,34—2 fl.; o piele de jder între 2—1,30—1 fl.³⁸. La 1788, pe piața Făgărașului se vindea o piele de lup cu 4,30—3—2 fl.; o piele de iepure 15 cr. — 12 cr. — 10 cr.; o piele de vulpe 2 fl.—1, 25 fl.—1 fl.³⁹.

Legea din 1501, în vigoare trei secole a fost abrogată după 1848, în locul ei promulgîndu-se legi cu privire la protejarea vinatului și trecerea terenurilor de vînătoare în proprietatea comunelor, care la rîndul lor le-au arendat societăților și micilor grupări sau vînătorilor individuali⁴⁰.

*

* *

În ciuda interdicțiilor și a restricțiilor amintite, vînătoria a prezentat întodeauna pentru locuitorii Țării Făgărașului o deosebită importanță, prin sursa alimentară și de îmbrăcăminte pe care o furniza. De aceea fiindu-le interzis legal locuitorilor acest drept și neavînd terenuri pe care să practice liber vînătoria, au recurs la braconaj, folosind unelte de vînătoare și procedee arhaice ce prezintă un deosebit interes etnografic.

Mijloacele de a prinde vinatul în zona Făgăraș se pot divide în trei mari categorii:

- a) Prinderea vinatului la vizuină cu ajutorul ciinelui.
- b) Prinderea vîntului prin gropi-capcane și cluxe de lemn și fier.
- c) Prinderea vinatului prin lațuri din funii împletite și prin plase.
- a) Vînarea la viziună, a vinatului răpitor (vulpe, dihor, viezure) se făcea cu ajutorul ciinelui dresat care indica vizuina și scotea vinatul de acolo fiind apoi ucis de om cu ajutorul furcoiului sau cu bățul. Tot prin acest procedeu se vîna și vidra la apă, iarna, din decembrie și pînă în aprilie⁴¹.
- b) Dintre procedeele ce se înscriu la această categorie cea mai răspîndită în zonă este „groapa camuflată” (Fig. 1) pentru prinderea lupilor, adîncă de 2 m și lată de 1.50 m. Fundul se sapă mai lărgit decît gura, în formă de clopot. Groapa se acoperă cu un strat de frunze cu ramuri subțiri, la nivelul pămîntului.

³⁵ D. Prodan, Urbariile Țării Făgărașului, vol. I, București, 1970, p. 765—766.

³⁶ Ibidem, p. 789.

³⁷ Ibidem, p. 437—438.

³⁸ St. Meteș, Situația economică a românilor din Țara Făgărașului, vol. I, Cluj, 1935, p. LXXXIX—XC.

³⁹ Ibidem, p. XCII.

⁴⁰ Al. Bărbat, Dezvoltarea și structura economică a Țării Oltului, Cluj, 1938, p. 219.

⁴¹ Informații culese de la D. A. Sofonea, satul Drăguș, județul Brașov, nr. casei 280.

Peste acestea se atarnă momeala (iepure, ciine, ori carne de porc) în niște furci scurte. Groapa se sapă pe locurile pe unde obișnuiește animalul să treacă. Lupul atras de mirosul cârnii, calcă peste ramuri, care fiind subțiri se rup, iar animalul cade în groapă de unde nu mai poate ieși și este ucis cu furcile⁴².

Lupul mai poate fi prins și cu ajutorul „groapei cu coteț” (Fig. 2), de formă patrulateră 2 x 2 m. În mijlocul groapei se bate un stîlp la nivelul solului, peste care se fixează un coteț de formă conică, cu lății prinși în sus. În interiorul cotețului este introdus un animal viu (miel, purcel sau găină). Peste coteț se așază un val din lemn ce se rotește, ale cărui capete sunt fixate în prelungirea cotețului. Fundul groapei se camuflează cu cetină de brad care arcuiește (fixată cu un cap în pereții groapei). Lupul vine să ia prada din coteț, sare pe val, acesta se rotește și-l împinge în groapă⁴³.

Mistrețul se vîna tot cu ajutorul groapei camuflate, însă mult mai mare decît cea pentru lupi, de formă rotundă, cu diametrul de 2 m și adîncimea de 2 m. Pămîntul săpat se aruncă pe margine iar în jurul acesteia se pune nadă. Peste groapă se așază un acoperiș de lemn, numit local „teler”, cu o axă ce trece prin mijlocul lui la nivelul pămîntului și camuflat după cum este terenul. Peste teler se așază știuleți de porumb. Mistrețul calcă pe teler, acesta nefiind stabil îl aruncă în groapă, unde rămîne prizonier⁴⁴.

Alături de gropile-capcane mascate cu frunze, cluzele de lemn au avut și ele o mare importanță în practica vînatării. Acestea sînt „jugul” și „lada”. Prin modul de construcție și materialul folosit par a fi foarte vechi.

Cu jugul se prinde jderul, viezurele, pisica sălbatică, chiar și lupul, dar numai pe timp de iarnă pentru că se urmărește valoarea blăni⁴⁵. Jugul se face în pădure, pentru că nu-i costisitor (Fig. 3). Încă din timpul verii se aleg doi brazi alăturați, cu o distanță între ei de 2 m, cărora li se retează tulpina la circa 2 m înălțime de la sol. Între ei se așază un par de brad natural, necurățat de coaje, fixat cu un piron la ambele capete. Peste el se așază al doilea par, fixat numai la un capăt cu un piron, în timp ca al doilea capăt se lasă liber pentru a permite o deschidere de 20–30 cm, menținută de un „scăluș”. Scălușul e compus din două bețe scurte de circa 10 cm lungime, unul în formă de pipă iar al doilea fixat pe cele două brațe (Fig. 4). În scăluș se pune o momeală din carne de pasăre, de veveriță sau de oaie. De o parte și de alta se pune o povară necurățată. Animalul vine pe sus sau pe povară și se căsnește să ia lada care este pe scăluș; mișcă unul din bețișoarele de la scăluș care cade și o dată cu el și parul cu capătul liber, pe animal, zdrobindu-l.

„Lada” se folosește pentru prinderea dihorilor, căteilor de pămînt și nevăstuicilor („helci”), confecționează din scînduri de brad la dimensiunile de 80 cm lungime și 26 cm lățime (Fig. 5). Lada este prevăzută la ambele părți cu uși mobile prinse de partea de sus a lăzii prin balamale. Cînd este așezată pentru prindere, cele două uși sînt ridicate prin cîte o sfoară fixată prin mijlocul fiecărei uși la partea ei superioară. Sfoara e în legătură și cu un ax (înalt

⁴² Informator Drugă Virgil, în vîrstă de 56 ani, satul Breaza, județul Brașov, nr. casei 127.

⁴³ Informator Dionisie A. Sofonea, satul Drăguș, județul Brașov, nr. casei 280.

⁴⁴ Informator Dionisie A. Sofonea, satul Drăguș, județul Brașov, nr. casei 280.

⁴⁵ Informator Dionisie A. Sofonea, satul Drăguș, jud. Brașov, nr. casei 280.

de 10 cm dispus în centrul acoperișului) de unde printr-o gaură laterală se ramifică spre interiorul lăzii cu ajutorul unei limbuțe de lemn. De limbuță se prelungește în interior o limbă, pe care se pune momeală: pentru dihoari două ouă, pentru câțelul de pământ carne crudă și pentru nevăstuici lapte. Animalul intră în ladă ademenit de mirosul momelei, apucă momela și trage de limbă. Aceasta duce la pierderea echilibrului menținut între cele două limbi, limbuța iese prin orificiul lateral al lăzii, iar sforile lasă să cadă ușile care închid automat lada, animalul rămânând închis în interiorul ei.

În afara cluxelor de lemn, foarte răspândite și apreciate în același timp sînt cele de fier, acestea servesc la prinderea lupilor, vulpilor, și urșilor, fiind lucrate de țigani de prin sate. O cluxă de fier (Fig. 6, se compune dintr-un suport în formă de cerc pe care sînt fixate la ambele capete, prin șuruburi, două lame (aripi) mobile, în formă de semicerc, late de 2 cm și groase de 1 cm, fiecare prevăzută cu dinți pe latura interioară. Suportul cursei are în prelungire un arc lateral. Cînd cluxa este așezată pentru prindere ramele rămîn deschise (lamele sînt prinse de suport cu ajutorul elenciurilor). De elenciu interior se leagă și suportul pentru momeală. Cînd animalul apucă momeala arcul intervine și închide lamele. Cluxa se așază la trecătorile animalului sau în apropierea unei prăzi pe care a prins-o. Si ea să împiedice fuga în pădure a vînatului, cursa se leagă de un lanț cu cîrfige pentru ca animalul să se agațe de tufe⁴⁶.

În afara procedului amintit, între cele două războaie mondiale, ursul se mai vîna și cu „arma la par”⁴⁷. Arma, în poziție orizontală, este fixată pe doi pari la trecătorile ursului, cu țeava înainte, cu cocoșul armei deschis și legat de o sfoară. Sfoara oculește parul pe care zace pușca, trece peste cărare și se fixează în pămînt. Sfoara este mascată cu mure. Ursul calcă pe sfoară, aceasta se întinde și trage de cocoș, descărcîndu-se. Acelaș procedeu se folosește și pentru prinderea mistrețului.

c) Un alt mijloc de a prinde vînatul, foarte uzitat în zonă și foarte vechi, îl constituie lațul din funie împletită, numit local „sbilț” sau „ghilț”. Sbilțul (Fig. 8) servea la prinderea caprelor de munte, în orice anotimp, pentru carne. Procedeu e foarte simplu. Se duce un snop de ovăz sus la munte. În el se plasează un „sbilț” (laț) din funie de cînepă împletită, destul de lată ca să poată forma o buclă, în culoarea pădurii sau mascat cu o buruiană ca să nu o simtă animalul, al cărui capăt e legat de un par sau pom. În ovăz se pune „anasos” (măraru) pentru că miroase tare și îl atrage. Animalul intră cu capul în lanț și smucindu-se să iasă trage de sfoară care face ca bucla să se strîmteze, animalul sugrumîndu-se. Sbilțul se folosește și la prinderea iepurilor sau a vulpilor, la gard în grădină, unde se pune trifoi ca să-i atragă. Prinderea lor se face pe timpul iernii, pentru blană⁴⁸.

În satul Ucea sbilțul se face din sîrmă de metal, pusă în două⁴⁹. O variantă a sbilțului este „ghilțul”, iutilnită în satul Breaza. În grădinile pomicole, împrejmuite cu gard se lasă intenționat o spărtură prin gard sau chiar două,

⁴⁶ Informator Drugă Virgil, satul Breaza, jud. Brașov, nr. casei 127.

⁴⁷ Informator D. A. Sofonea, satul Drăguș, județul Brașov, nr. 280.

⁴⁸ Informator D. A. Sofonea, satul Drăguș, județul Brașov, nr. 280.

⁴⁹ Informator Purece Ioan, în vîrstă de 68 de ani din satul Ucea de Sus, județul Brașov, nr. casei 5.

pe unde animalul mic (iepure, vulpe) este obligat să intre și să iasă. În spăr-turile lăsate se fixează un laț numit local „ghilt” care se execută din sîrmă elastică innodată o singură dată formînd o buclă, ale cărei capete se prind fix de o parte și de alta a gardului. Sub buclă pe locul liber se așază o scîndurică pentru ca să înlesnească trecerea animalului numai prin buclă.

Locuitorii Țării Oltului s-au folosit și de plase pentru prinderea animalelor mari și a păsărilor, menționate în documentele secolelor XVI–XVII. Plase pentru prins urși au fost confecționate de meșterul sas Lukas pentru locuitorii din orașul Făgăraș și altele pentru prins cerbi la cererea celor din Șercaia⁵⁰. Păsările se mai prind în zonă cu ajutorul lubeniței, pocia cu elei, corfa și pocia cu sbil⁵¹.

Valorificînd în acest material aspectele de bază privind practicarea vî-nătoarei în Țara Oltului, am urmărit să prezentăm pe lingă particularitățile istorice, varietatea și utilitatea uneltelor și practicilor de vînat a populației din zonă, dovadă a dibăciei și spiritului său de inventivitate.

Fig. 1. „Groapa camuflată” — capcană pentru prinderea lupilor — zona Țara Oltului.

⁵⁰ Țara Birsei, vol. I, București, 1972, p. 297–298.

⁵¹ Informator Purece Ioan, satul Ucea de Sus, jud. Brașov, nr. 5.

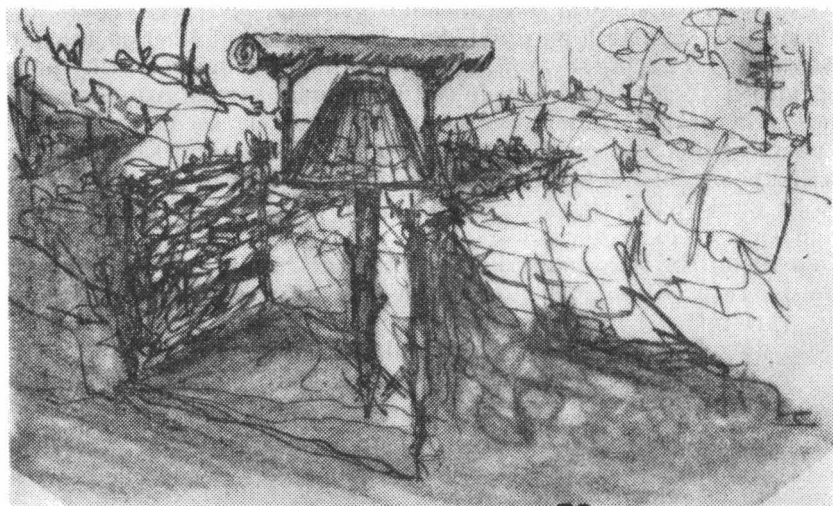

Fig. 2. „Groapa cu coteș” — capcană pentru prinderea lupilor — zona Țara Oltului.

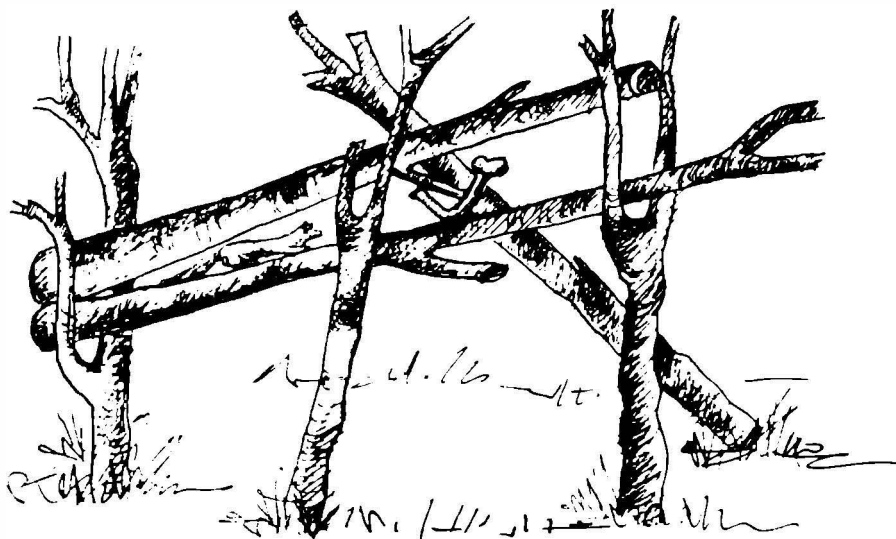

Fig. 3. „Jugul” — cluxă de lemn — zona Țara Oltului.

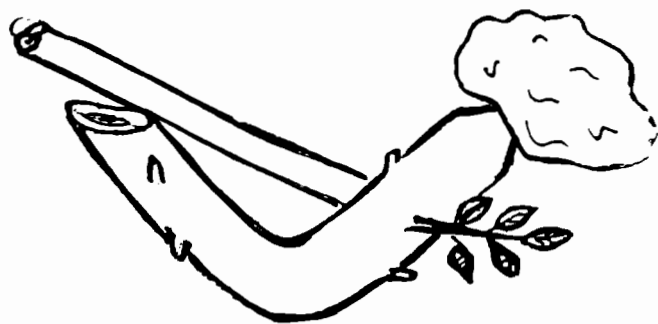

Fig. 4. Seălușul.

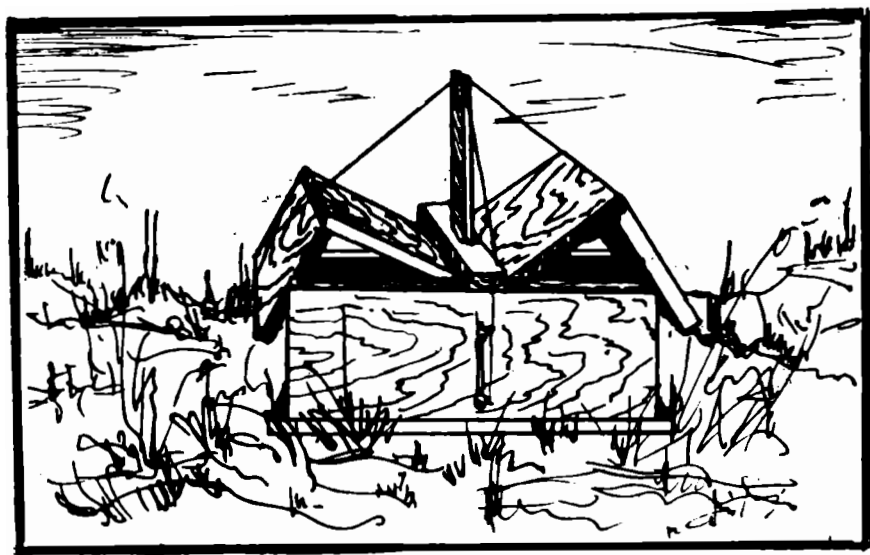
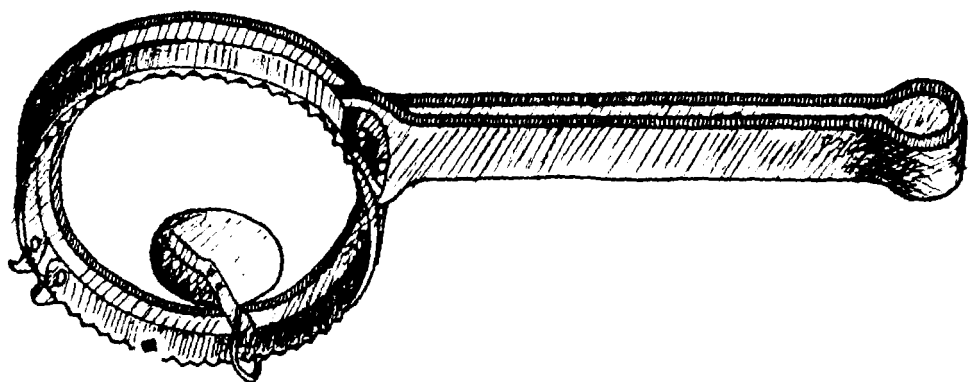
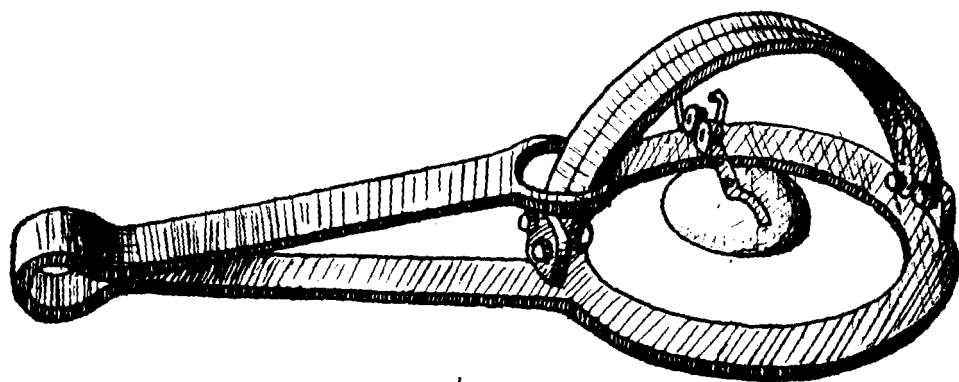

Fig. 5. „Lada” — cluxă de lemn — zona Țara Oitului, colecția Muzeului Cetății Făgăraș inv. nr. L. 123.

a.

b.

Fig. 6. a—b. Cluxă de fier; cluxă de fier așezată pentru prindere, colecția Muzeului Cetății
Făgăraș, inv. nr. L. 101.

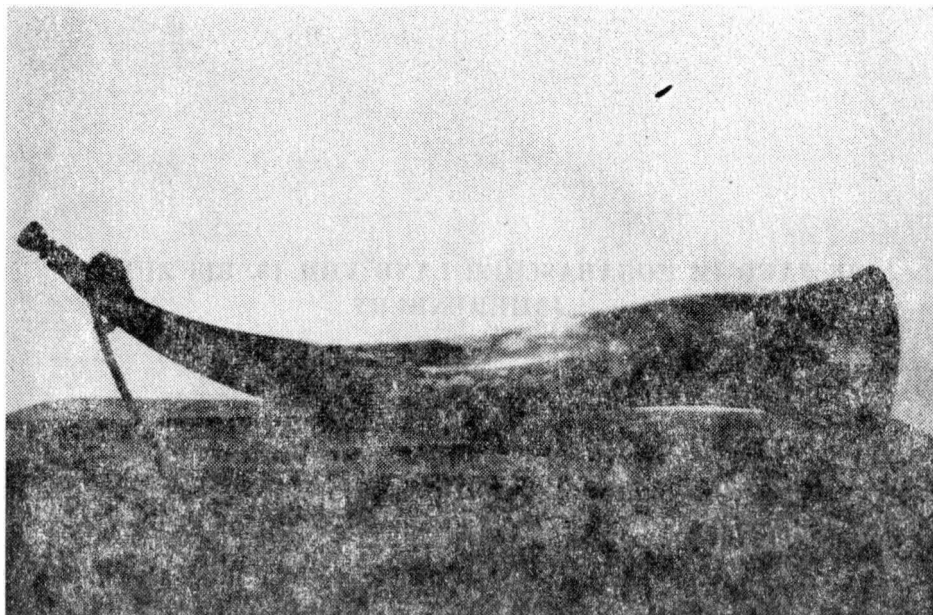

Fig. 7. Corn de vânătoare, sec. XX, colecția Muzeului Cetății Făgăraș, inv. nr. L. 125.

Fig. 8. Procedul de prindere a vînatului prin „sbiț” — zona Țara Oltului.

DIE JAGD IM FOGARASCHER LAND VOM 15. BIS ZUM 20. JAHRHUNDERT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die urkundlichen Nachrichten über den Betrieb der Jagd im Fogarascher Land vom 15. bis zum 20. Jahrhundert bezeugen neben dem Alter und der Häufigkeit dieser Beschäftigung auch die Gebirge, Wälder sowie die Tiere mit ihren Namen.

Das Feudalrecht dehnte sich auch auf die Jagd aus und war in Siebenbürgen im Jagdgesetz aus dem Jahre 1504 festgelegt, das den Untertanen die Jagd verbot. Sogar den Bojaren des Fogarascher Landes war die Jagd auf gewisse Arten von „königlichem Wild“ verboten. Die hörige Bevölkerung konnte nur Raubtiere jagen, die ihr eigenes sowie der Feudalherren Gut schädigten. Diese Jagd war eine zusätzliche Feudalverpflichtung, die unter der Bezeichnung „Daturi“ (Abgabe) von Fuchsfellen bekannt ist.

Beginnend mit dem 17. Jahrhundert werden in den Urbarien und Konskriptionen immer mehr Wälder oder Waldteile erwähnt, in denen die Jagd dem Fürsten von Siebenbürgen vorbehalten war. Diese Maßnahme verfolgte die Steigerung der Einkünfte des Feudalherren und verpflichtete die Untertanen, die Fellabgabe mit Geld abzustatten und die Naturalleistungen mit den Fellen der Tierse zu erhöhen, deren Jagd den Untertanen verboten waren (Rehe, Hirsche). Dies führte zur Spezialisierung einiger freien Bauern als Jäger. Sie wurden in die Konskriptionen als „Schützen“ (Pușcași) eingetragen.

Die Fangmethoden und die Geräte, die bei der Jagd im Fogarascher Land verwendet wurden, waren denkbar einfach. Sie können in drei große Kategorien gegliedert werden:

- a) Fang des Wildes in seiner Höhle mit Hilfe von Hunden;
- b) Fang des Wildes in Gruben und Fallen;
- c) Fang des Wildes mit Stricken und Netzen.

MUZEOLOGIE

STRUCTURA TEMATICĂ A MUZEULUI ETNOGRAFIC AL ȚĂRII BÎRSEI

de OLIVIA MORARU

Situată în depresiunea intramontană a Brașovului, Țara Bîrsei face legătura între Carpații Orientali și Carpații Meridionali, între cele trei provincii istorice românești, Transilvania, Moldova și Țara Românească.

Marca diversitate a reliefului, alături a celui periferic cît și a celui care formează vatra plană a depresiunii Țării Bîrsei, străbătută de o rețea hidrografică abundentă, precum și caracterul de adăpost al climatului rece și umed, a oferit condiții favorabile pentru formarea și dezvoltarea de așezări omenești.

Săpăturile arheologice efectuate pe teritoriul Țării Bîrsei au scos la iveală urme de locuire din paleoliticul mijlociu, neolitic, epoca bronzului, din prima și a doua epocă a fierului. S-au descoperit de asemenea, numeroase urme de cultură materială a dacilor și din perioada stăpînirii romane în Dacia. Mărturii de cultură materială ale populației autohtone în Țara Bîrsei datează și din secolele III—X e.n., iar densitatea descoperirilor arheologice pentru perioada feudalismului timpuriu, demonstrează că Țara Bîrsei avea o populație locală numeroasă înainte de așezarea coloniștilor străini, că în 1211, anul venirii în Țara Bîrsei a cavalerilor teutoni, acest teritoriu era deja „o țară”, organizată de populația autohtonă românească. Unii dintre coloniștii saxoni chemați în Transilvania s-au stabilit și într-o parte a Țării Bîrsei.

După venirea sașilor au pătruns în Țara Bîrsei și ceangăii, numărul lor înmulțindu-se în secolul al XV-lea, cînd se vor așeza și în cele „Șapte satale românești” (Baciu, Turches, Cernatu, Satulung, Tărlungeni, Zizin și Purcăreni).

În feudalism ul timpuriu Țara Bîrsei se mărginea cu formațiunile pre-statale românești din sudul Moldovei, cu nord-estul Țării Românești, cu Țara Făgărașului, comitatul Sibiului, cu care de-a lungul istoriei va întreține permanente legături de ordin politic, economic sau social.

Tot acum se profilează și compoziția etnică a Țării Bîrsei, alcătuită din elementul băstinaș românesc, căruia i s-au adăugat cel săsesc și ceangăesc, elemente etnice cu care vom opera pe parcursul întregului fir tematic.

Conturată deci, din punct de vedere teritorial, istoric, economic, social și cultural, Țara Birsei constituie o unitate etnografică complexă. Aspectele însă de natură etnografică: structura așezărilor, ocupațiile tradiționale, raportul dintre om și natură, structura etnică evidențiază diferențierea zonală a Țării Birsei în raport cu zonele etnografice înconjurătoare pe de o parte și cea a subzonelor din cuprinsul acestui complex etnografic.

Din punct de vedere administrativ zona etnografică Țara Birsei cuprinde mai mult de jumătate din teritoriul actualului județ Brașov.

Conform ultimei publicații de specialitate, monografia zonală etnologică „Țara Birsei”, în cadrul acestei zone se deosebesc cinci subzone etnografice care grăvitează în jurul orașului Brașov.

Deoarece acest centru vechi și puternic – Brașovul, a jucat un rol deosebit de important din toate punctele de vedere, în relațiile cu celelalte centre din Transilvania și cu țările românești, ne vom ocupa în primul rând de caracteristicile subzonei în limitele căreia se încadrează, Birsa de Jos.

În componența municipiului Brașov intră vechea așezare românească Schei și Stupini. Alte localități aparținătoare acestei subzone: Apața, Bod, Dumbrăvița (Țintari), Feldioara, Hălchiu, Vlădeni, Rotbav, Crizbav, Cutuș, Satu Nou, Hărman, Măieruș, Arini, Prejmer, Lunca Calnicului și Sînpetru.

Terenul în exclusivitate șes, a oferit condiții dezvoltării agriculturii și creșterii vitelor mari, ocupații practicate atît de români cît și de sași și maghiari.

În sud-vestul șesului birsan se grupează localitățile: Codlea, Ghimbav, Holbav, Vulcan, Cristian, Rîșnov, Tohanu Vechi și Nou, Zărnești și Poiana Mărului, formînd subzona Birsa de Sus. Favorizați de relief, locuitorii acestor așezări practicau agricultura intensivă, creșterea vitelor și pomăritul.

În partea sudică a Țării Birsei, cuprinsă între munți, se află subzona etnografică Bran care este străbătută de vechiul drum ce a legat întotdeauna Transilvania cu Țara Românească. Din această subzonă fac parte localitățile: Măgura, Predeluț, Bran, Peștera, Moeciu de Jos, Moeciu de Sus, Sirnea, Poarta, Simon, Fundata, Fundățica, Locuitorii acestora, în exclusivitate români, au practicat agricultura specific montană, păstoritul transhumant, pomăritul. O caracteristică a acestor așezări o constituie gospodăriile cu curte închisă și întărită.

Grupul celor Șapte sate săcelene în care alături de români trăiesc și ceangăi, precum și grupul de localități din pasul Timișului cu populație românească alcătuiesc subzona Săcele. Condițiile de relief, munte deal, și șes, a favorizat dezvoltarea agriculturii cerealiere, a pomăritului și în aceeași măsură păstoritul transhumant.

Ultima subzonă etnografică a Țării Birsei, subzona Buzaie este situată în curbură Carpaților, înfățișîndu-se ca o depresiune presărată cu dealuri și văi. Lanțul muntos și deluros care o înconjoară pe trei laturi a asigurat condițiile necesare creșterii cu precădere a vitelor mari, oieritului, practicării agriculturii și pomăritului. Teritorial, această subzonă, nu se suprapune pe granițele județului Brașov, ea se extinde și asupra citorva localități din județul Covasna (Dobrlău, Întorsura Buzăului, Barcani, Sita Buzăului, Zăbrătau, Crasna). Așezările de pe teritoriul județului Brașov, componente ale acestei subzone sînt: Teliu, Budila, Acriș, Buzăel, Vama Buzăului și Dălgheu.

Vecinătatea Țării Bîrsei cu zone din exteriorul lanțului carpatic, cit și cu cele din interior, amintite mai sus, a făcut posibilă un permanent schimb cu profunde implicații în cultura materială și spirituală populară.

Concomitent cu influențele exercitate din afara Țării Bîrsei asupra modului de viață al locuitorilor bîrsani s-au mai înregistrat și fenomene de interferare a elementelor de cultură materială și spirituală a naționalităților conlocuitoare cu cea românească.

Un rol deosebit în permanentizarea legăturilor etnoculturale l-au avut căile de comunicație: drumurile, trecătorile, pasurile, sutele de poteci și cărări ascunde.

De la Brașov, în jurul căruia gravita întreaga viață economică socială și culturală a Țării Bîrsei, porneau spre trecătorile munților drumurile ce legau această zonă cu Moldova prin pasul Ghimeșului și al Oituzului, cu Țara Românească prin pasul Buzăului, Teliului, Teleajenului, Zizinului, Prahovei și Branului.

Spre interiorul Transilvaniei duceau drumurile Făgărașului și Sighișoarei, primul legînd Țara Bîrsei cu Țara Oltului, iar ultimul cu zona Tîrnavei Mari și părțile Odorheului.

Pe aceste drumuri, cărăușii din Săcele, Schei, Zărnești, Tohan și Vama Buzăului, transportau produsele meșteșugărești brașovene și aduceau din centrele comerciale ale imperiilor austro-ungare și otomane sau din țările românești, mărfurile pe care le comercializau la târgurile anuale sau săptămînale din Brașov și localitățile din zonă.

Se poate afirma deci, că drumurile și celelalte căi de comunicație tradiționale amintite, care pornesc sau trec prin Țara Bîrsei au jucat un rol deosebit de activ în dezvoltarea relațiilor etno-culturale.

Avînd în vedere complexitatea problemelor cit și funcția de verigă în cadrul numeroaselor legături transcarpatice, se impune organizarea unui muzeu la Brașov care să illustreze evoluția civilizației rurale, a românilor și a naționalităților conlocuitoare.

Pentru realizarea unui muzeu de etnografie a Țării Bîrsei la un înalt nivel muzeo-tehnic, avem în vedere în primul rînd patrimoniul muzeului Brașov, cit și a celui virtual, binecunoscut prin bogăția și varietatea lui.

Numeric, patrimoniul Muzeului județean Brașov se ridică la cifra de circa 7 000 de piese, grupat pe următoarele colecții: ocupații, meșteșuguri, tehnică și instalații țărănești, arhitectură populară, arta lemnului, arta în metal, arta în os, și corn, arta în piele, pictură pe lemn, pictură pe sticlă, ceramică, port popular, podoabe, textile de casă, scoarțe, obiceiri, miniat-uri — jucării, fotografii, hărți, peliculă, benzi magnetofon, documente.

Pentru înființarea unei asemenea instituții pledează chiar și tradiția, binecunoscut fiind faptul că în Brașov a funcționat pînă în preajma celui de-al doilea război mondial, în cadrul muzeului Țării Bîrsei și o secție de etnografie. În anul 1950, cînd Muzeul județean Brașov organizează primele expoziții în Casa Sfatului, acestea au ca temă etnografie și artă plastică. Deși cu caracter permanent, cea de etnografie a fost închisă în cursul aceluiași an, spațiul fiind necorespunzător. De atunci problema spațiului pentru muzeul de etnografie în Brașov a rămas deschisă, cu toate solicitările insistente ale publicului din țară, cit și a celui de peste hotare.

Ne propunem ca viitorul muzeu etnografic al Țării Birsei să fie un muzeu cauzal, pornit de la relația om-mediu, prezentînd ceea ce are mai particular.

Avînd în vedere cele de mai sus, vor fi prezentate ocupațiile principale și secundare, meșteșugurile, tipurile de așezări, răspîndite în subzonele Țării Birsei, arhitectura construcțiilor, arhitectura interiorului țărănesc în care se includ genurile artei populare: mobilier, țesături, ceramică, pictură pe sticlă, apoi va fi prezentat portul popular în evoluție, iar ultima temă va trata despre valorificarea artei populare tradiționale în creația nouă.

Ocupații

Capitolul ocupații cuprinde teme legate de ocupațiile tradiționale principale: agricultura și păstoritul, și de ocupațiile tradiționale secundare: culesul din natură, albinăritul, pescuitul, vînatărea, păduritul și căraușitul.

1. *Agricultura.* În ceea ce privește agricultura, s-au făcut mai sus cîteva aprecieri legate de condițiile de relief care au favorizat practicarea acestei principale ocupații, pentru fiecare subzonă în parte.

În baza rezultatelor săpăturilor arheologice s-a ajuns la concluzia că și în Țara Birsei ocupația de căpetenie era agricultura, creșterea vitelor mari și păstoritul.

Materialele etnografice legate de tipurile de agricultură practicate în subzonele Țării Birsei de către români și ulterior de naționalitățile conlocuitoare — sașii și ceangăii — se adaugă materialelor arheologice și istorice pentru susținerea acestei concluzii.

În baza informațiilor bibliografice, a celor de teren și a colecțiilor muzeale se poate stabili tipologia uneltelor agricole.

- a. Agricultura de cîmp sau de șes, practicăată cu plugul cu corman fix.
- b. Agricultura de deal, practicăată cu plugul cu corman fix.
- c. Agricultura de coastă practicăată cu hîrlețul și plugul cu corman fix.
- d. Agricultura în terase de deal sau munte practicăată cu plugul cu corman schimbător.

Variatatea terenurilor din Țara Birsei a oferit condiții prielnice practicării și dezvoltării ca ramuri ale agriculturii a grădinăritului și pomăritului. Dacă locuitorii satelor brănene sînt vestiți pentru desfacerea pe piața Brașovului a poamelor, cei din Codlea, Stupin, Prejmer, Sinpetru, Tărlungeni și Barcani sînt renumiți pentru calitatea superioară a legumelor și zarzavaturilor.

2. *Păstorit.* Alături de agricultură, păstoritul a constituit o ocupație de bază a locuitorilor din Țara Birsei. În funcție de condițiile naturale, dar mai ales de schimbarea relațiilor sociale, ponderea acestei ocupații diferă de la o subzonă la alta, pe cînd în subzonele Birsa de Jos, Birsa de Sus și Buzaie a predominat creșterea vitelor mari, în Bran și Săcele s-a practicat oieritul transhumant. Diferențieri au existat și în timp. Astfel, în secolul al XIX-lea se remarcă o pondere tot mai accentuată în creșterea vitelor mari. Aceleași condiții au determinat adoptarea unuia sau altuia din următoarele tipuri de păstorit:

- a. păstoritul sedentar (caracteristic pentru aproape fiecare gospodărie din Țara Birsei);
- b. păstoritul local sau agricol (practicat în toate subzonele);
- c. păstoritul pendulator (specific Birsei de Jos, Birsei de Sus și pentru Buzaie);
- d. păstoritul transhumant (caracterizează oieritul din Săcele, Bran și Schei-Brașov).

Materialul care va susține această temă (arhivistice-documentar, obiecte, auxiliar) va scoate în evidență rolul acestei ocupații în menținerea legăturilor între zonele etnografice de contact a schimburilor de valori culturale.

3. *Culesul din natură*, s-a practicat în Țara Birsei frecvent. Spre sfârșitul feudalismului, cînd agricultura se dezvoltă tot mai mult, cîștigînd teren prin defrișări și desțeleniri, această îndeletnicire începe să-și piardă din importanță. Acest regres se resimte mai mult odată cu dezvoltarea industriei, cînd o seamă de plante alimentare, medicinale și colorante vor fi înlocuite.

Se culegeau din natură: ciuperci, alfine, zmeură, fragi, măceșe, coacăze, mure, precum și plante medicinale, plante colorante, mere și pere sălbatice.

4. *Albinăritul*, este atestat documentar în Țara Birsei încă din secolul al XIII-lea. Denumirile unor localități ca Stupinii Brașovului, Stupinii Prejmerului, precum și a unor forme de relief ca Muntele de miere de lingă Hărman atesta, pe lingă numeroasele informații documentare, practicarea acestei ocupații.

5. *Pescuitul*. Numeroasele ape ce străbat Țara Birsei, Oltul, Bîrsa, Hamaradia, Tărlungul, Ghimbășelul, Vulcănița, Timișul, Rîșnoava, Moeciul și altele, au favorizat practicarea pescuitului, din cele mai vechi timpuri în scopul asigurării necesităților de trai. Se cunosc procedee ca: pescuitul cu mina, pescuitul cu unelte și prin otrăvirea apei.

6. *Vînătoarea*. Din cele mai vechi timpuri s-a practicat și în Țara Birsei cu același scop, asigurarea celor necesare traiului, vînătoarea, în aproape toate subzonele. În funcție de cei care o practicau, vînătoarea se poate caracteriza însă și ca un apanaj al claselor privilegiate, dar și ca o necesitate pentru țărănime. Caracteristic pentru românii din Țara Birsei este faptul că ei transformă această îndeletnicire într-un adevărat meșteșug pe care-l practicau în strînsă legătură cu păduritul.

7. *Căraușitul*. Ca un aspect al păstoritului transhumant și ca o consecință a drumurilor străbătute s-a dezvoltat în Țara Birsei căraușitul de mari proporții și paralel cu aceasta meșteșugul confecționării renumitelor „care mocănești” căutate și folosite pentru transporturi de către majoritatea căraușilor din Țara Birsei. Numeroase documente vorbesc despre transportul mărfurilor de către căraușii din: Săcele, Schei-Brașov, Zărnești, Tohan și din unele sate din subzona Buzaie.

Meșteșuguri

Paralel cu agricultura, păstoritul și celelalte ocupații tradiționale, se dezvoltă și meșteșugurile țărănești. Dacă la începutul feudalismului meșteșugarii lucrau exclusiv pentru comunitatea în mijlocul căreia trăiau, sau

pentru curtea feudalului, odată cu dezvoltarea feudalismului și implicit a orașelor, aceștia se desprind tot mai mult de agricultură, specializându-se, perfecționându-se, dobândind totodată și o măiestrie artistică.

1. *Lemnăritul*. Bogăția în păduri a Țării Birsei a atras din cele mai vechi timpuri pe locuitori să valorifice prin muncă, pentru satisfacerea nevoilor de trai aceste bunuri naturale. În subzonele Birsa de Sus, Săcele și Buzaie, se dezvoltă cu prioritate lemnăritul, cu formele vechi: cioplitul, dulgheritul, timplăritul, șindrilăritul, cărbunăritul, dogăritul. Cărbunăritul este specific pentru satele săcelene la marginea cărora documentele medievale consemnează existența unei păduri sub denumirea de Silva carbonaria.

Timplării specializați în confecționarea mobilierului pictat sînt menționați mai mult pentru Brașov.

Același material de arhivă consemnează existența instalațiilor țărănești pentru prelucrarea lemnului, joagărul, și fierăstrăul în subzonele bogate în păduri.

2. *Olăritul*. Un alt meșteșug dovedit a fi fost practicat în Țara Birsei, este olăritul. Dezvoltarea acestui meșteșug este strîns legată de condițiile istorice feudale, de nevoile zilnice ale oamenilor. Studiul acestui meșteșug specializat, relevă condițiile de manifestare la sate cît și în Brașov, concurența permanentă pe care o făceau produsele meșterilor olări sătești, celor a breslașilor din oraș.

Documente ca cele din 1564, 1619, 1625, vorbesc despre interdicția de a lucra, a mai transporta și a mai vinde vase din lut impusă olarilor din Țara Birsei (Tohan, Rîșnov, Zărnești, Satu Nou).

Ca materie primă, deosebit de apreciată s-a dovedit huma albă de la Cristian, unde veneau să se aprovizioneze și olarii din Țara Oltului și alte centre din Transilvania. Faptul că pe raza așezării Tohan, pămîntul a fost mai prielnic olăritului, fiind lut roșu, decît agriculturii, aici și mai puțin la Zărnești s-a dezvoltat și s-a practicat pînă în zilele noastre (1955 dispărea ultimul cuprător), meșteșugul olăritului de către români.

Olarii din Tohan lucrau atît la roată cît și cu mina aproape exclusiv vase de uz gospodăresc smălțuite doar în interior.

Forma și funcțiile vaselor de Tohan reflectă modul de trai și condițiile economico-sociale de viață pe de o parte, iar pe de alta dovedesc perpetuarea formelor străvechi și asemănarea cu vasele din centrele versantului sudic al Carpaților Meridionali.

Ornamentația simplă, executată cu pensula sau cu cornul este aplicată pe toate vasele. Motivele decorative simple, linia, punctul, cercul, valul, spirala, sînt uneori prelucrate în stele, flori, și frunze. Culorile preferate de tohăneni erau albul, verdele și galbenul.

Vasele de Tohan circulau în toate localitățile Țării Birsei, de asemenea, fiind apreciate și în Țara Oltului și pe valea Hirtibaciului.

În ceea ce privește ceramica săsească, majoritatea provine de la olarii brașoveni organizați în bresle încă din sec. al XVI-lea. Și producția lor se axa în primul rînd pe nevoile casnice. Specifice însă pentru ceramica săsească erau și acele vase mari de vecinătate și oalele tripode care de asemeni serveau la nunți, botezuri și alte întruniri.

Pe lângă ceramica de uz apare în sec. al XVIII-lea ceramica cu calități ornamentale deosebite. Datorită legăturilor cu apusul (Boemia în special), pătrunde în ceramica săsească decorul cu cobalt. Pentru perioada anterioară ornamentației cu cobalt este specifică angoba albă, smaltul verde și mai puțin galbenul. Motivele decorative de natură fitomorfă și mai puțin geometrică (doar tabla de șah și triunghiul) erau executate cu cornul și pensula.

Terenul neprielnic practicării agriculturii a determinat și pe ceangăii din Satu Nou să recurgă la practicarea olăritului în vederea asigurării celor necesare traiului. Recensămîntul din 1830 demonstrează prin numărul mare de olari (81) că acest meșteșug a cuprins aproape întreg satul. Fiecare meșter producea vase de uz ce se deosebeau de cele săsești și românești prin dimensiunile mai reduse, prin cromatică (albastru mai deschis, brun, verde și galben).

Specific pentru Satu Nou sînt oalele pentru sarmale, pentru muls oile, pe care le vindeau în Mărginimea Sibiului, precum și diferitele jucării.

În vederea desfacerii vaselor, ceangăii din Satu Nou ajungeau pînă la Dunăre și spre deosebire de românii din Tohan care-și valorificau produsele prin schimb în natură ei și le valorificau pe bani.

În secolul al XIX-lea ceangăii din subzona Săcele în special cei din Turches și Baci, preiau meșteșugul olăritului din Satu Nou.

Și în ceea ce privește produsele de ceramică se observă, atît în formă cît și în decor, influențele reciproce determinate de conviețuirea de-a lungul secolelor a românilor cu sașii și ceangăii.

3. *Prelucrarea pieilor — cojocărit.* Unul dintre cele mai vechi meșteșuguri atestat documentar, atît în Brașov cît și în satele din Țara Bîrsei, este cel al prelucrării pieilor.

În anul 1420 cojocarii din Brașov erau deja constituiți în breaslă, ceea ce denotă practicarea acestui meșteșug și a celorlalte legate de prelucrarea pieilor de animale. De existența acestei bresle este legat istoricul Casei Sfatului. La acea dată oficialitățile orașului duc tratative cu staroștii breaslei cojocarilor pentru a le vinde cele două camere aflate pe locul acestui monument istoric.

În aproape toate localitățile subzonelor Țării Bîrsei au existat însă tăbăcari, opincari, cojocari, pielari, curelari. Meșteșugul este atestat atît documentar cît și prin bogăția și varietatea produselor ce s-au păstrat pînă în zilele noastre.

Menționăm ca un aspect al practicării acestor meșteșuguri repetatele plingeri adresate magistratului din Brașov de către meșterii sătești, împotriva abuzurilor cojocarilor din Brașov, așa cum a fost și plîngerea cojocarilor români din Săcele în anul 1730. Documentele vremii mai vorbesc și despre prelucrarea pieilor aduse din părțile Bucureștiului și Ploieștiului în subzona Săcele. În general, cojocarii din Țara Bîrsei și mai ales cei din Șirnea lucrau pieptare infundate și cojoace scurte, treisferturi sau lungi, atît pentru satisfacerea nevoilor proprii cît și pentru valorificarea la târgurile săptămînale și anuale din Brașov, cît și la târgul anual din Săcele (după 1842).

În subzona Săcele, se dezvoltă cu precădere tăbăcăritul, opincăritul și curelăritul.

În general meșterii cojocari, cunoscînd specificul și gusturile, aplicau ornamentele și cromatica specifică românilor (motive geometrice, cromatică

temperată), sașilor (motive florale cu colorit viu) și ceangăilor (ornamentație apropiată cu cea a românilor).

4. *Fierăritul*. Meșteșugul fierăritului s-a practicat în strinsă legătură cu lemnăritul, rotăritul, pădurăritul, în aproape toate localitățile din Țara Birsei. Se poate vorbi însă de o specializare pentru Bran și Mocciu de Jos, bineînțeles cu excepția Brașovului, unde fierarii s-au constituit într-o breaslă puternică încă din sec. al XV-lea. Mărturie stă nu numai o bogată documentație arhivistică ci și bastionul care le purta numele, fortificație ce se păstrează până astăzi adăpostind Arhivele Statului.

Instalații țărănești

Ocupațiile de bază, agricultura și păstoritul, au pus la îndemina locuitorilor Țării Birsei o serie de bunuri naturale pe care aceștia au căutat din cele mai vechi timpuri să le valorifice pentru asigurarea existenței. Prelucrarea cerealelor și a marilor cantități de lână au determinat practicarea unor meșteșuguri specializate cum au fost: morăritul, piuăritul și dirstăritul.

Instalațiile de industrie țărănească sînt menționate în documente încă din sec. al XIV-lea. Astfel, pe hotarul domeniului Bran, funcționa încă din 1325 prima moară; în 1460 moara pentru malț producea exclusiv pentru necesitățile Brașovului. Secolul al XVI-lea ne dă știri despre existența morilor și în subzona Birsei de Jos la Măeșuș, Hălchiu și Sinpetru.

Ca și morile, tot construcții stabile și amplasate în apropierea resurselor de apă sînt menționate și teaurile de ulei, în toate subzonele Țării Birsei.

Numărul mare de instalații pentru prepararea țuicii existent în Săcele ilustrează practicarea intensă a pomăritului. Tot pentru prepararea țuicii sînt menționate și instalațiile din Vulcan, Cristian, Sinpetru, Măeșuș, Șimon și Mocciu de Jos.

În vederea îngroșării unor țesături din lână, alături de necesare confecționării îmbrăcămintei pentru anotimpurile reci, cît și pentru interiorul locuințelor, țărănul român a recurs la unelte și instalații speciale.

Mențiuni documentare din sec. al XVIII-lea atestă existența pivelor, dirstelor și viltoilor în satele brăne, în localitățile săcelene, Satulung, Cernatu, Turcheș, Dirste (de unde și numele localității) și în Brădet subzona Buzae.

Conform statisticii din 1830 la Bran funcționau 8 dirste și 11 pive, la Zărnești 3 dirste și 3 pive, iar la Săcele 8 dirste.

Țesăturile din lână destinate pieselor miștoase alături pentru îmbrăcămintă cît și pentru interior se prelucrau în dirstă. Cele pentru confecționatul zechilor, cioarecilor și țolurilor se finisau în pive. Procesul de îngroșare însă, începea cu viltoirul.

Instalațiile tehnice țărănești de orice natură deserveau alături localitățile — centru, cît și pe cele din împrejurimi.

Practicarea meșteșugurilor specializate, răspîndirea lor teritorială, caracteristicile produselor, precum și varietatea și complexitatea factorilor care le-au generat permit stabilirea modului de trai a specificului culturii materiale dintr-o zonă dată, în cazul nostru a Țării Birsei.

Industria casnică textilă

Generată de aceleași condiții și determinată de necesitatea satisfacerii cerințelor de îmbrăcăminte, industria casnică textilă s-a dezvoltat în toate localitățile Țării Birsei.

Materia primă asigurată de agricultură și păstorit a fost prelucrată de români, sași și ceangăi în funcție de necesități și specificul fiecărei populații.

În procesul de prelucrare al fibrelor textile, omul și-a creat unelte necesare pentru fiecare etapă în parte. Smulsul, lopitul, frintul, becelatul, pieptănatul, făcutul caierelor, torsul, fiertul tortului, urzitul, țesutul sînt operații prin care fibrele vegetale parcurg procesul de producție pînă la produsul finit. Fazele de prelucrare al fibrelor animale erau: tunsul, spălatul, scărmanatul, pieptănatul, făcutul caierelor, torsul, răschiatul, depănatul, urzitul, țesutul.

La producția celor trei categorii funcționale, pentru uzul gospodăresc, pentru interiorul locuinței și pentru port s-au utilizat atît fibrele de natură vegetală cît și lina. Țesăturile difereau însă, mai ales cele destinate confecționării pieselor de îmbrăcăminte. Astfel, din pinza creață s-au pinza cu margine sau pinza bună în două ite se coseau cămași femeiești și bărbătești, pe cînd din pinza în trei sau patru ite se confecționau ilari. O țesătură specială din lină se producea în subzona Bran pentru fote și băcii. Fotele de vară, necesitau o pinză din cîncpă sau din lină țesută în două ite, pe cînd cele de sărbătoare și de iarnă erau confecționate din țesătură de lină în patru ite, cu „ginel” (fir metalic).

O mențiune specială trebuie făcută în legătură cu generalizarea practicării industriei textile în satele săcelene, explicată prin absența femeilor din viața păstorească. Tot pentru satele săcelene, mai ales pentru grupul de cele trei așezări: Purcăreni, Zizin și Tărlungeni, menționăm specializarea în țesutul ștergarelor de borangic, atît pentru satisfacerea nevoilor proprii, cît și pentru valorificarea acestora în toată Țara Birsei și în zona Argeș.

Documentele vremii atestă preferința femeilor argeșene pentru maramele săcelenești.

În ceea ce privește populația săsească se remarcă faptul că pentru obiecte de uz gospodăresc și pentru interiorul locuinței preferă țesăturile din fibre vegetale. Datorită apropierii de Brașov a așezărilor cu populația săsească, industria casnică textilă decade încă din sec. al XIX-lea. Pînă pe la 1900, sașii încă țeseau pinză pentru lenjerie, ulterior limitîndu-se la țesutul pinzei pentru obiecte de uz (prosoape, fețe de masă, preșuri).

Despre populația cengăiască se poate afirma că înclina de asemeni mai mult spre țesutul pinzelurilor din fibre vegetale. Este bine cunoscut faptul că pentru confecționarea pieselor de îmbrăcăminte din lină recurgeau la cumpăratul dimiei țesută de româncele săcelene.

O notă aparte o constituie practicarea țesutului de către bărbații sași din Codlea și Hălchiu. Organizați în bresle acești meseriași practicau țesutul numai în timpul iernii, vara ocupîndu-se cu agricultura.

Tipuri de așezări omenești

Așezările omenești din Țara Birsei se diferențiază în trei tipuri morfologice principale: adunate, alungite și risipite. Așezările de tip adunat s-au format în zona de contact dintre munte și șes. Specifice acestui tip sînt: Schei-Brașov, Baci, Turches, Cernatu, Satulung, Bran, Zărnești, Rîșnov, Dumbrăvița, Vlădeni, Teliu.

Așezările alungite s-au format, unele pe văile riurilor, altele de-a lungul străzilor. Pentru prima variantă amintim localitățile: Dobîrlău, Crizbav, Iarăși, Tărlungeni, Purcăreni, iar pentru a doua: Ilălchiu, Vulcan, Cristian, Sinpetru, Măeruș, Rotbav și Brașovul vechi. În general ultima categorie de așezări se caracterizează prin conlocuire mixtă de populație românească și sâsească, sau populație românească și ceangăească. În ambele cazuri însă, așezările s-au format pe vechi vetre românești. Așezările cu gospodării risipite s-au dezvoltat, unele în zona montană, cum sînt: Măgura, Peștera, Poiana Mărului, Holbav, Sita Buzăului, Întorsura Buzăului și Ariniș, iar altele în zona de șes determinate de practicarea intensivă a unor indelețniciri tradiționale ca stupăritul și creșterea animalelor. Așezările Țării Birsei aparțin unui tip sau altuia și în funcție de modul principal prin care într-o etapă istorică respectivă își obțin mijloacele de trai: agricultura, păstorit, pădurărit, meșteșuguri sau alte indelețniciri.

Tipologia morfologică și funcțională a așezărilor din Țara Birsei relevă faptul că ele sînt o realitate istorică dinamică; că aceleași tipuri s-au înregistrat concomitent și în alte zone etnografice, de pe teritoriul țării noastre; că evoluția social-economică și etnoculturală a comunităților omenești s-a dezvoltat pe fundalul economiei agricole ceea ce a dus la tipul principal, de așezare permanentă; că așezările sătești au fost un factor de continuitate al societății și pe teritoriul Țării Birsei.

Arhitectura populară

Arhitectura populară din Țara Birsei s-a format în funcție de mai mulți factori: de ocupațiile tradiționale principale, de relația dintre construcțiile rurale și cele urbane; de prezența Brașovului, puternic centru economic.

În cadrul relației sat-oraș, se observă absența influenței orașului în arhitectura rurală în subzonele cu ocupație preponderentă, păstoritul, ca de exemplu Bran și Buzaia.

Din punct de vedere al așezării teritoriale, construcțiile din Țara Birsei se pot clasa în trei tipuri: din vatra satului, din zona finătelor și din zona pășunilor.

Considerînd că gospodăria cu curte închisă și întărită, constituie tipul de arhitectură populară cel mai caracteristic din punct de vedere etnografic pentru Țara Birsei, vom insista mai mult asupra acestuia.

Acest fenomen de cultură materială populară este menționat și în alte zone de pe teritoriul României: Țara Oltului, Tîrnave, pe versantul sudic

al Carpaților Meridionali, în Mărginimea Sibiului, Țara Vrancei și Valea Jiului. Faptul demonstrează că în aceleași condiții economice, din aceleași necesități, pentru asigurarea securității economice, din aceleași necesități, pentru asigurarea securității avutului, populația românească și-a construit o gospodărie care să răspundă nevoilor sale.

Cele mai vechi gospodării de acest gen au fost construite din lemn. Tipul a fost adoptat și de ceangăi și sași, care însă, începînd cu a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, abandonînd lemnul ca material de construcție, introduc cărămida.

Forme tradiționale de gospodărie cu curte închisă și întărită, s-au păstrat pînă în zilele noastre numai în subzona Bran și Bîrsa de Sus. Ca formă, gospodăriile de acest tip în general au fost poligonale și mai puțin patrulatere. Pentru naționalitățile conlocuitoare sînt specifice cele de formă dreptunghiulară.

Structura lor se diferențiază în raport cu epoca de construire. Laturile complexului arhitectural din Subzona Bran grupează următoarele elemente: casa de locuit, „fierbătoarea“, grajdurile și „crosna“ pentru vite, „polatrele“ pentru adăpostul 1 atelajelor, cămara pentru bucate și stupina. Specificul gospodăriilor din Bran îl dau și construcțiile suplimentare instalate sub acoperișul prelungit al casei, folosite exclusiv pentru adăpostul oilor.

În afară de aceste gospodării locuite permanent se mai păstrează tot în subzona Bran construcțiile de locuit temporar sau sezonier, așezate în afara vetrei satului. Alcătuite fiind dintr-o singură încăpere au luat denumirea de hodăi sau hodăițe.

În subzona Buzaie se mai păstrează încă tipurile de case cu două și trei încăperi, iar în subzona Săcele doar cu trei încăperi, compus din casă tindă și cămară. În ambele subzone construcțiile anexe sînt plasate sub acoperiș propriu. În general surile de dimensiuni mari ocupă fundul curții, formînd o limită între curte și grădină.

În subzona Bîrsa de Jos, se resimte puternica influență a orașului Brașov exercitată asupra arhitecturii rurale. Și aici structura planului casei cuprinde casa cu două și trei încăperi. În ceea ce privește decorul, este redus în subzona Buzaie; pentru subzona Săcele un element deosebit de decor sînt porțile mocănești păstrate pînă în zilele noastre. Motivele decorative realizate în trafor se repetă atît la poartă cît și la porțița cu policioară gen pagodă.

Decorul în stucatură al caselor din Bîrsa de Jos vădește prin bogăția ornamentală, influența orașului. Alături de motivele florale se păstrează însă și elementele autohtone, geometrice, aplicate mai ales pe fațada caselor.

Arhitectura interiorului țărănesc

Contactul Țării Birsei cu zonele etnografice limitrofe, conlocuirea românilor cu naționalităților conlocuitoare, precum și pătrunderea elementelor de factură orășenească a contribuit la apariția unor tipuri de interioare diferențiate, înscrise însă în planul unitar specific țării noastre. Structura interiorului este determinată și de planul locuinței. Elementele care dau specificul

interiorului sint: sistemul de încălzire, mobilierul, țesăturile, ceramica și alte obiecte de uz sau cu rol decorativ (icoane pe sticlă, obiecte pentru iluminat).

Cel mai vechi sistem de încălzire cunoscut în Țara Birsei, sub zona Bran este vatra cu horn. S-a păstrat atâta timp cât casa a avut una sau două încăperi de locuit, servind atât la gătit cât și pentru încălzit. Vatra se amplasa întotdeauna fie pe perețele opus intrării, fie pe perețele median, aceasta în cazul locuințelor cu două încăperi.

Mențiuni cu privire la folosirea vetrei cu horn există și pentru celelalte subzone. În secolul al XVIII-lea se folosea în Birsa de Jos (Dumbrăvița, Vlădeni), vatra cu postament înalt denumită urloi, fiind amplasată în camera de locuit, iar hornul deasupra tindei.

Specific subzonei Săcele ca sistem tradițional de încălzit și gătit este cuptorul cu vatră amplasat în tindă, în cazul locuinței cu trei încăperi. Și în subzona Buzaie s-a folosit vatra cu horn dar spre deosebire de celelalte subzone, aici hornul era construit din scinduri și nu din nuiiele.

Vatra cu horn este devreme însă înlocuită cu sobele din cahle pentru încălzit și cu sobele din tablă pentru gătit.

Elementul care conturează însă în cea mai mare măsură arhitectura interioară țărănească, este mobilierul.

Categoriile de mobilier adaptate întotdeauna încăperilor de locuit satisfăceau modestele necesități de confort.

Din lemnul de stejar, brad și fag meșterii lemnari au lucrat mobilierul necesar. Datorită motivelor decorative create pe părțile evidente mai întâi prin încreștare și pirogravare și apoi prin pictură, mobilierul se încadrează printre cele mai reușite genuri ale artei populare. Funcționalitatea permite gruparea mobilierului astfel:

- mobilier pentru păstrarea alimentelor: hambare, lăzi de făină, mese, tron.
- mobilier pentru păstrat haine: cuiere, culmi, lăzi de zestre, sau tronuri, lăzi pictate denumite și lăzi brașovenești (apar după sec. XVIII), lăzi canapea, dulapuri și coaste.
- mobilier pentru păstrat vase: olarul, stelaje, policioare, parsechi, blidare denumite în subzona Bran podișoare, colțare, mese, mese de mămăligă.
- mobilier pentru odihnă: scaune de diferite forme și mărimi, paturi, leagănul.

Tehnica pictării mobilierului practică de meșterii sași din Brașov, Codlea, Rîșnov a fost preluată și de români și ceangăi.

În funcție de locuință, piesele de mobilier aveau un loc fix de amplasare sau schimbător. În general categoriile de mobilier amintite mai sus erau utilizate atât de români cât și de sași și ceangăi. O piesă specific săsească este dulapul infundat de perete, numit armuroi, ce se plasa fie între ferestrele din față, fie pe colț.

În definirea stilului decorativ al interiorului țărănesc un rol preponderent îl au și țesăturile, folosite atât de către români cât și de naționalitățile conlocuitoare. Dar dacă celelalte componente ale arhitecturii interioare, planul locuinței, sistem de încălzit, mobilier, sint aproape identice la români, sași

și ceangăi, țesăturile pentru decor diferă atât ca materie primă, cât și din punct de vedere ornamental — cromatic. Influențele reciproce scot în evidență tocmai elementele care caracterizează țesăturile fiecărei populații în parte. Menționăm faptul că în ceea ce privește utilizarea lînei ca materie primă pentru țesutul de interior, aceasta o foloseau doar românii.

Influența zonelor învecinate se resimte și în arhitectura interiorului. Exemplu: în localitățile Birsei de Jos schema de organizare, mobilierul și țesăturile suferă influența zonei Perșani.

În subzona Bran mai ales în localitățile Șirnea și Fundata influența Muscelului, este evidentă, sau în cele din subzona Buzaie cea a zonei Vrancea.

Țesăturile de uz pentru decorul interiorului românesc sînt țesute din cînepă, în, bumbac și lînă, unele numai dintr-un gen de fibre, altele combinate — fibre vegetale cu fibre de origine animală. Dintre țesăturile de uz enumerăm: straiul, țolul, lepedeul, ștergarul, fața de masă, cirpele de vase, străjăcul.

Ornamentica țesăturilor pentru decorul interiorului (lepedee, ștergare, fețe de masă, foaie-păretar, lepedee de cobîrlău, funduri de pernă) se remarcă prin geometrism: vârgi în care alternează de preferință culorile negru, roșu, vinăt și mai puțin galbenul pentru Birsa de Sus; vârgi de albastru, portocaliu, roșu și vinăt pentru subzonele de conlocuire cu sașii și ceangăii.

Remarcabile prin tehnica brodatului în cruce sînt piesele de interior pentru acoperitul patului, a pereților și a mesei realizate atât de sași cît și de ceangăi.

Rolul vaselor din ceramică în completarea interiorului țărănesc reiese din capitolul meșteșuguri. Relevăm doar faptul că s-a utilizat în toate subzonele Țării Birsei de către români, sași și ceangai. Dar dacă bogăția unei case săsești se cunoștea după farfuriile și cînille de cositor, etalate pe blidare și cuiere alături de ceramică, cea a caselor românești se impunea prin numărul impresionant de ulcioare și blide atîrnate de cuierle de sub grindă.

Un alt element de artă populară ce completa armonios decorativismul interiorului țărănesc românesc sînt icoanele pe sticlă. Dispunerea în friză pe doi pereți, într-un rînd sau în două, a icoanelor de acest gen este iarăși o dovadă a influenței Țării Oltului.

Icoanele s-au etalat în toate interioarele românești din subzonele Țării Birsei împodobite cu ștergare alese în război. Varietatea și bogăția numerică a icoanelor din interioare se explică prin existența puternicului centru de iconari din Schei, prin imediata vecinătate cu numeroasele centre din Țara Oltului, cît și prin specializarea localităților Vlădeni și Dumbrăvița în colportarea acestora.

Portul popular

Un alt factor de cultură populară care ilustrează condițiile de viață dintr-o anumită epocă, este portul popular.

Satisfacerea nevoilor de hrană și îmbrăcăminte l-a preocupat pe om în permanență, din cele mai vechi timpuri.

După cum în cuprinsul fiecărei așezări omenеști, a unui spațiu mai mult sau mai puțin restrîns, s-au dezvoltat, strîns legat de îndeletnicirile practicate și de viața obștească, unele meșteșuguri, unele produse din lemn, ceramică ori textile, tot așa specificul Țării Birsei a determinat ivirea unor piese sau ansambluri de îmbrăcăminte cu unele particularități.

În complexul artei populare din Țara Birsei, portul ocupă un loc de frunte prin structură, ornamente și colorit.

Spre deosebire de alte zone etnografice, unde elementele de port din fondul străvechi s-au păstrat și perpetuat cu mai multă acuratețe, în Țara Birsei acestea suferă de timpuriu influența puternicului centru urban, Brașovul. Căraușitul practicat de locuitorii din aproape toate subzonele, prin intermediul căruia au pătruns diferite stoffe, postavuri fine, mătăsuri și podoabe a contribuit și el la schimbarea structurală a portului.

Un alt factor care a influențat asupra elementelor de îmbrăcăminte este conlocuirea românilor cu sașii și ceangăii.

Despre aceste influențe stau mărturie nu numai materialul viu, piesele, ci și unele documente.

În Arhivele Statului Brașov se păstrează stampe care înfățișează, români, ceangăi și sași în costume din sec. XVIII. Studiindu-le, se observă asemănarea, mai ales a portului românesc bărbătesc din Săcele, cu cel ceangăesc. Apar și elemente comune costumului femeesc. Cordonul metalic purtat de săsoaice a fost preluat de românce și ceangăoaice, sau atlasul era utilizat de toate femeile din Săcele.

În portul bărbătesc, spențălul, purtat în Schei și Săcele, atît prin denumire cît și prin croi, indică influența săsească.

Influența se manifestă și pe plan interzonal spre exteriorul Țării Birsei. Este bine cunoscut faptul că portul brănenilor, mai ales a celor din Șirnea și Fundata a preluat din cel argeșean atît piese întregi cum este fota strîmtă, cît și unele motive decorative.

Se va urmări ca în expoziție, tema privind portul popular să scoată în evidență pe bază de documente grafice și „semne”, evoluția, funcționalitatea și structura morfologică a tipurilor de costume din Țara Birsei. De asemeni va scoate în evidență elementele care marchează raporturile sociale.

Pentru perioada premergătoare sec. al XVIII-lea datele informative de natură documentar-archivistică dovedesc continuitatea și unitatea pe linia tradiționalului, în ceea ce privește structura morfologică a costumului. Ne referim la portul fotei, element tradițional, comun mai multor zone etnografice românești. Chiar în cazul comunității românești cu specific rural Schei-Brașov și în cel al așezărilor săcelenești, unde această piesă a dispărut complet din port, totuși vagi dar sigure mărturii atestă faptul că și aici s-a purtat.

Pentru Țara Birsei portul din subzona Bran reprezintă perpetuarea în timp a structurii morfologice tradiționale. În evoluția ansamblului de Bran se conturează trei tipuri de îmbrăcăminte.

a. S-a purtat pînă în jurul anului 1880. Ansamblul se compune din: căiță, ștergar de bumbac; ie cu poale, fără guler și mincă răsucită; fotă roșie largă, brăzdată; călțuni și tureci de lînă cu opinci; pieptar înfundat; cojocel; zeghe.

b. S-a purtat pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX. Ansamblul era format din: gîmbir, posomant, ștergar din borangic, broboadă; ie cu obinziecî întoarsă la mîncei sau cu manșetă lată din care derivă fodorii, se amplifică ornamentația brodată cu lină; fotă cu pulpene (în satele Șirnea și Fundata se adoptă fota strîmtă din Argeș), lăibărică de catifea, tunică, pieptar, cojocel, mintean (Șirnea și Fundata), scurteica din atlas cu blană (influență din Schei).

c. În deceniul al III-lea al secolului nostru se amplifică la maximum cîmpii ornamentali de pe cămășile femeiești și fote, coloritul devine mai viu, motivele florale iau locul celor geometrice, realizîndu-se în războiul de țesut, mînceile rămîn largi, se generalizează portul fotei strîmte în toate satele brănele paralele cu apariția fuslelor. Din portul săcelenesc se preia ghebuța.

Costumul bărbătesc prezintă același aspect de largime ca și cel femeiesc, este mai puțin receptiv la influențe, păstrîndu-se pe linia tradițională. Ansamblul vestimentar bărbătesc se compune din: căciulă cu fund și gurgui sau pălărie sibienișcă; cămăși cu mîncei largi fără rîuri, curea lată, ițari din dimie, lăibărică de zeghi, zeghioi, zăbun, ilic (Branul de jos).

Pe același fond tradițional s-a dezvoltat și portul românesc în Bîrsa de Jos. Aici se resimte însă influența subzonei Perșani, prin adoptarea catrinței perechi și a catrinței cu androc precum și prin îmbinarea armonioasă de culori vii, ce amintește de zona Făgărașului.

Costumul generalizat în localitățile Bîrsei de Sus constituie o îmbinare între particularitățile celui din subzona Bran și a Bîrsei de jos. Reprezentative sînt cele din Rîșnov și Zărnești.

Portul românesc din Scheii Brașovului și Săcele reprezintă o particularitate mai ales prin materia primă ce a stat la baza confecționării pieselor.

Aparatul informațional din care să se stabilească perioada de înlocuire a fotei cu androcul ne lipsește.

În evoluția portului femeiesc cu androc se pot stabili însă două etape, pentru prima este caracteristic portul ștergarului de cap, confecționat din pinză de cînepă și bumbac, androcul din postav țesut în casă, sarica mițoasă cu mîncei lungi.

Sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul celui următor cunoscut ca perioadă de apogeu în starea materială a locuitorilor „orașului de sus” și a săcelenilor coincide cu cea de-a doua etapă în evoluția portului. Se poartă: ștergare din borangic peste gîmbir, cămășile femeiești confecționate din pinză de olandă cu mînceile și uneori și piepții din tul brodat. Locul androacelor îl iau sumnele din cele mai fine mătăsuri naturale numite „pielea șarpelui”

În zilele de sărbătoare deosebite, la nunți și serbările junilor, nevestele tinere puneau peste lăibăr, briul de argint suflat cu aur, iar la gît salba de galbeni.

Pentru anotimpurile reci amintim scurteica, giubeaua și maloteaua, piese de mare ținută prin combinație de stoffe fine sau mătăsuri cu blană de jder sau vidră.

În ce privește portul bărbătesc etapele corespund în același sens ca pentru cel femeiesc. Cămășile și cioarecii nu se mai confecționează din țesături de casă ci din stoffe din comerț. Specific pentru portul bărbătesc sînt

hainele groase ca: ilicul alb cu găitane negre pe piept, zăbumul din același material și cu același decor dar fără mineci, laibărul cu nasturi din argint, spențalul căptușit sau cel cu vulpi, dulămița, gheba și bunda (bunda o îmbrăcau căraușii).

Din contactele îndelungate în timp cu satele din jurul Brașovului și cu naționalitățile conlocuitoare au rezultat unele influențe și împrumuturi reciproce.

Populația românească din Zărnești a preluat piesele de îmbrăcăminte cu aceleași denumiri, deosebindu-se însă prin materialele mai dure și mai ieftine din care se lucra. Aceasta se explică prin contactul direct, ocazionat de practicarea de-a lungul secolelor a aceleași ocupații, căraușitul.

Portul popular săsesc

Portul tradițional săsesc a fost somptuos și bogat în cromatică. Acest caracter este determinat de contactul cu orașul, de situația economică a populației, de materiile prime întrebuințate la confecționarea lui, de produsele fabricate adaptate la trebuințele practice și la gustul țaranului și de piesele provenite din rîndul naționalităților conlocuitoare.

Portul săsesc din Țara Birsei cel de care dispunem în colecții și-a pierdut, însă caracterul original datorită condițiilor amintite.

Locul vălului de culoare roșie l-a luat scufița neagră din catifea împodobită cu dantele în formă de roze.

Fetele confirmate poartă cilindrul îngust de catifea neagră cu panglici ce atîrnă pe spate. Pentru portul femeiesc mai sînt caracteristice rochia, mantaua încrețită neagră.

Portul bărbaților se caracterizează prin: mantaua albastră de postav cu agrafe de argint pe piept, împodobită cu manșete roșii, pălărie de pîslă înaltă.

Portul pieselor din piele, pieptare și cojoace este preluat de la români și adoptat preferințelor decorative și de cromatică ale populației săsești.

Portul ceangăesc

Referiri cu privire la portul ceangăesc s-au mai făcut în materialul de față.

Stampele secolului al XVIII-lea înfățișează români și ceangăi din Săcele în piese de port aproape identice. Istoricul Kolumban Lajos spunea: „înainte de acestea cu o sută de ani (deci pe la începutul sec. XIX) îmbrăcăminte de cenagăilor a fost la fel cu a valahului sau puțin, foarte puțin deosebită de ea”.

Deosebiri accentuate apar din sec. XIX. Amintim ca piese în portul femeiesc: fusta în culori vii cu aplicații din dantelă, pârta (podoabă a capului) de influență săsească și briul de argint se mențin, ia brodată, laibărul din mătase, bunda (cojoc), fără mineci, șuba.

Din portul bărbaților, confecționat din stoffe țesute în casă s-au cumpărat de la românele săcelene (dimie), menționăm: căciulă cămașă cu guler și

manșete, asemănătoare cu cea a mocanilor, cioarecii din pînză de cinepă sau din dimie, curți (haină de postav), gheba (mai ales pentru cărăușit).

Avînd în vedere că în evoluția sa portul popular din Țara Bîrsei și-a păstrat o structură unitară, pe parcursul acestei teme, nu ne-am referit în mod expres la costumele ocazionale, la cele consacrate unor ceremonialuri, deoarece ele se încadrează tipurilor caracteristice descrise pentru fiecare subzonă în parte.

Podoabele sau bogăția cîmpilor ornamentali și chiar utilizarea unor țesături de calitate superioară în confecționarea pieselor de port pentru asemenea costume nu modifică structura morfologică. Ca obiecte, ele nu vor lipsi însă din expoziție.

În cadrul acestora un loc special îl va ocupa costumul junilor din Schei-Brașov.

Valorificarea artei populare tradiționale în creația contemporană

Cercelările în domeniul etnografiei și artei populare arată că formele tradiționale ale culturii materiale și spirituale populare nu dispar, ci parcurg un proces de dezvoltare și integrare evolutivă de la o etapă la alta. Astfel că în condițiile marilor transformări social-economice, petrecute pe întreg cuprinsul țării noastre, cultura populară și în cadrul ei meșteșugurile tradiționale au trecut printr-o serie de schimbări în sensul încetării practicării unora și chiar a dispariției altora. De aceea, în centrul atenției instituțiilor de specialitate județene din Brașov, a Comitetului de Cultură a Centrului de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, a Muzeelor, a Școlii populare de artă și a Cooperativei „Arta” din cadrul Uniunii Județene a Cooperativei Meșteșugărești stă recuperarea și reactualizarea meșteșugurilor artistice.

Interesul crescînd ce se manifestă pentru produsele meșteșugărești tradiționale, prin includerea acestora în contextul vieții moderne, explică necesitatea asigurării continuității meșteșugurilor.

În ceea ce privește creația țărănească din Țara Bîrsei se poate afirma că aceasta continuă linia tradițională mai ales în țesutul obiectelor de uz casnic, pentru decorul interiorului și îmbrăcăminte.

Producția meșterilor populari din Țara Bîrsei dirijată și îndrumată de organele componente, după nevoile și specificul local, este apreciată în țară și chiar în străinătate ca întrunind elementele de bază unui produs autentic artistic.

Unele meșteșuguri preluate în cadrul Cooperativei „Arta” crează obiecte care păstrează structura și caracterele fundamentale ale modelului ce a fost elaborat cu veacuri înainte.

În cadrul Coop. „Arta” se continuă cu succes tradiția creației în domeniul industriei casnice textile. Cooperatorii cu munca la domiciliu sau cei din ateliere execută obiecte, fie reproducînd pe cele tradiționale, fie prelucrîndu-le pe acestea.

Piesele de îmbrăcăminte corespund solicitărilor modei inspirată din elementele artei populare: țesătura, croi, ornamentală, cromatică.

Astfel în subzona Bran s-a produs un valoros costum femeesc ce poate face concurență celui autentic; motivistica maramelor din borangic este inspirat prelucrată pe o serie de obiecte pentru interior ca perdele, fețe de masă, seturi; pentru o serie de piese de îmbrăcăminte s-a valorificat țesătura specifică „în ochi” din care se confecționau trăiști, desagi, brăcii sau fote.

Activ încă în subzona Bran, meșteșugul cojocăritului a fost preluat și de Coop. „Arta” care realizează piese alit pe linia tradițională cit și transpunerea creatoare a motivisticii pe alte categorii de produse.

Tot aici se transpun în contemporaneitate cu ajutorul unor talentați creatori meșteșuguri specifice orașului Brașov, de mult dispărute, cum sînt: prelucrarea artistică a metalului, a cuprului, a cositorului și se încearcă o reînviere a olăritului și sticlăritului manufacturier.

Realizarea unor obiecte de certă valoare artistică este posibilă numai printr-un contact permanent și direct cu vestigiile tezaurului nostru de artă populară, prin confruntarea de idei a meșterilor populari cu cei cuprinși în cooperatie, prin cercetarea obiectelor muzeului, care păstrează unele piese ce nu le mai poate oferi terenul.

Plan grafic pentru muzeul de

Nr. crt.	Capitol	Tema	E x p o
			Text
0	1	2	3
1.	I. Considerații generale		Situată în depresiunea intramontană a Brașovului, Țara Bîrsei a jucat de-a lungul veacurilor rolul de verigă între cele trei țări românești: Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legăturile permanente dintre cele trei provincii românești au fost favorizate de schimburile de mărfuri, de transhumanța pastorală, de cărăușit și de căile de comunicație. Reflecția relațiilor interzonale cu elemente din domeniul istoriei, ocupațiilor, meșteșugurilor, tipurilor de așezări, a arhitecturii populare și interiorului țărănesc, a portului popular și a celorlalte genuri de artă populară precum și consecințele de ordin etnologic al acestor relații, contribuie la conturarea specificului zonal al Țării Bîrsei și la determinarea portului la cultura națională.
2.	II. Ocupații tradiționale		— Teritoriul Țării Bîrsei a favorizat practicarea ocupațiilor tradiționale principale: agricultura și păstoritul, precum și a ocupațiilor tradiționale secundare: culesul din natură, albinăritul, pescuitul și vînătoarea, încă din cele mai vechi timpuri. Ele reflectă eforturile populației băstinașe românești, a celei săsești și ceangăești pentru valorificarea multiplă a naturii înconjurătoare în folosul omului.
	1. Agricultură		— Secole de-a rândul, agricultura a constituit ocupația tradițională de masă pentru toate așezările rurale din Țara Bîrsei. Pe alocuri însă, rolurile s-au inversat cu păstoritul, păduritul, meșteșugurile și industriile țărănești, uneori chiar cedîndu-se primul loc. În funcție de relieful și de tipul uneltelor s-au practicat mai multe forme de agricultură: agricultura de cîmp sau de șes în subzonele Bîrsa de Jos și o parte din Bîrsa de Sus; agricultura de deal în Bîrsa de Sus; Schei—Brașov, Săcele și Buzăie; agricultura montană de coastă în așezările din subzona Bran. Varietatea terenurilor agricole a oferit condiții prielnice de asemenea practicării și dezvoltării grădinaritului și pomaritului.
	2. Păstoritul		— Alături de agricultură, păstoritul a constituit ocupație de bază a locuitorilor Țării Bîrsei.

etnografie al Țării Bîrsei

n a t e

Material tridimensional	Material documentar	Materiasl auxiliar	Rezolvare muzeotehnică	Obs.
4	5	6	7	8
	Mențiuni despre așezări: 1366 Baciul, Turcheș, Cernatu, Satulung; 1367 Zizin, Purcăreni și Târlungeni; 1377 Cetate Bran; 1493. 1498, domeniul Bran 1364 privilegiu dat brașovenilor pentru dreptul de târg anual A.S.B.; T. privilegiu, 447.	<i>Foto-diapozitive:</i> aspecte generale din subzonele Țării Bîrsei. — Tabel cu ordinea expunerii temelor.	Foto + diapozitive Panou decorativ.	
		— Lista ocupațiilor tradiționale principale și secundare practicate în Țara Bîrsei.	— Panou decorativ vignete.	
		— Foto + diapozitive color.	— aspecte generale privind practicarea diverselor ocupații.	
— Unelte: brăzdare din corn de cerb, săpăligi, rișniță. hîrleț din lemn, hîrleț din lemn cu buză de fier, plug din lemn, plug din lemn cu brăzdar de fier, rariță din lemn, plug cu două brăzdare din fier, plug din fier cu corman schimbător, plug de vecinătate, grapă din nuiete și spini, grapă cu grindciul și dinții din lemn, grapă cu grindei de lemn și dinți de fier, grapă din fier, seceră, coasă, tiocuri, îmblăcii, greblă, furci din lemn pentru fîn și gunoi, vînturătoare pentru cereale, sape.		— Tipuri de unelte agricole în evoluție.	— Schițe și panouri decorative.	
		— Aspecte din timpul practicării agriculturii în subzonele Țării Bîrsei în zilele noastre.	— Foto.	
		— Idem pentru pomicultură și grădinarit.	— Foto.	
			— Expunerea obiectelor pe podiumuri și vitrine.	
— Mobilier: masă, scaune, cu trei și patru picioare,	— Relațiile păstori-lor săceleni cu Țara			

0	1	2	3
---	---	---	---

În funcție de condițiile naturale, dar mai ales de schimbarea relațiilor sociale, ponderea acestor ocupații diferă de la o subzonă la alta. Pe cînd în subzonele Birsa de Jos, Birsa de Sus și Buzaie a predominat creșterea vitelor mari, în Bran și Săcele s-a practicat oieritul transhumant. Aceleași condiții, au determinat adoptarea tipurilor de păstorit: păstoritul sedentar, păstoritul local sau agricol, păstoritul pendulator și păstoritul transhumant.

3. Culesul din natură

— Culesul din natură s-a practicat în Țara Birsei frecvent. Spre sfîrșitul feudalismului cînd agricultura se dezvoltă tot mai mult, cîștigînd teren prin defrișări și deșteleniri, această îndeletnicire începe să-și piardă din importanță. Acest regres se resimte mai mult odată cu dezvoltarea industriei, cînd o seamă de plante alimentare, medicinale și colorante vor fi înlocuite.

4. Albinăritul

— Albinăritul este atestat documentar în Țara Birsei încă din sec. al XIII-lea. Denumirile unor localități ca: Stupinii Brașovului, Stupinii Prejmerului, precum și a unor forme de relief ca Muntele de miere (azi Lempeș) de lângă Ilărman atestă practicarea acestei ocupații. S-au practicat următoarele tipuri de albinărit: vînătoarea de albine, albinăritul în stupi primitiv și albinăritul în stupi sistematici.

4	5	6	7	8
prepeleac. — Obiecte pentru prelu- crarea laptelui: găleți de muls, puțină pentru inche- gat, crintă, șteanpuri, teasc pentru caș, linguri de stî- nă. — Obiecte din viața păs- torească: răbojuri, bite, cin- tar pentru ocale, mai pen- tru sare, clopote, caval, fluier, tulinic, buciun. — Piese de îmbrăcăminte: căciulă, cămașă, cioareci, sarică, traistă.	Românească și Mol- dova: * 1677 oct. 14, Tîr- goviște dat de Const. Brincoveanu.— Sten- ner 13, 357. * * 1698 dec. 30 C. Brincoveanu — Stenner I 3, nr. 360. * 1735 sept. 26 C. Racoviță arată „așezămintul” dat brașovenilor și bir- sanilor pentru oier- it și vâcărit Stenner II. 5 nr. 42. * 1758 iun. 16 Șt. Racoviță comunică birsanilor taxele ho- tărite pentru oierit. Stenner II 5, nr. 42 anexa 17. * 1791 aug. 23 Să- cele: cererea oierilor din Săcele adresată Mag. Brașov de a interveni și a li se face dreptate în ches- tiunea plaiurilor. Acte Mag. nr. 1968/ /1792. * Nr. 176 Vlad Că- lugăru scrie despre unele arenzi luate pe nedrept unor oieri săceleni. Ab. I, bb. nr. 195.	— Tipuri de stîină. — Semnele cres- tate la urechile oilor. — Stîne birsă- nești. FOTO: — Ciobani bir- sani cu oile. — Stîină de oi dintre Satulung și Brașov (mlnză- rari mulgînd oile) — Tîrla de oi a unui mocan în Balta Dunării la Picineaga. — Stîină din zo- na Branului. — Adăpost tem- porar pentru cio- bani. — Portret oier să- celean (după tablou de Mișu Popp).	— Schițe — Schițe — Planuri — Expunere pe panouri și podiu- muri. — Hartă — tipuri de păstorit în Țara Bîrsei. — Hartă — păs- toritul transhu- mant.	— Expunere pe panouri și podiu- muri. — Expunere pe panouri și podiu- muri.
— Obiecte: coșuri împletite din nuiele și coajă de brad, piepteni pentru cules afine și zmeură, cofe, bote, veșcă din coajă de paltin.	— Socotelile Brașo- vului sec. XVIII.			
— Obiecte: coșnițe din trunchi de copac, din nu- iele lipite, buduroi pentru ceară, stupi din scîndură sistematici.				

4	5	6	7	8
— Obiecte: băț, ostie, coș, virșă, sac cu scilcează, mreață, năvod, rochie, linguri de pescuit, undiță, cin. — Arme: arcul, săgeata, cuțitul, pușca, cornuri pentru praf de pușcă. — Curse: lațul, plasa, curse de fier, crampoane, ințe de fier.			— Expunere pe panouri și podiumuri	
		— Schițe cu diferite sisteme și unelte de cules din natură, albinărit, pescuit și vlnătoare.	— Idem + vitrine	
— Mijloace de transport: tlnjală de ham, tlnjală de plug, potcoave, potcoave de pădure, potcoave de picior, sânni, teleagă, samar, șa pentru cai, juguri, ham mocănesc. — Piese de îmbrăcăminte: bunda, gheba. — Piese textile pentru transport: gluga, traista de merinde, desaga. — Balanțe, monezi, case-tă pentru bani, greutăți pentru cîntar, portmonee din piele, pungă din piele de căprioară. — Machetă adăpost pentru cărăuși.	— Fotocopii: stam-pă, cărăușitul în anul 1836 — Documente: nr. 1519—1795 sept. 3 Sibiu: transportul unor mărfuri de la Sibiu la Brașov cu 4 căruțe săcelene. Mihail Tumburu 1200. — nr. 216—1781 mai 25 Sibiu, Chirigii Ion Turcu, Stan Titirigă, de la Zărnești și săceleanul Ghuiri Istvan. Acte diverse grecești nr. 20 — nr. 812—1778 ian 15 Brașov-Comerțul economilor de oi din Săcele cu llnă. Acte mag. 144/1778 an. I. — nr. 2380—1830 martie 22 Brașov-transportul de piese de port de la Brașov la Ploiești de către cărăuși săceleni. Succesiuni IV.F.73, 1833 p. 310. — nr. 914 — 1792 aug. 29 Craiova, Hagi Stan Jianu postelnicul scrie lui Mihail Tumburu să-i răspundă ce cantități de llnă a cumpărat din Ialomița și Săcele și cui le trimite la Viena. Mihail Tumburu nr. 1024	— Schițe, tipuri de căruțe. — Hartă, drumurile cărăușilor birsani. — Lista satelor de cărăuși din Țara Bîrsei. — Foto: cărăuși români din Țara Bîrsei, poposind la hanuri: hanul „La coroana de aur”, „La pomul verde”, „Cerbul de aur”, „Vulturul de aur”.	— Expunere pe podiumuri, panouri și vitrine.	

0	1	2	3
5. Pescuitul	— Numeroasele ape ce străbat Țara Birsei au favorizat practicarea pescuitului din cele mai vechi timpuri în scopul asigurării celor necesare traiului. Se cunosc procedee ca: pescuitul cu mina, pescuitul cu unelte și pescuitul prin otrăvirea apei.		
6. Vinătoarea	— Ca și celelalte ocupații tradiționale secundare, vinătoarea face parte dintre primele indeletniciri prin care omul și-a agonisit hrana și o varietate de materii prime necesare confecționării uneltelor sau obiectelor de uz casnic, precum și a unor piese de îmbrăcăminte. Caracteristic pentru locuitorii Țării Birsei este faptul că ei transformă această indeletnicire într-un adevărat meșteșug practicat în strînsă legătură cu pădurăritul.		
7. Cărașitul	— În trecutul îndepărtat transportul greutateșilor s-a făcut cu spatele. Odată cu domesticirea animalelor s-a întrebuințat forța acestora. Paralel, apar mijloace de transport, creînd posibilitatea unor deplasări la distanțe mari. Meșterii din Brașov și cei din Săcele produceau încă din secolul al XVI-lea care ferecate cu coșuri mari, denumite și care mocănești, folosite în cărașit. Cărașitul practicat de locuitorii din Schei, Săcele, Zărnești, Codlea, Rîșnov, Prejmer ș.a., a fost stimulat de dezvoltarea meșteșugurilor și comerțului.		

0	1	2	3
3.	III. Meșteșuguri		— Paralel cu dezvoltarea ocupațiilor se dezvoltă și meșteșugurile țărănești. Odată cu dezvoltarea feudalismului și implicit a orașelor, meșteșugurile se desprind tot mai mult de ocupații, specializându-se, perfecționându-se, dobândind totodată și o măiestrie artistică.
	1. Lemnăritul		— Bogăția în păduri a Țării Birsei, a făcut posibilă valorificarea prin muncă, pentru satisfacerea nevoilor de trai, a acestor bunuri naturale. În subzonele Birsa de Sus, Săcele și Buzaie s-au dezvoltat cu prioritate: cioplitul, dulgheritul, tâmplăritul, șindrilăritul, cărbunăritul, dogăritul. Cărbunăritul este specific pentru satele săcelene la marginea cărora documentele consemnează existența unei păduri sub denumirea de silva carbonaria.
	2. Olăritul		— Dezvoltarea olăritului în Țara Birsei este strâns legată de condițiile istorice și de nevoile zilnice ale oamenilor. Olarii din Țara Birsei foloseau ca materie primă lutul roșu (Tohan), huma albă de la Cristian, smălțul. Ca tehnici de modelare s-a folosit atât cea cu mâna, cît și cea la roată. Forma și funcțiile vaselor reflectă modul de trai și perpetuarea formelor străvechi. Cele mai importante centre de olărit din Țara Birsei au fost: Tohan, Rîșnov, Zărnești, Satu Nou, Brașov.
	3. Prelucrarea pieilor-cojo-cărit.		— Unul dintre cele mai vechi meșteșuguri, atestat documentar și prin bogăția și varietatea produselor ce s-au păstrat pînă în zilele noastre, este cel al prelucrării pieilor și cojocăritul. În aproape toate localitățile Țării Birsei s-au practicat tăbăcăritul, pielăritul, opincăritul, curelăritul, și cojocăritul. Cojocarii, mai ales cei din Șirnea și Brașov lucrau pieptare înfundate, cojoace scurte și lungi pentru satisfacerea nevoilor proprii și pentru valorificare la tirguri. În subzona Săcele se dezvoltă cu precădere tăbăcăritul, opincăritul și curelăritul. În funcție de naționalitate meșterii cojocari aplicau ornamentele și cromatica specifică: pentru români motive geometrice cu o cromatică temperată, pentru sași motive florale cu colorit viu, pentru ceangăi ornamentație simplă.

4

5

6

7

8

— Unelte: topor, bardă, secure, fierăstrău, cuțitoaie, scobitor, scoabă, furcă de măsurat, mai, toporaș pentru șindrilit, rindea, vinclu, compas, tejghea, pile, ciocane, dălți, metru, tocilă, sfredele, teslă, clește.
— Produse: bucăți de lemn de fag în diferite faze de lucru a șindrilei și șitei, uși, ferestre, pat, blidar, cuier.

— Unelte: masă de olar, scaun, roată, moară de măcinat smalt, unelte de olar, bulgăr de argilă, hucme colorate, smalturi, vase uscate de diferite categorii.
— Ceramică de uz: oale, cratițe, ulcele, strecurători, chicătoare, ulcică cu cioc, blide, blidișele, ulcioare, cahle, sărăriță, cană de apă, borcan de murărit, ghivece de flori.
— Vase ocazionale: cațaveică, oalc și cratițe de vecinătate, blide pentru păsă, sfeșnic tămlier.
— Ceramică decorativă.

— Unelte pentru prelucrarea pieilor de animale: oi, capre și viței.
— Produse: opinci, curele, blănuri tăbăcite (jder, dihor, miel oaie), pieptare, cojoace, haine înblănite.

— 1504 mențiune joagăr și valțuri, A.S.B. col. Bran L. Z.G.S.K.I., 82—92.
— Reg. venituri Bran 1527—1528, joagăr, la cetatea Bran, idem III, B, 4, V, 197, 225.
— Socotelile dom. Bran 1768—1775—fierăstraie Zărnești.

— 1633 humă albă la Cristian, A.S.B. III, E, I Cristian.
— 1699 menționați olari români în Zărnești, A.S.B., A.M. (20), 6, 7—14.
— 1741 menționați 3 olari în Tohan, A.S.B., III, E, Tohan, f. 67.
— 1833 acțiunile împotriva olarilor nebreslași, A.S.B., A, M, 1777 (826).

— nr. 968—1801 achiziționare piei de capră de către Ioan Hilea din Baci (Săcele) din com. Mavrodin, Vlașca. A.S.B. Reg. div. nr. 63p. 28.
— nr. 993—1802 atestă vânzarea-cumpărarea pieilor de capră din Baci în Cernatu (Săcele) A.S.B. Reg. div. nr. 63 p. 22
— nr. 1007—1802 Brașov 7 feb., cumpărare piei de capră

— Tabel instalații țărănești pentru prelucrarea lemnului.
— Macroetichete explicative.

— Macroetichete explicative

— Expunere pe podiumuri vitrine și panouri.
— idem.

— Idem

— Macroetichete explicative pentru categoriile de obiecte, unelte și produse.

— Expunere pe podiumuri, vitrine și panouri.

0	1	2	3
4.	IV. Instalații țărănești	— Prelucarea cerealelor și a marilor cantități de lână au determinat practicarea unor meșteșuguri cum au fost: morăritul, piuăritul, și dirstăritul. Pe teritoriul Țării Birsei au funcționat numeroase instalații: țărănești ca mori, teascuri de ulei, instalații pentru prepararea luiicii. În vederea îngroșării unor țesături din lână atât de necesare confecționării îmbrăcăminții pentru anotimpurile reci, cît și pentru interiorul locuințelor, țăranul român are curs la unelte și instalații speciale: viltoarea piuă și dirsta.	
5.	V. Industria casnică textilă	— Meșteșugul țesutului s-a practicat în toate localitățile Țării Birsei. Materia primă asigurată de agricultură și păstorit a fost prelucrată și utilizată de români, sași și ceangăi, în funcție de necesități și specificul fiecărei populații. În procesul de prelucrare al fibrelor textile s-au creat unelte necesare pentru fiecare etapă în parte: simuls, topit, frînt, hecelat, pieptănat, tors, urzit, țesut. Țesăturile de casă din pâr, lână, cinepă, in și bumbac sînt lucrate în tehnici diferite cum sînt: țesutul, alesul, cusutul, brodatul și împletitul. Ele au folosit pentru uzul gospodăresc, pentru împodobitul locuinței și pentru confecționatul pieselor de îmbrăcămințe.	

4

5

6

7

8

de la Ștefan și Bogdan din Turches și Cernatu de către Mihail Tumburu și tăbăcarul Niță Ieremia din Baci.

A.S.B. Reg. div. nr. 63 p. 52.

— nr. 393—1793 atestă prelucrarea pieilor aduse de prin părțile Bucureștiului la Săcele.

— Instalații: teacă de ulei, acționat de mână, vilttoare, puiă, dirstă (subzona Săcele).

— Produse: val de dimie pentru cioareci, val de țesătură dată la puiă pentru țoluri, straie, sarică albă, sarică mocănească.

— A.S.B., fond mag. B.V. 601. Fronius I, 27. Moară la Bran.

— idem I, 30, Moară de malț la Bran.

— A.S.B. Reg. de venituri și cheltuieli III, A (2), 11 pive și dirste la Bran, Zărnești, Săcele.

— A.S.B. Acte bresle, pac. II (1), instalații pentru țuică la Vulcan, Cristian, Sinpetru, Măeruş, Şimon și Moeciuc de Jos.

— A.S.B., IV.F.77, 299—300 (1830) și 197 (1831).

— nr. 2053, 2054, industria textilă, 1919. I (pentru Schei).

— A.S.B., A.D.1213, 16 dec. 1842—Ștefan Sotir din București cere unui scheian fuioare.

— A.S.B., Acte bresle, pac. I, 6,9,— se referă la pinza produsă în Țara Birsei.

— nr. 1609, industria textilă, 1960. I, se referă la țesătorii sași din Hălchiu și Codlea.

— Foto, joagărbă, puiă, dirstă și vilttoare Bran, darac Târlungeni.

— Tabel instalații țărănești pentru prelucrarea lemnului.

— Tabel instalații țărănești pentru prelucrarea fibrelor textile.

— Plan de puiă sec. XIX, Dirste

— Expunere pe podiumuri, vitrine și panouri.

— Foto — aspecte procesul de prelucrare al fibrelor textile.

— Foto — schematică împletind găitane.

— Macroetichete explicative.

— Expuse pe panouri, podiumuri și vitrine.

— Unele: frîngătoare, meliță, hecelă, piepteni, de fier pentru cîncă și lină, furci de tors sculptate și pictate, rășchitor, virtelniță, roată de tors, depănătoare, alergător, fuse, urzoi, sncală, război de țesut, țevi, zimți, coșuleț pentru țevi, spetel.

— Produse:

*țesături de uz gospodăresc: saci, desagi, traiste, înierindare, ștergare, procoave, saltele, cearșafuri, straie (alb, colorat, în dungi, în romburi), fețe de pernă, fețe de masă, foi (preșuri).

*țesături pentru interiorul locuinței: zăvadă, păretar, țol de perete, păretar pictat, covor, servete, ștergare de culme, tindee de grindă, servete pentru zăvadă (fluturi), perdelețe,

0	1	2	3
---	---	---	---

**6. VI. Tipuri de
așezări
omenești**

— Așezările omenești din Țara Birsei se diferențiază în trei tipuri morfologice principale: adunate, alungite și risipite. Cele de tip adunat s-au format în zona de contact dintre munte și șes. Specifice acestui tip sînt: Schei Brașov, Săcele, Bran, Zărnești, Rîșnov, Dumbrăvița, Vlădeni, Telu. Tipul doi s-a format pe văile rîurilor sau de-a lungul străzilor. Exemplu: Dobrlău, Crizbav, Tărlungeni, Hălchiu, Cristian, Măeruș, Brașovul vechi. Se caracterizează prin locuire mixtă de populație românească și săsească, sau populație românească și ceangăească.

Așezările cu gospodării risipite s-au dezvoltat în zona montană: Măgura, Peștera. Poiana Mărului, Holbav. Sita Buzăului: în zona de șes: determinate de practicarea intensivă a stupăritului și creșterii animalelor.

**7. VII. Arhitectura
populară.**

— Arhitectura populară din Țara Birsei s-a format în funcție de mai mulți factori: de ocupațiile tradiționale principale, de relația dintre construcțiile rurale și cele urbane, de prezența Brașovului, puternic centru economic. Din punct de vedere teritorial, construcțiile se clasifică în trei tipuri: din vatra satului, din zona fînelor și din zona pășunilor. Structural sînt cunoscute pe teritoriul Țării Birsei locuințele monocelulare, cu două și trei încăperi.

O formă tradițională caracteristică subzonei Bran păstrată pînă în zilele noastre este gospodăria cu curte închisă și întărită care grupează următoarele elemente: casa de locuit, „fierbătoarea” grajdurile, crosna, polatrele, cămăra.

4	5	6	7	8
---	---	---	---	---

funduri de pernă. lepedeu de cobirlău, fașă de masă.
*pentru ocazii: șervete și ștergere pentru înmormintare, pentru steaguri de nuntă, pentru nănași și călărași.

*pinză pentru piese de îmbrăcămintă:

- din cîneapă și bumbac;
- cu margine pentru cămăși bărbătești și femeiești sau țărănească în două ie pentru cămăși, pentru ițari, pentru batiste.
- din lînă: pănură, dimie, suman, bete, pt. sarici, pentru fote, pentru androace.

— Burzenland, 1929, IV, 13, 16, 17.
— Idem, 1929, IV; graf., 1934.
— Idem, 1929, IV, 13—27.
— A.S.B. Act Mag., 562/1772.
— A.S.B., Act. Mag., 466/1772.
— A.S.B. Protoc. Mag; IV, C, 2, 217—220; IV, C, 4, 94.

— Plan:
— așezare adunată, Crizbav (Birsa de Jos),
— așezare adunată Dumbrăvița (Birsa de Jos).
— așezare alun-gită Tărlungeni (Săcele).
— așezare risipită Simon (Bran).
— Foto: diferite tipuri de așezări.

— Panouri decorative.

— Machetă: tip de așezare cu două încăperi, subzona Buzale
— tip de construcție cu trei încăperi românească și ceangăiască, subzona Săcele

— anexe gospodărești.
— Porți mocănești (Săcele)
— Porți și porțițe din Șchei-Brașov.
— Stilpi de poartă și ancadramente de ferestre din subzona Bran, Buzăie și Săcele.

— Burzenland, 1929, IV, I, 227.
— idem, 1929, III, 229.

— plan: gospodărie cu curte închisă și înțărîtă din Bran-Peștera, Măgura.
— casă cu două încăperi Barcani (Buzăie),
— gospodărie din Satulung (Săcele), 1840
— Foto: tipuri de case și construcții anexe românești, săsești și ceangăiești din subzonele Țării Birsei.

0	1	2	3
8.	VIII. Arhitectura interiorului țărănesc		— Contactul Țării Birsei cu zonele etnografice limitrofe, conlocuirea românilor cu naționalitățile conlocuitoare, precum și pătrunderea elementelor de factură orășenească au contribuit la apariția unor tipuri de interioare diferențiate, înscrise însă în planul unitar specific țării noastre. Elementele care dau specificul interiorului sint: sistemul de încălzire, mobilierul, țesăturile, ceramica și alte obiecte de uz sau cu rol decorativ. — Sistemul de încălzit tradițional cu vatră cu horn s-a păstrat atâta timp cât casa a avut una sau două încăperi de locuit. S-a utilizat în subzona Bran, Birsa de Jos și Buzale. — Din lemnul de stejar, brad și fag, mesterii lemnari din Brașov, Bran și Săcele au lucrat piese de mobilier, pentru păstrarea alimentelor, pentru păstrarea hainelor, pentru vase și pentru odihnă. Datorită motivelor decorative create pe părțile mai evidente prin crestare, pirogravare și pictură, mobilierul se încadrează printre cele mai reușite genuri ale artei populare. — În definirea stilului decorativ al interiorului țărănesc un rol preponderent îl au și țesăturile. Ornamentația țesăturilor pentru decorul interiorului se remarcă prin: stilul geometric și floral și o îmbinare de culori vii.
9.	IX. Portul popular		— Portul reprezintă una dintre cele mai însemnate forme de cultură a unui popor. În complexul artei populare din Țara Birsei el ocupă un loc de frunte prin structură, ornamente și colorit. În subzonele apropiate centrului urban — Brașovul — elementele din fondul străvechi suferă de timpuriu influențe structurale, morfologice și ornamentale. Conviețuirea de secole a românilor cu sașii și ceangăii determină influențe și preluări reciproce, după cum influențele interzonale sint specifice pentru subzonele Bran, Birsa de Jos și Buzale.
	1. Portul popular românesc		— Pentru perioade premergătoare sec. al XVIII-lea informațiile dovedesc continuitatea și unitatea pe linia tradiționalului în ceea ce privește structura morfologică a costumului. Ne referim la portul fotei, element tradițional, comun mai multor zone etnografice românești. Chiar în cazul comunității românești cu specific rural Schei-Brașov și în cel al așezărilor săcelenești, unde această piesă a dispărut complet din port, vagi mărturii atestă faptul că aici s-a purtat. — Pentru Țara Birsei portul din subzona Bran reprezintă perpetuarea în timp a struc-

0	1	2	3
			turii morfologice tradiționale. În evoluția ansamblului de Bran se conturează trei tipuri de costum femeiesc: a) cu fotă largă, brăzdată și lungă pînă la călcie. b) cu fotă largă, cu pulpene. c) cu fotă strîmă de influență musceleană. — Portul tradițional săsesc se caracterizează prin somptuozitate și bogăție cromatică. Acest caracter este determinat de contactul cu orașul, de situația economică a populației, de materiile prime întrebuințate în confecționarea pieselor de port, de produsele fabricate adaptate la trebuințele practice și la gustul țărânului și de piesele provenite din rîndul naționalităților conlocuitoare. — Caracterizarea portului popular ceangăesc din subzona — Săcele, sînt piesele confecționate atît pentru bărbați cît și pentru femei, din țesături de casă (cîmpă, în, bumbac și lînă). În general în portul ceangăesc se resimte influența portului românesc în ceea ce privește împrumutul țesăturilor din lînă, pentru confecționatul îmbrăcămîntei, și influența portului săsesc din care s-au preluat podoabele (cordon metalic, ace de podoabă). — În condițiile marilor transformări socio-economice petrecute pe întreg cuprinsul țării noastre, cultura populară și în cadrul ei meșteșugurile tradiționale au un rol deosebit de important. Interesul crescînd ce se manifestă pentru produsele meșteșugărești tradiționale, prin includerea acestora în contextul vieții moderne, explică necesitatea asigurării continuității acestora. În ceea ce privește creația țărănească din Țara Birsei, este continuată pe linia tradiționalului mai ales în direcția țesutului obiectelor de uz, pentru decorul interiorului și îmbrăcămîntei de către creatorii populari, iar producția artizanală preluată și dirijată în cadrul cooperativei „Arta” crează obiecte care pstrează structura și caracterile fundamentale ale modelului elaborat cu veacuri înainte.
	2. Portul popular săsesc.		
	3. Portul popular ceangăesc		
10.	X. Valorificarea artei populare tradiționale în creația contemporană.		

4	5	6	7	8
— Mobilier: hambar, ladă de făină, tron, masă, cuier, culmi, lăzi de zestre, tronuri, lăzi pictate, dulapuri, policioare, blidare, parsechi, podișor, colțar, armuroi, scaun, pal, leagăn. — Țesături: strai, țol, lepedeu, ștergar, față de masă, cîrpe de vase, străjac, păretar, lepedeu de coblirlău, funduri de pernă. — Ceramică: cancel, blide, ulcioare. — Pictură pe sticlă: icoane.			— Organizare de interioare: subzona Bran, subzona Bîrsa de Jos; ceangăiesc — subzona Săcele; săsesc — Bîrsa de Sus (Ghimbav).	
— Costume: — costum femeiesc: *tip a, b, c (subzona Bran) — costum bărbătesc (subzona Bran) — costum femeiesc și bărbătesc din subzona Bîrsa de Jos (Vlădeni, Dumbrăvița) caracteristic și de influență din zona Perșani. — costum femeiesc și bărbătesc din subzona Buzăie cu elemente tradiționale și de influență din zona Vrancea. — costum femeiesc și bărbătesc din subzona Săcele. — costum femeiesc și bărbătesc și de juni din Schei—Brașov. — piese de podoabă. — piese de îmbrăcăminte izolate, tradiționale pentru anotimpurile reci.	— A.S.B. Colecția de stampe sec. XVIII, privind portul popular din Țara Bîrsei.	— Foto: aspecte port Țara Bîrsei	— Expunere în vitrine, panouri și manechine.	

4	5	6	7	8
---	---	---	---	---

— Costum femeiesc și bărbătesc specific Țării Birsei (Ghimbav, Prejmer, Rîșnov).

— Costum femeiesc și bărbătesc tradițional și cu elemente de imprumut, din subzona Săcele.

— Creație țărănească: țesături pentru uz casnic, pentru decorul interiorului și pentru îmbrăcăminte; piese de cojocărit.

— producție artizanală: țesături decorative-reproduceri; îmbrăcăminte cu elemente de artă populară, țesături de factură populară pentru decorul interioarelor; piese de cojocărit-reproduceri, îmbrăcăminte de iarnă ornamentată cu cusături policrome; obiecte reprezentative pentru arta în metal; obiecte din cupru inspirate după vasele tradiționale ale Țării Birsei.

— Se va urmări ca prin sistemul de expunere (vitrine) să se asigure conservarea materialului. De asemenea, se va asigura un climat muzeal în ceea ce privește umiditatea, temperatura și lumina. Se va evita lumina artificială (neon) care acționează negativ asupra substanțelor organice; se va urmări menținerea unui procent de 50—65% între care să varieze umiditatea și de 15,5—24°C temperatură.

DESPRE PROPORȚII ÎN MUZEELE DE ISTORIE DIN ȚARĂ

de HERBERT RABINOVICI

Frontul muzeografiei de profil istoric își consacră eforturile ridicării unor edificii muzeistice care să pună în valoare cele mai semnificative aspecte ale frământărilor istoriei a poporului român, contribuția acestuia la evoluția și la progresul omenirii, luptei sale neobosite pentru libertate socială și națională, pentru construirea socialismului.

Eforturile pentru constituirea patrimoniului național, a fondurilor documentare ale celor mai importante muzee din țară, se conjungă cu cele vizînd organizarea și reorganizarea unor muzee cu o problematică largă parcurgînd istoria într-un flux continuu, de la primele forme de existență umană în spațiul carpato-danubian și pînă la perioada pe care o trăim, construirea societății socialiste multilateral dezvoltate în România.

Viziunea largă asupra istoriei mișcării muncitorești și a istoriei Partidului Comunist Român, privity în strînsă legătură cu ansamblul dezvoltării țării, spiritul creator și deplin obiectivitate în redarea adevărului istoric sînt în punctele de reper directoare promovate de partid și asupra cărora trebuie să avem îndreptată atenția în continuare. Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism adoptat de Congreusul al XI-lea al Partidului Comunist Român, oferă, în întregul său, sursele inspirației majore privitoare la direcțiile către care ne vom îndrepta în viitor. Această problemă fundamentală atenționează orientarea tuturor colectivelor de muzeografi din domeniul istoriei, începînd de la marile muzee centrale și terminînd cu cele locale.

Urmărind etapele parcurse de muzeografia românească în general și de profil istoric în special se desprinde net aprecierea că perioada de după 23 August 1944 marchează începutul unui salt calitativ. Dacă în trecut muzeele de istorie ilustrau în principal antichitatea pe teritoriul României, sîntem azi posesorii unei largi rețele de instituții muzeale între care unele cuprind mai multe perioade istorice. Aprecierea, că istoria zilelor noastre este istorie, o aflăm materializată pînă acum în cadrul principalelor muzee centrale de istorie cît și a unora dintre unitățile locale.

Activitatea de organizare și de realizare sub îndrumarea directă a conducerii partidului, a Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România a condus la abordarea și rezolvarea a numeroase probleme esențiale, în primul rînd de ordin principal, referitoa-

re la prezentarea istoriei patriei și a istoriei mișcării muncitorești, precum și la transpunerea pe plan muzeistic a fenomenului istoric din țara noastră în accepțiunea materialismului istoric, mergând chiar pînă la prefigurarea dezvoltării viitoare. O importantă realizare a întregii muzeografii românești a constituit-o deschiderea în mai 1972 a Muzeului de istorie a Republicii Socialiste România, ca o încununare a muncii unor largi colective de muzeografi dintre cei mai talentați din Capitală precum și din cîteva mari orașe din țară. De mare prețiozitate au fost învățămintele ce s-au desprins din documentele Congresului al IX-lea al Partidului; un rol important orientativ a avut și programul de activitate ideologică adoptat de Plenara Comitetului Central din noiembrie 1971. O considerabilă realizare o constituie numeroasele expoziții tematice organizate în ultimii ani pe probleme de istorie modernă și contemporană, între care menționăm în primul rînd expoziția „30 de ani de la eliberarea României de sub dominația fascistă”, realizată la București, în colaborare cu Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România și Muzeul de istorie a Republicii Socialiste România, expoziția care s-a bucurat de mare audiență la public și care constituie o importantă sursă de idei, în organizarea secțiilor de istorie contemporană. Se poate considera că muzeografia și-a adus partea de contribuție importantă atît la îmbogățirea fondului național de documente și obiecte ilustrînd istoria acestor meleaguri, cît și la exprimarea prin intermediul exponatelor de muzeu a evoluției vieții politice, economice și sociale a României.

Au fost organizate sau reorganizate în ultimii ani îndeosebi muzee zonale sau județene, cu o deosebită audiență la public între care Muzeul de istorie al Municipiului București, Muzeul Moldovei la Iași, Muzeul de istorie a Transilvaniei la Cluj-Napoca, Muzeul Buckenthal la Sibiu, Muzeul Banatului la Timișoara, Muzeul Țării Crișurilor, Muzeul Regiunii Porților de fier la Drobeta-Turnu Severin, Muzeul județean Brașov, Muzeul județean Galați, Muzeul județean Pitești, Muzeul Olteniei din Craiova.

De curînd a fost redeschis Muzeul Militar Central din București iar în aceste memorabile zile care au marcat împlinirea a 375 de ani de la prima unire politică a Țărilor Române și 2 000 de la atestare documentară a Alba Iuliei a fost prezentat Muzeul de istorie în vechea cetate istorică a Țării, restructurat după o nouă viziune tematică, care din punct de vedere ideatic poate constitui un exemplu pentru organizarea unor muzee de istorie în Transilvania.

Muzeele de istorie existente azi în țară se fac simțite și prin aceea că oferă unui public larg accesul la lecturarea documentelor istorice, ceea ce trezește o accentuare a interesului pentru istoria poporului român. Marile muzee de istorie realizate în ultimii ani, polarizează atenția unor mari mase de oameni, își au locul bine definit și importanța lor, nu numai ca elemente de informare specifică a publicului, dar și ca factori importanți în procesul instructiv-educativ ce se desfășoară pe linia făuririi conștiinței socialiste. Numai Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România a fost vizitat în perioada 1966-1974 de circa 7 300 000 de oameni și de sute de delegați străine, iar în sălile Muzeului de istorie a Republicii Socialiste România au pășit de la deschidere aproximativ 1 000 000 vizitatori.

De aceea, asigurarea conţinutului şi aspectului corespunzător al muzeelor de istorie, în toată complexitatea lor, incumbă o mare răspundere pentru cei chemaţi să le realizeze, pentru muzeografia românească în general. Factorii de propulsare a activităţii muzeografilor sînt multipli şi variaţi, incluzînd alît experienţa cotidiană, cît şi ciclurile de specializare şi informare ştiinţifică, schimburile de experienţă între muzee, activitatea comună de organizare a unor expoziţii la care participă muzeografi din diferite centre, anualele muzeelor şi în special Revista muzeelor şi monumentelor istorice. Este binevenită iniţiativa luată de către redacţia acestei publicaţii privind înserarea proiectului de tematică a Muzeului de istorie a Dobrogei şi prezentarea unor articole pe această temă. De o deosebită eficienţă s-au dovedit sesiunile de comunicări ştiinţifice ce s-au desfăşurat în ultimii ani atît în Bucureşti cît şi în numeroase centre de judeţ.

O privire de ansamblu asupra muncii colectivelor de muzeografi evidenţiază succese de conţinut ce pot fi exprimate în termeni favorabili. Se realizează în unele din marile muzee de istorie o conexiune a diverselor aspecte şi laturi ale procesului istoric implicînd elemente politice, economice sociale, culturale etc. şi tangente cu procesul dezvoltării istorice pe plan european şi internaţional.

S-au făcut paşi însemnaţi pe linia prezentării în muzeele de istorie a luptelor sociale, a cauzelor care au determinat marile acţiuni ale proletariatului, ale maselor asuprite, sub conducerea Partidului Comunist Român în diferite etape şi în multe muzee judeţene acţiunile locale pe această linie sînt bine conturate (cele din Braşov, Galaţi, Cluj, Iaşi etc.). Locul ţărănimii, manifestările revoluţionare ale acesteia, rolul jucat de masele de la sate în istoria ţării îşi găsesc expresie şi în numeroase exponate ale Muzeului răscoalei din 1907 de la Flămînzii.

Abordînd problema proporţiilor în muzeele de istorie, ni se pare necesar să insistăm asupra aspectului relaţiei general-particular, mai exact a prezentării în muzeele de istorie din judeţe şi oraşe a istoriei locale în contextul istoriei ţării, implicînd adînc şi exprimînd prin piese concludente ideea unităţii naţionale, a continuităţii, a luptei pentru eliberare naţională şi socială. Apare însă adesea fenomenul prezentării cu totul insuficiente a aspectelor locale, a elementelor de specific local, de cadru local, de ambianţă locală în unele muzee de istorie. Se cuvine să apreciem pozitiv rezolvarea acestei probleme în cadrul Muzeului de istorie din Braşov al cărui sfert de veac îl sărbătorim în aceste zile şi în a cărei tematică respiră profund istoria Ţării Birsei, a Braşovului, a acestui punct deosebit de interferenţă în istoria poporului român. Începînd cu cele mai vechi dovezi de viaţă materială şi spirituală pe aceste meleaguri, continuînd cu prezenţa sa ca centru meşteşugăresc şi comercial şi totodată punct de legătură între Orient şi centrul Europei, legăturile cu Moldova şi Ţara Românească, ca unul din centrele marilor acţiuni sociale şi naţionale din Evul mediu, din epoca modernă, ca unul din primele centre ale mişcării din ţara noastră unde încă din 1846 a luat fiinţă o asociaţie de ajutor reciproc, ca loc de apariţie al primelor gazete româneşti din Transilvania: „Foaia duminicii”, 1837, „Gazeta de Transilvania” 1838, a gazetei „Espatriatul”, 1849, editată de Cezar Bolliac şi altele. Sînt bine prezentate în Muzeul din Braşov primele stabilimente industriale, evoluţia

industriei oraşului, a economiei judeţului. Epoca istoriei contemporane în care Braşovul s-a manifestat activ, o găsim exprimată prin numeroase aspecte vizind intensă activitate revoluţionară care după transformarea în 1921 a Partidului Socialist în Partidul Comunist Român s-a intensificat la Braşov şi în zonă. Începînd cu crearea secţiunii Braşov a P.C.R. consemnată a se fi desfăşurat în Sala Teatrului Naţional din Braşov („Apolo”) la 30 iulie 1922 şi pînă la realităţile zilelor noastre, muzeul etalează piese şi documente care atestă că aici lupta clasei muncitoare, a maselor asuprite, sub conducerea P.C.R., mişcarea democratică revoluţionară s-a manifestat din plin. Găsim documente asupra luptelor greviste, asupra mişcării sindicale, subliniindu-se momente ca: Congresul general al Sindicatelor muncitoreşti din România desfăşurat la Braşov în octombrie 1921, a Congresului Sindicatelor C.F.R. desfăşurat la Braşov în 1936. Ne apar pe săli exemplare din ziarul „Drum nou” şi alte organe ale presei comuniste şi muncitoreşti, documente despre activitatea Secţiei locale a P.S.D., despre organizaţiile de masă existente la Braşov şi conduse de P.C.R. În muzeu sînt prezentate valoroase documente asupra activităţii politice ilegale a tovarăşului Nicolae Ceauşescu, ca secretar al Comitetului regional Valea Prahovei al U.T.C. şi din timpul procesului de la Braşov din 1936. Aducerea la zi a muzeului, prezentarea Braşovului actual, a istoriei zilelor noastre, a Congresului al XI-lea al partidului şi a perspectivelor dezvoltării ţării constituie o contribuţie însemnată a acestei instituţii de prestigiu în muzeografia noastră.

În domeniul încadrării mişcării muncitoreşti în istoria generală a ţării, muzeele judeţene de istorie au obţinut rezultate însemnate, dar socotim că se mai manifestă multă timiditate în prezentarea exponatelor muzeistice reflectînd diferite aspecte ale vieţii politice şi administrative locale. O abordare de analiză a faptelor istorice privită dintr-un unghi mai general, implică şi o abordare mai nuanţată a vieţii politice. În această direcţie pot fi amintite Muzeul judeţean Piteşti şi Muzeul de istorie a Moldovei, recent inaugurate, în care viaţa politică propriu-zisă este exprimată prin cîteva categorii de exponate ilustrînd activitatea unor organisme administrativ politice locale; reprezentarea în parlamentul ţării a diferitelor grupări politice, contradicţiile şi lupta politică între diferite partide politice burgheze, atitudinea formaţiunilor politice burgheze, atitudinea formaţiunilor politice asupra unora dintre frământările naţionale, poziţia mişcării muncitoreşti faţă de diferite grupări politice, activitatea larg democratică a personalităţilor politice în diverse centre ale ţării etc. Pe acest plan unele muzee, între care şi Muzeul Judeţean Braşov, pot aduce îmbunătăţirile ce se impun.

În stabilirea proporţiilor diferitelor teme credem că se cuvine acordată o însemnată atenţie, în funcţie de materialul disponibil, aspectelor concrete ale situaţiei economice, ca factor determinant al raporturilor sociale şi politice într-o etapă istoriceşte stabilită şi în funcţie de specialităţile pe plan local. Problema nu este tratată corespunzător în toate muzeele de istorie judeţene, vizitatorul neputînd să-şi facă, după vizionare, o idee precisă asupra procesului de dezvoltare economică, asupra caracteristicilor pe care le-a avut economia judeţului respectiv şi a contribuţiei acesteia la dezvoltarea economică a întregii ţări. Este bine ca în această privinţă să se apeleze în mai mare măsură la documentele ce s-au păstrat în arhivele locale, în arhivele unor

mari obiective industriale, întreprinderi, şantiere navale, porturi etc pentru a se putea sublinia elementele specifice care au predominat în anumite judeţe. Astfel ne va apare mai clară prezenţa factorului industrial acolo unde a existat, sau preponderenţa economiei agrare într-o serie de judeţe. Credem că perspectivele concrete de dezvoltare a judeţelor şi oraşelor de pe cuprinsul patriei pot fi mult mai bine prezentate şi evidenţiate în comparaţie cu trecutul.

Un loc puţin important îl ocupă în muzeele de istorie ilustrarea dezvoltării edilitare şi a sistematizării oraşelor, zonelor, centrelor comunale. În astfel de situaţii vizitatorul nu rămâne cu o imagine clară asupra acestui capitol important al activităţii economice şi sociale. Legat de aceasta prezentarea în cadrul secţiilor de istorie contemporană, a machetelor şi schiţelor privitoare la dezvoltarea de perspectivă a oraşelor judeţului, a urbanizării comunelor este necesară.

Deşi muzeele de istorie nu sînt propriu-zis muzee de istorie a culturii, această latură fundamentală a istoriei poporului nostru care a ţinut trează conştiinţa naţională contribuind la puternica dezvoltare a mişcării democratice şi revoluţionare trebuie să ocupe un loc de seamă în muzeu. Ea trebuie redată cu ajutorul unor piese ilustrative de mare valoare. Acest lucru este posibil, cu atît mai mult cu cît unii dintre marii oameni de cultură şi de ştiinţă români au fost şi cunoscute personalităţi pe planul vieţii publice, sociale şi politice progresiste. Concludente în această direcţie pentru prezentarea amplă, sugestivă a istoriei culturii sînt expoziţiile de bază ale Muzeului de istorie a Moldovei şi Muzeului de istorie al Transilvaniei.

Interesante materiale documentare, machete reprezentînd elemente de ştiinţă, de istorie a tehnicii, se găsesc într-un număr apreciabil în secţia de istorie modernă, la Muzeul Banatului şi la Muzeul judeţean de istorie Galaţi. În alte muzee însă astfel de piese, în mod inexplicabil, apar cu totul incidental. Fără a face din muzeele de istorie muzee ale istoriei tehnicii, evidenţierea pe baza unor expozate de mare valoare sau a machetelor, a celor mai mari descoperiri româneşti — realizate pînă la zilele noastre, socotim că s-ar impune, contribuind la creşterea valorii expoziţiilor, la sporirea atractivităţii lor şi în ultimă instanţă la o redare plenară a tuturor aspectelor istoriei patriei.

Complexitatea organizării muzeelor de istorie este cunoscută. Experienţa organizării muzeelor centrale precum şi a unor muzee de istorie din judeţe a confirmat necesitatea constituirii încă din faza de început a unor colective cuprinzînd în afara factorului muzeograf, un cerc larg de consultanţi, experţi în probleme de istorie, economie, filozofie, artă etc. Eficienţa consultanţilor se evidenţiază începînd cu primele elemente de tematică şi terminînd cu previziunile expoziţiilor de bază.

Unul din fenomenele negative care a apărut în procesul realizării unor muzee de istorie este acel al uniformizării, tipizării, repetării, atît tematic cît şi sub aspect grafic-artistic. De asemenea, la unele muzee, secţiile de modernă şi contemporană au mai mult un caracter de expoziţie foto, lipsind piesele tridimensionale. Sînt aspecte asupra cărora credem, ar trebui să ne concentrăm atenţia în viitorul apropiat. Fenomenul este cauzat de insuficientul patrimoniu pe care îl au anumite muzee în momentul începerii organizării expoziţiei de bază. În asemenea cazuri se face apel la documente universal

valabile. Cea cea mai ușoară nu este întotdeauna și cea mai bună. O largă investigație, continuă, neobosită, de prospectare a surselor locale, de selecționare a pieselor, este condiția „sine qua non” a evitării unor astfel de neajunsuri și de exprimare la un nivel corespunzător a istoriei locale. În ceea ce privește aspectul grafic-artistic, experiența de care dispune, impune prezentarea spre alegerea a mai multor variante, pe baza unor proiecte, machete anterior analizate, nu în pripă; consultarea permanentă a unor artiști, arhitecți, graficieni. Nu considerăm că este bine ca proiectul prezentat de către un singur arhitect să fie în mod necesar aprobat de la prima vedere, fără a se exprima și opiniile altor persoane competente consultate, în legătură cu acesta. Se impune și în această direcție multă exigență și discernămint.

O largă consultare ar putea conduce la idei și realizări valoroase constind în folosirea mai intensă a dioramelor, machetelor, a filmelor și benzilor magnetice. De asemenea muzeele de istorie nu expun suficiente elemente de artă decorativă valoroase care crează o bună ambianță și conferă mai multă culoare și dinamism expozițiilor. Este vorba în special de elemente decorative care să înfățișeze imagini istorice. Selecționarea unor lucrări artistice—picturi, tapiserii, sculpturi etc., proiectarea mobilierului holurilor, crearea ambianței generale este lăsată de obicei la sfârșit, ceea ce afectează de multe ori negativ întreg aspectul muzeului. Permanența colaborare dintre tematicieni, arhitecți și graficieni este una dintre condițiile de realizare optimă a muzeelor. Se întâmplă însă ca uneori, datorită unei insuficiente coordonări să se proiecteze unele panouri cu materialul în față în absența tematicianului. Sînt și cazuri cînd proiectanții nu au la dispoziție materialul tridimensional, fiind nevoiți să facă proiectarea „după ochi”, cu aproximație. Aceasta face ca atunci cînd se trece la realizarea propriu-zisă a sălilor de muzeu să apară discrepanțe frapante între ceea ce s-a presupus la proiectare și ceea ce este în realitate. Dat fiind faptul că de cele mai multe ori proiectarea expozițiilor de bază nu se realizează în muzeu, multe piese din cele mai valoroase rămîn pe dinafară, nu sînt expuse nefiind la îndemînă în momentul proiectării sau rămînînd în anonimat în favoarea unor documente de mai mică valoare, deobicei fotocopii.

Se consideră de mulți muzeografi că odată cu realizarea proiectului grafic și pregătirea materialului, sarcina lor în ce privește organizarea expozițiilor este încheiată. Asemenea păreri sînt greșite pentru că în realitate ne aflăm în astfel de situație doar la jumătatea drumului. Etalarea exponatelor, aranjarea materialului în vitrine constituie o altă etapă în care muzeografii au un larg cîmp de acțiune. Numai acolo unde acestei faze i se acordă toată atenția se obțin rezultatele cele mai frumoase. Sînt numeroase exemple de muzeografi care alături de arhitecții și graficienii Întreprinderii de Stat „Decorativă” urmăresc îndeaproape această ultimă fază, aflîndu-se în sălile de expoziție alături de cașeratori, de decoratori, muncind cu mîgălă și dragoste. Pentru muzeografi această etapă oferă prilejul de a revedea întregul material și de a aduce îmbunătățirile ce se impun. Reținerea de a interveni asupra panourilor și vitrinelor în această ultimă fază nu contribuie la o definitivare a întregului proces de organizare a muzeului, întrucît nesensizarea unor deficiențe înainte de vizionare complică problema și implică modificări care făcute mai tîrziu sînt și mai dificile. Pregătindu-se pentru vizionarea expozițiilor de

bază se impune să dobândim convingerea de a fi relizat tot ce se putea la un nivel care să nu lase loc unor deficiențe condamnable.

Frontul muzeografiei istorice este cu totul angrenat în frontul ideologic ale cărei coordonate le-a precizat în Raportul la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român: Secretarul general al partidului tovarășul Nicolae Ceaușescu, „Activitatea politico-educativă trebuie să pornească de la cunoașterea trecutului de luptă revoluționară a poporului nostru, să se bazeze pe tradițiile culturii lui progresiste, ale culturii progresiste și revoluționare mondiale. Nu trebuie uitat că felul de a trăi și gândi a poporului a constituit și va constitui întodeauna temelia dezvoltării culturii cu adevărat înaintate. Trebuie să adăugăm de aceea, la creația prezentului, creația trecutului, dând prețuirea cuvenită marilor înfăptuiri ale înaintașilor noștri, moștenirii înaintate a mișcării noastre revoluționare”.

Multiplele realizări de pînă acum, tradițiile bogate și certe ale muzeografiei românești, ne permit să abordăm problemele perspectivelor muzeografiei istorice în termenii realiști ai optimismului și încrederii, a unor succese de prestigiu.

ÜBER PROPORTIONEN IN DEN GESCHICHTSMUSEEN RUMÄNIENS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die vordringliche Aufgabe der Museumskunde mit historischem Profil ist die Auswertung der kennzeichnendsten Aspekte der Geschichte des rumänischen Volkes und seines Beitrages zur Entwicklung und zum Fortschritt der Menschheit. Eine wichtige Rolle in diesem allgemeinen Bestreben kommt der Bildung und der Organisation des nationalen Kulturgutes zu.

Nach dem 23. August 1944 hat die Entwicklung der Museumskunde sowie das Interesse für diese Bemühungen einen qualitativen Umschwung erfahren. Unter diesem Zeichen wurde das Geschichtsmuseum der Sozialistischen Republik Rumänien eröffnet. Im Jahre 1972 wurden Zonen- und Kreismuseen sowie das Zentrale Militärmuseum in Bukarest gegründet und eingerichtet. Diese Bemühungen, bzw. die Museen als solche, wurde als Organismen zur spezifischen Information des Publikums aufgefasst, die einen wichtigen Faktor im bildenden und erzieherischen Unterrichtsprozess darstellen.

Im Rahmen der praktischen Tätigkeit und der für die Museen spezifischen Technik ist es notwendig, den allgemeinen Zusammenhang in Betracht zu ziehen, der zwischen den großen Museen je nach Ausrichtung auf die verschiedenen Aspekte der historischen Entwicklung verwirklicht werden soll. In gleicher Weise soll auch für die Optimisierung des Verhältnisses zwischen allgemeinen und besonderen Belangen verfahren werden. Dabei muß eine verhältnismäßige Eingliederung der Geschichte des Kreises bzw. der Stadt in den allgemeinen Zusammenhang der Landesgeschichte verwirklicht werden. Die gleiche Aufmerksamkeit soll auch der kulturellen Ausrichtung des Museums gewidmet werden sowie auch der engen Zusammenarbeit zwischen den Ausarbeitern der Museumsthematik, Architekten und Graphikern.

Wenn diese obenerwähnten Grundsätze wirkungsvoll durchgeführt werden, können beachtliche Erfolge erzielt werden und damit die Museumskunde auf optimalste Weise in die allgemeine ideologische Front eingegliedert werden.

Resp. de carte : FLOREA COSTEA
Tehnoredactarea : IOAN BENȚIA

Dat la cules : 17.III.1977. Bun de tipar 26 VII 1977
Apărut 1977. Hirtie velină 70 gr/mp
Format 16/70 × 100. Coli tipar 25,75
și 2 planșe

Tiparul executat la Întreprinderea poligrafică
Brașov sub comanda nr. 1034.

BRASOV -
1907 - 1909
de la 1. 10. 1907
de la 1. 10. 1909
de la 1. 10. 1911
de la 1. 10. 1913

INV.
2012

La lecturarea acestui volum se va ține cont de următoarele îndreptări :

Pag.	Rîndul	În loc de	Se va citi
2		Gerrot	Gernot
6		Costumes	Coutumes
68	22	afincimea	adîncimea
69	22	ronam	roman
177	2	IN DER	IN DEN
	3	DEN	DES
	15	diplomatischen	diplomatischem
	17	Treiwilligeneinheiten	Freiwilligeneinheiten
	20	1	1.
	21	vergänzen	ergänzen
	28	Osterreich	Österreich
	31	Weltkiges	Weltkrieges
178	34	In teressen	Interessen
179	6	Habsb gerherrschaft	Habsburgerherrschaft
	7	25	25.
	9	gle-	glei-
	10	an	am
273	26	Norizen	Notizen
276		și Ghiți	și alți Ghiți
278	24	Uiaților	Uitaților
	28	culiurale	culturale
274	1	ZEITSCHRIEEN	ZEITSCHRIFTEN
	16	DAS	DIE
	27	National literatur	Nationalalliteratur
312	1—2		DIE ALTE UND MODERNE GRAPHIK IM KREISMUSEUM VON BRAȘOV
	7	zu gängliche	zugängliche
	13	schaf fenden	schaffenden
	20	kann die	kann—die
	24	XX	XX.
	33	oder	oder —
	35	XX	XX.
313	2	abșulehnen	abzulehnen
335	8	warenproduction	Warenproduktion
347	2	DORFERN	DÖRFERN
	11	kaufmanliche	kaufmännliche
	32	einheilich	einheitlich
410	27	wirxungsrole	wirkungsvole

INV.
1982